ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

267

PÁL JUDIT

UNIÓ VAGY „UNIFICÁLTATÁS”?

Erdély uniója és a királyi biztos működése
(1867–1872)

Kolozsvár, 2010

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány

támogatta.

© Pál Judit

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Lektorálta

EGYED ÁKOS

SZÁSZ ZOLTÁN

Szerkesztette

BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra

MEZŐ PIROSKA

Műszaki szerkesztés, tördelés

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

GLORIA, Kolozsvár

Felelős vezető

NAGY PÉTER

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PÁL, JUDIT

Unió vagy „unificáltatás”? : Erdély uniója és a királyi biztos működése

(1867–1872) / Pál Judit. – Cluj-Napoca: Societatea Muzeului

Ardelean, 2010

ISBN 978-606-8178-19-6

94(498.4)''1867/1872''

TARTALOM

Bevezetés	7
1. „midőn a két haza testvéri vonzalommal eggyé olvadni fog”.	
Erdély a 19. században és a Magyarországgal való unió kérdése	13
1.1. Erdély társadalma és gazdasága a 19. század közepén.....	13
1.2. Az erdélyi rendek és az unió gondolata a 18. század végén és a 19. század első felében	30
1.3. Unió 1848-ban	53
1.4. A „kísérletek” évei: a szabadságharc leverésétől az 1865. évi kolozsvári uniós gyűlésig.....	94
A neoabszolutizmus kora	94
Az Októberi Diploma kihatása Erdélyre.....	107
A magyar emigráció és a román fejedelemségek.....	126
A provizórium időszaka	132
A kiegyezési tárgyalások és a kolozsvári uniós gyűlés.....	138
2. „De mi midőn uniót akarunk, nem akarunk unificáltatást”.	
Az 1867. évi unió	147
2.1. Kiegyezés és unió	147
2.2. Péchy Manó erdélyi királyi biztos életpályája	160
Pályakezdés és főispáni karrier	160
Királyi biztos kinevezése	168
Első erdélyi körútja	173
Péchy „utóélete”. Kolozsvár képviselője.....	180
2.3. Erdély és az 1867. évi koronázási ünnepségek	188
A múlt rituális újjáalkotása: a koronázási domb.....	189
„Mélto föld” a koronázási dombhoz	193
Az erdélyi bandériumok ügye.....	197

A koronázás és Erdély	202
2.4. Az uniós törvény előkészítése és az 1868. évi XLIII. törvénycikk elfogadása.....	205
3. Erdély és Magyarország „eggyéalakulása”. A királyi biztos hivatali működése	223
3.1. A királyi biztos feladatai. A nemzetiségi kérdés.....	223
Az erdélyi románok és az unió.....	224
Az erdélyi magyarok és az unió.....	234
A sajtó ügye	239
Az úrbéri kérdés	244
3.2. A Főkormányzók és a „Királyi Biztosság” belső szervezete és működése.....	250
3.3. Személyi ügyek: régi és új hivatalnokok.....	259
3.4. A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése.....	272
Előzmények: II. József nyelvrendelete és a visszahatás.	
Az 1791:31. törvénycikk.....	275
A nyelvkérdés a reformkorban.....	278
A hivatalos nyelv kérdése 1849–1867 között	283
Hivatalos nyelv és nyelvhasználat a kiegyezés után.....	291
3.5. A választások „felügyelete”	304
3.6. A „Királyi Biztosság” felszámolása	322
4. „Erdélynek magyarhoni lábra állítása”. A közigazgatás átalakítása...331	
4.1. A közigazgatás és igazságszolgáltatás átszervezése	332
Az erdélyi törvényhatóságok 1867 előtt.....	333
A törvényhatóságok ügye 1867–1872 között	340
Az igazságszolgáltatás reformja.....	355
4.2. A főtisztviselői kar átalakulása a kiegyezés körül	367
A főtisztviselői kar és a kiegyezés	368
A szász ispán helyzete	371
A főispánok társadalmi háttere	374
Főispáni karrierútvonalak	376
Atyák és fiúk, családi kapcsolatok	385
4.3. A Királyföld rendezésének kérdése.....	390
Néhány záró gondolat: unió vagy „unificáltatás”?.....	405
Források és irodalom.....	423
Függelék	445
Képmelléklet.....	471
Névmutató	477
Rezumat.....	489
Abstract.....	493

BEVEZETÉS

Unió – amikor ma ezt a szót halljuk, néhány „szakbarbár” történészt leszámítva, önkéntelenül is mindenki az Európai Unióra gondol. Másfél évszázaddal ezelőtt is ilyen konszenzus uralkodott, de akkor még más jelentése volt a szónak. A reformkor és 1848 nemzedékének az unió Magyarország és Erdély unióját jelentette, jól mutatja ezt a „Tizenkét pont” is, hiszen a 12. pont lakonikusan csak annyit mondott ki: „unio”. A kortársak számára nem kellett magyarázni, milyen unióra is gondoltak a márciusi ifjak. Ha az unió szót másfél évszázaddal ezelőtt nem kellett is magyarázni, korántsem uralkodott ekkora egyetértés azt illetően, ki hogyan értelmezte az uniót, illetve ki hogyan vélekedett róla.

A 17. század végén, a török uralom felszámolása nyomán Erdély is a Habsburg Birodalom részévé vált, de nem állították vissza a középkori magyar királyság egységét, hanem a Mohács után önállósodott Erdély külön fejedelemségként tagolódott be a Habsburg Birodalom kötelékébe. A 18. század folyamán felmerült ugyan néhány alkalommal a magyar országgyűléseken Erdély visszacsatolása, de igazán csak a reformkorban – a nemzeti gondolat térhódításával párhuzamosan – vált a gondolat egy politikai program részévé. Elsősorban Wesselényi Miklós állította az unió kérdését politikai tevékenysége középpontjába, ebben látva az erdélyi magyarság jövőjét, de egyben Erdély demokratizálódásának és fejlődésének feltételét is. Wesselényi és a reformkori magyar liberális nemzedék az uniót szoros kapcsolatban képzelte el az általános emancipációval és a demokratikus jogok kiterjesztésével; liberalizmus és nacionalizmus még kéz a kézben jártak. Az 1840-es években a magyar közvéleményben már gyökeret vert a gondolat és általános óhajtássá vált. Ennek következményeként került be 1848 márciusában a forradalmi követelések közé, sőt a kolozsvári „Tizenkét pont”-ban egyenesen az első helyen szerepelt az unió.

A 19. század közepére tehát ez vált a magyar politika egyik kulskérdésévé, Erdélyben azonban megosztotta mind a politikusokat, mind a formálódó közvéleményt. Az erdélyi román és szász politikusok túlnyomó többsége ugyanis Erdély autonómiájának fenntartásában látta nemzetisége megmaradásának és fejlődésének zálogát. Az 1848. évi erdélyi országgyűlésen összeütköztek a nézetek, de a magyar többségnek köszönhetően végül is megszavazták az uniót. Ez azonban nem volt hosszas életű; Erdélyben a rendi nemzetek romjain létrejött modern nemzetek/nemzetiségek összecsaptak, és a véres polgárháború maradandó traumákat okozott. 1848 fordulóponthoz jelentett, de az azt követő két évtized fejlődése is kulcsfontosságú volt. A leverett magyar szabadságharc után 1849-ben az osztrák adminisztráció ismét visszaállította a forradalom előtti állapotot, súlyosbítva ezt a helyi autonómiák felszámolásával. Az unió ügye ezzel egy időre lekerült a napirendről. Helyette Bécs egy ideig a nemzetiségek egyenjogúságának eszméjét villantotta fel a nemzetiségek előtt, de ezt rövid időn belül háttérbe szorította az egységes birodalom létrehozására való törekvés, később pedig a politikai játszma részévé vált Bécs és a magyar politikai elit közti kiegyezési tárgyalásokban. Az erdélyi románok számára – ha csalódtak is reményeikben – pozitív változásokat is hozott a neoabszolutizmus kora. A románok nemzeti emancipációjának folyamatát többé már nem lehetett visszafordítani. Az Októberi Diploma kiadását követően elkeseredett küzdelem indult meg Erdélyben magyarok, románok és szászok között a politikai hatalomban való részesedésért, valamint a nyelvi jogokért. A provizórium idején a magyarok teret vesztek – ekkor került sor a románok szempontjából igen fontos, a magyarok által azonban bojkottált nagyszabású tartománygyűlésre (1863–1864). A románok kérésére, akik az 1848-as törvények által garantált egyéni jogoknál többre tartottak igényt, törvénybe iktatták a román nemzet és nyelv egyenjogúságát. A meginduló kiegyezési tárgyalások azonban újra megváltoztatták az erőviszonyokat, ezúttal a magyarok javára, de ismét kívülről jött a változás. Az unió egyszerre volt magyar részről a kiegyezés feltétele és annak következménye, a kiegyezés nyomán ugyanis Erdély újra egyesült Magyarországgal. Közben azonban a szabadságharc leverését követő szűk két évtizedben nagyot változott a világ, és Erdélyen belül nem közeledtek, hanem inkább távolodtak egymástól az álláspontok. Az erdélyi magyarok úgy érezték: számukra létkérdés az unió. A nemzetiségi elitek számára viszont létfontosságú volt „nemzetük ébresztése”, a minél szélesebb bázis megteremtése, az autonómia biztosítása, illetve minél kedvezőbb pozíciók szerzése. Ráadásul az egyéni jogokon túl románok és szászok is kollektív jogokban gondolkodtak, ez pedig ellentétben állt a magyar politikai elit nemzeti liberalizmusban gyökerező felfogásával. Az uniót a románok és

a szászok többségének ellenkezése dacára léptették életbe, és ez nem csak a korszak kormányzati intézkedéseire, hanem az egész politikai életre rányomta bélyegét.

Az 1867-es kiegyezéssel véget ért tehát – azóta tudjuk, hogy végleg – Erdély több mint három évszázados különállása és önálló fejlődése. Ez azonban csak az első lépés, hiszen az integráció bonyolult folyamata még hátra volt. 1867 áprilisában kinevezték az Erdély különállásának felszámolásával megbízott királyi biztost Péchy Manó Abaúj vármegyei főispán személyében. A középkori eredetű autonómiák betagolása a modern polgári állam keretei közé azonban nem volt egyszerű és zökkenőmentes folyamat. A modern állam centralizációs törekvései összeütközésbe kerültek a rendi eredetű előjogokkal, helyi autonómiákkal. A tartomány három évszázados külön utakon való fejlődése, valamint a bonyolult nemzetiségi kérdés nem tette könnyű feladattá Erdély integrációját. A kérdést eddig majdnem kizárólag csak nemzetiségi szempontból vizsgálták, de az állam homogenizációs törekvései nem csak a román és szász nemzetiségi mozgalmakat érintették érzékenyen, hanem részben az erdélyi magyarokat is.

Kutatásom témája Erdély 1867. évi uniója és az azt követő integrációs folyamat felvázolása volt. Az eddigi kutatás meglehetősen elhanyagolta ezt a kérdést: az uniós gondolat történetéről ugyan született néhány munka – ezek közül különösen az Asztalos Miklósé emelhető ki¹ –, de az 1867–1872 között működött királyi biztos, illetve a Gubernium helyét 1869-től átvevő királyi biztosi hivatal tevékenységéről egyetlen tanulmány sem. Ezért munkám során elsősorban az eddig feltáratlan vagy kevésbé kutatott levéltári források kiaknázására fektettem a fő hangsúlyt. A témámra vonatkozó elsőrendű forrásokat a Magyar Országos Levéltárban található Erdélyi Királyi Biztosság és a Főkormánysház, valamint a minisztertanács, miniszterelnökség és a belügyminisztérium állagai képezték. Mivel képet szerettem volna nyerni a „Királyi Biztosság” tevékenységi területeiről, szerkezetéről, belső működéséről, a döntési mechanizmusokról is, egyetlen megoldásként az anyag teljes átnézése kínálkozott. Ezt – bár nagyon időigényes vállalkozás volt – az Elnöki iratok (több mint tízezer irat) és a Titkos elnöki iratok esetében, ahová elvileg a fontosabb ügyiratok kerültek, el is végeztem. A Főkormánysház 1869 tavaszáig működött, felszámolásáig azonban átfedéseket mutat a királyi biztos tevékenységével, hiszen a királyi biztos volt egyben a Főkormánysház elnöke is. A szorosan vett közigazgatási ügyek mellett itt is találunk politikai jellegű, valamint az átszervezésre vonatkozó adatokat. Nem ritkán egy-egy ügy mindkét helyen

¹ Árkossy Jenő: *Erdély és Magyarország uniójának története*. Máramarossziget, é. n. Ennél sokkal alaposabb és máig használhatóbb: Asztalos Miklós: *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, 1928.

lecsapódott, ezért a felgöngyölítés érdekében szükséges volt a Főkörmányszék iratanyagának részleges átnézése is. Emellett természetesen bőségesen felhasználtam a belügyminisztérium, a minisztertanács és a miniszterelnökség levéltárát is. Kevéssé voltam szerencsés a romániai levéltárak esetében: itt a korszakra vonatkozó megyei anyag vagy megsemmisült, vagy a kutatás idején még nem volt hozzáférhető, így könyvem majdnem teljes egészében a központi hatóságok iratanyagára támaszkodik, kiegészítve azt a Magyar Országos Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Fiókjában és máshol található levelezéssel és személyi iratokkal, a korabeli sajtóval, országgyűlési jegyzőkönyvekkel, naplókkal, emlékiratokkal, politikai pamfletekkel, adattárakkal és számos más forrással. 2002 nyarán néhány szlovákiai levéltárban is folytattam kutatást Péchy Manó erdélyi királyi biztos személyi vagy családi iratanyaga hollétének kiderítésére. Péchy előzőleg ugyanis Abaúj megye és Kassa szabad királyi város főispánja volt, és birtokainak java része is Abaúj és Zemplén megyében terült el. Sajnálatos módon, mint kiderült, iratai Magyarországon, boldogkőváráljai kastélyában a második világháború során megsemmisültek. Ezzel egy igen fontos forrás veszett el, amely talán segített volna többet is megtudni a döntések háttéréről. Sikerült betekintést nyerni a Zichy család – Péchy Manó egyetlen lányának utódairól van szó – egészen a legutóbbi időig a fülesi (Ausztria) kastélyban őrzött, családi tulajdonban levő levéltárába is.² Az iratanyag egy része azonban itt is megsemmisült a második világháború során, a megmaradt anyagban pedig alig van Péchyre vonatkozó irat.

Arra kerestem a kutatás során választ: hogyan valósult meg az unió és az azt követő integráció, voltak-e erre nézve korábbi tervek, illetve hogyan alakultak a folyamatok a szándékoktól és elképzelésektől a konkrét gyakorlati megvalósításig. Hogy alakult az egyes nemzetiségek viszonya az unióhoz és az azt követő beolvasztáshoz? Milyen elképzelések, felfogások álltak mögötte? Hol születtek a döntések, kinek mekkora befolyása volt rájuk? Hogyan és mennyiben voltak összeegyeztethetők a hagyományos formák a modernizálási kísérletekkel? És mennyire szólt ebbe bele a politikai, ideológiai és a hatalmi érdek? Le lehet-e egyszerűsíteni a sémát: a központosított állam a modernizáció megtestesítője, a kiváltságaikhoz ragaszkodó helyi autonómiák pedig a „haladás kerékkötői”? Az autonómia gondolata és követelése amúgy máig aktuális az éppen kisebbségben levő csoportok, illetve nemzetiségek részéről, ezért is érdekes lehet nyomon követni Erdély autonómiája felszámolásának történetét.

² Ezúttal is köszönetet mondok Heinrich Zichy grófnak, hogy lehetővé tette az iratanyagba való betekintést.

Kutatásaim eredményeként hatalmas anyag gyűlt össze, amely – mind terjedelménél, mind szerteágazó témakörénél fogva – szétfeszítette egy tanulmány keretét. Az integráció által felvetett problémák ugyanis igen sokszínűek. Ezért szükségesnek tartottam a kormányzati elképzelések, illetve megoldási javaslatok, valamint ezek alakulásának bemutatását, és azt is, hogy a kormányzati intézkedéseket hogyan fogadta az „erdélyi közvélemény”, mi volt az oka a korszakban sokszor emlegetett erdélyi magyar „duzzogásnak” és a román és szász ellenállásnak. Nyilvánvalóan jelentős eltérések vannak a különböző nemzetiségek reagálása között, de akár az egyes nemzetiségeken belüli különböző csoportok között is.

A kutatás időkerete alapvetően az 1867–1872 közti időszak, a kiegyezéstől a királyi biztosi hivatal felszámolásáig, de az első fejezetben az uniós gondolat előtörténetét vázolom fel, illetve az egyes fejezetek keretében ugyancsak kitérek az előzményekre, és néhány esetben túllépve az 1872-es éven, röviden követem az események alakulását a későbbiekben is, így a szász autonómia ügyében egészen a közigazgatási reformig, amely felszámolta a szász autonómia hagyományos keretét, a Királyföldet.

A könyv a korszak sokrétű problémáinak csak egy részét tárgyalja, elsősorban azokat, amelyek a királyi biztosi hivatal működéséhez közvetlenül is kapcsolódtak. Teljes egészében kimaradt a korszak egyik legfontosabb problémája, az úrbéri kérdés utóélete. Itt azonban egy olyan sajátos és bonyolult problémáról van szó, amely a kortársak számára is rengeteg fejtörést okozott, megoldása évtizedekig húzódott a kiegyezés után is. Kezelése a korszakban egyrészt a Főkormánysház alá tartozó, de ezen belül önálló hivatal, a Földtehermentesítési Alapigazgatóság, másrészt az úrbéri bíróságok feladata volt. A nehézségeket növelte, hogy bár léteznek előtanulmányok, de még további hosszas kutatásra lett volna szükség, főleg a kárpótlási ügyek rendezését illetően, és a kérdés részletes tárgyalása szétfeszítette volna a kötet kereteit. Románok és szászok álláspontját az egyes témák kapcsán bontom ki, hiszen tudatosan el szerettem volna kerülni, hogy erre szűkítsem le a kutatást. A korábbi szakirodalom, amennyiben egyáltalán tárgyalta a témát, szinte kizárólag a nemzetiségi kérdés szempontjából tette. Nyilván a probléma alapvető fontosságú volt, és nagyon sok területet átszótt, de mégsem egyszerűsíthetjük le az egész korszak történetét pusztán erre az egyetlen aspektusra. Úgyisintén csak vázlatosan jelennek meg olyan kérdések, mint a sajtó, a királyi biztos „állambiztonsági” funkciója, és csak röviden szerepelnek az országgyűlési választások is, amelyeket – reményeim szerint – külön kötetben fogok feldolgozni. Egyáltalán nem foglalkozom a Főkormánysház és a királyi biztosi hivatal egyéb tevékenységi köreivel, mint például a közegészségügy, útlevelügy, közalapok kezelése, sorozások, és a listát még hosszan lehetne folytatni.

A kötet szerkezete amúgy is sok fejtörést okozott. Végül a tematikus tárgyalás mellett döntöttem, így azonban sokszor felborul az időrend, az egyes fejezetek között van némi kényszerű átfedés: az egyes kérdések tárgyalása kapcsán ki kellett ugyanis térni az előzményekre és több esetben a következményekre is. Ezeket az átfedéseket nem tudtam kiküszöbölni, így keresztutalásokkal próbáltam az olvasó dolgát megkönnyíteni. A sokrétű kérdések tárgyalása kapcsán a megközelítési mód is változott: az intézménytörténettől a politikatörténetig és a politika társadalomtörténetéig, a társadalomtörténettől a politikai antropológiáig többféle módszer, látásmód váltakozik az egyes fejezetekben. Reményeim szerint ennek nem csak hátránya, hanem előnye is lehet: kaleidoszkópszerűen többet megmutathat a korszakból, mintha csak a hagyományos politikatörténet vagy intézménytörténet keretei között tárgyaltam volna a témát.

Az egyes (al)fejezetek közül több már megjelent önálló tanulmány formájában, illetve Péchy Manórról – mint a konzervatív, arisztokrata származású, lojális bürokrata típusáról – Roman Holec pozsonyi történesszel könyvet írtunk, amely azonban csak szlovák nyelven jelent meg.³ Ezúttal is köszönöm biztatását a kötet megírására.

A kötetben közölt 19. századi szövegek átírására nézve: magyar nyelvűek esetében, ha megjelent szövegről van szó, akkor az ottani átírást vettem alapul, közelítve a mai helyesíráshoz, a levéltári forrásokat a mai helyesírás szabályai szerint írtam át; mindkét esetben megtartottam azonban az archaikus vagy tájnyelvi kifejezéseket és szófordulatokat. A román és német szövegeket a lapalji jegyzetekben eredeti formájukban közlöm, a főszövegben pedig saját fordításban idézem.

A könyv nem jöhetett volna létre a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Kutatási Ösztöndíjának támogatása nélkül, amelyet 2001–2004 között élveztem. Köszönöm Somogyi Éva segítségét, aki a kutatás témavezetője volt. Köszönettel tartozom a két lektornak, Egyed Ákosnak és Szász Zoltánnak a kéziratához fűzött megjegyzéseikért, Bereznay Andrásnak a térkép készítéséért és mindazoknak – kollégáknak, barátoknak, a levéltárak és könyvtárak munkatársainak –, akik a kutatás során segítségemre voltak.

³ Holec, Roman–Pál, Judit: *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy* (Egy arisztokrata az állam szolgálatában. Péchy Emánuel gróf). Bratislava, 2006.

1.

„MIDŐN A KÉT HAZA TESTVÉRI VONZALOMMAL EGGYÉ OLVADNI FOG”. ERDÉLY A 19. SZÁZADBAN ÉS A MAGYAR- ORSZÁGGAL VALÓ UNIÓ KÉRDÉSE

Erdély társadalma – amióta egyáltalán forrásaink szólnak róla – multietnikus társadalom volt, a kora újkorban pedig az addig is több felekezetnek otthont adó régió a népek és vallások együttlésének igazi kísérleti terepévé vált. Ezt az együttlést azonban a mai napig különbözőképpen ítélik meg mind a történészek, mind a laikusok – nemzetiségüktől (és esetleg felekezetüktől) függően. Hogyan működött a társadalom, gazdaság, politika abban a korban, amelyben a modern nacionalizmus elterjedésének következtében immár mindent átszínezett a nemzetiségi kérdés? Abban a korban, amikor a rendi nemzetek helyét átvették a modern nemzetek/nemzetiségek, és az etnikai/nemzet(iség)i identitás kitüntetett helyet foglalt el Erdély lakosainak sokféle identitása között. És hogyan befolyásolta a törékeny nemzetiségi-felekezeti egyensúlyt az unió kérdésének felvetése a magyarok részéről? A régió átalakuló társadalmának rövid vázolása után elsősorban az unió-kérdés bemutatása áll a fejezet középpontjában,¹ mert ez vált az erdélyi magyar politika központi kérdésévé a reformkortól kezdődően, és ez vezetett el az 1848., majd az 1867. évi unióhoz.

1.1. Erdély társadalma és gazdasága a 19. század közepén

„Milyen különös kis ország ez az Erdély!” – kiáltott fel a reformkori angol utazó, John Paget, majd hozzátette: „az olvasó talán még a nevét se hallotta idáig...”² Milyen is volt ez az ismeretlen kis ország? Erdély a 19. század elején a Habsburg Birodalom egyik elmaradott, periferikus tarto-

¹ Az uniókérdés történetét részletesen feldolgozta Asztalos Miklós: *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, 1928. Ennek ellenére szükségesnek tartottam beiktatni ezt a fejezetet, mert az unió végrehajtása szempontjából lényeges az előzmények korszerű összefoglalása.

² John Paget: *Magyarország és Erdély*. Válogatta Maller Sándor. Budapest, 1987. 176.

mánya volt, amelynek sikerült átmentenie autonómiájának egy részét. A külföldi utazót váratlanul érte az a sokszínűség, amellyel a kis, hegyek által körülvett tartományban találkozott: „Már Magyarországon is meglepett a sokféle népcsoport – írta a reformkori angol utazó, aki aztán Erdélyben telepedett le –, Erdély azonban messze túltesz rajta ezen a téren; az itteni lakosság nemcsak nyelvében, fajtájában és vallásában különbözik, hanem ráadásul polgári törvényeiben és politikai intézményeiben is. Magyarok, székelyek, szászok és oláhok saját törvényei vannak, de ezek mind jellegükben, mind tartalmukban különböznek egymástól. Az országnak legfeljebb ha kétféle lakosa lehet, ezek azonban négy, államilag elismert felekezethez tartoznak, hogy a sok megtűrtet ne is említsük, s a legalább négy különböző nyelvet, a népszokások, a nemzeti érzés fajtái és az előítéletek pedig annyifélek itt, hogy nem is tudnám számba venni.”³

A lakosság nemzetiségi megoszlására 1850 előtről csak becslések vannak. A II. József idején végrehajtott első népszámlálás nem tartalmazott erre vonatkozó adatokat. Varga E. Árpád Fényes Elek adatai alapján készített becslései szerint 1830–1840-ben Erdély közel 2 millió lakosa közül a románok aránya 59,7%, a magyaroké 28,3%, a németeké 11,6% lehetett.⁴

Az etnikai és vallási sokszínűségen túl társadalmilag is igen tagolt volt a népesség. 1848 előtt Erdély legnépesebb társadalmi rétegét a függőségben levő parasztok különböző kategóriái alkották. A jobbágyság a népesség mintegy 40%-át képezte, ez persze közigazgatási egységenként igen csak eltérő volt. A zsellérek aránya 20% körül hullámzott.⁵ A 19. század közepére a társadalmi differenciálódás folyamata mindkét réteg esetében végbement; megfigyelhető az elszegényedés, a paraszti föld csökkenésének folyamata. Ennek ellenére a szabad paraszti réteg végig számottevő ma-

³ Uo.

⁴ A Partiummal (Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyékkel, valamint Kővár vidékével) együtt. Varga E. Árpád: A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között. In: uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok*. Budapest, 1998. 139. Az etnikai-nemzetiségi arány egyik állandó vitatémája a magyar és román történetírásnak; míg román vélemény szerint mindig is a románok voltak többségben, addig magyar álláspont szerint a kora újkor folyamán kerültek a magyarok kisebbségbe Magyarországon és Erdélyben is.

⁵ Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Bukarest, 1980. A szerzők az adótabellák alapján vázolták a különböző társadalmi rétegek arányát és alakulását Erdélyben és a Partiumban az említett időkeretek között. A jobbágyság aránya 1821-ben az erdélyi vármegyékben 56,1%, a Partiumban 55,2%, a székely székeken 34,3%, a szász székeken 12,7%, az ún. taxás helyeken (kiváltságos városokban) 0,5% volt. Uo. 47. A zsellérek aránya 1821-ben 18,8% volt (az erdélyi vármegyékben 27,2%, a Partiumban 22,9%, a székely székeken 18,9%, a szász székeken 5,8%, az ún. taxás helyeken 1,6%). Uo. 50. A parasztság terheiről lásd Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi parasztság története 1790–1849*. Budapest, 1956.

radt, sőt arányában növekedett.⁶ Szabadságuk önmagában nem jelentett föltétlenül gazdagabb, könnyebb életet, hiszen bár a földesúri terhektől mentesek voltak, adót azonban ők is fizettek, és egy részük a határőrkatonaság kötelékében szolgált. Hozzájuk hasonló helyzetben voltak az egytelkes nemesek, akiknek aránya 3,5% körül mozgott. A nemesség összesen nagyjából 4,5%-ot képviselt.⁷ Az ún. taxás polgárok, bányászok a lakosság mintegy 7%-át tették ki, rajtuk kívül még csekélyebb számban szerepelt az összeírásokban egy nagyon változatos összetételű „egyéb” kategória is, amelyben találunk foglalkozási csoportokat (tutajosok, aranymosók), etnikai csoportokat (örmények, görögök, zsidók, cigányok), kóborlókat stb. Az 1848-as forradalom előtti állapotokat vizsgálva a kép csekély mértékben módosul. 1847-ben a következőképpen oszlottak meg Erdély és a Partium adózó családjai: 34,7% volt a jobbágyok, 18% a zsellérek, 34,6% a szabad parasztok, illetve határőrkatonák, egyenként 2,9% a taxás polgárok, illetve a bányászok, 3,4% az egytelkes nemesek és 3,2% az „egyéb” kategória aránya.⁸

A birtokos nemesség számának megállapítása bonyolultabb feladat, mivel nem vagy csak részlegesen szerepelnek az adóösszeírásokban. 1848 után az úrbéri kárpótlási listákon 3610 olyan birtokos szerepel, aki jobbágytelekért kárpótlást igényelt. A listán azonban sokszor testvérek egyetlen tételként vannak feltüntetve, másrészt testületek is nyújtottak be igénylést, de a néhány ezer birtokos nemesi család csak egy töredékét képezte a nemességnek. A birtokos nemességen belül is nagyok voltak a különbségek.

A főnemesség 23 grófi és 24 bárói családot ölelt fel, esetükben inkább nemzetségekről beszélhetünk. Vagyonuk jóval szerényebb volt, mint magyarországi társaiké, a nemesség többi részétől azonban még így is elkülönültek – ha nem is olyan mértékben, mint Magyarországon. Wesselényi Miklós szerint: „...a nemesség olyannyira távol tartja magát a mágánasoktól, vagy mély alázatosság alakjában, hideg, sőt olykor gyűlölséges ellenesség s idegenséggel van – vagy valóban csúsz-mász előttük s hízelkedik nekik”.⁹ Ezt erősíti meg a székely származású történetíró, Jakab Elek is, aki visszaemlékezve az 1848 előtti állapotokra, keserűen jegyezte fel, hogy királyi táblai írnok korában, amikor már ügyvédi diplomája volt és írogatott is, több erdélyi mágánas nem viszonzta köszönését, csak követválasz-

⁶ 1767-ben arányuk 21,3% volt, ez 1821-re 27,2%-ra nőtt (az erdélyi vármegyékben 3,2%, a Partiumban 5,0%, a székely székeken 32,4%, a szász székeken 67,9%, az ún. taxás helyeken 46,3%). Csetri-Imreh: i. m. 55.

⁷ 1767-ben 4321 birtokkal rendelkező nemes családfőt írtak össze (a birtok nagyságát nem ismerjük), ezzel szemben 11 584 volt az egytelkes nemescsaládok száma. Uo. 68.

⁸ Csetri Elek-Imreh István: Erdély társadalmi rétegződéséről. In: Szabad György (szerk.): *A polgárosodás útján. (Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában)*. Budapest, 1990. 386.

⁹ Idézi Csetri-Imreh: Erdély társadalmi rétegződéséről. 388.

tás idején vették emberszámba, és szólították „kedves barátom”-nak vagy „édes öcsém”-nek. „Mint herceg Windischgrätz a *kék vért* a báróságnál: úgy némely magyar aristocrata is 1848 előtt az *embert* a nagyságos úrnál vélte kezdődni – az ezen alóliak nem voltak azok.”¹⁰ Pedig más részről több reformkori tudósítás kiemelte, hogy Erdélyben az arisztokrácia nem különült el olyan élesen – legalábbis a birtokos nemességtől vagy annak felső rétegétől –, mint Magyarországon. Ez utóbbit a viszonylag gyakori házasságok is jelzik. A birtokos nemes Bisztray Károly is úgy emlékezett vissza az 1848 előtti Erdélyre, ahol „(a)risztokrácia és nemesség a legszorosabb kapcsolatban élt”; és visszaemlékezéseiben gyakran említ társasági eseményeket, ahol arisztokraták és birtokos nemesek együtt mulattak. „Erdélyben a nemesség mindég sokkal közelebb állt az arisztokráciához, mint Magyarországon. Innen van, hogy életünk sűrűn érintkezik az övékkel, s ismerőseink, atyafiságunk körében is gyakran találkozunk velük.”¹¹

Ami a birtokviszonyokat illeti: a legnagyobb birtokos Erdélyben a kincstár volt (több mint 16 ezer jobbágytelekkel); 4–10 ezer jobbágycsaládot birtokolt Brassó városa, az ún. Hétbírák¹², a szász nemzeti pénztár, valamint az erdélyi római katolikus püspökség. Ezren felüli jobbágytelke volt a Bánffy, Bethlen, Bornemisza, Kemény, Teleki, Jósika családoknak, azonban olyan összefüggő nagybirtokokat, mint Magyarországon, nem találunk Erdélyben, itt nem csak jóval kisebb volt a birtok, hanem nagyon széttagolt is.¹³ Még a viszonylagos nagybirtokosok között is ritka a kísértetű kedvű, birtokán korszerűen gazdálkodó földbirtokos. A Wesselényiek zsigó mintagazdasága inkább csak kivétel, és az sem a szűkebben vett Erdélyben volt. Wesselényi Miklósnak különben az erdélyi nemesség jó részéről lesújtó a véleménye: „A nemesség az ország nagy részében többnyire bárdolatlan, vastag tudatlanságban, galád korhelységben s lusta hegyességben öli el idejét.”¹⁴

¹⁰ Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re*. Budapest, 1880. 68–69.

¹¹ Bisztray Károly: *A régi Erdély. Negyvennyolcas honvédtiszt emlékirata*. S. a. r. Bisztray Gyula, Budapest, é. n. 147.

¹² Nagyszeben városa és hét szász szék közvagyonáról van szó, amelynek alapjait egy 15. századi adomány képezte, amelyet később tovább bővítettek, 1819–20-ban 36 falu és hatalmas erdősegek tartoztak hozzá.

¹³ A gróf Kornis család például 1840-ben 7 közigazgatási egység 60 helységében birtokolt, és ezt még négyfelé osztották fel. A jobbágytartók megoszlása különben 1848 előtt a következőképpen alakult: 1000-en felüli jobbágytelke 21 birtokosnak volt, 500–1000 között 30-nak, 100–500 között 192-nek, 50–100 között 230-nak, 10–50 között 961-nek, 1–10 között pedig 2173 birtokosnak. Csetri-Imreh: Erdély társadalmi rétegződéséről. 389.

¹⁴ Wesselényi: *Balítéletekről*. Bukarest [Lipce], 1833. 54. Idézi Csetri-Imreh: Erdély társadalmi rétegződéséről. 411. 20. sz. lábjegyzet.

A földesúri birtok jószerével még a 19. század közepén is önellátásra rendezkedett be. Ujfalvy Sándor örökölt meg egy ilyen nemesi gazdaságot, idealizálva a patriarkális viszonyokat: „A háztartás kevés gondot, s még kevesebb költséget igényel. A jobbágy majd mindent kiszolgált. [...] A jobbágy fiúkból beszoktatott cseléd haláláig szolgálja földesurát. [...] Biró, kocsis, szakács, pecér, bivalos... mind a régi. A szakács egyszersmind sütő, kertész és inas. Az ilyen cselédség a hosszas szolgálat után magát családtagjául nézve, gazdája érdekeit ugyanazonosítja a magáéival.”¹⁵ A jobbágyasszonyok pedig fontak, szőttek, tyúkot, tojást, gombát hoztak, kimeszelték a földesúr házat. Újításnak, jobbításnak itt nem volt helye: „Jobbágysai közül az életrevalóbb fickót kiválasztván, ez vezeti és folytatja a jobbágysággal a mezei gazdaságot: az idén úgy, mint tavaly és a jövő éven is, újítás és változtatás nélkül. Sem több, sem kevesebb a vetés, ha akarná sem szaporíthatná, mert a jobbágyság csak ennyit művelhetnek.”¹⁶ Az önellátásra berendezkedő nagyobb birtokosok különféle mesterembereket tartottak, ahogy a reformkori Erdélyben és Magyarországon utazgató John Paget is tapasztalta, volt, „ahol a takács és a szabó is a házhoz tartozik, a kádár, a pék, a kovács szinte mindenütt”.¹⁷ Nem csoda, hiszen a birtokos réteg eladósodása nem 1848-ban, hanem már korábban megkezdődött. Szintén Paget jegyezte fel, nyilván más perspektívából szemlélve a jelenséget, mint Ujfalvy: „Az erdélyi nemesek közül jó néhánynak van ugyan hatalmas birtoka, húsz-harminc faluval, de kevés akad köztük, aki ne lenne nyakig eladósodva, állandó pénzszűkében. [...] Bevételeknek csak azt tekinti, ami készpénzben üti a markát, kiadásnak, amit ugyanabban kifizet.”¹⁸ A képet nyilván árnyalni lehet, de az eladósodás és a hitel hiánya reális probléma volt.

Meg kell említeni az egyre bővülő értelmiségi réteget is. Az ún. *honoratior* kategória számbelileg nem volt népes (a tízezret sem érte el), azonban jelentősége számarányánál jóval nagyobb. Legtöbbször – a sok vallásfelekezet miatt is – a lelkészek voltak, majd a tanárok, tanítók következtek; az orvosok, sebészek, bábák együttes száma 1100 körül mozgott. Mellettük találunk még jogászokat és kisebb számban műszaki, gazdasági szakembereket is.¹⁹ Képzésük a helyi kollégiumokban, gimnáziumokban történt, viszonylag kevés jutott el közülük külföldi egyetemekre. Az iskolázás Erdélyben hagyományosan egyházi keretekben folyt: jeles kollégiumaik voltak mind a reformátusoknak (Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely,

¹⁵ Ujfalvy Sándor Emlékiratából. In: Makkai László (szerk.): *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. IX. Erdélyi arcok 1791–1867*. Budapest, 1941. 34.

¹⁶ Uo. 32.

¹⁷ Paget: i. m. 200.

¹⁸ Uo. 232–233.

¹⁹ Csetri-Imreh : Erdély társadalmi rétegződéséről. 398.

Székelyudvarhely stb.), mind az evangélikusoknak (Nagyszeben, Brassó, Beszterce stb.), de az unitáriusok is fenntartottak Kolozsvárt egy főgimnáziumot és mellette még két algimnáziumot. A katolikus iskolákat szép számmal látogatták más felekezetűek is, különösen sok görög katolikus tanult például a piarista rend által működtetett kolozsvári Királyi Lyceumban. Emellett a görög katolikus értelmiség nagy részét Balázsfalván képezték. A görögkeletiek kulturális-oktatási központjai Nagyszeben és Brassó voltak.

A legnépesebb réteg, az úrbéres parasztság igen tagolt volt, a szolgáltatások nemritkán egy-egy falun belül is eltértek. Ezt furcsállotta a már említett angol utazó is, aki így látta a parasztság helyzetét: „Az erdélyi paraszt helyzetét az nehezíti meg leginkább, hogy nincs semmiféle szigorú és pontosan megfogalmazott törvénykódex, melyre hivatkozhatna, s így teljes mértékben gazdája szeszélyeinek van kiszolgáltatva, s önkényéből legfeljebb a szokásjog védelmezi. Erdélyben sem a terméshozamuk szerint nem osztályozták a paraszti telkeket, mint Magyarországon, sem a hűbértartás méretét nem határozták meg pontosan. Így aztán a munka mennyiségét sem lehetett méltányosan és törvényesen, a paraszt földjének nagysága és értéke alapján megszabni. Arról sincs rendelkezés, hány napi robottal tartozik a paraszt földesurának. Van, ahol heti két napot követelnek tőle, másutt, és ez a gyakoribb, hármalt; némelyik földesúr pedig annyi munkát sajtól ki a néki alárendelt, félholtra éhezett teremtményekből, amennyit csak bír.”²⁰ Erdélyben soha nem került sor úrbérrendezésre – bár voltak rá kísérletek –, így meghatározott teleknagyság sem volt. A mezőgazdaság színvonala a nyugati területekhez képest elmaradott: még az 1819–20. évi úrbéri összeírás idején is találunk vidékeket, ahol kétnyomásos gazdálkodás uralkodott, igaz, nagy regionális eltérések voltak: a Királyföld már ekkor kiemelkedett, a Székelyföld egyes részei (így Háromszék) szintén kedvezőbb képet mutattak, és egyes földbirtokosok is kísérleteztek korszerűbb módszerek meghonosításával.

A bővülő árutermelés következtében Erdélyben is kialakult egy viszonylag módos paraszti réteg, amely állatokkal, gabonával, faáruval, kézműipari termékekkel kereskedett. A zselléreket és jobbágyokat elég nehéz különválasztani. A reformkori sajtóból tudjuk, hogy a jobbágyok sokszor önként és örömmel cserélték fel úrbéri telküket egy kisebb, az allódiumból kiszakított területre, mivel az ún. „úri cselédek” vagy kurialisták mentesek voltak a közmunkáktól és más terhektől. Az adózó és az 1848-ban felszabadult családok számának az összevetése azt mutatja, hogy elég sok lehetett az adófizetés alól a földesurak közreműködésével mentesített, illetve az

²⁰ Paget: i. m. 198–199.

összeírók elől eltitkolt jobbágy.²¹ Ezt különben más források is megerősítik: Ujfalvy Sándor is leírja emlékirataiban, hogy titkolta el évekig jobbágysági szaporulatát, mentesítve őket így az adók alól.²² Ennek ellenére a rendi társadalmon belüli ellentétek nagyok voltak, bár 1784 után csak kisebb, helyi mozgalmakban törtek felszínre, például az 1831-es koleralázadás idején. Ismét Wesselényi Miklóst idézzük: „A parasztság többnyire csak kínzójának nézi földesurát, nem hiszen neki, nincs hozzá bizodalma; legjobb szándékai alatt is cselet, ellene intézett törekedést lát; tanácsát nem követi, intését nem fogadja, mert attól jön, ki iránt egy tartózkodó visszás érzést már őseitől kapott örökségül.”²³ A szembenállásnak – a tévhitekkel szemben – elsősorban nem etnikai, hanem társadalmi okai voltak, hiszen a magyar földesúr-román jobbágy sémájával szemben tudjuk, hogy Erdélyben igen jelentős volt a magyar jobbágyság, zsellérek száma is, sőt a Királyföld határain kívül szép számmal éltek szász jobbágyságok is.

A városi lakosság 1831-ben mintegy 230 ezerre tehető, de az 5 ezernél népesebb települések száma mindössze 8 volt. A városi polgárok száma azonban ennél jóval csekélyebb, a szabad királyi városok lakosságának is csak mintegy negyedét-harmadát tette ki. Ezek zömét még mindig a céhes iparosok képezték. A 18. század második felére a céhek számának növekedése volt a jellemző mind Magyarországon, mind Erdélyben, és ez a folyamat áthúzódott a következő század elejére is.²⁴ Amíg azonban Magyarország nyugati és északi részén a céhek ekkorra már elvesztették vonzerejüket, és a 19. században már a legtöbb városban nem is újították meg kiváltságleveleiket, addig a keleti és déli részekeken még a 19. század elején is virágoztak a céhek, kiváltságaikat megújították, sőt újak is alakultak.²⁵ Ugyanez a helyzet Erdélyben, itt is találunk olyan kisvárosokat, ahol a céhek csak a 19. század elején jelentek meg, és ez a folyamat még a század közepén is folytatódott. Az egyik székelyföldi városról egy 1839-es útleírásban maliciózan jegyezték fel: „Régebben Szentgyörgyön műipar s kézművek szabadon úztek; a szabó ökröt vágthatott, a fazakas kovács-

²¹ Csetri-Imreh: Erdély társadalmi rétegződéséről. 406–409.

²² A „kezdetben 35 üres jobbágytelek azután is, hogy bételepítették, az adótábellákban desztárnak inferáltattak, s annál fogva adó és közterhek alól merőben mentesítettek. Az 51 adó alatt lévő jobbágycsaládban a hivatalos kimutatás szerint a harminc esztendő alatt egy gyermek sem született, sem senki nem nősült, annál fogva csakis a régi csekély szám adózott. Az adótábellába csupán a kezdetben levő hat ökör és két tehén volt inferáltatva. Jóllehet mármint 82 jármás ökör, 140 tehén és borjú, 560 juh, 586 darab sertés legelt a határon, de amelyek a fennebbi mód szerint mind adómentesek valának.” Ujfalvy Sándor: *Emlékiratok*. Kiad. Ugrin Aranka. Budapest, 1990. 227.

²³ Wesselényi: i. m. 76–77. Idézi Csetri-Imreh: Erdély társadalmi rétegződéséről. 409–410.

²⁴ Vö. Kovács Géza–Binder Pál (szerk.): *A céhes élet Erdélyben*. Bukarest, 1981. 14, 51–53.

²⁵ Eperjessy Géza: *A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1988. 40–58.

kodhatott. Mostanában céhek keletkeztek, s mikor másutt a céhek nyűgétől menekvésen törik fejüket, itt folyvást szaporodnak s népesednek azok; szaporodik velök a különben is számos szegényeknek lajstroma. Csak az egy templomba vezető utcán tíznél több szabó címert olvastam meg, aligha nagyobb részének ollója meg nem rozsdásodik a veszteglés miatt.”²⁶ Érthető tehát, hogy az erdélyi céhes kisiparosok számára a mezőgazdaság hosszú ideig komplementer tevékenység maradt. A céhes rendszer válságáról, ugyanakkor a céhek „másodvirágzásáról” a 19. század első felében Erdély-szerzte vannak adataink. A céhek mindenhol azonos módszerekhez folyamodtak: a mesterek számának korlátozása, a legények felszabadulása elé gördített akadályok, kísérletek a konkurencia kiiktatására vagy csökkentésére. Ugyanakkor egyre élesebbé váltak a céhek közti, a céhek és a kontárok, valamint a céhek és a kereskedők közti konfliktusok. Erdélyben még az 1850-es években is alakultak új céhek, sőt a székelyföldi kisvárosokban ez az időszak jelentette a céhek virágkorát. Az elavult formákhoz való ragaszkodás olyan nagy volt, hogy ezek még a céhek megszüntetése (1872) után is továbbéltek az ipartársulatok „fedőneve” alatt.²⁷

Johann Hintz a 19. század közepén feljegyezte, hogy a marosvásárhelyi, kolozsvári és szászrégeni iparosok kielégítik a városi közönség és részben a környékbeli nemesek igényeit, de utóbbiak, mivel nincs helyben gyáripár, inkább azokból az üzletekből vásárolnak, amelyek a teljes árukészletüket Bécsből szerzik be; az arisztokraták pedig a divatcikkeket egyenesen Párizsból hozzátják.²⁸ Szintén ebből az időszakból ránk maradt néhány általános – bár nem túl megbízható – adat is Erdély iparáról. 1839-ben egész Erdély gyárainak és manufaktúráinak számát 3921-re, az iparosokét pedig 43 963-ra becsülték.²⁹ Egy másik statisztika 1843-ban Erdély gyárainak és manufaktúráinak számát 4306-ra (ebből 3743 malom), az iparosokét pedig 52 981-re tette.³⁰ Hintz egy évvel később úgy vélte, hogy Erdélyben csupán minden 28. lakos iparúzó, míg az osztrák tartományokban az iparosoknak a lakossághoz viszonyított aránya 1:13 és 1:15 között változik. A legfejlettebb magyarországi városokban a mesterségek száma meghaladta a százat: Pozsonyban 1839-ban 120-féle mesterséget gyakorol-

²⁶ Ürögdi Nagy Ferenc: Brassótól–Kézdivásárhelyig. In: Egyed Ákos (szerk.): *Az utazás di-vatja. Útleírások, útijegyzetek az 1848 előtti Erdélyről*. Bukarest, 1973. 80.

²⁷ Lásd Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Csíkszereda, 2003. 154–206.

²⁸ Johann Hintz: *Stand der Privat-Industrie, der Fabriken, Manufakturen und Handlungen in Siebenbürgen im Jahre 1844*. In: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Jg. II. (1846) Heft Nr. 3. 429.

²⁹ Erdély ipari, kereskedelmi és foglalkozási statisztikája 1839-ből. In: *Magyar Gazdaságtör-ténelmi Szemle*, IV. évf. (1897) 371. A besorolási kritériumok nyilván mások voltak, mint ma, de még így is túlzottnak tűnik a „gyárak” és manufaktúrák magas száma, ez főképp abból adódik, hogy a lisztelő- és fűrészmalmokat is ideszámították.

³⁰ MOL F 551 Statisztikai tabellák.

tak, Sopronban szintén, Pesten 1844-ben 202-félét, ugyanekkor Temesváron 110-et.³¹ Ehhez képest Kolozsvárt 1836-ban 92 mesterséget írtak össze, Brassóban pedig – ahol különben a legmagasabb volt az iparosok száma (4918) – és Nagyszebenben egyaránt 83-at.³² A manufaktúrák későn és csak kis számban voltak jelen, legtöbb a ványoló és a vashámor. Nagyobb részük Erdély déli részén működött, Brassó volt a legfontosabb ipari központ, de 1840-ben Kolozsvárt is alapítottak „gépgyárat”, amelyben nem csak vető- és cséplőgépeket, hanem saját találmányú selyemtekerő gépet is előállítottak. Az első gőzgépet Erdélyben a zalatnai bányában helyezték üzembe 1838-ban.³³

A 19. század közepén mélyreható változások következtek be az erdélyi társadalomban is. A kiegyezés idején Erdélynek mintegy 2 300 000 lakosa volt.³⁴ Ami az etnikai és felekezeti viszonyokat illeti, Erdély megőrizte multietnikus és multikonfesszionális jellegét.

Erdély³⁵ lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása az 1869. évi népszámlálás alapján³⁶

Anyanyelv	Arány (%)
Román	59,5
Magyar	29,1
Német	9,0
Más	2,4

³¹ Eperjessy Géza: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848)*. Budapest, 1967. 73.

³² MOL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A Gubernium Transylvanicum Levéltára, F 37 Praesidialia, 400. cs. Lásd erre Pál Judit: i. m. 157–178.

³³ Imreh István: Az erdélyi manufaktúraipar munkásairól. In: uő: *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról*. Bukarest, 1979. 203.

³⁴ Az 1857. évi népszámlálás alkalmával a jelen levő polgári népesség 2 172 748 fő volt, 1870-ben pedig 2 393 206 fő. *Erdély 1857. évi népszámlálása*. Kiad. Dányi Dezső. Budapest, 1992; *A Magyar Korona Országaiiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Pest, 1871.

³⁵ A Partiummal együtt.

³⁶ Varga: i. m. 139. A népszámlálás alkalmával politikai óvatosságból kihagyták a nemzeti-ségre, illetve anyanyelvre vonatkozó kérdést. Ezt Keleti Károly, az akkor létrehozott statisztikai hivatal vezetője áthidaló megoldással próbálta pótolni, az iskolakötelesek anyanyelvi viszonyait vetítve rá a teljes népességre.

Erdély lakosságának felekezet szerinti megoszlása az 1869. évi népszámlálás alapján

Felekezet	Arány (%)
Görögkeleti	30,2
Görög katolikus	31,1
Római katolikus	11,5
Református	14,6
Evangélikus	8,8
Unitárius	2,2
Izraelita	1,4
Más	0,2

A kisebb etnikumok egy része ekkorra már jórészt asszimilálódott: a 17. században betelepedett örmények elmagyarosodtak, a szintén főleg kereskedéssel foglalkozó görögök, macedorománok pedig a románok közé olvadtak be. A zsidók aránya Erdélyben viszonylag csekély volt. A felekezeti megoszlás legalább ilyen változatos volt, amint azt a fenti táblázat is mutatja. A felekezetek nagymértékben kötődtek az egyes nemzetiségekhez, bár a románok és a magyarok multikonfesszionális csoportot képeztek. A görögkeletiek és a görög katolikusok majdnem kizárólag románok voltak, az evangélikusok legnagyobb része a szászok – kisebb része a Királyföld fennhatósága alatt vagy annak szomszédságában élő magyarok – közül került ki, a reformátusok és unitáriusok majdnem kizárólag magyarok voltak, a katolikusok többsége úgyszintén.

A lakosság túlnyomó többsége még mindig a mezőgazdaságban dolgozott. Az 1848. évi jobbágyszabadítás új viszonyokat teremtett, ezt nem lehetett többé visszafordítani, de 1848-ban időhiány miatt is egy sor kérdést függőben hagytak, így a kusza jogviszonyokat szabályozni kellett, már csak az állandó jogviták, önkényes foglalások kiküszöbölése miatt is. A törvény végrehajtását Erdélyben végül az 1854. évi úrbéri pátens szabályozta, a gyakorlatban azonban az úrbéri viszonyok rendezése Erdélyben is még nagyon hosszú ideig elhúzódott. A kárpótlás során keletkezett iratok alapján a felszabadult telkek számát a kortárs Josef Grimm 173 781-re, Egyed Ákos az adatokat korrigálva 164 184-re tette; egy telek átlagos nagysága 9 kataszteri hold volt.³⁷ A modern polgári földtulajdon ezzel létrejött, bár erdélyi sajátságként még a század végén is közbirtokossági tulajdonban volt a területek mintegy harmada. Ez azonban majdnem kizárólag az erdőkre és legelőkre vonatkozott, a szántóföldek és kaszálók több mint

³⁷ Egyed Ákos: A jobbágyszabadítás megszüntetése 1848-ban Erdélyben. In: uő: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914.* Bukarest, 1981. 96-97.

90%-a szabadforgalmú magántulajdont képezett. A földbirtok-struktúrára a kistulajdon jelentős túlsúlya jellemezte: a 100 holdon aluli birtok az összterület közel 70%-át tette ki. Azonban a 100 holdon aluli kategórián belül is a többség (71,9%) kevesebb mint 10 holdon gazdálkodott, és csak mintegy 10%-ának volt 20–100 hold közti birtoka. A falusi lakosság mintegy 20–25%-át a napszámosok és a gazdasági cselédek tették ki. A volt jobbágyság etnikai összetételéből adódóan a jobbágyfelszabadítás után a 100 holdon aluli birtok mintegy 60%-a a román parasztság tulajdonába került.³⁸ Ennek természetesen nagy hatása volt a román társadalomfejlődésre. A nagy- és középbirtok ugyan jórészt a magyar földbirtokosok kezében maradt, de a századfordulóra – részben a román bankok tevékenysége révén – kialakult egy román földbirtokos réteg is.³⁹

Ha a birtokstruktúrában be is következett egy jelentős változás, nem mondható el ez a mezőgazdaság modernizálásáról. A kisbirtok nem is volt különben alkalmas erre, és a paraszti mentalitásból következően tulajdonosai ragaszkodtak a megszokott módszerekhez, kis pénzüket inkább újabb földvásárlásra költötték. A kiegyezés után még mindig a nyomásos rendszer volt a meghatározó. Az intenzív művelési ágak (szántó, kert, szőlő, kaszáló) aránya 1869-ben 43,7%-ot tett ki, igaz, ez az arányszám a kiterjedt erdős területekkel is magyarázható. A mezőgazdasági eszközök még mindig hagyományosak voltak, 1872-ben is még mindössze 38 gőzgépet használtak.⁴⁰ Ennek ellenére az erdélyi népesség 85%-a falun élt, és a mezőgazdaságban termelték meg az összjövedelem 80%-át.

Nagyon fontos volt ebben az átmeneti időszakban az infrastruktúra fejlődése. A modern hitelélet ekkor kezdett kiépülni. Az első takarékpénztárak ugyan már létrejöttek 1848 előtt, de ezek még csak igen szerény kezdeményezések voltak. 1848 után azonban éppen a jobbágyfelszabadítás következtében vált egyre égetőbb szükségé az elszegényedő földbirtokosok – de mások számára is – a hitelhez való jutás. A mezőgazdasági üzemtőkeszükséglete egyes számítások szerint majdnem megnégyesződött. Az ipar ugyancsak hitelre szorult. Kőváry László írta a neoabszolutizmus éveiben, hogy mivel sem készpénz, sem hitel nincs elegendő, „minden üz-

³⁸ Simion Retegan szerint az Erdélyi Nagyfejedelemségben felszabadított 175 543 jobbágytelek tulajdonosainak kb. 80%-a román volt, mintegy 700 ezer lélek, tehát az erdélyi románok több mint fele birtokos paraszttá vált. A felszabadult 1 616 547 hold földnek is ezáltal szerinte kb. 80%-a került román kézbe. Egy átlagos parasztszalád 9,2 hold földhöz jutott, de ekkor alakult ki egy módosabb gazdaréteg is, 12–16 hold földdel. Simion Retegan: *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*. Cluj-Napoca, 2004. 16–17.

³⁹ Egyed Ákos: A földtulajdon Erdélyben a 19. században. A polgári földtulajdon megszületése. In: uő: *Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században*. II. Csíkszereda, 2004. 121–132.

⁴⁰ Kőpeczi Béla (főszerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, 1989. 497.

let az uzsorások vasvesszeje alatt nyög”.⁴¹ Az 1849–1867 közti időszakban azonban mindössze négy újabb pénzintézet kezdte meg működését, ebből kettő Kolozsvárt: a Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár 1857-ben és a Kolozsvári Zálogkölcson-intézet 1865-ben (ez később Kolozsvári Hitelbank és Zálogkölcson Intézet néven működött), valamint az Osztrák Nemzeti Bank és a Creditanstalt nyitott Brassóban fiókinézetet. Az első nagyobb fellendülést az 1867–1873 közti időszak hozta. Erdélyben ekkor 5 bank és 12 takarékpénztár létesült, a legnagyobb részvénytőkével a Marosvásárhely székhelyű Erdélyi Kereskedelmi és Hitelbank, valamint a nagyszebeni román bank, az Albina Hitelintézet, de Erdély még így is jóval elmaradt a Monarchia nyugatabbi részeinek bankhálózatától és tőkeerejétől. A hitelintézetek részvényesei között egyaránt ott találjuk a magyar arisztokrata családokat, a szász és román kereskedőket és értelmiségieket, az örmény és zsidó kereskedőket. A magas osztalék mindenkit csábított, akinek fölösleges pénze volt, a bankok ugyanis 1871–72-ben 9–17% osztalékot fizettek, a takarékpénztárak ennél is nagyobbat, átlag 32%-ot.⁴² Az 1873. évi bécsi tőzsdeválság aztán egy időre itt is megakasztotta a fejlődést. Ami sajátos szint kölcsönzött az erdélyi hitelintézeteknek, az a nemzetiségi elkülönülés volt: kialakult ugyanis egy román és szász zárt hitelhálózat.⁴³ A bankrészvények névre szólóak voltak, nem lehetett szabadon kereskedni velük, így őrizve a bankok „etnikai” jellegét. Ezek aztán igyekeztek nemzeti célokat is megvalósítani, támogatták a román, illetve szász kultúrintézményeket, a parasztok földvásárlását.⁴⁴

Legalább ilyen fontos volt a későbbi fejlődés szempontjából a vasút kiépülése. Ezt valóságos csodavárás előzte meg Erdélyben, ugyanakkor elkeseredett harc kezdődött a dél-, illetve észak-erdélyi régió között, hogy melyik vonal épüljön meg előbb: az Arad–Gyulafehérvár–Nagyszeben–Vöröstoronyi-szoros vagy a Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó vonal. A kolozsváriak már 1848-ban beadványt intéztek a magyar kormányhoz, amelyben a Nagyvárad–Kolozsvár fővonal építését szorgalmazták. Még a forradalom kitörésének híre el sem érkezett Erdélybe, amikor arról cikkeztek: „Úgy hisszük... miképp nemzetiségi, köz- és magángazdasági, sőt

⁴¹ Idézi Egyed Ákos: A modern hitelintézeti rendszer kialakulásáról Erdélyben a XIX. és XX. században, különös tekintettel a szövetkezeti formákra. In: Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Kolozsvár, 2007. 36.

⁴² Egyed Ákos: A hitelrendszer: bankok, takarékpénztárak. Az erdélyi kapitalizmus etnikai arca. In: uő: *Falu, város, civilizáció*. 168–180.

⁴³ A szász pénzintézetekre lásd Egy Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzintézeti rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914)*. Csíkszereda, 2009. Egy Gábor is megerősíti azt a nézetet, hogy a szász pénzintézetek „sajátos nemzeti bankrendszert alkottak Erdélyben”. Uo. 334. Ennek felvirágzása és az egykori Királyföld modernizációjában betöltött nagy szerepe már a tárgyalt korszak után következett be.

⁴⁴ Egyed: A hitelrendszer: bankok, takarékpénztárak. 188–190.

közigazgatási érdekek is hathatósan követelik, hogy azon vasút, melynek feladata lenne, hogy Erdélyt átmetszve, kapcsolatba hozza a testvérhont, s illetőleg a mívelt Európát a kelettel, azon vasút, mondjuk, Kolozsváron menjen keresztül.”⁴⁵ A vasút nélkül ugyanis Kolozsvár „nyomorult vidéki várossá” válna. Az erdélyi magyar politikusok mellett Kolozsvár város közgyűlése volt a legaktívabb, mozgalmat indítva a vasút érdekében. A neoabszolutizmus éveiben Bécsben Kolozsvárral szemben a dél-erdélyi vasutat támogatták. Bécs igazából politikai nyomásgyakorlásra használta fel a vasutat. A kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara már az alapítását követő évben, 1851-ben felhívással fordult Erdély lakóihoz, a Nagyvárad–Kolozsvár vonal előnyeit ecsetelve. Mivel a bécsi kormányzat az Arad–Nagyszeben vonalat támogatta, 1862-ben ezt a tervet fogadták el, és 1864-ben hozzá is fogtak az építéshez.

Ennek következtében most már Brassó is a másik vonal előnyeiből kívánt részesedni. A vasútépítés mögött az egyes csoportok sokrétű reményei húzódtak meg. Ezt mutatják a vezető erdélyi magyar politikusnak, Mikó Imrének a sorai is: „Sokféle különböző elemekből, nemzetiségekből összealkotott Erdély hazánkban a magyar elem egy anyagilag és szellemileg erős központját, centrális fővárosát bírta Kolozsvárban. Itt volt egy nagy erkölcsi benső kapcsolatban a magyar értelmiség, vagyonosabb főnemesség, mívelt polgárság s – habár alantabb fokon is – a művészet, irodalom, szóval mindaz, miben az erdélyi magyar nemzetiségnek úgyszólván kezességét, jövődjének zálogát bírtuk. A részünkre mostohára változott újabb körülmények által Kolozsvár elveszté régi kormányzási székhelyi tekintetét, fényét, országos központiságát, és már most ott áll, hogy ha vagyonosodhatása emez elveszett eszközeivel versenyző új kútfőket nem talál, menthetetlenül végképp alásüllyed, s alásüllyed vele az erdélyi magyarság is. Egy ily kútfőül s ennél fogva életkérdésül tekintjük mi erdélyi magyarokul az Erdélyen átmenő és a keleti kereskedést a nyugatival leg-rövidebb vonalban egybekötő vasutat.”⁴⁶

A vasút azonban csak a kiegyezés után érte el Erdélyt. Az Arad–Gyulafehérvár szakasz átadására 1868 decemberében került sor. Kolozsvár most már a kormányzat támogatását is élvezte, hiszen éppen a közlekedés mostohasága, a kapcsolattartás nehézsége volt az egyik ok, amiért királyi biztost neveztek ki 1867-ben. Az új közlekedésügyi miniszter pedig 1867-ben éppen a fent idézett Mikó Imre lett. A Magyar Keleti Vasút engedélyezését 1868-ban fogadta el a parlament. A Nagyvárad–Kolozsvár szakaszt 1870. szeptember 7-én avatták fel, 1873-ra pedig a vasút elérte Brassót, és Maros-

⁴⁵ Az *Erdélyi Híradó* 1848. március 17-i számát idézi Egyed Ákos: Régiók versengése a vasúttért Erdélyben a 19. század közepén (1848–1873). In: uő: *Erdély metamorfózisa...* II. 134.

⁴⁶ Uo. 143.

vásárhelyt is összekötötte a fővonallal. Pénzügyi nehézségek és botrányok nyomán 1876-ban az állam megvásárolta a Keleti Vasutat. Románia felé a vasúti összeköttetés 1879-ben a tömösi szoroson keresztül jött létre.⁴⁷ A vasútépítésekkel párhuzamosan folyt a közutak korszerűsítése is. A távíróforgalom a neoabszolutizmus éveiben, 1853-ban indult meg.

A vasút kiépülése azonban újabb problémákat is generált, megkönnyítve a Monarchia nyugati tartományaiból az olcsó gyári áruk beáramlását. A publicista Kőváry László cikksorozatban foglalkozott a városok helyzetével, kiállt ezek autonómiája mellett, sürgette a rendezésüket és modernizálásukat: „városainknak mint az ipar és kereskedelem központjainak előkészületekre van szüksége, hogy azon versenyt, melyre a vasúti forgalom iparunkat felhívja, nyugodtan fogad hassuk”.⁴⁸ Az iparnak a kiegyezés előtt nem sikerült a hagyományos kézműipar szintjéről való felemelkedés; modern gyáripar jóformán alig létezett. Erdélyben még alacsony az iparban foglalkoztatottak aránya, csak minden huszadik felnőtt dolgozott ezen a területen. Ugyancsak alacsony volt az ipari segéd munkások aránya is: ezer önálló iparosra 572,1 segéd jutott, amíg Magyarországon 853,4.⁴⁹ 1869-ben Erdély városaiban a lakosság átlag 14,3%-a dolgozott az iparban (ez azonban Erdély lakosságának csak mintegy 3,9%-át jelentette), Magyarországon 11,1%. A székelyföldi városok egy része messze az átlag fölött helyezkedett el.⁵⁰ Ha azonban más mutatókat is tekintetbe veszünk, a kép már nem ennyire kedvező. Az erdélyi városokban a segédek nélkül dolgozó iparosok aránya 49,2% volt, Magyarországon pedig 35,6%.⁵¹ Még nagyobb volt a lemaradás a képzett munkaerő tekintetében. 1870-ben Erdély lakosságának 78,7%-a volt analfabéta (egész Magyarországon 51%), de a városi népességnek is csak 41,3%-a írt és olvasott, 5,1%-a csak olvasni tudott, míg az 53,6%-os abszolút többség analfabéta volt.⁵²

1849–1867 között az erdélyi városokban mindössze 28 olyan vállalat alakult, amely az első világháborúig fenn tudott maradni, ebből is 16 szesz- és sörgyár. A neoabszolutizmus éveinek egyetlen jelentősebb állami beruházása a kolozsvári dohánygyár megalapítása volt. 1863-ban Erdélyben még mindig csak 107 gőzgép üzemelt, kétharmaduk a kohó- és bányai iparban, de lóerőt tekintve ez a Monarchia gőzgépeinek csak 5%-át tette ki. Az első konjunktúra éppen a királyi biztos itt-tartózkodására esett, 1867–

⁴⁷ Uo. 144–150.

⁴⁸ A városok rendezése. *Korunk*, VII. évf. (1867. júl. 5.) 79. sz.

⁴⁹ *Erdély 1857. évi népszámlálása*. 15–16.

⁵⁰ Keleti Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából*. Pest, 1873. 474.

⁵¹ Uo. 475.

⁵² Uo. 409–413. Ezen belül nagy regionális eltérések voltak: a százszok álltak a legjobban e téren, a városok és Székelyföld egyes részei szintén jó arányt mutatnak, a legrosszabb a helyzet a románok körében volt.

1873 között következett be. Az 1867–68-as rekord gabonatermés bevételei már jelentős részben a pénzüzetek és az ipar felé áramlottak. Ebben az időszakban terjedtek el a részvénytársaságok, a fent jelzett öt évben 7 ipari részvénytársaság alakult; a történeti Erdélyben Nagyszeben járt az élen 5 ilyen vállalattal. Ezt a fejlődést egészítették ki és egyben segítették elő a bankalapítások, vasútépítések, illetve a kereskedelem fejlődése is.⁵³

Ez együtt járt a városfejlődéssel is, bár az igazán látványos növekedés későbbre, a világháborút megelőző három évtizedre esett. Erdély három legnagyobb városa közül kétségkívül Kolozsvár lakossága nőtt a leggyorsabb ütemben: 1830-ban még csak 14 ezer lakosa volt, 1869-re pedig már 26 ezer.⁵⁴ Erdély „fővárosa”, Kolozsvár a kiegyezés idején még nem sokban különbözött attól, amilyennek a reformkori utazó látta: „Szép kis város a Szamos völgyében, minden oldalról hegyekkel körülvéve, lehet vagy huszonötezer lakosa. Hatalmas tér köré épült, középen szép, régi gótikus katedrálissal. Szinte minden utca ebből indul ki derékszögben. Magyar szokás szerint ezek szélesek, s a házak, bár igen szépek, többnyire csak földszintesek, de egyemeletesnél sose magasabbak.

A régi falak, városkapuk és tornyoknak a legtöbbje, melyek valaha a várost védelmezték, máig is áll, sőt, azt hiszem, némelyik kaput még ma is bezárják éjszakára. A Szamos nem folyik keresztül a városon, de jobb is így, mert még elsodorná ennek a furcsa, fékezhetetlen folyónak valamelyik hirtelen áradása. Van a túlsáron is egy városrész, ha ugyan a domboldalba vájt nyomorúságos kunyhók sora megérdemli ezt a nevet. Legtöbbjük mindössze egy üreg a lágy mészkősziklában, kis kiugró szalmatetővel a bejárat fölött. E hitvány viskókat cigányok és kutyák lakják...”⁵⁵

A város élete meglehetősen egyhangúnak és kisvárosiasnak tűnt az idegen utazók szemében. A már idézett John Paget panaszkodott az eseménytelenségre: „Aki szeret az ablakon kibásmézkodni, jobban teszi, ha nem Kolozsvárt tölti a telet. Még a főtéren is csak nagy ritkán látni valami érdekességet. A régi katedrális épp szemközt volt a lakásunkkal, az épület szép lenne, de az alját nem lehet látni a boltoktól. Meg aztán ott áll előtte az a megkopott oszlop is, melyet a néhai császár erdélyi látogatásának emlékére emeltek: ez minden, ami némileg magára vonhatja az építészet iránt érdeklődő pillantását. [...] A tér egyik oldalán áll az őrség háza, mindennap, pontban délelőtt tizenegykor, fémdobok rettenetes pergésére felvonulnak a magyar gránátosok... Községes hétköznapiakon a legfigyelmesebb szemlélő is mindössze ennyit láthat az ablakból, s csak az

⁵³ Egyed Ákos: Iparosodás és városfejlődés a XIX. század második felében és a XX. század elején. A városi civilizáció elterjedése Erdélyben. In: uő: *Falu, város, civilizáció*. 270–278.

⁵⁴ Uo. 288. Brassó lakossága ugyanezen években 22 ezerről 27 ezerre nőtt, Nagyszeben lakossága stagnált, 18 ezerről mindössze közel 19 ezerre növekedett.

⁵⁵ Paget: i. m. 231–232.

jelent néha némi változatosságot, ha egy-egy ló elcsúszik a fagyott havon, vagy kutyaugatás veri fel az üres teret... Piacnapon kissé elevenebben zajlik az élet, a tér tele apró sátrakkal és szekerekkel, itt rakják ki a parasztok eladásra szánt szénájukat, gabonájukat, a szárnyast és tűzifát, s itt cserélik be mind valami egyszerű árucikkre, többnyire szövetre vagy bőrre, amire éppen szükségük van. De a vételár tekintélyes részét a pálinka viszi el, s azok az emberek, akik reggel még fáradhatatlanul alkudoztak egyetlen krajcárért, néhány óra alatt olyan alaposan felöntenek a garatra, hogy alig találhatnak haza.”⁵⁶

Paget megemlékezett a bálokról, az erdélyiek tánckedveléséről, a szalonokról – megütközve azon, hogy a férfiak a nők jelenlétében is pipáz-
nak –, a nők műveltségéről, akik a kölcsönkönyvtár mellett könyvklubot is alakítottak,⁵⁷ és részt vesznek a férfiak politikai vitáiban is, valamint a kaszinóról és a színházról. Ez utóbbiról feljegyezte: „A színészekről sok jót nem mondhatok, bár nem hinném, hogy rosszabbul játszottak volna, mint a vidéki színtársulatok szoktak bárhol a világon. Kolozsvár az első város, amely rendszeres magyar színházzal dicsekedhetik, s így elmondhatja magáról: igen sokat tett a magyar nyelv terjesztéséért és pallérozásáért.”⁵⁸ Hazai szemmel ez másképp látszott, egy a reformkori fiatalságára visszaemlékező nemesi származású hivatalnok így írt a városról: „Ott összpontosult az ország főkormányja, az ország előkelősége, a nemesség fénye. A pompás úri fogatok egymást érték. Színháza kitűnő volt. Ifjúsága az akkori műveltség színvonalán állott. Kaszinója minden igényt kielégítő. Társadalmi köre a legválogatottabb és legélvezetesebb.”⁵⁹

Nem véletlenül kezdődik az előbbi felsorolás a Főkormánysház említésével. Kolozsvár újabb kori fellendülése a Gubernium 1790-es átköltözésével kezdődött. Ezután – egy kivételével – az országgyűléseket is ott tartották. A Főkormánysházzal nem csak egy viszonylag népes hivatalnokréteg került a városba, de Kolozsvár lett az Erdélyi Nagyfejedelemség politikai, társadalmi központja, azaz fővárosa is. Számos főnemesi család is a városban töltötte a telet, és népes volt az értelmiségi réteg is. A város képen is meglátszott a változás, egyre nagyobb gondot fordítottak a csinosításra, az utcák kikövezésére, tisztítására. A már említett magyar színjátszás is itt vert először gyökeret 1792-ben, majd a város 1821-től állandó kőszínházzal rendelkezett. Igaz, a kiegyezés utáni Kolozsvárra egy színész a következőképpen emlékezett vissza: „Sok úr, sok tanult, művelt nép lakta; mágnások, egyetemi, középiskolai, képezdei tanárok meg a sok tanuló. Ezek minden

⁵⁶ Uo. 235–236.

⁵⁷ Mellesleg Paget is egy ilyen művelt erdélyi nő miatt telepedett le Erdélyben, br. Wesselényi Polixénát vette feleségül, akivel egy olaszországi utazás során ismerkedett meg.

⁵⁸ Paget: i. m. 255.

⁵⁹ Bisztray: i. m. 295.

szép iránt érdeklődtek. A színház kedvelt becéje, de pénze a régi kincses Kolozsvárnak már csak volt. Forgalma, kereskedelme csekély és csupán helyi érdekű”, de azért a kereskedők, iparosok is támogatták a színházat.⁶⁰ Az élénk társadalmi életet általában kiemelték, de az idegennek feltűnt a „folyton udvariaskodó, egymásnak bókoló társalgási modor”.⁶¹ Összefüggésben lehetett ez a címek és rangok tiszteletével – amit később kormánykörökben is számon tartottak. A polihisztor Brassai Sámuelről jegyezték fel: „Az is sajátosságai közé tartozott, hogy mindenkit nagyságolt, méltóságot, sőt még a kutyát is, s ezt azzal indokolta, hogy Erdélyben olyan nagy a címkórság, nem lehet tudni, kit mikor sértünk meg.”⁶²

A leverett szabadságharc visszavetette Kolozsvár fejlődését. Megtorlásul nem csak fővárosi rangját veszítette el – a központi intézmények ismét Nagyszebenbe kerültek –, hanem a város lakosságát is megsarcolták. A város képe fokozatosan mégis változott a reformkori állapotokhoz képest. 1869-ben Kolozsvár volt Erdély második, Magyarország 13. legnépesebb települése. A felnőtt lakosság közel 70%-a a kézműipar, kiskereskedelem, szállítás területén dolgozott, egyharmada pedig földművelő volt. Hagyományosan a hóstátiak, a külvárosok lakói látták el a várost mezőgazdasági termékekkel, főképp zöldséggel. A 26 céh még elvileg működött, bár kiváltságait már elvesztette. A városkép még kisvárosias, hiszen a házaknak 10%-a sem volt emeletes, és mindössze 13 kétemeletes házat találunk. Az utcák nagy része is kövezetlen még.⁶³

A kiegyezés utáni évek sem hozták meg azonnal a várt fejlődést, sőt a vasút sem váltotta be a hozzá fűzött vérmes reményeket. A fővárosi rang elvesztése megviselte Kolozsvárt. A város polgármestere 1876-ban „hét sovány esztendőként” értékelte az előző évtizedet.⁶⁴ A vasút a Monarchia nyugati felének olcsóbb ipari áruát is hozta, és az elavult technikával dolgozó kisipar nem tudta a gyári termeléssel felvenni a versenyt. A hanyatlást csak részben tudta ellensúlyozni az 1872-ben megalapított tudományegyetem, Magyarország második egyeteme. Kolozsvár nagyon sokat köszönhetett az 1869-ben létesített mezőgazdasági főiskolájának, valamint a később Ferenc József nevét felvett egyetemnek. Ezek az intézmények még jobban megerősítették iskolavárosi rangját, művelődési-kulturális központ jellegét. Szintén a város fejlesztését szolgálta az 1870-es évek második felében létrehozott nagyszabású vasúti javítóműhely. A város fejlődése, ha lassúbb ütemben is, de tovább folytatódott.

⁶⁰ Kassai Vidor: *Emlékezései*. Budapest, 1940. 311.

⁶¹ Uo. 354.

⁶² Uo. 332.

⁶³ Egyed Ákos: A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede 1867–1900. In: uő: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*. II. Csíkszereda, 1997. 76–121.

⁶⁴ Uo. 82.

A reformkortól kezdődően Kolozsvár lett az erdélyi magyar sajtó központja is. A kiegyezéskor a négy erdélyi magyar hírlapból három itt jelent meg, és még ugyanabban az évben két másikat is alapítottak.⁶⁵ A dualizmus első évtizedében számuk tovább nőtt, a kínálat diverzifikálódott.⁶⁶ Kolozsvárt nyitotta meg kapuit az első magyar kőszínház, színtársulata később is a legjobbnak számított Erdélyben. Úgyszintén Kolozsvár volt a kiindulópontja, illetve székhelye az erdélyi magyarság több társadalmi, művelődési, gazdasági kezdeményezésének, egyesületének is. Itt alakult meg Mikó Imre felhívására 1859-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amelynek nagyszabású, értékes gyűjteményei később lehetővé tették az egyetem működését. Mikó Imre volt Teleki Domokos mellett egyik kezdeményezője az Erdélyi Gazdasági Egyesületnek is, amelynek neoabszolutizmus kori újjáalakításában nagy szerepet játszott, és 1854-től haláláig elnöke is volt.

Még 1848 előtt mozgalom indult a sétatér kialakítására, az utcák fásítására, a város szépítésére. Az 1850-es évek elejétől megindult a pénzügyítés a főtéri Szent Mihály-templom körül éktelenkedő kis boltok lebontására.⁶⁷ 1866-ban alapították a Sétatér Egyletet, amely kialakította a sétatéri parkot sétányokkal, padokkal; később korcsolyázótó, nyári színpark, zenepavilon, sportlétesítmények egészítették ezt ki. 1871-ben alapították a gázgyárat, és vette kezdetét a gázvilágítás. A közművesítés ekkor még nem indult meg, a vízművet Kolozsvárt 1887-ben létesítették.⁶⁸ A neoabszolutizmus éveiben itt működött az egyik „országos kórház”, hogy aztán az egyetemi klinikák révén Erdély egészségügyi szempontból legjobban ellátott központja legyen. Egy átalakulóban levő régió központjáról van tehát szó, amelyik egyelőre két világ mezsgyéjén állt, de lassan ide is betörték az „új időknek” új szelei.

1.2. Az erdélyi rendek és az unió gondolata a 18. század végén és a 19. század első felében

Erdély 1526 előtt a Magyar Királyság része volt, de 1541 után, az autonóm Erdélyi Fejedelemség kialakulásával Magyarország és Erdély több évszázadon keresztül külön utakon fejlődött. A multietnikus és multikonfeszcionális fejedelemségben sajátos rendszer alakult ki, amely egyfajta hatalommegosztást – és ezáltal hatalmi egyensúlyt – biztosított a rendi elitiek között; ez volt az ún. három politikai nemzet (rendi *natio*) és a négy

⁶⁵ Igaz, egyik megszűnő lap örökébe lépett.

⁶⁶ Kristóf György: Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867–1919). *Magyar Könyvszemle*, LXII. évf. (1938) 1. sz. 41–43.

⁶⁷ Egyed: Kőváry László – a városépítő polgár. In: uő: *Erdély metamorfózisa...* II. 110–120.

⁶⁸ Egyed: Iparosodás és városfejlődés... 293.

bevett vallás rendszere, amelyet később Erdély „hét főbűnének” neveztek. Az ország kormányzatán osztozott tehát a magyar nemesség, a székely és szász előkelők. A reformációt követő vallási ellentéteket Erdélyben sikerült kompromisszumos úton rendezni. Az 1568. évi tordai országgyűlés kimondta, hogy senkit sem szabad üldözni vallási meggyőződéséért, és a politikai erőviszonyoknak (is) a függvényében a 16. század második felére kialakult a négy bevett vallás rendszere: a református, evangélikus, unitárius és katolikus elismert, azaz „bevett” vallások voltak, a románok görögkeleti vallása ezzel szemben csak „megtűrtnek” számított. Nem volt ez valamiféle „paradicsomi” állapot, sem a mai értelemben vett vallásszabadság, de a korabeli Európában mégiscsak egyedülálló egyensúlyi helyzet alakult ki a különböző felekezetek között, amelyben voltak ugyan „egyenlőbbek”, de még a hátrányos helyzetűek számára is biztosított volt a fennmaradás.

Mohács után hosszú ideig a politikai elit mind a királyi Magyarországon, mind Erdélyben a különállást ideiglenes állapotként fogta fel; a hosszú távú cél a középkori Magyar Királyság területi épségének és függetlenségének visszaállítása volt. A 17. század végén – 18. század elején azonban Erdélyt – bár a Habsburgok a magyar korona jogán tartottak rá igényt – külön entitásként tagolták be a Habsburg Birodalomba. Az 1690-ben kiadott Diploma Leopoldinum biztosította Erdély belső kormányzatának autonómiáját, ezzel együtt a három nemzet és a négy bevett vallás rendszerét. Hogy ez így alakult, abban több tényező is szerepet játszott: az erdélyi rendek partikularizmusa csakúgy, mint a Habsburg-kormányzat érdekei. Az erdélyi – elsősorban protestáns – politikai elit egyrészt a „három nemzet, négy vallás” rendszerét és ezen belül a protestánsok vallásszabadságát féltette, másrészt attól tartott, hogy a Magyarországgal való egyesülés esetében elvesztené vezető szerepét. Egy ideig élt még a – teljesen vagy félig-meddig – önálló Erdély fenntartásának illúziója is. Az erdélyi elit egy része a különállásból erényt csinált; a korai transzszilvanizmus egyik markáns képviselője, Cserei Mihály bizalmatlanul tekintett Magyarországra, ahonnan szerinte mindig is romlás és veszély jön Erdélyre nézve, mintegy idealizálva a három nemzet és négy bevett vallás rendszerét: „három lába van az erdélyi széknak, akármelyiket üsd ki belőle, a kettő bizony meg nem tartja, felfordul mindjárt”.⁶⁹ A Habsburg-kormányzat pedig amúgy sem akarta a magyar rendek megerősítését. Erdély különállása tehát megmaradt, de a rendi alkotmányosság a 18. század folyamán egyre inkább csorbult. Különösen a református nemesség érezte magát

⁶⁹ Idézi Szádeczky Lajos: *Erdély történeti hivatása a magyar nemzet és állam fenntartása körül*. Előadta a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem alapítása XXXVI. évfordulójának ünnepén 1907 május hó 29-én. Klny. az Egyetemi Actákból. Kolozsvár, 1907. 6.

háttérbe szorítva, a Habsburg-hatalom ugyanis egyrészt a katolikusokat favorizálta, másrészt pedig egyre nagyobb mértékben támaszkodott a szászokra. Amikor a 18. század második felében először töltötte be szász a legmagasabb méltóságot – Samuel von Brukenthal lett a gubernátor –, a magyar nemesség hangulatát jól mutatja Halmágyi István megjegyzése: „Odavan a magyar... Régen jövendölik, hogy kiforgat a szász bennünket a praedominatióból [az uralomból], ihon megesék.”⁷⁰

A 18. század utolsó harmada egy másik – még nagyobb – fenyegetést is nyilvánvalóvá tett a magyar nemesség számára. Az 1784-es Horea-féle parasztfelkelés kitörölhetetlen emlékeket (és félelmeket) hagyott bennük, valamint azt a – nem éppen megalapozatlan – érzést, hogy a Habsburg-hatalom nem riad vissza a román parasztság felhasználásától sem, hogy megleckéztesse a nemességet. Pedig az erdélyi rendeknek jóval szűkebb lehetőségeik voltak az ellenállásra, mint magyarországi társaiknak. A Habsburg-kormányzat részben a nemzetiségi és vallási megosztottságot használta ki, hogy egymással tartassa sakkban a politikai élet szereplőit, másrészt az erdélyi arisztokrácia és nemesség jóval szegényebb volt, mint magyarországi társai, megélhetése jóval nagyobb mértékben függött a hivatalviseléستől. Az erdélyi vármegyék pedig még a 19. század első felében is sokkal inkább a központi hatalom engedelmes végrehajtó szervei voltak, mintsem a rendi ellenállás fészkei.

A hosszú távú fenyegetést az erdélyi rendiség számára a román nemzeti mozgalom megjelenése jelentette. A románok a 18. században már a lakosság többségét képezték, de a történelmi körülmények miatt a román társadalmat csonka struktúra jellemezte, így a politikai elit szintjén nem volt képviselve. Az egyéni felemelkedés útja előttük sem volt elzárva, példa rá a korábbi századokból Hunyadi János, Magyarország kormányzója vagy Oláh Miklós esztergomi érsek, de ez csak a görögkeleti vallás feladása árán volt lehetséges. A román nemesség a magyar rendi nemzet részét képezte, egy része korán elmagyarosodott, és csak a kisnemesek őrizték meg vallásukat és etnikumukat, mint pl. a Fogaras-földi bojárok vagy Erdély határvidékén a Kővár vidéki kisnemesek. A 17–18. század fordulóján a Habsburg-kormányzat, hogy a katolikus vallás pozícióját erősítse Erdélyben, itt is kipróbálta a ruténok esetében már bevált receptet, és a görögkeleti papság, illetve hívők számára egy sor kedvezményt ígért, ha „egyesülnek” a római katolikus egyházzal.⁷¹ Ennek ellenére az unió elfogadása nem ment

⁷⁰ *Halmágyi István naplói*. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. 38. Budapest, 1906. 28. Idézi Jakó Zsigmond: Bevezetés. In: Rettégi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*. Közzéteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970. 16.

⁷¹ Ehhez négy pontot kellett elfogadniuk, így pl. a pápa fennhatóságát, de rítusukat, nyelvüket megtarthatták. A vallási unió történetének különben igen gazdag szakirodalma van. Lásd például: Mathias Bernath: *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*. Cluj, 1994.

könnyen. Részben a protestáns rendek ellenezték, bár érdemlegesen keveset tudtak tenni ellene. Annál nehezebb volt a görögkeleti klérus egy részének és főleg a dél-erdélyi románok ellenállásának megtörése, akiket a havasalföldi ortodox egyház is támogatott. Végül – több drámai mozzanat után – a 18. század második felére megszilárdult a képlékeny vallási helyzet: az erdélyi románok megoszlottak a görögkeleti, illetve görög katolikus vallás között. Ez utóbbiak élvezték ugyan az államhatalom támogatását, de a kezdetben ígért kedvezmények jócskán leolvadtak. Igen fontos volt azonban a későbbi román nemzeti fejlődés szempontjából, hogy a görög katolikus papság számára is megnyílt a római, bécsi, nagyszombati stb. képzés lehetősége, ezáltal kialakult egy művelt, világlátott egyházi elit, amelyik a nemzeti megújulás élére állott. Ez a görög katolikus elit alkotta meg az új ideológiát: a római eredetet és kontinuitást tették meg ennek alapkövévé, ebből merítették öntudatot és követeltek politikai jogokat a románok számára. Az első nagy egyéniség Inochentie Micu-Klein püspök. Ő volt az, aki elsőként kérte a románok részére – a görög katolikusok számára 1701-ben kiadott második Diploma Leopoldinumra hivatkozva – a politikai egyenjogúságot, azaz a románoknak negyedik nemzetként való elismerését, a hivatalviselés jogát, olyan modern érveket is alkalmazva, mint a románok lélekszámának figyelembevétele. Ahogy írta: a többi kérés „hiú reménység marad, hacsak az annyi emlegetett, a többi Erdélybe telepedett nemzetnél nemcsak régebbi, hanem egyszersmind sokkal számosabb nemzetet Erdély negyedik nemzetévé nem fogadják be”.⁷² A *natio Valachica* nevében ugyan már korábban is felszólaltak egyes képviselőik, de Micu-Klein volt, aki egységes programba foglalta a követeléseket.

Érdemes itt röviden kitérni a *natio* terminus használatára. Ioan Patachi (Pataki János) görög katolikus püspök 1723-ban „*in solamen universae nationis Valachicae*” nevében kérvényezett. Korábban az ortodox nemes, Nagyszegi Gábor, aki fellépett a vallási unió ellen, szintén az egész román népet értette akkor, amikor „*misera natio Valachica*”-ról beszélt. Igaz, I. Tóth Zoltán nézete szerint a román *natio* fogalomnak ebben az esetben nem volt köze sem a rendi, sem a modern nemzetfelfogáshoz, lényege az ortodoxiában rejlik, „számára az ortodoxiához való tartozás volt a közösségi érzés mértéke”.⁷³ A vallási unió „adta meg a románságnak Erdélyben a latin nyelvűség és a római származás tudatát, ami a nyelvi nemzet fogal-

(az eredeti: *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*. Leiden, 1972); Greta Monica Miron: „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...”. *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași* (1697-1782). Cluj-Napoca, 2004.

⁷² I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*. Csíkszereda, 1998. (első kiadás: 1946) 107. I. Tóth nagy teret szentel könyvében Micu-Klein tevékenységének. I. m. 73–140.

⁷³ Uo. 67.

mának megszületésére, majd a nyelvi alapon egységgé vált nemzet politikai igényeinek megfogalmazására adott alkalmat”.⁷⁴ Ehhez azonban még hosszú utat kellett bejárni. Bár Micu-Klein báróságot kapott és az országgyűlésre regalistaként meghívták, a guberniumi tanácsosságot nem nyerte el. A görög katolikusok azonban fokozatosan – ám lélekszámukhoz képest igen csekély arányban – jelentősebb hivatalokat is betöltöttek.⁷⁵ Miskolczy Ambrust idézve: „A pillanat sorsdöntő. Az erdélyi románság mint politikai entitás megszületéséhez együtt van három döntő tényező: az unitus egyház mint szervezeti keret (amelybe püspöke akár kényszerrel is behajtáná az egész erdélyi románságot), a nemzettudat alapjául szolgáló történeti ideológia és végül a közhivatalokban való képviseletnek legalábbis az igénye.”⁷⁶ Ugyancsak Micu-Klein alkalmazta elsőként a nemzeti és szociális, jelesen a paraszti követelések egyesítését, ami az első világháborúig az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik sajátossága maradt.

Micu-Klein még csak magányosan harcolt a románok jogaiért, utána egy ideig a kérdés lekerült a napirendről. A század közepén azonban egy másik esemény is – egyelőre csak közvetve – hozzájárult a román nemzeti mozgalom bázisának megerősítéséhez. Mária Terézia idejében, 1762–64 között sor került Erdélyben a határőrezredek megszervezésére. A telepese katonaságnak ez a kései formája a székelyek mellett a románokat is érintette, mindemellett csorbát ejtett az erdélyi rendiség intézményén és nem csak azáltal, hogy a két román határőrezred területét kiszakították az addigi közigazgatási egységekből.⁷⁷ A román jobbágyok egy részét kivonták a földesúri hatalom alól; e nagy létszámú fegyverforgató, szabadparaszti réteg kialakulása nagy hatással volt a román társadalomfejlődésre és a nemzeti öntudat megszilárdulására. Ehhez hozzájárult a határőrezredek területén megszervezett iskolahálózat is. A román határőrezredek tisztjei később maguk is pártolták a római eredeten alapuló nemzettudat kifejlesztését, ahogy ezt a II. román határőrezred jelszava is mutatja: „*Virtus romana rediviva*” (újjaéledt római erény).

A rendi nemzetek etnicizálódási folyamata már a kora újkorban megkezdődött. Az erdélyi szászok esetében a 17. század vége – 18. század eleje jelentette a fordulópontot.⁷⁸ Egy a 17. század végén a császárhoz intézett

⁷⁴ Uo. 69.

⁷⁵ 1736-ban Petru Dobrát nevezték ki Erdély fiskális directorának, azaz a legfőbb gazdasági-pénzügyi hivatal élére.

⁷⁶ Erdély rövid története. 378.

⁷⁷ A határőrezredek szervezésére lásd Carol Göllner: *Regimente grănicerești din Transilvania 1764–1851*. București, 1973; Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben*. Budapest, 1908.

⁷⁸ Harald Roth: *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*. Köln–Weimar–Wien, 2006, p. 112–113.

kérvényben „maroknyi német vér”-ként jellemezték magukat.⁷⁹ A szászoknak a fejedelemség idején gazdasági erejük következtében sikerült megszilárdítaniuk politikai helyzetüket, a magyar királyoktól nyert privilégiumaikat. Középkori kiváltságaikat kibővítették, autonómiájukat megerősítették, így pl. elérték, hogy „idegenek” nem vehettek házat a Királyföld városaiban. A Habsburg-monarchiába való betagozódás pozíciójuk megerősödését hozta. Evangélikus vallásuk ellenére a központi hatalom bennük látta legfőbb támaszát, és nem csalódott várakozásaiban, a szász hivatalnokok lojalitására mindig számíthatott. A szász autonómia rendszerén az első réseket a 18. század második felében a felvilágosult abszolutizmus reformjai ütötték. II. József központosító intézkedéseit a szászok is ellenérzéssel fogadták. Az első nagy csapást 1781-ben az ún. *conciuitas* jelentette, amely minden Királyföldön lakó szabad embernek polgárjogot adott, ezáltal a Királyföld lakosságának többségét alkotó románok is elvileg az *universitas* tagjai lettek. A következő évben a szász egyetem⁸⁰ vagyonát lefoglalták a kincstár számára. Az újabb csapást 1784-ben a közigazgatási reform jelentette, amely felszámolta a vármegyéket, székely és szász székeket és ezáltal a szász autonómiát is. Erdélyt 3 kerületre és ezen belül 11 megyére osztották fel, amely nem vette tekintetbe az addigi politikai *natio*k szerinti beosztást. Nem csoda, ha a *Restitutionsedikt*t, II. József halálát, illetve rendszere végét Erdélyben is örömmel fogadta mindhárom *natio*.

Az 1790-es év több szempontból is határkőnek számítható Erdély történetében (is). Akárcsak máshol, a rendi restaurációs törekvések itt is összekapcsolódtak a reformtörekvésekkel, illetve az újonnan a politika színpadára lépő nemzeti mozgalmakkal. Ennek folyományaként az 1790–91. évi erdélyi országgyűlésen merült fel ismét Erdély Magyarországgal való uniójának kérdése is. Szászok és magyarok között kieleződött az ellentét, főként a nyelvkérdés kapcsán, és valóságos röpiratháború kezdődött. A privilégiumokról zajló vita jórészt szimbolikus síkon folyt, az erdélyi népek eredetkérdései kerültek a középpontba.⁸¹

⁷⁹ „...ein so vill Jahr her Untertruckht und leidendes Handtvoll deutscher Blut”. A Ministerialkonferenz pedig a következő indoklással javasolta a kérés teljesítését: „weille das Deutsche Geblüet doch Jederzeit mehrers der Teutschen als Hungarischen Nation zugethan”. Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Budapest, 1988. 133.

⁸⁰ Az erdélyi szászok önkormányzati intézménye. Bővebben lásd a 4.3. alfejezetben.

⁸¹ Lásd Bíró Annamária: *Magyar–német eredetvita Erdélyben*. Doktori disszertáció a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. Kolozsvár, 2009.

Az uniót illetően a Pragmatica Sanctio ugyan a 18. század elején leszögezte, hogy Erdély a magyar korona elválaszthatatlan része,⁸² de az unió a 18. század folyamán inkább csak a Partium hovatartozásának kapcsán,⁸³ a gravaminális⁸⁴ politika részeként merült fel. Az 1722–23. évi pozsonyi országgyűlésen megfogalmazódott az igény Magyarország területi épségének helyreállítására, beleértve Erdély visszacsatolását is, de törvény nem született róla. Jó alkalomnak látszott a kérés felelevenítésére Mária Terézia koronázása. Az 1741. évi országgyűlésen Pietro Andrea Capello velencei követ szerint a rendek „nagyon messzire menő nyakassággal és a királynő nagy engedékenységevel visszaélve azt követelték, hogy Erdélyt Magyarországgal egyesítettnek s azzal egybefoglaltnak jelentse ki. Rövid, hatásos és találó volt őfelsége válasza: Nem tehet eleget e kívánságnak, mert tudja, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesülése igazságtalan volna.”⁸⁵ Az 1741:18. tc. kimondta ugyan, hogy az uralkodó „a magyar szent koronához tartozó Erdélyt mind maga, mind utódai mint Magyarország királyai fogják bírni és igazgatni”,⁸⁶ ennek azonban nem voltak gyakorlati következményei. A Partium ügyében pedig már korábban (1732-ben) salomoni döntés született, amely megosztotta a megyéket Erdély és Magyarország között. A végső rendezést Mária Terézia az erdélyi rendek beleegyezésétől tette függővé, ezzel gyakorlatilag állandósítva a patthelyzetet. A kérdés komolyabban csak a század végén, 1790-ben merült fel, a II. József halálát követő rendi mozgalmak, illetve reformtörekvések részeként. II. József ugyanis az igazgatás hatékonyságának növelése érdekében 1782-ben egyesítette a magyar és az erdélyi udvari kancelláriát. Halála után a

⁸² A Pragmatica Sanctiót 1722-ben fogadta el mind az erdélyi, mind a magyar országgyűlés (a magyarországi törvényt 1723-ban szentesítette az uralkodó). A dinasztia lányági örökösödésének elismerése mellett a két törvény azt is rögzítette, hogy az uralkodó nem fogja Magyarországot, illetve Erdélyt a Birodalom más tartományainak mintájára kormányozni, bár a magyar korona országai (Erdélyt beleértve) elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva a Birodalom többi tartományával. Erdély esetében ugyanakkor ez azt is jelentette, hogy Erdélyt Magyarországtól is külön fogják kormányozni.

⁸³ A Partium kérdésével nem kívánok részletesebben foglalkozni, ez külön tanulmányt igényelne. A Részeket vagy más néven Partiumot az 1571. évi speyeri szerződéssel – amelyet később más szerződések is megerősítettek – az Erdélyi Fejedelemséghez csatolt néhány magyarországi megye képezte. A versengés a partiumi megyékért már a 17. század végén megkezdődött Erdély és Magyarország között, amely elsősorban a Részek adója miatt volt fontos Erdély számára. Erdély Habsburg Birodalomhoz csatolásakor a Partium egy része (Máramaros, Bihar és Arad vármegye) visszakerült Magyarországhoz, a többi partiumi megye (Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd vármegyék és Kóvár vidéke) közigazgatási szempontból továbbra is Erdélyhez tartozott. A kérdés többször felmerült a 18. században és a 19. század első felében az országgyűléseken is. A téma összefoglaló bemutatására lásd Asztalos: i. m. 8–28.

⁸⁴ Sérelmi politika.

⁸⁵ Idézi Asztalos: i. m. 12.

⁸⁶ Szilágyi Ferenc: *Az erdélyi unio. Történelmi rajz*. Pest, 1861. 3–4.

magyar rendek feliratban kérték a magyar és erdélyi kancellária egyesítésének fennmaradását – az ügyek jobb vitelére hivatkozva –, és történelmi érvelés során fejtegették, hogy a két fél mindenkor kölcsönösen törekedett az egyesülésre, de ez persze szerintük is csak Erdély külön jogainak tiszteletben tartásával képzelhető el.⁸⁷

Magyarország és Erdély egyesítése több politikus programjában is felbukkant ekkor, például Széchényi Ferencnél vagy Hajnóczy Józsefnél, Kazinczynál pedig kulturális programként jelent meg. Aranka Györgynek írta, hogy az irodalmi kapcsolatokon keresztül „nagy módunk lesz a magyarországi és erdélyi magyarságot közelebbre vonni egymáshoz”.⁸⁸ Ez a gondolat majd csak a reformkorban érett be, de az unió kérdése feltűnt több megyei feliratban és követutasításban is. II. József halálát követően ugyanis egyes erdélyi vármegyék követeket választottak a pozsonyi országgyűlésre, támogatva az unió gondolatát. A magyar országgyűléshez több beadvány is érkezett Erdélyből.⁸⁹ Felső-Fehér vármegye 1790. április 28-i nyilatkozatában – a régi szabadság visszaállításának állandóságát szavatolni akarva – kérte, hogy Magyarország és Erdély a királyi hitlevélben „együvé foglaltassanak”, és „valamely eszközöket Magyarország a maga törvényeinek és szabadságainak jövődöbéli n[emes] sérthetetlenségére nézve feltalál és az új szerződésbe beléköti, mindazoknak ereje Erdélyországra is kiterjesztessék”.⁹⁰ Alsó-Fehér és Doboka vármegyék szintén beadványban fejezték ki óhajukat a Magyarországgal való egyesülésre: bár a három nemzet uniója szerint nem lehetne külön egyezkedni, de „a két nemes haza egy csontból való csont, egy vérből való vér, s egy testből való test, egy törvény által vezéreltetik, egy ősi szabadság lelkétől lelkesíttetik”, ezért nem hiszik, hogy vétenek, „ha azokkal, kikkel a természet egyesítette, szorosabban is egyesülni kívánnak”.⁹¹ Hunyad megye hasonlóképpen írt: „Erdélyt sok viszontagságai után hajdani testétől, Magyarországtól elválasztották, és ez volt fő oka mind a test, mind a tagok legfőbb és majdnem halálos betegségének.”⁹² Szemléletes a feliratok retorikája is: a két ország, illetve a nemzet összetartozását a közös eredet, a vér-metaphora

⁸⁷ Sándor Lipót *főherceg nádor iratai 1790–1795*. Kiad. Mályusz Elemér. Budapest, 1926. 424. 1. lábjegyzet. A március 5-i feliratról van szó.

⁸⁸ Idézi Asztalos: i. m. 15.

⁸⁹ Kükiüllő, Torda, Kolozs, Belső-Szolnok és Doboka megyék, valamint Udvarhely, Maros, Aranyos és Háromszék Erdély és Magyarország szorosabb egybekapcsolásáért kérvényeztek. Brukenthal Mihály szász comes Erdélynek a koronázási hitlevélbe és eskübe való belefoglalását kérte. Kőváry László: *Erdély történelme*. VI. Pesten, 1866. 161.

⁹⁰ Egy volt erdélyi országgyűlési képviselő: *A választások előtt. Különös tekintettel Erdélyre*. Pest, 1872. 9–11.

⁹¹ Idézi Szilágyi Ferenc: i. m. 12.

⁹² Gróf Gyulay Lajos *Naplótöredékeiből (1815–1834)*. Kiad. Kuun Géza, Budapest, 1874. 114.

legitimálja.⁹³ Öt erdélyi vármegye és a székely székek biztosították a magyar rendeket, hogy „ha nemes Magyarország Erdélytől szorosabb egyesülést kívánna [...], ezen nemes vármegye (szék) rendei nem csak, hogy azon szorosabb egyesülésnek ellenzői nem lesznek, hanem inkább atyafiúi buzgó indulattal és teljes igyekezettel annak tökéletes véghezvitelére törekedni fognak”.⁹⁴ A magyarországi országgyűlés azonban anélkül ért véget, hogy ezt az óhajukat teljesítette volna az uralkodó. II. Lipót ugyanis személy szerint is ellenezte az uniót. Arra hívta fel Rall altábornagy figyelmét, akit az erdélyi országgyűlésre királyi biztосként küldtek, hogy akadályozza meg a rendeket az uniót sürgető javaslat megtételében, és tegyen javaslatokat, „amelyek szerint a szóba jöhető egyesítés gondolata a legbiztosabb módon egyszer s mindenkorra elnyomható lenne”, mivel „én ezt az egyesítést több tekintet miatt soha meg nem engedhetem, meg aztán nem is akarom”.⁹⁵ A magyar rendeket állítólag megdöbbsentette a hír, hogy a meglevő intézményi egyesülést is eltörlik. Zala megye követei írták: „az erdélyi kancelláriának a magyar kancelláriától való elválasztásának híre annyira megrettentette az egész országgyűlést, hogy annak egyszerre levert kedvét és szomorú tekintetét csak árnyékban is lerajzolni tehetségökön felül áll”.⁹⁶

Az 1790–91. évi erdélyi országgyűlésen ennek ellenére szintén terítékre került az unió kérdése: a magyarok és a székelyek ebben látták a rendi jogvédelem hatékonyabb eszközét, a szászok megelégedtek a restitúcióval és a három nemzet uniójának fenntartásával. A magyarok és székelyek kezdeti uniót szorgalmazó magatartása mögött azonban egyelőre még nem kereshetünk lényegi ideológiai fordulatot. Egyetérthetünk Asztalos Miklóssal, hogy ezzel továbbra is „a speciális erdélyi érdeket akarták szolgálni”, azaz az erdélyi elit „az unióval konzerválni akarta azt az állapotot, amit száz évvel előbb csak a szeparációval tudott biztosítani”.⁹⁷ A fordulatra majd csak később került sor. A szászok azonban ebben a közeledésben is fenyegetést láttak; a szász egyetem tervezete és az országgyűlési követutatisítás az első helyen emelte ki Erdély önállóságának védelmét és az Erdélyi Udvari Kancellária függetlenítését a Magyar Kancelláriától.⁹⁸ A székelyek

⁹³ A korabeli irodalom és a születő történettudomány is „metaforizálta a vérségi összetartozás születési alapját”. Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest, 2004. 35.

⁹⁴ Idézi Asztalos: i. m. 17.

⁹⁵ Uo. 21.

⁹⁶ Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, 1888. 538.

⁹⁷ Asztalos: i. m. 14.

⁹⁸ Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)*. Budapest, 1963. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 28.) 40.

egy része ugyancsak féltette a speciális székely jogokat, a protestánsok pedig a vallásszabadság korlátozásától tartottak.

Az erdélyi országgyűlés egy bizottságot küldött ki javaslatételre és ennek alapján határozatot hozott az unió feltételeiről. Bár a feltételek távol álltak a tényleges uniótól, rögzítették Erdély sajátos jogait, és mindössze Erdély bevitelét kérték a magyar királyi esküformába és hitlevélbe, az erdélyi gubernátorok és négy erdélyi követ részvételét a magyar országgyűlésen és a két kancellária egyesülésének fenntartását, II. Lipót ezt sem fogadta el.⁹⁹ A két kancellária szétválasztását – amelyet II. József egyesített – már korábban eldöntötték Bécsben, bár erről a rendek csak később szereztek tudomást.¹⁰⁰ Igen érdekes a kérdés kapcsán Kaunitz kancellár érvelése az államtanácsban. Kaunitz teljes mértékben helyeselte a kancelláriák szétválasztását, mivel szerinte minél inkább egyesíteni akarják a magyarországiak és az erdélyiek erejüket, annál inkább tanácsos a „*divide et impera*” elvéhez folyamodni.¹⁰¹ Ferenc főherceg ugyancsak ezt a nézetet támogatta, és kifejezte véleményét, hogy az egyesülés nem az egész „erdélyi nemzet” kívánsága, hanem csak néhány magyaré.¹⁰² Az unióellenes hangulat szításában nagy szerepet játszott gr. Nemes János háromszéki főkirálybíró is, aki ennek veszélyeire a belügyek irányítójának, gr. Hatzfeldnek figyelmét is felhívta. Unióellenes tevékenységéért Bécsben jutalmat ígértek Nemesnek, aki sikerrel agitált a székely székekben. Részben tehát az ő számlájára írható a székelyek elutasító magatartása, és az országgyűlésen is ő volt az unióellenes tábor vezére. Bécsben gondot fordítottak a propagandára is, rölapok jelentek meg, amelyekben óvták az erdélyieket az uniótól, mert az veszélyeztetné autonómiájukat, sajátos jogaikat és vallásszabadságukat.¹⁰³ Így végül sikerült megakadályozni az országgyűlés egységes állásfoglalását az unió mellett.¹⁰⁴

Az unió gondolatának első komolyabb megvalósítási kísérletével egy időben a hagyományos erdélyi rendi kereteket más irányból is feszegetni kezdték. 1791 tavaszán készült el az erdélyi románok kérvénye, a *Supplex Libellus Valachorum*, amelyben – történelmi és demográfiai érvekre hivatkozva – a románok negyedik nemzetként való elismerését, a görögkeletiek számára azonos jogok biztosítását és a román nyelv használatát kérték a

⁹⁹ Erdély rövid története. 397.

¹⁰⁰ Az Udvari Kancellária 1790. november 5-én határozta el, de II. Lipót elodázta a végső – magyar szempontból népszerűtlen – döntést, ez végül is 1791. február 25-én született. Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. 386. 4. lábjegyzet.

¹⁰¹ „Je sichtbarer und bedenklicher die Absicht ist, die man heget, aus Hungarn, Siebenbürgen und der illyrischen Nation einen *vim unitam* zu machen, desto rätlicher und notwendiger wird das principium *divide et impera*.” Uo. 387.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Kőváry: i. m. 162.

¹⁰⁴ Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. 395.

többségében románok által lakott törvényhatóságokban.¹⁰⁵ Ezzel a román nemzetiségi kérdés hivatalosan is megjelent az erdélyi politikai életben. A *Supplex* sokkolóan hatott a rendekre, felolvasását csend fogadta, követeléseivel nem igazán tudtak mit kezdeni sem akkor, sem később. Állítólag az idősebb Wesselényi Miklós mondta ekkor, mivel a követek a Kolozsváron kiütött tűz miatt el akarták hagyni a termet: ne menjenek, mert itt most nagyobb tüzet kell eloltani.¹⁰⁶

Az unió elleni lépések végül is sikerrel jártak, mert a rendek 1791. március 9-i feliratukban már maguk is ragaszkodtak Erdély külön jogaihoz és privilégiumaihoz, a külön országgyűléshez és kormányshoz.¹⁰⁷ Az Erdély közjogi helyzetét szabályozó 1791:II. és VI. tc. csak azt mondta ki, hogy Erdélyt a Habsburgok a Magyar Királyság jogán bírják és kormányzatilag nem kapcsolható össze a Birodalom más területeivel. A kortársak talán még reménykedtek; a diéta egyik résztvevője, a testőríró Barcsay Ábrahám írta 1792-ben, hogy sokan igyekeztek zúrzavart támasztani, de az országgyűlés végül is rendben zajlott: „Az unió dolgát már Magyarországtól fogjuk várni, hogy folytatja a Regnicolaris Deputatio.”¹⁰⁸ A reformkorból visszapillantva ezt már másképp látták: „nevetséges kis következtetés lett a nagy készülletnek”.¹⁰⁹ Az ügy ekkor tehát nem járt sikerrel, és utána négy évtizedig az országgyűléseken sem tárgyalták az unió ügyét, hanem továbbra is csak a Partium vonatkozásában került szóba a kérdés, míg végül 1836-ban törvény született a Partium visszacsatolásáról.

A következő évtizedekben azonban erősödtek a „két testvérhaza” közötti kulturális kapcsolatok. Kazinczy erdélyi látogatása kapcsán még azt írta 1816-ban vendéglátójának, Gyulay Lajosnak: „Magyarország nem ismeri Erdélyt. S megszokván, hogy csak arra tegyük utunkat, amerre nekünk a nap enyész, feledjük, hogy Erdélyt egy velünk testvér nép, hogy Erdélyt nemzetünknek egyik fele s egy nevezetes és némely tekintetben nálunknál boldogabb fele lakja.”¹¹⁰ Egyelőre azonban a politikai egyesülés kivihetetlennek látszott mind a magyarországiak, mind az erdélyi magyarok számára. Jellemző ilyen szempontból az erdélyi ifj. Cserey Farkas¹¹¹ levélvált-

¹⁰⁵ *Erdély rövid története.* 399.

¹⁰⁶ Asztalos: i. m. 23.

¹⁰⁷ Kőváry: i. m. 162–163.

¹⁰⁸ Barcsay Ábrahám levele gróf Széchényi Ferenchez. Közl. Esztergár László. In: *Történelmi Tár*, Új folyam, V. 1904. 557.

¹⁰⁹ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Budapest, 1965. 171.

¹¹⁰ Kazinczy Ferenc levele Gyulay Lajoshoz. Széphalom, 1816. nov. 4. *Gróf Gyulay Lajos Naplótörédeiből.* 221.

¹¹¹ Ifj. Cserey Farkas – Wesselényi Miklós nagybátyja – id. Cserey Farkas kir. tanácsosnak, jogásznak volt a fia. A 18–19. század fordulójának erdélyi művelődési életében fontos szerepet játszott, levelezett többek között Kazinczyval, Aranka Györggyel, Döbrentei Gáborral.

tása 1807-ben Vay Józseffel¹¹² és Kazinczyval. Vay szkeptikusan viszonyult a kérdéshez: „Erdélynek Magyarországhoz szorosabb kötése vagy egyenesebben egybeöntése terhes kérdés. Nem oltjuk-e be az Erdély hibáit Magyarországba, és a Magyarországot Erdélybe?”¹¹³ Erre reflektálva Cserey így írt Kazinczynak: „Hogy Erdélyt óhajtanám Magyarországgal egyezve látni, fő oka az, hogy így tenne a magyar erő nagyfontosságú erőt...” Itt tulajdonképpen megjelenik már az unió melletti későbbi legfőbb érve az erdélyi magyaroknak. Kazinczy azonban szintén nem látta aktuálisnak a kérdés felvetését: „az Erdély és Magyarország együvé csatlása eránt szólok – hagyjuk békét ezután az oly plánumoknak, amelyekre idegen erő kell, s csak azt csináljuk, amit saját erőnk vihet véghez...”¹¹⁴

Az áttörés a reformkorban következett be az új generáció színrelépésével. A történetbúvár gr. Kemény József¹¹⁵ 1832-ben cikket közölt a *Nemzeti Társalkodóban* „Erdélynek Magyarországhoz való függéséről”, amelyben azt kívánta bizonyítani, hogy Erdély kezdettől fogva Magyarország „oda tartozó része” volt.¹¹⁶ A kérdés nem csak a reformországgyűlések egyik fontos témája lett, hanem az unió gondolata fokozatosan belekerült a közgondolkodásba is. Ebben nagy szerepe volt Wesselényi Miklósnak. Életrajzírója szerint kezdetben – az 1820-as végek végén – egyelőre még nem az egyesülésben látta Erdély bajainak orvoslására a megoldást, inkább csak „feladatkeresésből” tájékozódott Magyarország felé, ahol nagyobb tér nyílt az aktív szerepvállalásra. Erdélyben ugyanis ekkor még a hagyományos gravaminális ellenzékiesség volt az általános.¹¹⁷

Az unió kérdése az 1832–1836. évi pozsonyi országgyűlésen vált az egyik központi kérdéssé, és ekkor vált azzá Wesselényi erdélyi politikájában is. Az unió Wesselényi számára létkérdés volt. Liberális reformprogramjának megvalósítása Erdélyben még utópisztikusabbnak tűnt, mint Magyarországon. Ahogy Trócsányi jellemezte: „Örökváltságot abban az Erdélyben, melyben még úrbérrendezésre sem került sor – s ráadásul

Lásd Enyedi Sándor: Cserey Farkas levelei Aranka Györgyhöz 1796-ból. *Magyar Könyvszemle*, 114. évf. (1998) 3. sz. 293–300.

¹¹² Vay korábban Szabolcs vármegye alispánja, helytartótanácsos, a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka, részt vett több országgyűlésen, ahol az ellenzéki mozgalom egyik vezére volt.

¹¹³ Idézi Asztalos: i. m. 26.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Kemény József történetíró Erdély legszenvedélyesebb gyűjtője volt. Kezdeményezte egy Erdélyi Múzeum alapítását, de ennek létrejöttét már nem érthette meg. Hatalmas oklevélmásolat-gyűjteménye mellett gyűjtötte az elbeszélő forrásokat, könyveket, érmekeket, pecséteket, feliratokat, ásványokat stb. is. Gyűjteménye az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonába került. Jelentős forráskiadó tevékenysége is, bár hamisításai miatt hírhedtté vált. A Magyar Tudós Társaság és több külföldi tudós társaság tagja volt.

¹¹⁶ Uo. 32.

¹¹⁷ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 91.

közteherviselést, népképviselést; birtokszerzési jogot a nem nemeseknek ott, ahol még az allodiatura s a jobbágyföld viszonya sincs tisztázva, s ahol a földnek hetvenhétféle jogi természete s ebből eredő megkötöttsége van? Polgári szabadságokat ott, ahol az önkényuralom sokkal súlyosabb, mint Magyarországon?”¹¹⁸ A megoldás erre Wesselényi szerint Erdély és Magyarország uniója lenne, így a fejlettebb magyarországi viszonyok és törvények Erdélybe is behozhatók lennének, és nem melleleg a magyar nemzetiség is megerősödne. Kölcsey híressé vált megfogalmazásában: „a kormány urbárium által urbáriumot akar, Wesselényi pedig és a többiek urbárium által nemzetet akarnak”.¹¹⁹ Társadalmi reform és nemzeti gondolat összefonódásáról van szó, amely hamar népszerűvé vált és a reformkor nemzedékének egyik sarkalatos tételévé lett. Ezt erősítette Bölöni Farkas Sándor amerikai tapasztalata is: „Hol a törvény nem szaggatja különböző osztályokra az embereket, hol mindenik azon egyforma juss birtokába lépik – ott a szabadság nevében mindenki azon haza gyermekének keresztelkedik, s siet mentől elébb a nyelv megtanulásával s neve hazaításával is egészen hazafisítani magát.”¹²⁰

Ezzel összefüggésben alakult ki az új nemzetfogalom is, amely úgyszintén hosszú időre meghatározta a magyar politikát. Egyrészt a francia modellből, az államnemzeti felfogásból, másrészt a középkori eredetű *hungarus* koncepcióból kiindulva kívánták a nemesek alkotta nemzetet az egyenjogú állampolgárok alkotta modern nemzetté kitágítani.¹²¹ A magyar liberális nemzedék nemzetfogalmában egyszerre volt jelen a francia államnemzeti koncepció és a német kulturális nemzetfelfogás, a kettősség azonban ekkor nem okozott még problémát, mind az „államközpontú”, mind a „népközpontú” felfogás a rendi társadalom átalakítását és a függetlenség megszerzését tűzte ki feladatul. „A kétségtelenül többértelmű, inkohere ns nemzetfogalom ekként egyfelől a jövőbe mutatott, a társadalom átalakításának programjához kötődött, másfelől hozzákapsolódott a kulturális hagyományokhoz és a rendi politika függetlenségi tradícióihoz. A liberális nemzeti mozgalmak sodró ereje jórészt a társadalmi és nemzeti programok egymást erősítő hatásából következett.”¹²² A kettősség azonban megmutatkozott a „nemzetteremtés” nehézségeiben: egyrészt a jogok kiterjesztése révén vélték ezt elérni, másrészt viszont kétségkívül volt egy

¹¹⁸ Uo. 170.

¹¹⁹ Kölcsey Ferenc 1833. január 11-i naplóbejegyzését idézi Miskolczy Ambrus: Erdély a reformkorban (1830–1848). In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története*. III. Budapest, 1986. (a következőkben: ET) 1269.

¹²⁰ Idézi: Schlett István: *A magyar politikai gondolkodás története*. II/1. Budapest, 1999. 88.

¹²¹ Lásd Gergely András: Az 1849. évi magyar nemzetiségi törvény. In: Gyáni Gábor–Pajkossy Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Debrecen, 1999. 83.

¹²² Schlett: i. m. 82.

etnikai-nyelvi tartalma is a nemzetfogalomnak, és a nyelvi-kulturális közösséget is erősíteni akarták. Ez fogalmazódott meg aztán a „haza és haladás” dilemmájában.¹²³

Wesselényi uniót sürgető akcióinak volt azonban egy másik mozgatórugója is, amire Kemény Zsigmond világított rá: „Rettegni kezdett a keleti eszmemozgalmaktól. Hívé, hogy a dákoromán propaganda már Erdélyre is kiterjesztette izgatásainak hálózatát, és a fiatal oláh papok- s néptanítóknál már többé nem csak azon szellem van, melyet Petersburg iránti kegyeletek növeltek, de hatalmasan terjed egy erős és veszélyes rokonszenv oly felfogások iránt, miknek következtében minden oláh ajkú népek összeolvadnának a szabad és ifjú Dákoromániába, a még ezentúl teremendő országba, mely határait Besszarábia széleitől terjesztené felénk, Erdélyt átölelné, és ha lehet, a Tiszáig vinné foglalásait.

Wesselényi akkora aggodalommal tölt el a gyanított szláv és román irányok miatt, hogy már Erdély unióját Magyarországgal nem csupán az alkotmányos erők növekedéséért, nem csupán Erdély folytonos süllyedésének gátlása végett óhajtotta, de az egész osztrák birodalom sorsa és magasabb érdekei kezdenek szeme előtt lebegni, nyugtalaníták lelkét, s az uniót, több intézkedésekkel együtt, azért is kívánta mielőbb létesíteni, mert félt, hogy különben szabadabb tér nyílik a keleti népek konföderációjára s oly mozgalmakra, melyek az osztrák monarchiát és a nyugati polgárosodást fenyegetnék.”¹²⁴ Bár Erdélyben túlzottnak látták aggodalmát, Wesselényi nem állt ezzel egyedül. A pánszláv mozgalmaktól való félelem általános volt a korszak magyar liberális elitjének körében. Deák Ferenc is osztotta ezeket az aggodalmakat, és értetlenül állt azzal szemben, hogy nézete szerint Bécs túl kevés figyelmet fordít a jelenségre. A herderi jóslat nyomán a nemzethalál víziója is általános volt a korszakban. Ezt csak még jobban felerősítették Fényes Elek statisztikai közleményei a ’30-as évek végén és ’40-es évek elején, amelyekből kiderült, hogy a magyar korona országaiban a magyarok aránya 37,4% körül van, de a szűkebb Magyarországon is mindössze 44%-ra tehető. Deák a ’40-es évek elején így látta a magyarság helyzetét és jövőjét: „Minthogy most Európa nem igen törődik azzal, hogy 6 millió oláh miképpen van szétszórva s eldarabolva, úgy akkor az ezen számnál is kevesebb és már eddig is elszórt magyarok sorsának tekintete Európát éppen nem gátolná politikai számolásában, úgy bánnának velünk, mint tört számokkal s oda vetnének bennünket, ahová mintegy

¹²³ Ezt elemzi Schlett: i. m. 81–121. A liberális nacionalizmus ellentmondásainak feloldására két módszer kínálkozott: az „alkotmányos patriotizmus” és az asszimiláció, amely felszámolná a politikai és a kulturális nemzet közti különbséget. Uo. 105–106.

¹²⁴ Kemény Zsigmond: A két Wesselényi Miklós. In: uő: *Sorsok és vonzások*. Budapest, 1970. (Kemény Zsigmond művei). 90.

adjustatio gyanánt jobbnak látnák.”¹²⁵ Ebből Deák azt a tanulságot vonta le, hogy Magyarországnak Ausztriához van kötve a sorsa, a Habsburg Birodalom bukása egyben Magyarország felosztását is jelentheti. Deák fenti leveléből érdemes még egy részletet idézni: „Meg vagyok arról is győződve: hogy a Monarchiát veszély, Magyarország önállását s nemzetiségét halál fenyegeti, nem az illyr és pánszláv mozgalmak azok, mik veszélyesek, ezek csak kórjelek, előpostái összevonuló zivatarnak, s bizonyosságai annak, hogy a nemzettest szilárdul meg nem áll a veszélyben, mert semmi össze nem tartja. Ha van még eszköz, ami a veszélyt egykor elháríthatja, csak egyetlenegy van, s ezen eszköz: a népet, melyet e nemzethez, ezen nemzeti önálláshoz sem szeretet, sem nemzetiség, sem bizodalom, sem anyagi s erkölcsi jólét nem kötnek, a polgári jogok megosztásával kapcsolni e hazához, hogy oka legyen védelmezni ezen állapotot, melynek változtával ő is csak veszthetne, de semmit nem nyerhetne.”¹²⁶ Ez tehát rárimel Wesselényi fentebbi gondolataira. Szász Zoltán szerint a reformkorban a félelem pozitív erőként ösztönözte a liberális nacionalistákat, másrészt viszont – Wesselényi kivételével – a nemzetiségi kérdéstről szívesebben hallgattak.¹²⁷ Wesselényi azonban a pánszláv veszély mellett a nemzetiségek felől fenyegető veszélyre is igyekezett felhívni kortársai figyelmét: „Csak egy van, miben a magyaron kívül a többiek nemzeti, vallási s polgári helyzetök különbségei mellett s azoknak dacára csaknem mind megegyeznek s egyesülnek. És ez – oh, fájdalom és keserv! – a magyarok iránti idegenkedés s nagyrészt gyűlölet. A nem kiváltságos osztály nagy tömegének még egy más érzeti gyűlölpontja van, tudniillik a nemesség gyűlölete.”¹²⁸ A magyarok számára tehát létkérdés volt a nemzetiségi és úrbéri kérdés együttes kezelése és megoldása, éppen ezért sürgetett gyors lépéseket.

Wesselényi Erdélyben is akciót szervezett, a magyar országgyűlés alatt levelek útján vette fel a kapcsolatot az ottani ellenzékkel és arra biztatta, hogy szervezzék meg az erdélyi megyék kérvényakcióját a magyar országgyűléshez. A „vezérmegye”, Alsó-Fehér ugyan már elküldte az uniót sürgető körlevelét, de szélesebb kiállásra volt szükség, ezért a szászokat, illetve a városi polgárokat is szeretne volna megnyerni az unió gondolatának. Wesselényi számolt az erdélyieknek sajátos jogaik elvesztése iránti félelmével is. Wass Györgyhöz intézett levelében írta: „Természetes, hogy

¹²⁵ Deák Ferenc levele Oszterhuber Józsefhez. 1842. nov. 10., illetve 16. Sándor Pál: Deák politikai koncepciójához (Ismeretlen levele 1842-ből). *Történelmi Szemle*, 22. évf. (1979) 2. sz. 272.

¹²⁶ Uo. 273.

¹²⁷ Szász Zoltán: Deák, a kiegyezés és a nemzetiségek. In: Pál Judit–Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2004. 486.

¹²⁸ Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Budapest, 1992. 201. (eredeti: Lipcse, 1843.) Idézi Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2007. 34.

mindenfelé meg kell az emberekkel értetni, hogy az egyesülés mellett nevezetesebb municipalis rendszabásaink megmaradhatnak; úgy a vallás dolgába – só árába stb. változás nem történne.”¹²⁹ Különösen a protestánsok megnyugtatója volt fontos, mert Erdélyben a politikai küzdelmek vallási színezetet is nyertek. Mivel a kormányzat – az erdélyi törvények ellenére is – a katolikus vallást támogatta, a kormánypárt jórészt katolikusokból, az ellenzék pedig protestánsokból állt. A református Főkonzisztórium id. gr. Bethlen János vezetésével a sérelmi mozgalom egyik fő fészke volt.¹³⁰ Erdély archaikusabb viszonyai, a fejletlenebb rendiség következtében itt Wesselényi is csak egy sérelmi programmal lépett fel. Az erdélyi vármegek sorra kezdték felmondani az engedelmességet. 1833-ban Wlassics Ferenc horvát bánt küldték Erdélybe királyi biztosnak. Wlassics érkezésének hírére parasztmozgalmak kezdődtek, míg végül az uralkodó 1834 nyarán Erdélyben is összehívta a diétát.

A pozsonyi országgyűlésen közben zajlott a vita a válaszfelirat kapcsán. Az unió kérdésében itt is Wesselényi volt a kezdeményező. Az ügynek megnyerte többek között Kölcsey Ferencet, őt kérte fel a Partiummal és Erdéllyel kapcsolatos sérelmek kidolgozására. Nekik (is) köszönhetően az unió belekerült az alsótábla tervezetébe, de az aulikus főrendek ebben a formában nem akarták elfogadni, elsősorban Erdély megkérdésének szükségességével érvelve. Arra hivatkoztak, hogy az 1791:VI. tc. leszögezte, Erdélyt nem kormányozhatják más tartományok mintájára. Erre Wesselényi válasza az volt, hogy Magyarország nem értendő ide, hiszen a magyar korona joga nem vonható kétségbe, a két ország jogrendszere különben is nagyon hasonló. Wesselényi felszólalásában kifejtette, hogy Erdélynek módot kell adni arra, hogy nyilatkozzék az unióról, és remélhetőleg „nem csak a vér és nyelv rokonsága, hanem a polgári lét s alkotmány közösségének szoros és hatalmas kapcsolata fog Erdéllyel összekötni s így azzal egy s együtt hatalmas nemzet fogjuk a belső s nemzeti erő nevelkedésének malasztját s áldásait érezni”.¹³¹ Kölcsey úgyszintén támogatta az erdélyi országgyűlés összehívását, hogy tanácskoznia tudjanak az egyesülés kérdéséről. „Erdély nem testvérünk-e? nem tartozik-e a Magyar Korona örökös jogai közé? s annál fogva nem múlthatatlan tartozásunk-e szabadságaira felvigyázni?” – tette fel a szónoki kérdést, majd patetikusan folytatta: „mint csak egy Istent ismernek az égben, úgy csak egy magyar hazát óhajtok a földön. Kettőben nincs üdvösség.”¹³² A pozsonyi országgyűlési ifjúság szintén az unió szószólójává szegődött. Szózatot intéztek az erdélyi ifjakhoz, amelyben reményüket fejezték ki, hogy eljön az idő, „midőn a két

¹²⁹ Idézi Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 171.

¹³⁰ Kőváry: i. m. 200–201.

¹³¹ Idézi Asztalos: i. m. 39.

¹³² Uo. 39–40.

haza testvéri vonzalommal egygyé olvadni fog”. Kinyilatkoztatták, hogy a magyar ifjúság „a testvér haza fiaival szabadságát, függetlenségét megosztani, véle egyesülni, egygyé forni mindenkor kész, sőt erre tör bármely akadályokon keresztül”, és ugyanerre kérték az erdélyi ifjúságot is.¹³³ A nádor végül is úgy döntött, hogy bár a magyar korona joga kétségtelen, de értekezni kell Erdéllyel az unió módját illetően, tekintve eltérő törvényeire és vallásügyi viszonyaira. Az udvar taktikája az volt, hogy jogaik elvesztésével riogatva az erdélyieket, Erdélyből buktassák meg az unió ügyét.¹³⁴

Az 1834-ben összehívott erdélyi országgyűlésen az ellenzék kezdetben sikerrel lépett fel. Válaszul az uralkodó feloszlatta a diétát, és Estei Ferdinándot teljhatalmú kormányzóvá nevezte ki. Tiltakozásul több főispán és kormánybiztos tanácsos lemondott. Az országgyűlésen különben sem a szászok, de még a székelyek sem támogatták az uniót. „Szerencsétlen ország ez az Erdély, midőn még a székely se akar magyar lenni, mit várjunk akkor a szászoktól, mit a négy bevett vallást tartóktól?” – jegyezte be naplójába csalódottan Gyulay Lajos.¹³⁵ Az uralkodó állítólag megdicsérte a nála tisztelgő szász küldöttséget, és kijelentette: „...ha egy kisebb test egy nagyobbval egyesül, akkor a kisebbik elvész. Erdélynek Magyarországgal való egyesülésébe nem fogok soha beleegyezni.”¹³⁶ A siker tehát ezúttal is elmaradt, és a kérdés nem is vetődött fel ilyen formában az 1848 előtti országgyűléseken; de az ekkor történtek nem maradtak következmény nélkül.

Az 1837–38. évi nagyszebeni országgyűlésen a Részek visszacsatolása – előző évben ugyanis a magyar országgyűlés törvényt hozott erről – volt az egyik kényes téma. Az erdélyi rendek tiltakoztak az egyoldalú lépés ellen és kinyilatkoztatták, hogy készek inkább egészben egyesülni, de Partiumot nem engedik át Magyarországnak. Ennek az ügynek is elhúzódott azonban a megoldása, mert hiába mondta ki az 1836:XXI. (magyar) tc. a reincorporációt, a végrehajtásra majd csak 1848-ban került sor. Wesselényi hiánya érezte hatását a diétán. Ennek ellenére már olyan hangok is elhangzottak, mint Teleki Lászlóé, aki miután hangsúlyozta, hogy Partium elszakítását a legnagyobb sérelemnek tartja, Wesselényi szellemében rögtön így folytatta: „lehetetlen egyszersmind nem óhajtanom, hogy Erdély azon országgal, mellyel hajdan egyet alkotott, s mellyel mind szokásaira, mind nyelvére, mind érdekére nézve most is egy, alkotmányos tekintetben is egyesülhessen; s éppen ahol hazánk integritása sérthetetleniségének elvét mondjuk ki, ott látom leginkább helyét annak, hogy visszatekintve azon időkre, midőn még Erdély Magyarországhoz volt kapcsolva, kifejezzük ab-

¹³³ Uo. 44.

¹³⁴ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 172–173.

¹³⁵ Gyulay Lajos 1834. aug. 8-i naplóbejegyzését idézi Asztalos: i. m. 45.

¹³⁶ Uo. 45.

béli kívánságainkat is, hogy a nagy egésznek régi s a mindkét hazára nézve legszerencsétlenebb korszak viszontagságai által megsértett integritása valahára ismét helyreállíttassék”.¹³⁷ Teleki azonban hangsúlyozta, hogy ez a jövő feladata lesz, bár ő meg van győződve, hogy a 19. századot „a két ország keresztül nem éli anélkül, hogy örök egyesülésre egymásnak kezét ne nyújtson”.¹³⁸ Ez mindkét ország számára előnnyel járhatna: Erdély a vallásszabadságot nyújthatná, míg Magyarország „tökéletesb municipális alkotmánnyal, függetlenebb diaetával s az adóróli szabad rendelkezéssel” virágoztatná fel a közös Erdélyt. A néhány uniópárti követ azonban nem tudta megváltoztatni a közhangulatot, ráadásul a Gubernium is ellenezte, hogy az unió ügye belekerüljön az uralkodóhoz intézett feliratba. Kemény Zsigmond később így írt erről az időszakról: „Hogy az unió iránti rokonszenv akkor még általános óhajtássá nem vált és csak a nemesebb kedélyek sóvárgása volna, melyet a tömeg a Részek kérdésének háttérbe nyomásáért tett magáévá: az, gondolom, kétséget nem szenved.”¹³⁹ Ezt támasztja alá a konzervatív gr. Bethlen Lajos emlékirata is, aki így írt erről az időszakról: „...a hazába demagógok, hamis próféták, zavarok támadván, Enyed szülte fattyak, tanár Szász Károly, Zeykék, Kemények, Farkas Sándor és sokak, igen sokak, mások az enyedi clubisták sergével több megyéket, főbbképp Kolozs megyét inficiálván, Bethlen János sógorom, Teleki Domokos, Weér Farkas, Kemény Dénes, Zeykekkal, Pálffy Jánossal, Berzenczey, Kovács Lajossal és sok más fűzelékekkel a hon csendit reformatio ürügye alatt, egymással kezét fogva, Wesselényi Miklós unokaöcsémet választva magak közt vátávnak, rettentő zavarba kezdék hozni. Hol a szép szónokságok nem használtak részekre, ott a terrorismust vették fel eszköznek, úgy hogy a sok ezer voksolható nemesség, akart – nem akart, részekre hajlani kénytelen volt, mert senki ezen dühös honiak ellen felállni nem merészelt.”¹⁴⁰

A 40-es években új útra terelődött a mozgalom. Erdély és Magyarország uniójának kérdése a magyar politika egyik kulcskérdésévé vált. Erdélyben azonban igencsak megosztotta mind a politikusokat, mind a formálódó közvéleményt. Az unió ügyét egyre több röpirat és a sajtó is elkezdte népszerűsíteni. Erdélyben Horváth István, Szentiványi Mihály, Kemény Zsigmond, Kovács Lajos, Zeyk József, Pálffy János, Dósa Dániel és mások értekeztek az unióról, de megszólaltak a témában a politikusok is, Deáktól Kossuthig. Erdélyben a *Nemzeti Társalkodó* és az *Erdélyi Híradó*, amelynek Kemény Zsigmond volt a munkatársa, álltak a reformpolitika

¹³⁷ Teleki László beszéde az 1837–1838. évi erdélyi országgyűlésen. Nagyszeben, 1838. márc. 1. In: *Teleki László válogatott munkái*. Szerk. Kemény G. Gábor. I. Budapest, 1961. 333–334.

¹³⁸ Uo. 334.

¹³⁹ Idézi Asztalos: i. m. 53.

¹⁴⁰ Gróf Bethlen Lajos *Önéletírása*. Közli Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1908. 59–60.

szolgálatában.¹⁴¹ A szász lapok közül a brassói *Siebenbürger Wochenblatt* elfogadta, a szebeni *Siebenbürger Bote* ellenezte az uniót, de a román lap, a *Gazeta de Transilvania* is írt néhány uniót támogató cikket, amelynek alap gondolata az volt, hogy így az erdélyi románok egyesülhetnek magyarországi testvéreikkel.¹⁴² A sajtó nagy szerepét a kérdés népszerűsítésében fölösleges hangsúlyozni. Ezt már a kortársak is felismerték, Kemény Zsigmond például tudatosan vállalta fel a „propagandát”: „Magyarország nem ösmeri hazánkat. Az uniónak egyik leghatalmasabb emeltyűje fog lenni, ha találkozik hírlap, mely mindkét honnak orgánjává váland a haladási eszmék körül és olvasóit Erdély sok részben sajtóságos viszonyaiba is beavatja” – írta Jósikának.¹⁴³ Magyarországon a *Pesti Hírlap* igyekezett az uniót népszerűsíteni; a lap több Erdélyt ismertető cikket közölt. Kossuth 1841-ben egyik vezércikkében az unió ügyével foglalkozott: „E kérdés azon kérdések egyike (talán legfőbbike), melyekben a magyar jövőnek szíve ver” – írta, majd így folytatta: „Fűzzön össze bennünket Erdéllyel a politikai egység kapcsolata, miként nemzeti rokonság egybefűz: és bátran nézhetünk az időnek elibe, melyben még tán egyszer hivatva leszünk védőfalat képezni Európának...” Kossuth reformkori gondolkodását még

¹⁴¹ Miskolczy: i. m. 1294–1306. Jakab Elek annyira fontosnak ítélte a sajtó szerepét, hogy egyenesen Szentiványi Mihály (Szentiváni Mike) egy 1840-ben a *Nemzeti Társalkodóban* megjelent cikkéhez – amelyben a közös szempontjából Magyarország egységének helyreállítását szorgalmazta – köti az unió-gondolat elterjedését. „A politikailag érett és jogosult többség előtt e kérdés ama perctől fogva el volt dőlve, a sajtó és irodalom napirendjéről azt többé leszorítani nem lehetett” – írta Jakab Elek. Jakab: i. m. 23. Szentiványi 13 pontban foglalta össze az unió ellen felhozott kifogásokat és részletesen cáfolta azokat. A kifogások a következők voltak: 1. Erdély elveszténé függetlenségét; 2. a székelyek és szászok, tehát a három rendi nemzetből kettő ellenzi az uniót; 3. a magyar országgyűlés kétkamarás, az erdélyi egy; 4. a megyerendszer különbségei; 5. az erdélyi vallásszabadság; 6. az arisztokrácia Erdélyben megszűnne, azaz pusztá cimmé válna; 7. Erdélyben a főbb tisztségviselőket választják, Magyarországon nem; 8. az erdélyi törvények (Approbaták és Compilaták) hatályukat vesztenék; 9. hűtlenség esetén más az eljárás; 10. terhes lenne az erdélyieknek – főleg a székeleknek – Pestre menni pereskedni; 11. az erdélyi magánjog, perrendtartás stb. tökéletesebb a magyarországinál; 12. a só ára Erdélyben alacsonyabb; 13. az erdélyi ügyvédi diplomák esetleg érvénytelenné válnának. Asztalos Miklós összefoglalásában ezzel szemben úgy vélte, hogy a fordulatot 1838-ban Kölcsey *Athenaeumban* megjelent cikke (Históriai vázlatok a két magyar haza egyesülése s Magyarországnak a Részekhez való joga felett) és Horváth István rá adott válasza jelentette. „Ez a cikk fordulópontot jelentett az unió-eszme történetében. Eddig az uniómozgalmak az országgyűléseken és a megyegyűléseken játszódtak le. Ezután az országgyűléseken az uniókérdésnek jelentéktlenebb része játszódik le, a kérdés a törvényhatóságok és a törvényhozás négy fala közül átvonul a hírlapok, folyóiratok nagy nyilvánosságú lapjaira s 1841-ben megindul a hírlapokban az erőteljes unió-propaganda. [kiemelés az eredetiben – PJJ]” Asztalos: i. m. 54–55.

¹⁴² Jancsó Benedek: *Erdély története*. Kiad. Gyallay Domokos. Cluj-Kolozsvár, 1931. 264–265.

¹⁴³ Kemény Zsigmond levele Jósika Miklóshoz, Nagybánya, 1845. márc. 15. *Kemény Zsigmond levelezése*. S. a. r. Pintér Borbála, közreműködött Filep Tamás Gusztáv, Budapest, 2007. 44–45.

töretlen optimizmus hatotta át. „Egység a magyarnak! E szavakban fekszik a jövődönék kulcsa. [...] legyen Erdély egy test velünk, s magasztos érzettel nézhetünk a jövődő viharába.”¹⁴⁴

Az unió az erdélyi magyar művelt társaság egyik kedvelt beszédtemájává vált. A forradalom előtti évekre a történetíró Jakab Elek így emlékezett vissza: „A két ország egyesülése már évek óta foglalkoztatván Királyhágón túl és innen az elméket, az együvértartozás érzése s az egyesülés vágya mindinkább tért foglalt a szívekben, és a magyar társadalom egyik legérdeklőbb beszélgetési tárgya lett.”¹⁴⁵ A mozgalomnak voltak azonban dagályai és apályai. Nagyon tanulságos az a levél, amelyet Bethlen János írt 1844 márciusában Wesselényinek, cikk írására biztatva a transzszilvanizmus ellen. Bethlen szerint Erdélyben „minden jónak, minden hasznosnak, minden célszerűnek” útjában áll a transzszilvanizmus. Szerinte ez az oka, hogy az erdélyiek nem látják be, hogy bármi üdvöset is határoznak az országgyűlésen, az mégis eredménytelen marad egyrészt a Béctől való nagy távolság, másrészt „az országnak erőtlensége és tekintélytelensége miatt”. Ugyanezért van, hogy a főbb közjogi kérdéseket alkotmányellenesen döntenek el. Miközben Magyarország halad, Erdély hátramarad, „morális hézag” támad a két ország között; az unió Magyarországra nézve nem lesz már kívánatos, Erdély elveszti alkotmányát és gyarmati állapotba süllyed. Úgyszintén „a Transylvanizmus oka annak is, hogy ... az erdélyi embereknek nagy többsége az uniót, Erdélynek ezen egyetlen egy menedékét nem óhajtja”.¹⁴⁶ Pestről pedig Kemény Zsigmond írta 1847-ben Mentovich Ferenc Unió-dalai kiadásának kapcsán: „Unió-dalai sokaknak tetszettek; de az unió keveseknek tetszik, e tárgy, remélem csak mától holnapig, nem igen népszerű.”¹⁴⁷ Mind Magyarországon, mind Erdélyben tehát propaganda folyt az unió érdekében.

Az 1841–42. évi erdélyi országgyűlés elvben elhatározta egy bizottság kiküldését az unió ügyében, amelynek a magyar országgyűlés hasonló bizottságával kellett volna értekeznie az ügyről. A javaslatot br. Kemény Dénes Alsó-Fehér megyei követ tette meg, aki leszögezte, hogy Erdély nem Magyarországhoz tartozott, hanem együtt alkották hajdan Magyarországot, ezért a „Magyarországgali kölcsönös egyetértés nyomán létesítendő uniót” kívánatosnak tartja. Az unió ellen azonban többen is felszólaltak, a szász követek mellett a székelyek közül is. A háromszéki követ szerint a Pragmatica Sanctio amúgy is összekapcsolja a két országot, „annál több

¹⁴⁴ Idézi Asztalos: i. m. 60.

¹⁴⁵ Jakab Elek: i. m. 18.

¹⁴⁶ Idézi Asztalos: i. m. 74.

¹⁴⁷ Kemény Zsigmond levele Szász Károlyhoz, Pest, 1847. nov. 30. Kemény Zsigmond két levele. Közl. Szász Károly. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 48. évf. (1938) 3. füzet, 275.

unió nem kell”.¹⁴⁸ A pár hónappal később összeülő magyar országgyűlésen az unió kérdése nem vetődött fel nagyobb súllyal, bár a Partium visszacsatolása kapcsán szóba került. Erdélyben az unió ellenzői erre azt híresztelték, hogy az ottani ellenzék nem is kívánja az uniót. Wesselényi megpróbálta magyarországi barátait mozgósítani. 1844-ben azt kérte Deáktól, hogy az ellenzék tagjai legalább levélben nyilatkozzanak az unió mellett.¹⁴⁹ Kossuth mielőtt megvált volna a *Pesti Hírlaptól*, még igyekezett megnyugtatót az erdélyieket: „Magyarhonban az Erdélyi egyesülés buzgó óhajta nem is pártkérdés, hanem oly forró kívánság, melyet színikülönbség nélkül minden magyar élénken táplál szívében.”¹⁵⁰ Ez persze korántsem volt így, de Kossuth maga is hozzájárult az unió gondolatának népszerűsítéséhez. Wesselényinek Deákon és Kossuthon kívül olyan segítőitársai voltak, mint Kemény Zsigmond, aki így írt a kérdésről Wesselényinek: „én – ha csakugyan halálról van szó – óhajtanám, hogy munka közt s egy evező mellett találjon éppen akkor, midőn Erdély az unió kikötőjénél horgonyt vetett.”¹⁵¹

A '40-es évek nemzetiségi harcait azonban főleg a hivatalos nyelv kérdése határozta meg. Kolowrat¹⁵² államminiszter 1842-ben „veszélyes projektumnak” minősítette az uniót, és a kolozsvári Királyi Lyceum nyelvhasználatára kapcsán úgyszintén kifejtette, hogy az unió aláásná a Monarchiát, ezért a cél a két ország alkotmányos különállását fenntartani.¹⁵³ Erdélyen belül is folyt a küzdelem, hiszen még a magyarok körében sem volt általános az unió óhajta. A már említett konzervatív főúr, gr. Bethlen Lajos például Doboka megyében mozgósította a magyar és román kisnemeseket az ellenzék ellen, visszautasítva az általuk hangoztatott unió gondolatát is: „én nékiek semmi gonosz végzéseiket, melyek nemesi, királyi jogainkat sértenék, el nem fogadom soha; az uniót soha el nem esmérem, és ki ezek mellett szózatol, rossz és gaz hazafinak nyilvánítom”.¹⁵⁴ Később azonban ő is módosított némileg álláspontján: „az unió kérdése újra új erővel a tapétára jöven: végre én is reá álltam, ha mi erdéliekül tesszük a conditiókat, de conditio nélkül soha az unióra és ostoba reformokra reá nem állok, nemes társaimmal együtt.”¹⁵⁵

¹⁴⁸ Asztalos: i. m. 65–67.

¹⁴⁹ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 502–503.

¹⁵⁰ Idézi Asztalos: i. m. 77.

¹⁵¹ Kemény Zsigmond levele Wesselényi Miklóshoz, Kapud, 1844. júl. 26. In: *Kemény Zsigmond levelezése*. 23.

¹⁵² Franz Anton Kolowrat gróf (1778–1861) 1826–1848 között államminiszter volt.

¹⁵³ Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, 1926. (Magyarország újabkori történetének forrásai) 529, 616.

¹⁵⁴ Gróf Bethlen Lajos *Önéletírása*. 63.

¹⁵⁵ Uo. 65.

Az 1846–47. évi erdélyi diéta összehívása kapcsán ismét megindult az unióellenes propaganda. A konzervatív *Múlt és Jelen* szerint Magyarország ignorálja Erdélyt, az uniót az ottani ellenzék nem Erdély javára, hanem azért sürgeti, hogy Magyarország Béccsel szemben megerősödjék. Ehhez képest Bécsből 1847 márciusában utasították a Főkormánysházat, hogy ne engedélyezze az unióról szóló cikkek és tanulmányok megjelenését.¹⁵⁶ A diéta, ahol a konzervatívok kerültek fölénybe, ismét megosztott volt a kérdésben. A szászok szerint a feliratban nem kell az uniót említeni, amíg egy rendszeres bizottság fontolóra nem veszi, „vajon a két testvérhonnak lehetséges-e és minő feltételek alatt egyesülni, hogy ezáltal a közérdek előmozdításuk? és mi haszon vagy kár háromolna abból Erdélyre?”¹⁵⁷ Végül az országgyűlés – Partium megtartása mellett – feltételeken az unió mellett foglalt állást. A két országgyűlésnek azonban először bizottságot kellett kiküldenie, hogy egyeztessék az egyesülés feltételeit, és ez ismét ürügyet kínált a kérdés elodázására. Az akkor elfogadott és a parasztság számára nagyon kedvezőtlen úrbéri törvényeknek részben az is volt a célja, hogy elvegye a kedvét az erdélyi nemességnek az uniótól.¹⁵⁸ Wesselényi kiábrándultan írta: „Az erdélyi diéta istennek hálá elvégződék. Szépen kirabolva van a nép. S ott, mint hallom, örvendenek e reformon. Csak ne bánják utóbb meg.”¹⁵⁹ „Olvastad-e, hogy a reincorporatio felől mennyi garral s mennyi ostobaságot beszéltek? Hát gondold-e, hogy azon sok, ki az unió mellett szólott, igazán akar uniót s igaz uniót akar?”¹⁶⁰

A Partium visszacsatolása miatt felmerült aggodalmat Wesselényi alaptalannak tartotta. Erről Ujfalvy Sándornak írt, közölve, hogy véleményét Deák, Kölcsey és más elvbarátai is osztják: „Az e hont egyedül boldogítható uniót a reincorporatio nemhogy akadályozná, sőt előbb mozdítandja. Ha valahogy sükerülhetne Erdélynek a Részek visszacsatolását meggátolni, rendíthetetlené válnék önerejében bizalma s azon hite, hogy

¹⁵⁶ Asztalos: i. m. 83.

¹⁵⁷ Uo. 86.

¹⁵⁸ Miskolczy Ambrus: Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen. *Századok*. 113. évf. (1979) 5. sz. 855. Idézi Apponyi György magyar kancellár ez irányú fejtegetését: „... so viel scheint mir jedoch unwiederlegbar, daß Alles, was die bisher legal oder faktisch vorhandenen Ungleichheiten zwischen den beiden Ländern aufhebt oder vermindert, Alles was die Administration derselben einander assimiliert, vor Allem aber Alles was dem siebenbürgischen Adel, ungeachtet seiner getrennten politischen Lage, gleichförmige Lasten mit dem Ungarischen auferlegt, zugleich auch die Abneigung desselben gegen die Union – von welcher er dann nicht mehr, wie jetzt materielle Nachteile zu befürchten, sondern nur politische Vorteile zu hoffen hätte – notwendig vermindern muß.” Uo. 12. sz. lábjegyzet.

¹⁵⁹ Wesselényi Miklós levele Kemény Zsigmondhoz, Szibó, 1847. okt. 25. *Kemény Zsigmond levelezése*. 118.

¹⁶⁰ Wesselényi Miklós levele Kemény Zsigmondhoz, Pest, 1847. dec. 5. *Kemény Zsigmond levelezése*. 114.

elég magamagának. Márpedig ezen boldogtalan s nevetséges hit az, mi az uniót leginkább gátolta s gátolja most is.”¹⁶¹ Ha viszont Erdély elveszti Partiumot, akkor az erdélyi magyarok átérzik, hogy alkotmányukat és nemzetiségüket csak az egyesülés segítségével tarthatják fenn. 1847-ben az erdélyi országgyűlésről így tudósította Deák Ferencet: „A Partium dolgában sok vadat beszéltek az országgyűlésen. A reincorporatio ellen csaknem kivétel nélkül tüzeltek. Ellenben az unió mellett nagy többsége nyilatkozott. Igaz, hogy ezen uniót igen sokan csak reincorporatio elleni villámhárítónak tekintik, remélvén, hogy így egyikből sem lesz semmi is. Mások akarnak uniót, de olyat, hogy na!”¹⁶² Wesselényi – mint a gondolat előharcosa – jóval nehezebbnek látta az unió kimondását, mint annak gyakorlatba ültetését: „ámbár én az uniónak eszközlését, hogyha a nemakarás roppant akadálya gondolatban vagy valóban enyészik, nem tartom sem felette nehéznek, sem hosszadalmasnak.”¹⁶³

Az unió kérdése a reformkorban tehát egyre inkább teret nyert, és mind Magyarországon, mind Erdélyben – legalábbis a liberális táboron belül – egyik fő követeléssé lépett elő, de még komoly táborra volt az ellenzőknek és a szkeptikusoknak is. Az események lassú menetét az 1848-as forradalom gyorsította fel. A rendi *natiók* felszámolása nyomán a modern értelemben vett nemzetek/nemzetiségek álltak egymással szemben. Volt, ahol, mint bábból a lepke, a régi *natio* alakult át, mint a szászoknál, vagy a „*natio Hungarica*” jogkiterjesztés révén most már magába foglalta a magyar nép egészét, de a székelyeket is, akik addig külön rendi nemzetet alkottak.

A székelyeket a közös nyelv, kultúra kötötte össze a magyarsággal, és 1848 fontos állomás volt magyar nemzettudatuk megerősítésében. Kimaradtak viszont az új magyar nemzetfogalomból a más anyanyelvű nemesek, akik addig a *natio Hungarica* tagjai voltak. És megjelentek rendi előzmények nélkül a románok harmadik nemzetként, mivel korábban hiába követelték „negyedik nemzetként” való elismerésüket. Ezért számukra volt a legnagyobb tétje az átalakulásnak. A forradalom kitörése nyomán mindegyik fél igyekezett megragadni a kínálókozó lehetőségeket, de ez véres polgárháborúba torkollt.

¹⁶¹ Wesselényi levele Ujfalvy Sándorhoz, 1847. nov. 30. *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor Emlékiratai*. S. a. r. Gyalui Farkas, Kolozsvár, 1941. 385.

¹⁶² Zsibó, 1847. okt. 25. B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez. 1841–1850. Második közlemény. Közli Ferenczi Zoltán. *Történelmi Tár*. Új folyam, V. (1904). 334.

¹⁶³ Wesselényi Miklós levele Kemény Zsigmondhoz, Zsibó, 1844. okt. 9. *Kemény Zsigmond levelezése*. 31.

1.3. Unió 1848-ban

A forradalom kitörésének hírére évtizedek óta szunnyadó kívánságok egyszerre elérhető közelségbe kerültek.¹⁶⁴ Rövidesen kiderült azonban, hogy Erdély népeinek kívánságai nemcsak nem esnek egybe, de nem is hangolhatók össze – legalábbis nem úgy, ahogy ezt bármelyik fél elképzelte. A bécsi forradalom hírére a főrendek is elfogadták Kossuth felirati javaslatát. Kossuth szerint többek között „most van a kedvező perc”, hogy az uralkodót meggyőzzék Erdély Magyarországhoz csatolásáról. A pozsonyi és pesti események hírére Kolozsvárt és szerte Erdélyben megbolydult a társadalom. 1848 március 20-án Kolozsváron összeült a liberális és konzervatív tábor néhány vezető személyisége és kidolgoztak egy programot, amely tulajdonképpen a pesti „Tizenkét pont” módosított változata volt. A kolozsvári programban azonban utolsó helyett első helyen szerepelt Erdély és Magyarország uniója: „Hazánk jövőjét s önfenntartásunkat csakis a két testvér haza egyesülése által látjuk biztosítva, s ez által látjuk megerősítve az ausztriai háznak kormányát is, melyhezi alkotmányos kapcsolatunkat Hazánk fennmaradhatása nélkülözhetetlen feltételének tekintjük.”¹⁶⁵ Ennek megvalósítása érdekében kérték az erdélyi országgyűlés összehívását.¹⁶⁶ Ugyancsak március 20-án, Kolozsvár város közgyűlésén a liberális ellenzék egyik vezére, gr. Bethlen János kijelentette, Erdély nem akar tovább élni papirossá vált alkotmánya alatt, és követelte az országgyűlés összehívását, valamint az unió kimondását. Méhes Sámuel, az *Erdélyi Híradó* szerkesztője szintén országgyűlés összehívását sürgette, amely kimondaná az uniót, a közteherviselést, a törvény előtti egyenlőséget és a sajtószabadságot. Wesselényi értesítette Kossuthot a kolozsvári eseményekről, megjegyezve, hogy a konzervatívok is óhajtják a teljes uniót. A közgyűlés ilyen irányú feliratot fogalmazott a Főkormányshoz: „...a trón, alkotmány és nemzetiség rendíthetetlen állását egyedül csak Erdélynek Magyarhonnali egyesülése biztosíthatván, a két hon uniója törvény szabta úton eszközöltessék.”¹⁶⁷ A hangulatot jellemzi, hogy a tanuló ifjúság is benyomult a magyar zászlóval a tanácskozásterembe, az uniódalt énekelve, majd így járták be a várost is.¹⁶⁸ A fiatal Gyulai Pál költeménye

¹⁶⁴ Az 1848-as forradalom és szabadságharc eseményeinek könyvtárnyi irodalmat szenteltek, ezért itt csak az unió létrejöttének körülményeire szorítkozom, és csak annyiban érintek más kérdéseket, amennyiben ezek elengedhetetlenül szükségesek a téma megértéséhez.

¹⁶⁵ Kővári László: *Okmánytár az 1848-9-ki erdélyi eseményekhez*. Kolozsvárt, 1861. 3.

¹⁶⁶ Egyed Ákos: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. Marosvásárhely, 2001. 19–20.

¹⁶⁷ Kővári: *Okmánytár*... 5.

¹⁶⁸ „Itt a zászló kezeinkben,/ Egy kívánat lengeti./ Legyen egy a két hazából,/ Vész így meg nem döntheti.” A gyűlés „Éljen az unió!” felkiáltással fogadta a fiatalokat. Jancsó: i. m. 270.

is lelkesítette a kolozsváriakat: „Légyen szívben és hazában/ Az ébredő magyar közt unió!”¹⁶⁹

Wesselényi, az unió élharcosa elérkezettnek látta a pillanatot rég dédelgetett terve gyakorlatba ültetésére. A pozsonyi diétára menet megállt Pesten, és a megfeszített tömeg előtt beszédében kitért az unióra is: „Mi magyarok számra csekélyek vagyunk, s mégis két hazánk van. Ez tovább így nem mehet. A testvéri kapocs szép, de ahol kapcsok vannak, ott a kikapcsolás is lehetséges. Erdélynek egészen bele kell olvadnia Magyarországba.”¹⁷⁰ Wesselényi tehát a teljes beolvastás híve volt, és ez irányban igyekezett befolyásolni Kossuthot is.

A következő időszakban az unió, illetve az országgyűlés összehívása lett az erdélyi törvényhatóságok – leszámítva a szászokat – egyik legfőbb követelése is. Március végén – április elején a megyei és széki közgyűléseken feliratokat szerkesztettek a Guberniumhoz, kérve az országgyűlés összehívását és ezen a „két magyar hazának semmi föltételeken nem alapuló teljes összeolvasztása” kimondását – ahogy Udvarhelyszék közgyűlése írta a magyar országgyűlésnek.¹⁷¹ A közhangulat pár hét alatt nagyot változott. Most az unió ellenzői teljesen visszaszorultak, nyilvánosan nem adtak hangot nézeteiknek. A marosszéki alkirálybíró jelentette a gubernátornak, hogy a közgyűlés elfogadta az unió pártolását: „hogy ne lettek volna egyének, kik ellenvéleménybe vannak, azt állítani nem lehet, de senki ellene nem nyilatkozott” – írta.¹⁷² Az események hatására több konzervatív tisztségviselő lemondott, így például Nopcsa László Hunyad megyei főispán. Az országgyűlés összehívását azonban mind az udvar, mind az erdélyi konzervatív körök akadályozták. Ez utóbbiak markáns képviselője, Jósika Samu kancellár március végén a következőképpen kommentálta a felelős magyar kormány uralkodó általi megerősítését: „A magyarországi resolútiók nagy örömmel fogadtattak. Vége tehát eddigi alkotmányos existenciánknak!! Mit fog ehhez Erdély mondani – egy milliom kétszázezer oláh lakossal a népképviselést akarja elfogadni? Hová jutunk!”¹⁷³ A kancellár Teleki gubernátornak írt levelében részletesen is kifejtette aggodalmát az uniót illetően, feltéve a szónoki kérdést, hogy miképpen valósítható meg az unió: „Úgy, amint a mai Híradó javallja, hogy Erdély megszűnjön?

¹⁶⁹ „Nyugot felől, testvérünk ajkáról,/ A nemzetegység szent igéje szól:/ Ki nyugszik most? Ki vesztegel!/ Most vagy soha! s dörögjön fel/ E szó:/ A két magyar hazában/ Legyen szabadság, legyen unió!” Asztalos: i. m. 99.

¹⁷⁰ Idézi Asztalos: i. m. 103.

¹⁷¹ Az udvarhelyszéki rendek közgyűlésének jegyzőkönyve, Székelyudvarhely, 1848. ápr. 3–4. *Documenta neglecta. Az 1848. évi erdélyi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4.–1848. június 26.* Kiad. Benkó Samu. Budapest, 2008. 75.

¹⁷² Toldalagi Ferenc marosszéki alkirálybíró jelentése Teleki József főkormányzóhoz, Marosvásárhely, 1848. ápr. 5. Uo. 91.

¹⁷³ Idézi Egyed: i. m. 22.

Merészli-e ezt valaki józanon hinni, hogy a legnagyobb reactio nélkül megtörténhessen? Az ország lakosainak alig egyharmada nagy szóval kiáltja, hogy nemzetiségét ezzel akarja szilárdítani, – a más kétharmada erre hallgatni fog? A népképviselő eszméjével akarja magához édesíteni az idegen elemeket – melyeknek tökéletes egyformaságát mindenben elismeri, csak azon egyben nem, mi mindenki előtt legédesebb: a nyelvben és nemzetiségben? Hová jutunk ezzel? Hidd el nékem – elpusztul az ország, ha ezen az úton mennek. Én a mostani körülményekben, bármilyen szükségesnek látom az együtt tartást – éppen az egykori egyesülhetőségünk eszméjét szem előtt tartván – , felfüggesztem elhatározásomat az unió kérdése iránt, mert lehetetlen, hogy ilyen meg nem gondolt lépéseknek a legnagyobb ellenhatás ne legyen a következtése.”¹⁷⁴ Nem véletlenül nagyon hasonló Jósika álláspontja is a nemzetiségi kérdés tekintetében, mint néhány évvel korábban Széchenyié, akivel főleg a későbbiekben közeli kapcsolatban volt. Erre rimelt rá egy másik arisztokrata levele Bécsből: „Mi lesz az ott felállított népképviselő következtése? Az, hogy kétharmada az országgyűlésnek szláv, német s Isten tudja még mi minden lesz, csak nem magyar. Így nálunk az oláh fog a magyar felett állani, aki bizonyosan nemzete képviselőjét egész joggal fogja követelhetni. Tehát csak arra kell dolgozni, hogy a közel álló diétánkat bévárva, ott az unionis conditiókat megállítsa.”¹⁷⁵ A népképviselő elvéből következő dilemmát tehát a konzervatívok is érzékelték, de ők – a magyar politikai elit vezető szerepének megőrzése érdekében – az addigi viszonyok lehetőség szerinti konzerválásában látták a megoldást. Erdélyben különben olyan hírek keringtek, hogy a magyar konzervatívok, a szász ispánnal és Ludwig von Rosenfeld udvari tanácsossal szövetkeztek az unió megghiúsítására. Ennek érdekében hajlandók a románoknak mindent megígérni, míg a magyar nemeseket az úrbériség fenntartásának ígéretével akarják az unió ellen fordítani.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Jósika Samu kancellár levele Teleki József kormányzóhoz, Bécs, 1848. ápr. 8. Ștefan Pascu–Victor Chereșeșiu (szerk.): *Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania*, vol. I., 2 martie–12 aprilie 1848, București, 1977. 359.

¹⁷⁵ Petrichevich-Horváth János ezredes így kezdte fejtegetését: „Az unió ellen agitálni nem kell. Hanem arra kell ám minden az orránál tovább látó embert figyelmeztetni: hogy és miképp legyen az unió? Mert azt előre kimondani, hogy az unió a magyarországi legtagosb értelemben legyen, veszélyezteti az országot s kivált abban a magyart.” Petrichevich-Horváth János báró ezredes levele sógorához, báró Bornemisza Jánoshoz. Bécs, 1848. ápr. 3. Pascu-Chereșeșiu (szerk.): i. m. 273. Andics Erzsébet ugyanezt a levelet br. Jósika Jánosnak tulajdonította. Andics Erzsébet (összegyűjtötte és szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. II. Iratok. 1848. március 15.–1849. március 4. Budapest, 1952. (Magyarország újkori történetének forrásai) 55.

¹⁷⁶ Miskolczy: Társadalmi és nemzeti kérdés... 852–853. Miskolczy idézi az *Erdélyi Híradó*-ban és az *Ellenőrben* (1848. máj. 14.) is megjelent „egy született szász, de igazi honfi” levelét, amely szerint a fenti körök taktikája: „valamit csak emlegetnek s kérnek az oláhok, mindent meg kell ígérni azon esetre, ha megbukik az Unió. Ilyenek lehetnek nemzeti nyelv és görög

A liberálisok éppen ellenkezőleg, mindent megtettek az unió gyors keresztülvitelére. Azonban ők sem voltak hasonló félelmektől mentesek, ahogy azt Pálffy János eszmefuttatása is mutatja az 1848-as országgyűlés kapcsán, ahol Udvarhelyszéket képviselte: „De oly országban, melyben az idegen s nemcsak különemű, hanem részint reminiscenciák, részint természeti ösztön miatt ellenséges indulatú nemzetiségek képezik a népesség majdnem 2/3-át, nem nagy törvényhozói bölcsességre mutatott, sem államférfiúi előretételekre, ennyire kiszélesíteni a törvényhozó testet.”¹⁷⁷ Wesselényi nyomán a nemzetiségi kérdés megoldását a liberálisok a Magyarországgal való egyesülésben látták, de Erdélyben „magukra hagyva” a liberális elit is kétségek és félelmek között vergődött. Körükben is különböző elgondolások léteztek: Wesselényi Miklós, Kemény Zsigmond, Kemény Dénes 1848 tavaszán úgy vélték, hogy Magyarországon kell dűlőre vinni a dolgokat; a két utóbbi elképzelése szerint az erdélyi országgyűlést is Pesten kellene megtartani, amelynek egyetlen tárgya az unió megszavazása lenne. Az erdélyi liberálisok hajlandók voltak a konzervatívokkal is kiegyezni. Egyik kiemelkedő „véleményvezérük”, id. Bethlen János tanácsa részben előrevetítette a magyar kormányok későbbi „Erdély-politikáját”: „Szóval a vesszőt és a kenyeret, amelyeket eddig Jósika Samu kezeibe tartva és mutogatva magának oly roppant majoritást szerzett, vegye most kezeibe a magyar minisztérium és használja ezen nemtelen eszközöket, mert Erdélynek ezen mostani fejletlen és eldarabolt állapotjában csak ezekkel lehet bizonyos majoritásra vergődni.”¹⁷⁸ Az uniót – mint láttuk – a magyarországi liberálisok úgyszintén akarták, de a hangsúlyok itt más-hová tevődtek: ők elsősorban Magyarországnak a Habsburg Birodalmon belüli hatalmi helyzetét akarták ezáltal erősíteni.¹⁷⁹

Az idő sürgetett, és Erdélyben egyre csak húzódott az országgyűlés összehívása. Pedig – és ezt különösen Wesselényi látta élesen – minden nappal csökkent az esélye annak, hogy a pozsonyi törvények Erdélyre való kiterjesztésével sikerülhet a szászok, de főként a románok megnyerése.¹⁸⁰

vallás szabadabb gyakorlata, oláh nyelven tartandó országgyűlés, dézsma és szolgálat elengedése, jószág, ajándékozások, követek és ezek választási joga.”

¹⁷⁷ Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak*. S. a. r. Szabó T. Attila, Budapest, 1939. 258. Pálffy már a szabadságharc leverése után írta munkáját.

¹⁷⁸ Id. Bethlen János 1848. ápr. 16-i levelét Wesselényi Miklóshoz idézi Miskolczy: *Társadalmi és nemzeti kérdés...* 853.

¹⁷⁹ Uo. 855.

¹⁸⁰ Gergely András értékelése szerint a probléma lényege a következő volt: „A meg nem értést [magyar részről – PJ] döntően – a nemzetiségek saját belső fejlődésének, igényeinek lebecsülése mellett – a politikai diskurzus eltérő nyelve határozta meg. A nemzetiségek »nemzet« alatt kultúr-nemzetüket, anyanyelvi közösségüket értették. Szerintük nekik éppoly joguk van az önálló állami léthez, mint a magyar nyelvűeknek. Az új alkotmányos államot ugyanis ők csak a »magyarok« államának s nem közös hazájuknak tartották. Az új államnemzethez

Wesselényi patetikus hangon igyekezett meggyőzni honfitársait: „Igenis, honfitársaim! Nincs arról többé kérdés: maradjanak-e még a robot és dézsma, vagy eltöröltessek? Vége van annak örökre s menthetetlenül; nincs hatalom, mely annak létét fenntartani vagy visszavarázsolni képes lenne. Most csak akörül forog a kérdés: hát nálunk Erdélyben mi szabadítsuk-e föl a parasztot, vagy ő törje szét bilincset s rázza le görbesztő terhét nyakáról, avagy a kormány vegye le azt róla?” Wesselényi sötét képekkel vázolta fel a jövőt, ha a parasztság régi „gyűlölségét s bosszúját” kitöltve, „erővel ragadná ki kezeinkből azt, mit, hogy nékiek adjunk s engedjünk, már anynyira ütött az óra”.¹⁸¹ A megoldás az lenne, amit ő már rég szorgalmazott: „...a robot és dézsma eltörlését a Magyarhonnali teljes unió kimondásával kössük össze”.¹⁸² Több forrás szerint március–áprilisban román részről is hajlandók lettek volna elfogadni az uniót, még későbbi ellenzői közül is.¹⁸³ Bár április végén–május elején sokasodtak a rémhírek, a románok magatartásában az igazi fordulatot a balázsfalvi nemzetgyűlés, majd ezt követően a mihálcfalvi véres események hozták meg.

Az uniótörvényt a konzervatívok akadékoskodásai ellenére a magyar országgyűlés 1848. április elején megszavazta. A felsőotáblán Wesselényi volt, aki egyrészt megnyugtatta a magyar főrendeket, hogy nem fenyeget az erdélyi regalisták tömeges megjelenése, másrészt leszerelte Majláth országbíró érvét, aki az uniótörvényt az erdélyi diéta hozzájárulásától tette függővé. Wesselényi elősorolta az aggályait, hogy bár az erdélyiek uniópártiak, de ott a bürokrácia olyan erős, hogy lehet, nem is sikerül össze-

a nemzetiségek részéről nem társult új állampolgári lojalitás, s ez Magyarországot 1848-ban politikai válságba, polgárháborúba sodorta.” Szerinte a magyar érveket racionális érvekkel nem utasíthatták vissza, ha nem akarták nyíltan az ország felosztását javasolni, de a „magyar megoldás” „lélektanilag, emocionálisan számukra teljesen elfogadhatatlan, feldolgozhatatlan volt”. Gergely: i. m. 85.

¹⁸¹ Wesselényi Miklós: Egy szó az erdélyi honfiakhoz. Pozsony, 1848. ápr. 12. *Documenta neglecta*. 134–135. Wesselényi régi rögeszméjét, a pánszlávizmustól, sőt a román irredenta törekvésektől való félelmét is kifejtette a következőkben: „...semmi sem lehetne Erdély mostani alkotmányossága s magyar nemzetisége tekintetében veszélyesebb, mint még inkább felharagítani a parasztságot, melynek Erdélyben legnagyobb része oláh, a birtokosság ellen, melyben létezik ott a magyar nemzeti legfőbb elem és erő. Ezt bizonyít senki sem hozza kétségbe, aki tudja, hogy az orosz a vele egy valláson levő oláhra minő hatalmas befolyást gyakorolhat s gyakorol is; és ki tudja, hogy a szomszéd Oláhország s Moldova mennyire számít Erdélyre már rég kifőzött s hihetőn nem sokára eszközlésbe veendő tervében, egy önálló oláh királyság felállítását illetőleg.” Uo. 135.

¹⁸² Uo. 136.

¹⁸³ Topánfalvi kamarai tisztviselők jelentése szerint április 6-án Ioan Buteanu ügyvéd és Simion Balint görög katolikus esperes gyűlést tartottak, amelynek 400–500 résztvevője az unió mellett nyilatkozott, kérve a jobbágyfelszabadítás kimondását. Lázár György kamarai ispán, Moga Demeter és Sterka Schulutz József kamarai kulcsárok jelentése Nemegyei János bányagazgatónak, Topánfalva, 1848. ápr. 7. Uo. 105–106. A zalatnai uradalomból hasonló jelentések érkeztek. Mikó Imre levele feleségének, Nagyszeben, 1848. ápr. 10. Uo. 113.

hívni az országgyűlést, vagy ha igen, akkor megakadályozhatják az unió elfogadását. Szerinte ezért a törvénybe nem kell belevenni az előzetes értekezést Erdéllyel. Hozzászólásának hatására a törvényt most már a főrendi tábla is megszavazta.¹⁸⁴ Az 1848:VII. tc. kimondta a „magyar koronához tartozó Erdélynek Magyarországgal egy kormányzás alatti teljes egyesülését, nemzetegység és jogazonosság” alapján, a törvényt azonban még az uralkodónak is szentesítenie kellett. Az udvar nyomására egy olyan feltétel is belekerült a törvénycikkbe, amely az erdélyi képviselők részvételét a magyar országgyűlésen – azaz gyakorlatilag az egyesülés kivitelezését – az erdélyi országgyűlés hozzájárulásától tette függővé. A magyarországi liberális tábor joggal tartott attól, hogy Erdélyben – hol „a bureaucratia polipkarjai minden jogokat és viszonyokat oly zsibbasztóan szorítanak össze”¹⁸⁵ – az udvar könnyebben meg tudja akadályozni az unió keresztülvitelét. Hogy az erdélyi országgyűlés döntését megkönnyítsék, a törvény 5. paragrafusa leszögezte: „Magyarhon Erdély mindazon külön törvényeit és szabadságait, melyek amellet, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni s fenntartani kész.”¹⁸⁶ Ezáltal az erdélyi közvéleményt kívánták megnyugtítani.

Teleki József, Erdély mérsékelt konzervatív főkormányzója belátta, hogy a kedélyeket csak az országgyűlés összehívása révén lehet megnyugtítani. Április elején jelezte Jósika Samu kancellárnak, hogy „az egész népesség itt egyfelől az oláhoktól féltében csak az országgyűlés kihirdetése által reményli megnyugtatóukat”, és kérte, hogy sürgősen intézkedjék.¹⁸⁷ Az események azonban annyira felgyorsultak, hogy április 11-én Teleki végül is rászánta magát, és egy 1692. évi kormányzói utasításra hivatkozva saját hatáskörében összehívta a diétát május 29-ére. Jósika Samu ettől függetlenül – az unió elleni tiltakozásul – még előző nap lemondott hivataláról. Az erdélyi kancellária magyar személyzete viszont május végén már cáfolta, hogy ellenezné az uniót és – mint a *Pester Zeitung* állította – egy petíciót adtak volna be ellene. Ahogy írták: „az egyesülés jótékony hatású eszméjét hő kebelrel felkarolva, annak mielőbbi létrejöttét szívünk mélyéből óhajtjuk”.¹⁸⁸

Bécsben a tényleges uniót azonban mindenképp meg akarták akadályozni. Récsey Ádám cs. k. tábornok 1848 májusában már előrevetítette a későbbi eseményeket id. gr. Bethlen Jánosnak írt levelében: „A rend

¹⁸⁴ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 526.

¹⁸⁵ *Pesti Hírlap*, 1848. április 12. 27. sz. Idézi Egyed: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. 32.

¹⁸⁶ 1848:VII. tc. Magyarország és Erdély egyesítéséről. In: Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár / Corpus Iuris Hungarici 1000–1895*. Budapest, 1896.

¹⁸⁷ Idézi Egyed: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. 28.

¹⁸⁸ Kővári: *Okmánytár...* 13–14. Az erdélyi udvari kancellária személyzetének tiltakozása 1848. máj. 24-éről.

helyreállítása azzal fog kezdődni, hogy Erdélyt kezünkbe kerítjük, hogy a fellázadt Magyarországot két tűz közé szorítsuk s így a lázadásnak gyorsan véget vessünk. Ha Te az uniót keresztülviszed, de facto – nem pedig csak papíron –, akkor mi kényszerítve leszünk az oláhok segítségét igénybe venni, s hogy ebből mi lesz, azt elgondolhatod. Azért azt tanácsolom neked, halaszd el az uniót – ad calendae graecas.”¹⁸⁹ Erdély kérdése többször felmerült a minisztertanácsban is. Amikor a balázsfalvi román nemzetgyűlés petícióját tárgyalták, akkor a szászok és a románok ellenkezése mellett felmerült az unió ellen egy másik szempont is, ti. hogy az erdélyi románok képezhetnék azt a magot, amelyhez esetleg a Duna-fejedelemségek is csatlakoznának, természetesen az osztrák birodalom keretei között.¹⁹⁰ Hogy ez elterjedtebb vélemény lehetett, arra látszik mutatni Alexandru Stercașuluțiu szilágysomlyói vikáriusnak – a későbbi görög katolikus érseknek – Wesselényihez írt levele, amelyben kérte, hogy a diéta elején nyilvánítsák a románokat Erdély negyedik nemzetének. Bár ez csak szimbolikus gesztus lenne, de a vikárius szerint „roppant nyeresége lesz a magyar nemzetnek nemcsak a nagyszámú erdélyi oláhok nyerése által, hanem a nagyobb jövődjére nézve is, mert éppen az erdélyi oláhok által fognak az uniónak megnyerettetni az oláhországi és moldvai oláhok is”.¹⁹¹

Magában Erdélyben közben igen hevesen folyt a küzdelem, hiszen – Egyed Ákos megfogalmazásával élve – „a tét maga Erdély volt”. A magyarok és székelyek körében általánossá vált az unió követelése. Ha korábban voltak szkeptikus hangok, ezeket most elnyomta a forradalmi napok lelkesedése. A szászok ezzel szemben jóval megosztottabbak voltak. Kezdetben köztük is elég jelentős volt az uniót támogatók táborra – különösen Brassó, Segesvár és Szászváros számítottak „magyarbarátnak” –, ők a szabadság eljöttét és a polgári elem felvirágzását várták az uniótól, persze a szászok sajátos jogainak tiszteletben tartása mellett. Az első komolyabb „ellentüntetésre” a szászok körében Nagyszebenben került sor. Március 30-án gr. Bethlen Olivér, a szebeni kis magyar társaság egyik tagja,¹⁹² bankettet adott

¹⁸⁹ Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok 1848–1849-ben*. Budapest, 1974. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 74.) 11–12.

¹⁹⁰ 1848. június 1-i minisztertanács: „...die Knüpfung eines engeren Verbandes zwischen den deutschen Provinzen und jenen Nationen dem Interesse der Gesamtmonarchie entsprechen dürfte, zumal die walachischen Nation in Siebenbürgen vielleicht den Kern bilden könnte, an welchen sich die rumänischen Donaufürstentümer unter österreichischen Oberhoheit anschließen werden.” *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. I. Abteilung. *Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848*. 20. März 1848–21. November 1848. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kleťčka. Wien, 1996. 359.

¹⁹¹ Idézi Miskolczy: Társadalmi és nemzeti kérdés... 859–860.

¹⁹² A szebeni magyar társaságra Jakab Elek emlékezett vissza: „erős nemzeti szellem hatotta át kicsinyét-nagyját”. Jakab: i. m. 9.

az átutazó Klapka György tiszteletére.¹⁹³ A városban híre ment, hogy a fiatal magyar nemesek fáklyásmenetet terveznek, mire a polgárok fekete-sárga zászlókkal tüntettek Bethlen Olivér ablaka alatt az unió ellen. Egy másik változat szerint a magyarok kokárdákkal mentek a színházba, amiket egyik társuk hozott Kolozsvárról, erre az előadás egyik szünete után Jakob Rannicher, a későbbi ismert szász politikus, akkor még a szász diákok vezéregyénisége egy fekete-sárga lobogóval a kezében beszédet tartott az unió – de az Ausztriával való unió mellett.¹⁹⁴ Olajat öntött a tűzre Teleki József gubernátor szebeni látogatása is, ő állítólag nemcsak az unió szükségességét hangsúlyozta, hanem azt is, hogy a szászok ellenkezése dacára is keresztül fogják azt vinni.¹⁹⁵

A szebeni antiunionisták Friedrich Hann jogakadémiai tanárt május 5-én eltávolították a *Transsilvania* lap szerkesztőségi állásából „forradalmi szabadelvűsége és magyaromániája” miatt. Szebenből egy küldöttség utazott Brassóba, hogy ott is megfordítsák a hangulatot, de a többség továbbra is unióbarát maradt; a legtöbb helyen azonban bizonytalanság uralkodott.¹⁹⁶ Április–májusban a szászok az udvarnál is megpróbálták ez irányban kérvényezni. Fő támogatóik Friedrich Soterius von Sachsenheim udvari ágens és Ludwig Czekelius von Rosenfeld udvari tanácsos voltak; tőlük kaptak biztatást, hogy az udvar ellenzi az uniót. Franz Salmen szász ispán felkérte Friedrich von Sachsenheim udvari ágenszt, hogy az udvarnál tiltakozzon az unió ellen; aki április 13-án magánkihallgatáson volt Ferenc Károly főhercegnél, kérve, hogy ne áldozzák fel a szászokat, azaz ne kényszerítsék az unióra. Sachsenheim a belügy-, hadügy- és pénzügyminiszternek is hasonló szellemű feljegyzéseket nyújtott be.¹⁹⁷

A szászok azonban pragmatikusan az ellenkező megoldással is számoltak, és az unió esetleges elfogadását az alábbi feltételekhez kötötték: a német hivatalos nyelv elismerése, egyházi és iskolai autonómia; az egye-

¹⁹³ Göllner és a szász történetírásban úgy szerepel, hogy az unió tiszteletére. Lásd Jakab Elek beszámolóját, aki résztvevője volt a bankettnek. Jakab: i. m. 18–25.

¹⁹⁴ Jakab: i. m. 29–30. Addig állítólag Nagyszebenben senki sem viselt trikolor, az illető magyar ifjú pedig azért hozott ajándékba kokárdákat Kolozsvárról, mert „ott nagybárá mindenki azt viselte, házakon, közhelyeken a háromszínű magyar nemzeti lobogó lengett, s általában a két ország egyesülése óhajtatásának ez által külsőleg is kifejezés volt adva”. Jakab: i. m. 28. A szászok ezt tüntetésnek vették és ellentüntetést szerveztek. Másnap több helyen kitűzték a fekete-sárga zászlót. „A szászok és katonaság nem egy tagja fekete-sárga kokárdát viselt; politikai érzületét mindenki nyíltan vallotta be, aspirációiból titkot nem csinálván. [...] A kocka el volt vetve. A szászság és magyar nemzet között oly tág, mély és vészteljes űr nyílt meg, melyből a kis országra és népeire tömérdek sok kár és szenvedés, kimondhatatlan vi-szály és nyomor következett...” Uo. 31.

¹⁹⁵ Carl Göllner: *Revolutionsjahre 1848–1849*. In: Carl Göllner (Hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*. Köln–Wien, 1988. (Siebenbürgisches Archiv, Folge 3, Band 22.) 6.

¹⁹⁶ Sárközi: i. m. 18.

¹⁹⁷ Göllner: i. m. 6–7.

sítést egy a Pragmatica Sanctio alapján álló államszerződésben rögzítsék; ők közvetlen a korona alá tartozzanak, de mindenképpen maradjon fenn a szászok területi különállása.¹⁹⁸ A magyar országgyűléshez benyújtott emlékiratban azt is kifejtették, hogy Magyarországnak csak Németországgal szövetségben van jövője, ezért a német elem és a német intézmények fennmaradása a magyaroknak is érdekében áll.¹⁹⁹ Mindannyiszor hangsúlyozták jogaik sérthetetlenségét, valamint azt, hogy ők a „polgárosodás tényezői”. Az áprilisi osztrák alkotmány a szász liberális táboron belül is zavart okozott. Stefan Ludwig Roth, az erdélyi szászok egyik vezéregyénisége ezt úgy próbálta áthidalni, hogy feltette a szónoki kérdést: bár az osztrák kormányzat nem volt eddig szabadelvű, de igazából a magyar nemesség szabadelvű volt-e a nem magyarokkal szemben? Szerinte okosabb, ha bízunk az osztrák kormány megfontoltabb haladást ígérő programjában, és az unió elfogadásával nem zárják el az utat egy számukra kedvezőbb megoldás előtt.²⁰⁰ A liberalizmus amúgy is veszélyt jelentett a szászok számára, hiszen ez következményeiben rendi jellegű autonómiájuk felszámolásához vezetett.

A magyarok Salmen szász ispánt tartották az unióellenes mozgalom fejének, és felrótták, hogy a szász egyetem képviselőket küldött a frankfurti nemzetgyűlésre. Úgyszintén már május elején olyan rémhírek terjedtek el, hogy Salmen a románokat bujtogatja az unió ellen: Salmen értésére adta „a szász földön lakó oláhságnak, hogy mindenképp igyekezzenek az uniót megakadályozni, mert ha az unió életbe lép, a *nem oláh* elem nyer túlnyomóságot, ellenben ha az unió nem létesül, az oláhság kezét fog a szászokkal – a nagyobb szám az övék lévén – minden hivatalból s befolyásból kiakasztatik a magyarokat és székelyeket”.²⁰¹

¹⁹⁸ A szász követek az országgyűlésnek június 20-án beadott emlékirata is hasonló követeléseket tartalmaz. Kővári: *Okmánytár...* 51–52.

¹⁹⁹ A szász nemzet emlékirata a magyar országgyűléshez, Nagyszeben, 1848. júl. 3. Uo. 62–68.

²⁰⁰ Stefan Ludwig Roth írta: „Wir können uns für die Union Siebenbürgens mit Ungarn nur entscheiden: 1. aus Hoffnung auf Nutzen, wenn wir sie eingehen, oder 2. aus Furcht von Schaden, wenn wir sie nicht eingehen. Es ist wahr, die Wiener Regierung hat bisher nicht freisinnig regiert – war etwa die ungrische Adel freisinniger gegen seine Untertanen, oder freisinniger gegen diejenigen, welche nicht Magyaren waren? Hier, wie dort, dort wie hier waren Engherzigkeit. Überall hat sich plötzlich das Blatt gewendet. Wir können vom allgemeinen Umschwunge auch für uns die Hoffnung machen, daß ein freisinnigeres Regiment in Wien sein werde, sicherer und gründlicher als die ungarische Übereilung, die alles in Frage stellt. [...] Wenn wir die Union daher eingehen, haben wir auf eine bessere Lage keine Aussicht.” Idézi Göllner: i. m. 7.

²⁰¹ Jósika Miklós levele Wesselényi Miklóshoz, Kolozsvár, 1848. máj. 5. *Documenta neglecta*. 190–191. A továbbiakban Jósika a balázsfalvi gyűlés előkészítéséről és román bujtogatókról szóló rémhírekről számol be; Kolozsváron állítólag „egy Mikás nevű zugügyvéd” lájítja a románokat, hogy a nem román lakosságot gyilkolják le. Uo. 191. A következtetése rárimel Wesselényi gondolataira: „Nekünk most feltétlen unió kell – ez a conditio sine qua non. Ha

A nézetkülönbségeket jelzi az a párbeszéd is, amelyet az akkor fiatal jurátus, Bisztray Károly folytatott egy alkalmi ismerőseivel, egy szebeni jogással. Az unióra kerülve a szó, a szász hitetlenkedve kérdezte, hogy nem látják, mennyit fog Erdély az unióval veszíteni: „Elveszti a Guberniumot, eddig élvezett autonómiáját, a magyarországi urak fognak itt rendelkezni, kik az itteni viszonyokat nem ismerik; az erdélyiek háttérbe fognak szoríttatni és nekik mindenből csak a maradék jut.” Erre Bisztray válasza az volt, hogy azt halálos bűn lenne elodázní, mert: „A kis Erdély lakosságának fele része oláh, melynek nagyobb része eddig jobbágyi állapotban élt; most a magyar nemzet nagylelkűen felszabadította őket, és az előbbi kiváltságos nemzetekkel azonos jogokban részesítette. Ők ezen új jogaikat régi nemzeti aspirációik előmozdítására kétségtelenül fel fogják használni, ha tehát nincs Unió, ha nem egyesülünk az anyaországgal, hogy megerősödjünk, bizonyosan ők lesznek majd Erdély urai, és akkor válságosra fordul vezető szereplésünk.” „Csak Magyarországgal együttesen maradhatunk urai kis hazánknak”²⁰² – vonta le a következtetést, kendőzetlenül kimondva az egyik fő szempontot, amelyet a szép frázisok általában elkendőztek.

Mindeközben a röpirat-háború is javában folyt. A Bécsben élő szászok nevében májusban egy röpiratot adtak ki, amelyben Erdély autonómiája mellett szálltak síkra. Ebben történeti érvek mellett számba vették a német erényeket, Erdély és az ottani német elem – modern terminológiával élve – geopolitikai fontosságát, az elmagyarosítás veszélyét, és kiemelték, hogy a császár az erdélyiek beleegyezésétől tette függővé az uniót. Hangsúlyozták, hogy a román és szász többséget nem lehet feláldozni a magyar elem megerősítése céljából, mert ez a Monarchia számára is végzetes lehet; amúgy Erdély autonómiájának védelmében készek fegyvert is ragadni.²⁰³ Május 17-én egy küldöttség érkezett Bécsbe Georg Binder evangélikus szuperintendens vezetésével, de az udvar addig már Innsbruckba menekült, így mire június 11-én fogadták őket – közben a román küldöttség is odaérkezett –, a császár már csak azt közölhette velük, hogy szentesítette az uniót, különben pedig „aggodalmaik alaptalanok”.²⁰⁴

nem akarunk anarchiát, azonnal az unió nyilatkozata után Erdélyt mindenestől via facti a minisztérium hatalma alá kell helyeznünk.” Uo. 192.

²⁰² Bisztray: i. m. 299–300.

²⁰³ A röpirat a következő patetikus felszólítással végződik: „Die Wichtigkeit des deutschen Elements an der Ostgränze europäischer Kultur und in der unmittelbaren Nähe der Donau-gegenden kann für Österreich, kann für Deutschland nicht verkannt werden. Darum blicken die Siebenbürger Deutschen vertrauensvoll auf ihre Brüder im großen schönen Deutschland, auf ihre Brüder in der Monarchie, und fordern sie auf mit Wort und That ihnen im großen Kampfe für ihre Nationalität beizustehen.” Die Vereinigung Siebenbürgens mit Ungarn vom Standpunkte der sächsischen Nation beleuchtet. Wien, 1848.

²⁰⁴ Sárközi: i. m. 18–21. A választ közli Kóvári: i. m. 42.

A román értelmiség egy része a pesti forradalom hírére – úgy tűnik – kezdetben szintén kedvezően fogadta. A marosvásárhelyi Királyi Táblánál gyakornokoskodó ügyvédjelöltek – köztük a román mozgalom olyan neves vezetői, mint Avram Iancu és Alexandru Papiu-Ilarian – március végén nem utasították el mereven az uniót, mindössze a kárpótlás nélküli jobbágyszabadítás elfogadásához kötötték. Hasonló álláspontra helyezkedett George Barițiu is. A kolozsvári román gyűlés március 27–28-án kimondta, hogy ha kívánságaik teljesülnek – köztük a román nemzet egyenjogúsága, az országgyűlésen való képviselése, a görögkeleti vallás „bevett felekezeti” való elismerése –, akkor „nem lesznek idegenek az Unió nagy eszméjétől”.²⁰⁵ Egy balázsfalvi teológus arról számolt be, hogy az ottani fiatalok véleménye szerint az uniót a következő feltételek mellett lehet elfogadni: a románok negyedik nemzetként való elismerése, nyelvük tiszteltetésben tartása, a jobbágyság kárpótlás nélküli eltörlése és országgyűlési képviselő a románok számára.²⁰⁶ Április végén Szászrégenből tájékoztatták Barițiu-t az ott uralkodó testvéri egyetértésről a nemzetiségek között, valamint hogy a románok is rokonszenveznek az unióval.²⁰⁷

A románok álláspontját azonban végül is a jóval radikálisabb Simion Bărnuțiu állásfoglalása határozta meg. Ő már március végén (24–25.) kifejtette – és nézetét széles körben terjesztették az erdélyi román értelmiség és rajta keresztül a nép között is –, hogy amíg a románokat nem ismerik el Erdély negyedik nemzeteként és nem kapnak jogokat, addig „örökre átkozott legyen az a román”, aki az unióról tárgyal. Ezt a gondolatot aztán részletesebben is kifejtette híres balázsfalvi beszédében, amelyben egy meglehetősen apokaliptikus víziót vázolt fel. Szerinte Erdélyért a románok és magyarok élethalálharca folyik. A magyarok továbbra is igába kívánják hajtani a románokat, hogy végképp megszerezzék Erdélyt; most azonban a szabadság ígéretével akarják becsapni őket és elrabolni nemzetiségüket, nyelvüket, földjüket. „Ne ülünk a magyar szabadság asztalához, mert annak összes ételei meg vannak mérgezve! Ne adjuk el országunkat és nyel-

²⁰⁵ Jakab Elek nyomán idézi Egyed: i. m. 48. Kővári is közöl okmánytárában román értelmiségiek részéről az uniót pártoló nyilatkozatot, amelyben többek között a magyarországi románok jobb helyzetével példázódtak. Kővári: *Okmánytár...* 70–73.

²⁰⁶ „Ungurii și sașii ne roagă să ne unim cu dinșii, aceasta noi o și vrem, dară subț aceste condițiuni: 1. Cum că noi să fim a patra națiune receptă în Ardeal, togma cu acele drepturi care le au și ungurii și limba noastră să rămâne nevătămată. 2. Cum că iobăgia să se șteargă, dară așa cît iobagii să nu plătească nimic, fără țara să le plătească domnilor și nobililor locurile din casa țării. 3. Cum că să avem reprezentanți, adecă deputați după numărul poporului nostru în dietă. 4. Să se uniască toată Transilvania cu Hungaria.” George Stanci, balázsfalvi első éves teológus levele Petru Acs varsolci lelkészhez, Balázsfalva, 1848. ápr. 11. *Documenta neglecta*. 125–126.

²⁰⁷ Alexandru Batarnai (Bătrâneau) levele George Barițiuhoz, Szászrégen, 1848. ápr. 26. Uo. 167–168.

vünket, mert egyszer elveszítvén, nem nyerhetjük többé soha vissza” – írta. Kompromisszum szerint nem lehetséges, mivel a két nemzet érdekei nemcsak eltérnek, hanem antagonisztikusan szembenállnak egymással: „Az unió a magyarok számára élet, a románoknak halál! A magyarokra nézve határtalan szabadságot, a románokra pedig örök szolgátságot jelent.”²⁰⁸ A balázsfalvi gyűlés ezt az álláspontot fogadta el, és részben ez is hozzájárult a románok és magyarok közti kenyértöréshez. A balázsfalvi román nemzetgyűlés május 16-án elfogadott követeléseai között utolsó pontként szerepelt: „A román nemzet kéri, hogy az illető nemzetek semmiképpen vitatás alá ne vegyék az unió ügyét Magyarországgal, míg a román nemzet nem lesz mint alkotmányos nemzet tanácskozási és elhatározási szavazattal az országgyűlésen képviselve, ellenkező esetben, ha csakugyan Erdély országgyűlése az unió tárgyalásába nálunk nélkül (*de nobis sine nobis*) beléereszkednék, akkor az oláh nemzet ünnepélyes óvást teszen.”²⁰⁹ A balázsfalvi gyűlésen egy Román Nemzeti Komitét is megválasztottak Andrei Șaguna görögkeleti püspök elnökletével, amelynek alelnöke és tényleges irányítója Simion Bărnuțiu volt. A Nagyszebenben székelő Komitét 23 tagja részben egyháziakból, részben ügyvédek, tanárokból és fiatal kancellistákból állt. A Komitét kezdetben belső ellentétek osztották meg, az idősebb espereseket és hivatalnokokat megijesztette a fiatalok radikalizmusa, akik aztán hamarosan átvették az események irányítását.

A magyar vezetők közül kevesen voltak, akik felismerték a helyzet teljes komplexitását és robbanékonyágát,²¹⁰ és még kevésbé volt elképzelésük annak kezelésére nézve. Részben még továbbéltek a reformkori ábrándok, hogy a jogok kiterjesztésével meg lehet oldani a problémát. Az erdélyi helyzet robbanékonyágát talán a legélesebben éppen a vak Wesselényi ismerte fel. Április végén kérte Kemény Zsigmondot, járjon közbe a minisztereknél románok alkalmazása érdekében, javasolta egyházi sérelmeik orvoslását, ebből a célból külön minisztériumi osztály létrehozását, ugyanakkor fontosnak vélte emisszáriusok útján fevilágosítani a népet.²¹¹ Hogy rávegye a magyar kormányt az erélyes intézkedésre, a reformkori liberálisok szokásos rémképeit vázolta fel: Erdély megtartása a kérdés, és ha a kormány nem lép sürgősen közbe, Erdély a románok vagy az orosz hatalom martalékává válik. A parasztok „rögeszméje” – írta Wesselényi –,

²⁰⁸ Idézi Egyed: i. m. 49.

²⁰⁹ Kővári: *Okmánytár*... 23.

²¹⁰ A félelem pedig élt az erdélyi politikusok körében. 1848. március 30-án Puchner, Erdély főhadparancsnoka átküldte Teleki kormányzónak Timoni bukaresti osztrák konzul jelentését, amelyben szó van olyan havasalföldi mozgalmakról, amelyek célja az összes román egyesítése. Egy craiovai memorandumot is említ a konzul, amelyet állítólag főleg erdélyi származású tanárok intéztek volna Bibescu fejedelemhez, felszólítva, hogy törjön be Erdélybe és egyesülve az ottani románokkal kiáltssa ki Dákoromániát. Jancsó: i. m. 45–46.

²¹¹ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 530.

hogy a császár már korábban felszabadította a jobbágyokat, sőt a majorsági földeket is nekik adta, csak eddig a nemesek ezt eltitkolták. Mivel a császár nem ért egyet a történekekkel, a magyar urak más királyt választottak. Ezért szükséges sürgősen egy teljhatalmú királyi biztost küldeni Erdélybe.²¹² Ez a kérése egyelőre nem teljesült, mivel az Erdélybe küldött Perényi Zsigmond miniszteri biztosként jóval szűkebb hatáskörrel rendelkezett.

A románok részéről is voltak próbálkozások a közeledésre. Május 29–30-án a balázsfalvi gyűlésnek az erdélyi országgyűléshez küldött követei, Barițiu és Paul Dunca több magyar vezetőt – Wesselényit, Kemény Dénest, Szász Károlyt, Teleki Domokost és Perényi Zsigmondot – is felkerestek, de nem sikerült kompromisszumos megoldást találniuk; igaz, Barițiu jóval későbbi leírása több történész véleménye szerint is torzítottan adja vissza a történeteket.²¹³ Perényi jelentésében az áll, hogy Barițiu és Dunca ünnepélyes vallomást tettek neki, „miként a szláv elemhez nincs és nem is lehet a legkisebb rokonszenvük sem, mert ők az oláh nép jobb jövődjét Magyarhonhoz s az uralkodóházhoz hű ragaszkodásuk által látják egyedül biztosítva”, mire Perényi kifejtette a minisztérium „testvéri szíves hajlamát” a románok irányában.²¹⁴ Barițiu egyik leveléből kiderül, hogy még az országgyűlésre érkező román küldöttség tagjainak egy része sem értett egyet a Komité merev álláspontjával; az pedig Egyed Ákos véleménye szerint az események utólagos elferdítése volt, hogy a szászok és románok később a fenyegető kolozsvári közhangulat számlájára írták viszonylagos engedékenységet az unió megszavazásakor.²¹⁵

Az országgyűlés megnyitására végül május 29-én került sor Kolozsvárra. Az új idők jeleként Anton Puchner báró, Erdély főhadparancsnoka királyi biztosi minőségében magyar nyelven üdvözölte a gyűlést. Összetételében a diéta azonban még hagyományos rendi gyűlés volt, tagjai között több mint 100 főnemeset találunk, a regalisták és a választott képviselők között egyaránt ők voltak többségben. Pedig erre az országgyűlésre hárult a „rendszerátalakítás” feladata, Erdély politikai rendszerének átalakítása és társadalmának polgárosítása. Ezt az általános helyzeten túl az is megkönnyítette, hogy az előző országgyűléshez képest a reformellenzék tagjai jóval nagyobb számban voltak jelen, és a többi képviselőt is megérintette a változás szele, az uralkodó közhangulat hatása alól ők sem tudták kivonni magukat.

²¹² Uo. 533.

²¹³ Trócsányi Zsolt és Miskolczy Ambrus is ezen a véleményen voltak.

²¹⁴ Miskolczy: Társadalmi és nemzeti kérdés... 861. A románokat a balázsfalvi gyűlés után pánszláv érzelmekkel is meggyanúsították, mert a gyűlésre ad hoc készített piros-fehér-kék román zászló az orosz zászlóval volt azonos. Lásd erre Pál Judit: „The War of Colours”. The Flag as a National Symbol in Transylvania in 1848. Megjelenés alatt.

²¹⁵ Egyed: Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése. 63.

Az országgyűlést egybehívó királyi leirat első két pontja a megüresedett kancellári és királyi táblai elnöki állás betöltésére hívta fel a rendeket, és csak a harmadik pontja vonatkozott az unióra, azonban ez is nagyon diplomatikusan érintette a kérdést: „Erdélynek Magyarországgal egyesítése kérdésére nézve, a közelebbi múlt országgyűlés végével, jelesen 1847. év Szent András hava 3-kán kelt felírástok nyomán, a fennálló honi törvényekhez, a három nemzet alkotmányos viszonyaihoz és a tárgy fontosságához képest komolyan tanácskozzatok.”²¹⁶ Az ellenzék azonban nem ment bele a királyi proposíciókban rejlő csapdába: a fent említett állások betöltése ugyanis ellentmondott a tényleges uniónak. Wesselényi tehát al-naivsággal tévedésnek tulajdonította a sorrendet, és a diéta rögtön a harmadik pont tárgyalásához fogott.

Az országgyűlésen Wesselényinek jutott a megtiszteltetés, hogy május 30-án az unió kérdésében javaslatot tegyen. Beszédét percekig tartó lelkesedés, éljenzés, kardcsörgés, kendőlobogtatás kísérte. A karzat és az utca népe visszhangozta a benti lelkesedést. A vita során Kemény Domokos azt javasolta, hogy az unió ne Magyarországhoz való csatlakozás, hanem vele való egybeolvadás legyen – ami a szavakon túl elvi alapállást is jelentett.²¹⁷ A szászok – az előző napi belső vita után – szintén csatlakoztak az unióhoz.²¹⁸ Ezután szimbolikus gesztusként a falakról leszedték az erdélyi zászlókat és kitűzték a Pestről hozott magyar lobogót. Magyar zászlóval a kezében lépett ki az utcára Ioan Leményi görög katolikus püspök és Konrad Schmidt szebeni követ is, hogy a tömeget megnyugtassák a szászok és románok csatlakozása felől.²¹⁹

A látszólagos egyetértés mögött azonban komoly ellentétek feszültek. Konrad Schmidtet otthon hamarosan felelősségre vonták, amiért megszavazta az uniót. Nagyszebenben erőteljes unióellenes hangulat uralkodott. Máshol viták folytak, és a szász hivatalnokoknak komoly kampányt kellett folytatniuk az unióellenes hangulat szítása érdekében. A besztercei királybíró például hosszan ecsetelte az unionista táborral való küzdelmeit Salmen szász ispánnak írt jelentésében. A királybíró javaslata ugyanis, hogy hívják vissza az uniót megszavazó követeket, váratlan és heves ellenállásba ütközött. Végül sikerült neki a többséget a feltételek nélküli unió ellen hangolni, de a „terroristák” – ahogy a királybíró nevezte az unió híveit

²¹⁶ Kővári: *Okmánytár*... 8.

²¹⁷ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 536.

²¹⁸ Nagyobb része opportunizmusból, kisebb része meggyőződésből. Állítólag az egyik szász képviselő mondta: az erdélyi szászoknak a magyarok mellett van a helye, mert csak így tudnak ellenállni „az egész Erdélyt előzőnlő oláhság túlsúlyának”. Bisztray: i. m. 298.

²¹⁹ Uo. 536.

– elérték, hogy az ügyet a vidéki bizottság elé utalták.²²⁰ Brassó ugyan az unió mellett tette le voksát, de ezt olyan – az adott helyzetben részben teljesíthetetlen – feltételekhez kötötte, mint a szászok egyenesen az uralkodó, illetve közvetlenül a magyar kormány alá való rendelese, a szász egyetem eddigi jogaiban való meghagyása, a német nyelv kizárólagosságának biztosítása a Királyföldön, a szász ispán jelölésének és a szász hivatalnokok választásának joga, szász ügyekért felelős részleg létrehozása a kormány keretében, a General Commando meghagyása Nagyszébenben, a census növelése a Királyföld esetében, a céhek fennmaradása stb.²²¹

A magyarok körében uralkodó általános lelkesedés mellett sokakra lehetett jellemző ugyanakkor az a nosztalgia, amelyet Mikó Imréné Rhédey Mária levele is tükröz az unió kimondásának napján: „Én tökéletesen hiszem Isten után, hogy javunkra válik ezen testvéri egyesülés, vagyis testvérek eggyé olvadása. Mert hiszen annyi okos ember jónak, szükségesnek, idvesnek, sőt elkerülhetetlennek tartotta. S ha el talált volna maradni, azt oly károsnak nyilvánították, hogy én is kívántam [ti. az egyesülést]. De mégis, Imrém – megvallom, hogy a legnagyobb örömszaj hallásakor engemet valami megfoghatatlan fájdalmas érzés lepett meg, olyanforma, mint az lehetne, ha egy előttünk nagy becsben és tiszteletben állott famíliának utolsó, egyetlenegy maradékát meghalni látnók, mellyel együtt azon egész família örökre az élők közül kitöröltetik. Mert csakugyan Erdélynek ezenel vége..., de az szent Úristen adja a maga áldását ezen öszveköttetésre s segéljen meg minden jóra, oltalmazzon minden rossztól! S hogy magunkra leszálljak: adja jó Istenünk, hogy Magyarországbán is oly boldogok legyünk, mint szegény kis Erdélyben voltunk.”²²² Az általános lelkesedés mellett a magyarok körében is voltak azért disszonáns hangok, ha ezeket nem is lehetett hallani az általános örömszajban. A már idézett Bethlen Lajos az „uniós diéta zavarjit hallva”, úgy látta, a nemességhez intézett jóslatai beteljesednek – de elképzelhető, hogy csak későbbi érzéseit vetítette vissza: „Magyarhon erejét, tehetségit esmérve, eddig csendes honunkat csak mint egy gyenge provinciáját, úgy tekinté; a császártól erőszakosan

²²⁰ Daniel Seibriger Beszterce vidéki királybíró levele a szász ispánhoz, Beszterce, 1848. jún. 14. *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*. C. Transilvania. VI. 5-16 iunie. București, 1998. 489–490.

²²¹ Antrag der Kronstädter Publikum betreff der den sächsischen Mitgliedern der laut Punkt 2 des der allerhöchsten Bestätigung unterbreiteten Unions Artikels zur Zustandebringung der Vereinigung Siebenbürgens mit Ungarn ernannten Kommission von Seiten der sächsischen Nation zu ertheilenden Instruktion. Uo. 150–155.

²²² Mikó Imréné levele Mikó Imréhez, 1848. máj. 30. Idézi Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen, 2005. 60.

kicsikart confirmált unió következtébe már láttam, hogy a zavar kitörést, forradalmat szülend és veszve van a haza, konstitúcióival együtt.”²²³

Bár az unió kimondása a vártnál egyszerűbben sikerült, a szentesítése nem ígérkezett könnyű feladatnak. Az osztrák minisztertanács az unió kimondásának hírére mérlegelésbe fogott. A pénzügyminiszter szerint három minisztériumnak maradt még befolyása Erdélyre – a pénzügy-, a közmunka- és a hadügyminisztériumnak –, ezért ezeknek kell az öszsmnarchia érdekét védeniük; valamint tekintettel kell lenniük a románokra és különösen a szászokra, akik a császári hatalom oszlopai keleten.²²⁴ Miután a miniszter ecsetelte az unió negatív következményeit, javasolta, hogy a következő feltételekhez kössék a szentesítést: minden pénz és készlet fölöött – amely a hivataloknál, bányáknál stb. volt az unió pillanatában – a császár rendelkezék, azaz nem mehetnek át a magyar vagy erdélyi hatóságok birtokába; Magyarország és Erdély vállalja át az osztrák államadóság egy részét; a határőrvidék maradjon jelenlegi állapotában, és a General Commandóval együtt továbbra is az osztrák hadügyminisztertől függjenek; Erdély továbbra is járuljon hozzá újoncokkal az eddigi gyakorlat szerint a közös hadsereghez; úgyszintén a közös költségvetéshez az udvartartás, külügyi képviselet stb. céljaira; az udvari kamara tisztviselőiről, akik eddig az erdélyi ügyekkel foglalkoztak, hasonlóképpen kell gondoskodni, mint a megszűnt erdélyi udvari kancellária hivatalnokairól.²²⁵

Az erdélyi országgyűlés felismerve a késlekedésből adódó veszélyeket, igyekezett az uniós törvényt minél előbb szentesíttetni. Elővigyázatosságból nem csak Puchner királyi biztosnak adták át a törvényt, akinek feladata volt azt felterjeszteni, hanem saját követeik által is elküldtek egy példányt Innsbruckba. Ezután valóságos krimibe illő versenyfutás és cselszövések sorozata kezdődött. A szász egyetem is utasította az éppen Bécsben tartózkodó küldöttségét, hogy mindenképpen akadályozza meg a szentesítést, arra való hivatkozással, hogy a szász követek Kolozsvárt az erőszaknak engedve szavazták meg a törvényt. Az erdélyi követek útközben megálltak Pesten, ahol részt vettek a magyar minisztertanács ülésén is. Közben több neves erdélyi politikus az uniótörvény támogatása érdekében

²²³ Gróf Bethlen Lajos *Önéletírása*. 65. A sors iróniája, hogy miután a román felkelők elpusztították birtokát, őt magát megkínózták, az idős gróf Kolozsváron a nemzetőrség tagja lett, ezért aztán a szabadságharc leverése után meggyűlt a baja a hatóságokkal.

²²⁴ 1848. június 5-i minisztertanács: „Die Walachen sind in Verbindung mit der Bukowina für die deutschen Länder umso wichtiger, als sie die Gründung eines dakisch-romanischen Reiches anstreben. Die Sachsen samt der Militärgrenze sind der Schlußstein der kaiserlichen Macht gegen Osten und erheischen eine Berücksichtigung, wie die vom ungrischen Ministerium schwer zu erlangen sein wird, wenn nicht vor dem Zugeständnisse der Union die Bedingungen genau ausgesprochen würden.“ ProtÖst 1848–1867. I. Abteilung. *Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848*. 20. März 1848–21. November 1848. 379.

²²⁵ Uo. 379–380.

levélben kért segítséget magyarországi politikusoktól. Érdekes ez utóbbiak reagálása. Természetesen mindegyik támogatta az uniót, de Batthyány miniszterelnök úgy érezte, az erdélyi magyarok eltúlozzák a veszélyt, és megegyezésre intette őket a többi nemzetiséggel. Kossuth örömét fejezte ki és kijelentette: „Erdély egyesülése nagy erőgyarapodás Magyarországra nézve, de önökre s a vármegyei magyarságra nézve a kétszer nagyobb számú oláhság miatt éppen életkérdés.” A legprofetikusabb választ Széchenyi adta, akinek a fiatal Jakab Elek – aki később megírta a szabadságharc történetét – kifejtette, hogy a magyarságnak nagyobb az erkölcsi súlya és a jog is az ő oldalukon áll. Erre Széchenyi azt válaszolta: „A számot én már sokszor láttam győzedelmeskedni a szellemen, s a győzelem jogot ad.”²²⁶

A magyar kormány üdvözölte az unió törvénybe iktatását: „Az *Unió* e nemzeti testvériségnek újabb nyilvános elismerése Európa színe előtt. Amit a vér egyesített, ezredéves közös történet örömei és fájdalmai szentesítettek, azt ma örökké megtartandónak nyíltan bevalljuk a világ előtt. És e két honnak s minden népeinek egyesülése még többet is jelent. Jelenti azt, hogy mi ismét, mint egykoron, közös erővel, közös kitűréssel és buzgósággal azon törekvünk, hogy Magyarország *nagy és boldog* legyen, népe *hatalmas és dicsővé* váljék.” Majd igyekeztek megnyugtanni a nemzetiségeket is: „Nincs egyéb hátra, mint hogy Isten áldása koronázza meg a szövetséget, amely minden nyelvű és vallású népekre a *szabadság, egyenlőség és testvériség* örökké szent elveit fogja hinni, vallani és alkalmazni [kiemelések az eredetiben – PJ].”²²⁷

A törvényhozás másik kulcskérdése a jobbágyfelszabadítás kimondása és szabályozása volt. Az országgyűlésre nagy nyomás nehezedett, hiszen a forradalmi események hatása alatt a parasztok Erdély-szerte mozgolódni kezdtek és megtagadták a szolgáltatásokat. A parasztnemzetmozgalmaknak ráadásul nemzetiségi vonatkozásai is voltak, ami még veszélyesebbé tette a kérdés halogatását, hiszen a mihálcfalvi eset is gyors beavatkozásra intette a politikusokat.²²⁸ Ahogy fennebb már láttuk Wesselényi megfogalmazásában a dilemmát: a kérdés csak az, hogy „mi szabadítsuk-e fel a parasztot, vagy ő törje szét bilincseit”. A képviselőknek olyan kompro-

²²⁶ Jakab: i. m. 177.

²²⁷ A magyar kormány az erdélyi országgyűléshez, Pest, 1848. jún. 14. *Documenta neglecta*. 357.

²²⁸ Az Alsó-Fehér vármegyei Mihálcfalván az Esterházy család román jobbágysai nem várták be az országgyűlés végzéseit, a balázsfalvi gyűlés nyomán elfoglaltak egy vitatott határreszt és lelegettették a földesúr vetését. A megyei hatóságok katonaság kirendelését kérték, de a falusiak június 1-jén nem engedték be a székely határőrszázadot. Másnap fegyveres összetűzésre került sor a faluba erőszakkal behatoló katonaság és az időközben a környékbeli falvakból is összegyűlt román parasztok között, amelynek során 12 helybeli lakos és egy határőrkatona életét veszítette. Ez volt az első fegyveres incidens az erdélyi forradalom során, amely tovább élezte a románok és magyarok közti feszült viszonyt. Simion Bărnuțiu az esetet az „unió vérell való megkeresztelésének” nevezte.

misszumot kellett találniuk, amely egyfelől felszabadítja és földhöz juttatja a jobbágyságot, másfelől azonban anyagilag nem juttatja teljes csődbe az igen nagy létszámú nemességet és székely katonarendet. A törvény bár nem volt tökéletes, végül a képviselőknek sikerült a rendi korlátokon felülemelkedniük, és a jobbágyszabadítás révén a modern nemzet alapjait megteremteniük. Ahogy Wesselényi az országgyűlésen ünnepélyesen kijelentette: „Legyenek az eddigi jobbágyságok s zsellérek többé nem parasztok, pór nép, misera plebs, hanem szabad polgárok; legyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, és legyenek velünk a jog s szabadság közös érdeke által a hon szolgálatjára s védelmére felhívott testvérek.”²²⁹

Az uniós mozgalom élharcosa, Wesselényi Miklós elképzeléseiben az uniót már régebben összekapcsolta a jobbágyszabadítással, a jogok kiterjesztésével. Éppen ebben látta a nemzetiségek megnyerésének kulcsát. Ahogy ezt a jobbágyszabadítás kapcsán kifejtette: „Nincs semmi, mit inkább kellene tele torokkal kiáltani, mint azt, hogy azért kell az unió, mert az oláh s magyar paraszt ... egyszerre szabaddá leendenek, s az oláh és magyar paraszt egyszerre mindazon jogokban részesülend, mely[ek] eddig csak a nemeseké voltak; ezek pedig az ország terheit az eddigi parasztokkal együtt hordozandák, továbbá, hogy az egyik vallásbelinek s egyik nemzetfiának szint annyi joga leend, mint a másiktól valónak.”²³⁰ A magyar liberális tábor nem csak taktikából hangsúlyozta ezt, nem szupremáciaigényüket akarták így leplezni, hanem tényleg úgy látták, hogy a fejlettebb Magyarországgal való egyesülés által Erdély fejlődése és polgárosodása sokkal inkább biztosítva lesz.²³¹ A helyzet azonban gyors cselekvést igényelt volna, mert Erdélyben – különösen a balázsfalvi román nemzetgyűlést követően – pattanásig feszült volt a viszony a földesurak és az úrbéreszek között. A Kincstartóság egy hivatalnoka június elején a következőket írta: „Én azt látom, hogy ha a kormányszéknél ki nem eszközöltek, hogy tüstént egy proclamatio intéztessék a püspökök és esperesek által a néphez, melyben egy részről tudassák a néppel az országgyűlés eddigi eredményét, és másfelől biztosítsák a nép arról, hogy a robot mentől előbb megszüntetik; figyelmeztessék a népet arra, hogy ne adjon hitelt

²²⁹ Egyed: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. 127.

²³⁰ Uo. 121.

²³¹ Az erdélyi magyar közvélemény is valószínűleg osztotta ezt az álláspontot, bár később olyan hangok is voltak – igaz, általában nem a nyilvánosság előtt –, amelyek szerint elsiették az uniót. Így egy gyulafehérvári polgár a polgárháborús állapotokon keseregve, 1848 decemberében úgy vélte, hogy bár az unió üdvös dolog, de „nem jól volt elintézve, legalább a modora hibás volt, el volt sietve”. Számolhattak volna különösen a szászok ellenérzéseivel, ezért „jobb lett volna várni egy-két évig, amíg az új törvényes magyar kormány megerősödik és azután az unió önként következett volna”. László Elek: *Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/9. évi forradalom alatt*. S. a. r. Sávai János. Szeged, 1998. 27.

lázító és csalfa embereknek, kik az igazgatással ellenkezve, tévútra vezetik és arra bírják, hogy ne várja a nép a hongyulás és a felség határozatait; mert különben olyan tűz támad, mely mindnyájunkat, hibásokat és ártatlanokat egyenlően fölemeszt.”²³² A levélfíró szerint azonnal Leményi (Ioan Lemeni) püspökhöz kell fordulni, hogy csillapítsa le a papság útján a népet. Ezeket a feszültségeket látták az erdélyi magyar politikusok is, úgy véelve, hogy az ellentéteket kívülről szítják. Egyik vezéregyhénységük, id. Bethlen János a következőképpen informálta Deák Ferencet a helyzetről június közepén: „Az unió országgyűlési tervünkbe és Kolozsvár utcáin omnitasra talált, de Kolozsvár falain kívül még korán sem vert gyökeret. Sikerült a bécsi, talán reakciót tervező, talán szláv érdekebe működő Camarillának a horvátokat a szászokkal és ezek által az oláhokkal egyesíteni s merem állítani, hogy emiatt Erdély lakosai nyolc tizede ellene az uniónak.

Ha ez így marad, Erdély Magyarhonnak nem segítése, hanem akadály, nem nyeresége, hanem nyűge leend. Egy pár hónapok fognak eltelni, míg Erdély tettelesen Magyarhonnhoz kapcsoltatik [...] Ebbe idő telik s addig burokratikus kormányunk annyival kevésbé lesz képes legyőzni az unió számos elleneit, mivel az idevaló politikai és katonai kormány közt nincs egyetértés és minden oda mutat, hogy az erdélyi commendírozó generális a szász érdekeknek megnyerett.”²³³

Az erdélyi diéta hozott még néhány, többek között egy a magyarországinál szűkkeblűbb választási törvényt, bár Wesselényi ellenezte a további törvényhozást.²³⁴ Az érdemi munka többi részét a magyar országgyűlésre hagyták volna, de az uniós törvény szentesítését még ki akarták hirdetni. A szentesítésre végül július 11-én került sor, július 18-án kihírdették az 1848:I. erdélyi törvénycikket, és egyúttal berekesztették az utolsó erdélyi rendi országgyűlést. Az erdélyi magyarok reményeit Mikó Imre fogalmazta meg a diéta záróülésén: „Éljen mindnyájunk kebelében azon hit: miként ha van számunkra üdv, ha van nemzeti önállóság, ha az európai népfajok maholnap bekövetkezendő élethalálharcát túlélünk sikerül, azt egyedül az Uniónak köszönhetjük.”²³⁵

Az erdélyi országgyűlésen született felemás eredményekért Trócsányi Zsolt egyaránt hibáztatta az erdélyi birtokos nemesek rövidlátását, valamint a „transzszilvánista féltékenységet”, amelyet „még az unió diadalának lelkesedése sem tudott teljesen elhallgattatni”.²³⁶ Valószínűleg azonban inkább Eged Ákossal érthetünk egyet abban, hogy túlzó elvárás

²³² *Documente privind revoluția...* VI. 44.

²³³ Id. Bethlen János levele Deák Ferenchez, Kolozsvár, 1848. jún. 12. Uo. 397.

²³⁴ Az erdélyi 1848:II. tc. Ezenkívül az erdélyi törvények is kimondták a köztelherviselést (VII. tc.), a sajtó- (VIII. tc.) és vallásszabadságot (IX. tc.).

²³⁵ Mikó július 18-i beszédét idézi Miskolczy: Társadalmi és nemzeti kérdés... 858. 27. láb.

²³⁶ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 540.

idealizált nyugat-európai eredményeket számon kérni a diétán: „a mérce csak az lehet, hogy milyen előzményeket sikerült megváltoztatni, s mennyiben sikerült a korszerűbb haladás előtt utat nyitni”.²³⁷ Az utolsó rendi országgyűlés nagy feladata az volt, hogy megteremtse a rendiségből a polgári társadalom felé a békés átmenetet. És nem csak az országgyűlésen múlt, hogy ennek nem sikerült maradéktalanul eleget tennie.

Az unió kimondása után felmerült a gyakorlatba ültetés kérdése, de erre nem volt kész forogatókönyv. Wesselényi június elején a következőképpen vázolta a tennivalókat Szemere belügyminiszternek: „Az unió practicus eszközlése úgy s csakis úgy történhetik gyorsan s célszerűen, mint ahogy a reincorporatiót²³⁸ eszközöltették. Egy fő királyi biztos s alája négy vagy öt albiztos, két vagy négy ülnökkel s egy-egy tollvivővel; jó utasítás, elhatározott elvekkel. Az ezen szellembeni működése a bizottmányoknak a nép értesítésén, megnyugtatóján és a rend s engedelmisség fenntartásán kívül abban állana, hogy az átalakítás minden ágait felfogván, törvényhatóságokonkint az értelmesebbekkel értekeződnek, adatokat szerezne s az utasítást szem előtt tartván szabályokat dolgozna ki s formulázna, melyekkel 1 vagy 2 havi működés után a főbiztos elnöksége alatt egybegyűlne s ott egyenlősíthetnének, amennyire lehet, a különböző érdekek s viszonyok. Az ily közös tanácskozás és közös határozat után a bizottmányok újra kiszállnának rendeltetésük helyére s folytatnák munkálatokat. Gondolom, hogy így legkevesebb bajjal s valóban nem sok idő [alatt] megtörténnek az unió, vagyis az *eddig Erdélynek magyarhoni lábra állítása* [kiemelés tőlem – PJ]. Igaz, hogy mi a Guberniumot és az erdélyi királyi táblát ideiglenesen meghagytuk; de ha ezek addigi schlendriánjuk mellett hagyatnak s nem lesz valaki felettök álló s őket is erélyesb működésre kényszerítendő: úgy a közigazgatás a teljes egybeolvadásig igen rosszul s kár és veszély okozhatólag folyand.”²³⁹ Ezek után Wesselényi néhány gyakorlati tanácsot is adott, új „képes és alkalmas” egyének kinevezésére a főispáni és főkirálybírói állásokra, a szász ispán – „aki most is a leggonoszabb és veszélyesb irányba működik” – elmozdítására nézve, valamint felhívta Szemere figyelmét a katonatisztek közti „rossz szellemre” és Şaguna veszélyességére.

Mivel a magyar kormány nem rendelkezett megfelelő helyismerettel, a főispánok kiválasztásánál a kormányhoz közelálló erdélyi, illetve az ottani viszonyokban tájékozott politikusokra támaszkodtak; Perényi Zsigmond kormánybiztos mellett az erdélyi főispánokat Wesselényi, id. Bethlen János és Teleki László javaslata alapján nevezték ki. Perényi június elején jelezte, hogy Erdély kormányozhatatlan állapotban van, mivel az egykori

²³⁷ Egyed: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. 169.

²³⁸ A partiumi megyék visszacsatolásáról van szó, amely lebonyolítását a kormány Wesselényire bízta mint királyi biztosra.

²³⁹ *Documente privind revoluția...* VI. 45–46.

főtisztek lemondtak vagy egyszerűen otthagyták hivatalukat. A jobbágyok lázonganak, a románok gyűléseket tartanak, de a Székelyföldön is „mindenki háborog mindenki ellen”. Perényi szerint csak a főispánok azonnali lecserélése, illetve az üresedések betöltése segíthet a helyzeten, hiszen csak „erélyes, ügybuzgó főispán adhat a közdolgoknak jobb irányt”. Teleki László szintén úgy vélte, minden attól függ, milyen érzelmű és képességű főispánokat neveznek ki. Wesselényi és Bethlen egy memorandumban úgyszintén azt javasolták, hogy az erdélyi törvényhatóságok élére „haladék nélkül szabadelvű és az új magyarhoni institúciókat lelke mélyéből pártoló főnököket kell kinevezni”.²⁴⁰

A megyék esetében a kormány tekintetbe vette a javaslatokat, de a szász és székely törvényhatóságok jogait Szemere nem akarta megsérteni. Így a hivatalában maradt Salmen szász ispán is, pedig róla az erdélyi magyar liberálisok úgy vélekedtek, hogy „személyében összpontosult a szláv–szász–oláh párt”. De Szemere belügyminiszter Teleki javaslata ellenére a székely székek élére sem nevezett ki új főkirálybírákat, mivel „a bolygatás – ismeretlen tényezők közt – veszéllyel járt”. Végül is az erdélyi főtiszteket a kormány egyhónapos késéssel nevezte ki. A kortársak véleményét tolmácsolta visszaemlékezéseiben Pálffy János, miszerint ez a késedelem súlyos következményekkel járt, és ez is nagyban hozzájárult a reakció térnyeréséhez Erdélyben.²⁴¹

Közben a román vezetők körében is nőttek a feszültségek; vita robbant ki többek között a mihálcfalvi eset kapcsán. Ioan Leményi (Lemeni) görög katolikus püspök, aki támogatta az uniót, valamint a mérsékeltek táborá – főleg hivatalnokok és néhány egyházi személy – egyre inkább marginalizálódott, a Román Nemzeti Komité irányvonalát a radikális tábor határozta meg Simion Bărnuțiu vezetésével.²⁴² Erre való hivatkozással Berzenczey László maroszéki követ felszólalt az országgyűlésen, kérve annak felszámolását. Erre 1848 júniusában került sor, amikor a Gubernium hivatalosan feloszlatta a Komitéét. Ezt a kezdeményezést a szebeni görögkeleti konzisztórium is támogatta, és megtiltotta a Komitének az egyházi épületek használatát. Ennek nyomán a fiatalok „illegalitásba” vonultak és a Nagyszeben környéki falvakban üléseztek tovább, de számíthattak a szász egyetem támogatására. Június 8-án a szász–román együttműködés terén fontos ese-

²⁴⁰ Stipta István: *Törékvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények.* Budapest, 1995. 51.

²⁴¹ Uo. 51–52.

²⁴² Lásd részletesen Liviu Maior: *1848–1849. Români și unguri în revoluție.* București, 1998. 178–184. A mérsékeltek közül ötven 1848. június 7-én a Guberniumhoz fordultak, és elhatározták a Komité tevékenységétől és a mihálcfalvi események kapcsán kiadott nyilatkozattól, egyúttal felhívták Teleki József figyelmét a szászok és románok közt létrejövő unióellenes koalícióra. Uo. 183–184.

ményre került sor: Nagyszebenben közös szász–román unióellenes népgyűlést tartottak a város főterén. A Bärnuțiu-féle csoport az után sem volt hajlandó elismerni az uniót, miután az uralkodó szentesítette a törvényt.²⁴³ A fiatalok közül sokan bánták, hogy Balázsfalváról a májusi gyűlés után hagyták békésen eloszlni a tömeget.²⁴⁴ Közülük sokan átmentek Havasalföldre, hogy részt vegyenek az ottani forradalmi eseményekben. Avram Iancu elhagyta Nagyszeben, látva, hogy a Komité nem lép a tettek mezejére, és az Érchegeységben hozzáfogott a parasztok felfegyverzéséhez.²⁴⁵ A radikális fiatalok Szebenben maradt csoportja nem volt megelégedve a Bécsbe és Pestre menesztett küldöttség tevékenységével sem; különösen ez utóbbit kárhoztatták amiatt, hogy tárgyalásokba bocsátkozott a magyar kormánnyal. Ezt ők a balázsfalvi határozat elárulásának tekintették, de Șaguna ignorálta a fiatalok véleményét. A radikális fiatalok egyre inkább úgy vélték, hogy a békés tárgyalások kora lejárt. Román nemzetőrség szervezését vetették fel, illetve kézenfekvő volt a román határőrezredek felhasználása.²⁴⁶

A román mozgalom azonban nem pusztán nemzetiségi követeléseket fogalmazott meg, hanem volt egy erős társadalmi összetevője is. Jobbágypkérdés és nemzetiségi kérdés ugyanis szorosan összefonódott Erdélyben. Mind a magyar, mind az erdélyi országgyűlés törvénybe iktatta ugyan a jobbágypfelszabadítást, de az erdélyi jobbágypok túlnyomó többségét kitevő románok bizalmatlanságát nem sikerült eloszlatni. A jobbágypfelszabadítást nem az országgyűlésnek tulajdonították, hanem a balázsfalvi román nemzetgyűlésnek, illetve az uralkodónak.²⁴⁷ Meghiúsult Wesselényi egykori terve, hogy polgári jogokért cserébe meg lehet nyerni a románokat. 1848 nyarán feszültté vált a helyzet a volt földesurak és volt jobbágypok között is. Ráadásul a balázsfalvi gyűlés nyomán különböző hírek keringtek, pl. hogy az erdők és a legelők a parasztok tulajdonába mennek át. A földesurak a Horea-világ visszatérésétől féltek, és egyre gyakrabban kérték a katonaság és a nemzetőrségek segítségét. A jobbágypfelszabadítás

²⁴³ A románok körében különböző hírek keringtek az uniós törvény megerősítésére nézve. Maior szerint abban reménykedtek, hogy az osztrák parlament nem fogja azt megerősíteni. Ha ez tényleg így lett volna, akkor ez az erdélyi törvények és jogszokások teljes nemismertetéről tanúskodna. Az idézett szövegrészből inkább az derül ki, hogy abban reménykedtek: az uralkodó elhalasztotta a törvény szentesítését, amíg az osztrák parlament össze nem ül. Uo. 185–186.

²⁴⁴ Maior idézi erre Constantin Roman Bălcescuhoz írt levelét. Uo. 187.

²⁴⁵ Avram Iancu magatartásában valószínűleg a mihálcfalvi események jelentették a fordulópontot: megrázta az eset, állítólag ennek nyomán bosszút forralt, és úgy vélte, fegyveresen kell fellépni az unió ellen. Bärnuțiu-t tartotta szellemi irányítójának: „Isten tartsa meg Bärnuțiu-t és pusztítsa el, aki a románból magyart akar csinálni.” – mondta állítólag. Uo. 210

²⁴⁶ Uo. 188–190.

²⁴⁷ Uo. 195–198.

gyakorlatba ültetése sem oldotta meg a problémákat. A törvény ugyanis egy sor kérdést nem érintett vagy nem rendezett. Megoldatlan maradt a kurialisták helyzete, de a zsellérek más csoportjai is elégedetlenek voltak, valamint a volt jobbágyok is, akik az allódiumból használt parcellákért továbbra is szolgáltatással tartoztak. Végeérhetetlen vitákra adott okot a legelők, erdők tulajdonjoga is. A Román Nemzeti Komité vezetői pedig mindent megtettek a parasztság „nemzeti ébresztése”, átpolitizálása érdekében, hiszen ez biztosította számukra a tömegbázist. 1848 nyara a kölcsönös félelem légkörében telt: féltek a magyarok a románoktól és fordítva, a szászok a székelyektől és románoktól, mindenki mindenkitől.²⁴⁸ Szóbeszéd és levelezés útján különböző hírek és rémhírek terjedtek. Június elején például több levélben figyelmeztették a magyar vezetőket, hogy a szászok a románokat „izgatják” az unió ellen, azok pedig a román határőrezredeknek akarják fellázítani. Sőt a szászok állítólag a horvátokkal is felvették a kapcsolatot, és azoktól olyan utasítást kaptak, hogy „mikor ezek megtámadják Magyarhont, ugyanakkor a szászok egyesülve az oláhokkal, támadják meg Erdélyt”.²⁴⁹ A kölcsönös félelem bizalmatlanságot szült, és robbanásra kész állapotot eredményezett.

A helyzetet súlyosbította a Béccsel való feszült viszony is. Május 29-én egy királyi rendelettel a nádor hatáskörét Erdélyre is kiterjesztették. A Guberniumot és a Főhadparancsnokságot utasították, hogy a nádor rendeleteit tekintsék úgy mint királyi rendeleteket. A gyakorlatban azonban főképp a Főhadparancsnokság elszabotálta a magyar kormány rendeleteit és továbbra is Bécsből várta a parancsokat. A magyar minisztertanács – részben az erdélyiek sürgetésére – június 18-án eldöntötte, hogy Erdélybe a „kormányzás átvételére királyi biztos küldetik”; Vay Miklós személyében ki is küldtek Erdélybe egy teljhatalmú királyi biztost. Wesselényi és mások ugyan Széchenyit javasolták, de ő ezt nem vállalta. Wesselényi nézete szerint királyi biztosoknak „jobb lenne nem erdélyi, hanem magyarhoniakat küldeni; egyfelől mivel több tekintetek lenne, másfelől mivel itt lakó vagy az itteni családokkal, egyénnel rokonsági s barátsági szoros viszonyokban lévő bárkinek is felette kellemetlen hivatás lenne olyatén működés,

²⁴⁸ Pl. Szénaverősen szász gyűlést tartottak május 22-én, amikor elterjedt a rémhír, hogy 80 ezer fegyveres magyar közeledik, és elpusztítottak már három falut. Erre a környező falvak lakói elkezdtek menekíteni értékeiket. Segesvárra már 13 falu felégetéséről jött a hír. Uo. 200–201. Hasonló esetek máshol is előfordultak; a román falvak által körülvelt magyar települések lakói attól tartottak, a románok ki fogják irtani őket. Egyes vidékeken a félelem általános volt. Maior több esetet hoz fel a rémhírek terjedésére, a kölcsönös félelemre. Uo. 193–218. A *Documente privind revoluția...* VI. kötete ugyancsak bőven szolgáltat erre adatokat. Az Érchegeység környékéről pl. több tudósításban figyelmeztettek a románok által tervezett erőszakos cselekedetekre.

²⁴⁹ „Ez azonban csak hír s reá adatokkal szolgálni nem tudok” – tette hozzá a levélíró. *Documente privind revoluția...* VI. 50.

mely közt sikerülhetetlen a sokféle érdekeknek érzékeny sértése”.²⁵⁰ Ha azonban a kormány mégis erdélyit szeretne, ez esetben Wesselényi id. Bethlen Jánost javasolta. Wesselényi június 12-én id. Bethlen Jánossal a miniszterelnökhöz fordult, és ismét az Erdélyt és az erdélyi magyarságot fenyegető veszélyre hívták fel a figyelmét. Szerintük a kamarilla és a bürokrácia Vendée-t akar, a szlávok kapcsolatban állnak az unió ellenfeleivel, a szomszédos román fejedelemségek a románlakta területekkel kívánnak egyesülni. Az erdélyi románokban él az évszázados elnyomás miatti bosszúvágy, az úrbérrendezés elmaradása miatti ingerültség, súlyosbítva a „jó császár” mítoszával, a papjaik iránti buzgalommal és a Kárpátokon túli románokkal való rokonsággérzettel. A szászok már szövetkeztek a román Komitéval, tehát sürgősen kell lépni, különben „Erdélyben azon véres sírba hulland a magyarság, mely Magyarhon nemzetiségét is elnyelendi”.²⁵¹ Ezért „egy polgári és katonai ismeretekkel bíró, mindkét mezőn működni képes férfit” van szükség mint királyi biztosra. Fontos az is, hogy ez a személy „ismert, nagy nevű, fényes című és megjelenésének külsőleg is dísz és fényt adni tudó” legyen. „Mert oly burokratio-arisztokratikus országban, mint Erdély, köztársasági egyszerű modor által hatni s imponálni nem lehet”, itt a „köznép”re a címnek s fénynek igen nagy hatása van”.²⁵² A koronaőr Vay kinevezése kompromisszumos megoldás volt, mellette szólt, hogy protestáns és arisztokrata. Működését mind a kortársak, mind a történészek sokat kritizálták, de megítélésénél tekintettel kell lennünk az erdélyi rendkívüli állapotokra.

1848 nyarán vihar előtti csend jellemezte az erdélyi állapotokat. A kormány igyekezett az uniót gyakorlatba ültetni, de ideiglenes jelleggel egyelőre fennmaradt a kolozsvári Főkörmányszék és a szebeni Kincstartóság; a Bécsben székelő Erdélyi Udvari Kancelláriát azonban júniusban feloszlatták. Az udvar ebbe nem akart belenyugodni; a bécsi központi szervek

²⁵⁰ Uo. 46–47.

²⁵¹ Trócsányi: *Wesselényi Miklós*. 541–542. Lásd *Documente privind revoluția...* VI. 474–479. A levél keltezése itt jún. 14. „Többféle ellenséges tényezők működtek s működnek össze veszünkre. A megbuktatott Camarilla s annak kedvenc gyermeke, a burocratia Erdélyben gondolta Vandée-ját (!) találhatni fel s jelesen a szászok közt, hol az (ti. a burocratia) leginkább uralkodott s legmélyebb gyökereket vert. Felhasználta ez a szász nép nemzeti féltékenységet s az ottani miveltebbek közt pár év óta annyira terjedt s hevült germanomániát. Az unió elleni törekvést tűzték ki harcmezőül. Felhíva vagy hívatlan összekötötték ezekkel a szlovák s illírek ármányaik fonalát, jól látván, hogy reájok mi nagy nyereség az uniót meggátolni, és hogy mi eldöntő hasznú leendene annak sikerülése, hogy ugyanakkor, midőn ők támadandják meg fegyverrel Magyarhonban a magyarságot, Erdélyben is ugyanaz ellen eszközöljenek kiirtó háborút.” Uo. 474. „A szláv iránybani szász, oláh mozgalmak a törekvések kitörésre készülő hatása sokfelé látszik: különbféle helyekről jövő s összehangzó levelek s adatok bizonyítják a tervet, melynek nem kisebb célja, mint hogy az oláh a szásszal kezdet fogjon, támadja meg s öldösse le Erdély minden magyarjait.” Uo. 475.

²⁵² Stipta: i. m. 48.

igyekeztek közvetlen kapcsolatban maradni az erdélyi hivatalokkal, és megpróbálták a Kancelláriát is életben tartani. Az udvar sürgetésére, hogy állítsák vissza a Kancelláriát, a magyar igazságügyminisztérium határozott elutasító választ adott: „amint pedig az erdélyi országgyűlés megszűnt, kétségen kívül megszűnt Erdélyország is külön ország lenni, külön kancelláriájának további fennállása tehát jog tekintetében is lehetetlenség, politikai tekintetben pedig ezt, ha bár kis időre, még csak megkísérteni is káros volna, mert ily süketetlen kísérletből haszon éppen nem következne, ellenben sokakban gyanút és aggodalmat ébresztene az iránt, hogy az egyesülési törvénynek ... minden részleteiben végrehajtása és szoros megtartása nem komoly és elhatározott szándék a főbb hatalomnál.”²⁵³

Vay kinevezésével az erdélyi közigazgatás még bonyolultabbá vált. Mint teljhatalmú királyi biztosnak a Gubernium, a törvényhatóságok és a Főhadparancsnokság is elvileg engedelmességet tartozott utasításainak. Ez utóbbi azonban vonakodott a parancsokat teljesíteni, és hamarosan nyíltan is felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak. A kormánytól jött rendeleteket Vay a Főkormányshéken keresztül fogadtatott, olykor azonban közvetlenül a törvényhatóságokhoz fordult. A kormánybiztos feladata volt a rend fenntartása, az unió és a törvényes magyar kormány elleni bujtogatások figyelemmel kísérése; „a jog és törvény korlátai között” teljhatalmat kapott a „csend és rend” fenntartására, beleértve a rögtönítélő bíróságok felállításának jogát is.²⁵⁴ Kinevezését azzal indokolták: kell „hogy legyen egy központosított hatalom [Erdélyben], mely az ármányt, bujtogatást és ellenségeskedést nyomról nyomra kísérje, üldözze és ha kell, meg is bosszulja... Erdély innen a központtól messze esik... az ottani sajátos viszonyok sajátos intézkedést igényelnek, melyek csak rögtönözve bírhatnak sikerrel.”²⁵⁵ A kormánybiztos részletes utasítást kapott, amelyben kitértek a román fejedelemségekkel való jó viszony ápolásának szükségességére, valamint felhívták figyelmét az erdélyi románok nemzeti törekvéseire, illetve a két román fejedelemség rájuk gyakorolt vonzerejére. A belügyminisztérium a problémák megoldására a nemzetiségekkel való egyezkedést ajánlotta.²⁵⁶ Szemléletesen írta Szemere Vaynak: Erdély „szívünkhöz közel van, de karjainktól távol esik”.²⁵⁷

²⁵³ F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987. 169.

²⁵⁴ Vay fő feladatai: a polgárháború megakadályozása, a választások lebonyolítása, a nemzetőrség megszervezése, a toborzás megindítása a honvédség számára. Hermann Róbert: *A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. Hadtörténelmi Közlemények*, 111. évf. (1998) 1. sz. 34–35.

²⁵⁵ Szócs Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban*. Budapest, 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 65.) 145.

²⁵⁶ Uo.

²⁵⁷ Csetri Elek: Erdély uniója 1848-ban. In: uő: *Együtt Európában. Válogatott tanulmányok*. I. Debrecen, 2000. (Történelmi Figyelő Könyvek 7.) 249.

Vay úgy vélte, hogy a románok lecsendesítése céljából szükséges elfogni az „agitátorokat”, Szebenből ugyanis olyan információkat kapott, hogy a Román Nemzeti Komité újjáalakult. Ennek tagjai közül főleg Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian és Nicolae Bălășescu tartották veszélyesnek, ezért kiküldte Béldi Ferencet letartóztatásukra. Béldi augusztus 15-én ért Szebenbe. Bărnuțiunak sikerült elmenekülnie, a másik két Komité-tagot elfogták. Lauriannál, aki éppen Bukarestbe készült, kompromittáló leveleket is találtak. Az egyikben például Alexandru Golescu²⁵⁸ román nemzeti propagandára biztatott a határőrezredek körében.²⁵⁹ A román vezetők letartóztatásának és perbe fogásának hírére a környező falvakból parasztok és határőrök ezrei – egyesek szerint 8–10 ezren – gyűltek össze és követelték szabadon bocsátásukat. A mozgalom kezdeményezője valószínűleg Bărnuțiu volt, aki Orlátra menekült, az első román határőrezred székhelyére. Laurian elfogatása ellen az ideiglenes havasalföldi kormány is tiltakozott, ugyanis tanfelügyelő volt Havasalföldön.²⁶⁰ Puchner tábornok a népi mozgalom hatására augusztus 24-én szabadon bocsátotta az elfogottakat, akik szintén Orlátra mentek. Egy rövid időre Orlát lett az erdélyi román forradalmi mozgalom központja. A második román határőrezred ugyancsak az ellenállás fészkevé alakult a magyar kormánnyal szemben. A határőrök körében olyan rémhírek keringtek, hogy elszakítják a „jó császártól” és jobbagysorba taszítják őket. A tisztek ugyancsak táplálták bennük a császárhűséget és az unióellenességet. A határőrfalvak képviselői július 10-én Naszódon gyűltek össze, és kimondták, nem engedelmességek a magyar kormány parancsainak, valamint elhatározták egy memorandum küldését az uralkodónak, amelyben kifejezik lojalitásu-

²⁵⁸ Alexandru Golescu ismert havasalföldi bojárcsalád sarja, Bălcescuval együtt alapító tagja volt a Testvériség (Frăția) titkos társaságnak, később a párizsi román diákok forradalmi társaságának. 1848-ban részt vett a havasalföldi forradalomban. Az ideiglenes kormány Franciaországba küldte diplomáciai megbízatással, de része volt a magyar–román megbékélési tárgyalásokban is. A román fejedelemségek egyesítése után miniszter, illetve miniszterelnök is volt.

²⁵⁹ Maior: i. m. 190–191.

²⁶⁰ Uo. 193. Az erdélyi August Treboniu Laurian tanárként már a 40-es évek elején Bukarestben telepedett le. Itt kapcsolatba került Bălcescuval, akivel együtt adták ki az első román történelmi folyóiratot (*Magazin istoric pentru Dacia*), amely a románok összetartozását propagálta. Iskolai használatra készített egy „Dákorománia” térképet, amely Erdélyt is tartalmazta, és amely később az erdélyi hatóságoknak sok bosszúságot okozott. 1846-ban francia nyelven kiadott munkájában a dáciai kontinuitás mellett érvelt, és burkoltan már megjelent a három ország egyesítésének gondolata is. Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. (első megjelenés: 1920) 37–38. Treboniu Laurian Bălcescu biztatására tért vissza Erdélybe 1848-ban, ahol beválasztották a Román Nemzeti Komitéba. Nyelvészként a purista irányzat híve volt, a román nyelvet meg akarta tisztítani az „idegen” elemektől, csak a latin eredetű szavak maradhattak volna meg.

kat.²⁶¹ A helyzet azonban akkor vált igazán komollyá, amikor Urban alezredes augusztus végén visszatért Bécsből, nyilván utasításokkal ellátva.

Nem csak a nemzetiségek jelentettek azonban problémát, hanem az erdélyi magyarok körében is tapasztalható volt bizonyos csalódottság, és megjelentek az unióellenes hangok is. Az erdélyi magyarok nem kaptak fontosabb pozíciókat, mindössze két államtitkárt neveztek ki körükből (Kemény Dénest a belügyminisztériumba és Szász Károlyt a vallás- és közoktatási minisztériumba²⁶²), valamint Pálffy János lett az országgyűlés első alelnöke. A székelyek problémáira sem született megoldás. Nyilván az elvárások is irreálisak voltak, de az erdélyiek úgy érez(het)ték, túl nagy áldozatot hoztak függetlenségük feladásával, amit a másik fél nem méltányol kellőképpen. Kolozsvár fővárosi rangjának elvesztése nyomán az elégedetlenség a kormánytagok fülébe is eljutott. Ezt mutatja Kossuth augusztus 19-i parlamenti beszéde is, amelyben unióellenes agitációról szólt, és a „szirénhangok” ellenében védelmébe vette az uniót s ennek nyomán a Gubernium felszámolását: „a Gubernium nem marad meg, amint nem is maradhat, mert kollegiális politikai testületet a miniszteri felelősség nem tűrhet, s midőn Erdély kimondotta, hogy uniót akar, már kimondotta azt is, hogy miniszter által, ki a nemzetnek felelős s nem oly testület által fogja magát kormányoztatni, amely voksok többsége alá bújik a nemzet akaratának teljesítése elől.” Egyesek „rémként tüntetik” fel Kolozsvár előtt, mit fog veszteni, ha megszűnik a Gubernium. Kossuth éppen ezért úgy vélte, gesztusokat kell gyakorolniuk az erdélyiek, ez esetben Kolozsvár felé, azaz, hogy támogatják a Pest–Kolozsvár vasútvonal megépítését: „az Erdélyi unió előttünk oly becses, miszerint valamint a jövőre nézve nagy fontosságát érezzük, úgy a jelenben is kedvessé tételére mindent, mit tehetünk, el kell követnünk...”²⁶³

Vaynak többek között a választások lebonyolítása is feladatai közé tartozott, ugyanis az unió nyomán Erdélyben új választásokat tartottak a pesti országgyűlésre. A választások már a népképviselőt elve alapján, az új 1848:II. erdélyi törvény szerint folytak, de sok helyen közfelkiáltással választották a képviselőket. Köztük továbbra is a régi elit tagjai voltak többségben, hiszen egyrészt ők rendelkeztek politikai tapasztalattal, másrészt még működtek a régi beidegződések, így a képviselők között sok volt az arisztokrata és nemes, a szász törvényhatóságok részéről pedig a tisztviselők közül kerültek ki a képviselők. Román képviselő csak elvétve akadt; ebben egyaránt szerepet játszottak a hagyományok, az alig felszabadult parasztság tapasztalatlansága, a törvény által előírt választói jogosultság

²⁶¹ Maior: i. m. 237–239.

²⁶² Igaz, ő 1848. szeptember végétől 1849 májusáig államtitkárként ténylegesen vezette a minisztériumot.

²⁶³ Idézi Asztalos: i. m. 129.

feltételei (a magas cenzus és a nemesek választójogának meghagyása), valamint a románoknak a magyar kormányval szembeni álláspontja.

A pesti országgyűlésre maradt az unió tényleges végrehajtásának kidolgozása, az ehhez szükséges jogszabályok elfogadása. Az „egybeolvasás” kivitelezésére még az erdélyi országgyűlés kiküldött egy 24 tagú országos bizottmányt²⁶⁴, melynek tagjai főképp az egykori ellenzékből kerültek ki, de elnöke a kormányzó, tagjai között törvényhatósági főtisztek és követek, regalisták is szép számmal voltak. A tagok között szerepelt a liberális „vezérkar” is: Wesselényi, Kemény Domokos, Kemény Dénes, Szász Károly, Zeyk József, Weér Farkas és mások. A bizottságnak román tagjai azonban alig voltak, mindössze a két püspök és Alexandru Bohățiel. A szászok ennél jobban, négy taggal voltak képviselve. Szemere belügyminiszter később a románok kérésére szóban még 9 román póttagot javasolt, de mivel nem az erdélyi országgyűlés hatalmazta fel őket, Teleki József bizottsági elnök nem küldött nekik meghívót a tanácskozásokra. Végül szeptember 22-én Kemény Dénes belügyminisztériumi államtitkár utasítására 5 románt meghívtak az utolsó ülésre, így egészült ki a bizottság létszáma 29-re. Az ún. „Unió-bizottság”-ot tehát az erdélyi országgyűlés küldte ki a magyar országgyűléshez, hogy segítsen az új törvények megalkotásában; feladatai közé tartozott a törvényelőkészítés, „a teljes eggyé alakulás részletei iránt a magyar minisztériumot” felvilágosítani, „Erdély érdekének a Magyarországba illesztésén közremunkálni”, valamint tanácsokat adni az új államigazgatás létrehozásával kapcsolatban.²⁶⁵ Fő feladatnak a nemzetiségek megnyugtatótatását tekintették és az „anyagi veszély” elhárítását. Fontossági sorrendet is felállítottak, eszerint a következő kérdésekre kellett sürgősen javaslatot kidolgozniuk: úrbériség és anyagi ügyek, a székely és román határőrkatonaság kérdése, a kormányzás, az egyházak, alapítványok, tartományi pénzalapok ügyei, a különböző nemzetiségek jogai, valamint Erdély képvisellete a két táblán.²⁶⁶ A törvényelőkészítés mellett tehát a bizottságnak tanácsadó szerepe volt az új államigazgatás létrehozásával kapcsolatban.

A bizottság négy hónapig (1848. június–szeptember) állt fenn, de ténylegesen csak július 16-án kezdte el munkáját Kolozsváron a magyar kormány tanácsadó testületeként. Teleki József gubernátor elnöklété alatt 62 kérdésben hoztak határozatot és 21 törvényjavaslatot dolgoztak ki, ebből

²⁶⁴ Márki Sándor: Az Erdélyi Unió-bizottság. *Budapesti Szemle*, 1898, 95. köt. 321. Később ezek száma 29-re emelkedett. Lásd Beér János–Csizmadia Andor: Bevezetés. In: uók: *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. Budapest, 1954. 61–67.

²⁶⁵ F. Kiss Erzsébet: i. m. 164.

²⁶⁶ Patyi András: Magyarország vagyunk? 1848-as adalékok Magyarország és Erdély egyesítésének kérdéséhez. In: *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetek 1848-ról*. Budapest, é. n. (Bibliotheca Iuridica Miscellanea, 2.) 81–82.

végül 8 került az országgyűlés elé.²⁶⁷ A törvényjavaslatok többsége az áprilisban szentesített magyar törvények hatályának Erdélyre való kiterjesztésére vonatkozott.

Az egyesítés végrehajtására azonban nem volt kész elképzelés kormányzati szinten, és az erdélyi politikusok sem voltak egységesek a kérdés megítélésében. Amíg Wesselényi és más erdélyi liberálisok Erdély különállásának teljes felszámolását tartották kívánatosnak, addig a minisztériumban voltak olyan elképzelések, hogy bizonyos tárcákat megosztanának Magyarország és a Királyhágón túli részek, azaz Erdély között, vagy fennmaradna a külön kormányzék, esetleg létrehoznának egy külön minisztériumot az erdélyi ügyek számára. A belügyminisztérium költségvetésében egyelőre külön tételként szerepeltek Erdély igazgatási költségei. Az ideiglenes állapotokat jól jelzi Szemere megjegyzése egy kinevezés kapcsán, amelyre más feltételek érvényesek, „amennyiben erdélyi ügyekkel is kell foglalkozni”²⁶⁸ Kossuth nem tartotta helyesnek a régi kormányzések fennmaradását, de külön erdélyi minisztérium felállítását sem, mert ezek szerint ellentétben állnak az ország egységével és a miniszteri felelősséggel. Javasolta 2–3 erdélyi kinevezését az álladalmi tanácshoz, a kormányban egy tárca nélküli miniszter kinevezését az erdélyi ügyek képviselőjére, a pénzügyminisztériumban pedig egy államtitkár foglalkozott volna az erdélyi bányászattal. Egyes erdélyi politikusok még két erdélyi osztály felállítását kívánták: a belügyminisztériumban és az igazságügyminisztériumban – ez utóbbit a külön törvénykezés felügyeletére –, és megfelelő számú erdélyi alkalmazását az egyes tárcáknál.

Az unióbizottság a Gubernium megszüntetése mellett foglalt állást az igazgatás egyszerűsítése és gyorsítása céljából, mivel így a törvényhatóságok közvetlenül érintkezhettek a kormánnyal. A törvényhatóságokat magyarországi mintára akarták átszervezni (megyék, ill. járások), a székely főtisztakat szintén a kormány nevezte volna ki, csak az alkirálybírák választása maradt volna a székgyűlések hatáskörében. Ezzel összefüggésben Csíkszék szeptember 14-i gyűlése kimondta, hogy önként lemondanak a főkirálybíró választásának jogáról, amely nem fér össze az „összpontosítás elvével”. A székely és szász főtisztai hivatalok betöltéséről szóló 1848:XLI. törvényjavaslatot különben éppen aznap tárgyalta a képviselőház, és csekély módosítással el is fogadták, de ekkorra már semmi esélye nem maradt a törvény szentesítésének. A szászoknak amúgy engedményeket tett a törvényjavaslat: meghagyták a Királyföld önkormányzatát; tisztségvisé-

²⁶⁷ Csetri: Erdély uniója 1848-ban. 240. Csetri 20, Beér és Csizmadia 21 törvényjavaslat kidolgozását említi augusztus folyamán. Az erdélyi románokról szóló törvényjavaslat nem található az országgyűlési irományok között, ezt Márki Sándor közölte a Kolozsvár város levéltárában őrzött eredeti példány alapján. Márki: i. m. 354–357.

²⁶⁸ Patyi: i. m. 83–84.

lőiket, beleértve a szász ispánt is, maguk választhatták – igaz, most már a Királyföld minden választójoggal rendelkező lakója, és a székek élére a minisztérium nevezte ki a főtiszteket –, valamint a belső igazgatási nyelv továbbra is a német maradt volna.²⁶⁹ Kevésbé voltak tekintettel ilyen szempontból a románokra: a Királyföld kivételével a többi törvényhatóságban a magyar maradt a hivatalos nyelv. Ami a központi hatóságokat illeti, az unióbizottság augusztusban a nagyszebeni Kincstartóság (Thesaurarius) megszüntetése mellett döntött, mivel az indoklás szerint a kollegiális forma ütközik a felelős kormányzással, a bíraskodási funkció pedig nem fér össze a bírói függetlenséggel.

Az erdélyi törvényhatóságok megosztottak voltak az erdélyi központi hatóságok felszámolását illetően. Kolozs megye és Kolozsvár szerint Erdélyben szükséges egy központi kormány, főtörvényszék, királyi tábla és váltótörvényszék, persze ezek közül háromnak Kolozsváron lett volna a székhelye, mert „Erdély dolgait itt vagy egyebütt intézni kell”, a nemzetiiségeket egységbe kell fogni és nem szabad a központi kormányzat elköltöztetésével Erdélyből „a rendet kiragadni”. Az „elszórt magyar elemre” nagy csapás lenne, ha Kolozsváron nem maradnának hivatalok. Torda megye ezzel szemben elutasította az erdélyi központi kormányzék fennmaradását, ők „feltétlen uniót – Erdélynek Magyarhonnali teljes összeolvadását” akarták, ettől várták „Magyarország alkotmányos önállóságát és a magyar nemzet dicsőségét”. Elképzelésük szerint „egy középpontból – Budapestről – fog közhazánk a – közigazgatási egység megóvása mellett kormányoztatni”. A feltétlen unió a „provinciális apró érdekeknek” a nemzeti közérdeknek való alárendelése és „a nemzet egyesült erejét csökkentő municipális jogok megszüntetése útján érhető el”. Hasonló álláspontot képviselt Fogaras vidéke, Aranyosszék és Felső-Fehér vármegye is.²⁷⁰

Az unióbizottság operátumot készített az erdélyi igazságügyről is, amelyben támogatták a kolozsvári főtörvényszék létrehozását; ez a kancellária és a Gubernium bírói hatáskörét vette volna át. Teleki László és Wesselényi elleneztek ezt, az utóbbi véleménye szerint: „Erdély csak úgy olvad egybe Magyarországgal, ha Erdélyben semmi sem lesz másképp csak azért, mert Erdélyben van”.²⁷¹

Az erdélyi képviselők sürgették a törvényjavaslatok napirendre tűzését. Ha egy sor kérdést nem is oldottak meg, de néhány törvénynek jelzésértéke lett volna, így például a székelyek számára nagyon fontos volt

²⁶⁹ Márki: i. m. 332–333. A bizottságban augusztus 5-én Goosz képviselő mutatta be a szászoknak az erdélyi országgyűléshez benyújtott 5 pontos kérvényét, amelyet meg is tárgyaltak. Augusztus 24-én azonban egy szász küldöttség a kormányhoz emlékiratot adott be, tiltakozva az unió erőszakos keresztülvitele ellen.

²⁷⁰ Patyi: i. m. 83–87.

²⁷¹ Idézi Patyi: i. m. 89.

a határőrség felszámolásának kimondása. Az erdélyi képviselők szeptember 12-én azzal próbáltak nyomást gyakorolni, hogy kijelentették: ha azt akarják, hogy „Erdély megmaradjon Magyarország mellett”, azonnal tűz-zék napirendre a törvényjavaslatokat, mert ha „csak egy napig is halasztatik, Erdély el fog szakadni Magyarországtól, nem azért, mintha Erdély el akarna szakadni, hanem fennálló institúciói miatt”.²⁷² A képviselőház ezután már tényleg nagyon gyors volt, szeptember 14-ig nyolcat elfogadtak a beterjesztett törvényjavaslatok közül, a többit pedig az osztályokhoz utasították. A felsőháza sem emelt lényeges kifogásokat a törvényjavaslatok ellen, néhány paragrafust azonban újrászövegeztek. A felsőháza Wesselényi önálló törvényjavaslatot nyújtott be a románok ügyében, amelyben többek között kimondták volna, hogy az országgyűlés irántuk „rokon és testvéri érzéssel viseltetik, velük a nemzet minden megosztható jogait szívesen megosztja... sorsukat úgy, mint érdekeiket a magáéhoz akarja csatolni”.²⁷³ Javaslatában azonban csak a bizottsági tárgyalásokig jutott. Szeptemberben elkészült ugyan a románokra vonatkozó 21. törvényjavaslat is²⁷⁴, amely kimondta, hogy „a románok nemzetisége és nyelve elismertetik és biztosítottatik”, az egyház és az iskolák mellett a törvényhatósági tanácskozások során is használhatják nyelvüket, igaz, sem jegyzőkönyveiket nem vezethették románul, sem a felsőbb hatóságokkal nem érintkezhetek anyanyelvükön. A törvényjavaslat előírta, hogy a közigazgatás „minden ágaiban románok képességük tekintetbe vételével igazságos arányban alkalmazandók”, illetve minden törvényszék mellé egy az állam által fizetett „románajkú ügynököt” alkalmaznak.²⁷⁵ Ez azonban korántsem elégítette ki a románokat, arról nem is beszélve, hogy a törvényjavaslat már nem került az országgyűlés elé. Gyakorlatilag ezzel véget ért az unióbizottság működése is.²⁷⁶

²⁷² Pálffy János szavait idézi Beér–Csizmadia: i. m. 65.

²⁷³ Uo. 67.

²⁷⁴ A törvényjavaslat előkészítése három hetet vett igénybe és szeptember 23-ára készült el. Az ülésen 16-an voltak jelen, ebből 8 román: a két püspök és Bohățiel mellett Timotei Cipariu kanonok, Paul Dunca, Dimitrie Moldovan, Ioan Bran és Iosif Ighian.

²⁷⁵ Beér–Csizmadia: i. m. 583–584; Márki: i. m. 354–358.

²⁷⁶ A román történetírás az unióbizottság működését teljes kudarcként értékeli, amely csak időhúzásnak, szemfényvesztésnek volt jó. „Az országos bizottság nem oldotta meg az akut román kérdést, pedig megvolt rá az ideje és hatalma. A románok számára tevékenysége pusztán formai volt, az időhúzás, a látszat megőrzésének eszköze, miközben a májusi gyűlés kívánságait ignorálták.” Maior: i. m. 165. Idő és hatalom dolgában nagyon is szűkében volt a bizottság; a „román kérdés” jóval bonyolultabb volt annál, hogy pár hét alatt, ráadásul az adott körülmények között meg lehetett volna oldani. Ezt már csak azért sem oldhatták meg, mert a románok elutasították magának a fórumnak az illetékességét. Számukra ti. az egyetlen elfogadható megoldás az unió visszavonása és az erdélyi országgyűlés új alapokon való összehívása lett volna.

Szeptemberre ugyanis a helyzet gyökeresen megváltozott. A nemzeti-ségek megnyerése nem sikerült, és ahogy éleződtek az udvar és a magyar kormány közti ellentétek, úgy nőttek Erdélyben is a feszültségek a nemzetiségek között, amelyeknek nem pusztán etnikai, hanem társadalmi hátterük is volt. A román parasztok körében még mindig élt a „jó császár” mítosza, ezt kihasználva lehetett őket mozgósítani a magyar forradalom ellen. Különösen a román határőrezredek voltak aktívak, amelyek felosztását – kívánságuk ellenére – a székely határőrezredekkel együtt szeptemberben megszavazta a képviselőház. Karl Urban alezredes Naszód vidékén felekkette a falvakat a császár hűségére.

Jellačić támadása Erdélyben is megadta a végső lökést a román és szász mozgalomnak. Szeptember 15–16-án Balázsfalván újabb román nemzeti gyűlést tartottak, amelyen – az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulásával egy időben – kimondták az unió és a magyar kormány Erdély fölötti joghatóságának érvénytelenségét, az osztrák alkotmány kiterjesztését Erdélyre, egyúttal fegyverbe szólítva a románokat. Megkezdték a román katonai közigazgatás kiépítését is; Erdélyt ún. prefekturákra osztották, ezeknek kellett egy-egy légiót kiállítani. Puchner tábornok, Erdély katonai parancsnoka elrendelte, hogy a katonaság ezentúl semmilyen támogatást ne nyújtson a (magyar) polgári hatóságoknak. A szász törvényhatóságok is sorra mondták fel az engedelmességet a magyar kormánynak. Vay kormánybiztos és a magyar kormányhatóságok egyre tehetetlenebbül álltak az eseményekkel szemben. Batthyány szeptemberben új kormányt akart összeállítani, amelyikbe Vay is bekerült volna, de az események elsodorták a különböző kombinációkat.²⁷⁷

A szászok az unió szentesítése után egyre inkább kiábrándultak a Habsburgokból, és kezdetét vette a közeledés Németországhoz, amely aztán a dualizmus idején tovább erősödött. Németországban, a frankfurti parlamentnél próbáltak támogatást keresni az unióval szemben. Hazatérésük után a szász küldöttség egyik tagja, Theodor Fabini kezdeményezésére 1848. augusztus 13-án Medgyesen megalakították az Erdélyi Német Ifjúsági Szövetséget (Siebenbürgisch-Deutscher Jugendbund), amelynek elnöke Stefan Ludwig Roth lett.²⁷⁸ Szász értelmiségiek kidolgozták a ket-tős kötődés elméletét, ez jól tetten érhető már a frankfurti parlamenthez intézett egyik feliratukban is, amelyet a Jugendbund nevében Roth szerkesztett. Az írás alap gondolata, hogy a szászok német előőrst képeznek keleten, és bár földrajzilag el vannak választva az „anyaország”-tól, de a sajtó, az egyetemek, a vándorlegények, az emlékek és a jövőbeli remények

²⁷⁷ Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849). In: ET. 1389–1406.

²⁷⁸ Pukánszky Béla: *Erdélyi szászok és magyarok*. (Budapest), 1943. 137.

által „Németországgal és Németország által élnek”.²⁷⁹ A Bécsből való kiábrándulás ellenére azonban 1848 őszén a kiélezett helyzetben állást kellett foglalni, és október elejére a szászok is jóformán egységesen álltak ki az összmonarchia mellett. A szász képviselők még szeptember folyamán elhagyták a pesti országgyűlést, így 19-én hat szász képviselő mondott le tiltakozásul a „törvényes alapot elhagyó” magyar kormány ellen.²⁸⁰ Szeptember 26-án a szászok nagyszebeni nagygyűlése felszólította a többi szász képviselőt is a magyar törvényhozás elhagyására; ennek nyomán a szászok megszakították a viszonyt a magyar kormánnyal. Szeptember végén a Gubernium által júniusban felosztatott Román Nemzeti Komitét az orlái gyűlésen újjáalakították. A Nagyszebenben működő Komitét a „román Gubernium” szerepkörét akarta betölteni. Ebben az osztrák katonai hatóságok teljes támogatására számíthattak, október 2-án Erdély osztrák főhadparancsnoka, Puchner elismerte a Komitét mint az erdélyi románok törvényes képviselőjét. A Komitét feladatai közé tartozott többek között a román légiók koordinálása is.

Októberben sor került a nyílt kenyértörésre is. Ennek következtében 1848. október 17-én az Országos Honvédelmi Bizottmány utasította a királyi biztost a Főkormánysház és a Kincstartóság azonnali megszüntetésére. Vay kérésére azonban ezen „bonyolódott időkben” a rendelet végrehajtását elhalasztották. Vay a Kincstartat Nagyszebenből át akarta költöztetni Kolozsvárra, de a General Commando ezt nem engedte. Egyes szerzők szerint a magyar államberendezkedés 1848-i erdélyi kudarca részben abból adódott, hogy a hadügyi és pénzügyi pozíciókat nem tudta kellő eréllyel megragadni.²⁸¹ A Gubernium tényleges felszámolására csak 1849. január 2-án került sor. Bem tábornok ugyanis Kossuth megbízásából újjászervezte a szétzilált és az ősz folyamán Erdélyből majdnem teljesen kiszorított erdélyi hadsereget, és ellentámadásba ment át. Hadi sikerei nyomán 1849 márciusában a Kincstartóság is beszüntette tevékenységét, miután Bem elfoglalta Nagyszeben. Bem különben igyekezett a románokat és szászokat megnyugtatni, első kiáltványában a következő szavakkal fordult Erdély népeihez: „Minden lakosok nemzetiség, vallás és rangkülönbség nélkül egyenlők és minden hivatalok viselésére ugyanazon jogaik vannak, ha az álladalomnak becsületesen és hűségesen szolgálnak, és a szükséges képes-

²⁷⁹ A levél a következő mondattal zárult: „Wir wollen sein und bleiben, was wir immer gewesen sind, ein ehrlich deutsches Volk und auch ehrliche treue Bürger desjenigen Staates, dem wir angehören. Eines verträgt sich sehr gut mit dem Andern: ja, Eins ist uns nur möglich bei dem Andern.” Idézi Konrad Gündisch: *Siebenbürgen und die siebenbürger Sachsen*. München, 1998. (Studienreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Band 8). 134–135.

²⁸⁰ Az illető képviselők Michael Brandsch, Friedrich Fabini, Eugen von Friedenfels, Josef Rosenfeld, Heinrich Schmidt és Josef Schnell voltak. Pálmány Béla (szerk.): *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, 2002.

²⁸¹ Patyi: i. m. 102–103.

séggel bírnak. [...] Jóllehet a magyar nyelv az országgyűlés nyelvének vétetett fel, minden más népségek nemzetiségöket megtartják és magok belső ügyeikben a magyar nyelv mellett tulajdon nyelvökkel is élhetnek.”²⁸² Bár Bem nem volt feljogosítva arra, hogy a törvényhozásra tartozó kérdésekben rendelkezék, nyilván gyakorlati szempontok, Erdély népeinek pacifikálása vezette.

A polgárháború új helyzetet teremtett. Kossuth – úgy tűnik – egyfajta kísérleti terepnek tekintette Erdélyt. Össze kívánta itt egyeztetni a széles körű municipális öngazgatási rendszert a felelős kormányzat követelményeivel. Új területi közigazgatási rendszert akart, amely felszámolta volna az addigi három politikai nemzet szerinti elkülönülést: „magány vagy felekezeti érdek miatt... sem a közügyet, sem pedig a magyar nemzetiség jövődjét – (nem többek feletti zsarnokságát) biztosító magasabb politikai szempontokat háttérbe szorítania nem kell”.²⁸³ Az újjászervezéssel Csány Lászlót, Kossuth hűséges munkatársát bízták meg. 1849. január 27-én Kossuth őt nevezte ki teljhatalmú erdélyi országos biztossá, és bár Csány általa ismeretlen terepen mozgott, igyekezett a hadsereg ellátása mellett a közigazgatási-politikai ügyeket is kezelni.²⁸⁴ Csány feladatait Kossuth így vázolta: „Az Erdélyre vonatkozó intézkedések vezérlete egységet és erőt kíván. Az nem elég, hogy fegyvereink által visszafoglaltatott, hanem az Uniónak még ezután kell igazán valósíttatni, s a különböző népfajok társadalmi, mint politikai életébe beolvasztani, hogy így a közigazgatás viszonyai a magyar kormányzati rendszerbe részint beolvasztassanak, részint pedig amennyiben természetök a különböző népek belső életéből folyó sajátos színezetűek s komoly következmények nélkül nem illeszthetők lennének, ahhoz idomíttassanak. Az intézkedéseknek Erdélyre nézve két szempont körül kell forogni: megnyerni a nép sympathiáját a magyar alkotmányosság és önállóság új eszméjének és rendelkezéseinek, vagy pedig, hol ezt az alávaló bujtogatások által félrevezetett nép antipátiája nem engedi, erélyes szigor s kérlelhetetlen eljárás által nyugalmat teremteni.”²⁸⁵

Csányt megdöbbsentették az erdélyi állapotok és szkeptikus volt a gyors sikert illetően. Egyik első levelében a következőképpen vázolta a helyzetet: „Erdély még mindig a legborzasztóbb jeleneteknek színhelye, a vérengző események, rablások, gyújtogatások napirendben vannak és

²⁸² Bem tábornok első szövege Erdély népeihez. Nagyvárad, 1848. dec. 6. In: *1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről*. A Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium és a Centenárius Ügyosztály támogatásával kiadja a Magyar–Román és a Magyar–Jugoszláv Társaság, h. n., é. n. (1948). 149.

²⁸³ Miskolczy: Erdély a forradalomban... 1412.

²⁸⁴ Hermann Róbert: Bevezető. In: *Csány László kormánybiztos iratai 1848–1849*. I. S. a. r. uő. Zalaegerszeg, 1998. 10.

²⁸⁵ Idézi Csetri: Erdély uniója 1848-ban. 250–251.

kölcsönösen gyakoroltatnak, egy helyt az oláhok, más helyt a magyarok által. Ez egy igazi betű szerinti értelemben irtó háború. Szüntessem meg, mondd, nemde? Hiszem, hogy teendő – de mikor? azt meghatározni nem lehet.” Majd az állapotok ecsetelése után hozzátette: „Szegény Erdély! Nem tartok ennél most a hallottaknál és egy kissé már a tapasztaltaknál fogva is szerencsétlenebb országot a világban.”²⁸⁶ A nehéz katonai helyzet és az orosz csapatok megjelenése miatt – amit különben Csány hosszú ideig nem akart elhinni – nőtt a feszültség; ez Kossuth Erdéllyel és az erdélyiekkel szembeni megnyilvánulásaiban is tetten érhető. Csánynak írta: „Az az Erdély nagy átok reánk. Mikor fogunk már azon erővel hazánk életére agyarkodó ellenségünk ellen disponálhatni? [...] Ha elvernek, úgy Erdély miatt, mert sok erőt pazaroltak reá.”²⁸⁷ A kedvezőtlen helyzet következtében Kossuth ebben az időszakban inkább tehetetlenségnek érezte Erdélyt, amely túl sok haderőt köt le. Valószínűleg a sokrétű erdélyi problémák, a polgárháború, de az erdélyi magyarok magatartása is hozzájárulhatott véleményének alakulásához, és talán annak is volt szerepe benne, hogy a befolyásos erdélyi politikusok többsége a békepártot támogatta.²⁸⁸ Talán ez a szemléletváltás kihatott az emigrációban készült terveire is, ezért is volt hajlandó Erdély kérdésében más álláspontot képviselni.

Bem sikerei nyomán Csány megpróbálkozott a viszonyok rendezésével, de hamarosan rájött, hogy jóval nagyobb feladatról van szó, mint kezdetben gondolta: „Erdély organizációját illetőleg azt nagy munkának látom – írta Kossuthnak –, nagyobbnak, hogysem azt nélkülöd [...] elvállalni merészném, de arrondierozására”²⁸⁹ nézve eddig hitem az volt, hogy 24 órai kombináció után egy circinus²⁹⁰ és egy darab rajzón annak eszkezésére elégséges; most már mindent egy kaptafára kelletvén ütni, a székek megyékké alakulandnak – tűzzük ki, mi legyen egy megyének területe, tekintetbe véve az adminisztrációt, s ahhoz képest tekintet nélkül osszuk el megyékre az országot. [...] Egy olyan ország organizációját el nem vállal-

²⁸⁶ Csány László levele Kossuthhoz, Kolozsvár, 1849. febr. 3. *Csány László kormánybiztos iratai 1848–1849.* II. 154–155. Csány egy későbbi levelében a következőképpen jellemzi az erdélyi állapotokat: „Itt temérdek a teendő. Normális állapotban is hosszú idő kívántatik Erdélynek rendezésére. Kevés napok alatt én csekélyet tehettem. Addig is, amíg a hatóságokban létező törvénytelen formákat, a zavarokat meg nem lehet szüntetni, és amíg egy átollános rendszerítést életbe nem lehet léptetni, egyben-másban rendelkezem.” Csány jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, Kolozsvár, 1849. febr. 8. Uo. 166. Csány rendelkezéseit különben a Debrecenben levő erdélyi képviselők többször kritizálták, amit Csány Kossuthhoz írt leveleiben ingerülten utasított vissza. Pl. Csány jelentése Kossuthhoz, Beszterce, 1849. febr. 27. Uo. 208.

²⁸⁷ Kossuth levele Csány Lászlóhoz, 1849. márc. 2. Idézi Asztalos: i. m. 140.

²⁸⁸ Wesselényi ekkorra már visszavonult és Gräfenbergben kezelte magát.

²⁸⁹ A törvényhatóságok átalakításáról, egyesítéséről van szó.

²⁹⁰ Körző.

hatom, mint Erdély, mely oly sok tekintetben más, mint Magyarország.”²⁹¹ A kérdés egy ideje foglalkoztatta a kormányt, mert egy évvel korábban Batthyány már véleményt kért Erdély közigazgatási rendezése ügyében. Ennek kapcsán írta Horváth István erdélyi kormánybiztos Keménynek: „A miképpire nézve, az arrondírozás amennyiben a circinus [körző] egyik eszköz – kivált most, miután tabula rasa-képp áll a territorium a rendező előtt – a mérnöki elvek szerint könnyen elintézhető, azonban miután a politikus is a maga részét követeli, nemzetiség és ezt támogató telepítés azon tekintetek, melyekre a circinusnak ügyelni kell. Azonban Erdélyben egy millió kétszázézer oláh – fele görög egyesült, fele nem egyesült, 200 ezer szász és 600 ezer magyar lévén, természetes, hogy a felolvasztás a vegytani szabályok szerint rögtön nem eszközölhető, és így a különböző ingerekedőknek arányosítása a vegytanár figyelmét igényli...”²⁹² Csány mintha ismételte volna szavait; nyilván ezek közzájón forgó gondolatok voltak politikusi körökben.

A konszolidáció azonban nem következhetett be a háborús helyzet miatt. Mint ismeretes, a túl későn jött nemzetiségi törvény, illetve a magyar-román megbékélési tervezet már nem változtatott az események menetén, ennek ellenére jelzésértékűek voltak, jelezték az elmozdulást a magyar politikai elit felfogásában.²⁹³ Kétségtől a rendkívüli események hatására születtek, mégsem tekinthetünk rájuk úgy, mint a magyar kormány kétségbeesett engedményeire a szorult helyzetben. Az 1848–49-es időszak maga is rendkívüli volt, és a felpörgő események hatására nagyon rövid idő alatt majdhogynem korszakokat kellett átugorni.

²⁹¹ Csány László levele Kossuthhoz, Kolozsvár, 1849. ápr. 11. Csány László Kormánybiztos iratai 1848–1849. II. 256. Csány szerint csak Kossuth tudná megoldani a feladatot, mert benne mindenki megbízik, vagy egy bizottságra kellene bízni, amelynek 3 erdélyi és 2 magyarországi tagja lenne. A polgárháború azonban igen megnehezítette a helyzetet. Csány panaszkodott, hogy hiába alakítja át a hivatalokat, „de a vége mégis az, hogy ha itt vagyok, magam teszem, ha itt nem vagyok – más se teszi”. Csány levele Kossuthhoz, Kolozsvár, 1849. ápr. 16. Uo. 269.

²⁹² Horváth István levele Kemény Zsigmondhoz, Kolozsvárt, 1849. máj. 25. Kemény Zsigmond levelezése. 164–165. Kemény helytelenítette az eljárást, erről így írt Szemerének: „Láthatod, hogy az erdélyi kormánybiztosok egészen a Kossuth instrukciója szerint járnak el, s Erdély számára codificálnak.” Kemény levele Szemere Bertalanhoz, Debrecen, 1849. jún. 1. Uo. 169.

²⁹³ A korábbi álláspontot jól szemlélteti Kossuth beszéde az újvidéki szerb küldöttséghez 1848 márciusából, amelyben a jogok megadása mellett a magyar „diplomáciai” nyelv mellett érvelt: „...mert amely nemzet mindent megoszt, szabadságot, jogot és tisztelti a külön nyelveknek tökéletes szabad kifejlődését és maga körébeni használatát, az, ha azt mondja: egy országban százféleképpen nem lehet beszélni, hanem egy nyelvnek kell lenni, és Magyarországon magyarnak, mert magyar a szabadság, mely megosztott, méltánylásra találhat minden nyelvű polgártársainál”. Idézi Schlett i. m. II/1. 321.

A hagyományos rendi társadalom megszűnése teljesen új helyzet elé állította a magyar – és a nemzetiségi – politikusokat, ráadásul a nemzetiségi helyzet kezelésére külföldi minták sem álltak rendelkezésre. A nemzetállami koncepción túl 1848-ban „más fogalmi rendszer, más jövőkép nem állt rendelkezésére a liberálisoknak sem Magyarországon, sem máshol a nemzetállamokat építő Európában”.²⁹⁴ Még nem létezett olyan koncepció, amely „egy több nemzetiségű országban a nemzeti szuverenitás elvére épülő liberális államberendezkedést és a nemzetiségek nemzeti önrendelkezési jogát összeegyeztette”.²⁹⁵ A korabeli Európában nem sok viszonyítási pont kínálkozott. Hiszen a háromnyelvűséget kimondó svájci alkotmány vagy a frankfurti nemzetgyűlés által kidolgozott „Alapjogok”, amelyben az egyházi, közigazgatási és bírósági szabad nyelvhasználatot mondták ki, csak 1848-ban váltak törvénné. Az uralkodó a francia minta volt, ezt az államnemzeti modellt vette át Hollandia, Spanyolország vagy a skandináv államok is.²⁹⁶ Az újonnan létrejött Belgium 1831-ben elfogadott alkotmánya – amely szintén mintául szolgált több közép- és délkelet-európai ország, többek között 1848-ban Magyarország számára – annak ellenére, hogy Belgiumot két közel egyforma népességű népcsoport lakta, ugyancsak nem rendezte a nemzetiségi kérdést. Kimondták az ország nyelveinek szabad használatát, de az állam „hivatalos” nyelve a francia lett.²⁹⁷ Az első olyan alkotmány, amely hivatalosan is törvénybe iktatta egy állam többnyelvűségét, a svájci alkotmány volt, amelynek elfogadására az 1847-es polgárháború (ún. Sonderbund-Krieg) nyomán 1848 októberében került sor, de a svájci viszonyokat a kortársak még inkább egzotikusnak, mintsem mintának tekintették. A magyarországi nemzetiségek számára sokkal inkább a Pillersdorf belügyminiszter által kidolgozott és 1848. április 25-én kiadott osztrák alkotmány előírásai jelenthettek mintát, amely kimondta „az összes néptörzsek nemzetiségének és nyelvének sérthetetlenségét”.²⁹⁸ Ennek viszont az volt a problematikus pontja, hogy garantálta ugyan a nemzetiségek egyenjogúságát, de az államot a dinasztikus elvre és nem a nemzeti szuverenitás elvére alapozta.

²⁹⁴ Uo. 323.

²⁹⁵ Uo. 324.

²⁹⁶ „A »francia« államnemzeti modell lényegét az alkotta, hogy az egyén és az állam között nincsenek közvetítők, nincsenek (nép)csoportok, vagyis csak egyetlen, »politikai« közösség létezik, a nyelvi, vallási, társadalmi különbség nélküli *nemzet*, amely a hatalmat, az *államot* létrehozza, működteti, ellenőrzi.” Gergely: i. m. 78.

²⁹⁷ Ezáltal a belga alkotmány azt sugallta, „hogy a francia »politikai nemzet« modellje alapján a többnemzetiségű országokban is működőképes államok teremthetők”. Uo. 78.

²⁹⁸ Szász Zoltán: A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. In: Szabad György (szerk.): *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. H. n., é. n. 318–319. A sokak számára modellként szolgáló belga alkotmány 1830-ban még egy francia nyelvű állam- és közigazgatást teremtett.

A dilemmát jól érzékelteti Szász Zoltán: „Az a tény, hogy a magyarság és a nem-magyar népek struktúrája messze nem volt azonos, hogy fejlődésük nem volt szinkronban egymással, azt jelentette a kor felfogásában és valóságosan is, hogy nem egyenrangú felek állnak szemben egymással, s a magyarok számára erősítette mindazt a korábbi meggyőződést, hogy a nemzetiségek jövője még egy magyar-hungarus politikai eszmerendszer keretei közé vonható, mind pedig azt a nézetet, hogy a nemzetiségi különvilágok kialakítására törekvő kevesek jobbra pánszláv vagy egyéb agitátorok, netán idegen hatalmak céljait szolgálják.”²⁹⁹ A magyar liberálisok sokáig úgy vélték, hogy a jogkiterjesztéssel és a jobbágyfelszabadítással, tehát az áprilisi törvényekkel mindent megtettek a kérdés rendezésére. 1849-re módosult a helyzet: az időleges konszolidációt kihasználva – és leszűrve a véres polgárháború tanulságait – megpróbálták közeledni a nemzetiségekhez. Ebben román részről a havasalföldi emigránsok is a magyar kormány segítségére voltak³⁰⁰; illetve az olasz oktrojált alkotmány (1849. március 4.) miatti csalódás is némileg kedvezőbbre hangolta a légkört. Ráadásul a megegyezést sürgették a külföldre küldött diplomaták is.³⁰¹ 1849 tavaszán a radikális *Március Tizenötödikében* már olyan cikkek jelentek meg, amelyek jóval túlmentek a kormányzat, de a magyar közvélemény álláspontján is. Az újság sürgette a nemzetiségi kérdés megoldását, mégpedig a teljes jogegyenlőség alapján: „És amidőn alkudni akarunk, tegyük félre a corpus jurist s annak elkopott fikcióit. [...] Ha előttünk a haza rendezésében tabula rasa volna, tehetnők szabadon, ami tetszik: akkor minden kétkedés nélkül azt mondanók, Magyarország, Erdély, Horvátország, sőt ha kívánják, a felső megyei szlávság külön e naptól fogva egy szövetséges köztársaság.” Ez ugyan még a cikkíró szerint sem azonnal valósítható meg, de a végső cél az, „hogy a meglévő és semmi esetre többé nem ignorálható nemzetiségek békében és testvériségben és szabadságban mindörökké összetartsanak”.³⁰² A megoldás azonban túl későn jött: a szegedi *Projet de pacification* (1849. július 14.) igen széles körű nyelvi jogokat biztosított a románok számára (közigazgatásban, oktatásban, bíróságokon,

²⁹⁹ Uo. 321.

³⁰⁰ Bár ők is kétségesnek látták a helyzetet. Bálcescu így írt erről 1849 májusában Debrecenből a Kossuthnal folytatott tárgyalása nyomán: „Remélem, hogy a megoldás lehetséges, bár kissé nehéz a két fél fanatizmusa és ingerültsége miatt.” Bálcescu levele Ion Ghicăhoz, Debrecen, 1849. máj. 29. In: *1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről*. 176.

³⁰¹ A magyar–román közeledés létrejöttében a Czartoryski herceg vezette lengyel emigráció szerepére mutat rá Gergely András. Gergely: i. m. 87–88.

³⁰² *Március Tizenötödike*, 1849. márc. 6. In: *1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről*. 156–157.

nemzetőrségben),³⁰³ de elsősorban azzal ment túl minden korábbi törvénytervezeten, hogy elismerte: a románok „külön nemzetiséget képeznek”, és általában „a Magyarhon kiegészítő részét képező népiségek”-ről van szó, ez tehát már a kollektív jogok irányába mutatott, amit a nemzetiségek követeltek. Szemere miniszterelnök részben ennek alapján dolgozott ki egy törvénytervezetet, amelyet az országgyűlés július 28-án fogadott el.³⁰⁴ A „minden népiségek nemzeti szabad kifejlődésének” biztosítására a nemzetiségi törvény (1849:VIII. tc.) 17 cikkelye főleg a hivatali nyelvhasználatot szabályozta.³⁰⁵ Szemere a törvény vitája során hangsúlyozta, a szabadság mellett milyen nagy fontosságú a nemzetiség biztosítása is: „Hadd lássa a világ ... hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságot kívánták és nyerték meg, mi értjük az új történet új forradalmát és hogy mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségüket is.”³⁰⁶ A törvény – még ha tételesen nem is mondta ki –, feladta az egységes magyar politikai nemzet eszméjét, és egy új megoldási móddal kísérletezett.

Gergely András tárta fel a törvény keletkezéstörténetét. 1848-ban nem csak Magyarország, hanem a Habsburg Birodalom egésze és a Német Szövetség is szembesült a kérdéssel. A német megosztottságból adódóan ugyanis német nyelvterületen Herder nyomán a nemzet egy másfajta, kultúrnemzeti felfogása terjedt el, amely szerint a nemzetet nyelve, kultúrája, hagyományai és nem föltétlenül a közös állam fűzi egybe. A frankfurti előparlament ennek ellenére a Német Szövetség határait vette alapul, kiegészítve a Poroszországhoz tartozó Kelet- és Nyugat-Poroszországgal és a poseni hercegség egy részével is. Ez utóbbi kapcsán heves vita bontakozott ki, míg végül csak a németek lakta rész felvétele mellett döntöttek. Még nagyobb problémát jelentett a Habsburg Birodalom – vagy annak egy része – esetleges csatlakozása. Még a kezdeti időszakban nagy megdöbben-

³⁰³ Ehhez hasonló szellemben válaszolt Kossuth is Ioan Dragoș képviselő kérdésére 1849. április 26-án. A magyar nyelv csak az országgyűlésen és az „országkormányzatban” lenne kötelező, „mert különben az ország fenn nem állhat”, de emellett „minden nyelvnek és népiségnek nemcsak szabad használatot és fejlődést akarunk engedni, hanem ezen fejlődést a civilizáció érdekében elő is mozdítani”. 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. 166–167.

³⁰⁴ A törvény létrejöttét és vitáját elemzi Gergely: i. m. 86–90. A kormány tagjai kiálltak a javaslat mellett. Batthyány Kázmér külügyminiszter például azzal érvelt, hogy a nemzetiségeket vagy „tűzzel-vassal elpusztítják”, ami abszurdum, vagy „lecsendesítik” őket, és ez utóbbira szolgál a törvény. A nyílt ülésen egyetlen képviselő sem szólalt fel a törvényjavaslat ellen, csak az elhalasztás mellett. Gergely szerint megfigyelhető ebben az esetben is, hogy egyrészt a kormányzó politikai elit továbbment a kérdésben, mint a képviselők többsége, másrészt hogy a radikálisok türelmetlenebbeknek bizonyultak a nemzetiségpolitikát illetően, mint a liberálisok. Uo. 89.

³⁰⁵ Beér–Csizmadia: i. m. 868–869.

³⁰⁶ Uo. 472.

nést keltett Frankfurtban, amikor František Palacký, a cseh nemzeti mozgalom vezetője 1848. április 11-i levelében elutasította a csehek részvételét, arra hivatkozva, hogy a frankfurti parlament a történelmi jogok helyett a népfelség álláspontjára helyezkedett, ennek alapján viszont a cseheknek is joguk van a nemzeti életre, és nem lehet őket arra kényszeríteni, hogy egy szomszédjuk javára feláldozzák magukat.³⁰⁷ A frankfurti parlament hasonló dilemma előtt állt, mint a magyar; a viták nyomán végül az államnemzeti modellt választotta. 1848 végén az Alapjogok (Grundrechte) első paragrafusa kimondta, hogy a német nép a német birodalmat alkotó államok polgáraiból áll.³⁰⁸ Ezzel egyrészt lemondtak a birodalmon kívül élő németekről, másrészt megoldatlan maradt a birodalmon belül élő más nemzetiségekhez való viszony. Érdekes epizód, hogy a nemzetiségi kérdés fontosságára egy grazi baloldali képviselő hívta fel a figyelmet, éppen a magyar országgyűlési küldöttség ünnepélyes fogadása kapcsán. Javaslatát az alapjogokkal foglalkozó parlamenti bizottság elfogadta, és az alapjogok közé beiktatták a „népiségek szabad kifejlődését”, valamint saját területükön a szabad nyelvhasználatot a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, oktatásban és az egyházi élet területén.³⁰⁹ A magyar nemzetiségi törvény első pontja aztán ezt vette át, kimondva: „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezenel biztosítatik”.³¹⁰

A magyar nemzetiségi törvény úttörő volt tehát Európában, hiszen mind a Német Szövetség, mind a Habsburg Birodalom nem önálló törvényben, hanem csak az alkotmány egy-egy paragrafusában foglalkozott a nemzetiségi jogokkal. Az Osztrák Császárság 1848. április 25-i új alkotmányában egy új kifejezést vezettek be: a „néptörzs” (*Volksstamm*) fogalma aztán a későbbi szabályozásokba is bekerült. Az áprilisi alkotmány kimondta a néptörzsek nemzetiségükhöz és nyelvükhöz való jogát.³¹¹ A kreamsieri birodalmi gyűlés leszögezte a néptörzsek egyenjogúságát, és a készülő – de el nem fogadott és soha életbe nem lépett – alkotmány is ezen alapult, sőt elvileg nem tett különbséget a német és a többi „néptörzs” között.³¹² Az alkotmánytervezet egy kompromisszumra épült a többségében német anyanyelvű képviselők által támogatott centralizmus és a szlávok

³⁰⁷ Uo. 80–81.

³⁰⁸ Az eredeti szöveg szerint: „das deutsche Volk besteht aus Angehörigen der Staaten, welche aus das deutsche Reich bilden”. Uo. 80.

³⁰⁹ Gergely – Hans Rothfels nyomán – ezt a kulturális-nemzeti autonómia irányába mutató lépésként értékeli. Uo. 81.

³¹⁰ Az egyezésre elsőként Gergely mutatott rá. Uo. 89.

³¹¹ Az alkotmány 4. §-a kimondta, hogy „allen Volksstämmen ist die Unverletzbarkeit ihrer Nationalität und Sprache gewährleistet”. Uo. 81.

³¹² Az 5. § szerint: „alle Volksstämmen sind gleichberechtigt, und jedes Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache”. Uo. 82.

által képviselt föderalizmus között; a történelmi alapból indult ki, de a 14 tartományt megpróbálták a nemzetiségi szempontok figyelembevételével lehetőleg nemzetiségileg homogén körzetekre osztani. Egyes történészek, így Robert Kann véleménye szerint a kremsieri alkotmánytervezet elszalasztott lehetőség volt, hogy a Habsburg Birodalmat új alapokra helyezték és hosszú távon biztosítsák a népek békés együttélését.³¹³

Ezeknek a kísérleteknek a sorába illeszkedett tehát az 1849-es magyar nemzetiségi törvény. Azzal kapcsolatban, hogy a törvényt a szabadságharc végóráiban fogadták el, és soha nem lépett életbe, Szemere később azt írta: „az elveket kimondani mindig idején van, [...] bár a zsarnok szövetség győzött, a nyilatkozat most engesztelőleg ott zeng a kiábrándult népek lelkében”.³¹⁴ A törvény egyúttal jól jelzi a magyar liberális nemzetiségpolitika végső határait is: ez már olyan maximum volt, ahonnan később csak visszafelé vezetett az út, és amelynél tovább majd csak az emigráció ment. A román álláspontot ezzel szemben az emigráns politikus és történétíró, Nicolae Bălcescu nézete jellemzi: „Részemről a nemzetiség kérdését följé helyezem a szabadságnak. Míg egy nép nem válik nemzetté, mit sem tud kezdeni a szabadsággal. A szabadságot könnyen vissza lehet nyerni, ha elvész, de a nemzetiséget nem. Ezért úgy gondolom, hogy országunk mostani helyzetében inkább arra kell törekednünk, hogy megőrizzük az anynyira fenyegetett nemzetiségünket és annyi szabadságot kérjünk, amennyi föltétlenül szükséges nemzetiségünk kifejlődéséhez.”³¹⁵ Vagy ahogy máshol írta: „Az egyéni szabadság nem elegendő: a nemzeteknek nemzeti szabadság kell.”³¹⁶ Ezért is volt részben illúzió a magyar liberálisok részéről, hogy a szabadságjogok révén magukhoz láncolják a nemzetiségeket. Ami tehát az egyik fél számára a maximum, az a másik fél számára a minimum volt.³¹⁷

³¹³ Robert A. Kann: *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*. 2. jav. kiad. Berkeley–Los Angeles–London, 1977. 308–313. Kann értékelése szerint: „The Kremsier constitution carried all the positive and negative features of a compromise between federalism and centralism. [...] In any case, a multilateral agreement once achieved by an Austrian parliament would have represented a powerful constructive precedent for future democratic solutions.” Uo. 312.

³¹⁴ Szemere emlékiratát idézi Szász Zoltán: A nemzetiségi kérdés... 338.

³¹⁵ Nicolae Bălcescu levele Ion Ghicăhoz. Belgrád, 1849. jan. 21. In: *1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről*. 155.

³¹⁶ Nicolae Bălcescu levele Ion Ghicăhoz. Pest, 1849. jún. 6. Uo. 182.

³¹⁷ Az egyezkedő Bălcescu 1849 júniusában eltöprengett a jövőről, hogy lehetséges-e a konföderáció Magyarország népei között. „Nagyon is elterjedtek már azok a vágyak, melyek a románokat és a szlávokat a török birodalomban élő testvéreik felé hajtják, hogy velük együtt teremtsék meg nemzeti egységüket.” Egyelőre azonban közösen kell kivívniuk a szabadságot, hogy majd utána „a maguk részleges felszabadulásával” foglalkozhassanak. A magyarok egyelőre „anyagi és erkölcsi fölényben” vannak, de ez nem fog megmaradni. A románoknak meg kell érteniük: nem emelkedhetnek ki egyszerre a rabszolgasorsból az úri sorsba. „A jövő úgyis a tiétek: nemzeti voltotok leghatalmasabb biztosítóka Nagy- és Kis-Oláhszágnak, va-

A szabadságharc leverése teljesen más fordulatot adott az eseményeknek. Az unió kérdésében 48-ban a „vagy-vagy” kerekedett fölül. A kolozsvári „Unió vagy halál!” jelszóval³¹⁸ szemben ott állt a balázsfalvi válasz: az unió „a magyaroknak élet, a románoknak halál”. És hogy ez nem pusztán jelszó volt, hanem komolyan is gondolták, azt a polgárháború áldozatai mutatják, még ha az ok-okozati összefüggések jóval bonyolultabbak is ennél. A polgárháború áldozatai, az elszabadult indulatok mély – talán máig sem gyógyuló – sebeket ejtettek mindkét táborban, a bizalmatlanság légkörét erősítették, és hozzájárultak ahhoz, hogy az események később se a megegyezés irányába mutassanak.

1.4. A „kísérletek” évei: a szabadságharc leverésétől az 1865. évi kolozsvári unió gyűlésig

A neoabszolutizmus kora

A levert szabadságharc után a 48-as törvényekkel együtt az új rendszer az uniót is érvénytelennek nyilvánította, és megkezdődött egy más jellegű integrációs kísérlet: Erdélyt és a többi tartományt ezúttal az összbirodalomba kívánták integrálni.³¹⁹ Még a szabadságharc leverése előtt az osztrák kormány foglalkozott Erdély sorsával. 1848 decemberében Olmützben a minisztertanács kedvezően fogadta a szászok kérését egy külön koronátartomány szervezését illetően. Geringer miniszteri tanácsos szerint ennek pozitív visszhangja lett volna, és az összmonarchia érdekének is megfelelt. Már ekkor felmerült a Gubernium átszervezése és a katonai kormányzat

lamint Moldvának szabadsága s ezt csak a magyarok segítségével vívhatjátok ki.” Nicolae Bălcescu levele Ion Ghicăhoz. Pest, 1849. jún. 6. In: 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. 181–182. Ezzel szemben Andrássy Gyula, aki a horvátoknak és szerbeknek teendő engedményekre és biztosítékok adására biztatta a kormányt, jókora reálpolitikusi cinizmussal írta: „Nem vesztenénk semmit, mert a győztes módosíthat, ha pedig legyőzik, úgyis mind egy.” Andrássy Gyula jelentése Batthyány Kázmér külügyminiszternek a belgrádi tárgyalások eredményéről. Pancsova, 1849. jún. 11. Uo. 189. A felek a megegyezési szándék mellett is tele voltak kölcsönös bizalmatlansággal és hátsó szándékkal.

³¹⁸ A román és szász történetírásban meggyökerezett véleménnyel szemben különben a jelszó nem a más nemzetiségek kiirtását jelentette, hanem a magyarok magukra vonatkoztatták, azaz: inkább meghalnak, de az unióhoz ragaszkodnak. Egyed: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. 61–62.

³¹⁹ Lásd Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000; K. Lengyel Zsolt: *Siebenbürgen im Neoabsolutismus 1849–1860. Betrachtungen zu den staatsorganisatorischen Prinzipien*. In: Zsolt K. Lengyel–Ulrich A. Wien (Hrsg.): *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690–1867)*. Köln–Weimar–Wien, 1999. 87–118.

bevezetése.³²⁰ Ferenc József 1848. december 21-i kiáltványa reményt adott a szászoknak: dicsérte a szász bátorságot, kitartást és hűséget, rendszeretüket és törvényesség iránti érzéküket, valamint érvényben hagyta a Királyföld beosztását és részben autonómiáját is. Kezdetben rövid ideig a birodalmi kormányzat átvette a nemzeti mozgalmak jelszavát, és a *Gleichberechtigung*, a nemzetek/nemzetiségek egyenjogúsításának eszméjét igyekezett a lehetőségekhez képest gyakorlatba ültetni.³²¹ Ez azonban igen kényes egyensúlyozást jelentett a nemzetiségi és összbirodalmi érdekek között, ahogy Metternich herceg szellemesen írta: a kormányzat „a birodalom egységének Szküllája és a nemzetiségek egyenjogúságának Kharüdisze között” vergődött.³²² A románok és a szászok még rövid ideig reménykedhettek, hogy a szabadságharc során tanúsított magatartásukért jutalomképpen legalább részben sikerül elképzeléseiket megvalósítaniuk, de hamar be kellett látniuk, hogy az összbirodalmi érdek minden nemzetiségi partikularizmussal szemben türelmetlen. A fő cél kimondva-kimondatlan az volt, hogy Erdély sajátosságait, különállását felszámolják, a nemzetiségi és társadalmi ellentéteket elfojtsák és a pacifikált tartományt betagolják az összmonarchiába.

A szász vezetők a Királyföld és a Monarchia organikus egységét remélték; egy közvetlenül az uralkodótól függő koronartartományt szerettek volna kieszközölni. Ezzel szemben – ahogy Friedrich Teutsch írta – kisszerűség és butaság, elnyomás és rossz bánásmód volt nekik is a részük, mivel ellenséggel és baráttal egyformán bánt a rendszer.³²³ A szász egyetem már 1849 végén összeült, hogy kidolgozza a Királyföld reformjával kapcsolatos tervezetét, majd a következő év elején öt emlékiratban foglalták össze az eredményeket. Ludwig von Wohlgemuth, Erdély polgári és katonai kormányzója 1850 nyarán úgy vélte, hogy nem lenne szerencsés a szászok elkülönülését még jobban elősegíteni, ez egyrészt tovább növelné a német elem elleni gyűlöletet, másrészt a németek csak ott tudják pozitív hatásukat kifejteni, ahol a többiekkel vegyülnek. Ezért a szászoknak fel kell adniuk

³²⁰ Kivonat az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvéből. Br. Geringer miniszteri tanácsos jelentése Erdély újjászervezése tárgyában, Olmütz, 1848. dec. 9. Andics: i. m. II. 221.

³²¹ Deák Ágnes igen érdekesen elemzi, hogy az egyenjogúsítás eszméje milyen bonyolult problémák elé állította a kormányzatot, főleg ami a konkrét intézkedéseket és ezek előkészítését illeti. Nem csak azt kellett eldönteni, hogy milyen jogok illessék a különböző nemzeti csoportokat, de azt is, hogy melyek ezek a nemzeti csoportok, és ami még ennél is bonyolultabb volt: hogy milyen tényezők alapján dönthető el, kik tartoznak az illető nemzeti csoporthoz. Ez utóbbi feltérképezésének nehézségeire jó példa az 1850-es népszámlálás végrehajtása. Lásd Deák Ágnes: i. m. 59–79.

³²² Uo. 9.

³²³ Fr[iedrich] Teutsch: *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*. Hermannstadt, 1924. 215–216. A neoabszolutizmus korára lásd még: Irmgard Martius: *Großösterreich und die Siebenbürgen Sachsen 1848–1859*. München, 1957.

zártágukat és másokkal szembeni intoleranciájukat, és főleg a románokra kell hatniuk. A Királyföld különben sem összefüggő terület, és a szászok nincsenek ott sem többségben. Amúgy is a „Gesamtstaat” érdekei a lényegesek a szászok magánérdekével szemben.³²⁴ A *Siebenbürger Bote* cikke 1850 nyaráról jól tükrözi a szászok felháborodását: „Erdélyben egyáltalán nem tesznek különbséget azon népesség között, mely táplálta és véghezvitte a felkelést, és a hűségeselek között... Bizony sokat írtak az oly sokszor említett egyenjogúságról, Erdélyben ennek azonban csak efféle negatív értelmezését tudták megtalálni.”³²⁵ Ha Wohlgemuth az összbirodalom érdekeit képviselte, a mellé kinevezett polgári biztosban, Eduard Bachban – aki a belügyminiszter testvére volt – a szászok szilárd támaszakra találtak. Bach minden igyekezetével támogatta a szász törekvéseket.

1851 elején Wohlgemuth meghalt, helyette Karl Schwarzenberg herceget nevezték ki kormányzónak, akiben a szászok amúgy is a magyar arisztokrácia barátját látták. Schwarzenberg Erdélybe érkezése után betartotta a tartományt, és ezt követően úgy látta, hogy nem lenne szerencsés fenntartani a szász autonómiát, hiszen a nemzeti egyenjogúság elvével is ütközik, ha 167 ezer szászt előnyben részesítenek anélkül, hogy 1,2 millió románra tekintettel lennének, és ráadásul még 600 ezer magyart is sértene ezzel.³²⁶ Ezek után Franz Salmen szász ispánt, a Királyföld autonómiájának védelmezőjét – felfelé buktatva – eltávolították tisztségéből; a szász egyetem – bár formálisan nem szűnt meg – nem ültetett össze, és Salmen utódját sem nevezték ki. A szászok hiába menesztettek küldöttséget Bécsbe, hiába próbálták Schwarzenberget meggyőzni, hogy ők a német erkölcs és kultúra, valamint az osztrák államiság gondolatának hordozói Erdélyben³²⁷, 1852-ben drasztikusan fogtak hozzá a szász autonómia felszámolásához. A széki és városi közigazgatást átszervezték, állami hivatalok váltották fel az öngazgatás intézményeit. Az új területi beosztás kapcsán írta Josef Bedeus von Scharberg – az amúgy császárhű hivatalnok –, hogy ha Bécs a szászok megsemmisítését tűzi ki célul, akkor sem végezheték volna

³²⁴ A levélben „starre Abgeschlossenheit” és „abstossende Intoleranz” kifejezések fordulnak elő. Wohlgemuth szerint: „die Sachsen sind ein gemachtes Volk, die Romanen ein zu schaffendes; gut ist es, wenn jenes thunlichsten Kontakt mit diesem kommt”. Wohlgemuth 1850. júl. 2-i leveléből Schwarzenberg miniszterelnökhöz idéz Mátyás Lajos-Loránd: *Einleitung*. In: uő (Hrsg.): *Vierhundertfünfzehn Tage in Wien. Das Tagebuch der siebenbürgisch-sächsischen Nationaldeputation (1850–1851)*. Cluj-Napoca, 2007. 20. Wohlgemuth célja: „aus Siebenbürgen das zu machen, was es im Länder-Complex der österreichischen Monarchie zu werden von der Natur und in politischer und militärischer Hinsicht so auffallend berufen ist”. Uo. 22.

³²⁵ *Siebenbürger Bote*, 1850. júl. 1. Idézi Deák Ágnes: „Az abszolutizmus vas vesszője alatt”. Erdély magyar szemmel 1850–51-ben. *Holmi*, VIII. évf. (1996. május) 5. sz. 715.

³²⁶ Uo. 23–24. Schwarzenberg szerint ráadásul a szász intézmények amúgy is túl demokratikusak.

³²⁷ Uo. 420.

ezt sikerebben. De hát mi célja lehetett a kormánynak, miért akarta volna – tette fel patetikusan a kérdést – ennek „a szegény, hűséges népecskének” megsemmisítését?³²⁸ Ennek ellenére a szászok kitartottak a kormányhűség politikája mellett, mert úgy vélték, még mindig ez a kisebbik rossz a magyar és román nemzeti törekvésekkel szemben. A szász lakosság többsége a csend és rend fenntartásában volt érdekelt, és anyagi helyzetük javulását várták a rendszertől.³²⁹ Az egyház mindig is kiemelkedő szerepet vállalt a szász közösségi élet szervezésében; ez most még tovább erősödött, sőt az evangélikus püspöki szék Nagyszebenbe való áthelyezése szimbolikusan is kifejezte az egyház által betölteni kívánt szerepet, amely most a szász egyetemet szerette volna pótolni. Emellett egyre nőtt az egyesületi élet szerepe, a szász honismereti–művelődési egyesület, a Verein für Siebenbürgische Landeskunde összejövetelei szintén pótolni kívánták a szász egyetem üléseit. A szász nemzettudat erősítését szolgálta Georg Daniel Teutsch, a későbbi püspök munkája a szászok történetéről, amelynek első része 1852-ben jelent meg.³³⁰ Teutsch, aki 1848-ban még uniópárti volt, 1859-ben már úgy vélte, hogy bár Bécs lábbal tapossa a szászok érdekeit, mégis „a német kormánnyal [azaz a bécsi kormánnyal] kell tartaniuk”.³³¹ Jól megfigyelhető Teutschnál is az az irányváltás, amely ekkor mélyült el: a szászok egyre inkább az egyesülés útján haladó Németország felé tájékozódtak. Ausztria helyett a német „anyaország” lett eszményük és tájékozódási pontjuk. Az 1859-es Schiller-évforduló – Schiller születésének századik évfordulója – fontos állomást jelentett ebben a folyamatban. Az évforduló szervezése nemcsak kulturális pezsgést hozott az erdélyi szász városokba, hanem erősítette az összetartozás-tudatot a szászok és németek között, hiszen – ahogy a brassói tanács írta – Schiller születésnapját mindenhol ünnepelték, ahol „német szó visszhangzott”.³³² A szász városokban szervezőbizottságok készítettek elő az ünnepségeket, és november 10-én színházi előadásokkal, ünnepélyekkel emlékeztek a költőre. Az esemény – akárcsak a korszak hasonló magyar és román ünnepségei, megemlékezései – nem csupán kulturális rendezvények sorozata volt, hanem „nemzeti”

³²⁸ Eugen von Friedenfels: *Joseph Bedeus von Scharberg. Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert. Zweiter Teil. 1848–1858.* Wien, 1877. 245.

³²⁹ Mádl Loránd idéz többek között egy 1856-os bizalmas jelentésből, amely szerint a szászok elégedetlenségük ellenére kitartanak a rendszer mellett, mivel a magyarok és románok gyűlölik őket, és nemzetiségként elpusztulnának, ha Erdély megszűnne osztrák tartomány lenni. Loránd L. Mádl: *De la privilegiu la uniformizare. Sașii transilvăneni și autoritățile austriece în deceniul neoabsolutist (1849–1860).* Cluj-Napoca, 2008. 149.

³³⁰ Georg Daniel Teutsch: *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen für das Sächsische Volk.* I. 1852.

³³¹ Otto Folberth: Die Auswirkung des „Ausgleichs“ von 1867 auf Siebenbürgen. In: Theodor Mayer (Hrsg.): *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen.* München, 1968. (Buchreihe der Süddeutsche Historischen Kommission, Bd. 20.) 54.

³³² Mádl: *De la privilegiu...* 150.

ünnap. A segesvári költő, Franz Obert így emlékezett vissza: „nem pusztán irodalmi, hanem nemzeti esemény volt, amely a meghívóm utolsó mondatából is következett: Mi német vér vagyunk.”³³³

A románok hasonlóképpen csalatkoztak reményeikben. 1849-ben még a Monarchia összes románjainak egyesítését kérték egy külön közigazgatási egységbe. 1849–1851-ben több, az uralkodóhoz eljuttatott kérvényben sorolták fel kívánságaikat: ezek lényege a Monarchián belüli nemzeti egység megvalósítása, egyenjogúságuk elismerése, egyházi autonómia, de felmerült az évenkénti nemzeti gyűlés tartása és egy egyetem alapításának gondolata is. A petíciós mozgalom mellett több kisebb népgyűlést is szerveztek, mire a hatóságok a román nemzeti vezetőkkel szemben is keményebben léptek fel.³³⁴ A románok mindenképpen meglepődéssel nyugtázták, hogy a jogegyenlőség legalább negatív módon megvalósult, az elnyomásban mindenki egyenlő volt.³³⁵ Az azonban őket is felháborította – akárcsak a szászokat –, hogy áldozatukat Bécs nem honorálta. Az egyik 48-as román vezető írta: „Mi vérünket a császárért és nemzetünkért, nem pedig emlékérmékért vagy pénzért ontottuk. Negyvenezer román esett el, és háromszáz falu lett tűz martaléka a trón védelméért, s köszönésként ugyanazon önkényuralom alá hajtának bennünket, mint korábban. Igen, helyzetünk még elviselhetetlenebb, mint 1848-ban volt; akkoriban legalább még nem kóstitoltunk bele a szabadságba. Most azonban már megízleltük, a szabadságért magunkat feláldoztuk, s mégis megtagadják azt tőlünk.”³³⁶ Számukra azonban minden negatívuma ellenére több kedvező változást is hozott a rendszer, ezek között a legfontosabbak az 1848. évi jobbagyfelszabadítás nyomán és ennek részletes szabályozására 1854-ben kiadott úrbéri pátenst, valamint a „Gleichberechtigung” részleges megvalósulásaként a hivatalok megnyílása, és egy nagyobb számú értelmiségi-hivatalnoki réteg kialakulása.³³⁷ Úgyszintén gesztus volt a románok felé a

³³³ Uo. 151.

³³⁴ Szász Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867). In: ET. 1440–1444.

³³⁵ Ez a korszak és a későbbi történetírás egyik kedvenc toposza volt, azonban differenciáltan kell szemlélnünk: a megtorlások kezdetben nyilvánvalóan a magyarokat sújtották, és később is megbízhatatlannak tartották őket; a kiinduló állapothoz képest tehát a magyarok vesztek a legtöbbet, a családások ellenére a szászoknak és románoknak relatíve kedvezőbb volt a helyzete, bár a bürokratikus intézkedések jó része egyaránt érintette a teljes lakosságot. A korszak neves publicistája, Kecskeméthy Aurél írta, hogy a nem magyarok elnyerték az egyenjogúságot a magyarokkal, de ez „egyenjogú szolgáltság”, „egyenlő kötelezettség a német bureaucratia teljhatalmának hódolni”. Idézi Deák Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás”*. 12.

³³⁶ Alexandru Papiu-Ilarian levelét Barițiuhoz 1850-ből idézi Deák Ágnes: *„Az abszolutizmus vas vesszője alatt”*. 715. A román történetírás későbbi toposzainak egy része már megtalálható a levélben, akárcsak a 40 ezer román áldozat emlegetése.

³³⁷ Ennek nyomán megnőtt a román diákok száma Erdély középiskolaiban. A gimnáziumokban 1851–1855 között 615 román diák tanult (az összlétszám 22%-a), ez a szám 1865-ig 1343-ra emelkedett (37%), de a kolozsvári Királyi Lyceum érettségizettjeinek az 1866–67-es

balázsfalvi görög katolikus püspökség érseki rangra való emelése és két új püspökség, a szamosújvári és a lugosi létrehozása.³³⁸ Szimbolikus jelentéssel bírt a románok számára az is, hogy az új érsekség révén a görög katolikus románok kikerültek Esztergom joghatósága alól; ezt szintén a nemzeti emancipációs folyamat részeként élték meg.³³⁹ A rangemelés azonban pillanatnyilag kiélezte az ellentéteket a görög katolikusok és görögkeletiek között, egyrésztől ugyanis Şaguna – annak ellenére, hogy Bécsből címekkel és pénzjutalommal halmozta el – rossz néven vette mellőzését, másrészt Sterca-Şuluţiu, az új érsek magát a „románok mitropolitájának” nevezte; elképzelése szerint ugyanis a nemzeti emancipáció útját a románok vallási egyesülése nagyban elősegíthette volna. A feszült viszony 1855-ben érte el mélypontját, amikor Şaguna kiátkozta a görög katolikus Bariţiu által szerkesztett *Gazeta Transilvaniei*t, megtiltva híveinek, hogy előfizessék és olvassák a lapot.³⁴⁰

A magyarok többsége letargikusan figyelte az eseményeket, az „el-némítottság, megaláztatás nemzeti élménye” határozta meg közérzetüket. Itt nem volt olyan méretű a rendszerrel szembeni ellenállás, mint Magyarországon,³⁴¹ de az elhallgatott sérelmek egyre halmozódtak. A szászokkal és románokkal szembeni viszonyt 1848–49 tragikus eseményei árnyékolták be. A ki nem beszélt tragikus élmények különösen a románokkal szembeni ellenérzéseket táplálták. Egy gyulafehérvári magyar naplóról szerint „nékiek egy a közös cél, egy nagy Románia a magyar, német és szász romjain, és ennek keresztülvitelére tízszer kész hitet változtatni, mindenkinnek a szabadság a szájában, mely szerinte abból áll, hogy ő legyen az országban az általános úr, ennek létesítésére nem irtózik ő muszkától, s kész annak talpát nyalni, hogy célja létesüljön”.³⁴² A románok pánszlávizmusa és a dákoromán eszmék terjedésétől való félelem csak fokozódott 1848–49 után, ezt a társadalmi feszültségek is tovább táplálták. Gyulai Pál hasonlóképpen sötét színekkel festette le az erdélyi viszonyokat 1851-ben: „Itt egymást fenyegetve, gyűlölve sodortatnak végletekre. A nép foglalásokkal tölti idejét, a birtokos perléssel, s visszatorlásra kényszerül, a nép

tanévben már 54,7%-a volt román nemzetiségű. Retegan: *Reconstrucţia*... 18.

³³⁸ Az 1850. decemberi 12-i uralkodói rendelet és az 1853. november 6-i pápai bulla (*Ecclesiam Christi*) alapján került sor a rangemelésre és az átszervezésre.

³³⁹ Lásd Retegan: *Reconstrucţia*... 24.

³⁴⁰ Uo. 25–31.

³⁴¹ Egy névtelen naplóról beszámolt 1850 őszén Bánffy Miklós látogatásáról, aki szerint „Magyarhonból még lesz Magyarország, de Erdélyből sohasem, mert Magyarhon nyíltan, tartózkodás nélkül mutatja a mostani rendszerrel elégtelenségét, Erdély ellenben síri csennel hallgat”. Idézi Deák Ágnes: „Az abszolutizmus vas vesszője alatt”. 716.

³⁴² Uo. 717.

bosszút forral a jövőre, a birtokos remegésben él. Ily sivár élet mily következményeket rejthet?”³⁴³

A nemzetiségi ellentéteket tovább bonyolította a hivatalvállalás kérdése. Kezdetben a szászoknak kedveztek a viszonyok, de Schwarzenberg kormányzósága kezdetén megindult a Birodalom német és szláv tartományaiból az idegen hivatalnokok beáramlása. A nép körében „galíciaiknak” nevezett hivatalnokokkal szemben mindhárom nemzetiség körében ellenérzéseket tápláltak, hiszen mindannyian úgy érezték, az ő helyüket veszik el ezek az idegenek.³⁴⁴ Érdekes fényt vet a jelenségre a Deák Ágnes által feldolgozott napló: írója kezdetben nem vállalt állást a gyűlölt rendszerben, de miután a megélhetési gondok hamarosan rákényszerítették, ezt azzal indokolta, hogy „szükséges minden józanon gondolkodó magyarnak egy-egy pontot elfoglalni, s azt a tolakodó és hazaellenes olá(h)tól megóvni”.³⁴⁵ Jellemző, ahogy a küüllővári cs. k. kerületi bizottság hierarchiáját bemutatta: a kerületi biztos és segédje bukovinaiak, egy írnok galíciai, „a több alárendelt hivatalnok mind olá(h) extribunokból állott”.³⁴⁶ A nemzetiségi ellentétek átszötték az egész közigazgatást és igazságszolgáltatást. Legtöbb erdélyi hivatalnok saját nemzetiségének akart kedvezni, vagy legalábbis a többi nemzetiség ezzel vádolta. A bizalmatlanság és félelem légköre tovább élt. Amikor néhány év múlva elkezdődött valamiféle közeledés, egy osztrák hivatalnok úgy vélte: „...a magyar nemesség az utóbbi időben közeledni látszik a román értelmiséghez, az azonban csálhatatlanul felismerhető, hogy a nyílt nemzetiségi gyűlölködést nem legyőzték, csak a saját pillanatnyi érdekeik érdekében elkezdett közeledéssel háttérbe szorították.”³⁴⁷

A neoabszolutizmus évei a folytonos kísérletezés jegyében teltek. A közigazgatási beosztást többször átalakították. Sor került néhány fontos reform bevezetésére is; ilyenek voltak a közigazgatás és igazságszolgáltatás különválasztása, új bírósági szervezet kiépítése, az osztrák polgári és büntető törvénykönyv bevezetése, a közteherviselés alapján álló új adó-

³⁴³ Uo. 725.

³⁴⁴ K. Lengyel: i. m. 102–103. Egy szűk körű román tanácskozáson 1860-ban összeszámolták, hány román hivatalnok van Erdélyben, és a „renegátokat” leszámítva 186 román írtak össze. Barițiu szerint ez ugyan a mintegy 1800 erdélyi hivatalnoknak csak töredéke, de az 1848 előtti állapotokhoz képest, amikor összesen 25–30 emberük volt, szép haladásnak tekinthető. A románok Erdély hivatalnokainak (a pénzügy kivételével) mintegy 10%-át képezték, de ha csak a helyi származásúakat vesszük figyelembe, akkor 18,7%-át. Mivel a „renegátokat” kihagyták a számításból, tényleges arányuk ennél magasabb lehetett. George Barițiu: *Parti alese din Istori’a Transilvaniei. Pe doue sute de ani in urma*. III. Sibiu, 1891. 60.

³⁴⁵ Deák Ágnes: „Az abszolutizmus vas vesszője alatt”. 727.

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ Egy Jancovsky nevű hivatalnok jelentése Kempen rendőrminiszternek, Nagyszeben, 1855. nov. 7. Uo. 733.

rendszer, az úrbéri viszonyok rendezése stb. A rendszer szempontjából létfontosságú volt a rendőri szervezet kiépítése; megszervezték a csendőrséget és a határrendészetet.³⁴⁸ A Kincstartóságot felszámolták, helyette létrehozták az új pénzügyigazgatást 6 pénzügyi kerülettel. Pozitív és negatív intézkedések azonban egyaránt felülről érkeztek, és kivitelezésük módja – ha nem is egyformán – elkeseredést szült a különböző nemzetiségek és társadalmi rétegek körében. Kidolgoztattak ugyan egyfajta „tartományi statútumot”,³⁴⁹ de ennek bevezetésére soha nem került sor, a centralizmus erőltetése nem hagyott teret a tartományi önállóságnak.

1848–49 sokkoló élmény volt mind a magyarok, mind a nemzetiségek számára. Ennek nyomán szükségessé vált a nemzetiségi kérdés újragondolása. Az erdélyi magyar liberális tábor vezéralakjai az ’50-es évek elején sorra meghaltak: Wesselényi Miklós, Kemény Dénes, id. Bethlen János, Szász Károly. Így a forradalom tanulságainak feldolgozása elméleti síkon nem történt meg. Erre a Pesten élő Kemény Zsigmond tett kísérletet, Széchenyi gondolataihoz nyúlva vissza, türelemre intett a nemzetiségi kérdésben. „A magyar ezentúl, ha a viszonyok által ellenkezőre csábíthatnák is, álljon ellent minden tervnek és törekvésnek, mely nyelvét a szellemi túlsúly, az értelmi felelősség és az erkölcsi tekintély varázshatalmán kívül más módokon és eszközökkel akarná terjeszteni. Ha ti valaha arra gondoltátok, hogy az átmagyarosítás országos határozatok és kormányrendeletek, hivatalnoki hév és papi buzgóság által köteleltetésileg terjesztessék, akkor a rokonszenv, melyet a közös szenvedések és közös érdekek gerjesztettek, az elnyomási vágy és fajtürelmetlenség gyanúja által oszlattatnék szét.”³⁵⁰ Kemény ezután felvázolta azt az illuzórikus jövőképet, mely szerint türelmességgel el lehet érni, hogy „e haza mindenajkú lakosai a magyar politikai nemzetiség érzelmét gyarapítsák keblökben”.³⁵¹ Szavai azonban már csak azért sem találtak visszhangra, mert igazán egyik táborhoz sem tartozott ekkor, ráadásul gondolatai túl elvontak voltak és távol estek a „közhangulattól”. Ugyanez érvényes Eötvös Józsefre is. Az ő nagy műve – *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* – ugyan visszhangot, sőt polémia is kiváltott, többek között az erdélyi Kemény Gábor szállt vitába vele, de nem ez az elméleti munka határozta meg a kérdésről való közgondolkodást. Eötvös munkája első kötetében még úgy vélte, hogy a nyelvi nacionalizmusnak nincs nagy jövője, de ha mégis sikerülne meghódítania a népet, akkor „azon államintézmények, melyek tekintet nélkül ezen eszmére alakultak, gyakran vele ellentétben állanak”, felbomlanának.

³⁴⁸ Lásd erről Szász: *Az abszolutizmus kora Erdélyben. 1432–1437.*

³⁴⁹ Josef Ritter von Grimm: *Carl Fürst zu Schwarzenberg, Gouverneur von Siebenbürgen. Ein Denkblatt.* Wien, 1861. 9.

³⁵⁰ Kemény Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után.* Pesten. 1851. 190.

³⁵¹ Uo. 191.

A szabadságot és a nemzetiségi elvet tehát nem lehet együtt, egyszerre intézményesíteni.³⁵² Ebből aztán az következik, hogy a történeti joghoz kell ragaszkodni, a nemzetiségeket pedig községi önkormányzattal és nyelvi jogokkal kell kielégíteni. Koncepciója később, a nemzetiségi törvény kidolgozásakor részben érvényesült is.

Az erdélyi magyar elit hangadó része a magyarországi példát követve szintén a passzív ellenállás útját választotta – vagy félreállították –,³⁵³ és igyekezett kulturális és gazdasági téren szervezkedni, már amennyire a rendszer ezt engedte. A szervezőmunkát Mikó Imre irányította, akinek nagy szerepe volt az Erdélyi Gazdasági Egylet újjáalakításában, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapításában és más közhasznú gondolatok megvalósításában. Mikó szisztematikusan igyekezett az erdélyi magyarság önszerveződését elősegíteni, és ehhez az egyesületi életen kívül a kulturális és oktatási intézmények, mint például a kolozsvári Nemzeti Színház, az erdélyi magyar iskolák támogatása – így a később nevét viselő sepsiszentgyörgyi református algimnázium beindítása – is hozzátartozott. A történeti forráskiadás, a történetírás művelése szintén a program része volt.³⁵⁴ Ahogy az Erdélyi Múzeum alapítására való felhívásában írta: „az Erdélyi Múzeum az itteni magyarság fennmaradásának, nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének *conditio sine qua non*-ja [kiemelés az eredetiben – PJJ]”.³⁵⁵ 1855-ben Mikó egy politikai lap alapításába fogott; ez a következő év tavaszán jelent meg *Kolozsvári Közlöny* címmel, teret nyújtva a „nemzet jobbainak és értelmesebbjeinek”, hogy kifejthessék „közjóra célzó nézeteiket”. Mikó a lapnak olyan nemzeti liberális irányvonalat szánt, amely nemzeti érdeket képvisel ugyan, de toleráns a többi erdélyi nemzetiség irányában és nem provokálja a hatalmat.³⁵⁶ A mintának tartott *Pesti Napló* szerkesztőjének, Pompéry Jánosnak írt levelében kifejezte kívánságát: „Úgy lenne szép, ha mindkét hon írói és hírlapszerkesztői, valamint közpályájú emberei közös szeretettel s összhangzólag mozdítanák

³⁵² Idézi Demeter Attila: Eötvös József nemzetiségi nézetei az *Uralkodó eszmékben*. *Magyar Kisebbség*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz. 41. Eötvös gondolatmenetére lásd a teljes tanulmányt (38–49).

³⁵³ Erdélyre nézve egyelőre nem folytak kutatások, de az eddigi szórványos adatok megerősíteni látszanak Benedek Gábor, Pap József, Deák Ágnes megállapításait. A passzív ellenállás itt is egy szűk elitezre vonatkozott, a hivatalnokok jelentős része viszont egzisztenciális okokból rá volt utalva a hivatalviselésre. A jelenség mértékének feltérképezésére azonban további vizsgálatok szükségesek. A vármegyei tisztikarra nézve lásd Pap József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged, 2003.

³⁵⁴ Mikó tevékenységére: Egyed: *Gróf Mikó Imre*. 96–199.

³⁵⁵ Mikó Imre felhívása az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításának érdekében, Kolozsvár, 1856. márc. 31. *Gyűljanak meg közöttünk is új oltártűzei az ismereteknek*. Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai. Összeállította Egyed Ákos és Kovács Eszter, Kolozsvár, 2008. 34.

³⁵⁶ Uo. 141–144.

elő mindkét hazában a köznemzeti ügyeket.”³⁵⁷ Mikó nemzetfelfogása főleg nyelvi-kulturális alapozású volt – ahogy erre életrajzírója, Egyed Ákos is rámutatott –, a nyelv szerepét meghatározónak tekintette: „nyelvünkben élünk vagy azzal halunk meg”,³⁵⁸ ezért tartotta szükségesnek az erdélyi magyarság – de a románok és szászok számára is – irodalmuk, történetírásuk, művelődésük intézményes fejlesztését. Jellemző a különböző nézetekre, félelmekre levélváltása Josef Bedeus von Scharberg szász politikussal és történetíróval, a Verein für Siebenbürgische Landeskunde elnökével az Erdélyi Múzeum-Egyesület szervezése kapcsán. Az Egyesület nyelvről vitatkozva Mikó ragaszkodott a magyar nyelvhez, míg Bedeus a többnyelvűség mellett érvelt azzal, hogy „a kiváltságok kora lejárt ... mára a nemzetiség eszméjéről le kell mondanunk és csak a közös hazát szemünk előtt tartanunk, ha nem akarunk minden részben hátra maradni és egészen elsatnyulni”. Ha nem ezt teszik, akkor az erdélyi magyarok a magyarországi magyarok, a szászok a német nemzet, a románok a fejedelemségekbeli románok felé gravitálnak és Erdély „semmivé lesz”³⁵⁹ Mikó ezzel szemben úgy vélte, hogy a nemzetiség eszméjét „elvenni, elnyomni nem szabad, de nem is lehet”; minden nemzetnek jogában áll identitása megőrzése, és ebben nagyon fontos szerep hárul nyelvének, kultúrájának ápolására. Építse ki mindegyik nemzet/nemzetiség a saját intézményrendszerét, mert ők „jól élférnek egymás mellett, s ha a haza közérdekéről van szó, fogjanak kezét annak előmozdítására”.³⁶⁰ Amikor azonban politikai kérdések merültek fel, Mikó is a történeti joghoz ragaszkodott, mint az erdélyi magyar politikusok szinte kivétel nélkül.

Az egyenjogúsítás eszméje már az '50-es évek elején lekerült napirendről, helyette Bécsben az „ausztriai politikai nemzet” megvalósítására tettek kísérletet, de ez is kudarcot vallott. A belső nehézségek, de főként a külpolitikai sikertelenségek következtében az uralkodó végül is engedményekre kényszerült. A változások első jelei már az '50-es évek végén megmutatkoztak: a társasági élet élénkebb lett, divattá vált a nemzeti viselet, tánc, és minden társadalmi eseményt igyekeztek kihasználni politikai demonstráció céljaira. Ilyen kedvező alkalmat jelentett a Magyar Tudományos Akadémia küldöttségének látogatása 1859-ben – Eötvös József vezetésével – Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló ülésén. Az eseménynek amúgy is szimbolikus jelentősége volt az erdélyi magyarok számára. A város díszkivilágítással és „Isten áldd meg a két testvérhazát” feliratokkal köszöntötte őket, a felvonuló tömeg nemzeti tüntetéssé változ-

³⁵⁷ Idézi Egyed: *Gróf Mikó Imre*. 145.

³⁵⁸ Ez irányú gondolatait főképp az 1861-ben megjelent *Irányszemlékben* fogalmazta meg. Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre és a nemzetiségi kérdés. Vázlat. 140 év kisebbségi törvényhozása*. 53.

³⁵⁹ Uo. 54.

³⁶⁰ Uo. 55.

tatta az eseményt. Eötvös a következő évben Mikó Imréhez írt levelében az erdélyi állapotokra is reflektált: „Erdély állapotjai Magyarországon sokak előtt ismeretlenek, s igen kevés található, ki régi törvényes viszonyaitokat, az egyes osztályok s vidékek érdekeit tisztán fogná fel, s mégis ki tagadhatja, hogy az uniónak állandósága attól függ, hogy annak keresztülvitele, amennyire csak lehet, minden jogi viszonyok és érdekek kímélésével történjék.”³⁶¹

Az Októberi Diploma kiadását már forrongó hangulat előzte meg: mindenki várt, remélt valamit, de tartott is valamitől. A románok körében olyan rémhírek terjedtek el, hogy a magyarok alkotmányos mozgalma mindössze arra szolgál, hogy a jobbágyrendszert visszaállítsák. Erre többek között id. Teleki Domokos válaszolt a *Kolozsvári Közlönyben*: „Mindaz, ki a románokkal elhiteni igyekeznék, hogy őket az alkotmány sáncain kívül hagyni, vagy fejlődésüket – nemzetiségi tekintetben is – nyomni akarnánk, a közhaza és mindnyájunk ármányos ellene és rágalmazó, mert oly eszméket a jövőre senki sem táplál. Legkevésbé valljuk pedig azokat magunkénak mi magyarok.”³⁶² A nemzetiségek között azonban előfordult közeledés is, például olyan barátságos összejövétel, mint 1860 júliusában Kolozsvárt Reményi Ede hegedűművész koncertje alkalmával vagy augusztusban a Verein für Siebenbürgische Landeskunde gyűlésén Besztercén, ahol mintegy 50–60 magyar is megjelent. A románok számára rövid ideig dilemmaként merült fel, hogy Bécs vagy inkább Pest felé tájékozódjanak. A román elit azonban bizalmatlanul tekintett ezekre a közeledési kísérletekre, minden szép gesztus mögött hátsó szándékot feltételezett. A *Gazeta* folyamatosan igyekezett leleplezni a magyarok „tervét”, mögöttes szándékait.³⁶³

A románok számára egyelőre sikereket is hozott a változás előszele. Szimbolikus jelentősége volt például számukra, hogy az 1860 május végén összeült megerősített birodalmi tanácsba – amely ugyan csak konzultatív testület volt, de némileg az összbirodalmi parlament szerepében tetszelgett – Erdély három képviselőjéből az uralkodó egy szászt, egy románt és egy magyart nevezett ki. Andrei Șaguna püspök és Karl Maager, a brassói Kereskedelmi és Iparkamara elnöke mellett elhalványult a szamosújvári örmény-magyar polgármester, Jakabb Bogdán, mivel a magyarok bojkottja miatt nem sikerült nála tekintélyesebb politikust találni. Șaguna és Maager igyekezett kihasználni a helyzetet, és hamarosan a bécsi centralista körök kedvenceivé váltak. Ugyancsak a konjunktúrát kihasználva próbálta meg

³⁶¹ Eötvös József levele Mikó Imréhez 1860-ból. Eötvös József: Búcsú Erdélytől. In: Molter Károly (kiad.): *Hazai utazók Erdélyben*. Kolozsvár, 1942. 197–199.

³⁶² A *Kolozsvári Közlöny* 1860. júl. 12-i számát idézi Ürmössy Lajos: *Tizenhét év Erdély történetéből*. 1849 július 19. – 1866. április 17. Temesvár, 1894. IV. könyv. 228.

³⁶³ Retegan: *Reconstrucția...* 44–45.

Andrei Mocsonyi (Mocioni), aki Bánság részéről ült a birodalmi tanácsban, hogy felmelegítve az 1849-es elképzeléseket, ismét javaslatot fogalmazzon meg a Birodalom föderalizálására és ezen belül egy „Land der Romänen” létrehozására.³⁶⁴

Ezt a várakozást és a politikai lehetőségek latolgatását jelzi Jakabb Bogdán levélváltása is Mikó Imrével 1860 májusában. Jakabb azzal a kérdéssel fordult Mikóhoz, hogy felvesse-e a birodalmi tanácsban Erdély uniójának ügyét. Egyrészt „mindazon erdélyi hazafiak”, akikkel találkozott, azt állítják, „miként csak a magyarországgali egyesülésben lehet jelen körülményeinkből kiindulva hazánk s illetőleg a magyar elem biztos jövőjét keresni”, másrészt viszont „megvallom, miután meg vagyok győződve, hogy az oláhság vezetői a magyarhonnali uniónak ellenségei (minek okát alkalmassint a magyar nemzetiség rovására célba vett önfelelmelkedés szándokában lehet keresni), nem szeretném, ha más úton velők az egyetértés kézfogása eszközölhető, egy ily rájuk nézve gyűlöletes eszmével azok bizodalmit s ragaszkodását kockáztatni; s tulajdonképpen azon megmérhetetlen vádat ölteni akár magamra, akár másokra, hogy az unió ügyének felemlítése volt oka a talán különben is beállandott ingerültségnek s nemzetek nemzet elleni fellázadásának”.³⁶⁵ Mikó úgy vélte: a kibéküléshez a helyes utat az alkotmányos kormányzás és a „történelmi alapok” helyreállítása jelenti. „Erdély politikailag érett lakóinak nagyobb része úgy van meggyőződve, hogy az unió mindkét országra nézve életkérdés; ezt mindenáron meg kell tartanunk” – írta válaszában.³⁶⁶

Jól jellemzi a várakozásokat és félelmeket, de az egyezkedésre való hajlandóságot is magában Erdélyben a két egykori iskolatárs, az erdélyi románok egyik vezető egyénisége, George Barițiu és gr. Wass Samu nyílt levélváltása 1860 őszén. Barițiu megnyerését amúgy a magyarok kulcsfontosságúnak tartották a románok állásfoglalása szempontjából, és nem véletlenül, hiszen az erdélyi románság közvéleményformáló lapjának, a *Gazeta Transilvaniei*nek szerkesztőjéről volt szó. Mán József (Iosif Man), Máramaros vármegye román származású főispánja is úgy látta, hogy Barițiu megnyerése, román politikusok pozícióba juttatása és közös tanácskozás révén lehetne a románokat az unió elfogadása irányában befolyásolni, és erre

³⁶⁴ Mocsonyi kiadta Bécsben Vincențiu Babeș röpiratát (*Causa limbilor și naționalităților din Austria pertractată de un român*, 1860) román és német nyelven, amelyben a természeti jogra hivatkozva újra kívánta rendezni a határokat a Birodalmon belül. Uo. 46–47.

³⁶⁵ Jakabb Bogdán levele Mikó Imréhez, Bécs, 1860. aug. 3. (másolat) Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Fiókja (Arhivele Naționale Române Filiala Județeană Cluj), Mikó–Rhédey családi levéltár (Fond familial Mikó–Rhédei), IV. A Mikó család levéltára. Mikó Imre, D. Levelezés, fasc. 170.

³⁶⁶ Idézi Egyed: *Gróf Mikó Imre*. 205.

hívta fel a magyar kancellár figyelmét.³⁶⁷ Barițiu szerint a román nemzet a célban egyetért a magyarral, ami a valóságos szabadság elérését illeti, de az eszközökben különböznek. „A magyar nemzet, úgy látszik, hogy teljes szabadságát csakis a történeti törvényes téren hiszi elérhetőnek”, de a románok irtóznak a „történeti tértől”, majd így folytatta: „Méltóságod előtt nem titok, hogy a román nemzet (értem csak itt Erdélyben), valahányszor az unióról van szó, abban nemzeti lételinek és jövődjének legbiztosabb elfojtása módját látja. Hasonló veszélyesnek látja pedig a román mind a Magyarországgal való uniót, mind pedig az Unionem trium nationum (!) itt Erdélyben. Az elsőben azt hiszi, hogy a román elem a magyar–szláv–német elemek közepette akármiféle formális garanciák mellett is egy fertály század alatt el fogna fonnyadni s utoljára el is enyészni végképpen. A másodikban pedig ő sohasem látott egyebet, mint a három nemzeteknek permanens conspiratióját ellene. Hogy a magyarországi uniótól románaink irtódnak, az onnan is jön, mert ennek az uniónak tiszta és úgy mondván őszinte definitióját még eddigelé senki se közölte velünk.”³⁶⁸ Barițiu javasolta, hogy az uralkodó rendeljen el egy tanácskozást, amelyre egyenlő számban hívnának meg magyar és román jól képzett, hazafias és szabadságszerető férfiakat. Ennek lenne feladata tisztázni a különböző elképzeléseket Erdély jövőjéről. Itt a magyarok kifejthetnék, hogyan is képzelik el az uniót: „S ha az unió mégis megtörténne, lesz-e Erdélynek is egy kis külön kormánya és egy »tartományi gyűlése« vagy nem lesz? S hát az unió után micsoda öszveköttetésben (Verband) marad Erdély az osztrák kormányhoz? Vagy talán félre fog dobálni a Diploma Leopoldinum de 1691 sat. sat.?”³⁶⁹ A fő kérdés tehát szerinte, hogy az unió teljes politikai egységet vagy föderalizmust jelent-e. Barițiu néhány javaslatot is kidolgozott: a románok addig nem hajlandók az unióról tárgyalni, amíg az uralkodó a Diploma Leopoldinumot és más olyan törvényeket vissza nem von, amelyek Erdély különállását szentesítették. Itt tehát mégis a „történeti térre” tévedt, ettől remélte a kérdés elodázását, mivel ekkor még bizony lehetett számítani arra, hogy Bécs ellenezni fogja az uniót. Továbbá kérte, hogy az erdélyi országgyűlésen ünnepélyes törvényben vonják vissza mindazon törvényeket, amelyek a románokat sértik, „és ezen nemzet mint az erdélyi államnak valóságos tagjává ismertessék el”. Legyen két hivatalos nyelv:

³⁶⁷ Mán József levele Vay Miklóshoz, Bécs, 1860. nov. 12. *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. Lévy József bevezetésével. Budapest, 1899. 336–340. A 2. pont: „a Brassói Gazetta s különösen annak szerkesztője, Baricz a magyar érdekeknek minden áron megnyeressék”, a megyékbe és legalább egy száz székbe 4–5 román főispánt és legalább egy főkirálybíró kellene kinevezni. Mán azt is javasolta, hogy a törvényhatóságok rendezéséhez románul tudó magyarországiakat küldjenek ki, mert a magyarországi és erdélyi magyarok közt nagy különbségek vannak, ami a helyzet megítélését illeti.

³⁶⁸ George Bariț magye levelezése. S. a. r. Ioan Chindriș és Kovács Ferenc. Bukarest, 1974. 43.

³⁶⁹ Uo.

a magyar és a román.³⁷⁰ A hivatalnokok választása bizonyos kulcs szerint történjék, azaz legyenek tekintettel a különböző nemzetiségek és vallások arányos képviseletére. A választásokat pedig egy mérsékelt census alapján rendezzék.³⁷¹ Barițiu válaszában megtalálhatók az 1848-as balázsfalvi álláspont elemei, nemzeti önrendelkezés nélkül a liberális szabadságjogok sem kellenek, vagy saját megfogalmazásában: „Nem kell egyéni szabadság nemzeti szabadság nélkül.”³⁷²

Wass Samu válasza némiképp kiábrándult. Barițiu levelét megmutatta több magyarországi politikusnak is, köztük Deák Ferencnek és Eötvös Józsefnek, akik úgy vélték, hogy lehet egyezkedni a románokkal, de meglepte őket, hogy „ős constitutionalis alapunk tagadását tegyék a kiegyezkedés főfeltételül”. „Mi óhajtjuk a polgári teljes egyenjogúságot, önök is akarják, de azt a nemzetiségekhez akarják alkalmazni” – Wass ezzel nem értett egyet, azzal érvelve, hogy a nemzetiségek nincsenek elkülönülve egymástól, másrészt a románok csekély számú értelmiségére hivatkozott. Szerinte az arányos képviselet azt jelentené Erdélyben, hogy egy-egy megyei választmány majdnem azonos lenne a román papok zsinatával. A törvényhatósági nyelvhasználatot illetően azonban messzemenően liberális volt. Az unió mellett gazdasági érvet is felhozott: Erdély egyedül összeroppanna az osztrák államadósságból ránehezedő terhek alatt, sokkal kedvezőbb lenne számára Magyarországgal egyesülni. Végül megállapította: „Szomorú dolog az hazánkra nézve, hogy a fellépését a románoknak az osztrák kormány nemcsak pártolja, de minden módon azt mentől magasabbra fokozni igyekszik.” Ez nagyon veszélyes lehet, jobb lesz – tanácsolta –, ha a románok ehelyett a békülés útját keresik.³⁷³ A fentiekből is látható, hogy az álláspontok markánsan eltértek egymástól. Talán a körülmények kénysze-re folytán létrejött volna közeledés, de az események éppen az ellenkező irányba hatottak.

Az Októberi Diploma kihatása Erdélyre

A kedvezőtlen külpolitikai helyzet, az itáliai vereségek és a Birodalom egyre romló pénzügyi helyzete a fiatal uralkodót rákényszerítette a belpolitikai kurzusváltásra. A következő évek szintén sorozatos kísérletezésekkel teltek, és ennek függvényében alakult Erdély további sorsa is. Az Októberi Diploma kiadása (1860. október 20.) jelezte az első nagy fordulatot: a centralizmus ellenében a részleges visszatérést az egyes or-

³⁷⁰ A nyelvkérdést illetően Svájc példáját hozta fel.

³⁷¹ Uo. 44–45.

³⁷² Ez majd visszatér több 1861-ben írt cikkében.

³⁷³ Uo. 51–55.

szágok és tartományok történeti jogaihoz és autonómiájához. A birodalmi centralizmus hívei számára visszalépést jelentett a fordulat; azonkívül, mivel úgy érezték, Magyarországnak kivételes jogokat biztosít a Diploma, érthetetlen volt számukra a magyarok elégedetlensége, az, hogy továbbra is ragaszkodtak a 48-as törvényekhez és Magyarország területi épségéhez, beleértve a 48-as unió újbóli életbe léptetését.

Az Októberi Diploma kibocsátása lezárt egy kísérleti időszakot, és megmutatta, hogy Ausztriából nem lehet egységes, centralizált és még kevésbé nemzetállamot létrehozni. Az ezt követő korszak a nemzetiségi mozgalmak olyan aktív és forrongó periódusát jelentette, amilyenre az 1848–49-es időszakot leszámítva nem volt addig példa. Az akkori vitáknak, valamint a románok és részben a szászok által elért eredményeknek – bár ezek egy részét később visszavonták – messzeható következményei lettek a későbbi időszakra nézve, és a dualizmus idején is állandó hivatkozási alapul szolgáltak.

Az Októberi Diploma nyomán tehát ismét kiéleződött a nemzetiségi kérdés mind Magyarországon – elsősorban az előző időszakban leválasztott területeken³⁷⁴ –, mind Erdélyben. Magyarországon a Diploma kibocsátása után még élénkebbé vált a már korábban kibontakozó fraternizálás a különböző nemzetiségek között, bár a konzervatívok igyekeztek éppen a nemzetiségi követelésekkel ráijeszteni a liberálisokra. Zsedényi Ede kancelláriai tanácsos azzal érvelt, hogy a népképviselési rendszer „megmagyartalanítaná” az országgyűlést. A mérvadó *Pesti Napló*-ban Kemény Zsigmond, Eötvös József és mások cikkek sorával próbálták a magyar közvéleményt a nemzetiségeknek tett „engedmények” irányába hangolni, illetve megnyugtni a nemzetiségeket. Eötvös 1848–49 példájával figyelmeztetett: sohasem szabad olyan helyzetbe hozni a nemzetiségeket, hogy „szabadság és nemzetiség” között kelljen választaniuk, mert a nemzetiség „oly kincs, melyet más javakkal felcserélni nem lehet”.³⁷⁵ A nemzetiségi kérdés rendezésére magyar részről a legtágabb programot Mocsáry Lajos dolgozta ki.³⁷⁶ Javaslatában elsősorban a nyelvkérdésre fektette a hangsúlyt, mert szerinte ebben rejlik a probléma gyökere: minden „hazánkban élő nyelvnek” szabadon használhatónak kell lennie a közigazgatásban – beleértve a megyegyűléseket –, az oktatásban és általában minden téren, egyedül az országgyűlés tanácskozási nyelve maradt volna továbbra is a magyar. De javasolta azt is, hogy a parlament alsóháza is vegye figyelembe a nemzetiségi arányokat. Bár úgy vélte, hogy területi autonómia egyedül

³⁷⁴ A Vajdaság, Bánság és Partium kérdésére lásd Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választútján (1860–1861)*. Budapest, 1967. 380–388.

³⁷⁵ Uo. 369.

³⁷⁶ Mocsáry Lajos: *Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában*. Pest, 1860.

Horvátország esetében lehetséges, mert máshol túlságosan kevert a lakosság, hangsúlyozta a román nemzet egyenjogúságát Erdélyben.

A Diplomából az is világossá vált, hogy a bécsi kormánykörök Erdélyt továbbra is önálló tartományként kezelik. Ez mind a magyarországi, mind az erdélyi magyar politikusokat és a közvéleményt aggodalommal töltötte el. Nyilván 1848–49 félelmei mélyen beleivódtak a kortársakba. Az egykori ellenzéki politikus, Kemény Domokos így írt erről egy bizalmas levélben Eötvös Józsefnek és Vay Miklósnak: „hogyan az erdélyi magyarság Unió nélkül el van veszve örökre, afelől nálunk az utolsó magyar paraszt is meg van győződve”. Kemény szerint két út van: vagy kész tényként kezelik az uniót és elvárják az erdélyi képviselők megjelenését a magyar országgyűlésen, vagy megvárják, amíg erről az erdélyi országgyűlés rendelkezik. A maga részéről az első megoldást javasolta, mert így kevesebb megrázkódtatásnak teszik ki Erdélyt. Utána sorra vette az erdélyi népek álláspontját: „Az erdélyi magyarokat és székelyeket illetőleg, nincs eszme, melyet 12 év valaha annyira megérlelt volna, mint az Unió.” Az eszme egyaránt lelkesíti az alsóbb és felsőbb köröket, sőt az alsóbb körökben – szerinte – még jobban el van terjedve. Az erdélyi magyarok állítólag a külön kancellária visszaállításáról sem akarnak tudni, mert Vayt tekintik kancellárjuknak. „A szászok szokásuk szerint nem tudják, mitevők legyenek – félnek ők egyfelől a magyar-, másfelől még inkább az oláh-supremáciától – ők egymás közt egyenletlenebbek, mint valaha.” Miután azonban a románok többségben vannak a Királyföldön, és nincs rokon nép a szomszédságukban, Kemény szerint az „értelmesebb szászok” belátták az unió célszerűségét, de a románoktól való féltükben ezt nyíltan nem hangoztatják.³⁷⁷ A románokról igen lekezelően írt Kemény, és úgy vélte: „Oláh nemzet politikai értelemben még nincs náluk. A földműves oláh azt sem tudja, mi az Unió, nemzetisége felől nem sokat aggódik... Ha nem lennének köztök néhány bujtogató radical oláh patrióták, fülöket sem mozdítanák.”³⁷⁸ Az oláh értelmiséget Erdélyben alig képezi 50–60 személy, kik nagyobb részint esküdt ellenségei az Uniónak, mivel Dacoromanum Imperiumról álmodoznak – de köztük is vannak értelmesebbek, kik átlátják, hogy az oláhokra nézve is jobb az Unió, mint a közelebbi 12 év alatti sínlődés, melybe Unió nélkül okvetlen visszaesnének.” Ebből következik: „ha Magyarhon és a kormány

³⁷⁷ Kemény szavaival: a szászok egy része úgy véli, „rosszabb lesz rájuk nézve egy különvált megoláhosodott Erdély, mint az Unió”. Kemény Domokos levele Vayhoz, keltezés nélkül (valószínűleg 1861 elején). *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. 362–363. A kötetben Kemény Domokost tüntették fel a levél szerzőjeként, de az is elképzelhető, hogy id. Teleki Domokos írta.

³⁷⁸ Ezt különben Kemény Zsigmond is így látta 1848-ról írva: „Az erdélyi románnál a legszélesebb magyarázat szerint is mellékes, sőt igen alárendelt szerepet játszott a politikai nemzetiség kérdése.” Kemény: *Még egy szó...* 154. A román nyelv pedig még nincs eléggé kiművelve ahhoz, hogy a kormányzat céljaira lehetne használni. Uo. 155.

az Uniót mint *fait accompli*-t proclamálnák, ezt az erdélyi *magyarok és székelyek* a legnagyobb örömmel fogadandják, az értelmesebb *oláhok és szászok* azon megnyugosznak, sőt az egész *szász nemzet* szívéből nagy kő fog leesni, bármiként nyilatkoztak legyen azelőtt; az *oláh nemzet nagy tömege* egykedvűleg fogadandja azt, ha bujtogatások nem történnek, és így csak a kevés számmal levő radical oláh patrióták azok, kik e *fait accompli* ellen kikelnének, de kiket a kormány a bujtogatástól könnyen visszatartóztathat [kiemelés az eredetiben – PJJ].”³⁷⁹ Ellenben – folytatta tovább fejtegetéseit Kemény – ha az erdélyi országgyűlésre várnak, az a legszerencsétlenebb gondolat. A megyegyűléseken a vitatkozás „veszélyes válságot” idézne elő, mert a véres polgárháború után először nyílna „legalis csatatér” „a szemközt álló nemzeti érdekek kivívására”. A függőben hagyott uniókérdés Erdélyt lángba borítaná. De ha nem is következik be a legrosszabb, az erdélyi országgyűlésre „magyar földön mást, mint oláh követet alig lehet várni”, azaz a vármegyékben – ahogy ez 1863-ban be is következett – románokat választanak meg, és még ha a székely székek és a városok képviselőivel, illetve a regalistákkal meg is lenne az unióbarát többség, „de minő erkölcsi gyengeséget fog adni az ügynek, ha a magyar föld követei ellene nyilatkoznak! Minő satyra lesz ez! s mennyire kimutatandja, hogy a magyar föld nem más, mint oláh hon!”³⁸⁰ Ráadásul, ha összeülne az erdélyi országgyűlés, akkor a „szemközt álló nemzetek” óhatatlanul alkudozni kezdenének az unió kapcsán, és végül egy „számos kivételekkel, módosításokkal spékelt” unió jönne létre, amely „a két testvérhon közt súrlódásra vezető anyagokat idéz elő”.³⁸¹ Ezért szükséges, hogy Magyarország ne csak nyilatkozzék az unió mellett, hanem a legnagyobb eréllyel fel is lépjen érdekében, mert „különben Erdély el van veszve”.³⁸² A levelet hosszan idéztem, mivel jól mutatja egyrészt az erdélyi magyar politikusok félelmeit és elvárásait, másrészt illúzióit is a kérdést illetően. Az adott helyzetben azonban nem volt könnyű a tisztánlátás, különösen nem a hagyományos elit tagjainak. A nemrég felszabadított parasztokra – ha elméletben el is fogadták, de – a gyakorlatban nem tudtak még „állampolgárként” nézni. A műveletlen, nagyrészt írástudatlan parasztoknak a „nemzeti ébresztése” ekkor zajlott, érthető tehát, hogy úgy gondolták, az „agitátorok” kiiktatásával megfékezhető ez a folyamat. Ezek a nézetek néhány év múlva komolyan befolyásolták azt, hogy az uniót hogyan ültették gyakorlatba. Az erdélyi magyar politikusok többször tanácskoztak az unió érdekében

³⁷⁹ *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből.* 364.

³⁸⁰ Uo. 365.

³⁸¹ Uo.

³⁸² Uo. 366.

szükséges lépésekről, így például az egyik értekezleten elhatározták, hogy írjanak át ilyen értelemben a magyarországi törvényhatóságoknak.³⁸³

A Diplomát és különösen a következő év elején kiadott Februári Pátenst, amely visszalépést jelentett a centralizmus irányába, az erdélyi románok várakozásteli örömmel – mint egy új „napfelkeltét” –, ezzel szemben a magyarok további aggodalommal fogadták. Teleki Domokos a következőképpen írt erről Vaynak: „A f. h. 20-án kelt pátensek Erdélyről felette felületesen és hiányosan gondoskodnak. Az unió, mely Erdélyre nézve életkérdés s Magyarországra is legnagyobb fontossággal bír, *egy meglevő törvény teljesítése helyett a vitatkozások, a nemzeti nyilvánulatok terére van áttéve.*” Ebben a helyzetben Teleki úgy látta, hogy nagyon sok függ attól, ki lesz az erdélyi kancellár, aki „minden kérdésben s különösen az unióban is tudjon és akarjon titeket támogatni”.³⁸⁴ Reményét fejezte ki, hogy Vayék igyekeznek vagy Kemény Ferencet, vagy Mikó Imrét kineveztetni, de addig is szerinte kívánatos volna, ha egy-két erdélyi Bécsben is kéznél lenne, „ki felvilágosításotokra és támogatásotokra” szolgálna. Ebből is látszik, hogy ekkor már a magyarországi és erdélyi magyar politikusok – beleértve a konzervatív tábor egy részét is – közösen igyekeztek fellépni, többek közt az unió ügyében is.

A forrongó időszakban a sajtó jelentősége nagyon megnőtt, és igyekezett „irányt mutatni”.³⁸⁵ Vezércikkeikben a lapok kitértek a kor jelentős kérdéseire, gyakran egymással polemizálva. A különböző nemzetiségek és nézetek között valóságos röpirat- és sajtóháború folyt. Ennek egyik terméke az egykori kollégiumi tanár, Szilágyi Ferenc, a forradalom előtt a konzervatív *Múlt és Jelen* szerkesztőjének írása volt az unióról. Miután bemutatta a történeti előzményeket és számba vette, hogy Erdély lakossága mintegy hatszázezer magyarból, kétszázezer szászból és egymillió háromszázezer románból tevődik össze, az alábbi következtetést vonta le:

„A fennebbi számok, kapcsolatban az erdélyi gyökeresen átváltozott viszonyokkal, világosan szólnak, s az unió kérdése végleges megoldásában a legnagyobb óvatosságra intenek.

Az erdélyi magyar és székely, ha hazáját és nemzetét szereti, most az unió feltétlen barátja.

³⁸³ Asztalos: i. m. 175.

³⁸⁴ Id. Teleki Domokos levele Vay Miklóshoz, Kolozsvár, 1860. okt. 30. *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből.* 325.

³⁸⁵ Ezt mutatja a példányszámok és előfizetések megemelkedése is. A *Gazetának* például 1859-ben 360 az előfizetője, ez 1861-re 1200-ra emelkedett, amikor a *Telegrafulnak* szintén 1000 körüli előfizetője volt. Retegan: *Reconstrucția...* 39.

A szász, mely hét század óta magyar királyoktól nyert szép jogok és szabadság mellett bírja a magyar föld egy részét, át fogja látni, hogy nemzeti műveltsége, sőt fennállásának legbiztosabb támasza a magyarral testvérileg kezet fogás leend.

A román, higgyük azt, nem fogja közelebből elhalálozott derék püspöke, Lemény János fennebb említett tanácsát és ígétét elfelejteni; azon meggyőződésre fog továbbá jönni, hogy nemzeti műveltségének fejlődése, a csinosodásban haladása, jólétének szilárdítása békés úton, a magyar szabadság, a törvények, különösen a magyar becsületesség védpajzsa alatt, valamint a magyarokkali rokon és testvéri egyetértés által biztosabban s maradandóbban fog történni, mintha magát a dakorómániai tervek végrehajtása eszközül használhatja.”³⁸⁶ Ez jól jelzi az erdélyi magyar konzervatívok álláspontjában a fordulatot: 1848–49 hatására most ők is az unió híveivé váltak.

A magyar politikai elit nem tudott azonban szabadulni félelmeitől, a nemzethalál víziójától, még ha erről a nyilvánosság előtt keveset is beszélt. Beszédes erre nézve Deáknak az uralkodói audiencia után sógorához írt levele 1861 januárjából, amelyben úgy vélte, még ha mindkét fél részéről is jóhiszeműséget tételez fel, „Magyarország kétesebb helyzetben még nem volt, mint jelenleg”, mivel „négy fontos kérdésnek célszerű megoldását majdnem a lehetetlenséggel határosnak tartom”. Ez a négy probléma a pénzügy, hadügy, a közös ügyek kezelése és a nemzetiségi kérdés voltak. Ez utóbbiról így írt: „harmadik nehéz kérdés a nem magyar nemzetiségek, melyek teljesíthetetlen követelésekkel lépnek fel, horvát, rác, oláh, mindegyik különálló politikai nemzetnek akar tekintetni, s oly igényekkel áll elő, miknek teljesítése az országot feldarabolná, Magyarországot megszüntetné s legfeljebb egy új szövetségi államot hozna létre, melyben a magyar faj az ország közepén természetes védhető határok nélkül csak töredéket képezne.”³⁸⁷ Deák 1861-ben a szerb kormány megbízottja előtt úgy nyilatkozott, hogy lehetséges, a világban „nagy változások és erős megrázkódtatások” történnek, melyek nyomán az osztrák és török birodalom is felbomlik, és ennek nyomán föderatív államok jönnek létre. Ebben azonban a magyarok nem mennek addig bele, „amíg ilyen események be nem következnek”.³⁸⁸ A hazai elit számára tehát – az emigrációval ellentétben – egyértelműen kedvezőbb megoldásnak az uralkodóval való kiegyezés tűnt, és ebben éppen a nemzetiségi kérdés játszotta a kulcsszerepet.

³⁸⁶ Szilágyi Ferenc: *Az erdélyi unio. Történelmi rajz.* Pest, 1861. 45.

³⁸⁷ Idézi Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. *Kisebbségkutatás*, 2003. 3. sz. 537–538.

³⁸⁸ Uo.

Az Erdélyre vonatkozó október 20-i legfelsőbb kézirat előírta a kancellárnak, hogy hívjon össze a különböző nemzetiségek, vallások és osztályok részvételével egy tanácskozást, ahol javaslatokat dolgoznának ki az alkotmány korszerűsítésére nézve. Ez mindhárom nemzetiség körében felbolydulást okozott. A szászok kezdetben különböző szintű komiték létrehozását és petíciók szerkesztését látták szükségesnek; végül is komiték helyett a szász egyetem helyreállítását kérvényezték.³⁸⁹ A szászok körében igazában most is megoszlottak a vélemények: az unióbarát csoport szerint a szászoknak jobb, ha a Deák és Eötvös-féle mérsékelt magyarokhoz csatlakoznak, és mindent megtesznek a szász egyetem autonómiájának biztosításáért. A másik tábor szerint az unió kimondása 1848-ban nem volt törvényes, azonkívül veszélyezteti a szász nemzetiséget, mivel a magyarok úgysem tartanák meg az ígéretüket; a többség tehát továbbra is a „Gesamt-Österreich”-hoz fűzte reményeit.³⁹⁰

A románok majdnem egységesen elutasították az uniót, ez számukra a nemzethalál víziójával kapcsolódott össze.³⁹¹ Az erdélyi románok körében is felbolydulást okozott a Diploma. Ahogy Barițiu írta később: a magyarok és szászok tudták, mihez akarnak visszatérni, az első a 48-as törvényekhez, a második régi „alkotmányához”, de a románoknak nem volt hová visszatérni. „A Diploma megnyitotta a várat a románok előtt, de ott nem találtak annyi szabad helyet, ahol elfért volna az ő bútoruk is.”³⁹² Számukra tehát az addig elért jogok bebiztosítása és újak kiharcolása volt a feladat: milyen lesz a választási törvény, kik kerülnek hivatalokba, hogyan fog eldőlni a hivatalos nyelv ügye és más hasonlóan fontos kérdések kerültek napirendre.³⁹³ A románok körében „most vagy soha” hangulat uralkodott és valóságos kérvényezési láz tört ki.³⁹⁴ Ezek sorát a brassóiak nyitották meg

³⁸⁹ Űrmössy: i. m. 242–243.

³⁹⁰ Friedrich Teutsch: i. m. 228–229.

³⁹¹ Csak egy példa: Gavril Pop hátszegi vikárius 1860 decemberében így írt az unióról: „groapă, unde să perim, mare, unde, ca răurile cele mici, să ne înecăm și să ne pierdem”. Idézi: Retegan: *Reconstrucția...* 64.

³⁹² Barițiu: i. m. III. 56.

³⁹³ Barițiu ezt a *Gazetában* is vázolta 1860. okt. 27-én. Uo. 58–59.

³⁹⁴ Simion Retegan értékelése szerint kezdetben az 1849. évi „maximális” programmal kísérleteztek, azaz a Monarchia románjainak egy autonóm tartományban való egyesítését tűzték ki célul, végül a realitások talaján maradván a „minimális” programhoz tértek vissza, azaz Erdély autonómiájának fenntartása mellett az intézményrendszer és jogszabályok demokratikus átalakítását kívánták elérni, ami nyilvánvalóan a számbeli többség mellett nekik kedvezett volna. Retegan: *Reconstrucția...* 15. Ilyen maximális programot fogalmazott meg pl. Iosif Hodoș fiatal ügyvéd az Érchegységben. Elképzelése szerint a románok által lakott tartománynak általános választójog alapján megválasztott parlamentje lett volna, saját kormánya és udvari kancelláriája, román hivatalos nyelvvél. Az új tartomány berendezkedésének alapjait egy újabb balázsfalvi nemzetgyűlés teremtette volna meg. Uo. 54. Olyan röpiratok is terjedtek ezekben a hónapokban, mint a „Román testvérek” (Fraților români), amely egyrészt

1860 nyarán. A Barițiu által fogalmazott 18 pont mintát jelentett a többi kérvény számára is. Új alkotmány kidolgozását kérték, a román nemzet és nyelv egyenjogúsítását, román kancellárt és kellő számú hivatalnokot, alacsony census alapján összehívandó erdélyi országgyűlést, amely arányos képviseletet biztosítana a románok számára is.³⁹⁵ Novemberben a brassói értelmiség egyik értekezletén újabb 26 pontos program született, amelyet aztán nagy vonalakban az 1861. januári nagyszebeni román konferencia is elfogadott. Ebben az erdélyi országgyűlés és a nyelvi jogok mellett kérték egy román kongresszus összehívását, amely többek között egy választójogi javaslatot is kidolgozna. A census azonban szerintük 5 forintnál nem lehet magasabb. Ugyancsak kitért a program olyan szabadságjogok biztosítására, mint a sajtó- és a gyülekezési szabadság.³⁹⁶

Az új helyzetben a két román egyházfő ismét közeledett egymáshoz.³⁹⁷ Hosszas tanácskozás után a két tábor közös memorandumot szerkesztett, amelyet Sterca-Șuluțiu görög katolikus érsek vezetésével népes küldöttség vitt Bécsbe.³⁹⁸ Az érsek nagy reményekkel indult el: a románok számára külön diplomát (Diploma Assecuratorium) szerettek volna kieszközölni a Diploma Leopoldinum mintájára, román kancellárt, a horvát bánhoz hasonlóan „nemzeti vezetőt”, a román nyelv egyenjogú hivatali használatát, új választási törvényt alacsony census alapján és nemzeti kongresszus összehívását. A kérvényt a december 10-i audiencián adták át az uralkodónak.³⁹⁹ A román nemzeti mozgalom laicizálódási folyamata még nem érkezett el fordulópontjához, ezt az a kérés is mutatja, hogy a kitűzött „ösz-

felhívta a románokat, ragaszkodjanak mindenáron nemzetiségükhöz és nyelvükhöz, és nem is túl burkoltan a 48-as állapotok felidézésével fenyegetett abban az esetben, ha nem sikerül elfogadtatniuk követeléseiket. „Să curgă, ca ploaia, drept la împăratul, rugări din toate satele și orașele în care să se ceară cancelar drept, cens mic, drept de veto în dietă, comiți români, folosirea limbii române la toate oficiile. Și, dacă nici la conferința interetnică, nici la adunările comitatense și scăunale români nu vor izbuti cu dreptul lor, atunci în trei zile mai înainte de a se aduna dieta țării să ne adunăm iar, cu mic cu mare, mai numeroși ca în 15 mai 1848 la Câmpul Libertății în Blaj, iar acolo, dacă dieta va face legi fără noi, și noi vom face fără ei.” Uo. 58.

³⁹⁵ Uo. 47–48.

³⁹⁶ Uo. 55.

³⁹⁷ Ennek egyik katalizátora Dimitrie Moldovan volt, az Udvari Kancellária hivatalnoka, aki hamarosan tanácsosi rangot kapott. Görögkeletiként is jó kapcsolatokat ápolt a görög katolikus érsekkel, akivel házassága révén rokonságba került. Retegan: *Reconstrucția...* 65.

³⁹⁸ Majdnem egy időben több román küldöttség is volt Bécsben, köztük a nasszódiai a volt 44 határőr falu külön törvényhatóságba való szervezését kérték és a határhozrend vagyónát igényelték, a fogarasiak román főkapitányért kérvényeztek. Uo. 66.

³⁹⁹ Uo. 73. Az érvek között keveredtek a régiek az újakkal: az ősiség mellett ott szerepeltek az 1848–49-ben hozott áldozatok, a románok számaránya, a földbirtok aránya, valamint az uralkodóház iránti hűségük. A kérvényt egyelőre Bécsben, az uralkodó biztató szavai ellenére, félretették, és majd csak 1862 októberében vette elő a minisztertanács, amikor ismét felelevenítették az erdélyi országgyűlés összehívásának gondolatát.

szerdélyi” értekezletre – a „renegátok” kiküszöbölése végett – a két román egyházfő delegálja a küldötteket, és ugyancsak ők jelölhessék ki a kancellária román referenseit. Az egyházi vezetők politikai szerepének fennmaradásában az is közrejátszott, hogy az erdélyi románok ún. „csonka társadalmat” alkottak, tehát nem volt hagyományos, a rendi társadalomban kialakult elitjük, ezt kellett pótolnia az egyházi elitnek, illetve a kialakuló román értelmiségi rétegnek.⁴⁰⁰ A román küldöttség vegyes fogadtatásra talált Bécsben. Legtöbb miniszter ugyan szívélyes volt, de úgy érezték, csak eszközként használják őket a magyarok ellen.⁴⁰¹

A Diploma kiadása után – amely ismét életbe léptette az egyes törvényi országok és tartományok belső öngazgatását – visszaállították a magyar és erdélyi udvari kancelláriát; de az erdélyi kancellárt és főkormányzót egy ideig nem nevezték ki. Ezért is reménykedtek a románok egy román kancellárban, és csalódásként érte őket a hír, hogy december 9-én az uralkodó kinevezte a kancellárt gr. Kemény Ferenc és a Főkörmányszék elnökét gr. Mikó Imre személyében, mindkettőt azonban csak ideiglenes jelleggel. Szükségessé vált most a régi törvényhatóságok újjászervezése, erre a következő évben került sor. A megváltozott viszonyok jeleként Bécsben a visszaállított udvari kancellária keretében a románok nagyobb befolyást kívántak szerezni. Bár Kemény Ferenc kancellárnak előírták, hogy a kinevezéseknél legyen tekintettel a nemzetiségekre és felekezetekre, ő igyekezett a magyar elem túlsúlyát biztosítani. A négy tanácsos közül egy református magyar, egy katolikus székely, egy evangélikus szász és egy görög katolikus román volt, míg a görögkeleti románok csak egy titkári állást kaptak.⁴⁰²

A minisztertanács december közepén tárgyalta Erdély közigazgatásának kérdését. A nézetek megoszlottak azt illetően, hogy állítsák-e vissza a régi közigazgatást, de abban egyetértettek, hogy külön „román föld” kiszakítása nem lehetséges, mert a románok nem alkotnak homogén településterületet. Schmerling államminiszter⁴⁰³ felhívta a figyelmet a ro-

⁴⁰⁰ Ehhez járult hozzá, hogy a románok úgy vélték, Erdély tekintélyelvű társadalmában a magyar vezető réteggel csak a megfelelő címmel és ranggal rendelkező egyházfők tudják felvenni a versenyt, ráadásul Șaguna, aki bárói és valóságos belső titkos tanácsosi címet is kapott az uralkodótól, kiváló bécsi kapcsolatokkal rendelkezett.

⁴⁰¹ Axente Sever írta erről Barițiunak: se vrea „o reacție cât se poate de tare și de mare în contra magyarismului, dar numai în folosul lor și această reacție să o provocăm și susținem noi, cu cari s-ar folosi ca țiganul de clește”. Idézi Retegan: *Reconstrucția...* 71. Schmerling például azzal biztatta a románokat, minden jóban lesz részük és annyi jogot kapnak, hogy sose jusson eszükbe Dákorománia. Uo. 75. Az adat forrása Barițiu.

⁴⁰² Sashegyi Oszkár: *Az abszolutizmuskori levéltár*. Budapest, 1965. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. I. 4.) 391.

⁴⁰³ Anton Schmerling részt vett a forradalomban, majd 1848 nyarán bel- és külügyminiszterré, azután rövid időre miniszterelnökké nevezték ki, 1848 decemberében lemondott, majd 1849 júliusában a Schwarzenberg-kormányban volt igazságügyminiszter. Az osztrák centra-

mánokkal szembeni kíméletes bánásmódra, különös tekintettel a román fejedelemségekben uralkodó forradalmi állapotokra.⁴⁰⁴ Ha a román küldöttség kéréseinek jó része nem is talált meghallgatásra, ekkor eszközölték ki – Kemény kancellár kedvezőtlen véleménye ellenére – Schmerlingtől, az új államminisztertől egy román konferencia engedélyezését.⁴⁰⁵ A centralisták újabb időleges győzelme azt is jelentette, hogy a magyarok „puhítására” több ilyen nemzeti kongresszust is engedélyeztek: a románok mellett a szerbek és szlovákok számára is, táplálva nemzeti követeléseik kielégítését illető reményeiket. A román küldöttség egyik tagja, a 48-as román prefektus, Axente Sever eközben Bécsben német nyelvű röpiratban taglalta a magyarországi nemzetiségi kérdést.⁴⁰⁶ Ebben a történeti joggal a természeti jogot állította szembe, felrőta a magyarok szupremáciatörekvését, és hogy monopolizálják az államapparátust, az igazságszolgáltatást, a felsőbb oktatást.⁴⁰⁷

A román konferencia 1861. január 13-án (a görögkeleti egyház által használt gregoriánus naptár szerint újév napján) ült össze Nagyszebenben a román egyházfők jelenlétében, 158 résztvevővel. A fő előadó Barițiu volt. A románok hitet tettek az Októberi Diploma mellett, kérték a rájuk nézve sérelmes törvények eltörlését és a román politikai nemzet – Sterca-Șuluțiu megfogalmazásában az erdélyi románok „politikai és független nemzet” – elismerését. A görögkeleti és görög katolikus tábor között létrejött a szövetség, a jegyzőkönyvben is rögzítették az ünnepélyes nyilatkozatot, Sterca-Șuluțiu szavaival élve: „átkozott legyen az a román”, aki megbontja a nemzet egységét. A követek számára adott utasítások tartalmazták a széles választójog követelését is. Erre nézve egy tervezetet is kidolgoztak: eszerint minden ház- és földtulajdonos szavazati jogot kapott volna, tekintet nélkül a tulajdon értékére, ezenkívül minden kézműves, kereskedő és értelmiségi – beleértve a falusi jegyzőket és tanítókat. Nem volt ez általános választójog, de messze túlment azon a kereten, amibe a magyarok és

listák vezéralakjaként 1860 decemberében államminiszterré nevezték ki, nevéhez fűződik a Februári Pátens kidolgozása. Politikájának kudarca nyomán 1865 júliusában lemondott, megnyitva az utat a kiegyezési tárgyalások előtt, de utána is az osztrák liberálisok vezéralakja maradt. *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 23. Berlin, 2007. 132–134.

⁴⁰⁴ A tárgyalásokról részletesen: Lydia Larcher: *Die Rumänen Siebenbürgens in der Frühzeit Kaiser Franz Josefs I. (1860–1865)*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades einer Hohen Philosophischen Fakultät der Universität Wien. 1944. 17–22.

⁴⁰⁵ Teutsch: i. m. 249–250; Szabad: i. m. 390–391. Az egyházi vezetők közvetlen beavatkozása a politikába és a közigazgatásba nyilvánvalóan teljesíthetetlen követelés volt. Nem lehet tudni, hogy maguk a román vezetők mennyiben számoltak kéréseik következményeivel, és milyen mértékben igazodtak a belső, illetve külső elvárásokhoz. Úgy tűnik, hogy sok szempontból a belső elvárások voltak az elsődlegesek.

⁴⁰⁶ *Ein brüderlich ernstes Wort an dem „Pesti Napló” und die Gleichgesinnten in Ungarnland*. Wien, 1861.

⁴⁰⁷ Retegan: *Reconstrucția...* 72.

szászok hajlandók lettek volna beleegyezni, hiszen biztosítani kívánta a románok túlsúlyát a politikai életben. Ezt a javaslat élénk sajtóvisszhangja is igazolja, a magyar sajtó kétségbe vonta a szebeni értekezlet jogosságát és támadta a törvényjavaslatot. A konferencián a két román egyházfő elnöklétével – az 1848-as hagyományt felelevenítve – létrehozták az ún. Román Nemzeti Komitét, amelynek feladata a román politikai mozgalom, a nemzeti érdekvédelem koordinálása volt. Tagjai között a román nemzeti mozgalom vezető személyiségeit találjuk: Barițiu, Măcelariu, Axente Severt, Rațiu, Pușcariu, Bologă, Hodoș, Bohățiu. A 20 tagból 12 hivatalnok, 4 egyházi személy és 4 szabadfoglalkozású volt.⁴⁰⁸

Ezt követően az uralkodó utasítására Kemény kancellár 1861. február 11-ére Gyulafehérvárra összehívta a várt „összserdélyi” értekezletet, amelynek feladata az országgyűlés előkészítése és egy választójogi tervezet kidolgozása volt. A románok elégedetlenek voltak a konferencia összetételével – tiltakoztak is, de végül mégis a részvétel mellett döntöttek –, amely még a régi rendi szemléletet tükrözte, kiegészítve persze a románokkal: 8-8 személyiség képviselte a magyarokat, a székelyeket, a szászokat, a románokat, illetve a városokat. Ez utóbbiak szintén magyar, illetve székely többségűek lévén, a magyarok abszolút többségben voltak az értekezleten. Az elsőként felszólaló Haynald Lajos katolikus püspök a magyarok álláspontját fogalmazta meg: ragaszkodnak az unióhoz és a 48-as törvényekhez. Ezért külön erdélyi országgyűlésnek nincs már helye, az erdélyi képviselőket meg kell hívni a magyar országgyűlésbe. Sterca-Șuluțiu görög katolikus érsek ezzel szemben Erdély autonómiája mellett tette le voksát és kifejtette a románok főbb követeléseit: a román nemzet egyenjogúsítását, arányos képviselést részint a történeti, részint a természeti jogra hivatkozva. Az unióról szerint legfeljebb ezek teljesítése után lehetne beszélni, de mindenképpen szükséges az erdélyi országgyűlés új alapokon való összehívása. A románokat nem lehet juhnyájként átkerülni Magyarországra saját beleegyezésük nélkül – tette szemléletessé álláspontját az idős főpap. Az új időket jelezte, hogy az érsek kétórás beszédét – hosszú történeti fejtegetésekkel a románok középkori jogállásáról – román nyelven tartotta. Konrad Schmidt a szászok nevében – németül szólalva fel – ugyancsak ragaszkodott az erdélyi országgyűlés összehívásához, amely biztosítaná a nemzetiségek jogait, bár a 48-as törvények egy részét elfogadhatónak tartotta. Az általa javasolt választási rendszer azonban az egyes társadalmi rétegek képviselétét tartva szem előtt, jóval szűkebb választójogot eredményezett volna, mint a román javaslat.⁴⁰⁹ A felek álláspontja tehát ezúttal is élesen eltért egymástól, és meg sem próbáltak valamiféle kompromisszumot ke-

⁴⁰⁸ Szabad: i. m. 390–391; Retegan: *Reconstrucția...* 87–94.

⁴⁰⁹ Retegan: *Reconstrucția...* 99–113; Szász: Az abszolutizmus kora Erdélyben. 1477–1478.

resni. Ahogy az események egyik résztvevője, Ioan Pușcariu kommentálta: Gyulafehérvárra úgy érkeztek, hogy mindhárom félnek meg volt kötve a keze, ezért egyezkedni nem is lehetett.⁴¹⁰ Igazából nem belülről, hanem kívülről várták mindannyian a megoldást.

A Februári Pátens (1861. február 26.) kiadása azonban világossá tette, hogy Bécs ismét a centralizmus irányába mozdult el, és az unióról nem akarnak tudni. Ezt az osztrák minisztertanács meg is fogalmazta; 1861 nyarán az államminiszter kifejtette: „Az erdélyi unió azért nem tekinthető kívánatosnak az összbirodalom érdeke szempontjából, mert általa a Lajtától a moldvai határig egy hatalmas közigazgatási egység teremthetőne, amely kiterjedését és népességét tekintve egyaránt felülmúlna minden más koronaországot, még a legnagyobbakat is, s mert Erdély katonai vonatkozásban igen fontos pozíciót jelent, amely a Magyarországgal való összeolvadás esetén elveszne.”⁴¹¹ Egyelőre azonban az uralkodó március végén engedményeket tett a hagyományos elitnek is. Kemény kancellárnak sikerült elérnie, hogy 1861 áprilisától visszaállították a Főkormányshéket, ahová kineveztek ugyan 3 román és 2 szász tanácsost (egy szász már volt a régi tagok között), de ezek így is kisebbségben voltak a 10 magyar mellett. Ráadásul mindhárom román magyarbarátnak számított, a románok felrótták, hogy pozíciójuk megtartása érdekében nem állnak ki a nemzeti követelések mellett. A románokat ugyancsak elkésérítette, hogy Kemény javaslatára a törvényhatóságok élére mindössze három románt neveztek ki: a két vidék (Fogarasz és Naszód) és Felső-Fehér vármegye kaptak román főtitkást. Kemény ugyancsak elfogadtatta az uralkodóval az általa javasolt választójogi rendeletet, ez, hasonlóan az 1848. évi törvényhez, a nemeseknek meghagyta a szavazati jogot, a nem nemesek esetében pedig 8 forint 40 krajczár egyenes adóhoz kötötte.

Bár 1861 elején sor került néhány megbékélési kísérletre, kölcsönös gesztusokra Erdélyben is, az 1861-es megyei képviselőbizottmányi választások sok helyen éles konfliktusokhoz vezettek magyarok és románok között. A magyarok ragaszkodtak – a magyarországi minta nyomán – a 48-as állapotok restaurálásához, azaz az akkori bizottmányt csak kiegészíteni

⁴¹⁰ Ioan cavalier de Pușcariu: *Notițe despre întamplările contemporane*. Sibiu, 1913. 54.

⁴¹¹ Idézi Szabad: i. m. 395. Forgách Antal frissen kinevezett magyar udvari kancellár kérdésére az államminiszter válasza: „...die Union Siebenbürgens deswegen im Interesse der Gesamtmonarchie nicht wünschenswert erscheine, weil dadurch von den Ufern der Leitha bis an die Grenze der Moldau ein einziges kolossales Verwaltungsgebiet geschaffen wird, welches an Umfang, Bevölkerung etc. jedes der andern Kronländer, selbst die größten, bedeutend überragt; dann weil Siebenbürgen eine in militärischer Beziehung sehr wichtige Position gibt, welche bei der Verschmelzung mit Ungarn verlorengehe, wie auch der Kriegsmminister bestätigte.“ Protöst V. Abteilung. *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff*. Band 2. 1. Mai 1861–2. November 1861. Bearbeitet von Stefan Malfér. Wien, 1981. Nr. 96. 19. Juli 1861. 217.

akarták. A románok ezzel szemben arányos képviselőt szerettek volna. A másik fő vitás kérdés a nyelvhasználat volt. Ezeknek kapcsán több megyében is heves vitára került sor.⁴¹² Hunyad megyében, ahol a románok túlnyomó többségben voltak, Nopcsa Ferenc főispán paritásos alapon állította fel a bizottmányt: 80 román és 80 magyar taggal. A román értelmiség igyekezett kiszélesíteni a nemzeti mozgalmat, bevonni az alsóbb rétegeket is, ezért 1848 után először tömegmozgalmakra került sor, növelve a magyarok féltelmeit. A nemzetpolitikai kérdésekben különösen érzékeny Alsó-Fehér megyében Pogány György főispán a 48-as bizottmányt állította vissza, amit 4 román taggal egészítettek ki; itt a magyart deklarálták hivatalos nyelvvé. A gyűlésen az unió melletti állásfoglalásokra is sor került. A románok részéről megjelent Sterca-Șuluțiu görög katolikus érsek, Ioan Axente Sever, Simion Balint, Iosif Hodoș és más vezető személyiségek először tiltakoztak, majd elhagyták a gyűlést.

Balázsfalván május 15-én az 1848-as balázsfalvi népgyűlés évfordulóján ünnepséget rendeztek, amelyen Gyulafehérvárról, Szebenből, Abrudbányáról, Zalatnáról és máshonnan számos román értelmiségi és környékbeli paraszt vett részt, és újabb memorandum is készült a császárnak. Egyúttal ismét visszautasították az unió gondolatát, kérték a 48-as alapon összehívott megyegyűlések feloszlását és román nemzeti kongresszus engedélyezését. A gyűlést követően Topánfalván és néhány környező településen nem akarták elismerni az újonnan választott hivatalnokokat, és történt néhány erőszakos erdő- és legelőfoglalás is. Pogány főispán katonai segítséget kért és Șuluțiu érseket megfeddvé, egyúttal kérte, hogy folytasson vizsgálatot az „agitátorok” felderítésére. Egy újabb memorandumban, amelyet Topánfalva és a környékbeli falvak lakói írtak alá, Pogány magatartását élesen elítélték, mint amely „igazságtalan és despotikus”, menesztését kérve a császártól. Október 17-én a munkálatok véglegesítésére összehívott megyegyűlésen ismét nagy számban jelentek meg a románok. Axente Sever több száz parasztot hozott be a vármegyei udvarára, Pogány azonban kitartott álláspontja mellett.⁴¹³ A marosszéki gyűlés egyik résztvevője, Ioan Oros azt írta, hogy a románokat a végsőig elkéséltette a törvényhatóságok újjászervezése, amelynek során szerintük visszahozták a magyar törvényeket. A románok Oros szerint közel álltak ahhoz, hogy fellázadjanak a magyarok ellen.⁴¹⁴ A történetíró Deák Farkas is kritikusan szemlélte a helyzetet. Kárhoztatta egyrészt azokat a magyarokat, akik féltelmeiktől és indulataiktól vezérelve úgy vélték: „egynehány százhősnek be kell dugni a száját a hivatalok cafrangos címeivel, a ronda tömeget meg

⁴¹² Lásd a 3.4. alfejezetet.

⁴¹³ Vasile Netea: *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848–1881)*. București, 1974. 177–181.

⁴¹⁴ Uo. 182–183.

kell riasztani, s minden úgy lesz, amint mi akarjuk”.⁴¹⁵ Másrészt viszont – írta Deák Farkas – a románok közt is felelőtlenül agítálnak egyesek a „magyar urak” ellen, akik állítólag vissza akarják állítani a jobbágyrendszert, és akikkel szemben egyedül Bécsre támaszkodhatnak, pedig Bécs – tette hozzá Deák – éppen a nemzetiségi ellentétek szítására alapozza uralmát.

A románok még az 1861. januári előzetes értekezletükön elhatározták, hogy petíciót küldenek az uralkodónak kéréseikkel, egyúttal megpróbálják ellensúlyozni a magyar és szász propagandát. Erre végül is 1861 nyarán került sor. A románok támaszt kerestek Bécsben, miután nem csak a Főkörmányszéken belül, hanem a megyei bizottmányokban sem sikerült jelentősebb pozíciókat kiharcolniuk. Zavarta őket az is, hogy történeti jogokra sem hivatkozhattak, mint a horvátok vagy a szászok. Úgy érezték, a kedvező alkalmat nem szalaszthatják el: el kell ismertetniük végre magukat nemzetként is. 1861-ben egyre elterjedtebbé vált a gondolat, hogy a Monarchia összes románja számára nemzeti kongresszus tartását eszközöljék ki, de végül a mérsékeltőbbek – elsősorban Șaguna és Ladislau Vasile Popp, aki hamarosan a legmagasabb tisztséget elfoglaló román lett Erdélyben – hatására csak az erdélyi románok számára kérték a kongresszus összehívását. Valószínűleg Dimitrie Moldovan kancelláriai titkár biztatására állást foglaltak a Reichsratban való részvétel mellett is, így akarván a bécsi centralista körök jóindulatát biztosítani.⁴¹⁶ A Ioan Rațiu, Iacob Bologa és Ilie Măcelariu alkotta küldöttségnek az is feladatához tartozott, hogy felvegye a kapcsolatot a magyarországi románokkal. Rațiu leveleiből kiderül, hogy Pesten nem csak a magyarországi román képviselőkkel, hanem – erdélyi és magyarországi – magyar politikusokkal is találkoztak. Teleki Domokos és Haynald erdélyi katolikus püspök állítólag mindent megígért nekik: nemzeti jogokat, tartománygyűlést, csak a politikai nemzet kérdésében nem voltak hajlandók engedni.

Az audienciára 1861. július 1-jén került sor. Bologa hosszasan ecsetelte az uralkodó előtt a románok évszázados szenvedéseit, mire Ferenc József válaszul elismerően szólt hűségükről, és biztosította őket, hogy nem fog megfélemlkezni a románokról és az uniót soha nem fogja jóváhagyni.⁴¹⁷ A következő napokban végigjárták Schmerling és a többi miniszter irodáit,

⁴¹⁵ Deák Farkas: *Őszinte szó a román testvérekhez*. Kolozsvár, 1861. Idézi Szabad: i. m. 394.

⁴¹⁶ Retegan: *Reconstrucția*...141–146.

⁴¹⁷ Rațiu a következőképpen emlékezett vissza a császár szavaira: „Ich weiss dass die Romanen mir immer treu waren und es freut mich, dass die Romanen auch in diesen critischen Zeiten die Treue und Anhänglichkeit für meinen Tron auf eine so eclatante Art bezeigen. Was die Union mit Ungarn anbelangt, so kann ich Sie, meine Herren, versichern, dass ich diese Union nie gestatten werde; den Landtag hoffe ich baldmöglichst einzuberufen; diese ist selbst mein Wunsch. Es tut mir leid, dass die Romanen auch bei der neuen Organisation nicht berücksichtigt wurden.” Keith Hitchins–Liviu Maior (ed.): *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861–1892)*. Cluj, 1970. 51.

mindenhol a legkedvezőbb fogadtatásban részesültek, minden követelésük teljesítését megígérték, hiszen éppen ezekben a napokban került sor a magyar országgyűlés feliratának elutasítására. Elégedetlenek csak a magyar főhivatalnokokkal voltak: Kemény kancellárral és a Főkormányzók elnökével, Mikó Imrével, akik ugyan a szászok ellen támogatásukat ígérték, de az erdélyi országgyűlés összehívását ellenezték.

Magyarországon azonban már korábban összehívta az uralkodó az országgyűlést. Itt 1861 áprilisában a felirati vita kapcsán felmerült Erdély ügye is. A kérdésben akkor mindkét párt nagyjából azonos álláspontot képviselt. A Határozati párt javaslatában kitértek a történeti előzményekre, és visszautasították, hogy az unió 1848-ban törvénytelen módon jött volna létre. Igaz ugyan, hogy az akkori országgyűlés még a régi rendi alapon ült össze, de „éppen ez mutatja népies és testvéries szellemét, mert a kiváltságosok képviselete a népképviseletet az unióval együtt léptette életbe, fényes jeleit adván ezáltal úgy a szabadság, mint az egyenlőség ott uralkodott elveinek”. Továbbá felhívták a figyelmet, hogy a magyarok küzdeni fognak az unió fenntartásáért: „De téves jogfogalom is az, hogy egy rendszeren alkotott és szentesített törvény azért, mert egy vagy más érdeknek terhére lenni látszik, már az önkéntes megsemmisülés magvait hordja magában. Ha ez állana, akkor nem lehetne a törvénynek jövője, mert nem létezik oly intézkedés, mely egy nemzetnek minden részét tökéletesen kielégíthesse, s az unió megszüntetésének kimondása már ezen elvnel fogva is lehetetlenné válnék, mert feltéve, de meg nem engedve, hogy a szászokat és románokat kielégítené, a magyarok és székelyek azonban bizonyosan a végletekig készek lennének küzdeni ezen unió fenntartásáért.”⁴¹⁸

A Felirati párt részéről Deák által fogalmazott első felirat a következőképpen vázolta a közös jövőt: „El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak, s teszünk, mit az ország szétdarabolása és önállóságunk feláldozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű állampolgárai érdekekben és érzelmeiben összeforjjanak. Óhajtjuk törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani; s hogy ezt eszközölhessük, multhatatlanul szükséges az országgyűlésnek mielőbbi kiegészítése”, azaz a horvátországi és erdélyi képviselők meghívása a magyar országgyűlésre.⁴¹⁹ A képviselőház először Várady Gábor képviselő javaslatára olyan értelemben módosított Deák felirati javaslatán, hogy addig nem foglalkoznak V. Ferdinánd lemondásával, azaz nem ismerik el Ferenc Józsefet törvényes uralkodónak, amíg az ország területi épségét helyre nem állítja, és ennek nyomán Horvátország és Erdély képviselői

⁴¹⁸ *Deák Ferenc beszédei*. III. 1861–1866. Összegejtötte Kónyi Manó. Budapest, 1889. 137–138.

⁴¹⁹ Uo. 25–26.

nem jelennek meg az országgyűlésén. Lónyay Menyhért, a későbbi miniszterelnök gondolatai jól érzékeltetik a magyar politikai elit álláspontját a kérdésben: „Erdélyre nézve nem szükséges-e megmondanunk egyenesen, határozottan és oly módon, hogy sikere legyen, a létező hatalomnak, miszerént addig szó se lehet a koronázásról, a kötés megújításáról, míg az országgyűlés kiegészítve, azaz az erdélyi választókerületek meghíva nem lesznek?”⁴²⁰ Miután az uralkodó az így módosított feliratot nem volt hajlandó átvenni sem, visszatértek az eredeti változathoz. Az uralkodó 1861. július 21-i leirata azonban így is egyértelműen elutasító volt, többek között Erdély kérdésében: „Ami mindenekelőtt Erdély nagyfejedelemségünknek Magyarországgal való unióját illeti, mely a szász és román nemzet szabad beleegyezése nélkül lőn elhatározva, megjegyzendő, miszerint ezen unió soha teljes törvényerőre nem lépett, az egyoldalúan hozott határozatok kihirdetése után tetteleg felbomlott, s egyáltalában mindaddig kivihetetlennek létszen tekintendő, valámíg Erdélynek nem magyar ajkú lakosai nemzeti-ségi érdekeiket ezen unió által veszélyeztetve látják, és a birodalom ebbeli igényei és érdekei kellőleg biztosítva nem lesznek.”⁴²¹ Az uralkodó tehát nem ismerte el az uniót, részben a nemzetiségekre, részben a Birodalom érdekeire való tekintettel.

Deák a második felirati javaslatban hasonlóképpen érvelt, mint korábban: az akkori országgyűlés törvényességével, hiszen a korábbi magyarországi törvényeket – beleértve a Pragmatica Sanctiót is – a kiváltságos osztály képviselői szavazták meg, de ez nem befolyásolja érvényességüket. Erdély Szent István koronájához tartozik, és képviselőit meg kell hívni a magyar országgyűlésre. Végül Deák feltette a szónoki kérdést: „Nem tudjuk, miképpen veszélyeztethetné az egyesülés Erdély nem magyar ajkú lakosainak nemzeti-ségi érdekeit. Hiszen ugyanazon törvény, mely az egyesülést megállapította, Erdélyben is felszabadította a népet, kimondotta az egyenjogúságot, a polgári s politikai jogokat a népnek minden osztályaira s nemzetiségére kiterjesztette, s az egyesülésnek legelső következtése az volt, hogy azon különbség, mi jogok tekintetében egy részről a magyar, székely és szász nemzet, más részről a román nemzet között előbb fennállott, azonnal meg lőn szüntetve. Mi Erdély nem magyar ajkú lakosainak nemzeti-ségi érdekeit szintűgy teljes mértékben fogjuk méltányolni, mint a magyarországiakét.”⁴²² Szükséges azonban, hogy éppen a nemzeti-ségi érdekek egyeztetése végett ők is jelen legyenek a tanácskozásokon.

⁴²⁰ *Lónyay Menyhért naplója 1860–1861.* Szerk. Deák Ágnes, s. a. r. Berkes Hajnalka, Laszli Mariann, Nagy Anita, Budapest, 2004. 198.

⁴²¹ Uo. 132.

⁴²² Uo. 187–188.

A magyar országgyűlésen is felszínre kerültek a nemzetiségi ellentétek. Így 1861 júniusában a felirati vita kapcsán a nemzetiségi képviselők azt kérték, hogy a „magyar nemzet képviselői” kitételt változtassák „Magyarország nemzeteinek képviselői”-re, illetve felmerült, hogy a „nemzet” fogalmát cseréljék fel az „ország” kifejezésre.⁴²³ Éles hangú vita bontakozott ki az erdélyi unió visszaállítását sürgető pont kapcsán is. Vincențiu Babeș több képviselőtársával együtt módosító javaslatot nyújtott be, amelyben a tárgyalások folytatását kérték Erdéllyel, mivel a románok számára is – akik 1848-ban nem voltak képviselve a rendi országgyűlésben – biztosítani kell a szabad állásfoglalás lehetőségét. Babeș beszédében kifejtette, hogy bár a magyarországi román képviselők hívei az uniónak, de az erdélyi román-ság csak „mint elismert politikai nemzet fog a magyar nemzettel egyenlő közérdek szerint s testvérként szövetkezhetni”. Amíg az erdélyi románok azt látják, hogy Magyarországon a nemzetiségeket háttérbe szorítják, nem fogják „csak úgy föltétlenül” elfogadni az uniót, amely különben is vég-ső soron „nemzetiségi kérdés”.⁴²⁴ A módosító indítványt elvetették, de a vita egyre inkább elmérgesedett, az indulatok elszabadultak. Ennek kapcsán írta a neves publicista, Kecskeméthy Aurél: „A mérsékeltek mind a két pártnál⁴²⁵ ... vigaszt csak azon bizalomból merítettek, miszerint minél mélyebben fogunk bepillantani a nemzetiség kérdésébe, annál bizonyosabban fog kifejlődni annak tudata, hogy Ausztriával s uralkodóházávali kibékülésünk ára nem oly nagy, mint amelyet a nemzetiségek követelnek, s ügyetlen forradalmáraink megadni készek lennének.”⁴²⁶ A vita különben tovább folytatódott a nemzetiségi bizottságban, amely kidolgozott ugyan egy széles nyelvi jogokat biztosító törvényjavaslatot, de az egységes politikai nemzet koncepciójából indult ki, amivel a nemzetiségi képviselők nem értettek egyet.

A magyar liberálisok általánosságokban megígérték ugyan a nemzetiségi követelések teljesítését, de az egységes magyar politikai nemzet eszméje határozta meg az engedmények határát. Lónyay naplójában tulajdonképpen az egész magyar politikai elit véleményét fogalmazta meg, miszerint a nemzetiségeknek meg kell adni az egyéni jogokat, de kollektív jogokról szó sem lehet. Ha majd „egyszer urak leszünk saját házunknál”, akkor hivatalokkal le lehet szerelni az elégedetlenséget, különben is „a magyar nemzet értelmiségi és vagyoni felsőbbbsége tért fog mindenütt foglalni, és büszke lesz mindenki arra, ha magát magyarnak nevezheti, ismét úgy, mint a régi jó időkben”.⁴²⁷ Az országgyűlés kiküldött egy bizottságot

⁴²³ Szabad: i. m. 547–551.

⁴²⁴ Uo. 550.

⁴²⁵ Ti. a Felirati és Határozati pártnál.

⁴²⁶ Kecskeméthy idézi Szabad: i. m. 551.

⁴²⁷ Lónyay Menyhért naplója... 299.

a nemzetiségi törvény előkészítésére, amelyben a nemzetiségek képviselői is helyet kaptak. Ez ki is dolgozott egy széles körű jogokat biztosító javaslatot, azonban a magyar politikai nemzet fogalmához ebben is ragaszkodtak. A nemzetiségeket ez a javaslat sem elégítette ki, bár végül is ennek vitájára nem került már sor. A már említett második felirat nem talált kedvező fogadtatásra Bécsben, és 1861 augusztusában az uralkodó feloszlatta az országgyűlést. A nemzetiségi kérdés megoldatlansága azonban nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar politikai elit egyre kíváncsabbnak lássa az uralkodóval és az Ausztriával való „kiegyenlítést”.

A magyar országgyűlés feloszlátását követően érezhetően felgyorsultak az események Erdélyben is, a kormány most itt is dűlőre akarta vinni a dolgokat. Szeptember elején szimbolikus jelentőségű gesztusként a románok irányában Ferenc József engedélyezte az „Erdélyi román nép irodalmi és művelődési társaságá”-nak (Asociația pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania – Astra) alapszabályait, ezáltal az erdélyi románok is létrehoztak egy a már reformkorban működő Verein für Siebenbürgische Landeskunde és az 1859-ben engedélyezett Erdélyi Múzeum-Egyesülethez hasonló reprezentatív művelődési intézményt. Néhány hónap múlva Kemény Ferenc kancellár – és valamivel később Mikó Imre, a Főkormánysház elnökének – felmentése és az erdélyi országgyűlés összehívása szintén ebbe a „kurzusba” illeszkedett. Korábban Bécs kivárt, hiszen az erdélyi országgyűlés összehívása nyílt állásfoglalást jelentett volna a magyarokkal szemben, ezért inkább függőben hagyta az ügyet, reménykedve a kompromisszumos megoldásban. A kivitelezés azonban korántsem volt egyszerű a nézetek összeegyeztethetlensége miatt.

A magyarok és románok, illetve szászok nézete eltért mind a majdani országgyűlés napirendje, mind összehívásának módja és a képviselőválasztás kérdésében. A két legkényesebb pont az unió kérdése, illetve a census nagysága volt. Az erdélyi kancellária 8 forint censzust javasolt, ezzel szemben Popp tanácsos különvéleményében egyrészt azt kérte, hogy a 8 forintba minden adót számítsanak bele, másrészt pedig növeljék a megyei képviselők számát, minden 30 ezer lakos után legyen egy képviselő. Ez a román képviselők számának túlsúlyra jutását vonta volna maga után. A minisztertanácsban vita alakult ki, de az erdélyi kancellárt csak Forgách magyar kancellár támogatta, a többség – az államminisztert is beleértve – Popp javaslatának elfogadása mellett volt, hangsúlyozva a románok méltányos képviseletének fontosságát. Ugyancsak a magyar javaslat ellen foglaltak állást a diéta színhelye kérdésében: Kolozsvárral szemben, amelyet a magyarok akartak, Nagyszebenre voksoltak, elfogadva a szászok és románok érveit, miszerint Kolozsvár egyrészt szomorú emlékeket ébreszt a szász és román képviselőkben, másrészt a magyar lakosság és a

diákok „terrorizmusa” miatt nem tudnak az unió kérdéséről elfogulatlanul vitatkozni; ezzel szemben Nagyszeben csendes száz lakói nem ragadtatják kitörésekre magukat – hangzott el a minisztertanácson.⁴²⁸ Az 1861. szeptember 9-i minisztertanács ismét bőven tárgyalta a kérdést, kitérve a románok képviselőjének biztosítására is. A minisztertanács annál kevésbé volt tekintettel a magyarok kívánságaira, mivel szerintük a gyulafehérvári értekezlet megmutatta, hogy a magyaroknak amúgy sem áll szándékukban részt venni a diétán.⁴²⁹ Az uralkodó Kemény kancellár javaslataival szemben Schmerling véleményét fogadta el, és november 4-ére össze kívánta hívni az országgyűlést Gyulafehérvárra, végül is teljesen ejtve az unió kérdését a királyi proposíciók közül.⁴³⁰

A Gubernium október elején megtagadta nemcsak a végrehajtást, hanem a rendelet kihirdetését is. A románok megdöbbenésére a három román tanácsos, bár nem értett egyet a módszerekkel, szintén törvénytelennek tartotta az országgyűlés összehívását. A feszült helyzetben Kemény kancellár benyújtotta lemondását. Leváltása – akárcsak valamivel később Mikó Imréé, a Főkörmányszék elnökéé – amúgy is küszöbön állt; az osztrák minisztertanács egybehangzó álláspontja az volt, hogy egyrészt semmit sem várhatnak a jelenlegi összetételű Guberniumtól, másrészt az Októberi Diploma nem beszél a régi erdélyi alkotmány visszaállításáról, hanem „minden koronátartománynak egyenlő alkotmányos jogokat biztosít”. Az Októberi Diploma az erdélyi kancelláriának nem adott olyan státuszt, mint a magyaroknak, annál kevésbé lehet a Guberniumnak olyan szerepe, amilyent játszik. A Főkörmányszék nem más, mint egyszerű helytartóta-

⁴²⁸ ProtÖst. V. Abteilung. *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff*. Band 2. Nr. 113. 24. Aug. 1861. 320–326.

⁴²⁹ Uo. Nr. 121. 9. Sept. 1861. 360–364.

⁴³⁰ A hely kérdésében az uralkodó Mecséry rendőrminiszter javaslatát fogadta el. Uo. 364. Az erdélyi országgyűlés kapcsán éles viták zajlottak a minisztertanácsban, főleg a választójog kapcsán. Schmerling támogatta a románok arányos képviselőre vonatkozó kérését. Az erdélyi és a magyar kancellár az uralkodó március 24-i nyilatkozatára és a románok hiányzó értelmiségére hivatkozva utasították ezt el. Kemény szerint: „Überdies nütze den Romanen die Vermehrung ihrer Deputierten wenig, da es unter ihnen an durch Intelligenz und Bildung geeigneten Persönlichkeiten fehlt.” Uo. 363. Forgách magyar kancellár szintén azzal érvelt, hogy így a „nyers, tulajdon nélküli tömeg” jutna többségre. A románok szándéka ugyanis: „Sie streben mit Berufung auf die Kopfzahl nach der Majorität im Landtage – eine Majorität, die mit Aufhebung des Prinzips der Interessenvertretung die Herrschaft der rohen und besitzlosen Masse begründen würde.” Azzal is számolni kell, hogy a románok nem fogják mindig a kormányt támogatni, ezt is most is csak érdekből teszik. „Man schmeichle sich nicht, daß die Romanen immer mit der Regierung gehen werden. Sie verfolgen ihre Zwecke, nach deren Erreichung die Regierung nicht mehr imstande sein wird, ihren weiteren Übergriffen Einhalt zu tun. Man blicke auf die Vorgänge der Romanen im Krassóer Komitat!” Uo.

nácsi szerepű „Landesstelle”, „amelyik holnapra teljesen átalakítható”.⁴³¹ Ez alkalommal királyi biztos kiküldése is felmerült, erre azonban végül is nem került sor.⁴³² Az uralkodó egyelőre elhalasztotta az országgyűlés összehívását addig, míg a Gubernium és a Kancellária élén nem történnek meg a kívánt változások.

1861 őszén – a magyar országgyűlés feloszlata nyomán – újabb román küldöttség ment Bécsbe. Fő céljuk Kemény utódjaként román kancellár kinevezését elérni; a jelölt Ladislau Popp lett volna. Dimitrie Moldovan kancelláriai titkár azt írta Barițiuinak, titokban azon dolgozik, hogy elhitesse: a románok csak ez esetben nyugodnak meg és támogatják a központi kormányzatot.⁴³³ Șaguna ezúttal is óvatos volt és nem vállalta a küldöttségben való részvételt, így az idős görög katolikus érsek, Sterca-Șuluțiu Ioan Rațiu és Iacob Bologa társaságában indult ismét a birodalmi fővárosba. Az audiencián tiltakoztak az unió ellen, és elítélték a három román főkormányiszéki tanácsos szavazatát, nyugtázva az országgyűlés összehívását. Erőfeszítéseik ellenére azonban ezúttal sem lett román kancellár, novemberben az uralkodó kinevezte gr. Nádasdy Ferencet az Udvari Kancellária, majd – az ugyancsak lemondott Mikó helyére – gr. Folliot de Crenneville-t⁴³⁴ a Gubernium élére, akiknek lojalitásához nem fért kétség.

A magyar emigráció és a román fejedelemségek

A 48-as állásponton túlmenő elképzeléseket igazában csak az emigrációban fogalmaztak meg. Kossuth különböző terveiről, a román vezetőkkel való tárgyalásairól már rengeteget írtak.⁴³⁵ Az emigráció kapcsán azonban szükséges egy rövid kitérőt tennünk, bár ez egyelőre nem volt közvetlen kihatással az erdélyi eseményekre: Havasalföld és Moldva 1859. évi egye-

⁴³¹ Josef von Lasser véleménye. Uo. Nr. 139. 19. Okt. 1861. 449–450. Lasser javasolta azt is, hogy mivel az unió állandó vita kérdése, vizsgálják át alaposan az erre vonatkozó törvényeket és iratokat.

⁴³² Uo. 451. A hadügyminiszter királyi biztosnak Carl Ritter von Franckot vagy Sztankovics bárót javasolta. Az uralkodó meg is bízta a minisztert, hogy a magyarul jól beszélő Sztankovicsot azonnal rendelje vissza Bécsbe, de a javaslatra többé nem tértek vissza. Uo. Nr. 142. 29. Okt. 1861. 466.

⁴³³ Dimitrie Moldovan levele George Barițiuhoz, Bécs, 1861. szept. 19. Ștefan Pascu (coord.): *George Bariț și contemporanii săi*. V. Corespondența primită de la Vasile Pop, Iosif Hodoș, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelariu și Ioan Micu Moldovan. București, 1981. 140.

⁴³⁴ Ludwig Folliot de Crenneville (vagy Folliot-Crenneville) osztrák altábornagy.

⁴³⁵ Kossuth álláspontja is változott az emigráció során. 1850-ben még úgy vélte, hogy az unió a legjobb megoldás Erdélynek – a teljes jogegyenlőség biztosítása mellett a nemzetiségek számára. Később részben saját pozíciójának alakulása, részben a románokkal folytatott tárgyalásai nyomán elmozdult valamiféle kompromisszum irányába, amelyre azonban sehonnan sem volt fogadókészség.

süléséről van szó. Az új román állam külpolitikai és „nemzetpolitikai” törekvései, a Kárpátokon túli közvélemény változásai azonban hosszabb távon fontos szerepet játszottak – és nemcsak az erdélyi román politika és közvélemény alakulásában.

A romániai közvélemény formálásában jelentős szerep jutott az erdélyi román emigránsoknak, köztük is talán a legnagyobb befolyása Alexandru Papiu-Ilariannak volt. Papiu-Ilarian az 1848-as szereplése után Bécsben és Padovában tanult; azt követően kezdetben Moldvában tevékenykedett, majd a Rosetti család meghívására Bukarestbe telepedett át. A fanarióta családból származó Constantin A. Rosetti a havasalföldi liberálisok egyik vezéralakja volt, a szócsövüknek számító *Românul* című lap főszerkesztője. Papiu-Ilariannak tehát kiváló alkalma nyílt a liberális lapon keresztül befolyásolni a román közvéleményt. Véleményét 1860 nyaratól Cuza fejedeleme is egyre gyakrabban kérte ki az Erdélyt illető kérdésekben. Az újonnan egyesült fejedelemségekben jelentős állásokat töltött be; ő volt az első erdélyi román, aki miniszter lett (1863 őszén rövid ideig a Kogălniceanu-kormány igazságügyminisztere volt). Papiu-Ilarian emellett továbbra is ápolta erdélyi kapcsolatait, tehát mintegy közvetítő szerepet töltött be a Kárpátokon túli és az erdélyi románság között.⁴³⁶

1860 januárjában memorandumban fejtette ki véleményét Cuzának az erdélyi kérdésről. Igen veszélyesnek tartotta a jogkiterjesztés és polgárosodás összekapcsolódását Magyarországon, amely a románok és szlávok elmagyarosításához vezethet: „amikor ki fogják hirdetni az uniót, eltörölnévén a szolgaságot, ugyanakkor a nemzeteket is el fogják törölni, a magyaron kívül; csak az marad eleven és törvény előtti tulajdonos...”⁴³⁷ Érvelése nagyon hasonlít Simion Bărnuțiuéra, aki Balázsfalván tanára volt. A magyarok ismét küzdenek „Nagy-Magyarorszáért” – folytatta Papiu-Ilarian: „A legfőbb harc a magyarok és románok között nem csupán a román nemzetiség elismeréséért folyik, hanem emellett aztán még Erdélyért is. A magyarok nem akarnak tudni egy Erdély nélküli Magyarországról. A románok ellenben nemcsak hogy nem akarják Erdélynek Magyarországgal való fúzióját, hanem a bánsági, bihari és máramarosi románok egyesítését is követelik Erdellyel, a Tiszáig... A magyarok attól félnek, hogy ha Erdély Magyarországtól független lenne, akkor az ötszázezer székely-magyar elenyészne a románok között, akik csupán Erdélyben egymillióan vannak. Ezenkívül attól is tartanak a magyarok, hogy ha Erdély Magyarországtól független maradna, másrészt pedig Magyarország elszakadna Ausztriától,

⁴³⁶ 1860-ban Iacob Mureșannak, a *Gazeta* szerkesztőjének már azt írta, hogy az erdélyi románok kövessék figyelemmel az egyesült fejedelemségbeli eseményeket, Erdélynek Bukarestre és nem Bécsre vagy Pestre kell figyelnie. Retegan: *Reconstrucția...* 42.

⁴³⁷ Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1984. 67.

akkor többé semmi sem gátolná meg Erdélyt, hogy a fejedelemségekkel egyesüljön... Ami az erdélyi románokat illeti, ők éppúgy, mint 1848-ban, ma is tiltakoznak Erdélynek Magyarországgal való uniója ellen, mert Magyarországgal egyesülvén, teljesen elenyésznek, míg Erdélyben nagy számuknál fogva ők a helyzet urai... Másfelől a románok megértik azt is, hogy Erdély önállósága nem csupán az erdélyi románok különleges érdeke, hanem az összes román általános érdeke is...”⁴³⁸ Ezután Papiu-Ilarian felvázolta egy egységes román állam képét, amely magába foglalná Erdélyt, a Bánságot és a Részeket is egészen a Tiszáig. Erdélynek stratégiai szerepe van, aki Erdélyt uralja, az „egy kis bölcsességgel a körülményekhez képest uralkodhatik a Tiszáig és a Fekete-tengerig”. „Az Egyesült Fejedelemségeknek Erdély nélkül nincs jövője Európában... Erdély nélkül bizonytalan és kétséges a léte, mely addig fog tartani, míg az európai államok versengése és változó érdekei. Erdélynek a fejedelemségekkel való egyesítése megmenthetné a fejedelemségeket a haláltól, [...] és lerakhatná Románia öröklétének alapjait... Egy ilyen államra formált... mind történelmi, mind nemzeti jogunk sokkal erősebb, mint a magyaroké; egy ilyen állam Európa érdekeinek is jobban megfelelne, mint a magyarok történelmi Magyarországa...”⁴³⁹ A hosszú idézetből kitűnik, hogy a magyar unió-gondolatnak megvolt a román megfelelője, ráadásul ez fontos fordulóponthoz érkezett. A Duna-fejedelemségekben megfordult magyar emigránsok majdnem mind beszámoltak arról, hogy „a Fekete tengertől a Tiszáig alakítandó Dakorománia eszméje már nem csak mint eszme kürtöltetik, hanem azt Románia jövődjére nézve mint okvetlenül bekövetkezni kellett dolgot állítják fel...”⁴⁴⁰ A két román fejedelemség egyesülése megnövelte az új állam nemzetközi súlyát, bár a kezdet kezdetén még ki kellett harcolni a diplomáciai elismerést. Ha Erdély kérdésének felvetése a nemzetközi politikában egyelőre nem is volt reális alternatíva, de most már politikai szinten is megfogalmazódott és az uralkodó látókörébe került, a továbbiakban pedig a sajtó útján vált egyre népszerűbbé széles körökben.

Ami a magyar emigrációt illeti: Kossuth a magyar politikai elit engedményeit túl kevésnek tartotta, és óvott a szűkkeblűség következményeitől. Azzal azonban az emigráció politikusai is tisztában voltak, hogy otthon nem fogadnák túlzott lelkesedéssel ezeket a gondolatokat. Ezt maga Kossuth is tudta. Már a külön erdélyi országgyűlésről – egy Cuzának szóló 1860. évi emlékirat kapcsán – azt írta neki Teleki László, hogy „erre nincs

⁴³⁸ Uo. 69.

⁴³⁹ Uo. 71.

⁴⁴⁰ Dunyov István beszámolóját 1859 végéről idézi Borsi-Kálmán: i. m. 89. Ugyancsak ő idéz más forrásokat is ugyanerre.

az erdélyi uraknak nagy kedvük”.⁴⁴¹ Teleki különben igen sajátos pályát futott be, és nézeteivel majdhogynem egyedül állt. Kossuth Duna-konföderációjának előképét ő már 1849 elején felvázolta, valószínűleg a lengyel emigráns Adam Czartoryski herceg hatására. Sőt a kollektív nemzetiségi jogok kérdését is felvetette, és 1849 májusában felhívta Kossuth figyelmét, hogy a „nemzetiségek iránt a jogkiosztásban legyünk mentől bőkezűbbek”, mert ettől függ „Magyarhon jövője”. Majd így folytatta: „Liberté, égalité, fraternité még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. Oly rendszert kellene állítanunk, mely által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótolják.”⁴⁴² Teleki szerint két út áll Magyarország előtt: vagy ragaszkodva a „Corpus iurishoz” igyekszik határait jelen terjedelmükben megtartani, de ez bizonytalan és véráldozattal jár, vagy – és Teleki szerint ez a helyes út – „a Corpus iurisból valamit áldozni, s nemcsak Horvátországra nézve, de a szerbek és oláhokra nézve is kibékülni a Vajdasággal, annak összes közgyűlést engedni, valamint az oláh fajnak is belső administratiót, statutarius jogot, széles értelemben municipalis garantiákat, mindig vigyázva arra, hogy a magyar és német faj, amennyire lehet, ne vétessék alá oláh vagy szerb jurisdictiónak, s oly feltétel mellett, hogy a legfelsőbb kormányban, országgyűlésben Magyarhonnal egyet alkotandnak, és országgyűlésünk nyelve magyar leend”.⁴⁴³ A kormányban úgyszintén külön osztályt állítanának fel a nemzetiségeknek, és ezzel szerinte elérik, hogy a környező országok is majd sóvárogva tekintenek Magyarországra mint „egy jövődöbéli dunai confoederatiónak” központjára.⁴⁴⁴ Teleki nézetei azonban a területi autonómia és a kollektív jogok felajánlásával – annak ellenére, hogy néhány pontban hangsúlyozta a magyaroknak tett engedményeket – messze túlmentek azon, amit a magyar politikusok és közvélemény hajlandó lett volna elfogadni.

Kossuth, aki egyre elégedetlenebb volt a hazai fejleményekkel és kárhoztatta, hogy Eötvös javaslatát fogadták el a nemzetiségi kérdésben, 1861 őszén összegezte nézeteit: a horvát kérdésben a teljes állami függetlenség megadását javasolta, Erdélyről pedig „eretnek” módon a következőképpen vélekedett: „mihelyt a függetlenségi harcban annyira előre megyünk, hogy az unió kérdésének újra diszkusszióba vétele az osztráknak elnyomatásunkra fegyverül nem szolgálhat, az erdélyieknek suffrage universel alapján eldöntésére bocsátandjuk, maradjon-e az unió úgy, amint 1848-ban

⁴⁴¹ Teleki László levele Kossuth Lajoshoz, 1860. nov. 7. Idézi Kovács Endre: *A Kossuth-emigráció és az európai szabadsághozgalmak*. Budapest, 1967. 364.

⁴⁴² Teleki László levele Kossuth Lajoshoz, Párizs, 1849. máj. 14. In: Csorba László (szerk.): *Teleki László*. Budapest, 1998. 143. (Magyar szabadelvűek)

⁴⁴³ Uo.

⁴⁴⁴ Uo. 144.

el lőn határozva, vagy pedig külön törvényhozási és adminisztratív autonómiával bírjon Erdély; a magyar koronához tartozás, következőleg a közös honvédelem, külpolitika, diplomáciai képviselő, vám és kereskedelmi rendszer és pénzforgalom egysége rezerváltatván.”⁴⁴⁵ Kossuth tehát valamiféle olyan uniót vázolt fel a két ország között, mint amilyen 1867-ben Ausztria és Magyarország között létrejött. Elképzelése azonban – már csak az általános választójog miatt is – utópisztikus volt, arról nem is beszélve, hogy a független magyar állam is csak a vágyak birodalmában létezett. Nézete azonban jól jelzi az Erdély sorsáról való elképzelések igen széles spektrumát.

Bár Kossuth jóval óvatosabb volt Telekinél, 1861 elején Magyarországon olyan rémhíreket terjesztettek, hogy odaigérte volna Cuza román fejedelemnek Erdélyt.⁴⁴⁶ Maga Kossuth 1862 januárjában viszont így írt Klapka Györgynek az otthonról kapott hírek kapcsán: „Erdélyre nézve... azon választ kapom hazulról, hogy nincs párt, de a pártnak csak egy frakciója is az országban, mely az Uniónak kérdésbe tételét ingerült indignációval nem repudiálná; az erdélyi magyar és székely pedig már éppen dühös, ha ilyesmit csak említ is valaki. Ha ehhez ragaszkodunk, a magyar elemnek 9/10-ed részét elveszítjük, s okvetlenül alkut provokálunk az osztrákkal – ez tény sajnos, de tény.”⁴⁴⁷ Klapka, miután Cuzával tárgyalt, úgy látta, hogy a fejedelemségbeli románok Erdély és Magyarország egy részének elnyeréséről álmodnak, a támogatás fejében viszont ígéretet tett Cuzának, miszerint „kiviszi, hogy az unió kérdését az erdélyi oláhok etc. votumától függesszék fel”.⁴⁴⁸ Kossuth viszont egyelőre ragaszkodott a kérdésben a 48-as alaphoz, amittől csak egy esetleges felszabadító háború esetén lehetne eltérni. Az otthoniak magatartását bírálta az emigráció egy másik tagja, Irányi Dániel is Deákhhoz írt levelében; ő szintén kifogásolta a törvényekhez való „törik-szakad” ragaszkodást, és a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldására tett javaslatot.⁴⁴⁹ A közben hazatért Teleki a nemzetiségekkel való megegyezés híve volt akár komoly kompromisszumok árán is; Erdély kérdésében úgy vélte: a „beladminisztráció” ügyét és azt, hogy Erdély külön országgyűlést akar, vagy hajlandó képviselőket küldeni a magyar országgyűlésre, a teljes népesség döntésére kell bízni. Teleki azonban hazatérése után az általános ellenállás miatt többé nem feszegette Erdély autonómiájának kérdését, különben is rövid időre rá öngyilkos lett, és követője ezen a téren alig akadt.

⁴⁴⁵ Idézi Szabad: i. m. 558.

⁴⁴⁶ Uo. 406. Pulszky viszont Telekit vádolta ugyanezzel, ti. hogy „kész volt ... Erdélyt az oláhnak odaengedni”.

⁴⁴⁷ Kossuth Lajos levele Klapka Györgyhöz, 1862. jan. 18. Idézi Borsi-Kálmán: i. m. 99.

⁴⁴⁸ Szabad: i. m. 406–407.

⁴⁴⁹ Uo.

Az emigráció sem volt egységes azonban a kérdésben. Az erdélyi Jósika Miklós, akinek azért is kulcsszerepe volt, mert az emigráció hazai kapcsolatainak szálai az ő kezében futottak össze, hibának tartott minden unióellenes lépést, és kárhoztatta a nemzetiségek irányába tett túlzott ígérgetéseket. Kossuth azonban a körülmények hatására túllépett korábbi elgondolásain, és olyan elképzelést fogalmazott meg, amely nem csak szembe ment az otthoni politikával, hanem mélyen megdöbbenetete a magyar közvéleményt. Klapkához írt – fent idézett – levelének igazságát jól mutatja Duna-konföderációs tervének fogadtatása.⁴⁵⁰ A tervezet szerint Erdély önállóan lett volna Magyarország, Románia, Horvátország és Szerbia mellett a konföderáció tagja. Kossuth népszavazásra akarta bízni, hogy Erdély lakosai eldöntsék: „vajon hazájuk egy legyen-e Magyarországgal? vagy legyen politikailag egyesülve Magyarországgal, közigazgatásilag pedig különválva attól, vagy végre csak szövetségben legyen Magyarországgal és a többi szövetséges állammal, mint maga is autonóm állam, teljes egyenlőségi alapon?”⁴⁵¹ Kossuth csak annyit kötött ki, hogy Erdély és Magyarország között legalább a perszonálunió maradjon meg. Azonban még ennél jóval szerényebb engedményeket sem igazán lehetett elfogadtatni a 48-as jogfolytonosság visszaállításáért küzdő magyar politikai elitel. A napvilágra került tervet a magyar politikusok és közvélemény egyaránt megütközéssel fogadta, és nem fukarkodtak a negatív jelzőkkel. Mindkét párt sietett elhatárolni magát a Dunai Szövetség tervétől, a lapokban egyre-másra jelentek meg a cáfolatok. A terv komolyan megtépázta Kossuth nimbuszát. De nem aratott sikert a románok körében sem. Papiu-Ilarian gúnyos hangú cikkben bírálta a tervezetet. Jancsó Benedek találó hasonlata szerint emögött ugyanaz a felfogás állt, mint ahogy az olaszok vélekedtek: „Nekünk nem az kell, hogy Ausztria humanus és szabadelvű legyen a mi házunkban, hanem az, hogy takarodjék ki a mi házunkból, Olaszországból.”⁴⁵²

A magyar liberális elit tagjai közül is azonban többen átlátták a kérdés fontosságát, és igyekeztek megoldást találni rá. Ezek közé tartozott a *Pesti Napló* szerkesztője, Kemény Zsigmond is, aki így fogalmazta meg nézeteit: „A Magyarországon lakó nemzetiségeknek rokonszenvét megnyerni, még előítéleteiknek is kedvezve. Mindentől idegenkedni, mi hasonlít azon eljáráshoz, melyet irányunkban a németek elkövettek, azt hívén, hogy nyelvök ránk erőszakolásával kulturális missiót teljesítenek.”⁴⁵³

⁴⁵⁰ A tervet Helfy Ignác adta közre 1862. május 18-án Kossuth beleegyezése nélkül a *L'Alleanza* című olasz lapban.

⁴⁵¹ Idézi Asztalos: i. m. 184.

⁴⁵² Jancsó: i. m. 66.

⁴⁵³ Kemény Zsigmond levele Falk Miksához. Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés*. Budapest, 1883. 207.

A magyarok gondolkodását azonban az irredentizmustól való félelem is befolyásolta. Részben továbbéltek azok a félelmek, amelyeknek nyomán a reformkorban „nemzethalálról” vizionáltak, kiegészülve újabb vonásokkal, táplálva többek között az olasz és román egység folyamatától. Zichy Antal naplójában rögzítette beszélgetéseit Deákkal 1862 májusából. Az aggó Zichy – a nemzet halálát „országunk lehető feldarabolásában látom” – Deák próbálta nyugtatni, utópiának, beteges agyrémnek tartva „Slaviát, Illyriát, Dacoromaniát”. Érdekes viszont Zichy elmékedése: „Ámde, ha mirajtunk megtörténik, hogy feldarabolnak: mi el vagyunk veszve örökre. Ez a sok idegen elem, melyből a magyar állam alakult, elég kohézióval bírt ugyan, hogy együtt maradjon, míg a történelmi jog nimbusza környezé a Szent István koronáját, míg a kor két nagy eszménye: a *demokrácia* és a *nemzetiség* szárnyra nem kelté a szunnyadó atomokat; de ha valaha ezek szétporlanak s centrifugál irányokban illető rokon elemekkel egyesülnek, kétféle, hogy annyi attrakció legyen bennök, miszerint újra a régi formában, azaz egy magyar állammá egygyéformni vágyának.”⁴⁵⁴ Deák ezzel szemben úgy látta, hogy „Erdély Romániához csatoltatni s azzal állandóul együtt maradni nem fog; akadályozván ezt e kis – várhoz hasonlítható – ország geographiai fekvése; akadályozván az alakulandó Dacorománia szegénysége, alacsony műveltségi foka s mindazon kellékek hiánya, mik mai nap egy önálló, független állam megalakítására megkívántatnak.”⁴⁵⁵ Ezt amúgy a nagyhatalmak sem pártolnák Deák szerint. Úgy vélte, jobb most a tétlenség, mert: „Az osztrák politika által felköltött nemzetiségi igények nem teljesíthetők, ebből keserű csalódás, elégtelenség ered – ám akik ez ürömpoharat megtöltötték, hadd igyák ki magok.”⁴⁵⁶

A provizórium időszaka

Mint láttuk, 1861 szeptemberében Ferenc József elrendelte az erdélyi országgyűlés Gyulafehérvárra való összehívását. A Főkörmányszék, valamint a megyék tiszttára ellenszegült az intézkedésnek. Miután Kemény szempontjait az erdélyi országgyűlésre nézve nem fogadták el, Kemény Ferenc kancellár és Mikó Imre kormányiszéki elnök lemondtak,⁴⁵⁷ őket követték a magyar kormányiszéki tanácsosok, főispánok és a székely székek

⁴⁵⁴ Zichy Antal Naplójegyzetei. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1346. Naplótöredék 1862-ből. 11 r-v.

⁴⁵⁵ Uo. 11v–12r.

⁴⁵⁶ Uo. 12.

⁴⁵⁷ Kemény Vayhoz írt búcsúlevelében bizonytalanságának adott hangot: „nem tagadhatom, hogy szegény Erdély sorsa engemet aggodalommal tölt el. Vajon nem esik-e oda vissza, ahonnan közös erővel kiemeltük?” Kemény Ferenc levele Vay Miklóshoz, Pest, 1861. szept. 27. Emléklapok... 439.

főkirálybírái. Ezzel kezdetét vette a provizórium időszaka. 1861 novemberében az uralkodó Nádasdy Ferenc gróftot nevezte ki kancellárnak és Ludwig Folliot de Crenneville altábornagy lett az új gubernátor. Helyettese – először a Főkormánysház történetében – a román Ladislau Popp lett. A lemondott vagy eltávolított guberniumi tanácsosok helyére újakat neveztek ki, így most a 16 tanácsos fele magyar, másik fele szász és román volt.⁴⁵⁸ Nádasdy kancellár, hogy célját – az erdélyi országgyűlés összehívását és Erdély Reichsratban való képviseletét – elérje, a megyék és a székely székek megrendszabályozásával kezdte működését. A lemondott főtisztok helyére új, lojális embereket neveztek ki, köztük Küküllő és Doboka vármegyék élére románokat. A feloszlott törvényhatósági bizottságok helyett új bizottságokat hoztak létre, amelyekben a fő szerepet a kinevezett tisztviselők játszották. A magyar liberálisok befolyásukat csak a Székelyföldön és a magyar városokban tudták megőrizni.⁴⁵⁹ A magyarok a katonaság túl nagy hatáskörét is kifogásolták, valamint azt, hogy gyakran beleavatkoztak a polgári közigazgatás ügyeibe. Pénzügyi téren is igencsak szoros pórázon tartották mind a központi, mind a helyi igazgatást.

A szászok és románok ismét hitet tettek az uralkodó iránti hűségükről, és igyekeztek kihasználni a helyzetet, közben árgus szemekkel figyelve a magyarok lépéseit, valamint az uralkodó esetleges kiegyezési szándékát. A szászok 1862 márciusában gyűlésen tiltakoztak az unió ellen és egyúttal igyekeztek a Királyföld kiterjesztését kieszközölni Bécsben. Kedvező fejlemény volt a románok számára, hogy az uralkodó 1862. október 18-án leiratban közölte velük az erdélyi országgyűlés összehívásának szándékát, amelynek egyik feladata politikai helyzetük rendezése. A következő év tavaszán összeült Nagyszebenben a román nemzeti konferencia is, amelyet azért engedélyeztek 1863 februárjában, hogy kifejezhesse háláját az októberi leirat miatt. A konferencia összehívása amúgy ismét némileg megosztotta az erdélyi románokat. A radikális kisebbség – George Barițiu, Axente Sever, Simion Balint – az „oktrojált kongresszus” ellen foglalt állást. A *Gazeta* és a pesti *Concordia* választott kongresszust követelt⁴⁶⁰ Alexandru Papiu-Ilarian több nyelvre lefordított munkájára is támaszkodva Erdély alkotmányos függetlenségéről, amelyben az erdélyi románok számára alkotmányozó gyűlés összehívását tartotta szükségesnek. Barițiu is hosszan értekezett a *Gazetában* Svájcra mint követendő példáról. Barițiuék szerint előzetes garanciákra lenne szükség, mielőtt a birodalmi tanácsba

⁴⁵⁸ Retegan számításai szerint a 155 központi hivatalnokból még így is mindössze 16 volt román. Retegan: *Reconstrucția...* 181.

⁴⁵⁹ Szász: Az abszolutizmus kora Erdélyben. 1490–1492.

⁴⁶⁰ A *Concordia* felhívta a figyelmet az unió veszélyeire is: ez egyenlő lenne a nemzeti öngyilkossággal, ugyanis a románok kisebbségbe kerülnének és ki lennének téve a magyarosítás veszélyének. Retegan: *Reconstrucția...* 220–221.

való belépésről döntenek. Hogy leszerelje az elégedetlenkedőket, Sterca-Șuluțiu érsek görög katolikus részről választásokat rendelt el, de a kancellária rendeletére kénytelen volt visszavonni körlevelét és ő maga kijelölni a résztvevőket. Az április 20–23. között zajló tanácskozásra így 75–75 görög katolikus és görögkeleti notabilitás gyűlt össze Nagyszebenben, egyharmad részben egyháziak, kétharmad részben laikusok. A konferencia ünnepélyesen állást foglalt az Októberi Diploma és a Februári Pátens mellett, és kifejezte óháját, hogy az összeülő erdélyi országgyűlés hozzájárul a Birodalom egységének megszilárdításához. Egy újabb memorandum is készült, a szokásos követelésekkel, részben újakkal is kiegészítve: a román nemzet és egyházak, valamint a román nyelv egyenjogúsítása, Erdély autonómiaja és a Partium visszacsatolása, új közigazgatási beosztás, arányos képviselő az országgyűlésen és a hivatalokban, egy legfelsőbb törvényszék és egy hitelbank felállítása, egyetem alapítása, a román egyházak és iskolák támogatása, arányos részesedés a szász egyetem vagyonából. A konferencia határozatait ezúttal Șaguna vezetésével vitte egy küldöttség Bécsbe, ahol a legmelegebb fogadtatásra találtak. A császárváros tüntetően ünnepelte a románokat, a lapok is tele voltak dicséretekkel. És nem maradt el a hála sem: május elején megjelent az országgyűlés összehívását elrendelő leirat és az új választási szabályzat, júniusban pedig Șaguna került rég óhajtott célja közelébe, tervbe vették ugyanis a görögkeleti püspökség érseki rangra való emelését.⁴⁶¹

Az országgyűlést 1863. július elsejére hívta össze az uralkodó a jelentősen leszállított census alapján. Választó lett minden 24. életévét betöltött nem cselédsorsú férfi, ha fejadóval együtt legalább 8 forint egyenes adót fizetett, valamint az értelmiségiek az „intellektuális census” alapján. Így a szavazótábor teljesen átalakult, hiszen a parasztsorsú kisnemeseknek, akik eddig hivatalból választhattak, csak 23%-a érte el a cenzust (az 57 007 nemesből csak 13 184).⁴⁶² A választók száma összesen 82 693-ra rúgott, így is a megyékben csak a lakosság 3,4%-a volt választó; a szászoknál valamivel jobb volt az arány: 5,1%. A vármegyékben a románok tették ki az összes választó 68%-át. Így a nemesek helyett most a román falusi elit képezte a fő súlyt a választásokon. A választókerületeket is módosították, ennek

⁴⁶¹ Uo. 209–225.

⁴⁶² Rolf Kutschera: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen. 1688–1869*. Köln–Wien, 1985. (Studia Transylvanica, 11.) 120. A census 8 forint volt, de ebbe beleszámították a fejadót is, és ez az egykori kiváltságosokra is vonatkozott. A Gubernium kimutatása szerint Erdélyben 1862 őszén 82 693 szavazó volt: 45 341 a vármegyékben, 3366 Naszód és Fogaras vidékén, 21 950 a Királyföldön, 8341 a Székelyföldön és 3658 a városokban. Simion Retegan szerint 1848-ban mintegy 11 ezer censusos választó állt szemben a 74 ezer nemessel. Simion Retegan: *Die siebenbürgische Landtage 1848 bis 1865*. In: Helmut Rumpler–Peter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band VII/2. Wien, 2000. 2331. A kérdésre részletesen lásd Simion Retegan: *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*. Cluj, 1979.

ellenére a nagy aránytalanságok megmaradtak, hiszen olyan kiváltságos mezővárosok,⁴⁶³ mint Illyefalva, Bereck, Szék, Kolozs és mások – megtartva régi kiváltságaikat – továbbra is egy-egy képviselőt küldhettek az országgyűlésre.

Az uralkodó a magyarok becsábítására három javaslatot terjesztett elő a diétát összehívó levélben: a telekkönyv bevezetését, a földtehermentesítést és egy hitelbank felállítását; ezek mind égető kérdések voltak a birtokosság számára, amely a liberális tábor többségét alkotta. Bár az országgyűlési részvétel, ami az adott helyzetben egyet jelentett volna a 48-as követelések feladásával, nem állott szándékukban, a magyar liberálisok mégis részt vettek a választásokon, elsősorban a maradék megyei pozíciók megtartása és saját politikai súlyuk bizonyítása miatt.⁴⁶⁴ Az új, ideiglenes választási szabályzat alapján megtartott 1863-as nyári választásokon végül 49 román, 44 magyar és 33 szász képviselőt választottak meg, ehhez járult még az uralkodó által kinevezett 11-11 regalista mindhárom nemzet részéről.⁴⁶⁵ A liberális tábor csak a székely székekben és a magyar városokban diadal-maskodott, ahonnan 25, illetve 17 képviselő került ki. Ezzel szemben a 38 megyei képviselőből mindössze 2 volt magyar. Az eredmény nyilván sokkolóan hatott a magyar politikai elitre, ahogy a román parasztok tömeges részvétele is a választásokon. A *Gazeta Transilvaniei* beszámolója szerint a parasztok ezrével vonultak a választásra, akárcsak a templomba – és ide is többnyire papjaik vezetésével. A választásokon való részvétel sok helyen meghaladta a 90%-ot vagy éppenséggel a 100% közelében járt.⁴⁶⁶

A tartománygyűlés – ahogy a magyarok nevezték, mivel nem tekintették törvényes országgyűlésnek – 1863. július 15-én nyílt meg Nagyszebenben. A magyar képviselők elmentek ugyan Szebenbe, részt vettek a Haynald Lajos püspök által celebrált misén, de a megnyitó ülésen – három regalista kivételével – tiltakozásul nem jelentek meg. A jegyzőkönyv szerint „nem láttak eredményt ígérő okot” a részvételre, sem eszközt „alkotmányunk megmentésével annak korszerű kifejlesztésére, törvényeinknek tiszteletbe tartására”.⁴⁶⁷ Eltávozásuk előtt tiltakozó iratot juttattak el az országgyűlés elnökségéhez és egy memorandumot a császárhoz. A magyarországi és az erdélyi magyar sajtó helyeselte a politikai passzivitást, a

⁴⁶³ Erdélyben taxás helyeknek nevezték.

⁴⁶⁴ Szász: Az abszolutizmus kora Erdélyben. 1493–1494.

⁴⁶⁵ Az első 24 regalista közül 10 magyar, 8 román és 6 szász volt. A többi 16 kinevezésével vártak a választások eredményéig. Retegan: Die siebenbürgische Landtage... 2332.

⁴⁶⁶ Uo. 2333. A szász székekben volt a legmagasabb, közel 100%, de Kolozs megyében is meghaladta a 95%-ot, Belső-Szolnok, Alsó-Fehér és Torda megyében 90% körül volt.

⁴⁶⁷ Uo. 1495.

román és a szász semleges maradt.⁴⁶⁸ A magyar képviselők távozása után mandátumaikat a kormány érvénytelenítette és újabb választásokat írt ki kerületeikben, a regalisták helyett pedig újakat nevezett ki, ennek ellenére a magyar ellenállást nem sikerült megtörni. A Székelyföldön és a városokban ellenállási mozgalom bontakozott ki, volt, ahol ötször írták ki a választásokat, de Nádasdy kancellár és a helyi hatóságok minden erőlködése dacára mindannyiszor vagy a régi jelölteket választották újra, vagy olyanokat, akik szintén nem mentek el Nagyszebenbe. A választásokon erős kormányzati nyomás érvényesült. Az adminisztrátorok a falubírákkal és a jegyzőkkel együtt faluról falura jártak, és a választóktól nyilatkozatokat követeltek, hogy csak olyan jelöltre adják szavazatukat, aki el is megy Szebenbe, ellenkező esetben büntetéssel fenyegetőztek. A fenyegetés reális volt, hiszen a választóknak a bizottság előtt nyilvánosan kellett leadni szavazatukat. Új választási bizottságokat alakítottak, amelyekből kihagyták a független elemeket, helyettük hivatalnokokat neveztek ki. A Székelyföldre különös gondjuk volt. Csíkszék adminisztrátora, Szabó Ádám egy beszédében például így próbálta a népet meggyőzni, a régi elit ellen izgatva: „...a kepe, főadó elengedését, katonáskodási idő leszállítását, a majorsági birtokoknak az álladalom által leendő megváltását, hitelintézet, vasutak s ezek útján a nép boldogságának, könnyebb életmódjának biztos kilátását ígérem [...] s hogy az imént általam elősorolt boldogságokat a nép még nem élvezheti, annak a nemesség és a papság az oka.”⁴⁶⁹ A nagy kormányzati nyomás ellenére azonban csak csekély eredményt sikerült elérni, a magyarok kitartottak a bojkott mellett.⁴⁷⁰ A románok ebben viszont ellenséges gesztust láttak, azt, hogy a magyarok nem akarják elismerni a román nemzet egyenjogúságát.⁴⁷¹

A szebeni tartománygyűlés 1863 augusztusában törvénytelennek nyilvánította az 1848. évi uniót. A következőkben – különösen román szempontból – több fontos törvényt hozott a román nemzet és a román egyházak egyenjogúsításáról, valamint a három nyelv – magyar, román, német – egyenjogú hivatali használatáról, amelyekre az erdélyi románok később is hivatkozási alapként tekintettek.⁴⁷² A magyarok nélkül azonban ekkor

⁴⁶⁸ Mester Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagy-szebeni országgyűlésen*. Budapest, 1936. 145.

⁴⁶⁹ MOL Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak. F 135 Diaetalia, 140. köt. 520.

⁴⁷⁰ Pál Judit: Az 1863–64-es választások a székelyföldi városokban. *Acta. Sepsiszentgyörgy*, 1996. 241–246. Az erőszakoskodás és a ráhatások ellenére mindössze két magyar kormány-párti jelöltet sikerült megválasztatni: Gábor Imrét, Gábor Áron testvérét Bereckben és Tóth Samut Kolozson. Így a regalistákkal együtt a magyarok közül végül is 11-en vettek részt a szebeni diétán, köztük Fogarassy Mihály, akit hamarosan erdélyi püspökké neveztek ki és Grosz Gusztáv, aki elnökölte is az üléseket.

⁴⁷¹ Retegan: *Die siebenbürgische Landtage...* 2335.

⁴⁷² Uo. 2317–2343.

még nem volt lehetséges tartós rendezés, ezt a román politikusok is érezték. A szeptemberben újból megnyíló gyűlésen az egyik román előadó sajnálatát fejezte ki, hogy a magyar nemesség, mely a napirenden levő tárgy által (ti. a „megváltható szolgálmányok megváltása”) leginkább van érdekelve, „többszöri felhívásra is még mindig nem jelent meg a tartományi gyűlésen, s távollétük által oly sok tudomány, értelmiség és parlamentáris tapasztalat vonatik el az országtól. De a kárt, amely ebből reá nézve származni fog, tulajdonítsa csak magának; különben ítéletet mondani eddigi magatartása felett a történelem dolga”.⁴⁷³ Az egyik román résztvevő, Ioan Pușcariu, az események idején Küküllő vármegye adminisztrátora írta, hogy az volt az érzésük, Bécs inkább a magyarokra akar nyomást gyakorolni, mintsem a románok és szászok ügyét megoldani, hiszen Reichenstein alkancellárnál állandóan ott volt a diétát feloszlató parancs. Pușcariu szerint a románok és szászok tudhatták volna, hogy a legerősebb elem, a magyarok nélkül nem lehet stabil rendezés. A szebeni gyűlés idején kellett volna kapcsolatba lépni a magyarokkal, de senki sem mert kezdeményezni, félve, hogy kitaszítják a nemzet kebeléből.⁴⁷⁴ A felemás eredmények ellenére a konzervatív szász politikusok is úgy tekintettek vissza erre a korszakra, mint a szép remények, kilátások és eredmények korára.⁴⁷⁵ 1864 őszén a szebeni gyűlést elnapolták – a képviselők egy része Bécsbe ment a Reichsrat üléseire –, és többé már nem is hívták össze.

A kiegyezés előtti időszakban a románoknak néhány nemzeti szempontból (is) fontos követelésük teljesült: a görögkeleti püspökség emancipálódott a szerb egyház fennhatósága alól, és mind a gyulafehérvári görögkeleti, mind a balázsfalvi görög katolikus püspököt érseki rangra emelték, ami az utóbbi esetében – mint már említettük – az esztergomi érsekségtől való függetlenedését is jelentette. Ezenkívül számos új román iskolát alapítottak,⁴⁷⁶ és létrejött a román kulturális egyesület, az ASTRA is. Ugyancsak jelentős fejlemény volt, hogy a hivatalokban egyre nagyobb számú román jelent meg, és most már a legmagasabb szinteken is. Ez együtt járt a román hivatali nyelv térhódításával. A románok térnyerése nemcsak a magyarokat zavarta, hanem a szász sajtóban is megjelentek elégedetlenkedő hangok. A *Hermannstädter Zeitung* 1865 áprilisában felpa-

⁴⁷³ Űrmössy: i. m. 181.

⁴⁷⁴ Pușcariu: i. m. 74–75.

⁴⁷⁵ W. Bruckner: Die politische Entwicklung von 1860–1876. In: *Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert*. Hermannstadt, 1896. 251.

⁴⁷⁶ Az időszakban jelentősen nőtt a román elemi iskolák száma. A görögkeleti elemi iskolák száma 1844-ben 282 volt, 1851-ben 367, 1858-ban pedig már 691. A görög katolikus elemi iskoláké pedig 1840-ben 409 volt, ez 1865-re 767-re emelkedett. Retegan: *Reconstrucția...* 21. A kedvező konjunktúrát kihasználva ugyancsak ekkor emelkedett a balázsfalvi gimnázium is nyolcosztályos teljes gimnázium rangjára, és megalapították a brassói román gimnáziumot.

naszolta az Erdélyben uralkodó rossz hangulatot: „Az elégedetlenség, a méltóságnak és a jó modornak hiánya uralkodik mindenütt. A nép a hivatalokban nagyon tolakodóan viselkedik, mert mindenütt igen nagy a pajtáskodás, a klientela és a népszerűséghajhászás. [...] Ha végigtekintünk a tisztviselőkön, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a tudással és a kellő gyakorlattal bíró egyéniségek köztük majdnem teljesen hiányoznak. Minő emberekből csináltak tanácsosokat és bírakat! Mindenki jogosítottnak és alkalmasnak hiszi magát bármiféle hivatalra. Csak a nemzetiséghez való tartozás és az atyafiság legyen meg – a többi aztán magától jön.”⁴⁷⁷

A kiegyezési tárgyalások és a kolozsvári uniós gyűlés

Az események alakulását azonban megint csak a külső történések szabták meg. Erdély autonómiája már rég csak illúzió volt. A kormányzat most is saját céljai érdekében „használta fel” a tartományt, csak ez most a magyaroknak kedvezett. 1864 végén megkezdődtek a titkos tárgyalások, amelyek később a kiegyezéshez vezettek. Deák Ferenc híres húsvéti cikke után néhány héttel közzétette nézeteit a közös ügyek rendezésének módjáról. Szerinte a magyar ügyek megoldásának alapfeltétele a felelős magyar kormány kinevezése mellett a magyar országgyűlés összehívása, mégpedig az erdélyi és horvát képviselőkkel kiegészítve. A májusi program azonban a következőképpen fogalmazott annak kapcsán, hogy kifejtette: a korona szólítsa fel a horvát és erdélyi országgyűléseket, képviseltessék magukat a magyar országgyűlésen: „Ha amaz országgyűlések azt hinnék, hogy a fölszólításnak nem tehetnek eleget, mi ezt természetesen élénken fogjuk sajnálni, de ez országgyűlésünk működését nem akasztaná meg. Ha amaz országgyűlések megbízottakat küldenek a magyar országgyűléssel létrehozandó előzetes egyezség céljából, mi velök tárgyalásokba fogunk bocsátkozni. A magyar korona integritásának elvét azonban minden körülmények között biztosítottak kell látnunk.”⁴⁷⁸ Kónyi Manó, Deák életrajzírója megbízható forrásra hivatkozott, mely szerint ebből Bécsben – és személyesen Ferenc József is – azt olvasták ki, hogy a magyarok nem ragaszkodnak föltétlenül az unióhoz. Ez pedig tökéletesen beleillett volna Belcredi államminiszter föderalista politikájába.⁴⁷⁹ A félreértések elkerülése végett – mivel az erdélyi magyarok is elégedetlenek voltak, ők azonban a határozatlanságot kifogásolták – Deák cikket készült írni a *Pesti Napló*ba az erdélyi unióról. A kéziratot erdélyi barátainak is elküldte véleményezés

⁴⁷⁷ A *Hermannstädter Zeitung* 1865. ápr. 8-i cikkét idézi Jancsó: *A román irredentista...* 70.

⁴⁷⁸ Kónyi Manó: Deák Ferencz Erdély uniójáról. *Budapesti Szemle*, 65. köt. (1891) 169. sz. 162.

⁴⁷⁹ Uo.

végett, főleg ami a történeti fejtegetéseket illeti.⁴⁸⁰ A konzervatív Sennyey Pál főtárnokmester azonban, aki mindennapos vendége volt, meggyőzte Deákot, hogy célravezetőbb, ha publikálás helyett a cikket Majláth György kancellár útján megküldik az uralkodónak. Sennyey állítólag biztosította Deákot, hogy az unió kérdésének becsületes megoldását hivatalba maradásának feltételéül tűzi ki.⁴⁸¹ Az unió tehát már ekkor a kiegyezési tárgyalások egyik fontos pontját képezte.

A közeledés nyomán 1865 júniusában az uralkodó felmentette Zichy Hermann magyar és Nádasdy Ferenc erdélyi kancellárt, helyettük Majláth Györgyöt, illetve Haller Ferencet nevezte ki. Az új magyar kancellár augusztusban tanácskozást hívott össze az erdélyieknek a magyar országgyűlésen való részvételét illetően, amelyen az erdélyiek részéről Kemény Ferencel, Jósika Lajossal, Mikó Imrével konzultáltak, de Majláth Deák Ferenc véleményét is kikérte. Egy kompromisszumos megoldás körvonalazódott, amely szerint bár az unió törvényességét nem vonják kétségbe, a nemzetiségek megnyugtatóására hívják össze az erdélyi országgyűlést, amely reményeik szerint megerősítené az uniót. Az uralkodó ennek nyomán november 19-ére Kolozsvárra új országgyűlést hívott össze, amelynek egyedüli tárgya az 1848. évi uniós törvény revíziója volt. A szászokat, de különösen a románokat hirtelen jött csapásként érte a fordulat. Az egyik kortárs jellemzése szerint a változások a románok számára úgy jöttek, mint derült égből a villámcsapás, ezért nagy részük elvesztette a fejét; helyzetük a hajótöröttekéhez hasonlított, mint amikor kétségbeesésében mindenki a másik hajába kapaszkodik.⁴⁸² A román politikusok tehetetlen dühét jól mutatják Ioan Rațiu George Barițiuhoz írt levelei is. 1865 szeptemberében a kolozsvári uniós országgyűlés összehívásának hírére az akkor már az egyik legtekintélyesebb román politikusnak számító Rațiu kifakadt: forr a vére a történetek miatt. A követendő taktikát illetően úgy vélte, a románok nem vehetnek részt olyan országgyűlésen, amelyik teljesen megsemmisíti múltjukat és olyan állapotot állít vissza, ami ellen ők fegyverrel harcoltak. Azt javasolta, hogy megyénként válasszanak egy képviselőt, ezek egyesülve a regalistákkal egy memorandumban tárják a császár elé az okokat, hogy miért nem vehetnek részt az országgyűlésen és kérik annak elhárítását. A regalistáknak szerinte annak ellenére kötelessége így eljárni, hogy valószínűleg elvesztik állásukat, ha nem vesznek részt az országgyűlésen.⁴⁸³ Néhány nap múlva Rațiu visszatért az eseményekre, közben Marosvásárhelyen és Szászrégenben járt. Ahogy írta: ott is mindenkit meg-

⁴⁸⁰ Miután az erdélyiek meg voltak a cikkel elégedve, Zeyk Károly vitte vissza Pestre Deáknak.

⁴⁸¹ Uo. Arról azonban Kónyi nem írt, hogy eljutott-e végül is a cikk az uralkodóhoz, és ha igen, milyen volt a fogadtatása.

⁴⁸² Pușcariu: i. m. 84.

⁴⁸³ Ioan Rațiu levele, Torda, 1865. szept. 15. Hitchins–Maior: i. m. 79.

leptek az események, a románok indignáltak, de a méltóságteljes politikai magatartás hívei, amely „méltó a román jellemhez”. A hivatalnokok egyet-értenek a nép passzív magatartásával. Ő azonban időközben megváltoztatta nézetét: most inkább a diétán való részvétel mellett foglalt állást, mert több sikerrel vehetik fel a harcot szemtől szemben az ellenféllel, bár tartott tőle, hogy a regalisták ki fognak bújni a részvétel alól. Sokkal könnyebb lenne, ha összehívhatnának egy nemzeti kongresszust, ahol a regalistákat és a hivatalnokokat is rászoríthatnák az egységes álláspont követésére, és elősorolhatnák sérelmeiket, de ennek realitásában maga Rațiu is kételkedett.⁴⁸⁴

Pedig a kiegyezés szándékáról első kézből értesülhettek a román vezetők. 1865 augusztusában az uralkodó ugyanis magához hívatta Șaguna görögkeleti érseket, és előadta egyezkedési szándékát a magyarokkal, egyben biztosítva őt, hogy őrködni fog a románok jogai fölött. Állítólag rögtön az audienca után Șaguna így kommentálta a hallottakat Ladislau Popp tanácsosnak: „Mein lieber Schatz! ... wir sind geliefert!” Áldozatul vetik a magyaroknak, és semmi mást nem tehetnek, minthogy egységesen fellépve próbáljanak meg a helyzethez alkalmazkodni és védeni a románok érdekeit.⁴⁸⁵ A két román érsek között azonban elmérgesedett a rivalizálás, és a románok vallási megosztottsága egyre inkább politikai színezetet is nyert: Șaguna a politikai aktivizmus, míg Sterca-Șuluțiu görög katolikus érsek és hívei a passzivizmus taktikája mellett álltak ki. Șuluțiu Balázsfalvára nemzeti kongresszust akart összehívni, Șaguna azonban, aki jobban volt értesülve a kormányzat álláspontjáról, a következő híressé vált szavakkal utasította vissza a felkérést: „flere possum sed iuvare non” (sírni tudok, segíteni nem).⁴⁸⁶ A görög katolikus tábor erre Șagunát nemzetárulónak kiáltotta ki. Ilyen zavaros körülmények között végül az utolsó pillanatban Sterca-Șuluțiu hívei mégis a választásokon való részvétel mellett döntöttek.

A választások a magyarok számára kedvezőbb feltételek mellett zajlottak, mint 1863-ban. Nemcsak a census volt magasabb (a 8 forintba ezúttal nem számították bele a fejadót), de a „régí jagon”⁴⁸⁷ szavazó kisnemesek és székelyek tömegei szintén a magyar tábort erősítették. Ennek és a románok zavarodottságának is köszönhetően a magyarok ismét többségbe kerültek: 59 magyar választott képviselő és 137 magyar regalista mellett a

⁴⁸⁴ Uo. 81–83.

⁴⁸⁵ Pușcariu: i. m. 85.

⁴⁸⁶ Uo. 88.

⁴⁸⁷ Az 1848-as törvények meghagyták a régi kiváltságosoknak a szavazati jogot, jogkiterjesztéssel bővítve ki a választók körét. A volt nemesek (és ide számították a szabad székelyeket is) censzustól függetlenül választók maradtak.

románok részéről 14 képviselő és 34 regalista, valamint 30 szász képviselő és 20 szász regalista került be a kolozsvári ún. „uniós gyűlésre”.⁴⁸⁸

Bár egyértelmű volt, hogy a magyarok egységesen az uniót támogatják, azonban a kolozsvári gyűlés mégsem volt tét nélküli. A románok és szászok, ha kevéssé reménykedhettek is abban, hogy az uniót sikerül megakadályozni, de hogy hogyan is történjék az unió, az akkor még senki előtt nem volt világos. Kemény Zsigmond 1865 nyarán még így írt a *Pesti Napló*-ban: „De mi, midőn uniót akarunk, nem akarunk *unificáltatást*, mely ne tűrjön Erdélyben autonomicus életet és a szorosabb értelemben vett tartományi ügyekre még külön országgyűlést. Mi az erdélyi nemzetiségek sajátos helyzete miatt óvatosan kerülünk minden unificálási irányt, s az unió kapcsai által nem óhajtánánk prejudicálni a méltányos autonómiai törekvéseknek. Országgyűlésünk törvényes kiegészítése után – mint reméljük – alkalmat nyerünk az uniónak oly alapokra fektetésére, melyek mellett elég tétethetik az Erdély sajátságos viszonyaiból folyó tekinteteknek és autonomicus törekvéseknek is.”⁴⁸⁹ Ez tehát még reményeket nyújthatott a nemzetiségek számára, bár a nemzetiségi – és főképpen a román – politikusok között az unió merev elutasítása vált szinte „kötelezővé”, ez pedig kizárta az egyezkedés, a kompromisszumkeresés útját. A szászok körében most is megoszlottak az álláspontok, akárcsak 48-ban. A szász történetírók véleménye szerint a brassóiak unióbarát álláspontját nagymértékben meghatározták gazdasági érdekeik, és ezekben az években különösen az erdélyi vasútról folyó vita, amely valóságos Érisz almája volt a szászok között. A brassóiak ugyanis a szebeniekkel szemben a Nagyvárad – Kolozsvár – Brassó vonalat támogatták.⁴⁹⁰ Valószínűleg ez is szerepet játszott, de Brassó már 1848-ban is unióbarát álláspontot képviselt a mindig is konzervatívabbnak számító Nagyszzebennel szemben.

Az erdélyi magyar politikai elit hangadó része viszont másképp látta a kérdést, mint Kemény Zsigmond Pestről, annak ellenére, hogy voltak egyeztetések.⁴⁹¹ Pontosán a fent idézett *Pesti Napló*-ban megjelent cikke reagálva írta Teleki Domokos Keménynek, hogy számos elvokonával és barátjával együtt „megütközéssel és sajnálattal” tapasztalták, hogy „az erdélyi unió ügyére vonatkozólag közelebbről oly nézetek nyilvánultak, melyek említett szegény hazánkra vonatkozó 1848-diki törvényekkel mérőben ellenkeznek”.⁴⁹² Teleki miután biztosította Keményt, hogy az ő és a

⁴⁸⁸ Szász: Az abszolutizmus kora Erdélyben. 1504.

⁴⁸⁹ *Pesti Napló*, 16. évf. (1865. júl. 30.) 173. (4585) sz.

⁴⁹⁰ Bruckner: i. m. 253.

⁴⁹¹ Többek között Mikó Imre járt Pesten és egyeztetett a magyarországi politikusokkal a kérdésben.

⁴⁹² Teleki Domokos levele Kemény Zsigmondhoz, Gernyeszeg, 1865. aug. 16. *Kemény Zsigmond levelezése*. 379.

többi magyarországi elvbarátaik jó szándékáról meg van győződve, szemükre hányta, hogy „Erdély közelebbi helyzetének alapos megismerésére, (hej, higgyed el, épp oly bonyolódott, mint sajátságos) elég gondot nem fordítottatok”. Teleki szerint, ha nem akarnak még nagyobb bonyodalmat: „hagyjátok és hagyjuk nyugodni az unió ügyét a m[agyar] országgyűlés megnyílásáig, különösen pedig ne feszegezzük annak lényegesebb alkatrészeit [kiemelés az eredetiben – PJJ]”. Különösen „a nemzeti versengések élesztésére és felszínre hozására” kell ügyelniük. Az erdélyi magyar politikusokra nézve pedig kérte, ne tápláljanak irántuk előítéleteket: „minket a köztünk lakó más nyelvű nemzetiségek irányában még mindig nagyon ingerültnek, igazságtalanoknak és olyanoknak tartotok, kik még mindig táplált ellenséges hajlamunkkal szemben a politika józanabb kívánalmaira hallgatni nem tudunk, nem akarunk. E feltevésnek közlünk a legbefolyásosabb egyéniségekre nézve nem áll. Ezek nálunk is tudják és érzik azt, hogy a köztünk létező nemzetiségekkel békés megférhetés jóllétünknek egyik legnélkülözhetetlenebb tényezője.”⁴⁹³ Ez egyrészt jelzi a két fél közti különbségeket – és egyben kölcsönös előítéleteket –, de mutatja azt is, hogy az erdélyi magyarok is megpróbáltak valamiféle kompromisszumos utat keresni.

A fenti polémiaik ugyanakkor egy jóval tágabb kontextusba illeszkedtek, ugyanis nemcsak Erdélyen belül zajlott a vita, hanem a Monarchiában több szinten és helyszínen is. A *Pesti Napló* szinte naponta polemizált a bécsi újságokkal,⁴⁹⁴ de Bécsben sem volt egységes álláspont a sok vitás kérdésben.⁴⁹⁵ Így a centralizmus–föderalizmus ellentétpárról is nagy szenvedéllyel zajlott a vita. Magyar és „osztrák” liberálisok csaptak össze, utóbbiak ugyanis a birodalmi centralizmus elszánt védelmezői közé tartoztak a kiegyezési kísérletekkel szemben. A magyar liberálisok a birodalmi centralizmust a neoabszolutizmus rendszerével azonosították, amely ténylegesen meg kívánta valósítani a Birodalom egységét. Ők maguk Magyarország tekintetében szintén a centralizmus irányába mozdultak el. Az uralkodó ambivalens álláspontot képviselt: a centralizmus híve volt, de ideológiai okokból ismételten elmozdult a konzervatív federalisták irányába.⁴⁹⁶ Fe-

⁴⁹³ Uo. 380–382. Teleki kérte, hogy Kemény közölje levelét Deákkal, Sennyeyvel és Eötvössel is.

⁴⁹⁴ 1865 nyarán a viták során többször előkerült az erdélyi kérdés is. A *Pesti Napló* az *Ost-deutsche Post*-tal, a *Neue Freie Presse*-vel, a *Debatte*-tal vitatkozva és jogi-történeti érveket sorolva vette védelmébe a magyar álláspontot. Pl. *Pesti Napló*, 1865. aug. 29. 197. (1608). sz.; szept. 1. 200. (4611) sz.; szept. 3. 202. (4613) sz.; szept. 7. 205. (4616) sz. A *Die Presse*-nek felrója: „Úgy beszél Erdélyről ő is, mintha valami meghódított tartomány volna már a centralisatio részére; mert azt mondja, a bécsieknek nem szabad Erdélyt veszendőbe menni engedni, vagyis kompromittálni.” 1865. aug. 30. 198. (4609) sz.

⁴⁹⁵ Lásd erre Stefan Malfèr: *Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie – siebzig Jahre Verfassungsdiskussion in „Cisleithanien“*. In: Rumpler–Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII/1. Verfassung und Parlamentarismus*. 11–67.

⁴⁹⁶ Uo. 29–30.

renc József a nemzeti elvet – mint a hatalommegosztás kritériumát – nem akarta elfogadni.⁴⁹⁷ A vitákban két álláspont feszült egymásnak: az egyik történelmi jogokra és alkotmányjogi érvekre alapozott, a másik a természetjogra. Az első képviselték többek között a magyarok, a második tetten érhető a kemsieri alkotmánytervezetben, illetve később az 1867-es osztrák alkotmánynak az állampolgárok jogairól szóló 19. §-ában.⁴⁹⁸ A nemzetiségi autonómia törekvések szintén ebbe a keretbe illeszthetők bele.

Ilyen körülmények között ült össze 1865. november 19-én az utolsó erdélyi országgyűlés. Már megnevezése körül is bizonytalanság van, mert abban egységes volt az álláspont, hogy tulajdonképpen egyik nemzetiség sem ismerte el a kolozsvári gyűlés törvényességét. A magyarok úgy vélték, hogy az 1848-as unió továbbra is érvényes, tehát nem lehet külön erdélyi országgyűlést összehívni, ezért ez regnikoláris tanácskozásnak tekintendő, amely megerősíti az uniót, és utána a képviselők elfoglalhatják jogos helyüket a pesti magyar országgyűlésen. A nemzetiségeket pedig biztosítani kell, hogy minden „jogos és méltányos” követelésüket teljesíteni fogják a pesti országgyűlésen. A királyi leirat tárgyalását megelőzően két tanácskozást is tartottak, amelyben összecsaptak a nemzetiségi álláspontok.

Az erdélyi magyarok körében most még egységesebb volt az álláspont, mint 1848-ban. A diéta elnöke, Kemény Ferenc 1861-ben kancellár volt, de ahogy az egyik román politikus írta, most egészen más ember, mint abban az időben: akkor konzervatívként Erdély autonómiájának híve, most uniópárti, mivel a szebeni diéta a legkonzervatívabb magyarokat is arra a meggyőződésre juttatta, hogy számukra az egyetlen járható út a Magyarországgal való teljes összeolvadás.⁴⁹⁹ A románok a nagyszebeni diéta folytatását követelték. Șaguna kijelentette, hogy nem tekintik alkotmányos alapon összehívottnak a kolozsvári gyűlést, és így nem bocsátkozhatnak a törvény revíziójába. A szászok ingadoztak, a szász követek konferenciáján a 30 követből 16-an az unió ellen, 14-en mellette szavaztak.⁵⁰⁰ Végül 6 szász uniópárti képviselő a következő pontok mellett egyezett bele az unióba: 1) a szász municipális intézmények fenntartása; 2) „A szászok földterületének sérthetatlensége, amint az 1848-ig fennállt: kilenc szék és két kerület, az igazságszolgáltatási és közigazgatási tekintetben azokhoz tartozó részekkel, azok sérthetatlensége benn úgy, mint kifelé”; 3) a német hivatalos nyelv meghagyása mind a Királyföldön belül, mind kifelé; 4) teljes egyházi és iskolai autonómia; 5) a szász nemzeti vagyon sérthetatlensége

⁴⁹⁷ Az 1862. március 7-i minisztertanácsban megvetően szélhámosságnak (Schwindel) nevezte a nemzetiségi elvet. Uo. 31.

⁴⁹⁸ Uo. 31–32.

⁴⁹⁹ Pușcariu: i. m. 92.

⁵⁰⁰ Az unió ügye az erdélyi tartománygyűlésen. *A kiegyenlítés okmánytáras története*. Pest, 1867. 136–137.

minden szinten; 6) a szász papság tizedei megváltásának „földteherül való elismerése”.⁵⁰¹ Ezzel szemben Jakob Rannicher indítványát, hogy tanácskozzanak a Magyarország és Erdély közt megkötendő „államszerződésről”, 24 szász követ támogatta.

A kolozsvári uniós gyűlés végül is a román és a szász képviselők egy részének tiltakozása mellett 166 szavazattal (4 román és 6 szász mellett, 29 román és 26 szász ellene szavazott) elfogadta a Zeyk Károly által beterjesztett indítványt az unió jogszerűségéről. A felirati javaslatban Zeyk megismételte az ismert álláspontot: a történeti-jogi érvektől kezdve a Monarchia nagyhatalmi állásán keresztül az unió gazdasági célszerűségéig: „De életkérdés ez főleg magára Erdélyre nézve, mely a naponként aggasztóbb mérvben terjedő elszegényedés, adóképtelenség miatt folyvást kiáltóbb tanúbizonyságát adja egy külön tartományi háztartás csaknem legyőzhetetlen nehézségének; melynek mostoha közlekedési viszonyai és ezek kedvezőbb alakulása által feltételezett anyagi fellendülése csak egy jogi és természetszerű érdek- és erőegyesítéstől várják az életadó lendületet; s melyben a törvény iránt megrendült bizalom helyreállítása, a jogosult érdekeknek igazságos kielégítése, a jogtalan túlkapásoknak pedig illő korlátok közé szorítása csak egy Magyarországgal közös törvényhozástól remélhető.”⁵⁰² A nemzetiségeket igyekezett megnyugtatni, hogy „jogai, érdekei és igényei az eggyéalakulás részletezésénél illően tekintetbe lesznek véve, s a jogegyenlőség és méltányosság alapján kielégítve”.⁵⁰³ Šaguna a románok nevében, Jakob Rannicher a szászok nevében különvéleményt csatoltak. A románok a nagyszebeni diéta által meghatározott, számukra kedvezőbb census alapján új országgyűlés összehívását sürgették, a szászok pedig a nemzetiségi jogok biztosításától tették függővé az unió elfogadását. A Šaguna érsek által beterjesztett román állásfoglalás az Októberi Diplomához nyúlt vissza, és magának az országgyűlésnek a legitimitását is megkérdőjelezte, mivel azt nem az 1863. évi előírásoknak megfelelően hívták össze, így a választójogi előírások hátrányosak voltak a románokra nézve. Šaguna úgy vélte, hogy az 1863. június 15-i, a szebeni diétához intézett leirat után „Erdély képviseletének középkori elvek és elavult régi intézmények alapján leendő összealkotása többé meg nem történhetik”.⁵⁰⁴ A kolozsvári országgyűlés szerint nem illetékes érvényes határozatok hozatalára, mert szerkezete nem felel meg a „politikai-nationalis”, sem pedig a személyi jogegyenlőség elvének. Ez utóbbinak azért nem, mert annak ellenére, hogy a nemesség kiváltságát eltörölték, szavazati joga megma-

⁵⁰¹ Uo. 138–139. A 6. pont igen vitás kérdése volt az úrbéri megváltásoknak, de végül az evangélikus egyház megkapta a kárpótlást.

⁵⁰² Uo. 153–154.

⁵⁰³ Uo. 154.

⁵⁰⁴ Uo. 156.

radt. A szászok részben az uniótörvény érvényességét vitatták,⁵⁰⁵ másrészt azzal érveltek, hogy az unió az ország túlnyomó részét „a legélénkebben nyugtalanítja, mely Erdélynek Magyarországgal való, a szilárd feltételek teljesítése előtt kötendő uniójában komoly veszélyt lát legbecsesebb életérdekei, nemzetisége, nyelve és vallására nézve”.⁵⁰⁶ A tiltakozások azonban eredménytelenek maradtak: 1866. január 10-én megérkezett a királyi leirat, amely „megengedte”, hogy az erdélyi képviselők részt vegyenek a pesti országgyűlésen, bár az uniót a különböző nemzetiségek és vallások jogigényeinek kielégítésétől tette formálisan függővé. Ezzel tehát az unió ismét életbe lépett, és Erdély történetében új fejezet kezdődött.

⁵⁰⁵ Pl. hogy a törvény nincs az uralkodó pecsétjével ellátva a hiteles helyekhez és törvényhatóságokhoz küldendő példányokon, nekik nem küldték meg hiteles német fordításban; hogy nincs tekintettel a Diploma Leopoldinumra, fenyegeti az összbirodalom egységét, illetve lazítja a Birodalomnak a Pragmatica Sanctióban előírt egységét, és maga az uralkodó is jogilag érvénytelennek tekintette több leiratában. Uo. 160–161.

⁵⁰⁶ Uo. 160.

2. „DE MI MIDŐN UNIÓT AKARUNK, NEM AKARUNK UNIFICÁLTATÁST”. AZ 1867. ÉVI UNIÓ

2.1. Kiegyezés és unió

Az 1848-as forradalom után két évtizeddel, a kiegyezés folyománya-ként – és ennek egyik feltételeként – 1867-ben másodszor is sor került Erdély uniójára. A magyar politikai elit számára a 48-as jogalap és az ország területi egységének helyreállítása olyan sarkalatos tételleket képezett, amelyek nélkül nem volt lehetséges a kiegyezés. Ha az első kérdésben a magyarok „engedtek is a 48-ból”, az az udvar számára is világos volt, hogy Bécsnek is mindenképpen engedményeket kell tenni.

A vélemények az 1860–61-es kísérlet során nem közeledtek, ahogy ezt már láthattuk. Amikor 1864 decemberében megkezdődtek a titkos tárgyalások, Deák Ferenc továbbra is ragaszkodott korábbi álláspontjához. Augusz Antal, a Helytartótanács volt alelnöke – valószínűleg Albrecht főherceg megbízásából – feltett néhány kérdést Deáknak, amelyek megbízóit a leginkább érdekelték. Az első kérdés arra vonatkozott, hogy mit ért Deák a „törvényes országgyűlés” fogalmán. Deák szerint szükséges, hogy Horvátországot és Erdélyt is meghívják az országgyűlésre, tehát a magyar korona országainak integritása képezte a kiegyezés egyik feltételét. A második kérdés a nemzetiségekre vonatkozott: Hogyan gondolja a nemzetiségi kérdés rendezését az egyenjogúságra való tekintettel? Deák válaszában túlment a nemzetiségi bizottság 1861. évi tervzetén, és nagyon széles körű nyelvi jogokat biztosított volna a nemzetiségek számára: tulajdonképpen csak az országgyűlés, a központi kormányzat és a felsőbb bíróságok nyelve maradt volna magyar, a törvényhatóságok, beleértve a megyéket is, megválaszthatták volna tárgyalási nyelvüket. A nemzetiségek iskolái, egyházai, kulturális intézményei pedig egy bizonyos kvóta alapján

költségvetési támogatásban részesültek volna.¹ Ez is mutatja, hogy még viszonylag képlékeny volt a magyar álláspont, bár arról sem szabad megfeledkezni, hogy Deák e téren (is) a mérsékeltek közé tartozott. Az uralkodó azt akarta felmérni, milyen engedményekre hajlandó a magyar vezető réteg, de részben éppen Erdély és Horvátország kérdése miatt az országgyűlés összehívására akkor még nem került sor.

Deák többek között azért is bizonyult alkalmas tárgyalópartnernek, mert politikai eszménye az alkotmányos Habsburg-monarchia volt, csak így vélte biztosíthatónak Magyarország önállóságának, területi integritásának és a magyarság vezető szerepének fenntartását. Az egyik kortárs szerint Deák „nem bízott a magyar nemzet erejében kizárólag és feltétlenül; féltette ezt a nemzetiségektől idebent és az európai nemzetközi viszonyoktól és érdekektől odakint”.² 1865 őszén Deák – ahogy már utaltunk rá – nagyobb cikk megírását tervezte Erdélyről, hogy „a remény és aggodalom között hányatott kebleket” megnyugtassa, tisztázza a helyzetet, óvjon a túlzott reményektől és csalódásoktól, illetve irányt mutasson a kérdésben, tekintve a számos valós és valótlan hírt, amely lábra kapott ebben az időben. Hanák Péter elemezte, hogyan került a Pragmatica Sanctio Deák gondolkodásának középpontjába, hogyan vált 1865-re mintegy „politikai bibliává”.³ Ez az Erdélyről szóló cikktervezetében is tetten érhető, ebben is a Pragmatica Sanctióból indult ki, erre alapozta érvelését. Kiindulópontja tehát azt volt, hogy Erdély elszakíthatatlanul a magyar korona országaihoz tartozik. Az uniót – írta – egy szentesített és eddig meg nem változtatott törvény is kimondja, amelyet Erdély törvényes országgyűlésén fogadtak el. „Ha tehát a Verwirkungstheoria megszűnt, fönn kell állani a jogilag meg nem szűnt s el nem vesztett alkotmánynak.” Éppen ezért az erdélyieket meg kell hívni az 1865 végére összehívott magyar országgyűlésre: „Azok, kik az egyesülést mindenben az 1848-i törvények szerint kívánják létrehozni, s azok is, kik az egyesülés kivitelének több pontjaira nézve talán eltérő véleményben vannak, egyedül e közös országgyűlésen adhatják elő jogosan és siker reményével nézeteiket s kívánataikat, csak ott vétethetnek azok tárgyalás és elhatározás alá. Minden egyéb mód sikeretlen és alkotmányellenes.”⁴

Deák számba vette a románok azon kívánságát is, hogy ismerjék el őket Erdély negyedik nemzetének. Hosszas jogi és történeti fejtegetés során bemutatta a sajátos erdélyi rendszert, amely eltér a magyar alkotmánytól. Kifejtette ez alkalommal is a magyar politikai nemzet tételét, amely

¹ Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben*. S. a. r. Somogyi Éva, Budapest, 2001. 125–127.

² Somssich Pál szavait idézi Hanák: i. m. 144.

³ Uo. 158–166.

⁴ Deák Ferenc: Tervezett cikk Erdélyről. In: uő: *Válogatott politikai írások és beszédek*. I. 1850–1873. Válogatta, s. a. r. Molnár András, Budapest, 2001. 332.

ekkor és később is annyi vitát kavart: „Vannak itt is többféle nemzetiségek [ti. Magyarországon], azoknak lehetnek, sőt vannak is nemzetiségi jogos igényeik; de nincs elkülönített politikai állásuk, nincs kikerekített külön terroiriumjok, nincsenek oly jogaik, melyek őket egyenesen és egyedül mint politikailag külön nemzetet illelnék. Itt minden föld Magyarország földje, minden lakos Magyarország polgára, s nemzetiségénél fogva senki nincs gátolva polgári jogainak élvezetében. S valamint e fogalomban: »Magyarország«, az ország területének minden része bennfoglaltatik, bármily nemzetiségű honpolgárok lakják is azt, úgy e fogalom: »magyar nemzet«, nemcsak a magyar ajkúakra van szorítva, hanem az ország minden más ajkú lakosaira egyaránt kiterjed; s valamint a haza érdekében van és minden polgárnak kötelessége jövőre is föntartani e történelmi s közjogi alkotmányos alapon nyugvó politikai egységet, mely nélkül az ország rövid idő alatt szétfoszlanék, úgy másrésről Magyarország azon polgárainak, a politikai értelemben vett magyar nemzet azon tagjainak, kik nem a magyar nemzetiséghez tartoznak, minden valóságos nemzetiségi jogos igényeiket igazság és méltányosság szerint figyelembe venni s az ország közérdekének kockáztatása nélkül teljesíteni kötelességünk.”⁵ És végül számba vette az eshetőségeket: ha fennmarad a teljes unió, ahogy azt 1848-ban kimondták, akkor a románok követelése alapját veszti, mert a magyar alkotmány nem ismer külön terroiriummal bíró „nemzeteket”, amúgy pedig minden állampolgár egyenlő. Ha Erdély megőrzi bizonyos fokú különállását, ebben az esetben több forogatókönyv is elképzelhető. Vagy felszámolják a politikai nemzetek rendszerét, és így a kívánság ismét csak tárgytalanná válik, vagy fennmarad a rendszer, ebben az esetben igazságos és méltányos, hogy a románokat is nemzetként ismerjék el.⁶ Bárhogy dől el azonban az unió ügye, Deák leszögezte: „a teljes, tökéletes egyenjogúság az, mit a ro-

⁵ Uo. 337.

⁶ Lásd erre Szász: Deák, a kiegyezés és a nemzetiségek. 491. Szász Zoltán szerint azért nem tette közzé cikkét – noha az erdélyiek közül is többen támogatták –, mivel a „konzervatívabbak lebeszéltek róla Deákot, mert Erdély bárminő sajátosságának fenntartása körüli vitát az unió veszélyeztetésének érezték. Félték, hogy Bécs ezt az unió törlésébe való magyar beleegyezésként fogja értelmezni.” Szász utalt az első világháború utáni romániai helyzettel való hasonlóságokra is, ahol nagypolitikai megfontolásokból szintén elsikkadtak a regionális igények. Nézetem szerint a cikk érveléséből világosan kitűnik, hogy Deáknál pusztán elméleti felvetésről van szó, amikor a románok negyedik nemzetként való elismeréséről beszél az autonóm Erdélyben. Deák ugyanis következetesen ragaszkodott a törvényességhez, és ennek értelmében ahhoz, hogy csak a magyar országgyűlés jogosult a kérdésben dönteni. A hosszú politikai pályát befutott Deák nem gondolhatta komolyan, hogy a magyar országgyűlés ki fogja mondani az unió semmisségét, és az is fölöttebb valószínűtlen volt, hogy Erdélyben meghagyják a politikai nemzetek sajátos rendszerét. Bizonyára azonban az unió végrehajtását illető konkrét kérdésekben elképzelhetőnek tartotta volna az autonómia bizonyos elemeinek fenntartását. Ez utóbbit különben Erdélyben inkább a konzervatívok szerették volna, míg a radikálisabbak (a későbbi balközép és szélsőbal hívei) a teljes beolvásztás mellett érveltek.

mánoktól sem lehet megtagadni, s minél többet ők sem kívánhatnak”.⁷ A cikk sorsát már az előző fejezetben röviden érintettük: nem tudjuk, hogy eljutott-e az uralkodóhoz, publikálni Deák végül is nem publikálta. A szövegben ugyan elméleti síkon megjelenik az erdélyi románok nemzetként való elismerése, tehát a magyar politikai nemzet felfogásával szemben Erdélyben egy más modell alkalmazása, de ebben az esetben valószínűleg csak egy „gondolatkísérletről” van szó, és alighanem ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a cikk nem jelent meg. Mindenképpen mutatja viszont azt, hogy Erdély sorsát illetően (is) még viszonylag képlékeny volt a magyar álláspont, ha az unióhoz ragaszkodtak is, de Erdély betagolását illetően különböző elképzelések éltek – már amennyiben egyáltalán gondolkodtak rajta. Egyelőre a cél – a kiegyezés és Magyarország területi épségének helyreállítása – elérése volt a fontos.

A kiegyezési folyamatot egy időre megszakította az osztrák–porosz háború, de a poroszok váratlanul gyors és fölényes győzelme erősítette a magyarok pozícióit. A tárgyalások tehát Erdély sorsát érintően is Erdélyen kívül folytak. Mint láttuk, a román és szász elitet a kiegyezés előkészületei váratlanul érték. Az erdélyi magyar politikai elit tagjai is, bár várakozással és szimpátiával, de tulajdonképpen passzív félként figyelték az eseményeket. Személyes kapcsolataik révén ők inkább be volt avatva a történésekbe, de ekkor még minden törékenynek és visszafordíthatónak látszott mindenki számára.

A kolozsvári uniós gyűlés összehívása jelentette a fordulatot Erdélyben, bár egyelőre még sok volt a bizonytalanság a felek részéről. A románok egy újabb petíció benyújtását tervezték. Az előkészítés során azonban még jobban elmélyültek az ellentétek a két román érsek, Șaguna és Sterca-Șuluțiu hívei között.⁸ Az előbbi nem helyeselte az akciót, így George Barițiu és Ioan Rațiu, a két fő szervező, saját személyükre szóló megbízóleveleket köröztetett az erdélyi román értelmiség körében, hogy minél többen támogassák a kezdeményezést. A ’60-as évek elejéig a román nemzeti mozgalom élén a két főpap állt, most megindult a nemzeti mozgalom laicizálódása, és a széles körű részvétel, azaz az aláírások révén akarták legitimálni a memorandumot. A kérvényben előadták, hogy az Októberi Diploma óta Erdélyben annyira megváltoztak a viszonyok, hogy a lakosság túlnyomó többségét kitevő románok kényszerítve érzik magukat kívánságaikkal és kéréseikkel az uralkodóhoz fordulni. A románok azt szeretnék, hogy Erdély és a magyar korona kapcsolatát a Diploma

⁷ Deák Ferenc: Tervezett cikk Erdélyről. 338.

⁸ Șaguna 1867 februárjában levélben rótt fel Sterca-Șuluțiuinak, hogy az akcióval letértek a legalitás teréről. Ahelyett, hogy a Komité nevében léptek volna fel, magánemberek kérvényezésévé tették az ügyet. Șaguna levelét idézi Pușcariu: i. m. 103. Șaguna ellen a görög katolikus tábor lejárató kampányba kezdett, ebben a *Gazeta* is szerepet vállalt.

Leopoldinum, a Pragmatica Sanctio és az 1791:VI. tc. alapján rögzítések, mivel Erdély és Magyarország egyesülése véleményük szerint egyaránt káros a Monarchiára és a románokra nézve. A románok nem osztják a magyar „állami, politikai és nemzeti” nézeteket, egyszerűen „nem akarnak magyarok lenni”. Majd következett a sérelmek felsorolása, mint a választási visszaélések, a magas census stb. Ezek orvoslására kérték egy erdélyi országgyűlés minél előbbi összehívását.⁹ Az 1493 személy – jelentős részben görög katolikus lelkészek – által aláírt petíciót végül 1866. december 31-én Ioan Rațiu nyújtotta át a császárnak magánkihallgatás keretében. A császár megígérte, hogy figyelembe fogja venni a románok kéréseit, a memorandum azonban a kancellária útján visszakerült a Főkormányshoz, és szervezőit, illetve aláíróit „megdorgálták”. A Gubernium véleménye az volt, hogy kérésükkel forduljanak a magyar országgyűléshez és várják meg békében az országgyűlés végzéseit, „mivel ily fontos államjogi kérdések a kitűzött alkotmányos úton kívül egyoldalúlag tárgyalás alá nem vétethetnek”. Különben is „Erdély uniójának keresztülvitele és az ezzel kapcsolatos államjogi kérdések a magyarországi folyamatban levő országgyűlés tárgyalása alatt lévén, s afelett csakis a kitűzött alkotmányos úton lehetvén határozni”.¹⁰ Ehhez Ilie Măcelariu román kormányshízi tanácsos különvéleményt csatolt, amelyben formai szempontokból kifogásolta ugyan a kérvényt, de a kérésekkel és kívánságokkal egyetértett. Az Erdélyi Udvari Kancellária röviddel a magyar kormány kinevezése előtt, 1867. február 12-én tárgyalta a kérdést. Úgy vélték, hogy bár fontos problémáról van szó, de a benyújtók nincsenek rá feljogosítva, hogy a román nemzet nevében beszéljenek mint ennek képviselői, mivel eddig a román nemzet nevében a két metropolita beszélt. Végül is azt javasolták, hogy válasz nélkül tegyék az akták közé.¹¹ Rațiu maga is – miután végigjárta a hivatalokat – elég sötéten látta a helyzetet és a kilátásokat. 1867 legelején így írt az otthon maradt Barițiuinak: „Itt egyelőre befejeztem. Az új kísérlet megjelent, rólunk teljesen megfélemedeztek.”¹² Javasolta viszont, hogy amíg a „németek” vitatkoznak, addig ők fejtsenek ki élénk tevékenységet, amivel imponálhatnak Bécsben. Ellenzékbe kell vonulniuk, amíg meg nem bukik az új „kísérlet” és vissza nem állítják az alkotmányt (ti. az Októberi Diplomát, illetve a Februári Pátens rendelkezéseit), akkor jön majd el az ő idejük. A „jó császár” mítosza a történetek ellenére ekkor még a román elit körében is élt, néhány nap múlva ugyanis Rațiu mint nagy titkot közölte, hogy előző év őszén, amikor az audienciát kérték, a kancellária állítólag

⁹ MOL Abszolutizmus kori levéltár, D 228 Erdélyi Udvari Kancellária, Elnöki iratok, 1867/139.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Ioan Rațiu levele George Barițiuhoz, Bécs, 1867. jan. 3. Hitchins–Maior (red.): i. m. 139.

ellenezte és azt javasolta, hogy pereljék be őket bujtogatásért, de a császár megkönyörült rajtuk.¹³ Az opportunista Ioan Pușcariu fogarasi főkapitány tisztábban látta a helyzetet: Erdélyt az uralkodó „nem az erdélyi magyarok kedvéért áldozta fel, hanem a Magyarországgal való kibékülésért”, ezért ne ringassák magukat illúziókba, hanem alkalmazkodjanak a helyzethez, és igyekezzenek minél jobb kompromisszumot kiharcolni az erdélyi románok számára. Nézetét azonban az erdélyi román vezetők többsége, főleg a görög katolikus tábor nem osztotta. A *Gazeta* cikkei szintén hozzájárultak a merev elutasító magatartás kialakulásához.¹⁴

Az erdélyi román elit java része nem volt hajlandó kompromisszumokra. A román és szász képviselők többsége ennek ellenére elment Pestre az ún. koronázó országgyűlésre, álláspontjukat azzal indokolván, hogy csak az uralkodó koronázása miatt vesznek részt az amúgy Erdély dolgaiban illetéktelen országgyűlésen. Az erdélyi román képviselők egy része inkább demonstrálni akart a pesti országgyűlésen. A magyarok egyelőre reménykedtek, hogy ha létrejön a kiegyezés és kész tényré válik az unió, a szászok és románok is bele fognak nyugodni a helyzetbe. Gyulay Lajos, aki a felsőház tagjaként volt jelen ekkor Pesten, így írt erről 1866. november végén: „A szász és oláh követek Erdélyből szintén még kevés kivétellel – késnek. Azok nehezen barátkoznak a már törvényesen kimondott unió eszméjével, de előbb-hátrébb be fogják ők is adni derekukat, átallatandják, hogy reájuk nézve is üdvösségesebb a magyarokkal való egyesülés, mint az azoktól való elpártolásuk.”¹⁵ Másrészt azonban, ahogy a kiegyezési tárgyalások a végéhez közeledtek, a sikertől megittasult magyarok is egyre kevésbé keresték a kompromisszumot a nemzetiségekkel.

¹³ Uo. 141.

¹⁴ „Nu pentru ungurii din Ardeal, ci pentru împăciuirea Ungariei s-a jertfit Ardealul în favoarea aceleia, față de care voturile sașilor și românilor din Ardeal – oricât de mare ar fi fost numărul lor – nu ajungea nimica. Dacă aceasta forță de împrejurări politice ar fi fost bine luată în vedere de români, ei nu cădeau în precipisul iluziunilor sale.” Pușcariu: i. m. 91. Pușcariu szerint ha a románok addig mennek tárgyalni Pestre, amíg a magyarok szorongatott helyzetben voltak – egyrészt a bécsi centralizációs törekvések, másrészt a magyar korona tartományainak és az egyes nemzetiségeknek autonómiára való törekvése által –, akkor kedvező feltételeket harcolhattak volna ki, de a porosz–osztrák háború után már elkéstek. Amikor látták, hogy a politikai élet központja Pestre tevődött át és az erdélyi magyarok is onnan kapják a jelszavakat, a kolozsvári diéta mind a 29 román képviselőjének és regalistájának az érsekekkel együtt azonnal Pestre kellett volna menniük, hogy tárgyaljanak Deákkal és Andrássyval. Pușcariu kritizálta Barițiu-t és Poppot, az erdélyi Legfelsőbb Törvényszék elnökét, akik szerint meghíúsították ezt. Uo. 96–100.

¹⁵ Gyulay Lajos naplója, 127. köt. 1866. nov. 27-i bejegyzés. 208. KmOL F 351 A Gyulay és Kuun családok levéltára, 42. cs. 380–382. sz.

Nincs itt hely a kiegyezés létrejöttének elemzése számára, a kérdésnek nagy irodalma van,¹⁶ de a königgrätzi vereség Erdély szempontjából is fontos következményekkel járt. Somogyi Éva megfogalmazása szerint „Königgrätz a Habsburg-dinasztia vereségét hozta”, de egyúttal az „oszt-rák-németség” vereségét is. Ausztria kiszorult a Német Szövetségből, és ezzel a nemzeti elv diadalra jutásának korában megghiúsult a Monarchia német nemzeti jellegének esetleges diadalra jutása.¹⁷ Ferenc József személy szerint ugyan nem rokonszenvezett a nemzetiségi törekvésekkel, nem véletlenül látott bomlasztó erőt bennük; az osztrák-németeket is a Monarchia egyik népének tekintette, még ha lojalitásukban jobban bízott is, mint például a magyarokéban. Ausztria viszont kényszerhelyzetbe került, és ebből az egyik kiutat a magyarokkal való kiegyezés jelenthette. Ennek tető alá hozása azonban korántsem volt egyszerű. A königgrätzi vereség után pár nappal az uralkodó fogadta Deák Ferencet, aki ragaszkodott az általa készített és az országgyűlés 67-es bizottsága által elfogadott „közösügyi” javaslatához; tehát a vereség után sem igyekezett kihasználni a helyzetet, nem változtatott a magyar feltételeken. Az uralkodónak nem volt könnyű elfogadni az új helyzetet, és még magyar részről is további engedményekre volt szükség, amíg végül sikerült egy mindkét oldalról elfogadható kompromisszumot találni.

Osztrák részről Belcredi államminiszter mindenképpen hátráltatni kívánta a kiegyezést. Szerinte meg kell várni a tartománygyűlések véleményét, ezektől remélte a támogatást a magyarokkal szemben. A cseh vezetőkkel külön is tárgyalt a dualizmus megakadályozásáról.¹⁸ Belcredi úgy vélte ugyanis, hogy „Ausztria fennállása szempontjából nagy veszély rejlik abban, ha elismerjük a nemzeti eszme politikai alkotó hivatását”.¹⁹ Friedrich Beust²⁰ korábbi szász külügyminiszter kinevezése nyitotta meg az utat a kiegyezés előtt. 1866 őszén azonban még vita folyt a két nézet között, így állítólag azon a november 15-i minisztertanácson is, ahol döntő fordulat következett be a kiegyezés ügyében. Beust abból indult ki, hogy Ausztria soknemzetiségű állam, és ha már minden nemzetet nem lehet kielégíteni, elégítsék ki legalább a két legerősebbet.²¹ Javasolta, hogy a feliratok és leiratok terméketlen cserélgetése helyett hívassa az uralkodó

¹⁶ A kiegyezés és az azt követő viták rövid összefoglalására lásd Csorba László: *A tizenkilencedik század története*. Budapest, 2000. 178–197.

¹⁷ Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. (Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez)*. Budapest, 1976. 122–123.

¹⁸ Uo. 122–129.

¹⁹ Idézi Somogyi: i. m. 154.

²⁰ Friedrich Ferdinand von Beust Szászország miniszterelnöke, majd 1866. okt. 30-ától a Monarchia külügyminisztere volt. 1871-ig töltötte be ezt a funkciót.

²¹ Somogyi: i. m. 154–160.

a kiszemelt kormánytagokat Bécsbe és egyezzenek ki ott a feltételekről. Amikor Beust az uralkodó kívánságára 1866 decemberében meglátogatta Deákot, a cél a kiegyezés minél előbbi tető alá hozása volt. Beust garanciákat kívánt a magyarok részéről, és Ausztria kompromisszumkészségére azt hozta fel, hogy beleegyeztek Erdély és Horvátország meghívásába a magyar országgyűlésre. Erre Deák válasza az volt: aminek megtagadása jogtalanság, annak teljesítése nem engedmény, hanem kötelesség.²²

Januárban sikerült megegyezni a feltételekről, de ezt még el kellett fogadtatni a felekkel.²³ A kiegyezés ugyanis igen bonyolult feladatra vállalkozott: „Alkotmányt kellett teremteni, s egyeztetni benne az egyeztethetetlent: Ausztria német centralizációját a liberális szabadságjogokkal, a birodalmi egységet a két birodalomfél önállóságával, a közös ügyek alkotmányos kezelését a közös uralkodó abszolút hatalmával.”²⁴ 1867. február 17-én sor került a felelős magyar kormány kinevezésére Andrássy Gyula vezetésével. A kiegyezés új korszak eljövételét jelentette, de már kezdettől fogva ott lappangtak az ellentétek csírái is. Egy későbbi frappáns megfogalmazás szerint a magyarok a Monarchiában államszövetséget, az osztrákok szövetségi államot láttak.²⁵ A vita a kiegyezésről azóta is tart – most már a történetírásban –, de a feszültségek és problémák ellenére egy fél évszázados fejlődési időszak következett be, amely megeremtette Magyarország gazdasági fellendülésének²⁶ és polgárosodásának feltételeit.

Mint láttuk, az unió elismerése volt magyar részről a kiegyezés egyik alapfeltétele. Az 1867. február 15-én az uralkodó elnökletével – az akkor még nem hivatalosan kinevezett miniszterekkel – tartott minisztertanácson Andrássy Gyula kifejtette, hogy a magyar kormány számára Erdély kérdésében nem lehetséges más álláspont.²⁷ Erdély három évszázados külön utakon való fejlődése, valamint a bonyolult nemzetiségi kérdés nem tette azonban könnyű feladattá Erdély integrációját. Ekkor ugyan még – kompromisszumos megoldásként – arról volt szó, hogy a teljes egyesítés

²² Beust látogatása Deáknál. Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Közzétette Csengery Lóránt. Budapest, 1928. 89.

²³ Magyarországon a kiegyezési törvényt (1867:XII. tc.) az országgyűlés szavazta meg, Ausztriában viszont oktrojálták. A deáki javaslatához képest néhány lényeges kérdésben engednie kellett az Andrássy Gyulából, Eötvös Józsefből és Lónyay Menyhértből álló tárgyaló delegációnak. Ezekre aztán Deák és a 67-es bizottság is áldását adta. Ferenc József két nagyon fontos ponton ért el sikert: a hadsereg fölötti korlátlan rendelkezés és a törvények ún. előszentesítése kérdésében. Ez utóbbi pont nem került nyilvánosságra, de ennek értelmében a parlamentben csak az uralkodó előzetes jóváhagyásával lehetett törvényjavaslatot benyújtani.

²⁴ Somogyi: i. m. 208.

²⁵ Julius Miskolczy: *Ungarn in der Habsburger-Monarchie*. Wien–München, 1959. 148.

²⁶ Rövid és árnyalt összefoglalás: Kövér György: A piacgazdaság kiteljesedése. In: Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, 1998. 343–374.

²⁷ MOL K 27 Minisztertanács, 1867. február 15.

végrehajtására bizottságot hoznak létre és törvényjavaslatokat dolgoznak ki, de Andrassy hangsúlyozta, hogy már csak az új kormány pozíciójának megerősítése végett is szükséges, hogy az uniót már kész tényként kezeljék. Ezért kérte az Erdélyi Udvari Kancellária feloszlását, a Főkormány-szék élére pedig királyi biztos kinevezését, amely egyben a Guberniumnak a magyar kormány alá való rendelését is jelentette. Más kérdéseket a bizottság és az országgyűlés hatáskörébe utaltak, és ígéretet tettek minden fél érzékenységeinek kímélésére.²⁸ Majláth György magyar kancellár annak a nézetének adott hangot, hogy az uralkodó nem kerülhet ellentétbe a trónbeszédben kifejtettekkel, valamint a kolozsvári országgyűléshez intézett 1865. december 25-i leirattal. Wenckheim Béla belügyminiszter úgy vélte, hogy az agitáció megszűnik, ha többé nem lesz kérdéses az unió. Az uralkodó válaszul kifejtette, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária feloszlása és az erdélyi újoncozásnak a magyar országgyűlés által való jóváhagyása ezt kétségtelenné teszik; ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy minden nemzetiséget a lehetőségig kielégítenek.²⁹

Az új magyar kormány kinevezésének napján tehát az uralkodó feloszlatta mind a Magyar, mind az Erdélyi Udvari Kancelláriát. A Haller Ferenc erdélyi kancellárnak címzett leiratban az uralkodó bejelentette, hogy az unió kérdésének megoldását – 1865. december 14-i trónbeszéde és az 1865. december 25-i, az erdélyi országgyűléshez intézett leirata szellemében – a kormányra (korabeli kifejezéssel: a minisztériumra) bízta, és reményét fejezte ki, hogy az átmenet nem fogja zavarni a közigazgatás és igazságszolgáltatás rendes menetét, illetve minden „köz- és magánérdek” kíméletével történik majd.³⁰ Andrassy rövidesen jelezte, hogy tekintettel az átadás technikai nehézségeire, illetve a köz- és magánérdekek védelmére, 1867. március 9-e előtt a magyar kormány nem tudja átvenni az erdélyi ügyeket.³¹ A kancellária tehát március 10-éig még ideiglenesen működött, de már csak a legsürgősebb, illetve néhány személyi kérdéssel foglalkozott. Az erdélyi hatóságokat felszólították, hogy a feloszlítás miatt csak azokat az iratokat küldjék fel, amelyek sürgős elintézészt igényelnek.³² Kidolgoztak egy ideiglenes ügyrendet is erre a rövid átmeneti időszakra, és értesítették a bécsi és erdélyi központi hatóságokat arról, hogy a kancellária megszűnik és átadja teendőit a magyar kormánynak.³³ A későbbi rendszerváltásokkal

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ MOL D 228, 1867/158.

³¹ Uo. 1867/174.

³² Uo. 1867/167.

³³ Uo. 1867/158. A bizottmányi javaslat az átmenet módozatai tekintetében amúgy majdnem szó szerint átvette a Magyar Udvari Kancellária rendelkezéseit. Ebben rögzítették, hogy: 1. a végleges megszűnésig az ügydarabokat az addigi mód szerint intézik és adják ki; 2. a

összehasonlítva kiemelendő, hogy a levéltár megőrzésére külön gondot fordítottak, és az átadást a lehető legkorrektebb módon szabályozták.

A magyar kormány kinevezését az erdélyi magyarok kitörő lelkesedéssel fogadták. A kormány kinevezéséről különben már hónapok óta folytak a találgatások, különböző listák keringtek.³⁴ A kolozsvári *Korunk* „A nemzet nagy ünnepe” címmel tudósított a történekről. Kolozsvárra február 17-én este érkezett a hír, amikor a városi táncteremben éppen a fiatalság táncvigalma folyt. A karzaton megszólalt a postásip, felolvasták a hírt a felelős magyar minisztérium kinevezéséről, erre lelkes éljenzés tört ki, elhangzott a Rákóczi-induló, kitették Deák Ferenc képét és nemzeti lobogókat tűztek ki. Másnap reggel a táviratot kiszégezték és sokszorosítva több száz példányban osztogatták a nép között; a hírre „a nemzeti lobogó általános lett”. A hatóságok azonban egyelőre haboztak, a polgármester közóhajra ugyan szintén kitűzte a zászlót, de a hivatalnokokon bizonytalanság uralkodott el. Végül a tömeg nyomására a Gubernium elnöksége is kijelentette: semmi sem áll útjában, hogy a városi közönség „örömnnyilvánításait nemzeti zászlók kitűzésével és a mai napon tartandó világitással fejezhesse ki”, így Kolozsváron este díszvilágitást tartottak.³⁵

Néhány nappal korábban azonban a Főkörmányszék még más álláspontot képviselt. Egy február 11-én a törvényhatóságok vezetőihez intézett szigorú hangú körlevélben ez áll: „Miután a magyarhoni legújabb hírek a népesebb helyek lakóinak okul szolgálhatnának arra, hogy részvétet nyilvános tüntetésekkel kifejezzék, minthogy ezen feltűnő módon nyilvánítás azonban inkább kedvetlen kihágások és rendetlenségek előidézésére alkalmas, Méltóságodnak ezennel szoros kötelességévé teszem a magyarhoni hírek alkalmából bárminő tüntetéseket személyes felelőssége

függőben levő vagy a beérkező ügyiratok tárgyalását – amennyiben szükségesnek tartják – a körmánynak tartják fenn; 3. minden tárgy, amit nem intéztek el a záradékpontig, vagy a körmány fenntartotta magának, azokat előiratokkal felszerelve átadják a körmánynak; 4. a határidő lejártá után a kancellária nem fogad többé iratot, hanem a körmányhoz utasítja; 5. a pecséteket a további intézkedésig fenntartják; 6. a kancellária irodai és házi szükségleteinek fedezésére a ki nem utalványozott pénzeket számadás mellett átadják a körmánynak; 7. az összes irodaszert és egyéb készletet jegyzékbe foglalva előkészítik az átadásra; 8. a kancelláriánál alkalmazásban lévő összes tiszti és szolgaszemélyzetről kimutatást készítenek, illetve mindenkinek külön igazolást adnak, hogy ott volt alkalmazásban; 9. a bíróságok hivatalnokairól a kancellária által őrzött kimutatásokat átadják a körmánynak; 10. a levéltárban található összes irat megőrzendő, az ott található pénzekről pontos leltárt készítenek. Végül megjegyezték, hogy a Kancellária épülete az erdélyi karok és rendek tulajdona, telekkönyvezve is van. MOL D 228, 1867/158.

³⁴ Gyulay Lajos gróf 1867. január 15-én – korábban is több bejegyzést találunk erre vonatkozóan – azt írta: „A magyar minisztériumról nagyon kezdenek már beszélni, csak megszületik valahogy.” Majd miután a miniszterek neveit is feljegyezte, így folytatta: „Maholnap el kell ennek dőlnie, ideje volna már.” Gyulay naplója. 128. köt. 257.

³⁵ *Korunk*, VII. évf. (1867. febr. 20.) 22. sz.

terhe alatt meg nem szenvedni és erélyesen intézkedni, hogy azok teljesen mellőztessenek s szükség esetében megakadályoztassanak.”³⁶ Sőt – mivel a népesebb városok szimpátiatüntetéseitől még jobban tartottak – Kolozsvár előjáróságának meghagyták, hogy „szükség esetében a katonai segínyt is rögtön igénybe [lehet] venni, mely célból a helybeli piaci fő őrhely a szükséges utasítással és erővel el van látva, hogy az utóbbi ne kénytelen esetleg önállólag fellépni, mire hasonlóképpen utasítva van”.³⁷ Az erdélyi központi hatóságok zavarodottságát jól mutatja az ezzel kapcsolatos kis incidens. A fenti rendelet ellen Jósika Samu Kolozs megyei főispán – a megye alkotmányos jogaira és a megyéjében uralkodó nyugalomra hivatkozva – tiltakozott: „az egész osztrák állam felvirradó szabadság korszakában méltán kell hogy keserítsen, midőn Erdély kivételesen áll minden államrészek között úgy, hogy ezen országban még azon se legyen szabad nyilvánosan örömit kijelenteni, hogy a Felség ősi alkotmányához ragaszkodó népének kívánatait atyai kegyességgel meghallgatta”.³⁸ Az engedetlenségen felháborodva Crenneville a kancelláriához fordulva magyarázkodott: ő csak azért adta ki a fenti rendeletet, mivel attól tartott, hogy a nagyobb városokban és a nemzetiségileg vegyes vidékeken sűrűlőadásokhoz és rendzavarásokhoz vezethet a nyilvános örömnilvánítás.³⁹ Különben is már február 10-én megbízható forrásból értesült, hogy jelentős előkészületek történtek a magyar kormány kinevezésének esetére, erre nézve Kolozsváron több hangadó egy tervet dolgozott ki. Mivel Kolozsvár magatartása meghatározó a többi magyar és székely törvényhatóság számára, elsősorban Kolozsvárt volt fontos megakadályozni a zavargásokat, de végül a főbíró és a városi küldöttség közbenjárására és felelősségvállalására engedélyezte az

³⁶ MOL F 263 Visszaállított Főkörmányszék, Elnöki iratok, 1867/641. Az eredeti fogalmazványban még ez a szöveg szerepelt: „a közönségnek élénk hangulatát oly eleven fokra emelték, miképp azt várhatni, hogy a Királyhágón túli napi események feletti öröm nyilvános tüntetéseket idézend elő.”

³⁷ Uo.

³⁸ MOL D 228, 1867/191.

³⁹ „Da ich die Wahrnehmung gemacht habe, daß die Bevölkerung dieses Landes durch die neuesten Nachrichten aus Ungarn lebhaft erregt wurde, und auf einfache Zeitungs-Nachrichten sie sich die Neigung kund gab, der Freude über die erwartete Ernennung eines ungarischen Ministeriums durch öffentliche festliche Demonstrationen lauten Ausdruck zu geben, derlei Äußerungen aber die Besorgniß zu erwecken geeignet erschienen, daß dadurch besonders in den größeren Ortschaften und Gegenden gemischter Nationalität unliebsamen Reibungen, Ordnungswidrigkeiten und selbst Ruhestörungen hervorgerufen werden könnten” Uo. 1867/177. Crenneville különben a magyar kormány kinevezésének hírére február 18-án táviratilag a kancelláriához fordult eligazításért, hogy a nyilvános örömmegnyilvánulásokat engedélyezze-e vagy tegyen intézkedéseket ezek ellen. A kancellária azt válaszolta, hogy csak abban az esetben lépjen közbe, ha rendzavarás történik. Uo. 1867/156.

ünneplést.⁴⁰ Az adott körülmények között Jósika tiltakozásának már nem lett semmi gyakorlati következménye, a kancellária mindössze sajnálatát fejezte ki az események fölött.⁴¹

Amíg a magyarok számára örömnép volt ez a nap, a románok és szászok megütközéssel és félelemmel fogadták. A viszonyok átrendeződését, de a kölcsönös nemzetiségi érzékenységeket is jelezte egy apró kolozsvári incidens. A kormány kinevezésének másnapján a magyar kollégiumi ifjúság sorfalat állt a Főkormánysház előtt, és kifütyölte az előző rendszer hivatalnokait. A legnagyobb fütyöt állítólag Ladislau Popp és Iacob Bologna, a Legfelsőbb Törvényszék elnöke és bírása kapták. Bár magyar és német hivatalnokokat is kifütyöltek, a románok ezt románellenes gesztusként értékelték.⁴²

A magyarok Erdély más városaiban is várakozással tekintettek az eseményekre és készülődtek azok megünneplésére. A kormány kinevezése előtt egy nappal Tordáról kérdést intéztek a később befolyásos lapszerkesztővé vált K. Papp Miklóshoz Kolozsvárra: „Annyi nyomor és szenvedés után, mennyit 18 év magában foglal, nem csoda, ha most érzelmeink nyilvánításának utat szándékoztunk készíteni” – írta a levélíró, majd felsorolta, hogyan akarnak ünnepelni: „muzsikálunk, zászlókat lobogtatunk, menetet tartunk, egy-egy dictiót mondunk s még lövetünk is”, de úgy, hogy a más érzelműeket ne bántásák. Kérte, tudassa, hogy Kolozsváron mi-

⁴⁰ Uo. 1867/191. Egy február 19-i elnöki emlékeztető szerint, miután hivatalos értesítést kaptak, hogy az uralkodó február 17-i határozatával megengedte a magyar kormány megalakítását, tudatták a törvényhatóságokkal: az örömmérmek „nyilvánulása ellen, hogy a békés rend és biztonság ne zavartassék, akadály nem létezik”, de javasolták, hogy a főtisztek a biztonság kedvéért maradjanak a törvényhatóságukban. MOL F 263, 1867/771.

⁴¹ A zavarodottságot egy másik eset is mutatja. Az új viszonyokra való tekintettel Demjén László kolozsvári könyvtáros kérvényezte a Guberniumnál, hogy az általa Berlinben kiadott Petőfi Sándor-arcképet oldozzák fel az 1865-ben elrendelt rendőri zár alól és engedjék meg kiállítását és terjesztését. A Gubernium azonban április 11-én még utasítást kért a belügyminisztériumtól, „hogy a szóban lévő tilalom jelenleg is érvényesnek tekintendő-e vagy nem”. Uo. 1867/1438. A kérdés a minisztériumot váratlanul érthette, mert a következő választ küldték Péchy királyi biztosnak: „e tekintetben szokott bölcs tapintata s legjobb belátása szerint, az erdélyi viszonyok figyelembevételével intézkedni szíveskedjék, részemről kijelentvén, hogy a tilalom megszüntetése ellen nem volna észrevételem, miután a kérdéses kép Budapesten akadály nélkül árultatik”. A Főkormánysház aztán értesítette a könyvtárost, hogy a képet elviheti az elnöki irodából. Uo. 1867/2690. Ugyancsak mutatja a hivatalnokok bizonytalanságát az emigránsokhoz való viszonyulás. A változások többek közt azt is jelentették, hogy az emigráció tagjai hazatérhettek, illetve megszűntek az addigi korlátozó intézkedések. Erdélyben az elsők között Berzenczey László egykori 1848-as kormánybiztos tért haza. Jellemző módon a Haller kancellárnak szóló átiratban Crenneville még a „magyar felkelés korifeusairól” beszélt. Úgy vélte, Berzenczeynek az új politikai állapotokra való tekintettel engedélyezni lehet az 1862. augusztus 10-i kegyelmi határozatban megszabott feltételek elengedését és az Erdélybe való visszatérést. MOL D 228, 1867/162.

⁴² Dumitru Suciu: *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu (1867–1891)*. București, 2002. 87.

lyen tervet készítettek elő, és hogy „kolosvári, mint Erdélyre nézve irányadó nézetből helyes-e” a tervük.⁴³

Erdély-szerre több helyen került sor ünnepségekre. A magyar kormány kinevezésének megünneplése kapcsán érdekes Hunyad megye főbírájának február 24-i jelentése arról az „örömmünnepekről”, amely a „különböző ajkú lakosok testvéries részvéte” mellett folyt le: Déva város lakói „rang, osztály és faj különbség nélkül” délelőtt a katolikus templomban, majd a görögkeleti imaházban hálaadó istentiszteletet tartottak, „estve pedig a kitűzött magyar és román színű zászlók mellett általános kivilágítás által nyilváníták örömeiket”, „éltetvén őfelségét, a felelős magyar kormányt és a nemzetek közötti egyetértést”.⁴⁴ Fogarassy Mihály erdélyi katolikus püspök március 3-án tartott hálaadó istentiszteletet a kolozsvári plébániatemplomban „a magyar alkotmány helyreállításáért”.⁴⁵ A kisebb városok lakói is általában fellelőgőzták és kivilágították házaikat, illetve különböző transzparenseket tettek ki a középületekre. Székelykeresztúron például az unitárius kollégium két transzparense közül az egyikben egy parafrázis volt a Himnusból, a másikon a következő felirat: „Egy lett már a két hazából, vész így meg nem döntheti”.⁴⁶

Crenneville főkormányzónak viszont hamarosan mennie kellett. A kancellária március 6-án értesítette a Főkormányzóséket, hogy az elnökséget ideiglenesen Groisz Gusztáv alelnök veszi át.⁴⁷ Crenneville végleg elhagyta Erdélyt, és március 9-én beszüntette működését az Erdélyi Udvari Kancellária is. A törvényhatóságokat felszólították, hogy a jelentéseket, ügyiratokat ezután az illetékes minisztériumokhoz irányítsák át.⁴⁸ A magyar kormány ezzel ténylegesen átvette Erdély ügyeinek irányítását és az unió újból életbe lépett. Előző nap, március 8-án a magyar országgyűlés felhatalmazta a kormányt, hogy ezután Erdélyt is kormányozza, szabad kezét adva a kormányzás mechanizmusainak kiépítésére. A kényes helyzet áthidalása gyors beavatkozást igényelt az új magyar kormány részéről. A „gyors” beavatkozás azonban néhány hónapig elhúzódott, míg végül 1867. április 2-án Erdély integrálásának átmeneti időszakára királyi biztost neveztek ki Péchy Manó gróf személyében.⁴⁹ Erdélyben már különböző rémhírek terjedtek el – a magyarok a provizórium meghosszabbításától

⁴³ Lengyel Ádám levele K. Papp Miklóshoz, Torda, 1867. febr. 16. MOL R 147, K. Papp Miklós iratai, 3. tétel.

⁴⁴ MOL F 263, 1867/905.

⁴⁵ Uo. 1867/925.

⁴⁶ Marosi Gergely levele K. Papp Miklóshoz, Székelykeresztúr, 1867. márc. 9. MOL R 147.

⁴⁷ MOL D 228, 1867/201.

⁴⁸ Uo. 1867/212. Crenneville-t „vigaszdíjként” az uralkodó kinevezte cs. k. főkamarrássa. MOL K 26, 1867/809.

⁴⁹ A korai minisztertanácsi jegyzőkönyvek vázlatossága és hiányossága miatt Péchy Manó kinevezésének előterjesztése és jóváhagyása hiányzik.

féltek –, és nagy volt a türelmetlenség. A kinevezés másnapján a *Korunk* című kolozsvári lap a következőképpen kommentálta az eseményt: „Egy tegnapi tartott miniszteri értekezletben király ő Felsége is helyesnek látta azt, hogy Erdélybe mielőbb leküldessék a királyi biztos, kinek közvetítése által a minisztérium a szabad kezét az alkotmányos lét legsürgetőbb követelményeinek mielőbbi teljesítése által érvényesíttesse. Nincs okunk ekkorig visszavonni azon hírünket, hogy e minőségben gr. Péchy Manó fog leküldetni, kit jeles talentumnak s tiszta politikai jellemnek ismernek az itteni körökben. Jól teszik olvasóink, ha nem adnak hitelt azon izgatató híreknek, mintha Erdélyben a provisoriumnak s factorai status quojának állandósítása volna célba véve. A minisztérium alkotmányos minisztérium, s törekvése nem is lehet más, mint az egész királyságban az alkotmány rehabilitációja.”⁵⁰ Végül a királyi biztos május 5-én érkezett meg Kolozsvárra, és ezután kezdte meg tevékenységét, melynek célja az unió gyakorlatba ültetése volt.

2.2. Péchy Manó erdélyi királyi biztos életpályája

Péchy Manó⁵¹ nem tartozik a magyar történelem kiemelkedő személyiségei közé. Életpályájának ismertetése mégis érdekes lehet, mert azon túl, hogy fontos, a későbbi fejlődést meghatározó időszakban, a kiegyezést követő pár évben Erdély királyi biztosa volt, és mint ilyen ő „vezényelte le” Erdély integrációját, egy típust is képvisel, a konzervatív, lojális bürokrata típusát, aki beilleszkedve a kiegyezés rendszerébe, részben meghatározta a korszak arculatát.

Pályakezdés és főispáni karrier

A Péchy családról az első biztos adataink a 16. századból származnak, amikor Péchy László, a család őse a török elől Erdélybe menekült. Az ő egyik fia, Gáspár kapta 1555-ben I. Ferdinándtól a címeres levelet, és testvérével együtt azt a Sáros megyei Újfalut, amelyről – mint Pécsújfaló – a család előnevét nyerte.⁵² A kiterjedt család Sáros vármegyében töltött be jelentősebb pozíciókat, több alispán is kikerült közülük, később azonban más megyékbe is átszármaztak. Péchy Manó ükapja, Zsigmond a szepesi kamara tanácsosa, később elnöke, dédapja, Gábor sárosi adminisztrátor és

⁵⁰ Hírfüzér. *Korunk*, 1867. ápr. 3. 40. sz.

⁵¹ Életpályájáról részletesebben: Pál Judit: Péchy Manó – a „mintahivatalnok”. *Erdélyi Múzeum*. LXIX. évf. (2007) 1–2. sz. 33–61; Holec-Pál: i. m.

⁵² Nagy Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. Pest, 1862. 176–188.

septemvir⁵³ volt a 18. század közepén, nagyapja, Gábor ugyancsak septemvir, apja, József pedig, az Abaúj-Torna vármegyei földbirtokos, hivatalviselőként, illetve az 1809. évi nemesi felkelésben szerzett érdemeiért grófi címet kapott. Fáy Anna grófnővel való házasságából két fiú – Emánuel és Konstantin – érte meg a felnőtt kort.⁵⁴ Amikor tehát Péchy Emánuel – vagy Manó, ahogy a magyarosított formát használva nevezték – 1813 októberében⁵⁵ a családi kastélyban, az Abaúj vármegyei Boldogkőváralján megszületett, apja főnemesi rangemelésén még alig száradt meg a tinta.⁵⁶

Péchy Manó tanulmányairól keveset tudunk. A tatai piarista gimnázium tanulója volt,⁵⁷ majd a kassai akadémián végzett jogi tanulmányokat. 1834-ben tette le az ügyvédi vizsgát, hiszen ahogy a kortárs Pulszky Ferenc írta: „a régi időkben ez a jó nevelés kiegészítéséhez tartozott, ha valaki a birtokos osztályból le nem tette a censurát, élheterlen embernek számított”. A jurátusság fontos volt a társadalmi kapcsolatok, a későbbi karrier szempontjából is, mivel itt a fiatalok „ismeretségeket kötöttek, szélesebb látkört nyertek s az egymás közti súrlódás által is művelődtek”.⁵⁸ Péchy élete továbbra is a vagyonos nemesifjak tipikus pályakezdését példázza: az 1839–1840. évi országgyűlésen Abaúj vármegye követe lett, miután vármegyei al-, majd főjegyző is volt egy rövid ideig.⁵⁹

A családi vagyont Péchy Manó maga is tovább gyarapította; felesége, Meskó Zenaída (Zenaide) révén elnyerte a széplaki, enyickei, fáji és perényi uradalmakat.⁶⁰ 1844. február 5-én vette feleségül Meskó Zenaída bárónőt, br. Meskó Jakab és gr. Fáy Mária kisebbik lányát. A Meskó család

⁵³ A Hétszemélyes Tábla (*Tabula Septemviralis*) tagja, amely legfelsőbb bírósági fórum volt az 1848 előtti Magyarországon.

⁵⁴ Az anyakönyvek alapján még egy lány- és egy fiútestvérük biztosan született. Boldogkőváralja római katolikus keresztelési anyakönyve. 1803–1845. MOL Filmtár A 925, RK 252/3, 121.

⁵⁵ A keresztelési anyakönyvbe 1813. okt. 31-én jegyezték be. (Uo.) Szinnyeinel 1817. okt. 14. szerepel mint születési dátum, és több más munka ezt vette át.

⁵⁶ Apja a grófi címet 1810-ben kapta. Péchy Manó családjáról: Pallas Nagy Lexikona. XIII. Budapest, 1896. 877–878; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. VIII. Budapest, 1914. 245; Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. X. Budapest, 1905. 663–664; Csoma József: *Abaúj-Torna egyesült vármegyék monographiája*. I. *Abaúj-Torna vármegye nemes családjai*. Kassa, 1897. 394–396, 439.

⁵⁷ Splény Béla szerint – aki gr. Esterházy Lászlóval együtt szobatársa volt – Péchy titokban regényeket olvasott, és talán itt találkozott először későbbi szenvedélyével, a színházzal is. *Splény Béla emlékiratai*. I. S. a. r. Fábri Anna, vál. Kendi Mária. Budapest, 1984. 34–36.

⁵⁸ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. Budapest, 1880. 75.

⁵⁹ A már idézett Pulszkynek is javasolta Reviczky kancellár, hogy neveztesse ki magát tiszteletbeli aljegyzőnek Sárosba, „mert aki Magyarországon nem szolgálta a megyét, az soha nem élheti belé magát a magyar politikába”. Uo. 100.

⁶⁰ A családi levéltár megsemmisülése miatt a vagyont illetően sem rendelkezünk pontos adatokkal, de Péchy Manó egyetlen lányának a 19. század végén mintegy 20–28 ezer hold birtoka volt. *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. II. rész. *Gazdacímtár*. Budapest, 1897.

sokban hasonló volt a Péchyekhez, szintén ahhoz az újabb „hivatalnok”-arisztokráciához tartoztak, akik a 18. században és a 19. század elején hivatali pályájuk megkoronázásaként, illetve a dinasztia iránti hűségük jutalmaként kaptak főnemesi rangot. A Meskó család bárói címe majdnem egy évszázaddal régebbi volt, mint a Péchyek grófi rangja. Ennek a bárói ágnak volt utolsó férfi sarja Péchy Manó apósa, Meskó Jakab, így két lánya, Irén és Zenaida örökölték a jelentős vagyont. Zenaida anyja, Fáy Mária grófnő szintén ebből az új arisztokráciából származott. Nagyapja, Fáy Ágoston ugocsai főispán 1809-ben kapta a grófi címet, majdnem egy időben Péchy Manó apjával és feltételezhetően szintén a nemesi inszurrekcióban játszott szerepéért.

Az első igazi belépőt a politikába az 1839–40. évi pozsonyi országgyűlés jelentette. Péchy Manó életében az országgyűléseknek nagy szerepük volt; felnőtt éveinek egy részét a vármegyei politizálásban, másik részét a parlamentben töltötte. Első ízben nagyon fiatalon, 26 évesen lett Abaúj vármegye képviselője. A választás a szokásos körülmények között zajlott: korteskedés, bandérium, verekedés és még ami a 19. század első felében a magyarországi választásokhoz tartozott. Az viszont ekkor még nem volt mindennapos jelenség, hogy egy fiatal arisztokrata nem a felsőház tagjaként, hanem vármegyei követként vegyen részt az országgyűlésen. Ez a reformkorban kezdett elterjedni, de főképp a liberális arisztokrácia körében, akik aktívabban szerettek volna részt venni a politizálásban. Igaz, hogy a követutasítások rendszere nagyban megkötötte a képviselők kezét, míg a felsőházban értelemszerűen nem volt utasítás, de a két ház közül az aktívabb fél ekkor már az alsótábla volt. Fellelése mutatja átlagon felüli politikai érdeklődését és azt, hogy közéleti karriert képzelt el magának.

A fiatal Péchynek a pozsonyi diéta – úgy tűnik – inkább társadalmi szempontból volt fontos, hiszen itt kiváló alkalom nyílt megismerkedni az akkori és későbbi politikai elit tagjaival. Erre nagyszerű lehetőséget kínált a Pulszky Ferenc által megörökített asztaltársaság is, amelynek Péchy és Wenckheim Béla, a kiegyezés utáni belügyminiszter is tagja volt: „A kedélyes társalgási élet helyreállítására Andrássy Józsi a módosabbakat a nőtelen képviselők közül felszólította, tartsunk szakácsot, ebédeljünk együtt, mindegyikünk egy vendéget hí a közebédhez. [...] mindennap huszonegyre volt terítve; az ebéd jó volt, a borok még jobbak, a fesztelen társalgódás tele élccel s tréfával, és így mindenki szívesen vette, ha meghívtuk, még Deák és Beöthy is.”⁶¹ Itt tehát a későbbiekben is igen jól hasznosítható politikai kapcsolatokra lehetett szert tenni. Amúgy a követek szabad idejükben látogatóba jártak, megismerkedtek az ország „színe-javával” – ahogy az akkor szintén fiatal követ, br. Fiáth Ferenc írta –, vadásztak,

⁶¹ Beöthy Ödön Bihar megyei követ az ellenzék egyik vezéregyénisége volt. Pulszky: i. m. 170.

vendégeskedtek. Az ifjú képviselőre különben így emlékezett vissza a fiatalkori barát, aki később Veszprém vármegye főispánja lett: „Meghittebb viszonyban éltem Péchy Manóval, ki akkor igen szép fiatal, lovagias, romantikus irányú, gazdag legény volt. Vele sokat lovagoltam; nyílt jelleme, derült jó kedve, előzékeny szívessége egész életére megnyert.”⁶²

Péchy nem csupán a konzervatív Andrássy József asztaltársaságához tartozott, de ő maga is a kormánypárt mellett tette le a voksát. Éppen az országgyűlés egyik legvitatottabb kérdésében volt alkalma lojalitását bizonyítani. A két tábla nem tudott megegyezni az uralkodónak küldendő felirat ügyében; az ellenzék nem akarta az újoncozást megszavazni, amíg a sérelmeket nem orvosolták. Amikor szavazásra került a sor és döntetlenre állt a helyzet, az utolsó két szavazaton múlt a felirat sorsa. Ekkor Péchy Manó az újoncozás mellett, Pulszky pedig ellene szavazott, ezért míg Péchynek a továbbiakban felfelé ívelt a karrierje, Pulszkyt ennek nyomán az ellenzékkel azonosították. A nyílt színvallás az ellenzék mellett nem maradt következmények nélkül és nem is volt veszélytelen, hiszen „1839-ben liberálisnak lenni annyit jelentett, mint az ellenzékhez tartozni, lemondani a reményről, hogy az ember hivatalt nyerhessen, kitenni magát a feladók titkos rágalmainak, a hivatalos körök gúnyának, melyek még egy külföldre szóló útlevél elnyerésénél is nehézségeket csináltak”.⁶³ Péchy Manó azonban – igaz meggyőződésből vagy számításból? – a könnyebb utat választotta. Már ekkor megnyilvánult politikai pragmatizmusa és konzervatív elkötelezettsége, mely tulajdonságai megkönnyítették számára a közeleti pályán való érvényesülést.

Lojális magatartása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy József nádor 1841-ben őt nevezte ki az Abaújjal szomszédos Zemplén vármegye főispáni helytartójául, és a megye élén maradt egészen 1848-ig. A reformkor liberális közvéleménye és a későbbi történetírás is negatív képet festett az adminisztrátorokról, akiket a központi kormányzat elvtelen kiszolgálóinak tartottak: „Társadalomidegen államhivatalnoki gondolkodásmód, az állam alá rendelt társadalom közeleti kiskorúsítása, kisebbségi érzet Nyugat felé és annak kompenzációs formái kelet irányában, nacionalista jelmezbe bújtatott nemzeti alárendelődés, a rendteremtés és a hatalomkoncentráció jegyében a szakszerűség és a realitásérzék kisajátítása – ezek voltak a kialakuló magyar konzervativizmus sajátosságai, amelyek az egyéni és közösségi önrendelkezés igényével, a társadalom önkormányzatával és az egyének közeleti nagykorúságának általánossá tételével álltak szemben. A társadalom fölött teljhatalommal uralkodó hivatalnok és a teljhatalmú bürokrata korszerűsítés képze az újkori magyar politikai gondolkodás

⁶² Fiáth Ferenc: *Életem és élményeim*. I. Budapest, 1878. 187.

⁶³ Pulszky: i. m. 155.

egyik őstípusa.”⁶⁴ A jellemzés – aktuálpolitikai felhangoktól sem mentesen – alighanem túl sommás és túlzó, de kétségtávol a „teljhatalmú bürokrata” feladatát szánták a főispáni helytartóknak, még ha ez az adott körülmények között nem is volt kivitelezhető. Péchy tökéletesen illeszkedik a konzervatív politikusról kialakult sémába: katolikus, nagybirtokos arisztokrata, aki ráadásul a kormányzat elkötelezett híve, még népszerűtlen hivatalát is vállalva. Kinevezésekor Zemplén az egyik „rebellis” megye volt. A főispán gróf Majláth Antal udvari alkancellár volt, akit 1839-ben neveztek ki kancellárrá. A vármegye monográfiája szerint 1841 végén azért került sor Péchy Manó főispáni helytartóvá való kinevezésére, hogy a kancellár „a vármegye ügyeibe ezentúl is közvetlenül beavatkozhasék”.⁶⁵

Főispáni helytartóként valószínűleg keménykező, hatékony hivatalnoknak kellett lennie, ha egyik akkori ellenlábasa, a karrierje kezdetén álló Andrassy Gyula később Erdély királyi biztosaként szemelte ki. Péchy Manó ugyanis nem akarta Andrassyt aljegyzőnek kandidálni, helyette a konzervatív Sennyey Pált preferálta, aki abban is rokonlélek volt vele, hogy a csillogóbb Andrassyval szemben a kisujjában volt a megyei adminisztráció. Ebből nagy vita támadt, de végül a megyegyűlés kiroszakolta Andrassy jelölését.⁶⁶ 1847-ben ismét viharos választások voltak, és a fiatal Andrassy lett Zemplén megye egyik képviselője. Péchy ekkor így jellemezte a nádornak írt levelében a későbbi miniszterelnököt: „Andrassy ... nem szónok, s így agitálni nem is fog; különben is nagymértékben arisztokrata, szelíd jellemű, nem heves és nem darabos; gr. Széchenyi ő exc[ellenciá]ja, kit a nevezett gróf különösen tisztel és kit úgyszólván mintául tűzött ki, igen sokban és sokat hathat rá.”⁶⁷ Ha Péchy nem is bizonyult jósnak Andrassy politikai pályáját illetően, valószínűleg korrekt maradt köztük a kapcsolat, hiszen mindketten „nagymértékben arisztokraták” voltak. 1848 májusában az új magyar kormány éppen Andrassyt nevezte ki Péchy helyére Zemplén megye élére.

Az 1843–44. évi országgyűlésen Péchy Manó a főrendiház tagjaként vett részt. Valószínűleg ekkor kerülhetett a Széchenyi István köré csoportosuló fiatal arisztokraták körébe, bár erre vonatkozóan nincsenek adataink. Széchenyivel azonban – akinek jó véleménye volt Péchyról – kétségtávol kapcsolatban állt. Ezt igazolja Széchenyi néhány naplóbejegyzése, valamint az a tény, hogy 1848-ban kiállt Péchy főispáni kinevezése mellett.

⁶⁴ Dénes Iván Zoltán: A konzervatív hagyomány az újkori magyar politikai gondolkodásban. In: uő: *Az önrendelkezés érvényessége*. Budapest, 1988. 35.

⁶⁵ Borovszky Samu (főszerk.): *Zemplén vármegye és Sátorajáújhely r. t. város*. Budapest, 1905. (Magyarország vármegyéi és városai) 472–474.

⁶⁶ Ábrányi Kornél (II-ik Kákay Aranyos): *A lelánczolt Prometheusok*. Budapest, 1881. 121.

⁶⁷ Wertheimer Ede: *Gróf Andrassy Gyula élete és kora*. I. Budapest, 1910. 13.

1847-ben Péchy ismét a felsőház tagjaként volt jelen Pozsonyban. Az idők sokat változtak, de a következő évben bekövetkező hatalmas változásokat még senki nem láthatta előre. Pozsony utoljára adott otthont magyar országgyűlésnek, de még egyszer utoljára néhány hónapig itt összpontosult a magyar politikai elit és az arisztokrácia egy része. A felsőház padjainál is nagyobb jelentőségű helyszín volt a konzervatív kaszinó. Ekkor ugyanis ellenzék és kormánypárt nem csak az országgyűlésen, hanem a társasági élet terén is elkülönült egymástól. Az emlékiró Splény Béla szerint Péchy sógorával, Zichy Henrikkel és másokkal együtt „kisebb jelentőségű, de buzgó tagjai” voltak a konzervatív pártnak.⁶⁸

Péchy korán felívelő pályáját megtörte az 1848-ban kitört forradalom. A későbbi „megszépítő emlékezet” szerint a forradalom kezdetén feliratkozott a kassai lovas nemzetőrség tagjai közé, de a továbbiakban nem vett részt az eseményekben. A kassai nemzetőrök között azonban Péchy Manó neve nem szerepel. Míg konzervatív pályatársai egy része az ellenforradalmi erők oldalán kötelezte el magát, ő igyekezett semleges maradni. Fivére, Konstantin a honvéd seregben harcolt és a szabadságharc leverése után egy ideig emigrációban élt.

Péchy óvatosságot mutatja, hogy a neoabszolutizmus éveiben sem kompromittálta magát hivatalviseléssel, még a forradalom idején visszavonult családi birtokaira, illetve utazgatott. Visszavonultságában valószínűleg birtokügyeinek intézése jelentette fő foglalatosságát. Az új idők azonban birtokára is betörték: az úrbéri pátens nyomán 1857-ben Boldogkőváralján is zavargások voltak, a boldogkőváraljai udvartelki zsellérek megtagadták a szolgálatot és szervezkedni kezdtek, „a felséges császár és király legfelsőbb parancsának, a törvénynek és felsőbb rendeleteknek vakmerően ellenszegülni bátorkodtak”.⁶⁹ A résztvevőkre súlyos büntetéseket szabtak ki, amelyek a botlástól a szabadságvesztésig terjedtek.⁷⁰ Péchy viszonya tehát saját zselléreivel nem lehetett a legjobb. A parasztságról kialakult képét valószínűleg serdülőkorának egyik nagy eseménye, a koleralázadás is meghatározta. A kiváltságok részleges elvesztését amúgy sem lehetett könnyű elfogadni, ismerve nemcsak társadalmi helyzetét, de világnézetét is. 1861-ben felesége nyújtott be többször panaszt Kassa város tanácsához, mivel sérelmezte, hogy nemesi jogait semmibe véve a hetivásárokra élelmiszert szállító enyickei fuvarosait rendszeresen megvámolják.⁷¹

⁶⁸ Splény Béla emlékiratai. 581.

⁶⁹ Kassai Területi Levéltár (Štátny oblastný archív Košice; a továbbiakban KL), Abaúj-Torna vármegye II. 66. lt. szám, 8. doboz, 1857/2817.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Kassa Város Levéltára (Archív mesta Košice; a továbbiakban KvL), Kassa város közgyűlési jegyzőkönyvei. 1861/1927.

A politikában Péchy jó ideig nem vett részt. A rendszer a konzervatívokkal szemben is bizalmatlan volt, őket is szemmel tartották. A kassai zsandárparancsnok, Gabler terjedelmes kimutatást készített a kerületében lakó ókonzervatívokról, köztük Péchyról is, akiről meglehetősen lekicsinylő véleménye volt, de valamennyiükről megjegyezte, hogy a polgári elemet csőcseléknek tekintik.⁷² Péchy nevét az 1850-es évek eleje konzervatív memorandumainak aláírói között is csak az első esetében találjuk meg.⁷³ A későbbiekben – bár a konzervatív táborhoz tartozónak tartották – nem szerepel a császár magyarországi látogatása kapcsán született újabb kérvény aláírói között. Úgy tűnik, más téren sem próbált meg közéleti szerepet venni, nem volt semmilyen fontosabb gazdasági vagy más jellegű egyesület szervezői, irányítói között sem, bár több egyesület is a konzervatívok befolyása alatt állt.

Majd csak az Októberi Diploma után, 1860 decemberétől vállalt ismét hivatalot, Abaúj vármegye főispáni tisztségét. Péchy 1848 előtti hivataloskodásának színhelyére, Zemplén megyébe Vay Miklós kancellár Andrássy Gyulát, a későbbi miniszterelnököt javasolta, de ő ezt nem vállalta. A főispánok többsége a konzervatív táborból került ki, így Péchy Manó kinevezése nem okozhatott meglepetést. Péchy komolyan vette feladatát. 1861 elején Vay kancellárnak írásban terjesztette elő azt a konzervatív tábor megerősítését szolgáló kompromisszumos javaslatát, hogy az országgyűlés elhalasztásával előbb a kormányzatot kellene átalakítani úgy, hogy Vay elnöklete alatt alakítsanak felelős magyar kormányt, had- és pénzügyminiszterrel, valamint egy államtitkárral a külügyek számára; majd ez a kormány készítse elő a választásokat, igyekezve magának többséget teremteni, mivel különben az országgyűlésen erős ellenzékkel találják szembe magukat.⁷⁴ A kormányzatnak és a magyar politikai elitnek ekkor azonban még nagyon is különböző elvárásai voltak. Ez utóbbi jelentős része csalódott reményeiben, és nem csak a liberálisok, hanem a konzervatív tábor egy része is. Sennyey Pál, a Helytartótanács tanácsosa 1861. május 12-én Szógyény-Marich Lászlóhoz írt levelében élesen bírálta a kormányzatot, tarthatatlannak látta a politikai rendszert, és levonta a következtetést,

⁷² Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865*. II. Budapest, 1922. 29.

⁷³ 1850-ben a konzervatívok emlékiratot intéztek az uralkodóhoz, amelyet a *Pester Morgenblatt* mellékleteként tettek közzé április közepén. A Dessewffy Emil kezdeményezte és szerkesztette emlékirat élesen elítélte a forradalmat, és pedig már a kezdetétől fogva, így az áprilisi törvények jogosságát sem ismerték el az aláírók, bár hangsúlyozták a reformok szükségességét. A fennálló helyzettel azonban ők sem voltak elégedettek. A dinasztiahoz való hűségük kinyilvánítása mellett elítélték az új, idegen intézményeket. A megoldást az alkotmány, a régi törvények és az ország határainak, azaz az 1847-es állapotok visszaállításában látták. Az emlékirat azonban, melyet a konzervatív tábor vezéregyéniségei írtak alá, sem az uralkodó, sem a magyar közvélemény tetszését nem nyerte el. Uo. I. 159–160.

⁷⁴ Uo. II. 190.

hogy tévedtek, amikor azt gondolták, az alkotmányos formákat bizonyos kereteken belül helyreállíthatják. Egyúttal közölte lemondási szándékát, maga helyett többeket is javasolva, köztük Péchy, „ki sok tekintetben talán ajánlhatóbb a két elsőnél; de nem tudom, elfogadná-e? És ha igen, bír-e elég routinnal?”⁷⁵ Péchy ugyan nem nevezték ki, de főispánként derekasan védte megyéje érdekeit, különösen az adóbehajtások ügyében, és segítyt sürgetett a megye számára.⁷⁶ A helyzet azonban egyre jobban elmérgesedett. A többi magyar főtiszttel együtt hamarosan Péchy is lemondott hivataláról, amelyet 1865-ben foglalt el ismét. Az uralkodó azonban az örökös főispánok mellett egyedül neki hagyta meg a cím viselésének jogát, egyben legmagasabb elismerését is kifejezve.⁷⁷

Péchynek a provizórium idején is jó politikai kapcsolatai voltak. Zichy Hermann, az új kancellár Péchy sógorának, Zichy Henriknek volt az öccse; 1864-ben pedig a kancellár egy másik testvére, Rudolf vette el Péchy egyetlen lányát, Jaqueline-t feleségül. Ennek ellenére a volt főispán birtokára visszavonulva várta a jobb időket. Közéleti szerepe nagyrészt a kassai magyar színjátszás támogatására korlátozódott. Az időközben megözvegyült⁷⁸ Péchy szívügyének tekintette a színházat, egy ideig a színpártoló egyeslet elnöke is volt. Kolozsvári éveiben is különös gonddal fordult a színház ügyei felé; kapcsolatait megmozgatva az uralkodónál is közbenjárt a kolozsvári magyar színház részére államsegély rendszeresítése érdekében.

Az „olvadás” idején, 1865 augusztusában Péchy ismét kinevezték Abaúj megye élére. Nagy lendülettel fogott a rendteremtéshez: megvizsgálta a pénztárakat, kimutatást kért a törvényszéki bírák tevékenységéről, megrótt a tisztviselőket a hátrálékos ügyek miatt.⁷⁹ Ugyanilyen hévvel látott hozzá Kassa város ügyeinek rendbetételéhez is mint városi főispán. Céljai között szerepelt Kassa „közigazgatási és törvénykezési zilált ügyeinek” rendezése „a kor igényeinek” megfelelően, valamint „erélyes, új, becsületes és tisztalelkű” tisztviselők kinevezése.⁸⁰ A kiegészítés előtti pá-

⁷⁵ Sennyey Pál levele Szőgyény-Marich Lászlóhoz. Pest, 1861 május 12. *Id. Szőgyény-Marich László országbíró Emlékiratai*. III. 1860–1861. Budapest, 1918. Függelék. 316–317.

⁷⁶ Uo. 321–322. Majláth György tárnokmester levele Szőgyény-Marich Lászlóhoz. Buda, 1861. május 21. „Péchy Manó nagyon sürgeti megyéje számára a kért segítyt, kérelek, nyerd ki – hacsak lehet – felséges urunktól erre az engedélyt...” Vay Miklós levele Szőgyény-Marich Lászlóhoz, Golop, 1861. május 31. Uo. 344–345; *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. 380.

⁷⁷ Abaúj vármegye tisztikarának levele Péchyhez. KL Abaúj vármegye tisztí széke, 44. doboz (lt. szám 77), 2. sz.

⁷⁸ Felesége 1861-ben halt meg.

⁷⁹ KL Abaúj vármegye (Abovská župa), Főispáni helytartó (Hlavnýžupansky miestodržiteľ). Csak példaképpen néhány irat: 1865/108, 109, 158.

⁸⁰ KvL Kassa város főispánja (Hlavný župan mesta Košice), Királyi biztos, Iratok. 1865/33, 1.

lyafutása tehát tipikus „főispáni” karrier; semmi sem mutatott arra, hogy valaha is ennél jelentősebb állást fog elfoglalni.

Királyi biztosi kinevezése

A kiegészítés kapcsán – mint láttuk – ismét napirendre került Erdély uniója.⁸¹ Erdély kormányzása ezentúl a felelős magyar kormány feladatává vált, de a tényleges kormányzás mechanizmusait még ki kellett építeni; ilyen körülmények között neveztek ki egy királyi biztost a kényes helyzet kezelésére Péchy Manó Abaúj megyei főispán személyében. Hogyan került Péchy Manó Erdély élére? A kérdésre a pontos feleletet nem ismerjük, forrásaink erre nem adnak választ. Sajnálatos módon Péchy Manónak nem maradt fenn személyi jellegű iratanyaga,⁸² így csak sejtéseinket fogalmazhatjuk meg. Valószínűleg erdélyi politikust erre a nagyon kényes állásra eleve nem akartak kinevezni. Alkalmasabbnak látszott a feladat elvégzésére egy kívülálló, akit nem befolyásolnak személyes kötődései, rokoni-baráti kapcsolatai. Remény szerint ezáltal a sértődéseket, a különböző erdélyi érdekcsoportosulások intrikáit is mérsékelni lehetett. Érdekeseek e szempontból Wesselényi megjegyzései 1848-ból. Perényi Zsigmond kormánybiztost kritizálva írta: „Nem is lépett ő itt fel elég innepélyességgel. Oly burocratico-aristocratikus országban, mint Erdély, nem lehet republicanus egyszerűséggel imponálni: itt cím, fény, pompa kell.” Majd egy másik alkalommal kifejtette, ő végszükség esetén elvállalja a királyi biztosságot, de ez nem lenne szerencsés, „mert kivált oly embernek, kinek itt sok családi s baráti viszonyai vannak, felette kellemetlen feladat lesz, mivel sok érdekeket kellettend sértve, mégpedig nagyon is sértve érinteni”.⁸³ Tehát már 48-ban sem tartották szerencsésnek erdélyit kinevezni, inkább egy magas rangú magyarországi személyiséget szerettek volna.⁸⁴ Hogy ez 1867-ben is hasonlóképpen alakult, Lónyay Menyhért naplóbejegyzései is megerősítik. Február 27-én jegyezte fel: „Volt szó ismét az erdélyi királyi biztossról. Andrassy Péchy Manót ajánlotta. Deák tegnap Majthényi Lászlót, az ifjabbat ajánlotta. Az erdélyiek Apponyit vagy Sennyeyt óhajtanák; szóval

⁸¹ A korszakra nézve lásd Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: ET III. 1624–1637.

⁸² Eddigi kutatásom során egyik számba jöhető levéltárban sem került elő ilyen jellegű iratanyag. A boldogkőváralji családi kastély a második világháború után a szokásos sorsra jutott. A Péchy-levéltár megmaradt iratai a Magyar Országos Levéltárba kerültek, ahol 1956-ban elpusztultak.

⁸³ B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez. 1841–1850. Második közlemény. Közli Ferenzi Zoltán. *Történelmi Tár*, új folyam, V. Budapest, 1904. 347–348.

⁸⁴ Akkor Wesselényi és id. Bethlen János Széchenyit szerették volna kineveztetni.

nem erdélyit és nagy urat.”⁸⁵ A sajtó különben 1867 tavaszán tele volt találgatásokkal, többek neve is felmerült, a fentiekén kívül Vay Miklós 48-as kormánybiztosé vagy Orczy Béláé⁸⁶, de végül Péchyre esett a választás.

Péchy Manó nagyjából megfelelt a fenti kritériumoknak: konzervatív magyarországi „nagy úr”, jó összeköttetésekkel, és már többször bizonyította az uralkodóház iránti lojalitását, de a Deák-pártnak is hűséges, megbízható embere volt. Politikai pályafutása mutatja óvatosságát, tapintatát, amelyre nagy szükség volt.⁸⁷ Egyénisége korántsem csillogott, de szürkeségéért kárpótolt mintaszerű hivatalnok mivolta. Halálakor az Abaúj vármegye közgyűlésén tartott megemlékezésen mondta a megyei főjegyző: „Erdélynek az anyaországgal való uniója még csak a törvényben volt meg, de tényleg nem. A haza politikai integritásának helyreállítása sürgős, fontos és a sok széthúzó, ellenséges elem között kifogástalan hazafiságot, gondos körütekintést, finom tapintatot, kitűnő kormányzati gyakorlatot, de emellett vas erélyt is igénylő feladat volt. S mindezen tulajdonságokat gróf Péchy Manóban találta meg a kormány.”⁸⁸ Feltehetőleg az Andrassy családdal való kapcsolatai, jelesen az Andrassy Gyulával való régi ismeretése is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kormány figyelme éppen őra irányult, amikor a királyi biztos kinevezése szóba került. És talán azt is figyelembe vették, hogy ekkor már egyedülálló özvegyként – egyetlen lánya férjnél volt – családi kötődései sem akadályozták a feladat elvállalásában.

A királyi biztos kinevezése már 1867 elején időszerűvé vált. A felkérést Péchy februárban kapta meg. Február 20-i, Andrassy Gyula miniszterelnöknek címzett hivatalos levelében szabadkozott a feladat bonyolultsága

⁸⁵ Minisztertanácsok. (Lónyay Menyhért naplójából.) In: Deák Ferenc: *Beszédei*. IV. 1866–1867. A minisztérium bemutatásáról és a kormány első előterjesztéseiről. Kiad. Kónyi Manó, Budapest, 1897. 347.

⁸⁶ „Erdélyi gubernátorrá – miniszteri biztos cím alatt – alkalmasint Orczy fog kineveztetni.” Kemény Zsigmond levele Danielik Jánoshoz, Pest, 1867. febr. 7. körül. *Kemény Zsigmond levelezése*. 397. Br. Orczy Béla a kiegyezést előkészítő 67-es nagybizottmány tagja volt, a kiegyezés után osztályfőnök a közös külügyminisztériumban.

⁸⁷ Az Erdélyben róla keringő hírekre (és véleményekre) jó példa Gyulay Lajos naplóbejegyzése 1867. ápr. 7-éről, amelyben beszámol egy Bánffy Miklóssal zajlott beszélgetéséről: „az Erdélyben kinézett és talán már ki is nevezett kormánybiztosról, Péchy Manó grófról azt mondja, hogy jelenben állásánál megfelel, de ha felülről más szelek kezdenének fújni, akkor lehetne még veszélyes ember is Erdélyre nézve. [...] Péchy Manó eszes ember, de régi időben pecsovics-féle képviselő volt.” Gyulay Lajos naplója. 129. köt. 151–152. Júniusban Gyulay ismét visszatért Péchyre, akivel már 1839-ben a pozsonyi országgyűlésen találkozott. „Azóta sok pecsovics jobb útra tért, ő is egyike azoknak, csak a szelek ne forduljanak másképp felülről, jelenben a mű emberünk. Eszes ember, haszonvehető, addig-ameddig.” Uo. 1867. jún. 24-i bejegyzés, 119. Másnap pedig: „Péchy nagy udvarló, azért a hölgyek nagyon is kedvelik...” Uo. 1867. jún. 25-i bejegyzés, 120. Péchy kormánypárti múltjára és nőügyeire való utalást más forrásokban is találunk.

⁸⁸ Abaúj-Torna vármegye törvényhatósági bizottsága 1890. évi október hó 13-ik napján tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. KL Abaúj-Torna vármegye. III. 103. doboz, 637. sz.

miatt: „Komoly fontolóra véve a nevezett küldetésnek sokoldalú s nagy horderejű jelentőségével egybekötött nehéz feladatát s számot vetve korlátozott tehetségeimmel és saját körülményeimmel, tagadnom nem lehet, hogy a feladat nagysága keblemben nem csekély aggályokat költ fel.”⁸⁹ Március a tárgyalásokkal telt. Péchy először a feltételekről tájékozódott. Andrásyval való informális kapcsolatát mutatja az a március 14-i magánlevél is, amelyben – most már tegezve a miniszterelnököt – információkat kért erdélyi kiküldetésére nézve.⁹⁰ Mielőtt bejelentette, hogy „nem csekély önfeláldozással is azon fontos küldetést hazám érdekében elfogadni erkölcsileg kényszerítve érzem magam”, több feltételt is támasztott: működését csak májusban akarja megkezdeni; Abaúj vármegye főispánságát meg kívánja tartani, és ha főispáni helytartó kinevezése szükséges, akkor kérjék ki a véleményét; a költségekre hatezer forint előleget kér; és magával akarja vinni személyi titkárát. A küldetést elfogadó levél ünnepélyes fogadkozással zárult: mindent meg fog tenni, hogy az uralkodó és a kormány bizalmának megfelelően „előkészíthessem azon utat, mely Magyarország és Erdély egyesülése fontos kérdéseinek megnyugtató megoldásához” vezet.⁹¹ Az idézett levélrészlet is mutatja Péchy lojalitását mind az uralkodó, mind a Deák-párt iránt. A levélben hangsúlyozta feladata bonyolultságát is: Erdély viszonyait először szükséges alaposan tanulmányoznia, „hogy a különböző érdekeknek nélkülözhetetlen figyelembe tartása mellett oly egyöntetű és célszerű intézkedések jöhessenek létre, melyek az országnak várakozását, megnyugtatót és korszerű igényeit kellőleg kielégíteni képesek legyenek”.⁹²

Március elején a király személye körüli miniszter értesítette a miniszterelnököt, hogy Ferenc József beleegyezett Erdély addigi gubernátora, gr. Crenneville visszalépésébe, így most már hivatalosan is megnyílt az út Péchy kinevezése előtt. A kormányzói teendők ellátásával ideiglenesen Groisz Gusztávot, a Főkormányzók alelnökét bízták meg.⁹³ Groisz érdekes pályát befutott hivatalnok; az erdélyi magyarok körében népszerűtlen volt az előző rendszer kiszolgálása miatt.⁹⁴ Ennek ellenére Péchy működé-

⁸⁹ MOL Erdélyi Királyi Biztosság, F 271 Titkos elnöki iratok, 1867/1.

⁹⁰ Uo. 1867/1.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

⁹³ MOL K 26 Miniszterelnökség, 1867/36.

⁹⁴ Gyulay Lajos Groiszról írva megjegyezte, hogy apja testvére Bécsben volt komikus színész. Apja pedig szakács Bánffy György gubernátornál, és Kolozsváron elmagyarosodott a család. Groisz karrierje Teleki József főkormányzó idejében kezdődött, akinek „igen kedves és hasznavehető embere volt”, „szerette is akkor őt minden ember, azóta sok ebek harmincadján ment keresztül, még birodalmi tanácsos is volt”. Jellemzésül még hozzátette: „eszes ember, ki azonban minden kormány embere, annál fogva nem az én emberem”. Gyulay Lajos naplója, 125. köt. 1866. júl. 27-i bejegyzés, 190–192.

sének első időszakában sokban támaszkodott helyismeretére. Hamarosan azonban Groisz Budapestre került a belügyminisztériumba, és ott is – úgy tűnik – nagy befolyása volt az erdélyi ügyekre.

Március végén Andrássy értesítette Péchy, hogy feltételeit elfogadták. A kormány ugyan szerette volna, ha „az Erdélyben létező viszonyokkal szemben az új kormány jóakaró szándékainak mielőbbi érvényesítése céljából” működését azonnal megkezdi, de a körülményeket figyelembe véve beleegyeztek a halasztásba, egyúttal kérték, hogy április végéig vegye át hivatalát „tekintettel a közvéleménynek hangosan nyilvánuló kívánalmára”.⁹⁵ Andrássy arra is felszólította, hogy működésének megkezdése előtt föltétlenül látogassa meg személyesen; nyilván ekkor kapta meg a bizalmas instrukciókat. Ezután azonban még több mint egy hónapig zajlott az előkészítés. Egyrészt Péchy feltételeit jóvá kellett hagyatni az uralkodóval, másrészt részéről kezdődött további alkudozás. Amíg az előbb említett levélben Péchy már értesítették, hogy meghagyják neki Abaúj vármegye főispáni címét – ismerve a megye „ragaszkodását”, valamint „vonzalmát a megyéhez” –, addig az uralkodó elé április elején a következő indoklással küldték fel az előterjesztést: a királyi biztossággal „terjedelmes működési kör, de semmi rendszeres hivatali állás vagy méltóság összekötve nincs”, a főispáni méltóság tehát növelné Péchy személyes és hivatali tekintélyét. Mivel azonban a minisztertanács „ezen kettős, ti. országos és megyei tisztséget” összeférhetetlennek találta, Péchy végül a pusztá cím megtartásával felmentették a megye tényleges kormányzása alól.⁹⁶ Úgy tűnik, számára a legfájdalmasabb éppen Abaúj megye kormányzásának átengedése volt. Kezdetben még nem sejtette, hogy mennyi ideig fog az új megbízatás tartani, így érthető, hogy a főispánságot be akarta a maga számára biztosítani. Andrássy is mindössze egy évet jelölt meg kiküldetése várható időtartamául, bár a fogalmazványban még a sokkal realisabb két-három év szerepelt. Péchy az ajánlat elfogadását attól (is) tette függővé, hogy – ha már nem hagyják meg a megye tényleges kormányzásában – legalább a főispáni helytartó kinevezésénél kérjék ki a véleményét. Valószínűleg maga sem gondolta, hogy öt évig áll majd Erdély élén, és Abaúj megye főispáni székébe többé már nem kerül vissza.

Péchy feltételeinek jóváhagyása után értesítette a miniszterelnököt, hogy „az erdélyi nagy fontosságú kiküldetést – habár önnön feláldozásomnak nem csekély árán is – most már véglegesen elfogadom”. Kérte azonban, hogy a kormány intézkedjék Kolozsváron szállásról és ennek bebútorozásáról, mivel egyrészt az eddig is államköltségen történt, másrészt

⁹⁵ MOL F 271, 1867/2.

⁹⁶ MOL K 148 Belügyminisztérium, Elnöki iratok, 1867/1018. Wenckheim Béla belügyminiszter 1867. április 5-i felterjesztése.

pedig neki nincs módjában saját költségén lakást bérelni,⁹⁷ ami – ha vagyoni állapotát figyelembe vesszük – legalábbis takarékos természetére vall.

Közben Péchy Groisszal is felvette a kapcsolatot, egyelőre a lakásügyről és a Kolozsvárra való érkezése részleteiről leveleztek. Péchy azonban azt is jelezte – miután hivatalosan bejelentette királyi biztosi kinevezését –, hogy számít Groisz tapasztalatára, és reméli: „dús tapasztalása és az erdélyi viszonyok tüzetes esmerése által, melyek Nagyságod többi fényes tulajdonait fokozzák, engem nehéz feladatomban megoldásában erélyesen támogatni és bölcs tanácsával istápolni Őfelsége és a közös haza iránti kötelmeinél fogva szintoly mérvben feladatának tartandja”, mint amilyenben ő támogatni fogja és igyekszik kellemessé tenni a köztük levő viszonyt.⁹⁸ Groisz hasonló udvarias szavakkal válaszolt, kifejezve reményét, hogy Péchy működése során „Őfelségének és a közös hazának meglegedésére Erdély megnyugtatását eszközölje, és hogy e hazának fiai, kik a legnagyobb bizodalommal várják Nagyméltóságodat, hálával emlékezzenek azon férfiúra, kinek bölcs és tapintatos vezénylete alatt az illető törvényekben kimondott egyesülés minden jogos érdekek kielégítésével maradandólag tényné válik”.⁹⁹

Bár 1867. április 2-án hivatalosan is kinevezték királyi biztosnak, április végén Péchy Pestre utazott és csak május elején érkezett meg Kolozsvárra.¹⁰⁰ Közben a miniszterelnök leirata nyomán április 10-én főispáni titkárát, Harsányi Józsefet kinevezték az erdélyi királyi biztos személyi titkárának.¹⁰¹ Mint Péchy indokolta: Erdélyben nem ismer senkit és szüksége van egy föltétlenül megbízható emberre.

Április végéig Groisz gondoskodott Péchy szállásáról, irodáról, valamint a fogadás részleteiről.¹⁰² A Kormánysház épületében berendeztek számára három szobát, amelyet még Mikó Imre használt kormánysházi

⁹⁷ Péchy 1867. márc. 26-i levele Andrássy Gyulához. Uo., illetve MOL F 271, 1867/2.

⁹⁸ MOL F 271, 1867/3. A levél keltezése 1867. április 17.

⁹⁹ Uo. 1867/4.

¹⁰⁰ MOL K 148, 1867/1018.

¹⁰¹ MOL F 271, 1867/2. Állásához képest nagyon magasnak (évi 1200 forint) számító fizetéssel.

¹⁰² Szállást a Belmonostor utcában szereztek, a Korbuly Gergely házáat vették bérbe évi 1250 forintért. Uo. Az ünnepélyes fogadás május 5-én Kolozs megye határán, Feketetón kezdődött, ahol a Kolozs megyei főispán, br. Jósika Lajos várta, majd Feketető és Csucs között Kolozs megye tisztikara, Bánffyhunyon Kolozs megye felső kerületének „nemessége és intelligenciája”, Gyalun a Főkormánysház küldöttsége fogadta, Kolozsmonostoron pedig Kolozsvár képviselői. Este a várost ünnepélyesen kivilágították. Másnap délelőtt ünnepélyes bemutatkozó látogatást tettek nála a Főkormánysház tagjai, a megye tisztikara, a törvényszék tagjai, a városi tanács és törvényszék, valamint a képviselőtestület, a római katolikus, református, evangélikus, unitárius, görög katolikus és görögkeleti papság, a jogakadémia és az orvos-sebészeti intézet tanárai, valamint a magántanárok. Május 8-án tartotta székhelyét a Főkormánysház, utána ünnepi ebédet látta vendégül a Főkormánysház tagjait és néhány „úri vendéget” MOL F 271, 1867/3,4.

elnökként. Péchy kívánságára – tekintélyének növelése céljából – az uralkodó beleegyezését kérték, hogy kolozsvári lakása előtt díszőrség álljon. Ezt Andrassy is támogatta az ottani viszonyokra és az alsóbb néprétegekre gyakorolt hatásra való tekintettel.¹⁰³ Péchy május 5-én érkezett meg Kolozsvárra, május 8-án foglalta el a Főkörmányszék elnöki székét, és királyi biztossként öt évig, 1867–1872 között állt Erdély élén.

Első erdélyi körútja

Péchy Manó – mint láttuk – fiatal kora óta a megye levegőjét szívta, és kiterjedt közigazgatási tapasztalattal rendelkezett. Erdély sajátos viszonyai azonban idegenek voltak számára, és az embereket sem ismerte. Ezért mielőtt Erdélybe jött volna, Pesten szükségesnek tartotta az erdélyi képviselők véleményét kikérni, és tájékozódni az itteni viszonyokat illetően. Az első benyomás – úgy tűnik – kölcsönösen jó volt. Zeyk Károly, az erdélyi magyar politikai elit egyik jeles tagja, a kiegyezés után belügyminisztériumi államtitkár így jellemezte Péchy-t egy magánlevelében: „Gr. Péchy gondolom, meg fog tökéletesen felelni hivatásának, igen eszes, ügyes és okos ember, aki máris sok ösmereteket szerzett magának, úgy hogy én midőn legelőbb beszéltem vele, csak bámultam, mennyire ösmeretes viszonyainkkal máris, s hogy kérdéseit úgy teszi fel, mint teheti csak az, ki tudja, hol fekszik a baj.”¹⁰⁴

Első benyomásai Erdélyről kedvezőek voltak. A küldöttségek, a díszkapuk, a beszédek és éljenzések már-már elfedni látszottak a problémákat. Különösen „nagyyszerű és kitűnő” volt a kolozsvári fogadtatás, „hol a hullámzó nagy sokaságú néptömeg – mely rang, vallás és nemzetiség kivétele nélkül tömörült körülöttem – irántam, mint Őfelsége magyar kormányának küldöttje iránti bizalma, lelkesülése és ragaszkodásának nyilvánulásaiban a reménynek zálogát látszott adni a két ország bizonyos testvériesüléséhez”.¹⁰⁵ A fogadást lovas bandérium, a város kivilágítása, fáklyásmenet és színházi díszelőadás tették ünnepélyesebbé. Ifj. Bethlen János üdvözlőbeszéde után „a nép szűnni nem akaró örömrivalgások között éltette Őfelségét, Deákot és a magyar minisztériumot!”¹⁰⁶ Másnap 32 küldöttség tett tisztelegő látogatást Péchynél, ezek sora még a következő napokban is folytatódott. Az egyetlen zavaró elemet ekkor még az képezte, hogy a fáklyásmenet résztvevői közül néhányan fütytykoncertet adtak Fogarassy Mihály, az előző rendszer kiszolgálójának tartott, nem túl nép-

¹⁰³ MOL K 467 A miniszterelnök félhivatalos levelezése, Andrassy Gyula m.e. táviratainak másolati könyve, 1867. ápr. 30.

¹⁰⁴ Zeyk Károly levele Torma Károlyhoz, keltezés nélkül (1867-ből). OSZK Kézirattár, Levelestár.

¹⁰⁵ MOL Erdélyi Királyi Biztosság, F 270 Elnöki iratok, 1867/10.

¹⁰⁶ Uo.

szerű katolikus püspök ablaka alatt. A városban elterjedt a pletyka, hogy másnap macskazene következik, erre a püspök eltávozott Kolozsvárról, pedig Péchy már intézkedett, hogy ennek elejét vegye.¹⁰⁷ Az viszont csak a románok körében kapott visszhangot, hogy Ilie Măcelariu kormányiszéki tanácsos román zászlót tűzött ki a királyi biztos bevonulásakor.¹⁰⁸

Péchy királyi biztосként egyben a Főkörmányszék elnöke is volt, és mint ilyen május 8-án ünnepélyesen átvette a Gubernium vezetését. Székfoglaló beszédét a lapok szerint a kormány programnyilatkozatának is lehetett tartani. Ebben a nemzetiségi kérdést tekintette Erdély „sarokkövének”. Beszédében – akárcsak a kormány politikájában – a jogok deklarálása ötvöződött a szigor kilátásba helyezésével: „En részemről természetesen találom azon törekvést, melynél fogva mindenki saját nemzetiségét az összes állam iránti kötelmeknek és a törvényes jogoknak mindenkori kellő tiszteletben tartása mellett, a törvény szabta korlátok között legdrágább kincse gyanánt féltékeny hívséggel megőrizni és azt fenntartani ösztönözve érzi magát.” Ezt a kormány is támogatja, viszont, „ha a nemzetiségek szent ügye akár egyesek, akár testületek által önzésteljes ürügyül szándékoltnék felhasználni oly célok utolérésére, melyek az állam egységét, biztonságát vagy a békés lakosoknak nyugalmát az összes állam iránti kötelmeknek és a törvény szabta korlátoknak megvetésével bármely irányban is veszélyeztethetnék, az ily önző és bujtogató törekvéseket csirájokban erélyesen elfojtani, a kormány, a Felséges Trón és az állam iránti kötelmeinél fogva, de a nemzetiségek állandó fenntartásának és biztosításának saját érdekében is – legfőbb köteletségének ismerendi.”¹⁰⁹ A kemény hangot végül néhány frázissal enyhítette: Erdélyt erdőhöz hasonlította, melyben a különböző fák Erdély nemzetiségei, „de azért mindnyájan szívvel-lélekkel egy szép nagy hazának lelkesült fiai – testvérei – rokonai vagyunk, kik a felséges trón és hazánk érdekében hazánkért a legszorosabb szent frigyben üdvhozólag élni, de ha kívántatik, halni is tudunk.” A *Korunk* című lap szerkesztője, Kőváry László méltányolta a beszédet, amelynek stílusát az unió kérdésében a trónbeszédhez hasonlította, de kissé rosszallóan jegyezte meg, hogy Erdélyt még mindig „országának”, illetve Erdély volt kormányzóit elődeinek nevezte.¹¹⁰

Hamarosan azonban Péchynek szembesülnie kellett az erdélyi valósággal. Tájékozáódás végett május végén nyolcnapos erdélyi körutat tett, amelynek során ellátogatott a különböző nemzetiségi vidékekre is, tárgyalt

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Suciu: i. m. 88.

¹⁰⁹ A székfoglaló beszédet közölte a *Korunk*, 1867. máj. 12. 56. sz. Barițiu viszonylag pozitívan értékelte később a beszédet, szerint az erdélyi magyar arisztokráciának azonban – amelyet minden rossz forrásának tartott – nem tetszett a beszéd. Barițiu: i. m. III. 406.

¹¹⁰ Uo.

a törvényhatóságok és felekezetek vezető személyiségeivel, igyekezett felmérni a viszonyokat és a közhangulatot.¹¹¹ A fogadtatás vegyes volt: a magyarok és székelyek lelkesedtek, a szászok lojalitásukat hangsúlyozták, a románok azonban hűvösen vagy éppen elutasítóan fogadták.

Marosvásárhelyen – a „leglojálisabb városban”, ahogy Péchy nevezte – a több ezres tömeg „határtalan bizalmukat és őszinte ragaszkodásukat fennhangon és örömfelkiáltások között nyilvánítják mindenütt Őfelsége és a magyar kormány irányában”.¹¹² Ahogy Brassóból táviratozta a miniszterelnöknek, Marosvásárhelytől Brassóig a Székelyföldön át vezető útja diadalmenet volt: lovas bandériumokkal, harangzúgással, kivilágítással. Ugyanilyen külsőségek várták Brassóban és Nagyszebenben is. Szebenben a város díszkocsiját küldték érte, díszruhás polgárok és több szászföldi bandérium kísérette, de nem hiányzott a díszebéd, a magyar és szász lobogók, a kivilágítás, a fáklyásmenet és a díszelőadás sem. Péchy elégedten jegyezte meg, hogy „a szászok ildomos és hazafias magatartása minden dicséretet felülmúl”, hiszen „Őfelsége és a kormány iránti lelkesült és határtalan bizalom kijelentései mellett üdvözölttem mindenütt”.¹¹³

Sokkal kedvezőtlenebb benyomások érték azonban a román vidékeken. Fogadtatásáról még megérkezése előtt pár nappal vita zajlott az erdélyi román vezetők körében. Ilie Măcelariu főkormányiszéki tanácsos inogni látta székét, és Péchyről mint „alter Csány”-ról beszélt. Barițiuval ellentétben, aki jónak látta volna megnyerni a királyi biztost és egy petícióban megvilágítani előtte az erdélyi románok helyzetét, Măcelariu nem látta ennek értelmét, úgy vélte, a kérvényezés nem lenne méltó a románokhoz.¹¹⁴ Szerinte nem igaz, hogy a románok és magyarok közeledése azon múlik, hogy nem értik meg, a baj az, hogy túl jól ismerik egymást. Amúgy miről tudnák informálni Péchyt – írta –, amikor évek óta világgá kiáltják panaszukat. A királyi biztos vegye elő az 1866. évi petíciót a kívánságaikkal, ha kíváncsi rá. Osztotta azonban Barițiu véleményét, hogy a hivatalokról ne mondanak le, amíg nem látják, mit akar Péchy, hiszen így jobban tudnak információt szerezni, de ne „tapsolják” és ne adjanak be több petíciót – tette hozzá.¹¹⁵ Măcelariu arra készült, hogy a Főkormányiszék ülésén román

¹¹¹ Útvonala a következő volt: 1-1 napot tartózkodott Marosvásárhelyt, Brassóban és Nagyszebenben, útközben pedig rövidebb időre érintette a következő városokat: Segesvár, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, valamint Balázsfalva, Nagyenyed és Torda. MOL F 270, 1867/46.

¹¹² Péchy távirati jelentései Andrásynak 1867 máj. 23. és jún. 1. között. MOL F 270, 1867/56.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Suci: i. m. 84–85.

¹¹⁵ Ilie Măcelariu levele George Barițiuhoz, Kolozsvár, 1867. ápr. 27. *George Bariț și contemporanii săi*. V. 209–210.

hivatalos iratokat terjeszt Péchy elé, és ezáltal nyilatkozatra készíti a román hivatalos nyelvhasználatot illetően.¹¹⁶

Péchynek körútja során román vidékeken több petíciót is átnyújtottak, és az üdvözlő beszédekben Erdély autonómiája és az 1863–64. évi nagyszebeni törvények érvényessége mellett foglaltak állást.¹¹⁷ Tordán Ioan Rațiu román nyelvű beszédének is ez volt a lényege. A magyar lapok helytelenítették az akciót: „most, amidőn a magyar kormány Erdélyben még tért sem foglalt, amidőn a kir. biztos úr a méltányos igények kielégítése érdekében körutat kezd, mindjárt az első állomásnál, oly nyelven, melyen a kir. biztos úr nem ért, oly izgató, oly reactionárius beszéddel lepetik meg, melyet utcán elmondani, melyre utcán egy kir. biztosnak választ adni a helyzettel sehogys fér össze”, nem szolgálja a békés megegyezés ügyét.¹¹⁸ Péchy erre állítólag a következőképpen válaszolt: „Sajnálom, hogy e szép nyelvet nem értem s azt ittlétem alatt magamévá tenni igyekszem, egyébiránt figyelmeztetem önöket, hogy az unió bevégzett tény, s ehhez képest Erdély Magyarországnak Királyhágón inneni része. A kormány az alkotmány helyreállítását minden nemzetiség lehető kielégítésére és megnyugtatósára törekszik eszközölni.”¹¹⁹ A görög katolikus érsek, akárcsak később a fogarasi alkapitány, csak az uralkodót éltette, de a kormányról említést sem tett. Fogaras vidékének román nyelvű üdvözlő feliratában is annak a reménynek adtak hangot, hogy Erdély autonómiáját biztosítani fogják, valamint örömeiket fejezték ki Péchy ígérete fölött, hogy igyekszik Erdély lakosságának igényét nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül kielégíteni.¹²⁰ A Nagyszeben környéki román falvak memorandumot nyújtottak át, amelyben a nagyszebeni országgyűlés által hozott választójogi törvény életbeléptetését és az erdélyi diéta újbóli megnyitását kérték. A brassói románok is hasonló kéréssel fordultak a királyi biztoshoz.¹²¹ Péchy minden alkalommal hangsúlyozta, hogy az unió befejezett tény. Mivel a románok általában őt csak mint a király megbízottját üdvözölték, minden alkalommal célzatosan hangsúlyozta – mint ezt a lugosi görög katolikus püspök román nyelvű üdvözlőlevelére adott válaszában tette –, hogy a „független magyar minisztériumnak, mely a korona és a Magyarországgal

¹¹⁶ Suci: i. m. 85.

¹¹⁷ Így Ioan Antonelli alkapitány Fogarason, Ioan Hania Nagyszebenben, Ioan Papiriu Pop Bethlen mellett, a balázsfalvi görög katolikus klérus és tanulók, a brassói román értelmiségiek. Uo. 86.

¹¹⁸ *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 29.) 63. sz.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Fogaras vidékének 1867. máj. 15-i gyűléséből, Ioan Codru Drăgușianu alkapitány aláírásával. MOL F 270, 1867/34, 56.

¹²¹ Cornelia Bodea-Iosif Kovács: *Româniile din monarhia Habsburgilor și compromisul din 1867*. In: Ștefan Pascu (red.): *Româniile din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)*. Cluj-Napoca, 1978. 34.

egyesült Erdélynek, mint szeretett közös hazánk bizalmának kifolyása”, engedelmisséggel tartoznak.¹²² Péchy balázsfalvi látogatását egy incidens is megzavarta: a város előtt a hidat ismeretlenek felgyújtották, így egy gázlón át közelítette meg a helységet. A fogadtatás is nagyon tartózkodó volt. Az egyik kanonok beszámolója szerint állítólag olyan rémhírek terjedtek el a látogatás előtt, hogy a magyarok Pogány főispán vezetésével felfegyverkezve és „unio vagy halál” feliratú zászlókkal jönnek be Balázsfalvára.¹²³ Az erdélyi magyar közvéleményt felháborította az incidens, és a közbeszéd, valamint a sajtó által kicifrázott hírek. Körútja végére világossá vált, hogy a románok megnyerése nehéz, ha nem éppen lehetetlen feladat lesz. Péchy ingerelte a románok viszonyulása, körútja nyomán tett jelentésében úgy vélte: „a románok okvetlenül meg fogják magukat adni, annál is inkább, mert akkor ellenök törvényesen és teljes hatállyal fog lehetni fellépni, amennyiben az ily törvény elleni izgatás felségsértési bűn lévén, azt hazánk törvényei a legnagyobb szigorral rendelik megfenyíteni”.¹²⁴ A románokkal szemben legjobbnak vélte a kíméletes bánásmódot szigorral vegyítve alkalmazni, és világossá tenni számukra, hogy az unió befejezett tény.

A románok álláspontjáról Sterca-Șuluțiu görög katolikus érsek kolozsvári látogatása során is értesülhetett. A látogatás előtt Péchy már „felkészítették”, Kemény György Torda megyei főispán bizalmas értesülésre hivatkozva tudósította: „Egy román notabilitás jelentette nekem, hogy tudása szerint Balázsfalván érsek Sulutz tudtával és beleegyezésével a *román nemzet nevében* egy Nagyméltóságodhoz benyújtandó memorandum van készülöben. A bejelentő szerint Balázsfalván az elaggott, második gyermekkort ért érseket fanatizálja egy fiatal Bab nevű philosophiae professor, ki a legábrándosabb román egyéniségek egyike, és kanonok Negrutiu.”¹²⁵ Az illetők „román nemzeti párt”-nak nevezik magukat, de az informátor szerint „az erdélyi román nemzetnek nagy többsége a felelős kormány iránt kellő bizodalommal viseltetik, a román nemzetnek az úgynevezett román nemzeti párt törekvéseiről még csak tudomása sincsen”. Kemény

¹²² MOL F 270, 1867/39.

¹²³ Uo. 1867/56, 278. Az incidens nyomán Ioan Negruțiu (Fekete) görög katolikus kanonok és tanfelügyelő egy tanártársa, Ioan Micu Moldovan leváltását kérte az érsektől, mivel az szerinte Péchy ellen izgatta a diákokat, akiket aztán alig lehetett lecsillapítani, hogy a népet is fel ne lázítsák. Ioan Negruțiu (Fekete) levele Alexandru Sterca-Șuluțiuhoz, Balázsfalva, 1867. jún. 23. KmOL Alexandru Sterca-Șuluțiu levéltára, Levelezés (Correspondență), nr. 224.

¹²⁴ Felvetette, hogy néhány „fő izgatót”, mint George Barițiu és Ion Rațiu, esetleg titkosrendőri megfigyelés alá kellene helyezni. A határozott fellépés „azon egyetlen és gyökeres gyógyszer, mely a románok örültségét ki fogja gyógyítani” – tette hozzá. MOL K 148, 1867-III-2873.

¹²⁵ Kemény György főispán jelentése Péchynek, Torda, 1867. máj. 13. MOL K 148, 1867-III-2261.

azt tanácsolta, hogy Péchy az állítólagos memorandumot ne úgy fogadja el, mintha azt a román nemzet megbízásából készítették volna. Memorandum átadására azonban ezúttal nem került sor. Az öreg metropolita elmondta Péchynek, hogy ők ragaszkodnak az 1863–64-es törvényekhez, amelyeket csak egy erdélyi diéta módosíthat, egyúttal szót emelve az erdélyi országgyűlés összehívásának érdekében. Péchy erre állítólag azt válaszolta: a kormány teljesíteni akarja a románok igazságos kéréseit, de csodálkozik, hogy míg a görögkeleti papság meg van elégedve a kormány rendeleteivel, a görög katolikus klérus ennyire ellenzéki, pedig az uralkodó metropolita rangjára emelte a balázsfalvi püspököt és újabb két püspökség létrehozását engedélyezte. Kérte, hogy – mint aki a népet vezeti – támogassa a rendszert, illetve a kormányt. Ha nem zavarják a kormány vizeit, akkor több jogot kapnak és több román hivatalnokot, ellenkező esetben, magukra haragítják a kormányt és rosszabb dolguk lesz. Ezt az érsek visszautasította, mondván, hogy az „igazi románok” vele értenek egyet. Kérte egy román konferencia engedélyezését, ezt azonban a királyi biztos elutasította, és kifejtette: ne higgyék, hogy a mostani rendszer rövid életű lesz, így számukra csak az engedelmesség marad.¹²⁶ Amíg a románok a találkozást kudarcként értékelték, illetve nem is vártak sokat tőle, Péchy a következőképpen számolt be róla a miniszterelnöknek: az érsek kifejezte az uralkodó iránti határtalan bizalmát, és iránta is mint az uralkodó küldötte iránt, de feltűnt neki, hogy a magyar kormányt beszédében egy szóval sem említette.¹²⁷ Válaszul ő mellőzte a szebeni országgyűlés említését, de kifejtette, hogy az uralkodó és a felelős magyar kormány „mindenkor kellő figyelmet fordítandanak a különböző nemzetiségek és vallásfelekezetek érdekeire, valamint az anyagi érdekek kifejlesztésére is”. Ő a „béke olajágával” jött Erdélybe, de az uralkodó nevében is elvárja, hogy ez irányú törekvéseit támogassák. Péchy amúgy a lehető legudvariasabban bánt az öreg érsekkel: látogatása alkalmával érte küldte saját kocsiját, meghívta ebédre, másnap pedig viszonzotta a látogatást. Ekkor elismételte, hogy ő „akadályokat semmi irányban tenni nem fog”, ennek nyomán úgy látta, sikerült benne „bizalmasabb és megnyugtatóbb érzelmeket” felkeltenie.¹²⁸

¹²⁶ „Dacă dv. nu veți încâlci îtele regimului, atunci puteți fi siguri că veți căpăta drepturi mai multe și amplexuri de naționalitate română mai mulți, iară din contră cei mari și tari se vor supăra și va fi mai rău.” A beszélgetés leírását Ioan Rațiu Barițiuhoz írt levele alapján vázoltam. Torda, 1867. máj. 18. Sterca-Șuluțiu Kolozsvárról hazamenet megállt Tordán Rațiunál és elmesélte találkozását Péchyvel. Hitchins–Maior: i. m. 149.

¹²⁷ Péchy Manó felterjesztése a miniszterelnökhöz, Kolozsvár, 1867. máj. 17. MOL K 148, 1867-III-2261. (Ugyanaz: F 271, 1867/37.)

¹²⁸ Uo.

Néhány nap múlva egy másik bizalmas levélben a következőképpen tért vissza a látogatásra: „Nagy súlyt fektetek Sulucz érseknek meglátogatására, ezen találkozás mindnyájokra és különösen a románokra látszólagos jó benyomást tett, úgy tapasztalom, hogy ők leginkább azáltal megnyerhetők, ha a kormány egy részről méltányosan és bizalomgerjesztőleg lép fel irányokban, de más részről határozottan tudtokra adja, hogy a lehető legszilárdabb erélyességgel lépend fel ott, hol leglojálisabb intézkedései általok paralizáltatni vagy meggátoltatni szándokoltatnának.”¹²⁹ „Sulucz érsekkel óráig értekeztem, de szegény igen korlátolt tehetségű lévén, fel nem fogja a dolgok állását, azonban hatni látszott reá, hogy én főleg az unitusok őszinte jó akarátában kételkedtem, egyébaránt rögeszméje: az 1863-i szebeni országgyűlésen szentesített törvényeknek életbeléptetése iránti reménye, illetőleg óhaja – fő súlyt fektetvén arra, »hogy a románok is törvényesen bévett nemzetnek nyilváníttassanak«, e részben azáltal sikerült őt néműleg lecsillapítani, hogy felemlítém, miszerint a szebeni ország gyűlése által hozott végzéseket egy későbbi erdélyi országgyűlés által őfelsége hatályon kívül helyezte, és hogy a románoknak a törvényhozás útján a jogegyenlőség nyomán jogosan csakis annyit lehetne szorgalmazni, hogy a nemzetségeknek egyenjogúsága törvény által biztosíttassék, erre azonban előbb bizalmat költő előzmények által kell a románoknak loyálisokat tetteleg bebizonyítani”.¹³⁰ Szerinte az általa a kormánynak benyújtott ideiglenes szervezési tervet gyakorlatba ültetése megmutatja a románoknak, „hogy a kormány a különböző nemzetiségek és vallások érdekeire méltányló figyelmet fordítani el van határozva, és hogy a románokat a magyaroknak netaláni túlkapásaitól, mitől ők borzadnak, megóvni őszintén óhajtja.” Többi kérésük a törvényhozásra tartozik, de Péchy kifejezte reményét, hogy az országgyűlés „az ildomosság útján és a lehetőségig intézkedend, továbbá ha a kormány egy részről a magyarok netaláni túlkapásai ellen a románokat megóvjá, más részről pedig mindenkor erélyesen lépend fel a románok netaláni fondorkodásai ellen, ezekkel a kormánynak, feltéve, hogy a béke egy ideig fenntartható leend, nagyobb baja nem igen leend”.¹³¹ Tehát egyfelől méltányosságot, másfelől kemény kezet javasolt, de a probléma súlyát mindenképpen tévesen mérte fel. Szerinte az „unitusokra” jó hatást tett, hogy katolikust neveztek ki Erdély élére, de ha az érsek és környezete mégis izgatnának, akkor helynököt kell Sterca-Șuluțiu mellé kinevezni. Péchy nyomatékosan kérte azonban Andrássyt: „Az általam tervezett szervezésnek ne tegyetek akadályokat, és ezt mielőbb és annál is inkább helybenhagyva küldjétek vissza, mert azt a lehető legnagyobb

¹²⁹ Péchy Manó magánlevele a miniszterelnökhöz, Kolozsvár, 1867. máj. 21. Uo.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo.

óvatossággal és minden körülményekre kiterjesztett megfontolás után dolgoztam ki, és meg vagyok győződve, hogy csak így leend a magyar elem kielégíthető, a románokban pedig azon nélkülözhetetlen bizalom, mely jelenleg még nagy részben hiányzik, felkölthető, főleg ha a magyarok azon őszinte jó szándékokat, melyeket a különböző nemzetiségek érdekeinek biztosítása végett határozottan nyilvánítanak, valósítani is fogják.”¹³²

A beszédekből, bizalmi feliratokból és még inkább a bizalmas beszélgetésekből a helyzet kezdett a maga bonyolultságában kibontakozni. A szászok kormány iránti lelkesültsége is, amely a köszöntők során elhangzott, inkább csak udvarias szófordulatnak bizonyult. Ennek egyik első jele volt mindjárt Péchy tevékenységének első napjaiban az a mód, ahogy Ferenc József magyar királlyá való koronázásához viszonyultak.

A magyarok és székelyek „határtalan lelkesedése” mögött is sokféle – sokszor egymással ellentétes – érdek és elvárás húzódott meg. A törvényhatóságok sürgették a vármegyei önkormányzat helyreállítását, a neoabszolutizmus idején bevezetett törvények érvénytelenítését. Nagyon kedvelt hasonlat volt a viharos tengeren vergődő hajó képe. Marosszék felirata kifogásolta, hogy bár új kor hajnalán állnak, de „hajónk még most is a régi rendszer és jogtalan állapot mocsárjain tévedez”.¹³³

Ez azonban még csak a jéghegy csúcsa volt, az igazi nehézségek ezután jelentkeztek. A nemzetiségi kérdés különböző aspektusai, a románok unióellenessége, a szászok ragaszkodása autonómiájukhoz, a régi hivatalnokok elbocsátása és egyéb személyi kérdések, a törvényhatóságok újjaszervezése, a magyar törvények kiterjesztése, a legfelsőbb törvényszék Pestre való költöztetése, az úrbéri ügyek megoldása és még hosszan sorolhatnánk azokat a kérdéseket, amelyekkel Péchynek és a magyar kormánynak az elkövetkező időszakban szembesülnie kellett. Az azonban már ekkor is látszott, hogy minden érdek összehétközése még a legjobb szándék mellett is szinte lehetetlen feladat.¹³⁴

Péchy „utóélete”. Kolozsvár képviselője

A királyi biztosi hivatal megszüntetése után Péchy kapcsolatai Erdélyllyel meglazultak, ha nem is szűntek meg teljesen. 1872-től ugyanis három cikluson keresztül Kolozsvár országgyűlési képviselője volt. A parlamenti élethez erdélyi megbízatása végeztével mint Kolozsvár képviselője tért vissza, hogy ezután élete végéig hű maradjon az országházhoz. Ez azonban egy teljesen más országgyűlés volt, mint amit ő 1848 előtt megismert.

¹³² Uo.

¹³³ MOL F 271, 1867/20.

¹³⁴ Péchy királyi biztosi tevékenységével a 4. fejezet foglalkozik.

A több alapvető különbség és a megváltozott helyszín¹³⁵ mellett az egyik fontos eltérést az jelentette, hogy míg 1848 előtt a törvényhatóságok (azaz megyék és szabad királyi városok) küldtek követeket a diétára, és ezeknek tartaniuk kellett magukat a követutasításhoz, addig az 1848. évi törvények nyomán a képviselők a választókerületet, pontosabban a „nemzetet” képviselték, és nem utasítás – az utasítást egyenesen tiltotta a törvény –, hanem saját belátásuk, illetve lelkiismeretük szerint kellett egyes kérdésekben állást foglalniuk. A törvény a korabeli liberális felfogás következtében nem beszélt pártokról sem, eszerint tehát egyének választottak egyéneket.¹³⁶ Ennek ellenére a képviselők pártokba csoportosultak, bár a korszak nagy részében a parlamenti pártok még nem a mai értelemben vett szervezett tömegpártok. Nem volt székház, apparátus, tagnyilvántartás. Működésük jelentős része a választások idejére koncentrált, illetve a képviselők a pártklubban éltek pártéletet. A Deák-párt a Lloyd-palotában gyűlt össze, a balközép a Nádor utcai Tigris Szállóban (innen nevezték őket „tigrisek”-nek). A pártértekezleteken a klubban megtárgyalták a politikai eseményeket, és sokszor ott dőltek el jelentős kérdések.

A felszólalás jogát az országgyűlésen szigorúan korlátozták; egy-egy ügy kapcsán minden képviselő csak egyszer szólalhatott fel, másodszor csak személyes megtámadás okán kérhetett szót.¹³⁷ Nyilván nem Péchy ellen találták ki a házszabályt, nem ő beszélt agyon az üléseket. Első mandátuma alatt jóformán ki sem nyitotta száját a parlamentben. Nem tudni, hogy a királyi biztosság fáradalmait pihente-e ki, felmentése által kiváltott sértődésre vagy más okra vezethető vissza, hogy csak néhány kérvény benyújtása erejéig szerepelt. Péchy a látszat ellenére nem volt a szónoklatok nagymestere. Jobban kedvelte a szűkebb körű tanácskozásokat, a hivatali munkát. Nem csoda, ha a korszak egyik vicclapja így élcelődött 1873 decemberében: „Meg nem szólalásig híven van eltalálva. Gf. Péchy ti. nagy szónok, de senki sem hallott még beszédet tőle, sőt szomszédjai az ország-házban azt állítják, hogy egy-egy, a nyirkos időjárás által okozott hápgogásnál vagy tüsszenésnél egyéb nyilatkozatát sem ismerik, mely nyilatkozat ugyan náthás állapotainkat jól illusztrálja, de nem tartozik a szónoklati remek sorába.”¹³⁸ Mindenképpen érdekes, hogy akkor sem szólalt fel, amikor vitás erdélyi kérdésekről volt szó, tehát ahol „szakértőként” léphetett volna fel. Így például egyszer sem kért szót abban a nagy vitában, amely az erdélyi választójog kérdése körül 1874 júliusában zajlott. Ez már

¹³⁵ A rendi diéta helyét átvette a népképviselői országgyűlés, amely székhelyét is áttette Pozsonyból Pestre.

¹³⁶ Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 1999. 87–123.

¹³⁷ Kozári Monika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Budapest, 2005. 95–100.

¹³⁸ Gf. Péchy Manó. *Borsszem Jankó*, 1873. dec. 28.

a Deák-párt bomlásának időszaka volt, lehet, ez is hozzájárult hallgatagságához, elbizonytalanodásához. Mivel pénzügyi szakember hírében állt, 1873 decemberében – kritikus pénzügyi helyzetben – beválasztották a 21 tagú pénzügyi bizottságba, amelynek feladata volt javaslatokat tenni: milyen gyökeres intézkedések és reformok szükségesek az ország pénzügyi rendezéséhez.¹³⁹ 1874-re a delegáció tagjává is megválasztották.

1875-ös képviselői beszámolójában politikai nézeteit is összefoglalta.¹⁴⁰ Képviselőként két fő feladatot tűzött maga elé: az államháztartás egyensúlyának helyreállítását és reformok bevezetését. Az előző időszakban Péchy értékelése szerint a kormányok túlköltekettek, az ország teherbírását jóval meghaladó beruházásokat végeztek. A túl gyors fejlődés is káros – fejtegette Péchy –, mivel akadályozza a „haladás processusát”.¹⁴¹ Konzervatív nézetei még jobban kidomborodnak a másik kérdés taglalásánál. Szükség van a reformok mielőbbi bevezetésére az állam konszolidálása érdekében, de ezt nagy körültekintéssel kell tenni, „a nemzet geniusával, ősi jellemével és természetével” összhangban.¹⁴² A reformok lényege: „egy szerves közigazgatás és egy jó, olcsó és gyors igazságszolgáltatás”.¹⁴³ Ennek útját Péchy a helyi autonómiák megőrzésében látta, kiküszöbölve ezáltal a túlzott centralizáció hátrányait: „az authonomia visszaállítását már csak azoknál fogva is kívánatosnak tartom, mert a központi kormány a népek valódi érdekeit és a vidék szükségleteit az autonóm kormányzás útján sokkal alaposabban tanulmányozhatja, azokat ily úton és módon sokkal behatóbban felismerheti, és azokat a közmegelegedés eszközölhetése tekintetéből sokkal gyorsabban kielégítheti, mert ezt különben a központból tehetné, ahonnan a vidéki helyi viszonyok és érdekek vagy igen későre, vagy sokszor éppen nem észlelhetők, pedig egy helyes kormányzásnak valódi titka, főleg egy ily polyglott országban, mint amilyen a miénk, leginkább abban rejlik, ha a kormány a népek valódi érdekeit és jogos aspirációit kellőleg tanulmányozhatja, ha azokat behatólag felismerheti, és ha azokat mindég kellő időben gyorsan kielégíteni tudja és komolyan akarja is.”¹⁴⁴ Ezt Erdély tekintetében is alkalmazandónak tartotta, mivel meggyőződése szerint „miszerint valamint egy részről az uniót és annak állandó biztosítását minden separatisticus tendenciák kárhóztatásával mind az anyaországra, mind az erdélyi részekre életkérdésnek tartom, úgy más részről az unifica-

¹³⁹ Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. Nagy Iván. Budán, 1872. VIII. köt. 188. ülése, 1873. dec. 22. 388.

¹⁴⁰ Kolozsvár országgyűlési képviselői gr. Péchy Manó és Hajós János beszámoló beszédek és Sáni László válasza Kolozsvár polgársága nevében. Kolozsvárt, 1875.

¹⁴¹ Uo. 8.

¹⁴² Uo. 12.

¹⁴³ Uo. 14.

¹⁴⁴ Uo. 15.

tiót mind a két ország-részre véghetetlen károsnak látom, mert Erdélyben igen sok fontos és organicus kérdések egészen más fejlődési processuson mentek keresztül és jöttek létre, mint Magyarországon, méltányos tehát, sőt elkerülhetetlenül szükséges, hogy azok a helyi viszonyok szerint oldassanak meg, – mert különben ilyenén kérdések nemcsak hogy célszerűleg nem fognak megoldatni, hanem csakis a folytonos meglegedetlenséget fogják szítani [kiemelés tőlem – PJ].”¹⁴⁵ Az organikus fejlődésre való hivatkozás tipikusan a konzervatívok eszköztárából való, és nem igazán illett bele az új állam központosító elképzeléseibe. Azonban, mint tudjuk, a Deák-párt semmilyen szempontból, így ideológiailag sem volt egységes. Péchy amúgy erdélyi királyi biztostként is többször az erdélyi sajátosságok figyelembevételére hívta fel a kormány figyelmét, nem rajta múlt, hogy az végül más irányvonalat követett.

A fontos erdélyi kérdések között is kiemelkedő jelentőségűnek tartotta a vallások szabadságát és függetlenségét, valamint a nemzetiségek „jogos és méltányos igényeinek” biztosítását. És bár szerinte a nemzetiségi törvény ez irányban fontos lépést jelentett, de ha az erdélyi képviselők előre egyeztetnek, talán szerencsésebb megoldást lehetett volna találni. További feladatként említette a nemzeti bank felállítását, a vasúti fővonalak kiépítését és a Romániával való kapcsolat megteremtését, az iparos osztály sorsának javítását, az úrbéri kárpótlások ügyét – bár elismerte, hogy ez utóbbit nem a legkedvezőbben intézték, igaz, az erdélyi képviselők törvényjavaslatot terjesztettek be a székely telepítvényesek ügyében. További témák, amelyek ötvözték az Erdélyben hallott kívánságokat saját régi „vesszőparipáival”: a bányaügy, erdei, mezei, rendőri, cselédi rendtartás, az adóreform, amelynek alapja a földadó kataszter lenne, a katonaság állami lakatanyákba való elhelyezése, a népoktatás fejlesztése, a kolozsvári egyetem felvirágzása, valamint egy szerves közigazgatás kiépítése. Ez utóbbi kérdésben Péchy szerint az addigi tervezet hibás, de az erdélyi képviselőknek sikerült megakadályozni keresztülvitelét, mivel – ahogy írta – ilyen fontos munkálatot nem lehet központi irodákban az illetékesek megkérdezése és statisztikai adatok nélkül elkészíteni.

Igen érdekes Péchy szerepe az erdélyi képviselők hatékonyabb érdekcsoporttá való szervezése terén. A közös feladatok megoldása érdekében állítólag még a parlamenti ciklus elején indítványozta, „miszerint az erdélyi képviselők politikai, párt- és nemzetiségi különbség nélkül koronként jöjjenek össze, hogy a speciális erdélyi kérdéseket előbb saját értekezletükben tüzetesen megbeszélhessék, és hogy azoknak miképpeni megoldása iránt különös megállapodásra juthassanak”.¹⁴⁶ Ezt az erdélyi értekezletet

¹⁴⁵ Uo. 19.

¹⁴⁶ Uo. 16.

azonban csak a parlamenti ciklus végére sikerült összehozni, pedig Péchy szerint ezáltal elkerülhetővé váltak volna az erdélyi választási cenzus és a Királyföld szervezése tárgyában folytatott keserű viták, és a közigazgatás átszervezésére is – célszerű területiális kikerekítések révén – sokkal jobb javaslat születethetett volna. Amikor végre sikerült összehívni, az értekezlet állást foglalt például a csendőri intézmény fenntartása mellett Erdélyben. Péchy szerint hasonló értekezletekre az érdekek összehangolása szempontjából a jövőben is szükség lesz.

A következő, 1875–1878. évi országgyűlésen Péchy ismét Kolozsvár képviselője. Az 1875. év nagy eseménye a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette balközép párt egyesülése volt. A tárgyalások nem folytak zökkenőmentesen. Amikor már körvonalazódott a kompromisszum, a Deák-párt akkor is nehezen fogadta el. A döntő pártértekezleten Péchy Manó egyik első felszólalóként állt ki a fúzió mellett. Az örök kormánypárti Péchy a fúzió után a szabadelvű pártban folytatta tevékenységét. Az új kormányt több hozzászólásával is támogatta; ezek részben pénzügyi kérdések körül forogtak, részben közigazgatási problémákban szólott hozzá a vitákhoz. 1875 novemberében a költségvetési vitában a kormánypárt egyik vezérszónoka volt, e minőségében az államháztartás egyensúlyáról értekezett. Beszédében ismét hangot kapott konzervatív felfogása is: hiba volt szerinte, hogy azt hitték, az évszázados elmaradást néhány év alatt be lehet hozni, de „ha az állam intézményeit nem rohamosan, nem anyagi erőnk túlbecsülésével, hanem fokozatosan fejlesztjük”, akkor ki lehet lábalni a kritikus pénzügyi válságból.¹⁴⁷ Úgyszintén felszólalt a Romániával kötött nemzetközi szerződés támogatása érdekében. Elismerte ugyan, hogy Erdély iparára nézve esetleges hátrányt jelenthet, de ezt iparfejlesztés révén ellensúlyozhatónak vélte. Egy támadásra válaszolva azonban leszögezte: „az ilyen országos nemzetgazdászati előnyöket biztosító szerződéseket particuláris és vidéki érdekeknek feláldozni nem lehet, nem szabad”.¹⁴⁸ Ez után a meglehetősen nyers állásfoglalás után felsorolta a „pregnans és acut” problémákat Erdélyben: a gazdaság pang, nincsenek gazdasági tanintézetek, tehát szakképzett gazdatisztek sem, Erdélyt megfosztották a bányagazgatóságtól. A tagosítások és szabályozások még a kezdetnél tartanak, a legelők nincsenek elkülönítve. Végül kérte a parlamentet és a kormányt, hogy az erdélyi birtok- és hitelviszonyok rendezéséhez „elvégre komolyan és erélyesen” fogjanak hozzá, mert ezáltal lehet leginkább a tartományon segíteni.

¹⁴⁷ Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. Nagy Iván. Budán, 1876. I. köt. 27. ülés, 1875. nov. 15. 275–278.

¹⁴⁸ Uo. III. köt. 57. ülés, 1875. dec. 17. 229–230.

Péchy Manó tagja volt a közigazgatási bizottságnak, és ebbéli minőségében hozzászólt a közigazgatási törvény vitájához is, még a részletes vitára való bocsátás előtt. A merev centralizációt ugyan elutasította, mert költséges és ellenkezik a hagyományokkal, de az 1848 előtti megerendszert sem lehetett visszaállítani, tehát a kormány szellemében egy köztes megoldást támogatott, amely beilleszthető a parlamentáris rendszerbe, olcsóbb és egyszerűbb, és lehetővé teszi az állami és törvényhatósági tisztviselők együttműködését.¹⁴⁹ Szintén ott találjuk Péchy nevét a törvényhatóságok területének szabályozásáról folyó vita résztvevői között, ezúttal ismét erdélyi témákat érintve. A kikerekítés szerinte az erdélyi részekre nézve életkérdés, „mert Erdélyben a territorialis viszonyok oly abnormisak, hogy azok mellett egy helyes közigazgatás, egy olyan, mely a közkívánalmaknak és a kor valódi érdekeinek megfelelne, alig képzelhető”.¹⁵⁰ Ez alkalommal a törvény részletes vitájába is beleszólt Kraszna és Középszolnok egyesített megyék székhelye kapcsán. Szerinte nem baj az, amitől több képviselő félt, hogy az új megyében a románok lesznek többségben: kívánatos, hogy szellemileg és anyagilag gyarapodjanak, „hogy annál inkább okuk legyen ragaszkodni a magyar államhoz és a magyar alkotmányhoz és hogy ezt annál inkább okuk legyen tisztelni és becsülni”. Majd több évi tapasztalatára hivatkozva így folytatta: Erdélyben „főszűlyt kell mindenkor fektetni arra, hogy a különböző nemzetiségek közt politikailag is szükséges egyensúly bármely oknál fogva meg ne zavartassék: mert annak fenntartása nemcsak közigazgatásilag, hanem politikailag is felette kívánatos és véghetetlenül szükséges.”¹⁵¹

Az 1875-ös fúzió fordulatot hozott a magyar belpolitikában: egy új elit lépett színre, új stílus és kormányzati módszerek honosodtak meg.¹⁵² Tisza Kálmán elődeinél sokkal hatékonyabban tartotta kezében a pártfrakciót, igazi pártfegyelmet valósított meg. Igazából a párton keresztül a kormány irányította az országgyűlést.¹⁵³ Ennek a „mamelukhadnak” lett egyik használható tagja Péchy Manó. A régi Deák-párti elit egy része belefáradt a kormányzásba és kiábrándultan visszavonult, de a fiatal értelmiségi elit is egyre inkább elvesztette hitét a modern liberális államban.¹⁵⁴ Péchy azonban nem annyira politikus, mint inkább bürokrata volt, megszokta a végrehajtó sze-

¹⁴⁹ Uo. IV. köt. 69. ülés, 1876. jan. 14. 14–16.

¹⁵⁰ Uo. VII. köt. 142. ülés, 1876. máj. 30. 11.

¹⁵¹ Uo. 145. ülés, 1876. jún. 2. 78–79.

¹⁵² Lásd erről Cieger András: *Kormány a mérlegen – a múlt században. A kormány helye és szerepe a dualizmus politikai rendszerében (1867–1875). Századvég. Új folyam. 1999 ősz, 14. sz. 79–107.*

¹⁵³ Kozári: i. m. 149.

¹⁵⁴ Ezt a kiábrándulást elemzi Nemeskürty István: *A kőszívű ember unokái. A kiegyezés utáni első nemzedék 1867–1896.* Budapest, 1987.

repet. Ha ki is ábrándult az új rendszerből, örök kormánypárti szerepkörét nem cserélte fel. Reflexió, önkritikus nyilatkozat helyett továbbra is a kormánypárt megbízható mamelukja maradt, a 80-as évektől már mint Kassa város képviselője. Úgy tűnik, Tisza Kálmán a parlamentben pénzügyi és közigazgatási törvénytervezetek általános vitájában használta őt fel mint a kormánypárt álláspontjának egyik kifejtőjét és védelmezőjét. A „hűséges mameluk” csak egyszer mondta fel a pártfegyelmet, Bosznia okkupációjának hírére ideiglenesen kivált a pártból. 1878-ban néhány képviselőtársával együtt elhagyta a kormánypárti padsorokat, de nem érezhette túl jól magát ebben a számára szokatlan pozícióban. Ez lemérhető parlamenti aktivitásán, pontosabban ennek hiányán is, ugyanis majdnem az egész ciklus alatt hallgatott. Csak akkor törte meg a csendet, amikor a kolozsvári egyetemet kellett megvédelmeznie a támadásoktól. A költségvetési vita során külön is felszólalt az egyetem érdekében, hangsúlyozva azt a „hazafias lelkesedést, mellyel annak idejében a tisztelt törvényhozás a kolozsvári kir. egyetem felállítását felkarolta”, hiszen akkor nagy vívmánynak tekintették „részint nemzetiségi indokoknál fogva, részint magának az erdélyi uniónak érdekében egy az erdélyi részekben felállítandó egyetemnek biztosítását és állandósítását”.¹⁵⁵ A felemás helyzetet Péchy nem bírta sokáig, és végül visszatért a kormánypárti tábor megszokott langymelegébe. Még egy utolsó szereplését ismerjük: Tisza Kálmán őt használta fel Bartha Miklós kolozsvári újságíró nagy port felvert esete kapcsán. A neves ellenzéki újságírórt ugyanis 1880 novemberében két közös hadseregbeli katonatiszt „saját lakásában megrohanván, rajta súlyos és életveszélyes sebeket ejtett”. Bartha előzőleg megírta, hogy a két tiszt „magyar kutyáknak” nevezte az önkénteseket, de igazára hivatkozva nem volt hajlandó elégtételt adni a tiszteknek, akik erre otthonában összekaszabolták. A közös hadsereggel amúgy is ellenszenvező magyar közvélemény megtorlást követelt. Tisza, hogy a dolog méregfogát kihúzza, az öreg lojális Péchyvel intéztetett magához az ügyben interpellációt, és Péchy természetesen teljes mértékben elfogadta a miniszterelnök válaszát.¹⁵⁶

Péchy neve néhányszor felbukkant különböző politikai kombinációkban is: belügyminiszterként, illetve 1879-ben pénzügyminiszterként jött szóba.¹⁵⁷ Sőt állítólag egyszer miniszterelnökként is felmerült a neve: „Gróf

¹⁵⁵ Péchy a berendezés és fejlesztés hiányát kritizálta, és az új vegytani épület költségeire szeretett volna pénzt kieszközölni. A szívhez szóló szavak ellenére azonban a kért összeget nem szavazták meg. *Az 1878. évi október 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Szerk. P. Szathmáry Károly. Pest, 1879. IV. köt. 91. ülés, 1879. márc. 20. 315–316.

¹⁵⁶ Uo. XIV. köt. 297. ülés, 1880. nov. 15. 359–361.

¹⁵⁷ A *Bolond Istók* 1879 decemberében a következő rigmust közölte erről: „Csípj egy embert szógám Csernátoni,/ kire lehet pénzügyet rátóni!/ Veti pályvát jó Péchy Manóra,/ Hajh, az nem is hederint a szóra!”

Lónyay és Szlávay bukása után fölvirradhatott volna az ő miniszterelnökségére is az idő: de ő nem lépett ki tartózkodó állásából. Midőn létrejött, őszinte örömmel csatlakozott a fusióhoz.”¹⁵⁸ Végül is további politikai szerep nem várt rá, inkább csak a Nemzeti Kaszinó egyik állandó tagjaként a kandalló mellett „a legélvezetteljesebb modorban” mulattatta környezetét.

Magánéletében sok csapás érte. Gyermekei közül több csecsemőkorban meghalt, egyetlen fia pedig tízéves korában lett baleset áldozata.¹⁵⁹ Felesége a veszteséget soha nem heverte ki, hosszú betegeskedés után 1861-ben elhunyt. Halála után Péchy nem nősült újra, bár gáláns kalandjaira több célzást is találunk. A legnagyobb vihart talán egy Kassán játszó fiatal színésznővel, Nagy Lujzával való kapcsolata kavart. Az illető hölgygel 1866 nyarán Kolozsváron is megfordult, ez aztán – Lónyai Menyhért naplója szerint – a puritán Mikó Imrét arra indította, hogy Péchy Manó királyi biztosi kinevezését erre a „botrányra” való hivatkozással helytelenítse.¹⁶⁰ Egyetlen lányát, Jacqueline-t sógorának, Zichy Henriknek féltestvére, Rudolf – Széchenyi István mostohafia – vette 1864-ben feleségül. Hét gyermekük született, de Jacqueline már nem láthatta kisebb gyermekeit, mert fiatalon megvakult. Péchy Manó még megérhette, hogy egyik unokája, Zichy Eleonóra az egykori miniszterelnök, Andrássy Gyula fiához, Tivadarhoz ment feleségül (ennek halála után pedig ifj. Andrássy Gyulához). Eleonóra egyik lánya, Péchy Manó dédunokája, Andrássy Katinka pedig Károlyi Mihály feleségeként mint a „vörös grófnő” híresült el.

Az öreg Péchy már nem sok vizet zavart a parlamentben. Képviselő-sége vége felé, 1882-ben Mikszáth így jellemzett egy unalmas parlamenti ülésnapot: „Egynéhány olyan képviselő volt csak jelen, aki elszántságból jár a Házba, vagy aki már annyira megszokta délelőtt itt lenni, mint az egyszeri asszony a mindennapi verést. Madarász, Hegedüs László, az öreg Péchy Manó, gróf Forgách Antal gubbaszkodtak ott.”¹⁶¹ Az idős Péchyből majdhogynem vicclapi figura vált, egy típus megtestesítője: „Apró-cseprő ügyek végeztek. [...] Az ülés azok közé tartozott, mikor még Péchy Manó is unja magát, s azt mondja, hogy de ez már nem sikk, s meg a sikk

¹⁵⁸ *A budapesti társaság*. Budapest, 1886. 384.

¹⁵⁹ Nagyanyjával kocsizott ki, amikor a lovak elragadták a kocsit és a kis Gábort halálos baleset érte.

¹⁶⁰ Az esetről Gyulay Lajos is beszámol, 1867. ápr. 7-én, Péchy kinevezése kapcsán a következőket jegyezte be naplójába: „Kolosvárt ismerik, mert múlt nyáron oda húzta meg magát rimájával, virstlis Nagy Samu leányával, ki színésznő... Kolosvár rosszul választott hely volt Péchy Manó részéről – ott titokban lappangani bizony nem lehet. Híre legalább meg van alapítva, ha oda talál menni mint kormánybiztos.” Gyulay Lajos naplója. 129. köt. 151–152.

¹⁶¹ Mikszáth Kálmán: *Pesti Hírlap*, 1882. A T. Házból. dec. 20. In: uő: *Cikkek és karcolatok. 1882–1883*. 15. köt. Kiad. Rejtő István, Budapest, 1969. (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 65. CD-ROM)

után.”¹⁶² A vicclapok kedvelték az öreg „Manót”, víziló alakjában gyakran visszatérő alakja lett a mamelukok által uralt „nílusi mocsárnak”. Íme, hogy jellemezte Szatmári Mór az idős politikust: „Péchy Manó maga volt az elzárkózottságnak valóságos megtestesülése. Nagy fejű, hatalmas termetű ember. A közönség csak a vicclapok karikatúráiból ismerte. Jankó János mindig víziló képében rajzolta meg.”¹⁶³ Élete vége felé nem vállalt több mandátumot, visszavonult a felsőházba, de ez már inkább amolyan csendes „elfekvő” volt számára, ahogy Mikszáth felsőházi „pillanatképe” mutatja: „Imitt-amott szemembe tűnnek ismerősek, akik az enyéim voltak valamikor. Ott könyököl fakó egykedvűségben Péchy Manó, alkalmasint itt alszik valahol a nagy Karátszonyi Guidó is.”¹⁶⁴

Péchy Manó 1889 nyarán halt meg boldogkőváralji családi kastélyában. Ekkor azonban már jó ideje egy régi korszak ittfelejtett emléke volt, a politikát már más generáció, más stílus, más erkölcsök uralták. Vele együtt lassan kihalt egy még a régi „táblabíró” világban szocializálódott réteg, amely végigélte és befolyásolta a 19. század közepén bekövetkezett nagy változásokat. Életútja jó példa arra, hogy a kiemelkedő politikusok mögött ott állnak a lojális bürokraták, akik rendszereket kiszolgálva, átívelve, ezeket tulajdonképpen működtetik.

2.3. Erdély és az 1867. évi koronázási ünnepségek

A fentiekben már láttuk Erdély képlékeny állapotát a kiegyezéskor. 1867 tavaszán-nyarán igen kényes volt a helyzet, ráadásul részben még ex lex állapotok uralkodtak: az Udvari Kancelláriát az uralkodó megszüntette, 1867 márciusától a magyar kormány Erdélyt is igazgatta, de a királyi biztos, akinek feladata az unió végrehajtása és Erdély integrálása volt, csak május elején érkezett meg Kolozsvárra. A románok és a szászok még reménykedtek, hogy ezúttal is csak kísérletről van szó és az uralkodó vissza fog térni az előző gyakorlathoz. Az erdélyi magyar elit viszont a késlekedés miatt elégedetlenkedett, egyik legfőbb kívánságuk a törvényhatóságok rendezése, azaz elsősorban a tisztújítás volt. Ebben a képlékeny helyzetben került sor Ferenc József koronázására június elején. A koronázás erdélyi fogadtatásának vizsgálata egyben jól rávilágít a meglévő feszültségekre és a későbbi integráció nehézségeire is.

¹⁶² Uo. 1883. jan. 19.

¹⁶³ Szatmári Mór: *Húsz esztendő parlamenti viharai*. Budapest, 1928. 13.

¹⁶⁴ Mikszáth Kálmán: Ahol az ember a bárónál végződik. In. uő: *Cikkek és karcolatok*. 1885. január–június. 20. köt. Kiad. R. Hutás Magdolna–Rejtő István, Budapest, 1977. (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 70. CD-ROM)

A múlt rituális újjáalkotása: a koronázási domb

A 19. század mélyreható változásai következtében szükség volt új módszerekre a lojalitás, a társadalmi kohézió kialakítására vagy megerősítésére. Az „új hagyományok” (új ünnepek, hősök, szimbólumok stb.) mellett a régiek is átalakultak. A hagyományos paraszti társadalmakat továbbra is a leghatékonyabban az egyház és az uralkodó tudta mobilizálni, de még az olyan nagy hagyományú és hagyományőrző dinasztiák, mint a Habsburgok, sem tudtak kitérni az újítás elől. A nyilvános ceremóniák alkalmával az uralkodó volt népe vagy népei egységének, az ország nagyságának és dicsőségének, múltjának és a jelennel való folytonosságának szimbolikus megtestesítője.¹⁶⁵

A politikai intézményeket két szimbolikus forma jellemzi: a rítus és mítosz. Mítosz és rítus szorosan összefonódnak. A rítusok elevenen tartják a csoport identitásrendszerét, a résztvevők részesülnek az önazonosság tekintetében releváns tudásból, így reprodukálják a csoportidentitást.¹⁶⁶ A rítusok az „identitásrendszer infrastruktúrája”.¹⁶⁷

A nagy politikai rituálék közül jelentőségében kiemelkedik az új uralkodó beiktatása. Ferenc József azonban nem volt új uralkodó, hiszen ekkor már közel két évtizede uralkodott ténylegesen, de az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc leverése után jó ideig abszolutista megoldással kísérletezett, és csak ennek kudarca után, 1860-tól kezdődött el az a közeledési folyamat, amelynek végállomását jelentette a kiegyezés. Az osztrák–magyar kiegyezés következtében 1867. június 8-án került sor Ferenc József magyar királlyá való koronázására. A koronázásnak így még nagyobb jelentősége volt, és ezt a szimbolikus politika nyelvén is igyekeztek kihangsúlyozni. A koronázási szertartás egyesítette magában a politikai színház régi és új elemeit.¹⁶⁸

A koronázás igen díszes külsőségek között folyt le. A szertartásnak egyrészt tükröznie kellett az uralkodó és a nemzet közti kibékülést, de a régi-új ceremóniák és szimbólumok az újonnan helyreállított államegység megerősítésére is hivatva voltak. Az ünnep és ezzel összekapcsolódva az emlékezés nem csak összekapcsolja a múltat a jelennel és biztosítja a

¹⁶⁵ Eric Hobsbawm: *Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914*. In: Eric Hobsbawm–Terrence Ranger (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983. 263–266, 282.

¹⁶⁶ Murray Edelman: *A politika szimbolikus valósága*. Budapest, 2004. 19.

¹⁶⁷ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999. 142.

¹⁶⁸ Lásd az orosz koronázásokat a 19. században: Richard S. Wortman: *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy*. Vol. II. *From Alexander II. to the Abdication of Nicholas II.* Princeton, 2000. Az 1883-as koronázásnak pl. a megbomlott rendet kellett helyreállítania, ezt szimbolizálták a különböző szertartások.

folyamatosságot, hanem legitimációt is biztosít a politikai intézményeknek, illetve rendszernek. A szertartásokat, díszítéseket különös gonddal tervezték el, hiszen a kormányon levő Deák-párt számára is fontos volt a kiegyezés legitimálása: „Ferenc József mint nemzeti uralkodó: ez nyilván erősítette volna a kiegyezés érzelmi legitimációját, és rombolt volna az immár megkérdőjelezhetetlen módon működő Kossuth-kultusz is.”¹⁶⁹ Az ünnepi beszámolók mind kiemelték az esemény fontosságát, a szó szoros értelmében korszakalkotó voltát. „Ma lezáródik Magyarország történetének egy gyász-szakasza és megnyílik egy új, egy megvigasztaló, örömet és boldogságot ígérő korszak. Mert király és nemzet ismét megtalálták egymás szívét; egymáshoz való hűségének és szeretetének törhetetlen kapcsolatát” – írta az egyik visszaemlékező.¹⁷⁰

A koronázás aktusa nem csak az egyházi szertartásból állt,¹⁷¹ hanem a középkor óta kialakult rend szerint utána következett az aransarkantyús vitézek felavatása, majd a templomon kívül a király esküje. Aztán pedig az uralkodó fellovagolt a koronázási dombra és a négy világtáj felé négy kardvágást tett annak szimbólumaként, hogy országát bármely irányból jövő támadástól meg fogja védeni. A 16. század közepétől – két kivétellel – a koronázásra Pozsonyban került sor, ott pedig már a 17. században, II. Miksa koronázása alkalmával kialakították az ún. Királydombot a székesfehérvári mintájára, ahol még I. Ferdinándot is koronázták. A város terjeszkedése miatt 1773-ban el kellett költöztetni a dombot. Ez az új domb – amelyet Mária Terézia megbízásából Franz Anton Hillebrandt neves bécsi építész tervezett – már nem egyszerű földhányás volt, hanem inkább egy kis színpad, feljárókkal és kőballusztráddal körülvéve, oldalán Magyarország címerével.¹⁷²

A pozsonyi domb az egykori koronázó városban maradt, „történeti emléke gyanánt egy tovaviharzott eseményteljes múltnak”.¹⁷³ A pest-budai koronázásra gondoskodni kellett tehát a szükséges magaslatról. A

¹⁶⁹ Gerő András: A magyar Habsburg – szükséglet, lehetőség és valóság. In: uő: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, 2004. 89.

¹⁷⁰ Búsbač Péter: *Egy viharos emberöltő. Korrajz*. II. Budapest, 1906. 348.

¹⁷¹ A középkori koronázások eredetéről, jelentőségéről és alakulásáról lásd Percy Ernst Schramm: *Geschichte des englischen Königtums im Lichte der Krönung*. Darmstadt, 1970. Schramm fejtette ki (egy monumentális háromkötetes munkában: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*), hogy az állam természetére nézve meg kell vizsgálni a hatalom jeleit, a koronát, jogart, ruhát, valamint a gesztusokat, szokásokat, amelyek által a király kifejezte, hogy mi akar lenni és az alattvalók felismerték hatalmát. Ebből a szempontból fontos a koronázási ceremónia, a bevonulás stb. elemzése is.

¹⁷² Štefan Holčík: *Krönungsfeierlichkeiten in Preßburg/Bratislava 1563–1830*. (Bratislava), 1992. 64–65.

¹⁷³ A koronázás és a korona Magyarországon vagyis mily módon sikerült, hogy ő kir. apostoli felsége első Ferencz József megkoronáztatik. Történelmi és politikai vázlata a koronázási-országgyűlés legfontosabb mozzanatai- és legjelentékenyebb férfainak; továbbá a sz. korona, a jelvények és a koronázási

pozsonyi koronázási domb rajzát elküldték Pestre, és az ottanit eszerint készítették el Feszl Frigyes építész tervei alapján. Ennek kapcsán merült fel az ötlet, hogy az ország minden részéből, lehetőleg történetileg nevezetes helyről küldött földből alakítsák ki a mintegy 3 méter magas koronázási dombot a Lánchíd pesti hídfőjének közelében.¹⁷⁴ A domb, amelyet április végén kezdtek építeni, nemzeti színekben díszelgett: a fehér kőkorlátot piros bársonnyal vonták be, a halmot pedig zöld pázsit borította. A kortársak még emlékeztek, hogy 1848-ban az új idők jeleként költözött át az országgyűlés Pozsonyból Pestre. Most a koronázási szertartás és domb „átköltözésében” is sokan egy újabb jelképet láttak. A pesti halom biztató ígért, hogy ezentúl mindig itt koronáznak majd – írta egy kortárs.¹⁷⁵

A *Vasárnapi Újság* május elején arról tudósított, hogy a megbízott gr. Szapáry Antal helyettes főlovaszmester felszólította a törvényhatóságokat, „régí szokás szerint minden megye” május 15-ig küldjön földet a halomhoz.¹⁷⁶ Az azonban, hogy a föld „történelmileg nevezetes” helyről származzon, minden valószínűség szerint most merült fel először. A koronázás nem „kitalált”, hanem ténylegesen létező hagyomány volt, ráadásul a szertartás kötöttsége csak kismértékben engedte meg az eltérést, az újítást. A ceremónia még a IV. Károly császár aranybullája szerinti frankfurti koronázásokból inspirálódott, ezt örökölték át és alakították a magyar királykoronázások során.¹⁷⁷ Ennek ellenére 1867-ben is találunk újításokat, többek között a „történetileg nevezetes” föld is ilyen új elem.

A koronázási domb szimbolikájával Vörös Károly foglalkozott.¹⁷⁸ A domb az állam egységét és kiterjedését volt hivatva kifejezni, egyben legitimálva a kiegyezés utáni új helyzetet. Az etnikai és nemzeti csoportok sajátosságuk és egységük tudatát általában a múltra építik. A történeti emlékezet fölötti uralom meghatározza egy társadalom önképét és öntudatát. Az ünnepek segítségével a nemzet visszatér saját kezdeteihez. Ezek vallási rítusokhoz hasonló pillanatok. A történelem és a nemzet kultusza elválaszthatatlanok egymástól.¹⁷⁹ A kor historizáló szemlélete megnyilvánulásaként a történetileg (is) nevezetes helyekről összehordott halomnak a magyar történelem összegződésének, a múltat a jellel összekapcsoló szimbólumnak kellett lennie. A kor népszerű lapja, a *Vasárnapi Újság* ezt

ünnepélyek leírása. Pesten, é. n. 51.

¹⁷⁴ Holcík szerint a pozsonyi domb kialakításakor is az összes vármegyéből hozták a földet. Holcík: i. m. 64.

¹⁷⁵ *A koronázás és a korona...* 52.

¹⁷⁶ *Vasárnapi Újság*, 14. évf. (1867. máj. 5.) 18. sz. 220.

¹⁷⁷ Várady Antal–Falk Zsigmond (szerk.): *A koronázás emlékkönyve 1867–1907.* Budapest, é. n. 22.

¹⁷⁸ Vörös Károly: A koronázási domb szimbolikája, 1867. *História*, (1996) 8. sz. 6–8.

¹⁷⁹ Etienne François–Hagen Schulze: Das emotionale Fundament der Nationen. In: Monika Flacke (Hrsg.): *Mythen der Nationen: Ein europäisches Panorama.* München–Berlin, 2001. 19–20.

jól megfogalmazta: „A király-domb földje is szent. Nem egyszerűen akár-honnan összehordott halom az csak. Az ország minden megyéje megküldi saját földjéből hozzá a maga részét: *a haza ez kicsinyben*. S van-e megye, melynek valamely történeti nevezetességű pontja ne volna, melyet a magas dicsőség vagy nemzeti gyász emlékei ne szentelnének? melyet vér nem öntözött, vagy mely történetünk valamely nevezetes fordulópontjának ne lett volna tanúja? [...] Minden megye a történeti emlékü helyekről veszi a földet a király-dombhoz. *Egész történetünk könyve az, viszontagságaink, dicsőségünk és gyászunk emlékoszlopa.*”¹⁸⁰

Az európai nemzetek a zsidó-keresztény hagyomány következtében nagy fontosságot tulajdonítanak a kronológiának és a területnek. A nemzetet leginkább történelme és szuverén területe határozza meg. A 19. század átvette és átalakította a középkori gondolatot, hogy a haza földje szent. A haza, mely „bölcsőnk és szemfedőnk”, az áldozatok és mártírok vérével van öntözve, ezáltal szakrális földdé válik.¹⁸¹ Ezt a kortársak ténylegesen így érezhették, ezt mutatja a szertartás végén bekövetkezett jelenet is: a nép a dombra rohant, „s kezével földet kapart, azt kendőjébe kötven mint talizmánt vitte magával haza”.¹⁸²

Az új helyzetben igencsak szükség volt az uralkodó új imázsának megteremtésére és elfogadtatására, hiszen Ferenc József névéhez az idáig sokkal inkább a leverte a szabadságharc, a kivégzettek és börtönbe zártak, a neoabszolutizmus rendszerének visszasságai kapcsolódtak. Korábban állt ugyan az ő személye hivatalos ünnepek középpontjában, de ezek a szó szoros értelmében „hivatalosak” voltak és nem nemzeti (sőt ez utóbbiakat tiltották is), és hiányzott belőlük a történeti hivatkozás.¹⁸³ Magyarország egységének visszaállítása a kiegyezéshez kötődött. A régi szer-tartások ezért telhettek meg étellel és kaphattak új jelentést.

Az ország minden részéről összehordott föld szerepe azért is lehetett fontos szimbólum, mert Magyarország esetében – ellentétben a nyugat-európai államok többségével – a terület nem egy régtől fogva adott és elismert tartozéka volt a modern nemzetnek. Mohács után a középkori Magyar Királyság szétszabdaltságát csak részben állították vissza a 17. századi felszabadító háborúk, és az egykori kiterjedést valamennyire csak 1848-ban, illetve 1867-ben sikerült elérni. A territórium kérdése tehát hosz-

¹⁸⁰ *Vasárnapi Újság*, 14. évf. (1867. jún. 9.) 18. sz. 281.

¹⁸¹ Zempléni Andras: Sepulchral Land and Territory of the Nation: Reburial Rituals in Contemporary Hungary. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája* (Hofer Tamás közönte). Budapest, 2002. 75–80.

¹⁸² Török Sándor (szerk.): *Koronázási Emléklapok az 1867-iki nemzeti alkotmányos örömmünnep megörökítésére*. (Krönungs Gedenklätter) I. füzet, Pest, 1867. 36.

¹⁸³ Sinkó Katalin: Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850–1991). In: Emil Brix–Hannes Stekl (Hrsg.): *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, 1997. 254–255.

szú ideig megoldatlan volt, és ezért jóval élesebben vetődött fel.¹⁸⁴ Ezt az újonnan létrejött egységet – amelynek voltak ugyan előzményei, de hiányzott a folyamatossága – és a hiányzó kontinuitást kellett most rituálisan megteremteni.¹⁸⁵

„Méltó föld” a koronázási dombhoz

A koronázás napja közeledett, és mindenképpen szerették volna ünnepélyes külsőségek között, az erdélyi törvényhatóságok részvételével megtartani. Péchy Manó, a kinevezett királyi biztos Erdélybe érkezése előtt néhány nappal – tekintettel a közelgő eseményre – Pestről intézkedett az erdélyi törvényhatóságok részvételét illetően a koronázási szertartáson. Ennek nyomán a Gubernium – Groisz Gusztáv alelnök aláírásával – körlevelet intézett a törvényhatóságok főtisztjeihez: „A koronázás az alkotmány helyreállítása és fenntartásának legfontosabb és kegyeletes biztosítékát és zárkövét képezvén, szükséges, hogy az e magasztos tényhez méltólag külsőleg is magán hordja a nemzeti közöröm és alkotmányos önérték jellegét, melynek kiváló emelésére szolgálna”, ha minden megye – „mint az alkotmány védbástyái” – 3-3 „tiszteletes lovast” küldene, az egyiket a megye zászlójával, valamint földet a koronázási halomhoz. A városokat csak „negyed köbláb tiszta föld” küldésére szólították fel.¹⁸⁶ A törvényhatóságok válasza jól tükrözi az erdélyi állapotokat, illetve a különböző nemzetiségek viszonyulását a kiegyezéshez és Erdély uniójához.

A beküldött ládák felbontására június 5-én délben ünnepélyes aktus keretében került sor a belügyminiszter jelenlétében. Ekkor szórták rá a beérkezett földet a már kész halomra. Milyen múlt-kép jelenik meg a beküldött föld kapcsán? A törvényhatóságok kevesebb mint fele, mintegy 42 küldött be valamilyen történetileg nevezetes helyről földet.¹⁸⁷ Több a honfoglalást idéző krónikás hagyományokhoz, illetve Szent Istvánhoz kötődött. Egy másik nagyobb csoport a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharchoz, illetve kortárs kiemelkedő személyiségekhez kapcsolódott (pl. Zala megye Deák Ferenc lakóhelyéről küldött földet). Érdekes, de érthető az 1848-as

¹⁸⁴ A német nemzetfejlődésre úgyszintén rányomta a bélyegét ez a kérdés, talán még hangsúlyosabban, mint a magyarra. Lásd Andreas Suter: *Nationalstaat und die „Tradition von Erfindung”*. *Geschichte und Gesellschaft*. Jg. 25. (1999) Heft 3. 500.

¹⁸⁵ A németországi párhuzamra lásd Wolfgang Hardtwig: *Bürgertum, Staatsymbolik und Staatsbewußtsein im Deutschen Kaiserreich 1871–1914*. *Geschichte und Gesellschaft*. Jg. 16. (1990) Heft 3. 269–295.

¹⁸⁶ A Gubernium körlevele az erdélyi törvényhatóságok főtisztjeinek. 1867. máj. 6. MOL F 263, 1867/1660.

¹⁸⁷ A megyék és szabad királyi városok, illetve Erdélyben az országgyűlési képvisellel rendelkező ún. taxás helyek voltak felszólítva. A beérkezett föld egy része nem „történelmileg nevezetes helyről” származott, vagy pedig nem tudjuk, honnan küldték.

forradalomra történő utalás majdnem teljes hiánya, kivéve Arad megyét, amely Világosról küldött be földet, minden kommentár nélkül.¹⁸⁸

Az erdélyi törvényhatóságok nem mindegyikével kapcsolatban tudjuk, hogy honnan származott a beküldött föld. Ezek többsége illeszkedik az általános képbe: Belső-Szolnok megye a hét vezér állítólagos szövetségkötésének helyéről, Dés arról a helyről, „hol az ősmagyarok először imádták az Istent”, Doboka megye Esküllőről, „mint Doboka megyében történeti nevezetességű helyről”, Székelyudvarhely a város határában fekvő „történelmi nevezetességű Budvár” tetejéről.¹⁸⁹ A kolozsvári *Korunk* című lap dési tudósítója úgy fogalmazott: „A föld a történeti emlékü óvárból, hol a monda szerint Ázsiából kijött őseink az Istent megismerék, küldetik a koronázási dombra.”¹⁹⁰ Az első három esetben egyértelműen Anonymus művére történik közvetett utalás, amely még mindig jelentős hatást gyakorolt a történeti közudatra. A 19. század első felében Anonymus még kétségbevonhatatlan forrásnak számított „szakmai” berkekben is. A század közepétől ugyan már erősödni kezdett a forráskritikai irányzat, de még a század második felében is találunk történészeket, akik Anonymus munkáját szentírásként kezelték. A „művelt olvasóközönség” körében pedig még jó ideig a középkori krónikásirodalmon alapuló mitikus történelemszemlélet volt az uralkodó.

Ugyanez vonatkozik a székelyek hun eredetének mítoszára¹⁹¹, amelynek a 19. század második felében is szép számmal akadtak hívei, főleg az erdélyi magyar történetírók körében. A nevesebbek közül megemlíthetjük Szabó Károlyt, Szilágyi Sándort és nem utolsósorban Orbán Balázst, aki a közudatra talán a legnagyobb hatást gyakorolta. A székelyek hun eredete nem csak a kiegyezés korában volt egyeduralkodó, és számított szinte hazafiatlanságnak kétségbe vonni, de a Székelyföldön napjainkig tovább él. Nem csoda, hogy 1867-ben az udvarhelyiek is egy a székelyek hun eredetéhez kapcsolódó mondára utaltak. Háromszék is hasonló helyről küldte a földet: „a hunok árkából, mely első katonai megtelepedésük volt e megye

¹⁸⁸ Összehasonlításként: a híres kerékpárverseny, a Tour de France is mintegy szimbolikusan Franciaország egységét fejezte ki, ugyanakkor egy népszerű történelemfelfogást is közvetített. Minden helyszínen történelmi utalásokat találunk, főleg csatákra és híres emberekre (ezek közül is kiemelkedik Napóleon). A Tour egy győzelmes ország képét elevenítette fel. Georges Vigarello: *The Tour the France*. In: Pierre Nora (ed.): *Realms of memory. Rethinking the French Past*. Vol. II. *Traditions*. New York, 1996. 474–477.

¹⁸⁹ MOL F 263, 1867/1660. Ebben az alfejezetben a továbbiakban, ha nincs külön feltüntetve az idézet helye, az ebből az iratcsomóból származik.

¹⁹⁰ *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 31.) 64. sz.

¹⁹¹ Lásd Kordé Zoltán: *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely, 1991; Pál Judit: Egy (rög) eszme genézise. *Korunk*, (1993) 10. sz. 80–88. Érdekes erre nézve a 18. század végi hamisítvány, az ún. csíki székely krónika karriertörténete is. Hermann Gusztáv Mihály: A csíki krónika és a székely „virtuális múlt”. In: uő: *Az eltérített múlt*. Csíkszereda, 2007. 73–182.

területén”. Nagyon érdekes, hogy etnológusok szerint természeti népek szóbeli hagyományozásánál vagy máshol olyan hagyományok esetében, amelyeknél a szóbeliség alapvető szerepet játszik, a beszámolók menetében egy szakadék („sodródó hasadék”) található a megélt múlt és az ősi eredet hagyománya között. A kollektív emlékezet kettős működés módja közül is az egyik az ősi eredetre vonatkozó megalapozó emlékezés. „A történeti tudat mindössze két terepen munkál: az ősidő és a közelmúlt terepén.”¹⁹² Itt nyilván nem szóbeli hagyománnyal van dolgunk, de a csoportidentitás szempontjából még mindig igen fontos volt az eredetmítoszhoz való visszatérés.

A Torda megyei föld két helyről származott: részben Tordaszentlászló határából, arról a helyről, ahol a legenda szerint Szent László a kunokat legyőzte, részben pedig a keresztesi határról, „ahol a dák állam bukása kezdődött, és amely azáltal is nevezetessé lőn, hogy egy keresztes had vonult rajta keresztül”.¹⁹³ Érdekes a dák állam bukására való hivatkozás. A mai olvasó itt rögtön valamilyen románokra való utalást sejt. Hátha még azt is tudjuk, hogy Torda megye az előző időszakban heves nemzetiségi összecsapások színhelye volt. Nem csak az 1848–49-es események érintették a megyét, de utána békésebb eszközökkel folytatódott a magyarok és románok közti küzdelem a helyi hatalomért. A román nemzeti mozgalom az Októberi Diploma után megerősödött, és szívós küzdelem kezdődött a románok arányos képviseléséért a megyei hivatalokban, illetve a román nyelv hivatalos használatáért. Azt gondolhatnánk, hogy magyar részről nem teljesen ártatlanul történt az utalás a dák állam bukására. Mérvadó román történészek szerint azonban a dák–római kontinuitás tana még nem terjedt el az erdélyi román elit körében; az ún. „erdélyi iskola” működésének nyomán ekkor még a tiszta római eredet volt az általánosan elfogadott. A váltás a román fejedelemségekben kezdődött el, és majd csak 1870–1880 körül vált általánosan elfogadottá a dákoromán elmélet,¹⁹⁴ így nehéz eldönteni, hogy célzás akart-e lenni a fenti utalás.¹⁹⁵

Nem nélkülözte azonban a politikai felhangokat Naszód vidék küldeménye. A naszódiak hangsúlyozták, hogy a vidék „tiszta román lakossága” számára nagy történelmi jelentőségű helyről küldik a földet, a Naszód és Szálva közti dombról, ahol 1763-ban a II. román határőrezred katonái letették az esküt.¹⁹⁶ Kolozs megye a kolozsmonostori határban álló Rákóczi-szobor helyéről, Marosvásárhely a mezőről, ahol 1707 áprilisában II. Rákóczi

¹⁹² Jan Vansina etnológust idézi Assmann: i. m. 49.

¹⁹³ Idézi Vörös: i. m. 8.

¹⁹⁴ Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. București, 1997. 85–101.

¹⁹⁵ A kiegészítést követően – és előtte is – gyakran esett szó „dacoromán” agitátorokról, igaz, román szempontból „Dacoromania” az egykori római gyarmatra utalt.

¹⁹⁶ MOL F 263, 1867/1660.

Ferencet fejedelemmé iktatták, Aranyosszék a Székelykőről, Kőhalomszék a kőhalmi várból, Erzsébetváros Apafi Mihály erdélyi fejedelem kastélya mellől, Csíkszék a „somlyói több történelmi emlékekben gazdag területről”, Udvarhelyszék az agyagfalvi rétről, Szászváros a kenyérmezei csata helyéről („in der vaterländischen Geschichte berühmten, durch das Herzblut aller Nationen Siebenbürgens geheiligten Brotfelde entnommen”), Vajdahunyad városa „ős Hunyadink romba dőlt várának országos tanácskozási terméből” küldött földet.¹⁹⁷

A föld azonban nem mindig származott a történelmi szempontjából nevezetes helyről. A józan és gyakorlatias abrudbányai főbíró azt jegyezte meg: „minthogy e hatóság területén az egyedüli keresetmód a bányáipar üzlete, annak megfelelőleg fémtartalmazó kőzetet küldöttem fel”.¹⁹⁸ A többi törvényhatóság nem tüntette fel a föld származási helyét. Brassórol csak azt jegyezték meg, hogy, akárcsak Fiume, „finom faragványú s ezüsttel díszített szekrényekben küldték be a földet”¹⁹⁹. (A szekrények utólag a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek.)

Marosszéken egy kis malőr is történt. A főkirálybíró távollétében a szék felküldte a földet a székház kertjéből, de ezt a főkirálybíró nem találta alkalmasnak: „miután e n[emes] székben Marosszék mezővárosa oly történelmi emlékhely, hol európai hírű erdélyi fejedelem, Bocskai István megválasztott, s mely különben is n[emes] Marosszék hajdankori praetoralis helye volt, hol több gyűlések tartattak, célszerűnek láttam épp a Bocskai megválasztási helyéről” földet utólagosan felküldeni, és kérte, hogy a koronázási halomhoz ezt – ahogy az újság írta: a „méltyebb földet”²⁰⁰ – és nem a korábban küldöttet használják fel. Felső-Fehér vármegyében – ahol még egy a provizórium idején kinevezett román főispán állt a megye élén – incidens zavarta meg a föld felküldését. A korabeli sajtó szerint ugyanis „a főispán csupán idegen és ideiglenes hivatalnokaival érezte magát hivatva a koronázási föld felküldésére; mi egy gyertyás ferslagban el is indítatott a megye nevében [!]; az a birtokos pedig, kinek birtokáról e föld vétetett, a hivatalnoki eljárás miatt birtokháborítási keresetet indított ellenök. Ha a

¹⁹⁷ Utóbbinak mintegy epilógusul a koronázás után Hunyad megye feliratban fordult a kormányhoz, és kérték, hogy a várkastély romját a váruddvaron levő melléképületekkel együtt adományozzák Hunyad megyének, mivel nincs saját megyeházuk és állandó székhelyüket oda tennék át. A tisztújító bizottságban egy tag javasolta, hogy a koronázásra küldött megyei díszlovassal felszerelési költségeiből megmaradt pénz „a romjaiban heverő v[ajda]hunyadi vár kiépítésére fordíttassék.” Hunyad megye felirata a minisztériumhoz, Déva, 1867. aug. 9. MOL K 150, 1867-VII-2-15764.

¹⁹⁸ MOL F 263, 1867/1660.

¹⁹⁹ Hírek. *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 9.) 68. sz.

²⁰⁰ *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 21.) 61. sz.

késedelmezési politika még sokáig virít, ezeknél még szebb dolgoknak is nézhetünk eléje” – kommentálta a *Korunk* című lap.²⁰¹

A fenti tarka kép nyomán nehéz általánosító következtetéseket levonni a kor történelemszemléletére nézve. Mit tekintettek „történetileg nevezetes” földnek az erdélyi törvényhatóságok hivatalnokai? Egy részük nem is törte ezen a fejt és egyszerűen csak földet küldött. Jellemző, hogy a szász törvényhatóságok majdnem kivétel nélkül valószínűleg így tettek. Ahol azonban tudjuk a föld származási helyét, ott általában vették a fáradságot és megpróbálták az utasításhoz igazodni. A kép igen változatos és részben beilleszkedik a Vörös Károly által vázolt általános tablóba. Találunk hivatkozást a honfoglalás mondakörére, nevezetes várakra és csatákra, az erdélyi fejedelemséghez kapcsolódó eseményekre és személyekre (Apafi Mihály kastélya, Bocskai István és II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása), és egy utalással 1848 is szerepel (Udvarhelyszék az agyagfalvi székhely nemzetgyűlés helyéről küldte a földet). A történelem kristályosodási pontjai tehát itt is néhány híres ember és történelmi helyszín (főleg csata és vár).

Hivatásos történetírás – már amennyiben erről az adott korban beszélhetünk – és a művelt rétegek történelemszemlélete nem vált ekkor még el egymástól. A nagy nevek és események, nevezetes várak és csaták ott vannak a korszak történeti munkáinak és tankönyveinek lapjain is. Jellemző azért, hogy a törvényhatóságok többsége megpróbált az „összmagyar” vagy legalábbis az erdélyi történelem kereteibe illeszkedni, szélesebb körben ismert (és elismert) személyre vagy eseményre utalni. A kimondottan lokális történelem csak néhányszor jelenik meg, részben a Székelyföldön, részben pedig Naszód vidék esetében; mindkét helyen a sajátos lokális identitást erősítő elem kapott szerepet.

Az erdélyi bandériumok ügye

Ügyszintén érdekes a bandérium küldésére vonatkozó válaszok áttekintése. A helyzetet az is bonyolította, hogy az utasítás szerint a felszólítás „a hivatalos színezetnek mellőzésével” történt, a főispánoknak tehát „magánúton” kellett meggyőzniük a helyi elitet az ügy fontosságáról és rábírní őket az adakozásra. Annyit máris előrebozsáthatunk, hogy a három lovas kiállítása mindenhol gondot okozott, de a nemzetiségi vidékek egyértelműen elutasítóan viseltettek a kérés irányában, bár általában nem nyíltan, inkább csak burkoltan. A már említett Naszód vidék közönsége kifejtette, hogy a vidék szegény és eladósodott, a pénzt csak különadóból tudnák fizetni, de ez tiltakozást vonna maga után, ami a Guberniumnak

²⁰¹ Hírfüzér. *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 29.) 63. sz.

is kellemetlen lenne és a vidék hírnevét is rontaná. Egyszóval nem tudnak lovasokat küldeni, de jó egészséget és hosszú életet kívántak az uralkodónak. Fogaras vidéke szűkszavú román nyelvű levélben tudatta, hogy a vidék szegény és túl messze fekszik a koronázás helyétől, ezért lovasokat nem küldenek.

De máshol sem ment egyszerűen a rábeszélés. A legtöbb törvényhatóság számára a lovasok kiállítására szükséges összeg előteremtése jelentette a nagy gondot. Torda megyében május végéig nem sikerült vállalkozókat találni „e pénztelen időben a nagy költségtőli tartás miatt”. Aranyos-
szék úgyszintén jelezte, hogy miután *domestica cassa*²⁰² nincs, se más alap, a birtokosság „korlátolt vagyoni állású lévén”, „bármennyire is óhajtanák a jelen voltak mind magok, mind a szék nevében ezen alkotmányos innepélyhez hozzájárulhatni, legnagyobb sajnálattal kénytelenek voltak ezt anyagi s időrövidség miatt erejük felettinek nyilvánítani”. Doboka megyéből hasonló válasz jött: „A megyei lakosság alkalmas egyéneinek, ha szinte volna is kedvük vállalkozni, de aligha lesz módjuk a nem csekély kiadások hordozására, min a megye – házi pénztár hiányában – segíteni nem tud.”²⁰³ Anyagi érdek és „hazafiság” azonban konfliktusba került, főképp miután az erdélyi magyar elit számára a kiegyezést és ennek nyomán az Erdély unióját követő eufória nem múlt még teljesen el. Május 23-ára a főispán Szamosújvárra szűk körű értekezletet hívott össze, amelynek napirendi pontjai között szerepelt a megye részvétele a koronázási ünnepeken. Itt szóba került a bandérium ügye is; eszerint nagyon kedvezőtlen hatást idézett elő, hogy a nagybirtokosok nem vállalták az anyagi áldozatot. Úgy vélték, a koronázásról elmaradni szégyenletes, és az illően felszerelt bandérium „hazafias kötelesség”, de hosszas vita folyt, hogy miből fedezzék a költségeket. Felmerült, kérjék meg a királyi biztost, csak ebben az egyetlen tárgyban a megyei bizottmányt minél rövidebb idő alatt hívják össze. A realistábbak azonban rámutattak, hogy ezt úgysem hagynák jóvá, ráadásul az időből is kifutnának. Végül megállapodás született, hogy önkéntes aláírás útján szedik össze a szükséges 1800 forintot, minden birtokos a saját vidékén gyűjt, addig is a három vállalkozó fiatal részére segélypénzt kértek a megyétől.²⁰⁴ Ennek ellenére végül is nem gyűlt össze a szükséges összeg, és a megye úgy döntött, hogy a begyűlt pénzt egy jótékonyági alaphoz csatolja.

A helyzetet az időhiány is nehezítette. A törvényhatóságokat későn értesítették, a koronázás pontos napját csak május legvégén hozták nyilvánosságra, és még ekkor is zajlottak a különböző értekezletek a bandériu-

²⁰² Az erdélyi törvényhatóságok költségvetéséből hiányoztak a vármegyék saját kiadásainak fedezésére Magyarországon létező ún. házipénztárak.

²⁰³ MOL F 263, 1867/1660.

²⁰⁴ Megyei élet. *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 29.) 63. sz.

mok küldésének ügyében, egyúttal pedig folyt a lázas pénzkérés. Kolozs megyében adakozásra szólították fel a megye lakosságát. Hunyad megye főispánja „a mostani zilált pénzvviszonyok közt” nem látott más módot „e magasztos cél elérésére”, mint a megyebeli Rudolf koronaherceg-féle alapítvány kamatait fordítani e célra, megjegyezve, hogy esetleg később majd közrovtal útján pótolják. Marosszék főkirálybírája azt kérte, hogy a Gubernium elnöksége hagyja jóvá 3000 forintnak a közpénztárból előlegként való utalványozását. Küküllő megyében a főispán hívott össze egy „magánértekezletet”. A résztvevők sajnálkozására, hogy ilyen későn és ilyen kis számban hívta meg őket, ráadásul óhajtották volna, hogy az izraeliták is képviselve legyenek, a főispán azzal védekezett, hogy kezdetben felsőbb helyről kért 3000 forintot, és csak miután elutasították, hívott össze 170 birtokost. Mint kiderült, ezek fele sem kapta meg a meghívót, és végül csak mintegy 40-en voltak jelen. Ők rögtön összegyűjtöttek 1500 forintot, és járasonként 2-2 egyént bíztak meg a további pénzgyűjtéssel.²⁰⁵

A visszautasításban, illetve a húzódozásban az a törekvés is szerepet játszott, hogy a kormányt Erdélyben is rávegyék még a koronázás előtt a törvényhatóságok újjászervezésére. Önkormányzatuk visszaállítása és a megyei hivatalnokok megválasztása fontossággal bírt a megyei politizálásban részt vevő réteg számára. Ez az erdélyi törvényhatóságok többségének kívánsága volt – kivételt főleg a szász székek képeztek –, mivel Erdélyben egyelőre a közigazgatást a régi állapotban hagyták. Az erdélyi megyék és székely székek folyamatosan ostromolták a kormányt ez irányú kérelmükkel. Ennek az elveken és a hagyományokon túl gyakorlati okai is voltak: az elrendelendő tisztújítások nyomán a korábban passzivitásba vonult erdélyi magyar politikai elit remélt ismét pozíciókhoz jutni. Mivel a kormány félt az erdélyi helyzet bolygatásától, inkább halogatta a döntést. A törvényhatóságok egy része számára a koronázás jó alkalomnak tűnt a kérdés dűlőre vitelére. A *Korunk* című lap szerint némelyekben az a felfogás alakult ki, hogy amíg nem lesz restauráció, addig Erdély nem vehet részt a koronázáson.²⁰⁶ Az erdélyi magyarok körében uralkodó közhangulatot jól jellemzi Kolozs megye felső kerületének értekezlete, ahol fő kívánságként az hangzott el, hogy nevezzen ki a kormány mielőbb 48 szellemében új főispánokat, hogy még a koronázás előtt „azok vezetése alatt legdrágább ősi intézményünk, a megyei élet tetteges birtokába juthassunk, hogy a megyék rendezése, tisztviselők és bíróságok választása alkotmányos kezekbe legyen letéve”.²⁰⁷ A csíkszéki főkirálybíró hangsúlyozta: a szék értelmiségének gyűlésén átlátták, hogy a szék képviselése a „nemzeti örömmünepély

²⁰⁵ Levelezések. *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 5.) 66. sz.

²⁰⁶ *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 15.) 57. sz.

²⁰⁷ Uo.

emelésére szolgálna”, de ebben intézkedni csak a szék törvényes bizottmánya lenne illetékes. Ezért felkérték a Főkörmányszéket, felsőbb helyen eszközölje ki, hogy „székünk törvényes állásába visszahelyeztetvén, a szék bizottmánya a törvényes hatáskörét elfoglalhassa”. A sajtóban jóval sarkosabb megfogalmazást találunk: eszerint Csíkszék egy népes értekezleten elhatározta, hogy díszlovasait addig nem küldi a koronázásra, „míg a szék teljesen reconstituálva nem lesz”. A hivatalnoki kar tenni akart ugyan ez ellen, de „a szék kissé tarka dolognak találta, hogy a Bach–Schmerling, tehát az alkotmányellenes kormány-közegei dictálgassák az alkotmány helyreállítása feletti öröm mikénti nyilatkozatát”.²⁰⁸ Több helyhatóság a fenti okok miatt nem mozdított semmit az ügyben. Marosszéken egy hasonló értekezlet szintén kimondta: „óhajtotta volna az értekezlet, hogy a teljesen restitált szék képviselő bizottmánya szólíttatott volna föl ezen ünnepélyes tény végrehajtására”. Ennek ellenére elhatározták lovasok küldését Pestre. Javaslat hangzott el, hogy az „ünnepélyes alkalomhoz méltólag” a „szék lelkes hölgyei” készítsék a lobogót. Udvarhelyszék viszont – bár az idő rövidsége miatt május végéig még nem intézkedtek – „de ezen n[emes] szék méltósága s felséges fejedelméhez hű ragaszkodása minden kételyen kívül helyezi azon valósággá váló tényre, hogy a nevezett ünnepélyre minden bizonnyal a kiszabott módon fog megjelenni”.²⁰⁹

Ennek ellenére május végén Kolozsváron olyan „megdöbbenő hírek” keringtek, hogy amíg a megyei életet nem állítják helyre, Erdélyből nem küldenek bandériumokat a koronázásra, sőt földet sem a királydombhoz.²¹⁰ A nyilvánvaló túlzás ellenére ennek veszélyét a királyi biztos is jól látta. Ahogy a miniszterelnöknek írta: „az itteni szervezésnek végrehajtását még a koronáció előtt óhajtják, amennyiben sok oldalról kifejtett azon vélemény nyilvánul, miszerint a koronáció iránti tetteges részvételt alkotmányellenes állapotban senki sem igényelheti, és ezen oknál fogva még a koronázási halomhoz szükségelt földnek felküldése és a lovasok felszerelése és kiindítása iránt megyei bizottmányok nélküli rendelkezésnek sokan akadályokat tenni szándékoztak, melyeket azonban sikerült megnyugtatólag elhárítani.”²¹¹

A szász törvényhatóságok Brassó kivételével mind a pénzhányra való hivatkozással utasították el a részvételt, illetve azzal érveltek (pl. Nagysink és Szerdahely székek), hogy ebben a kérdésben a szász egyetemnek kell döntenie. Ezzel ők is nyomást akartak gyakorolni a kormányra a szász egyetem összehívásának érdekében, hiszen 1867 márciusában a kormány

²⁰⁸ Hírfüzér. *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 31.) 64. sz.

²⁰⁹ MOL F 263, 1867/1660.

²¹⁰ *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 26.) 62. sz.

²¹¹ Péchy Manó magánlevele a miniszterelnökhöz, Kolozsvár, 1867. máj. 21. MOL K, 1867-III-2261.

ezt nem engedélyezte. Konrad Schmidt szász ispán is felterjesztést tett az ügyben, de Péchy Manó erdélyi királyi biztos félt a következményektől: „miután én az említett szász ispán megbízhatóságában arra való nézve elegendő kezességet nem találok, hogy nekie e fölterjesztésében foglalt ötletből a szász Universitas egybehívására engedélyt adjak, nem vállalhatván magamra a felelősséget a tekintetben, vajon az Universitas más tárgyakra – mint a koronázáshoz felküldendő lovas banderium fölszerelésére – nem fog-e terjeszkedni”. A miniszterelnöktől kért utasítást, hogy engedélyezze-e a szász egyetem összehívását, de az igenlő válasz esetében is úgy vélte, hogy „az Universitas egybehívása csakis ad hoc éspedig azon szigorú meghagyással engedélyeztetik, hogy a szász ispán semmiféle egyéb tárgyaknak felvételét – saját felelőssége alatt – meg ne engedje, ellenkező esetben az Universitasat azonnal feloszlatni kötelességének tartsa”.²¹² A szász ispán végül május 18-ára Nagyszebenbe gyűlést hívott össze, ahol a szász törvényhatóságok többsége megtagadta a részvételt, igaz, nem elvi okokra, hanem a rossz anyagi helyzetre való tekintettel. A szász ispán a tudósításban ismételten hangsúlyozta, hogy ez irányban a döntés a „szász nemzet” alkotmányos szervét, a szász egyetemet illeti.²¹³

Egyedül Brassó mutatkozott készségesnek, és jelezték, hogy Brassó vidékről három lovasat küldenek, akik Erdély három nemzetiségét képviselik, egy városi polgár vezetésével. Egyedül a lovak jelentettek gondot, mert ezek szállítása túlságosan költséges lett volna, ezért Pesten akartak lovakat bérelni. A szász egyetem összehívása végül is elmaradt, akárcsak a szász törvényhatóságok bandériumainak részvétele a koronázáson. Az egyedüli

²¹² MOL K 26, 1867-III-2192. A belügyminiszter diplomatikusan kitért a kérdés elől, felkérve Péchy, biztosítsa a szász ispánt, hogy a kormány „a szász nemzet jogait úgy egyáltalában, mint különösen Universitási gyűlések tarthatására nézve kétségbe vonni nem kívánja, s arról is meg van győződve, hogy az Universitási gyűlés a legjobb szellemben működött volna; miután azonban a k. ministerium csakis törvényes alapon összehívandó Universitási gyűlést engedélyezhet”, annak összehívása már nem történhet meg a koronázás előtt. Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában*. I. 1867–1892. Budapest, 1952. 23.

²¹³ Konrad Schmidt szász ispán tudósítása Péchynek. 1867 május 19. MOL K 26, 1867/62. A következő székek tagadták meg a részvételt: Medgyes, Szászsebes, Nagysink, Kóhalom, Szerdahely, Újgyház és Szászváros. Szebenszék ekkor még nem nyilatkozott véglegesen, a kérdést a május 21-i székgyűlés elé utalta. Beszterce vidékén a város ellene, a vidék azonban a részvétel mellett volt. Egyedül Brassó város és vidéke döntött fenntartások nélkül négy lovas kiállítás mellett. A szász ispán azonban hangsúlyozta, hogy még ezeken a helyeken is a széki, illetve vidéki pénztár súlyos gondokkal küzd, és a legjobb esetben is csak Szebenszékben, illetve Brassó és Beszterce vidékéről küldenek néhány lovas a koronázási ünnepségekre. Jellemző azonban, hogy ezek után történelmi eszmefuttatás következett, ahol a szász ispán azt bizonygatta, hogy a szász nemzetnek Mohács előtt mindig jogában állt részt venni a koronázáson, a döntés viszont az egész „szász nemzet” ügye. Ezzel nyilván a szász egyetem összehívásának szükségességét akarta alátámasztani.

kivétel Brassó, akárcsak – a több darabból álló és belső villongásoktól megosztott – Felső-Fehér vármegye bandériuma, elkésett a koronázásról.²¹⁴

Az erdélyi törvényhatóságoknak végül is csak egy része képviseltette magát lovasokkal a koronázáson: Alsó-Fehér, Belső-Szolnok, Kolozs, Torda, Küküllő és Hunyad megye, valamint Udvarhely- és Marosszék küldött lovasokat. A többi székely szék, a túlnyomó részben román Fogaras és Naszód vidék, a szász székek és vidékek, valamint Doboka vármegye bandériumai nem jelentek meg.

Még egy érdekes epizód kapcsolódik az erdélyieknek a koronázáson való részvételéhez. Az erdélyi sajtó szerint a koronázási ünnepélyt szervező bizottságban szóba jött, hogy „legyen-e Erdélyországnak külön lobogója vagy ne, miután egyfelől Erdély eddig legalább a Leopoldi hitlevél óta nem szokott a magyar király koronázásán megjelenni, s másfelől már az unió meglévin, nem szükséges a külön jelvény”. Annak ellenére, hogy e nézetet általánosan helyeselték, de arra való tekintettel, hogy a jászok és kunok is saját zászlóikkal jelentek meg, „s ezáltal mintegy a régi idők történelmi emlékeit kívánják fenntartani, azt határozták, hogy mint történelmi emlék, Erdély lobogója is szerepeljen a koronázáson”.²¹⁵ Amúgy a menetben ott volt többek között „Bulgária, Kumánia, Szerbia, Lodoméria, Galícia, Bosznia” zászlója is, tehát a historizáló történelemszemlélet diadalát ülte. Az újonnan erre az alkalomra készült erdélyi lobogót br. Bánffy Albert vitte.

A koronázás és Erdély

A koronázást az erdélyi törvényhatóságok is megünnepelték. Kolozsvárt előző este 7-kor ünnepélyes harangzúgás volt, másnap ünnepi istentiszteletre került sor. A *Korunk* című lap azonban megjegyezte, hogy a vidéki városokat nagyobb ünnepélyesség jellemezte. A koronázást követően az újságok tele voltak az ezzel kapcsolatos hírekkel. Több városban zenével, ünnepi istentiszteletekkel, bállal ünnepeltek. Marosvásárhelyen is a templomokban kezdődött az ünnep, majd fáklyásmenet, illetve a város mulatóhelyén, az Elbán népünnepély és tűzijáték volt. Másnap a kereskedő ifjúság tavaszi mulatsága zajlott, ahol – a tudósító szerint – öröm volt látni az „egyesülési hajlamot”, „román–magyar–izraelita együtt roptá a csárdást”.²¹⁶ Több helyen, így Désen és Szászrégenben a román templomokban is ünnepi megemlékezést tartottak. Naszódon és az egész vidéken

²¹⁴ Kovács Dénes–Sziklay János: *Koronázási emlékkönyv dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József apostoli királyunk megkoronázásának 25-ödik évfordulója ünnepére*. Budapest, é. n. (1882) 82.

²¹⁵ Hírfüzér. *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 7.) 67. sz.

²¹⁶ *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 14.) 70. sz.

vallásos szertartással ünnepeltek. A magyar újságok különös figyelmet szenteltek a románok és szászok ünnepségeinek. Elégtétellel írták, hogy a legtöbb román helységben megünnepelték a koronázást, de azért árgus szemmel figyeltek minden „kihágást”. Gyulafehérváron például felrótták, hogy a katonaság nem ünnepelt, Nagyszebenben, hogy a város nem volt kivilágítva. Az abrudbányai ünnepségeket részben megzavarta, hogy a román kaszinón transzparenszek hirdették Erdély függetlenségét, illetve az 1863–64-es nagyszebeni törvények szentesítését.²¹⁷

A románok elutasító magatartása közismert volt, ezen túlmenően azonban különböző rémhírek is terjedtek az erdélyi magyarok körében. Az Alsó-Fehér megyei főispánt bizalmasan tudósították Verespatakról – állítólag a helység román jegyzőjének szavait idézve – a román pap állítólagos felségsértő kijelentéséről: „Mikor felséges császáruunkat magyar királlyá koronázták, minden ablakba világítás vót, Vládhoz is bément Bálint, ezt mondotta azon éjjel Bálint: vigyázzon, béütik az ablakát, hogy tráncinak világít (ezen tráncit értjük egy boldogtalan, ügyefogyott vargának, aki ma is él Verespatakán). Azon ügyefogyotthoz hasonlította királyunkat popa Bálint. Azt is mondotta, hogy a koronázáskori négyfelé vágás azt jeleli, hogy mind a négy szegletről elvesztette felséges királyunk az országát.”²¹⁸ Az ügy pikantériáját az adta, hogy Simion Balint, „popa Bálint”, a helybeli görög katolikus esperes, az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik vezető alakja volt, 1848–49-ben az aranyosi légión prefektusaként aktívan részt vett a polgárháborúban; osztrák jelentésekben Avram Iancuhoz és Axente Severhez hasonlóan a román mozgalom „lelkeként” szerepelt, ráadásul a magyar szabadságharc leverése után kitüntetést kapott, és – Avram Iancu és Axente Sever mellett – Bécs igen jelentős pénzüsszeggel, 9500 forinttal honorálta tevékenységét.²¹⁹ Érthető tehát, hogy a feljelentő az ő személyét vette célba. A feljelentésnek nem lett semmilyen következménye, de Balint veszélyes „agitátornak” számított, mivel többek között ő volt a szerzője az unió ellen tiltakozó „Epistola volanta” című röplapnak, amely sok fejtörést okozott a hatóságoknak.

A magyarok részéről sem volt azonban egyértelmű és föltétlen az öröm és lelkesedés, de kétkedésüknek nyilvánosan általában nem adtak hangot. Az egyik erdélyi ellenzéki képviselő írta serdülő lányának Pestről: „Nemzetünk életében nagy ünnep a Királynak koronázási napja, de sajnos, hogy ritkán juttatta a nemzet azt olyannak fejére, aki a nemzet jellemét átérezni képes lett volna, hinni merem, hogy a holnap koronázandó királyné az, aki olvasni tud érzelmeinkből és aki hitestársára is hatni fog, hogy mint jó

²¹⁷ Hírek. *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 16.) 71. sz.

²¹⁸ Ürmösy Ferenc levele Pogány György főispánhoz, Verespatak, 1868. júl. MOL K 148, 1868-III-2084.

²¹⁹ Retegan: *Reconstrucția...* 27–29.

A nyilvánosságban azonban a legtrikább esetben találkozunk hasonló gondolatokkal. A nagy pompával zajló szertartások és az ünnepi hangulat közepette disszonánsan hatott Kőváry László beszámolója. A neves publicista kritizálta a koronázási ünnepségek arisztokratikus szellemét. Úgy vélte, hogy a „sceneria nem a képviselőház szellemének kifolyása”, lát-szik, hogy nem Deák Ferenc, hanem a minisztérium vezényelt, „mely ha-dat izenve 48 socialis szellemének, magát excellenciássá tette, s a címetket par force kívánja halottaiból feléleszteni”. Beszámolójából kitetszik, hogy több megye nem küldött lovasokat és a baloldalt is gyéren lehetett látni, a külsőségek pedig néha komikusak voltak. Kőváry is igyekezett azonban tompítani kritikáját, és hozzátette: „Tanulmányunk a koronázási ünnepély szelleme felett tehát nem hadizenet a lovagkori intézmények szebb és ma-gasztosabb formái ellen, nem, ez az ázsiai vérünk nemzeti jellege; s a jelleg, mely a harci paripa, kard és csillogó külsővel szerencsés elbánás tudomá-nyában Európában kiváló sajátunk: oly nemzeti kincsünk, melyet feladni nem lehet, de csak úgy tarthatjuk meg, ha azt a kor kívánalmai szerint idomítjuk.”²²¹

Nyugatabbra a 19. század folyamán a polgári ünnepek elvesztették a szakrális aurát, kevésbé „komolyak” lettek, de egyben modernebbek.²²² Magyarországon a „kor kívánalmaihoz” való idomítás elmaradt, ezért válhattak a hasonló ünnepségek a 20. századra egyre anakronisztikusabbá. A koronázás rítusa és az ehhez kapcsolódó szimbólumok 1867 nyarán még hatásosnak bizonyultak, pillanatnyilag a lelkesedés kerekedett felül és – legalábbis a magyarok körében – rövid időre megteremtődött a politikai konszenzus. Az ünnep azonban elmúlt és kezdődtek a hétköznapiak, a konfliktusok pedig újra jelentkeztek és egyre mélyültek.

²²⁰ MOL P 488 Makray család, 8. fasc. Makray László levele lányához, Etelkához, Pest, 1867. jún. 19.

²²¹ K. L. [Kőváry László]: A koronázási innepély szelleme. III. *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 23.) 76. sz.

²²² Manfred Hettling–Paul Nolte: *Bürgerliche Feste als symbolische Politik im 19. Jahrhundert*. In: uöK (Hsg.): *Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert*. Göttingen, 1993. 7–36.

2.4. Az uniós törvény előkészítése és az 1868. évi XLIII. törvénycikk elfogadása

Az kezdettől fogva világos volt, hogy a felvetett kérdéseket törvényben kell szabályozni. Az unió törvényi szentesítésére azonban majd csak a következő évben került sor, 1868 végén szavazta meg az országgyűlés a nemzetiségi törvénnyel együtt. A rendezés halogatásának csak egyik oka volt a kényes nemzetiségi kérdés. Ha áttekintjük a korabeli lapokat, azt látjuk, hogy az erdélyi magyarok körében is a kezdeti örömteli várakozás helyét átvette a türelmetlenség, és igazában körükben sem volt konszenzus, hogy hogyan is kellene szabályozni Erdély unióját. Kőváry László 1867 tavaszán–nyarán egész sorozatot szentelt lapjában a kérdésnek: „Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak unióljuk?” – tette fel a szónoki kérdést. Kőváry számba vette a különböző álláspontokat: „Az erdélyi románok semmi uniót, a szászok feltételes uniót, az erdélyi magyarság nagy része feltétlen uniót, a Deák-párt a »P[esti] Napló«-ban uniót, de nem unificatiót, a Tisza-párt nem uniót, hanem teljes beolvadást kíván.”²²³ Kőváry hosszasan boncolgatta a különböző álláspontokat, végül a törvényesség és legitimitás elvére hivatkozva határozottan elvetette Erdély beolvasztását. Szerinte a nemzetiségek megnyerése is csak a korábbi rendszer részleges fenntartásával képzelhető el, illetve így kerülhető el a még nagyobb baj: „Erdély bármily anomal elemekből van is összealkotva, nem lehet tagadni, hogy egy ezredéven át itt az államéletnek bizonyos egyensúlya létezett, mi a kor igényei szerint igen könnyen tovább fejthető az unió alapján; míg ellenben a »teljes beolvasztási elmélet« alkalmazása által Erdélyben az egyensúly felbomlanék, s azon politikai áramlat, mely századunkat elfogta, értjük a nemzetiségi dulakodást, Erdélyt a Királyhágótól a Bucsesdig előntené.”²²⁴ Cikksorozatát egy a románoknak szóló valomással zárta: „hogy ha a nemzetiségi vágyaknak feláldozzuk a politikai, polgári és egyéni jóllétet és szabadságot, ha most, a nemzetiségi kérdés e hevében nyitjuk fel a sorompókat a nemzetiségi dulakodásra, amidőn a főjő, a jog és alkotmányosság terének berendezése van elénk tűzve: akkor szerencsés, aki Erdélyben nem született, kit senki és semmi nem köt e szép hazához.”²²⁵ Ezzel szemben – főleg a balpárti kisebbség – amellet érvelt, hogy mindenféle különállást fel kell azonnal számolni, mert így lehet viszszaforbíthatatlanná tenni az uniót. Érveik emlékeztetnek a centralisták korábbi álláspontjára a vármegyei reform ügyében, anélkül hogy azok teljes

²²³ [Kőváry László]: Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak unióljuk? *Korunk*, VII. évf. (1867. márc. 27.) 37. sz.

²²⁴ Uo. (1867. ápr. 4.) 40. sz.

²²⁵ Uo.

elméleti konstrukcióját átvették volna. Kemény Zsigmond még 1843-ban fogalmazta meg: „...ha hitelt kívánunk adni azon állításnak, hogy Kárpáttól Adriáig *egy* és nem *ötvenkét* magyar haza van, akkor bízzuk a nemzetet képviselő testületre oly törvényeket szerezni, melyek nem részletes, nem helyi eredményekben merítik ki magokat, de [...] egy haza egész jövődjéről szólnak”.²²⁶ Ugyanezzel érveltek most a beolvasztás hívei is. Ebből is látszik, hogy az erdélyi magyarok körében is különböző álláspontok voltak Erdély integrálását illetően, és jelentős részük az autonómia valamilyen szintű fenntartását szerette volna.

A kormányra egyszerre rengeteg feladat és elvárás nehezedett, így a kérdés megoldása egyre húzódott. A nehézséget csak fokozta, hogy az unió alapjául szolgáló 1848:VII. törvénycikk 5. §-a leszögezte: „Magyarhon Erdély mindazon külön törvényeit és szabadságait, melyek amellet, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni s fenntartani kész.”²²⁷ Akkor az erdélyi közvéleményt kívánták megnyugtatni ezáltal, most azonban már az egységsítés akadályaként tekintettek rá.

Kezdetben úgy tűnt, hogy a kormányban megvan a szándék és jóakarát a kérdés kompromisszumos kezelésére. Miután azonban a kormány szembe találta magát nemcsak a nemzetiségek, hanem az ellenzék egyre élesebb kritikájával is, úgy bizonytalanodott el egyre jobban; a kormánypolitika a megörökölt szép elvek és a pragmatikus napi politizálás között vergődött. Nem csak a nemzetiségek, de sokszor az erdélyi magyarok érzékenysége sem voltak tekintettel. A döntések Pesten születtek, de ezek háttéréről meglehetősen keveset tudunk. Az sem világos, hogy az erdélyiek mennyire szóltak bele ezekbe a döntésekbe. Úgy tűnik, hogy a Pesten tartózkodó erdélyi képviselők igyekeztek „lobbizzni”, igaz, a közügyek mellett legtöbbjük elsősorban különféle protekcióért. Nagyon érdekes ilyen szempontból Gajzágó Salamon²²⁸ levelezése, aki ekkor Szamosújvárt képviselte az országgyűlésen, és Deák Ferenc bizalmas belső köréhez tartozott.

Gajzágó gyakran méltatlankodott leveleiben az erdélyieket ért vélt vagy valós sérelmek miatt: „Reánk erdélyiekre véghetetlenül lealázó azongógós, szívtelen hányavetiség, amellyel m[agyar]ország kedves testvére-

²²⁶ Kemény Zsigmond: *Korteszkedés és ellenszerei*. Kolozsvár, 1843. Idézi Schlett: i. m. II/1. 188.

²²⁷ 1848:VII. tc. Magyarország és Erdély egyesítéséről. In: *Magyar Törvénytár / Corpus Iuris Hungarici 1000–1895*. CD-ROM.

²²⁸ Gajzágó Salamon (1830–1898) Magyarországon született ugyan, de szamosújvári örömeny családból származott. A szabadságharcban honvéd hadnagy volt. Miután megnősült, Szamosújvár közelében telepedett le. 1861-ben Belső-Szolnok vármegye főjegyzőjének választották, 1862-ben lemondott. 1867-ben főbírónak választották. 1865-ben a kolozsvári, 1866-tól a magyar országgyűlésen Szamosújvárt képviselte. A képviselőház alelnöke volt. 1870-ben ő lett az állami számvevőszék első elnöke. A katolikus autonómia ügyét igen aktívan képviselte.

ink minduntalan szemünkre vetik, hogy mi [...] nagyon drága gyöngye vagyunk a magyar koronának...”²²⁹ 1868 tavaszán megkeseredve írta, hogy a sok törvényjavaslat labirintusában „még az isten se igazodik ki”. „Legnagyobb része e törvényhozástól elmarad. Mit csinál vele a jövő? ki tudja? Mit a nemzetiségi bizottság munkálatával, melyet nagy húhó között megkezdett, felhagyott, mert a minisztérium még e kérdésben nincs magával tisztában! Különbözik magok a nemzetiségek is óhajtik, hogy míg a megyeszervezés meg nem történik, a nemzetiségi kérdés ne tárgyalassék, ki tudja, nem azért kívánják-e ezt, hogy az agitációra egy ürüggyel többel bírjanak, hogy már az országgyűlés számos ígéretei, határozatai dacára se akarja megoldani?”²³⁰

Tetten érhető itt a csalódottság és a bizalmatlanság mind a kormánnyal, mind a nemzetiségekkel szemben. A kormány szerint nem tudja, mit akar, a nemzetiségi képviselők jóhiszeműségét pedig kétségbe vonta. Másrészt viszont a nemzetiségek is első perctől kezdve kétségbe vonták a kormány jóhiszeműségét, elég, ha a román politikai vezetők levelezését olvassuk ebből a korból. A két legbefolyásosabb görög katolikus román politikus, Ioan Rațiu és George Barițiu a kiegyezés után egyetértett abban, hogy ők soha nem támogatják az új rendszert: ha nem tudnak hamarosan megszabadulni a „zsarnokságtól”, akkor kívárlják a pillanatot, amikor lerázhatják a „gyalázatos jármót”, de addig sem erősítik a rendszert, hanem ellene dolgoznak.²³¹ A kölcsönös bizalmatlanság is hozzájárult, hogy a magyar politikai elit egyre inkább elkedvetlenedve „erőből”, a kompromisszum kizárásával akarta megoldani a kényes helyzetet. Az erőviszonyok egyelőre nekik kedveztek. Az azonban, hogy mennyire nehéz feladat az addig hangoztatott elveket összeegyeztetni a nemzeti érdekek képviselésével – vagy amit annak gondoltak –, megmutatkozott a nemzetiségi és az uniós törvény országgyűlési vitájában is.

Ha a nemzetiségi törvényjavaslaton egy parlamenti bizottság dolgozott, az uniós törvénycikk előkészítése a parlament keretében kezdődött, majd a kormány vette át az irányítást. A magyar országgyűlés 1866-ban bizottságot küldött ki a nemzetiségi törvény kidolgozására. Hasonlóra az uniós törvény kapcsán is sor került. Az országgyűlés 1866. április 26-án megválasztott egy bizottságot az erdélyi unió ügyében, aznap, amikor a nemzetiségi kérdés rendezésére is. A bizottságnak 40 tagja volt, de működéséről nem tudunk semmi közelebbit.²³² Egy viszonylag részletes törvény-

²²⁹ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1868. ápr. 20. OSZK Kézirattár, Levelestár.

²³⁰ Uo.

²³¹ Ioan Rațiu levele George Barițiuhoz, Torda, 1868. jan. 29. Hitchins–Maior: i. m. 172.

²³² A következő képviselők voltak az uniós bizottság tagjai (az eredeti helyesírás szerint): Andrassy Gyula, Apponyi György, Bánffy Albert, Berde Mózsza, Bezerédj László, Bömches Frigyes, Deák Ferenc, Dózsa Elek, Drotleff Vilmos, Gajzágó Salamon, Ghyczy Kálmán, Go-

javaslat kidolgozására mégis sor került 1866 nyarán.²³³ A törvényjavaslat sokkal részletesebb, mint a későbbi törvény, sokkal inkább tekintettel van a nemzetiségi érzékenységekre, és meghagyja az erdélyi autonómia bizonyos elemeit, illetve szimbólumait. Az első fejezet részletezi a jogegyenlőséget „Erdély minden lakosára nézve, nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélkül”. Figyelemre méltó a terminológia is, hiszen ebben az esetben „nemzet”-különbségről beszél. Majd így folytatja: „születés, nemzetiség vagy vallás senkinek más feletti előjogot” nem ad. A románok egyenlő politikai jogait külön paragrafus tartalmazza. Azt is leszögezi, hogy „az erdélyi egyes területek különböző elnevezései az egyes nemzetiségek számára politikai jogokat se nem alapítanak, se nem adnak”. Miután hosszan foglalkozik a vallások helyzetével, a harmadik fejezet a nyelvhasználatot szabályozza, és gyakorlatilag az addigi széles körű hivatali nyelvhasználatot biztosítja továbbra is a három nyelv – magyar, román és német – számára. A törvényjavaslat szerint nemcsak a belső használatban és az ügyfelekkel, hanem a felsőbb hatóságokkal is mindhárom hivatalos nyelv használható lett volna. Jellemző, hogy egyetlen paragrafus sem mondja ki a magyar nyelv kiemelt szerepét, és csupán egyetlen esetben írja elő a magyar nyelv használatát: a magyarországi törvényhatóságokkal való kapcsolattartásban. Ugyancsak érdekes az ötödik fejezet, az „erdélyi terület kormányzásáról”. Ez előírta az Udvari Kancellária és a Főkormányshélység felosztását, amelynek teendőit a magyar kormány venné át, a fő törvényszék helyett pedig a Hétszemélyes tábla keretében egy erdélyi osztályt állítanának fel. A minisztériumokban kellő számú erdélyi alkalmazásáról gondoskodnak, tekintettel a nemzetiségi és felekezeti viszonyokra. Már ekkor felmerült a későbbi megoldás, ugyanis az 5. fejezet 2. paragrafusa így

rove István, Hosszú József, Kemény Gábor, Lónyay Gábor, Mikó Imre, Mikó Mihály, Moldován János, Nagy Elek, Nyáry Pál, Rannicher Jakab, id. Teleki Domokos, Tisza Kálmán, Tisza László, Eszterházy István, Miskolczy Lajos, Nikolics Sándor, Simonyi Lajos, Lator Gábor, Somossy Ignác, Mocsáry Lajos, Szász Károly, Bethlen János, Trauschenfels Emil, Tulbás János, Ujfalussy Miklós, Vay Lajos, Zeyk Károly, Kemény István, Tolnay Károly. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. II. Szerk. Greguss Ágost, Pest, 1866. LV. országos ülés, 1866. ápr. 28. 84.

²³³ A törvényjavaslat, amelynek címe mellett 1867. febr. 25-i keltezés szerepel, az 1868. évi törvény előkészítésének során került a Királyi Biztosság iratai közé a következő megjegyzéssel: „E kísérlet 1866-ik év nyarán az országgyűlés elnapolva léte alatt készült, általa meg akart volna közelítettetni azon feladatnak megoldása, mely a magyar felelős minisztérium kinevezésével feleslegessé vált unio bizottság elébe kitűzve volt; némi használhatót talán foglalhat magában.” A tervezet létrejöttének körülményei egyelőre tisztázatlanok, nem tudjuk azt sem, kik készítették az említett bizottság tagjai közül. Valószínűleg Mikó Imre részt vett a munkában, de bizonytalan, kik voltak a segítőtársai. A törvénytervezetből arra lehet következtetni, hogy a munka nagyját erdélyiek végezheték, mert alapos helyismeretre vall. Hogy a megválasztott szász, illetve román tagok hozzájárultak-e a javaslatához, arra nézve sem került elő adat. MOL F 270, 1868/1117.

szól: „addig, míg az erdélyi terület kormányzata a magyar minisztérium különböző osztályaiiba beolvasztatnék”, hogy a „kormányzás szakadatlan folyama” fennmaradjon, a kormány „az erdélyi területre nézve egy a szükséges személyezettel ellátott kormányhatóságot Kolozsvárt leendő székhellyel ideiglenesen működésben” tarthat. A közigazgatást nagy vonalakban a végleges rendezésig meghagyták volna jelen állapotában, illetve a vármegyéket és székely székeket a magyarországi megyék mintájára szervezték volna. Az igazságszolgáltatásra is részletesen kitérnek, egyelőre változatlanul hagyva a viszonyokat, de felhatalmazva a magyar kormányt, hogy vezesse be a szükséges rendeleteket. Az átfogó rendezésig azonban a magyar sajtótörvény életbeléptetését, úrbéri és váltótörvényszékek felállítását és más sürgős intézkedések megtételét tartalmazza a javaslat. Az úrbéri ügyek, a közjövödelmek, a közlekedési utak és csatornák, valamint a hivatalnokok mellett külön fejezet foglalkozott Erdély címerével, amely leszögezi, hogy „Erdély területén akár a Magyarország színei és címere csak magokra, akár ezekkel együttesen Erdély színei és címere is szabadon használtathatnak”.²³⁴ Az 1868-ban Mikó vezetésével elkészített tervezet sokban követi a fenti javaslatot, de sok a változtatás és a kihagyás is.

1867 elején ismét felmerült egy uniós bizottság létrehozása, mint amilyen 1848-ban is működött, de ez végül is nem alakult meg. Igaz, hogy erdélyi országgyűlés sem létezett már, amelyik a tagokat delegálhatta volna. Sőt, a magyar kormány erőfeszítései arra irányultak, hogy az uralkodó az elnapolt kolozsvári országgyűlést hivatalosan is feloszlassa. Erre végül júniusban, a koronázás után került sor, amikor a nagyszebeni 1863–64-es törvényeket is hatályon kívül helyezte az uralkodó. Egyfajta „uniós” bizottság 1867 tavaszán azonban mégis összeült. Egy laptudósítás szerint április 8-án az igazságügy-miniszter meghívására az országgyűlés erdélyi tagjai az országházban összegyűltek, hogy „az erdélyi viszonyok iránt a kormánynak tájékozást nyújtván, lehetővé tegyék az alkotmányos átalakulás munkáját Erdélyben is mielőbb megkezdeni”. Itt egy szűkebb bizottmányt hoztak létre, amelyben Erdély minden „vallása, nemzetisége és politikai pártszínezete” képviselve volt, és elhatározták, hogy az országgyűlés esetleges elnapolása után is Pesten maradnak mindaddig, míg a kormánynak minden fontos, Erdélyt érintő kérdésre felvilágosítást nem adnak. A lap szerint már a kezdeményezés is „jó és megnyugtató hatást” gyakorolt az erdélyi képviselőkre.²³⁵ Valószínűleg azonban tisztavirág-életű kezdeményezésről volt szó, mert egy üléséről történik még említés, de később semmilyen nyomát nem találjuk a bizottság működésének.²³⁶ 1867

²³⁴ Uo.

²³⁵ Hírfüzér. *Korunk*, 1867. ápr. 12. 44. sz.

²³⁶ Április 12-i ülésükön állítólag kimondták, hogy „a végleges szervezésig a törvénykezés a közigazgatástól elkülönítve maradjon”. *Korunk*, 1867. ápr. 17. 46. sz.

nyarán, a parlament nyári szünete előtt Deák Ferenc is felszólalt az ügyben. Egyrészt sürgette a nemzetiségi kérdésre vonatkozó törvényjavaslat beterjesztését, másrészt az unió ügyében interpellált. Deák emlékeztetett arra, hogy az országgyűlés egy bizottságot választott „az erdélyi unió keresztülvitelére szükséges törvényjavaslat kidolgozása végett”, de akkor még nem volt magyar kormány, másrészt viszont az 1848:VII. tc. 4. paragrafusa kimondja, hogy a kormánynak érintkezésbe kell lépnie az erdélyi országgyűlés által kinevezett bizottsággal, és törvényjavaslatot kell készítenie. „Ezen törvénynek vagy teljesedésbe kell mennie, vagy el kell töröltetnie” – jelentette ki Deák, majd kérdést intézett a kormányhoz, hogy a képviselőház újbóli összeüléséig beterjeszti-e a törvényjavaslatot, hogy „az a nemzetiségi törvényjavaslattal együtt vagy legalább mindjárt az után fölvétethessék”.²³⁷ Eötvös József a kormány nevében ígéretet tett, hogy már „a jövő ülésszak kezdetén” beterjesztik a két törvényjavaslatot. Erre már a jelen ülésszak alatt készültek, de be akarták várni a bizottság munkáját.

Közben az erdélyi román képviselők kidolgoztak egy „uniós” törvénytervezetet, amelynek megfogalmazását Ioan Pușcariura bízta. 1867. június 3-án az összes román képviselő – Ilie Măcelariu kivételével – elment Deákhoz, akinek előterjesztették javaslatukat, és kérték, hogy a királyi diplomába és eskübe foglalják bele az uniós törvények revízióját és az erdélyi román nemzet egyenjogúságát. Ez utóbbira nézve Alexandru Bohățiel dolgozott ki egy javaslatot, kitérve a hivatalos nyelv kérdésére is: Erdélyben a magyar, román és német egyenrangú hivatalos nyelvek lettek volna, ahogy ezt a nagyszebeni törvények kimondták.²³⁸ Érdekes és sokatmondó Pușcariu beszámolója a találkozóról. A kétórás beszélgetés baráti hangulatban folyt. Deák elolvasta javaslatukat, és azt válaszolta, hogy félelmeik alaptalanok, mivel az 1848-as törvények biztosítják az állampolgárok egyenjogúságát nemzetiségi és vallási különbségekre való tekintet nélkül. Ezek érvényen kívül helyezték a korábbi, rájuk nézve kedvezőtlen törvényeket, tehát a nemzetekre és vallásokra vonatkozó sajátos erdélyi törvények már csak történelmi szempontból érdekesek. A nemzetiségi egyenjogúság, a nyelvek szabad használata, az egyházak autonómiája kérdését pedig majd az uniós törvény fogja szabályozni. A koronázás előtt pár nappal különben sincs idő arra – tette hozzá Deák –, hogy a javaslat bekerüljön a hitlevélbe. Ez amúgy is egy hagyományos sztereotíp szöveg, általánosságokat mond ki, nem részleteket szabályoz.

²³⁷ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IV. Szerk. Greguss Ágost, Pest, 1867. CXLVI. ülés, 1867. jún. 26. 311.

²³⁸ Suciu: i. m. 92–93.

Ami az „uniós” törvényjavaslatot illeti, azt megdicsérte: jó és logikus munka, de elkéstek vele. Ha egy évvel korábban, az országgyűlés kezdetén nyújtják be, amikor még a kiegyezési tárgyalások tartottak és Erdély ügyében a nézetek ködösek voltak, talán el lehetett volna érni, hogy Erdélyben megmaradjon egy külön kormány szerv és egy tartományi gyűlés (Landesausschuss). Deák szerint ezt 1848-ban is így képzelték, bár arra már nem emlékezett, hogy maradt-e ennek nyoma az akkori tárgyalásokban. De ahogy ő most az erdélyi magyarok álláspontját ismeri – tette hozzá Deák –, és amilyen helyzetben most vannak, már ő sem tehet semmit, nem tud egy ilyen tervvel kiállni az országgyűlés elé.²³⁹ Deák igyekezett megnyugtatni a román képviselőket, hogy a nyelvhasználat szabályozása, azaz a szabad nyelvhasználat a községekben és törvényhatóságokban – az országgyűlés és a központi hivatalok kivételével, ahol az állami egység jelképeként a magyar lesz a hivatalos nyelv – kárpótolni fogja őket. Pușcariuék Horvátországgal példálóztak²⁴⁰, illetve a magyarok és románok elszigetelt helyzetével és a két nép egymásra utaltságával. Erre Deák válasza az volt, hogy Horvátország nemzetiségileg homogén, csak egy nemzet van, míg Erdélyben három vagy négy, ezért ott nem csak a románokra kell tekintettel lenni, hanem a többiekre is. Ráadásul a horvátok esetében a magyarok nem félnek a pánszlávizmustól, mert ezek katolikusok és soha nem támogatnák az ortodox pánszlávizmust, így ők természetes szövetségeseik.²⁴¹ A román képviselők csalódottan távoztak Deáktól. Végül is a királyi hitlevél iránti módosítást nem nyújtották be, de június 14–17. között újabb értekezletet tartottak az unió ügyében. Iosif Hossu kormánypárti román képviselő is készített egy törvénytervezetet, de végül a Pușcariuét fogadták el, kiegészítve Hossu néhány javaslatával. A – Magyarország és Erdély közti – kvótát egyelőre nem szabályozták, meg akarták várni, hogy Horvátország esetében ez hogyan történik. A koronázás után azonban másképp alakultak az események; az erdélyi román elitet lesújtotta a nagyszebeni törvények érvénytelenítése, elvesztették a fejüket és egy „bellum omnium contra omnes” kezdődött el.²⁴²

²³⁹ Pușcariu: i. m. 111–112.

²⁴⁰ A horvát kiegyezésre lásd Ress Imre: Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés. In: uő: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Budapest, 2004. 101–121. Amúgy a magyar–horvát kiegyezést mint modellt számba vette William Gladstone is az 1880-as években az ír kérdés kezelésére. Uo. 120–121.

²⁴¹ Pușcariu: i. m. 112–113.

²⁴² Uo. 115–117.

Az uniós törvény kidolgozásával az 1867. július 12-i minisztertanácson Mikó Imrét, a kormány egyetlen erdélyi tagját bízták meg²⁴³, de az ügyben jó ideig nem történt előrelépés. Az 1865–1868-as parlamenti ülésszak végén aztán elkezdődött a kapkodás. A kormányra mindenfelől nyomás nehezedett. Az erdélyi törvényhatóságok feliratokban ostromolták a törvényhozást és a kormányt, hogy szüntessék meg az ideiglenes állapotot. Ugyanakkor élt még a félelem, hogy Bécs kihasználva ezt a helyzetet, szakít a kiegyezési politikával, és Erdélyt ismét kijátszhatják Magyarország ellen. A nemzetiségi törvény és az Erdély unióját szabályozó törvény nem véletlenül került egyszerre az országgyűlés napirendjére, hiszen ezek szorosan összefüggtek. Az erdélyi kérdés egyben nemzetiségi kérdés is volt. Erdély korábbi autonómiájánál fogva a nemzetiségi kérdés itt vetődött fel a legélesebben, a nemzetiségek jogai – elsősorban a nyelvhasználatot illetően – itt voltak a legszélesebbek. A kiegyezés óta eltelt időben gyakran utaltak az erdélyi vitás vagy rendezésre váró kérdések kapcsán arra, hogy az ügyeket majd a nemzetiségi törvény fogja általánosan szabályozni. A számtalan más megoldásra váró probléma mellett azonban az uniós törvénycikk kidolgozása sokáig háttérbe szorult.

Mikó valószínűleg nem tudta vagy nem akarta egyedül vállalni a törvényjavaslat ki- vagy átdolgozását, és – az 1848-as gyakorlat halvány reminiscenciájaként – az 1866-ban megválasztott egykori parlamenti bizottság tagjaiból összehívott egy „uniós bizottságot”.²⁴⁴ Ez jóval szűkebb körű volt, mint 1848-ban, legitimitása is csekélyebb, már csak informális jellege miatt is, azonkívül hiányoztak belőle a románok és szászok képviselői, alig-alig ülésezett, és munkálatai is jóval kisebb jelentőségűek. A bizottság tagjai Mikó Imre, Zeyk Károly, Bethlen János, Teleki Domokos, Berde Mózes, Kemény Gábor és Gajzágó Salamon voltak, tehát részben a kormány erdélyi tagjai, részben pedig az előző időszakban játszott szerepük vagy kapcsolataik révén a legtekintélyesebb erdélyi magyar képviselők. Az is jellemző az erdélyi viszonyokra, hogy a bizottság többsége arisztokrata volt.

A „bizottság” 1868. április végén ülésezett, és ott a benyújtandó törvényjavaslatra nézve a következő elveket fogadták el: „A megyék a minisztérium hatásköre alá vettetnek, de ha a m. minisztérium célszerűnek látja: Erdélyben tovább is tarthat egy kormánybiztost a szükséges személyzet-

²⁴³ A miniszterelnökség átirata Mikó Imréhez, 1868. ápr. 11. KmOL F 253 Mikó Imre levelezése. IV. D. 197. fasc.

²⁴⁴ A bizottság nem hivatalosan működött, arra nincs adatunk, hogy 1866-ban éppen őket jelölték volna ki a törvényjavaslat előkészítésére, a 40 fős parlamenti bizottság, kebeléből. Még ha így is volna, valószínűleg 1866-ban a szűkebb bizottságnak legalább egy szász (és esetleg egy román) tagja is volt. Feltehető, hogy Mikó Imre hívta össze a törvénytervezet kidolgozására az általa alkalmasnak vélt személyeket. A bizottság munkájáról jegyzőkönyv nem készült, egyelőre csak a Gajzágó leveleiből tudunk működéséről.

tel, más szóval: marad a Gubernium. A szász universitasra nézve felhatalmaztatik a minisztérium, hogy a történelmi jogot tekintve oly municipális szerkezettel ruházza fel azt, hogy az ott lakó nemzetiségek igényének megfeleljen. A nyelvre nézve: miután a törvényjavaslat csak a nemzetiségi kérdés megoldása után adatik be, a nemzetiségi kérdésben eldöntendő elvek irányadók, illetőleg az ezen kérdésben elfogadandó határozatok fogantatásítandók. Mindenben a megyék, székek, vidékek maradnak in statu quo. A vallások szabadsága biztosítottatik.” Gajzágó – akitől a fenti beszámoló származik és aki különben nem vett részt az említett ülésen – feltette a kérdést: „és mit fog hozzájok mondani Erdély? Nem tudom, oly merevek-e már ezek, hogy változtatást rajtok nem tehetni, vagy lefaraghatunk még belőle.”²⁴⁵ Úgy tűnik azonban, hogy jórészt a képviselőházi bizottság által 1866 nyarán elkészített törvényjavaslatból indultak ki és azt dolgozták át.

Közben párhuzamosan folytak a nemzetiségi törvény előkészületei is.²⁴⁶ Nemzetiségek és magyarok érdekei kibékíthetetlenül egymásnak feszültek. Ez még a pártpolitikai választóvonalakat is felülírta. A magyar és a nemzetiségi politikusok álláspontja mereven eltért egymástól az egységes politikai nemzet kérdésében. Ebben a mérvadó politikusok liberális meggyőződése éppen úgy szerepet kapott, mint esetleges nemzetiségi elfogultságaik. Schlett István szerint az adott paradigmán belül nem volt reális politikai alternatíva feloldásukra.²⁴⁷ A nemzetiségi bizottmány magyar tagjai összefogtak: „Magánértekezletet tartottunk mi magyarajkúak pártkülönbség nélkül, ahol elhatároztuk, hogy a magyar nyelvnek hivatalos állását megvédjük és nem engedjük, hogy némely megyék magokat tót, szerb, oláh megyéknek, éppen a törvény, értem a javasolt törvény szerint decretálhassák. Az eredménye lőn, hogy miután a kormányt a szándékunk felől értesítettük, az az alkalomnak örülve, saját részéről fogalmazott egy tervezetet...”²⁴⁸ Nem véletlen, hogy ez az új elképzelés jócskán lefaragott a korábbi albizottsági munkálat eredményeiből. A törvénybe végül bekevert Deák először 1866 végén, a válaszfelirati vita kapcsán megfogalmazott tétele is, miszerint Magyarországon csak egy politikai nemzet létezik, amelybe minden nemzetiség beletartozik, ebbe viszont – és erről sokszor meg szokás feledkezni – a többi mellett beleértette a magyarokat is: „Ma-

²⁴⁵ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1868. máj. 1. OSZK Levelestár.

²⁴⁶ *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868.* Vál., szerk. Schlett István. Budapest, 2002.

²⁴⁷ Schlett: *A magyar politikai gondolkodás...* II/1. 326. Ezzel szemben például Gyurgyák János úgy véli, a modern politikai nemzet deáki fogalma „nem lett más, mint – jobb esetben – ártatlan, de működésképtelen történelmi-jogi fikció, vagy – rosszabb esetben – a magyar szupremáciát, nemzeti felsőbbrendűséget elleplező és elkendőző szemfényvesztés”. Gyurgyák: i. m. 75–76. A fentiekből látható viszont, hogy ennél messzebb Deák nem mehetett már a parlamenti többség miatt sem.

²⁴⁸ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1868. máj. 7. OSZK Levelestár.

gyarországban csak egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármilyen nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja.”²⁴⁹

A parlamenti szünet alatt nem sok történt az uniót szabályozó törvény ügyében. Az elkészült tervezetet a kormány Péchy Manó erdélyi királyi biztosnak is leküldte véleményezés végett; ő némely „nem lényeges módosításokkal” a törvény elfogadását „az erdélyi viszonyok consolidálása tekintetéből igen kívánatosnak és sürgősnek” tartotta. A királyi biztos és környezete több ponton átalakította a leküldött javaslatot, és sürgette annak elfogadását.²⁵⁰ Különösen érzékenyen reagáltak azokra a pontokra, amelyek esetleg alááshozhatnák a románoknak azt a követelését, hogy hívják össze a külön erdélyi országgyűlést. Amellett is érveltek, hogy „valóságos politikai hiba” volna Erdélyt most „magára hagyni”, azaz egyelőre meg kellene hagyni egy kormánybiztost „tágabb vagy szűkebb hatáskörrel”, de erről Péchy később külön tervezetet akart benyújtani a kormánynak. 1868 októberében a minisztertanács abban állapodott meg, hogy „az erdélyi Főkormányzóság feloszlatásával külön készíttendő törvényjavaslattal egyidejűleg majd akkor vétessék tárgyalás alá, midőn a *nemzetiségi kérdés* törvény által elintézve lesz”.²⁵¹ Tehát a kormány is hangsúlyozta a két törvény szoros kapcsolatát.

Az unió törvényjavaslatot október végén ismét tárgyalta a fent említett „uniós bizottság” Mikó Imre vezetése alatt. A tárgyaláson, amelyre ezúttal is Mikó pesti szállásán került sor, a bizottság tagjai mellett jelen volt a belügy-, az igazságügy és a kultuszminiszter is.²⁵² Ekkorra már eldőlt az egyik legvitatottabb kérdés is, ti. hogy a Főkormányzóságot feloszlatják, és az erdélyi törvényhatóságok közvetlenül fognak érintkezni a kormánnyal, bár kompromisszumos megoldásként a királyi biztost egyelőre meghagyták. Az erdélyiek fontosnak tartották a vallásszabadság biztosítását is külön hangsúlyozni. A magyar országgyűlés felhatalmazást kapott, hogy a korábbi magyar törvényeket rendeletileg Erdélybe is bevezesse. A szász

²⁴⁹ Deák beszéde a nemzetiségi törvényjavaslat tárgyában. 1868. nov. 24. *Deák Ferencz beszédei*. III. 101.

²⁵⁰ „Miután még vannak oly vakmerő izgatók, kik kivált a román népet azzal kívánják hitegetni, mintha az unio még törvényesen nem léteznék, mintha a Nagyszebenben egykor tervezett alapon Erdélyben még országgyűlést kellene összehívni, mert a pesti közös országgyűlés törvénytelen lenne, s a jelen állapot nem az ő Felsége akaratából, hanem csak a magyarok erőszakosságánál fogva léteznék sat., s másfelől több szász burocrata sem kételkedik reactionarius törekvéseinek jeleit adni, s a helyzetet helyes és törvényes szempontból felfogni még mindég vonakodik”, ezért sürgős a törvény elfogadása az általa javasolt formában. Péchy Manó a belügyminiszterhez, Kolozsvár, 1868. okt. 5. MOL F 270, 1868/1117.

²⁵¹ MOL K 27, 1868. október 13-i minisztertanács.

²⁵² Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1868. okt. 22. OSZK Levelestár.

egyetemet és a Királyföldet pedig egyelőre meghagyták régi állapotukban, nyilván nem akartak egy újabb frontot nyitni.

A Főkörmányszék feloszlata téhat napirenden volt, de egyelőre különböző elképzelések születtek a jövőt illetően. Péchy korábban egy hosszú emlékiratban fejtette ki ez irányú véleményét a fenntartás mellett érvelve. Ennek folyományaként került be a törvénytervezetbe a „Királyi Biztoság” – később pusztán a királyi biztos és annak személyzete –, amelynek feladata volt némileg helyettesíteni a Főkörmányszéket és valamiféle folytonosságot biztosítani az átmeneti időre.

November elején a minisztertanács behatóan tárgyalta a törvénytervezetet; sajnos a részletes vita anyaga az akkori hiányos jegyzőkönyvezés miatt nem maradt ránk. A végső szót a Főkörmányszék feloszlata ügyében is ekkor mondták ki. A november 6-i minisztertanácson ugyanis már „Királyi Biztoságról” beszéltek, Andrássy és Eötvös „a törvény keresztülvitele céljából” tartották szükségesnek ennek létrehozását, míg az átmenet nehézségei megkívánják.²⁵³ Célszerűnek látták Péchy véleményét még egyszer kikérni, „főleg az átmeneti intézkedések célszerű szabályozása tekintetéből”. Péchy-t táviratilag felhívták Budára, addig a tanácskozást felfüggesztették. A királyi biztos azonban gyengélkedő egészségi állapotára való hivatkozással nem vállalta az utazást, nézeteit táviratban közölte, így csekély „írályi és szerkesztési módosításokkal” a tervezetet elfogadták.²⁵⁴ A kormány végül is a törvényjavaslatot ebben a formájában nyújtotta be az országgyűlésnek.

Az anyaországiak addigra már kissé belefáradtak az erdélyi ügyekbe, az erdélyiek „követelőzésébe” és sajátosságaik hangoztatásába. Jól mutatja ezt Deák humoros megjegyzése is, amellyel az uniós törvényjavaslat szövegét kommentálta, amikor ezt az országgyűlés osztályaiban tárgyalták: „Az unio iránti törvényjavaslat az osztályokon keresztűlment, holnap tartom a központi osztály ülését. Hogy miként van az szövegezve, kitetszik Deák nyilatkozatából, melyet az este hozzám intézett, mondván: A három első paragrafust nem értjük, hanem megbíztuk az előadót, hogy a többi előadóval a központi osztályban értekezvén, fogadja el azt, amit megért, a többi paragrafusára nézve csak sejtjük, hogy mit akarnak, megbíztuk az előadót, hogy a többi előadóval a központban értekezvén, hogy mindenki megértse, fordítsák le *oláhból magyarra*.”²⁵⁵ Végül „a központi bizottmány az unio törvénycikket majdnem újra szerkeszté, kihagyva a Grundrechteket, a tornyokat és azokon a kakasokat”²⁵⁶ – írta Gajzágó. Élénk vita folyt arról is, hogy a királyi biztos belekerűljön-e a törvénycikkbe vagy sem.

²⁵³ MOL K 27, 1868. november 6-i minisztertanács. Jegyzetek.

²⁵⁴ MOL K 27, 1868. november 6-i és 8-i minisztertanácsok.

²⁵⁵ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, 1868. nov. 18. OSZK Kézirattár, Levelestár.

²⁵⁶ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, 1868. dec. 22. Uo.

Négy osztály mellette, négy ellene nyilatkozott, így Wenckheim belügyminiszternek és Zeyk Károly államtitkárnak, akik a királyi biztos megtartása mellett voltak, igencsak kellett lobbizni Bittó későbbi miniszterelnöknél, a kilencedik osztály előadójánál, akinek a szavazategyenlőség miatt döntő szava volt.

Bánffy Albert ironikusan kommentálta a kolozsváriak kérését is, akik a Gubernium meghagyása mellett kérvényeztek. „Furcsák az emberek, eddig kellett unificatio, most, hogy a telekkönyvi hivatalok a kezdődő unificatióknak csak első léptei, már jajveszékelnék; eszembe juttatják azon régi állításomat, mely szerént erősítettem, hogy a nagy unificatióra való törekvést a mieink úgy akarnák magyarázni, hogy minden erdélyi hivatal maradjon nekik, s ami az unio következtében fenn szükségeltetik, arra is ittenieket alkalmazzanak, általában szeretnék a paritás elvét oda is alkalmazni.”²⁵⁷

Gajzágó a kevesek közé tartozott, akik igyekeztek viszonylag elfogulatlanul ítélni meg az erdélyi ügyeket. Az erdélyi képviselők többségének hangulatát 1868 nyaráról sokkal inkább kifejezi egyik legtekintélyesebbüknek, br. Bánffy Albertnek a véleménye: „Sok dologban ámtjuk önmagunkat, mert ha az igazat megvalljuk, minket az unióra nem nagyság, hatalom utáni vágy ragadott, de igen az önfenntartás nemzeti szempontból; mi alárendeltetésünk által nagy áldozatot hoztunk, mert a beolvadás helyett megsemmisültünk, ezért bizonyára némű méltánylást kiérdemelnénk, mert ha semmi érdemünk nem lenne is, annyi bizonyos, hogy M[agyar] o[rszá]g csak általunk lehetett különálló hatalommá, nélkülünk még ma is tarthatatlan. Magyarország csak azáltal erősödhetik, ha Erdélyben a magyar elem iránt bizonyos kedvezményekkel leend, ezt megnyerni törekszik, mert valljuk be az igazat, a szerencse kedvezett nekünk, hogy a világ előtt úgy állunk, mint az erdélyi közvéleménynek képviselői, de igazában nem vagyunk azok, mert a nagy idegen nemzetiségből álló többség ellenünk van, s maga a magyar elem is csak materialis reményeket táplál, ha ezekben csalódik, az unio phantasia gyűlöletté váland; ne adja Isten, hogy megérjük, de tökéletes hitem, hogy ha így nem veszik tekintetbe az erdélyi érdekeket, nem csak tökéletesen mielőbb meg fog változni a közvélemény, de gyűlölettel lesznek mindnyájunk iránt, kikről hiszik, hogy mi félrevezettük.”²⁵⁸

Ilyen előzmények után került sor a törvénytervezet képviselőházi vitájára. A kormány javaslatát a képviselőház kilenc osztályának kijelölt tagjaiból alakult központi bizottság alaposan átdolgozta. A két tervezet

²⁵⁷ Br. Bánffy Albert levele Torma Károlyhoz, Kolozsvár, 1868. jan. 4. Uo.

²⁵⁸ Br. Bánffy Albert levele Torma Károlyhoz, Pest, 1868. jún. 21. Uo.

között azonban nem volt érdemi különbség.²⁵⁹ A számos változtatás nem annyira a lényegre, mint inkább formai szempontokra irányult. A végső változathoz kimaradtak a fejezetcímek, a paragrafusokat összevonták. A változtatás leginkább a vallási viszonyokról szóló részeket érintette, itt a hét szakaszból mindössze egy maradt. Az erdélyi képviselőknek láthatóan még mindig igen fontos volt az erdélyi szélesebb körű vallásszabadság és a felekezetek autonómiájának biztosítása, ezt tükrözi a kezdeti tervezet, de időközben a törvényhozás éppen az uniós javaslattal egy időben tárgyalt több olyan törvényjavaslatot is, amely felszámolta a Magyarország és Erdély közt ilyen téren meglevő különbségek nagy részét.

Közben a román képviselők ismét próbálkoztak az 1867 nyarára elkészített törvényjavaslatukkal. A javaslat elismert közös ügyeket Erdély és Magyarország, illetve Erdély és az összbirodalom között, viszont ragaszkodott Erdély autonómiájához. A közös ügyek esetében ezeket a magyar kormány és a pesti parlament intézte volna, amelybe horvát mintára Erdély is képviselőket küld. A magyarországi választási törvény hatályát Erdélyre is ki kellett terjeszteni, a cenzust pedig a volt kiváltságosokra is alkalmazták volna, azaz megszűnt volna a „régijogon” való szavazás. Ugyancsak a magyar választók számának csökkenését célozta a választókerületek újrászabása – a városok hátrányára. Erdélyben meg kívánták hagyni a külön országgyűlést és a Főkörmányszéket. Közigazgatási reformot léptettek volna életbe, tekintettel a nemzetiségi viszonyokra. A főbb tisztségek elosztásánál és a törvényhatósági hivataloknál ugyancsak tekintettel kellett lenni a románokra. A románok jogait és nyelvük hivatalos használatát törvény garantálta, és Erdély címerébe a románokra utaló szimbólum is belekerült volna. Püscariu kitért még az igazságszolgáltatás egyszerűsítésére és modernizálására, „vándor” úrbéri törvényszékek létrehozására, egy erdélyi hitelbank, kereskedelmi és iparkamara és egy közös román–magyar egyetem felállítására.²⁶⁰

A helyzet és a közhangulat nem kedvezett azonban a kompromisszumnak, mert egyrészt a magyar közvéleményt irritálta a Pronunciamentum-ügy,²⁶¹ másrészt – Püscariu értékelésében – a horvát kiegyezés megerősítette a magyarok pozícióit, és egyre kevésbé hajlottak kompromisszumokra a többi nemzetiséggel. A jobb érdekérvényesítés végett az erdélyi román képviselők is beléptek a nemzetiségi klubba, de a többi nemzetiséget – a

²⁵⁹ Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. VI. Pest, 1868. 362. sz. 254–258. 382. sz. 355–356. VII. köt. 448. sz. 180–183.

²⁶⁰ Suciú: i. m. 91–92.

²⁶¹ 1868 májusában, a balázsfalvi román nemzetgyűlés huszadik évfordulóján tartott gyűlésen a románok elfogadtak egy határozatot, az ún. Pronunciamentumot, amelyben elutasították az uniót és kérték az erdélyi országgyűlés újbóli összehívását. Az ügy nagy visszhangot váltott ki. Lásd a 3.1. alfejezetet.

szerbek és néhány rutén kivételével – nem tudták meggyőzni. Pușcariu szerint a román képviselők a pánszlávizmus támogatóiként tűntek fel, és a magyarok napról napra visszafogottabbak lettek irányukban. A helyzetet jól jellemezte az, ahogy Deák két tűz közé került a nemzetiségi kérdés vitája során.²⁶² Pușcariu és Bohățiel javasolták, hogy Erdélyre nézve külön szabályozzák a nyelvhasználatot, ezt a szászok részéről Rannicher is támogatta, de a képviselőház elvetette. Pușcariu és Bohățiel néhány nappal az uniós törvény tárgyalása előtt felkereste Deákot, kérve, támogassa az előző évben Pușcariu által kidolgozott törvényjavaslatot. Miután azonban Deák esélytelennek látta, és a nemzetiségi klub sem akarta támogatni, lemondtak a törvényjavaslat benyújtásáról.²⁶³

Az erdélyi és magyarországi román képviselők egy része viszont egy határozati javaslatot nyújtott be az országgyűléshez,²⁶⁴ amelyben történeti-jogi érvekre, valamint arra hivatkozva, hogy az uniót 1848-ban egy rendi testület mondta ki, nem pedig népképviselői országgyűlés, kérték, hogy az országgyűlés ne bocsátkozzék az unió tárgyában előterjesztett miniszteri javaslat tárgyalásába, mert „az ily egyesülés üdvös és maradandó csak akkor lehet, ha végleges szabályozásánál nem csak az egyik, hanem a másik ország népeinek érdekei is kellő figyelembe vétetnek”.²⁶⁵ A javaslatot nem vették ugyan figyelembe, de a törvényt előkészítő bizottság jelentése is felhívta a figyelmet két kényes pontra: a választójogi törvény különbségeire és az abszolutizmus kori sajtórendeletek eltörlésének szükségességére Erdélyben. A központi bizottság jelentése leszögezte: „Nem lehet tagadni, hogy az egység tekintetéből kívánatos volna, hogy az eggyé alakult egész ország számára egyenlő és egyaránt kötelező választási törvényt lehetne azonnal életbe léptetni.”²⁶⁶ Ezt úgy hidalták át, hogy mivel a magyarországi törvény is hiányos, nincs értelme az egyik hiányos törvényt a másikkal pótolni, ehelyett a legközelebbi országgyűlésre új törvényjavaslatot kell kidolgozni. Míg azonban a sajtótörvényt illetően hamarosan intézkedett

²⁶² Pușcariu: i. m. 120–127. Pușcariu szerint a magyarok emlékezetében friss volt még Moldva és Havasalföld egyesülése, és ennek ellensúlyozására akarták az uniót Erdéllyel. Szerinte a nemzetiségek koalíciója Temesvárt, illetve az országgyűlésen adta meg az utolsó lökést Erdély teljes beolvasztásához, addig szerinte a kormány nem döntött még és függőben volt, hogy ne hagyják-e meg az autonómia egy részét. Uo. 128.

²⁶³ Uo. 127.

²⁶⁴ Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. VII. Pest, 1868. 391. sz. 9–10. A határozati javaslat beadói (a kötetben szereplő helyesírás szerint) a következő képviselők voltak: Macellariu Illés, Tinku Ábrahám, Petko Lázár, Tulbás János, Balomiri János és Simon, Dobránszky Adolf, Hodosiú József, Borlea Zsigmond, Babes Vince, Varga Flórián, Mocsonyi Antal, György és Sándor, Román Sándor, Medán Endre, dr. Svetozar Miletics, Popovics Zsigmond, Wlad Alajos, Popovics-Desseanu János.

²⁶⁵ MOL K 2 Országgyűlési levéltár, Képviselőház és nemzetgyűlés, Képviselőház elnöki és általános iratai, 1865–68-as országgyűlés, 1868/4890.

²⁶⁶ Uo. 1868/4881.

a kormány, a választójogi törvény egységesítése megoldatlan maradt egészen a dualista korszak végéig.

Az uniós törvény képviselőházi vitájára mindössze egy napot szántak, igyekezve a szenvedélyes összeszólalkozásokat lehetőleg elkerülni. Ennek ellenére a törvénytervezet tárgyalására felzaklatott kedélyekkel került sor, ami nem csoda, hiszen a megelőző napokban zajlott a nemzetiségi törvény vitája. Ezt mutatja az Ilie Măcelariu képviselő beszéde közben kialakult jelenet,²⁶⁷ vagy az, hogy egy másik román képviselőtől, aki nem tudott magyarul, megvonták a szót, mert beszédét olvasta,²⁶⁸ hogy aztán később mégis engedélyezzék a szólást. Az alapvető probléma azonban a nézetek összeegyeztethetetlenségében rejlett. Ahogy Tincu román képviselő mondta: „A magyarok részéről ezen kérdés nemzetegységi tekintetből pártoltatik, úgy a románok is ezt nemzeti szempontból tekintik.”²⁶⁹ Az Ilie Măcelariu és más román képviselők határozati javaslata, amelyben az erdélyi országgyűlés összehívását kérték, inkább elvi deklaráció volt, hiszen beadói is nagyon jól tudták, hogy elfogadásának nincs semmi esélye. Egy másik erdélyi román képviselő, Iosif Hossu nem támogatta Măcelariuék határozati javaslatát. Hossu szerint az erdélyi országgyűlés összehívásának nem lenne értelme a jelen helyzetben, hiszen ugyanaz a helyzet, mint 1848-ban vagy 1865-ben volt: „lennének olyanok, kik az uniót szívökből pártolnák, lennének olyanok, kik az uniót semmi szín alatt nem fogadnák el, és lennének olyanok, kik feltételes uniót kívánnának”,²⁷⁰ tehát patthelyzet alakulna ki.

A vitában különben még a korszakhoz képest is túltengett a jogi rabulisztika. Hosszan vitatkoztak azon, hogy az erdélyi 1848:I. törvénycikk átment-e mindhárom szakaszon, amelyet az 1744:IX. törvénycikk előírt (*confirmatio*, *sanctificatio*, *autenticatio*), tehát törvényerőre emelkedett-e vagy sem. Az erdélyi román és szász képviselők utolsó szalmaszálként kapaszkodtak a történeti jogba. Jóval pragmatikusabbak voltak a magyarországi román képviselők vagy az erdélyiek közül Iosif Hossu²⁷¹. Hossu tisztában volt azzal, hogy az erdélyi országgyűlés összehívása kivihetetlen követelés, ezért történeti jogok helyett a jogegyenlőség követelésére építette érvelését, és éppen a teljes unió nevében követelte a magyar választási törvény alkalmazását Erdélyre nézve is. Hossu jól ráértett a törvényjavas-

²⁶⁷ Măcelariu románul kezdte beszédét, de a közbekiabálások és az elnöki rendreutasítás miatt végül is nem mondta el.

²⁶⁸ A házszabály szerint tilos volt beszédet olvasni.

²⁶⁹ Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XI. Szerk. CCCXXX. ülés, 1868. dec. 1. 238.

²⁷⁰ Uo. 244.

²⁷¹ A kormány honorálta a „mérsékeltet”, Hossut (vagy Hosszú Józsefet) miniszteri tanácsossá nevezték ki.

lat egyik gyenge pontjára, az ugyanis – ahogy már láttuk – továbbra is érvényben hagyta a képviselőválasztásról ideiglenesen rendelkező 1848:II. törvénycikket, amely szűkebbre szabta a választójogot Erdélyben, mint Magyarországon. A magasabb cenzus nyilvánvalóan a magyaroknak és szászoknak kedvezett, de egyelőre régi jogon a székelyek széles tömegei is választójoggal rendelkeztek. Az erdélyi magyar elit nem akarta a választójog kiszélesítését, hiszen az 1863-as helyzet megismétlődésétől tartottak, amikor a magyarok csak a Székelyföldön és a városokban tudtak mandátumot szerezni. A nyers politikai érdeket azonban semmilyen szép ideológiával nem lehetett igazolni; nem véletlenül nem is reagáltak rá a magyar szónokok.

Ha eltekintünk az országgyűlés illetékessége fölötti vitától, a törvényjavaslat másik kényes pontját a sok ideiglenes megoldás jelentette. A kapkodásban több kérdést nem sikerült megoldani, így ezeket későbbre halasztották. Jakob Rannicher szász képviselő kifogásolta, hogy a törvény az országgyűlést ideiglenes intézkedésre, „sőt a végrehajtó hatalomnak adandó felhatalmazásokra hívja fel”.²⁷²

A vitában a magyar képviselők alig szólaltak fel, mert a belügyminiszter megkérte őket, hogy az idő rövidségére való tekintettel álljanak el beszédüktől. A néhány magyar hozzászóló részint a románok és szászok érveit akarta cáfolni, részint hazafias frázisokat pufogtatva fejezte ki örömet a törvény fölött. Hiába hangoztatta Alexandru Bohățiel Naszód vidéki főkapitány, hogy „egyesülés legyen a szívekben, egyesülés legyen a közös érdekekben, s e közös érdekek kapcsa tartsa fenn az uniót, s nem a törvény rideg betűje”, hiába fejezte ki Michael Binder szász képviselő abbeli reményét, hogy a képviselőház „az egyformaságért a valódi egyenlőséget nem akarja föláldozni”, hiába kért Vincențiu Babeș méltányosságot. Babeș különben néhány más román és szász képviselő mellett a Magyarország és Horvátország közti szerződéshez hasonló uniós szerződést szeretett volna Erdély számára is kieszközölni, az autonómia fenntartásával.

Jól mutatja azonban a hangulatot a központi bizottság előadójának, Csengery Imrének a zárszava. Szerinte „hasztalan erőpazarlás” hátráltatni vagy feltételekhez kötni az uniót.²⁷³ Nemcsak a kormány, de a parlamenti többség is a törvény azonnali elfogadása mellett volt, és minden kifogást, illetve megjegyzést fölösleges akadékoskodásnak tekintett.²⁷⁴ A törvény

²⁷² Uo. 241.

²⁷³ Uo. 259.

²⁷⁴ Ugyanez figyelhető meg az erdélyi magyar közvéleményben. A kolozsvári *Magyar Polgár* „A nemzetiségi kérdés ultrái” című cikksorozatban vitatkozott a nemzetiségi képviselők álláspontjával: „Mit akarnak a nemzetiségi képviselők? Oly törvény kell nekik, mely szétदारolja az állam területumát, mely a nemzetiségek szerint külön törvényhatóságokat kerekítsen ki, s e nyelvetterületekben kizárólag a majoritás nyelvét – mert hazánk ethnographiai

részletes vitája is ugyanaznap délután zajlott, akkor azonban már az egyetlen vitás pontot a szász ispán kinevezése képezte. A végső szavazásra másnap, december 2-án került sor; végül apróbb módosításokkal a központi bizottság törvényjavaslatát szavazták meg.

Az uniós törvény (1868:XLIII. tc.) az 1848-as törvényekre hivatkozott mint jogalapra, hiszen – mint már láttuk – a magyar fél szemében az unió csak az 1848-as állapotok helyreállítása volt. Miután az 1.§ újólag megerősítette a nemzetiségi előjogok megszüntetését és az állampolgárok egyenjogúságát, a 2.§ kimondta: „Erdély külön törvényhozása az 1848-ik évi pozsonyi VII. és kolozsvári I. törvénycikknél fogva meg levén szüntetve, a törvények hozásának, eltörlésének és magyarázásának alkotmányos jogát az erdélyi területre nézve is kizárólag Magyarország törvényesen megkoronázott királya és törvényesen összehívott országgyűlése gyakorolják.”²⁷⁵ A törvény szabályozta az országgyűlési képviseletet, ideiglenesen érvényben hagyva a kolozsvári 1848: II. törvénycikk rendelkezéseit, csak a Főkormánysház helyett a szervezés most a belügyminisztérium hatáskörébe került át. A 6. § ugyanis kimondta: „A kormányzat az erdélyi területre nézve is a törvények értelmében ő Felsége magyar felelős ministeriuma által gyakoroltatik.”²⁷⁶ Ezzel összefüggésben a Főkormánysházat segédhivatalaival együtt 1869. május 1-i hatállyal feloszlatták. A továbbiakban rendelkeztek a törvényhatóságok szervezéséről, az ezek élére kinevezett főtisztokról, az eltérő törvényekről, az úrbéri és egyházi viszonyokról. A törvény minden fontosabb kérdést érintett, ha nem is oldotta meg azokat. Megfigyelhető, hogy rendelkezéseiben a jogkiterjesztés elvét alkalmazták: ahol az erdélyi törvények voltak a liberálisabbak, mint például az egyházi ügyek és vallásszabadság kérdése, ott ezeket hagyták érvényben, kiterjesztve ezt a görög és örmény katolikus, valamint görögkeleti egyházakra is. Az úrbéri kárpótlások ügye viszont a magyarországi 1848-as törvények hatálya alá esett. Egyelőre az egyes törvényhatóságok autonómiáját is tiszteletben tartották, mindössze a Főkormánysház helyett – a törvény értelmében – a kormány gyakorolta ezután a felügyeleti jogot. A megyék végleges szervezésére azonban nem került sor, úgyszintén függőben hagyták a Királyföld rendezését. A szászok amúgy is sérelmezték, hogy a törvény

helyzete folytán, főleg Erdélyben a lehetetlenséggel határos csak egy nemzetiség által lakott kerületek alakítása – tegye uralkodóvá, s így létet adjon a zsarnokság egyik legutálatosb fájának, a többségének a jogaitól megfosztott kisebbség fölött, mely szüntesse meg a központi államhivatalok, a törvényhozás és felsőbb administratio nyelvének egységét...” *Magyar Polgár*, II. évf. (1868. dec. 4.) 144. sz. Egy másik kolozsvári lap szintén úgy vélte, hogy a nemzetiségek boldogsága nem a „nemzeti különködésben”, hanem a haza általános szabadságában rejlik. A nemzeti kérdés. *Kolozsvári Közlöny*, XIII. évf. (1868. nov. 3.) 130. sz.

²⁷⁵ XLIII. törvénycikk. Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *Magyar Törvénytár*. VI. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 486.

²⁷⁶ Uo. 487.

eltörölte a szász ispán szabad választását (ami mellel a gyakorlatban már jó ideje nem érvényesült). Különösen kényes volt a szász autonómia kérdése, amelyhez egyelőre nem nyúltak, bár a szász egyetem bírói hatóságot nem gyakorolhatott, és a törvény ismételt leszögezte a Királyföld területén lakó minden nemzetiségű honpolgár egyenjogúságát.

Az igazságszolgáltatás területén is roppant bonyolult volt a helyzet. Erdélyben a neoabszolútizmus idején egy sor osztrák törvényt léptettek életbe. Az osztrák polgári törvénykönyv, a sajtórendtartás, a bányatörvény, a telekkönyvre vonatkozó szabályozás továbbra is érvényben maradt. Bár ezek eltörlése és a jogrend egységesítése a magyar és székely törvényhatóságok feladatainak állandó témája, az igazságszolgáltatás terén az egységesítés hosszan elhúzódó folyamat volt. A törvény meghozásának idején még érezhető a szándék, hogy megnyugtassák az erdélyieket; a románok és szászok ellenérzéseit a politikai jogok garantálása, illetve az autonómia részleges továbbélése révén kívánták leszerelni. Szimbolikus jelentőségű, hogy a törvény 1.§-a felidézte a kolozsvári 1848:I. törvénycikket: „Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenjogúnak nyilvánított, s Erdélynek minden ezzel ellenkező törvénye eltöröltetett”, és a jelen törvény által is „az egyesült Magyarország és Erdély összes honpolgárainak egyenjogúsága polgári és politikai tekintetben újabban is biztosítottatik”.²⁷⁷

Az országgyűlés véget ért, és az erdélyi románok most még inkább úgy látták, ki vannak szolgáltatva a magyarok kényének-kedvének.²⁷⁸ A csalódott románok a politikai passzivizmus mellett döntöttek. Az uniós (és a nemzetiségi) törvénnyel azonban nem csak a románok, de a szászok sem voltak megelégedve. Amikor híre ment, hogy az éppen ülésező szász egyetem a két törvény ellen felterjesztést készül tenni a kormányhoz és az országgyűléshez, felmerült a gyűlés feloszlásának gondolata, attól tartva, nehogy a románok is kövessék a példát. A leváltott Konrad Schmidt helyét elfoglaló Moritz Conrad ideiglenes szász ispán azonban sietett megnyugtani a kormányt: egyrészt arra hivatkozott, hogy akkor még nem tudtak a törvények szentesítéséről, másrészt a „jövőre nézve hasonló fellépésre többé alkalom nem nyílik”.²⁷⁹

A felemásra sikerült törvény – és elfogadásának körülményei – jól jelzi(k) az integráció nehézségeit és buktatóit is. Erdély uniója ugyanis a kezdeti elképzelésekhez képest jóval bonyolultabb feladatnak bizonyult, és bár a gazdasági és társadalmi modernizáció terén sikeres időszak következett, a nemzetiségekkel való „belső kiegyezés” nem járt sikerrel. Ezt mutatja többek között a kiegyezés és az unió eltérő értékelése mind a mai napig a magyar és a román történetírásban.

²⁷⁷ Uo. 486.

²⁷⁸ Pușcariu: i. m. 129. A magyarokkal vagy nem tudtak, vagy nem akartak megegyezni – tette hozzá Pușcariu, ráadásul a passzivitásba vonulás szerint hiba volt és tovább tetézte a bajt.

²⁷⁹ MOL F 270, 1868/1583.

3.

ERDÉLY ÉS MAGYARORSZÁG „EGGYÉALAKULÁSA”. A KIRÁLYI BIZTOS HIVATALI MŰKÖDÉSE

3.1. A királyi biztos feladatai. A nemzetiségi kérdés

Az előzőekben már láttuk, hogy a királyi biztos elsőrendű feladata Magyarország és Erdély egyesülésének gyakorlatba ültetése volt; emellett a kedélyek megnyugtatótását, valamint a nemzetiségi és vallási súrlódások csillapítását várta el tőle a kormány. Úgyszintén feladatai közé tartozott, hogy az erdélyi állapotok részletes tanulmányozása nyomán javaslatot tegyen a kormánynak a szükséges intézkedések, főképp a hivatali személyzetben szükséges változtatásokat illetően, valamint lépéseket tegyen, hogy Erdélyben is minél előbb sor kerüljön a törvényhatóságok alkotmányos szervezésére.¹ Emellett a királyi biztos mint a Főkormányshék elnöke átvette a közigazgatási ügyek intézését, a Gubernium felosztásáig mintegy közvetítő szerepet játszva a kormány, illetve az egyes minisztériumok és az erdélyi törvényhatóságok között. Ezenkívül a Főkormányshék felügyelte a rendőri és „állambiztonsági”, valamint a katonasággal kapcsolatos ügyeket és a sorozásokat, a törvényhatóságok költségvetését, a középületeket, a közmunkát és közlekedést, a kereskedelmet és iparügyeket, a közegészségügyet, az egyházakat és iskolákat, a közalapokat, és a keretében működött az ún. római katolikus bizottmány is. A Főkormányshék felosztása után is rá hárult az egykori kormánysherv feladatainak egy része.

Az unió létrejöttét és a megváltozott közjogi helyzetet fejezték ki szimbolikusan az új pecsétek és címerek is. 1867 júliusában a királyi biztos intézkedett, hogy „a m[agyar] korona tartományainak egy független felelős m[agyar] minisztérium kormányzása alá helyezése következtében az erdélyi részekben létező és közigazgatási felügyelet alatt álló országfeljedelmi hatóságok és hivatali közegek az osztrák összes birodalom köze-

¹ Lásd a királyi biztos hatáshörének leírását a Függhékben. MOL K 26, 1867/36.

gei lenni megszűnven, rendelkeztem az iránt, hogy az érintett hivatalok az eddigi »császári királyi« címzés helyett a »magyar királyi« elnevezést használják”.² A kétfejű sasos címer és pecsét helyett is újat javasolt, így a minisztérium jóváhagyása után utasították a hatóságokat, hogy a pecsétek és címerek „az egyesült Magyarhon és Erdély egymás mellé illesztett címeivel és a hatóságot elnevező magyar körülírással láttassanak el”.³ Ennek nyomán aztán szimbolikus harc indult különösen nemzetiségi vidékeken a címerek és pecsétek cseréje kapcsán.

A helyzet – ahogy az előzőekben is láthattuk – igen bonyolult volt Erdélyben. A közigazgatás átszervezését egyelőre elnapolták, a kormány a királyi biztoson és a megyék élére állított új főispánokon keresztül próbálta meg a törvényhatóságokat kézben tartani. Az unióval szemben el-lenséges magatartást tanúsító szász ispánt 1868 februárjában leváltották, helyébe a lojalis Moritz Conrad lépett. Ez azonban korántsem oldotta meg a problémákat.⁴

Az erdélyi románok és az unió

Az egyik legsúlyosabb problémát – mint ahogy ezt már láttuk – a nemzetiségi kérdés jelentette. A románok nem ismerték el Erdély unióját, a szászok többsége ha nem is utasította el nyíltan, de szintén ellenkezéssel fogadta. A kormány előtt nem voltak ismeretlenek a szászok és különösen a románok ellenérzései, hisz álláspontjuk már az 1865 decemberére összehívott kolozsvári unió gyűlésen világosan körvonalazódott. Az uniót akkor mindössze 4 román és 6 szász képviselő szavazta meg.⁵ Úgy tűnik azonban, a magyar kormány nagyon óvatosan akart a kérdés rendezéséhez fog-ni; reménykedtek, hogy a szász – és esetleg a román – elit az engedményekért cserébe belenyugszik Erdély autonómiájának felszámolásába. Ahogy az egyik erdélyi ellenzéki lap írta: a kormány nem sietett a beolvasztással, mert „szörmentében akart bánni Erdéllyel a nemzetiségi ügy miatt”.⁶ Erre több jelet is találunk, de nagyon tanulságos Péchy Manó királyi biztosnak a törvényhatóságok szervezése kapcsán még erdélyi működése kezdeti időszakában kifejtett véleménye. Ezt egy hosszabb idézettel illusztrálom: „Meglehet, hogy a románok az általános választások következtében – a

² MOL F 270, 1867/152.

³ Uo. 1867/184.

⁴ A szász autonómia szűkítése kapcsán kibontakozó elkeseredett vitát a 4.3. alfejezet tárgyalja.

⁵ 1865. december 9-én mondták ki az unió érvényességét. 29 román és 26 szász az unió ellen szavazott. Különben a 48 román képviselő egy része tüntetően távol maradt az ülésekről. Az uralkodó elrendelte, hogy Erdély is képviseltesse magát a pesti országgyűlésen, ezután december 25-én elnapolta az országgyűlést. Szász: Az abszolutizmus kora... 1505.

⁶ *Magyar Polgár*, 1868. szept. 2. Idézi Szász: Politikai élet... 1625.

fennebbi érveknél fogva – talán itt-ott vissza fogván vonulni s a passzivitás terére lépendenek, de ezen netalán bekövetkezhető – és tagadni nem lehet – figyelemre méltó körülménynek komoly és beható megfontolása után azon kérdésre kell fő figyelmünket fordítani: vajon a magas kormányra nézve mi lesz kellemetlenebb? és az általános közvéleményt mi fogja inkább felizgatni: az-e, ha a románok – kiknek egészben rögtöni megnyerése okszerűleg különben sem lehet feltehető – itt-ott visszavonulnak és a passzivitás terére lépnek? vagy ha az 1861-iki tisztikarnak visszahelyezése és csak a hézagoknak választás általi betöltése – mely rendelkezés közbevetőleg csakis a visszahelyezendő 1861-iki tisztviselőket elégítené ki – az összes magyar és székely lakosságot és értelmiséget ki nem elégítve, részökről általános elégedetlenséget idézne elő, és az emiatti keserű kifakadások a hírlapok útján fennhangon hangsúlyoztatnának? Ez esetben könnyen azt mondhatnák a magyarellenés bécsi hírlapok – éspedig a kárörömnek kelő hangsúlyozásával –, hogy azon nem csodálkoztak volna, ha a magyar kormány a románok megrögzött ellenszenvét rögtön le nem győzheti, de azt, hogy a magas kormány még a velők oly nagyon hasonszenvező magyarokat és székelyeket sem volt képes nem csak kielégíteni, sőt azokat is elégedetlenné tette: ezt bajosan lehetett volna feltenni! A románok pedig sokkal ildomosabbak és álnokabbak, semhogy csakis azért, mivel az 1861-diki tisztikar visszahelyeztetett, meglegedéseket nyilvánítani és ezáltal a kormánynak némi elégtételt adni hajlandók lennének.”⁷ A magyar kormánynak tehát elsősorban az erdélyi magyarok érdekeire és kívánságaira kellett tekintettel lenni, hiszen a románok megnyerése amúgy is bizonytalan kimenetelű vállalkozás volt. Erdély integrálása az erdélyi magyar politikai elit nélkül nem volt lehetséges, ezért bizonyos kérdésekben valószínűleg kevésbé tapintatosan jártak el, mint azt különben a magyar kormány tette volna.

Az erdélyi románok kiegyezéshez való viszonyulásáról már volt szó. Időben kissé visszalépve: már a magyar kormány kinevezése után, 1867 február–márciusban az erdélyi román képviselők akcióra készültek Pesten. Ők korábban azzal indokolták a pesti országgyűlésen való részvételüket, hogy ez tulajdonképpen koronázó országgyűlés, és az uralkodó Erdély nagyfejedelme is, tehát az erdélyi képviselők részvétele – a kor kedvelt kifejezését használva – „ildomos”. Kolozsvári előzetes értekezletükön azonban arról döntöttek, hogy az 1866-os memorandum szellemében fognak tevékenykedni, és nem ismerik el a magyar országgyűlés illetékességét Erdélyre nézve. Míg a magyarországi románok a nemzetiségek klubjába léptek be, az erdélyiek március elején létrehoztak egy saját klubot Ilie Mă-

⁷ Péchy Manó felterjesztése a minisztertanácsnak az erdélyi közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezéséről. MOL K 148, 1867-III-2261.

celariu szerdahelyi képviselő, főkormányzékai tanácsos vezetésével. Fellépésüknek azonban nem volt különösebb súlya, mert a kevés erdélyi román képviselő is megoszlott az aktivista és passzivista irányzat között, nem is beszélve az olyan kiközösített „unionistákról”, mint Iosif Hossu. A passzivisták tábora tulajdonképpen négy képviselőből állt: ők március elején demonstratív módon elhagyták a termet, amikor a képviselőház megszavazta a következő évi adókat és újoncozást, mivel szerintük a magyar országgyűlés nem illetékes törvényeket hozni Erdélyre nézve. Vezetőjük Ilie Măcelariu volt. Ezzel szemben Ioan Pușcariu, akkor még Fogaras vidéki főkapitány, aki csak március elején érkezett fel Pestre, úgy értékelte, hogy a megváltozott helyzethez kell alkalmazkodni, és célszerűbb, ha előbb testületileg felkeresik a minisztereket és más befolyásos politikusokat és tárgyalnak velük Erdély integrációjának feltételeiről. Pușcariu el is kezdte a tárgyalást a kormány egyetlen erdélyi miniszterével, Mikó Imrével.

Közben az erdélyi román sajtóban különböző híresztelések láttak napvilágot; szemükre vetették a képviselőknek, hogy nem lépnek fel elég határozottan és nem tiltakoznak Erdély uniója ellen. Az elszigetelődő Măcelariu erre egyéni akcióba kezdett, és 1867. március 7-én demonstratív módon románul szólalt fel a parlamentben – a szebeni diéta törvényeire hivatkozva –, ezzel aztán kisebb felzúdulást okozott. A kedélyeket Deák Ferenc csillapította le. Ugyanakkor megpróbálta átadni unióellenes tiltakozását is a képviselőház elnökének, amelyben törvényekkel igyekezett bizonyítani Erdély önállóságát és az unió érvénytelenségét. Măcelariu szerint a 48-as unió törvény, amelyet Kolozsváron terror hatására szavaztak meg, törvénytelen, igazságtalan és immorális. Az 1848-as törvényeknek nincs tehát törvényerejük, míg a szebeni diéta határozatait az uralkodó szentesítette és érvénybe is léptek. Az utolsó erdélyi országgyűlést az uralkodó csak elnapolta, nem feloszlatta, ezért is mentek el a román képviselők a pesti országgyűlésre. A nyilatkozat szerint az unió a Magyarországra való teljes beolvasztás révén az erdélyi románok mint politikai nemzet megsemmisítését tűzte ki célul, mivel Magyarországon a legelnyomóbb törvények vannak érvényben a nemzetiségekkel szemben. Az unió azonban szerinte még nyitott kérdés.⁸ Măcelariu a provokatív gesztus után elhagyta

⁸ Suci: i. m. 49–62. Măcelariu érvelését röviden összefoglalva: A Diploma Leopoldinum biztosította Erdély autonómiáját, majd ezt 1722-ben a Pragmatica Sanctio is megerősítette, kimondva Erdély önállóságát Magyarországhoz és a Birodalom többi tartományaihoz viszonyítva. Magyarországgal Erdélyt csak a közös uralkodó köti össze, semmilyen más kapocs nem létezik köztük. Az Októberi Diploma és a Februári Pátens ugyancsak elismerte Erdély autonómiáját. Uo. 63–66.

az országgyűlést,⁹ de nem hagyott fel a tiltakozással.¹⁰ Tette nyomán szolidaritási hullám bontakozott ki: Măcelariut táviratban üdvözölte többek között Ladislau Popp és Iacob Bologa, az erdélyi Legfelsőbb Törvényszék elnöke és bírása,¹¹ de egyre-másra érkeztek a több tucat aláírással ellátott köszöntő iratok az erdélyi románoktól. A bukaresti *Românul* című lap is csatlakozott az ünnepléshez.¹² Választói is gratuláltak fellépéséhez, Erdély autonómiájának védelméhez. A több szerdahelyszéki falu pecsétjével ellátott levélben kifejezték abbéli elhatározásukat: nem engedik, hogy ismét „megtűrtté” váljanak az ősi földön.¹³ Șaguna lapja, a *Telegraful Român* – akárcsak a *Gazeta* – elismerően írt a felszólalásról, megjegyezve, hogy ha a Reichsratban lehetett más nyelven beszélni, mint németül¹⁴, a magyarok is gesztust gyakorolhattak volna, és ezzel megnyugtathatták volna a nemzetiségeket. A magyarok tévednek, ha azt hiszik, hogy a románok tétlenül fogják tűrni politikai jogaik csorbítását.¹⁵ A hangulatot tovább mérgesítette Péchy Manó fogadtatása az erdélyi románok részéről, amint arról az előző fejezetben már szó volt.

A magyar kormány egyik első feladatának tekintette rábírní az uralkodót a szebeni tartománygyűlés határozatainak visszavonására és a kolozsvári országgyűlés feloszlátására. A két tervezetet Péchy Manó királyi biztos javaslata nyomán fogadta el a minisztertanács, ő – ahogy jelentésében írta – „az alkotmányos állapotot Erdélyben azáltal véli eszközölhetőnek, ha a közjogi kérdések iránti zavarok megszüntetnek; ezen cél elérésére pedig kettőt tart szükségesnek, hogy ti. a kolozsvári országgyűlés, mely csak elnapoltatott, végképp feloszlattassék, s ezáltal az *Unió kérdése* bevezített tényül tüntetessék fel, és hogy a szebeni országgyűlésnek határozatai hatályon kívül helyeztessenek, melyek Erdélynek a birodalombani közjogi viszonyait más alapon rendezik, mint a közösügyi viszonyok legközelőbb történt szabályozása igényli”.¹⁶ A két kérdést a kormány kívánságának megfelelően az 1867. június 20-i királyi leirat rendezte véglegesen. Ez első-sorban az erdélyi magyarok megnyugtátását szolgálta, hiszen a kialakult

⁹ Barițiu szerint Măcelariu már otthon arra készült, hogy románul fog felszólalni a parlamentben.

¹⁰ Például Erdélyből próbálta rávenni a Pesten maradt erdélyi román képviselőket, hogy ne szavazzák meg a kiegyezési törvényt, a két ország „természetellenes pártását”. Suciú: i. m. 74.

¹¹ Uo. 69–70.

¹² Ezeket hosszan ismerteti Suciú: i. m. 69–84.

¹³ Uo. 79.

¹⁴ Igaz, azt már nem tették hozzá, hogy erre hány-szor került ténylegesen sor. 1862 végéig összesen öt alkalommal szólaltak fel más nyelven, utána már csak 1867-ben találunk újból nem német nyelvű hozzászólást. Deák Ágnes: Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. *Magyar Kisebbség*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz. 29.

¹⁵ *Telegraful Român*, XVI. évf. (1867. márc. 2/14.) 18. sz. Idézi Suciú: i. m. 78–79.

¹⁶ MOL K 27, 1867. június 16-i minisztertanács.

hangulatot mutatja Zeyk Károly levele is: „Hogy vették a magyarok? hogy a románok a kolozsvári országgyűlés elosztását és a szebeni törvénycikkek hatályon kívüli tételét? Akit ez sem győz meg arról, hogy a kormány a legjobb szándékkal van irányunkban, s akarja az uniót, avval nincs mit beszélni.”¹⁷ Kemény György Torda megyei főispán egyenesen úgy értékelte, hogy ezáltal „az unió ténnyé lőn”.¹⁸ Az erdélyi román politikusok ezzel szemben úgy látták, hogy az uralkodó kivételes állapotot vezetett be, kiszolgáltatva őket a magyar kormány kényének-kedvének.¹⁹ Ez ellen több helyen nyilvánosan is tiltakoztak, így Belső-Szolnok vármegye állandó bizottmányának gyűlésén 30 román bizottmányi tag feliratot indítványozott az ügyben a kormányhoz, amelyben sajnálatát fejezte volna ki a megye „a román nemzet nemzeti egyenjogúságára” vonatkozó törvények hatályon kívül való helyezése miatt, valamint kérték, hogy „Erdélynek magyarországhozzi államjogi viszonya intéztessék el egy erdélyi országgyűlésen”. A bizottmány elvetette a felirati javaslatot, mivel egyrészt az ellenkezik Magyarország „állami közjogával”, másrészt „a nemzetiségi viszonyok állandó és biztos megállapítása” a törvényhozásra tartozik, de reményét fejezte ki, hogy az akkor még készülőben levő nemzetiségi törvény által a kérdés „minden e hazában lakó nemzetiségre nézve kibékítőleg meg fog oldatni”.²⁰

A magyarok egyrészt nem voltak még teljesen biztosak az uralkodó és a bécsi centralista körök szándékaiban, tehát féltek, hogy a kiegyezés és az unió reverzibilis folyamat. Másrészt az erdélyi állapotok adtak okot a fejtörésre, mert két összeegyeztethetetlen elvárást kellett volna egymáshoz közelíteni és valamiféle kompromisszumot találni. A románok megnyerésével – mint a fenti idézetből is kitetszik – próbálkoztak ugyan, de ezt főként bizonytalan kimenetelű vállalkozásnak ítélték; a fennálló állapotok pedig – a szász autonómia, a széles nyelvi jogok – precedenst jelenthettek Magyarország többi nemzetiségei számára. 1867. február elején a magyar országgyűlésben román és szerb képviselők törvényjavaslatot nyújtottak be, amelyben közigazgatási és nyelvi autonómiát követeltek. A magyar politikusok azonban nem kívánták Magyarországot Erdély mintájára átalakí-

¹⁷ Zeyk Károly levele Torma Károlyhoz, Pest, 1867. jún. 23. OSZK Levelestár.

¹⁸ Kemény György főispán megnyitóbeszéde. Torda vármegye képviselő bizottmányának közgyűlése, 1867. aug. 1. KmOL F 18 Torda vármegye levéltára, 867. sz.

¹⁹ Barițiu így írt erről: „Dintr-odată cu publicarea acestor două rescripte ministerului unguresc i s-a dat mână liberă asupra Transilvaniei, adică această țară a fost pusă în stare ce se zice excepțională și discreționară, ca să o guverneze ministerul nu atât după legi, ci după cum va afla el cu cale.” George Barițiu: *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*. III. Sibiu, 1891. 454.

²⁰ Belső-Szolnok vármegye állandó bizottmányának közgyűlése, 1867. júl. 15–17. KmOL F 173 Belső-Szolnok vármegye levéltára, 152. sz.

tani, a cél éppen az ellenkező volt: Erdélynek „magyarhoni lábra állítása”, ennek érdekében nevezték ki a királyi biztost is.

Többé-kevésbé ezt várták el az erdélyi magyarok is a kormánytól. Ha a beolvasztás mikéntje körül voltak is nézetkülönbségek, de abban nagyrészt egyetértettek, hogy a kormánynak határozottan kell fellépnie a románok és szászok unióellenes törekvései ellen és erősítenie kell a magyarok pozícióit Erdélyben. Kőváry László június elején feltette a szónoki kérdést: „vajon jogos, méltányos, az állami és társadalmi igényeknek, céloknak megfelelő-e azon felfogás, miszerint Erdélyben a politikai vezérlet a magyar nemzetet méltán illeti, vagy pedig eljött-e már az idő, hogy azt a nagyobb numerica quantitással dicsekvő más nemzetiségnek adja át?” Miután sorra vette a politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális állapotokat, a magyaroknak a szabadság meghonosítása terén szerzett érdemeit, levonta a következtetést: „Hogy a román nemzetnek fáj és fájhat az, hogy a Bach–Schmerling-rendszer alatt nem annyiban szerzett, mint fegyverül kapott súlyokat a mérlegben más politikai factorok felbillentik – azt megengedjük; de azt a román nemzet egyeseinek is be kell látni, hogy e súlyt ma már alkotmányos úton, csak politikai ildom határai közt lehet kellő érvényre emelni. Ki békés úton akarja elérni, annak nem szabad a közelítés hídjait felszedni, ki más úton akarja, annak nem szabad a visszavonulás hídjait felégetni.”²¹

A kormánynak rövidesen csatlakoznia kellett a románokat illető – amúgy sem túl vérmes – reményeiben, bár, mint láttuk, kezdettől fogva számoltak passzivitásukkal, ha nem is olyan mértékben, ahogyan ezzel hamarosan szembesülniük kellett. Említettük már, hogy a balázsfalvi román nemzetgyűlés huszadik évfordulóján tartott gyűlésen, 1868 májusában a románok elfogadtak egy határozatot, az ún. Pronunciamentumot, amelyben elutasították az uniót és a magyar országgyűlés illetékességét Erdély ügyeiben, kérték az erdélyi országgyűlés újbóli összehívását, valamint a Nagyszebenben 1863–64-ben hozott törvények életbeléptetését.²² A Pro-

²¹ K. L. [Kőváry László] vezércikke. *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 2.) 65. sz.

²² Az 1868. évi balázsfalvi Pronunciamentum, 1868. máj. 15. In: Kemény G. Gábor: i. m. 83. A határozatot Ioan Rațiu fogalmazta korábban, nyilvánossá 1868. augusztus 27-én vált, miután megjelent a pesti román lap, a *Federațiunea* hasábjain. A szerkesztők ellen per indult a kiáltvány közzlése miatt, a pesti esküdtszék egyévi börtönre ítélte Alexandru Roman szerkesztőt. Bár Andrássy miniszterelnök magánkihallgatáson fogadta Romant, és igyekezett rábírní nézetei megváltoztatására, Roman nem volt erre hajlandó és kitöltötte büntetését. A *Federațiunea* 1868. nov. 15-i száma különben olyan cikket közölt, amelyben az 1848-49-es polgárháború 40 ezer román áldozatára hivatkozva utasították el az uniót. Az uniós törvénycikk semmis – írta Iosif Hodoș –, egy abszolutista döntés, és csak erővel lehet kényszeríteni a népet a betartására. A *Gazeta* szerkesztőjénél, Iacob Mureșannál házkutatást tartottak, és elkobozták a Pronunciamentum eredeti példányát. Több román személyiséget is beidézték az aláírók közül. Barițiu úgy vélte, a kiáltvány elérte célját: „n-a făcut treabă rea, cel puțin a tulburat pe domnii stăpîni în liniștea și bucuria cea mare”. Rațiu remélte, hogy a kormány ügyet csinál

nunciamentum közlése körül kibontakozott vita és sajtóper még tovább fokozta a meglévő feszültségeket. Az abba belefoglalt követelések nem képezhettek tárgyalási alapot, ez jól látszott Ilie Măcelariu képviselő interpellációja kapcsán is. Măcelariu kérdőre vonta a kormányt, hogy van-e tudomása arról, miszerint a Pronunciamentum aláíróit a hivatalos közegek üldözik Erdélyben. Szerinte a határozat semmi törvényellenes kitéltet nem tartalmaz, ez „szabad politikai vallás”, „melyet az egész román nemzet magáénak vall és vallott mindig 1848-tól fogva”. Erre Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter azt válaszolta, hogy az aláírókat nem üldözik ugyan, de ha a vizsgálat nyomán bebizonyosodik, hogy az állam egysége és az unió ellen tiltakoztak, akkor a törvény előtt kell felelniük. „Az állam egysége oly szent előttünk, hogy azt senkinek, annál kevésbé szabad képviselőnek megtámadnia” – tette hozzá.²³ Ebből ismét kiderül az államnemzeti felfogás összeegyeztethetlensége a területi és nemzeti(ségi) autonómia gondolatával. A románok megnyerését az is nehezítette, hogy a hivatalvállalókat a román közvélemény renegátoknak tekintette. A szerdahelyi értekezlet egyik résztvevője jegyezte meg: „a passzivitás mellett szólók elhozta azt is, hogy ha ki is neveztetik, vagy megválasztatik egy-egy román hivatalnok, már többé nem független”.²⁴ A kormány is tisztában volt a sajtó szerepével, és bár Erdélyben még a szigorúbb osztrák sajtórendtartás volt érvényben, mégis tehetetlenül állt, a nemzetiségi sajtó vegzálása, a később megszorított sajtóperek sem tudtak ezen változtatni. Következő évben a tordai programban már nem csak a független Erdély visszaállítása és a román jogok védelme szerepelt, hanem a szoros kapcsolat a bánsági román értelmiséggel és a bukovinai románokkal, „valamint a Monarchia bármely elnyomott népével, különösen a csehekkel, horvátokkal, szerbekkel, szlovákokkal és másokkal, hogy több eréllyel és eredménnyel foglalkozhassa-

belőle, sőt szerette volna, ha többszáz román értelmiségit börtönbe zárnak, mert ezáltal mozgósítani lehetne a bel- és külföldi közvéleményt. Şaguna viszont elítélte az akciót. A magyar lapok büntetést kértek. A császárhoz viszont több petíciót küldtek az ügyben, ezeket Grigore Silaşi mutatta be, kérve az uralkodó segítségét. Az uralkodó válasza állítólag az volt, hogy nehéz segíteni, mert az illetők veszélyes agitációba kezdtek, és nyíltan konspirálnak a Monarchia ellen a szomszédos román fejedelemséggel. Elkeserítőnek tartotta, hogy az agitáció élén a papok állnak, megjegyezve, hogy nem csak a hatóságok, hanem a csendőrség is jelezte ezt, valamint, hogy a háttérben Bukarest áll. Végül az igazságügy-miniszter javaslatára 1868 decemberében felfüggesztették a Marosvásárhelyen folyó pert, amelyet az állam egysége elleni támadás miatt indítottak. Az aláírók pedig uralkodói kegyelemben részesültek. A romániai lapok, különösen a *Românul* viszont kezdettől fogva támogatták az akciót. Bukarestben rölapok is készültek, amelyeket Erdélyben is terjesztettek. Anton Drăgoescu (coord.): *Istoria României. Transilvania*. II. (1867–1947). Cluj-Napoca, 1999. 434–445.

²³ Măcelariu interpellációja és Horváth Boldizsár válasza a képviselőház 1868. júl. 17-i ülésén. In: Kemény G. Gábor: i. m. 96–97.

²⁴ Jegyzőkönyv 1869. márc. 8-án Szerdahelyen tartott román intelligencia gyűlésének folyamáról. 1869. márc. 8. In: Kemény G. Gábor: i. m. 180.

nak a nemzeti jogok kiharcolásával”.²⁵ Ennek gyakorlatba ültetésére majd csak később került sor, de a program jól jelzi a román nemzeti mozgalom céljait és tájékozódási irányait.

A helyzetet nehezítette Románia viszonyulása is az 1867-es fordulathoz. Ion Ghica miniszterelnöknek a székébe került az új magyar kormány üdvözlése. Utóda, a liberális Ion Brătianu a román nemzeti érdekek harcos képviselője volt. A kiegyezés után a két ország viszonya feszültté vált: egymást érték a határvillongások, romániai birtokosok határ menti területeket – erdőket és legelőket – foglaltak el, a viták sokszor fegyveres összecsapásokba torkolltak.²⁶ Végül a két kormány vegyesbizottságot küldött ki a határviták rendezésére, de ennek működése elhúzódott, a román kormány többször akadályokat gördített eléje, illetve az időhúzás taktikáját alkalmazta. Úgyszintén napirenden voltak a Magyarország iránti támadások a romániai sajtóban; ebben az erdélyi emigránsoknak volt nagy szerepe. Főleg az uniót támadták, amely megghiúsította az erdélyi románok reményeit az autonómiára. A radikális liberálisok lapja, a Constantin A. Rosetti által szerkesztett *Românul* 1867 áprilisában a következőket írta Erdélyről: „A román kérdés kulcsa Erdélyben van, Hora és Janku hazájában. Ebben a drága és szerencsétlen román hazában, melyből sem a német, sem a magyar nem tudtak Német-, sem Magyarországot csinálni, valamint az oroszok és görögök a szabad Romániából Orosz- vagy Görögországot. A német és magyar foszsanak meg nemcsak jogainktól, de még nevünkől is, ha tesszik. A román nép azt felelendi: Isten és az én jogom! A Ștefan cel Mare, a Vitéz Mihály, a Hora és Janku hazája nem lehet más, mint román haza! Románok, kik a szabad mezőkön laktok, románok a Pindus és a Kárpátok kebelén, emeljétek fel büszkén homlokotokat, mert testvéreitek az élet lángját, a szabadság lobogóját kezeikbe ragadván, nem engedik porba hullani, nem szennyezendik be, hanem vagy azzal betakarva fognak elveszni, vagy kivívják, hogy szabadon lengjen!”²⁷ De a kormány lapjának számító *Perseverența* is kampányt folytatott a kiegyezés ellen. Károly, az új román uralkodó nem is vette jó néven a nacionalizmusnak ezt a fellángolását, mi-

²⁵ Az 1870. évi tordai program, 1870. febr. 23. In: Kemény G. Gábor: i. m. 224.

²⁶ A Királyi Biztosság anyaga igen gazdag az erre vonatkozó adatokban.

²⁷ *Românul*, 1867. ápr. 16. Idézi Jancsó: *A román irredentista...* 79–80. A *Românul*t különben a Monarchiában azzal gyanúsították, hogy kormánylap. Erre Brătianu miniszterelnök válasza az volt: „Als offiziöses konnte [...] nur ein Blatt gelten, welches direkt oder indirekt von der Regierung inspiriert und geleitet wird.” És tagadta Karl von Eder konzulnak, hogy a kormánynak köze lenne az ott publikált cikkekhez. A magyar kormány ugyanis a közös külügyminisztériumon keresztül megpróbálta rábíni a román kormányt a magyarellenes támadások beszüntetésére. Ellenkező esetben kilátásba helyezték, hogy betiltják a lap Magyarországon való terjesztését. Eder osztrák–magyar konzul jelentése. Bukarest, 1868. szept. 9. MOL K 26, 1868/1007. sz.

vel meghiúsította a diplomáciai kapcsolatok kiépítését és egy előnyös kereskedelmi szerződés megkötését az Osztrák–Magyar Monarchiával.

Bár Románia nem volt még független állam, a román diplomácia is megpróbált fellépni az erdélyi románok érdekében; Erdély és az erdélyi románok kérdését nemzetközivé kívánták tenni. 1868-ban Radu Ionescu, Románia belgrádi diplomáciai ügyvivője Kogălniceanu román külügyminiszter megbízásából felkereste Andrássy Gyulát. A román–magyar egyetértés feltételeként Erdélynek és a magyarországi románoknak Horvátországhoz hasonló autonómiát kért. Andrássy válasza erre állítólag az volt: „önök azt akarják, hogy saját magunk ajánljuk fel Erdélyt, hogy az akként szerveződve, mint önök kívánják, bizonyos eshetőségek bekövetkezésével a legkönnyebb módon önökhöz csatlakozhassék.”²⁸ A Pronunciamentum-ügy kapcsán a romániai sajtóban ismét a magyar kormányt támadó cikkek jelentek meg, amelyekben többek között arról írtak, hogy Erdélyben „általános terror” uralkodik, ezt a magyarok régi „forró gyűlölete” okozza a románok irányában, Péchy királyi biztos ostromállapothoz hasonló terrorban tartja a tartományt. Több kiáltvány és röplap – főként az erdélyi román emigránsok tollából – igyekezett mobilizálni a román közvéleményt. Ezek között volt olyan is, amelyik fegyveres felkelésre szólította fel az erdélyi románokat, és Erdélyben is megpróbálták terjesztetni a röplapokat.²⁹ A konfliktus csúcspontján, 1868 novemberében a magyar kormány kiadott egy „vörös könyvet”, amelyben megvádolta Romániát, hogy fenyegeti a Monarchia határait és ezzel az európai békét. Végül még ugyanabban a hónapban egy mérsékelt koalíciós kormány hatalomra kerülése Romániában véget vetett a kielezett helyzetnek, és december végén megnyílt Románia bécsi ügynöksége. A feszültség oldásában nagy szerepe volt az uralkodónak, Károlynak, aki levélben fordult Ferenc Józsefhez, és kifejezte vágyát, hogy a Monarchiával és benne Magyarországgal jó viszonyt ápoljon.³⁰ Magyar oldatról a román irredentizmustól való félelem, román oldatról az erdélyi és magyarországi románok sorsa miatti aggodás és követeléseik támogatása tehát már kezdettől fogva beárnyékolta a kétoldalú kapcsolatot.

Az unió végrehajtása és a választójog kérdésének számukra kedvezőtlen megoldása (az 1848-as erdélyi törvény fenntartása) miatt csalódott románok 1869 márciusában a politikai passzivizmus mellett döntöttek. Jellemző, hogy az erről döntő szerdahelyi értekezleten a jelen levő mintegy 300 román – az erdélyi román politikai elit – egyöntetűen a passzivitás

²⁸ Jancsó: *A román irredentista...* 81.

²⁹ Drăgoescu (coord.): i. m. 449–452.

³⁰ Keith Hitchins: *România 1866–1947*. II. București, 1996. 46; Uta Bindreiter: *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien in den Jahren 1875–1888*. Wien–Köln–Graz, 1976. 30. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Band 63.)

mellett foglalt állást, ellene mindössze 4 hivatalnok szavazott. A románok úgy értékelték, hogy a dualizmus mindössze átmeneti kísérlet, és a kivárára játszottak. Hiába vettek részt román szavazók a választásokon a vármegyékben, az elit tartózkodása és némely törvényhatóság szervezett ellenállása súlyt adott – legalábbis kezdetben – a román tiltakozásnak. A szerdahelyi választók nyilatkozata jól összefoglalja főbb sérelmeiket: „Erdélyben azért tartották fenn az 1848. évi választási törvényt, mely előnyben részesíti a kiváltságokat és mellőzi az igazságot és egyenlőséget, hogy nemzeti kívánságainknak a jövőben se adhassunk a törvényhozásban megfelelő kifejezést.”³¹ Andrássy szívesen látott volna több román képviselőt a parlamentben, de a választójog kiszélesítése több akadályba is ütközött. Jellemző maga a következő kérdésfeltevés: az 1871. szeptember 20-i minisztertanácsra arra kerestek választ, hogy „minő változtatást lehetne az országgyűlési képviselőválasztásra nézve Erdélyben fennálló 1848-ik évi II-ik törvénycikkely határozványain oly irányban tenni, hogy Erdély román ajkú lakói, kik az említett törvény által a választói jog gyakorlatában a többi nemzetiségekhez képest háttérbe szorítvák, megnyugtattatnának, anélkül azonban, hogy a választói jog gyakorlatának terjedtebb alapra fektetésével részükre nyújtandó kedvezmény által a kormány s Deák-párt érdekei veszélyeztetnének”.³² Nem csoda, hogy a válasz negatív volt. Szlávay belügyminiszter álláspontja diadalmaskodott, aki nem akarta átdolgozni a kész törvénytervezetet. Egyetlen ponton jött szóba a választójog kiterjesztése, az 1848 előtt honoráciorként számon tartott kategória esetében. Mivel azonban „az erdélyi falusi községekbeli görögkeleti vallású lelkészek, illetőleg segédlelkészek, kikre a tervezett módosítás által a választói jog szintén kiterjesztetni fogna, e joggal való felruházása jelentékenyebb számuknál fogva különös óvatosságot igényel”, először az illetők számáról kívántak meggyőződni.³³ A külön erdélyi választójogi törvény azonban a korszak végéig érvényben maradt, az egységesítésre nem került sor.

A románok passzivitásba vonulását az erdélyi magyarok részben a feszültség csillapodásaként fogták fel. Az ellenzéki *Magyar Polgár* így írt 1869 nyarán: „Örömmel constatáljuk, hogy Erdély románjainál nagyrészen csillapodott amaz elkeseredettség és elégtelenség, melyet Macellariu s gondatlan társai a nemzetiségi törvényjavaslat alkalmából a nép közt tagadhatatlan sikerrel s még kevésbé tagadható erkölcsi kárt okozva szítottak. A román lapok hangja is sokat veszített régi szenvedélyességéből, a magyar elleni meggondolatlan dühöngés helyét a bár vajmi gyakran mozgalomtól zavart, de tisztult reflexio foglalta oláh testvéreink nagy részénél

³¹ A szerdahelyi választók nyilatkozata, 1869. ápr. 7. In: Kemény G. Gábor: i. m. 181.

³² MOL K 27, 1871. szeptember 20-i minisztertanács.

³³ Uo.

el, s mindinkább veszt hitelben és hívőkben a politika, melyet a szerdahe-lyi conventiculum férfiai csak pár hó előtt annyi eclatval proclamáltak.”³⁴

1872 nyarán Lónyay miniszterelnök – a közelgő választásokra való te-
kintettel is – megbékélést kezdeményezett a nemzetiségekkel. A miniszter-
elnök felszólítására Ioan Vancea görög katolikus érsek, valamint a három
legtekintélyesebb román politikus, George Barițiu, Ioan Rațiu és Ilie Mă-
celariu memorandumban foglalták össze az erdélyi románok kívánságait.
A memorandum elmozdulást mutat a korábbi állásponthoz képest annyi-
ban, hogy elismeri a kiegyezést, és az unió gondolatát sem veti el teljesen,
de hangsúlyozza, „amit a román nemzet nem akart: nem akarja az impro-
vizált, erőszakolt, feltétlen uniót, azt az uniót, mely mindennek egyesülé-
sét fejezi ki, tekintet nélkül számos provincialis és helyi érdekekre, melyek
századokon keresztül léteztek s léteznek összekuszálva, egymásból folyva,
melyeknek legombolyítását 700 éven keresztül külön országgyűlés eszkö-
zölte s szükséges volna ezentúlra is, hogy azok itthon gombolyíttassanak
le.”³⁵ Az unióról őket különben sem kérdezték meg soha, illetve tiltakozá-
sukat nem vették figyelembe. Az erdélyi románok az unióban „saját nem-
zeti létüknek élet- és halálkérdését látják”. Ezért úgy gondolták, az unió
feltételeit egy „állami alaptörvényben” kell részletezni. Többek között a
román nyelv hivatalos használatát kérték „Erdély minden belügyeiben” és
minden szinten, új választási törvényt, románok alkalmazását minden ál-
lami hivatalra.³⁶ A memorandum és sorsa – azaz teljes kudarca – jól tükrözi
a felek viszonyát: a kormány részéről inkább csak a parlamenti többség
megerősítésére tett kísérlet, azaz a választások előtti propagandafogásról
volt szó, a románok pedig nem is igyekeztek olyan kívánságokat megfo-
galmazni, amelyek teljesítésére remény lehetett, az alkalmat inkább csak
tiltakozásuk újabb kinyilvánítására használták fel.

Az erdélyi magyarok és az unió

A kezdődő központosítás és egységesítés nemcsak a szász, hanem a
székely autonómiát is érintette. Jellemző a székelyek ambivalens viszo-
nyára Péchy kormánybiztos egyik megjegyzése, miszerint a „székelyek
székely jogaikra nézve, ha és amennyiben azokat a magyar kormány az
átalakítás pillanatában ez idő szerént tekintetbe nem vehettetvén, bár ér-

³⁴ A románok és a passiv politika. *Magyar Polgár*, III. évf. (1869. jún. 9.) 67. sz.

³⁵ Az 1872. évi balázsfalvi román memorandum. 1872. júl. 3. Kemény G. Gábor: i. m. 302.

³⁶ Ezenkívül autonómiát a görög katolikus egyháznak és állami dotációt a román klérus
számára, az elemi iskolák függetlenségét az állammal szemben, néhány román gimnázium
felállítását, román előadásokat és románok alkalmazását a kolozsvári egyetemen stb. Uo.
303–304.

vényben állónak tartják, azokra mindamellett féltékenyek nem lesznek”.³⁷ A megyei bizottmányi gyűléseket az erdélyiek szerint azért nem hívták össze egy ideig, mert attól tartottak, hogy azok a vármegyékben a nemzetiségi kérdés, a székely székekben „a székely nemzet jogai és szabadságai feletti viharos vitákra adhatnak alkalmat”.³⁸ Ez utóbbi félelem végül is alaptalan volt. A székelyek, bár még felemlegették, de komolyan már nem gondoltak „székely jogaik” visszakövetelésére. Udvarhelyszék például a miniszterelnökhöz intézett bizalmi feliratában örömét fejezte ki az unió életbelépése fölött, „melyet minden székely oly epedve várt”, és egyben reményének adott hangot, hogy „a magyarhoni közigazgatás és igazságszolgáltatás rendszerét itt is életbe léptetendi”. A feliratban csak mint második lehetőség említődik, hogy a minisztérium esetleg „jellemünk és szokásainkhoz illő régi hazai törvényeinket a kor szellemével megegyező változtatásokkal újabban érvényesítendi”. Marosszék küldöttsége a királyi biztos előtt úgyszintén azt hangoztatta, hogy az új helyzetben nem lesznek „féltékenyek” székely jogaikra. Aranyosszék küldöttsége még a régi rendi nemzetfelfogás értelmében kifejtette: „székünkben a román falvak is székelyek; székely örökséget bírnak, székely örökösödési törvényt élveznek, s büszkén vallják magok is magukat székelyeknek”.³⁹ A nacionalizmus térnyerése azonban egyre inkább elhomályosította a régi rendi világ maradványait.

A Székelyföldön is voltak ezzel szemben olyan hangok, hogy értekezleteket kell tartani és ki kell alakítani az álláspontot, „mi az, mit ősi intézményeinkből az egyesülés és a társnemzetek érdeksértése nélkül megtarthatunk, s melyek azok, melyeknek feladása által jövőnket kockáztatnók”, mert – ahogy az egyik újságcikkben írták – „ne feledjük, hogy mi nem csak erdélyiek, de székelyek is vagyunk”.⁴⁰ Bár a retorika szintjén továbbra is gyakran hivatkoztak a székely nemzetre és ősi jogaira, ennek gyakorlati következménye már nem volt. A Székelyföld maradék autonómiáját hamarosan a szászokéval együtt felszámolták. A különbség mindössze annyi, hogy a szászokkal ellentétben a magukat a magyar nemzet részének tekintő székelyek ezt nem érezték még ráadásként nemzetiségi diszkriminációnak is. Tulajdonképpen a Székelyföldnek nem is volt olyan szintű autonómiája, mint a szászoknak. A szász egyetemhez és a szász ispánhoz hasonló intézményesült formái az autonómiának hiányoztak, illetve el-sorvadtak. A székely ispánság még a középkor folyamán összeolvadt az erdélyi vajdai címmel, és ha Mária Terézia fel is vette titulusai közé, de ez már rég tartalom nélküli forma volt. A székely székek szervezetiileg nem

³⁷ MOL F 270, 1867/20.

³⁸ *Korunk*, VII. évf. (1867. ápr. 14.) 45. sz.

³⁹ Uo. (1867. jún. 5.) 66. sz.

⁴⁰ Beretzki Sándor: Tartsunk értekezleteket. Uo. (1867. ápr. 24.) 48. sz.

sokban tértek el a vármegyéktől, és ezt a különbséget is felszámolta az 1871-es közigazgatási törvény, tehát már csak ezért sem érintette a székelyeket annyira érzékenyen az autonómia felszámolása. A székelyek a modern magyar nemzet részét képezték, és ha volt is néhány sajátos probléma, amelynek megoldását szorgalmazták, ez nem „nemzetiségi”, hanem regionális kérdésként merült fel.⁴¹

Az erdélyi magyarság egészére nézve is dilemmát jelentett azonban az unió végrehajtása, és gondot okozott érdekeik érvényesítése. 1867 nyarán a *Korunk* egyik cikkírója keserűen jegyezte meg: „Hogy Pesten még 1867-ben sem ismerik alaposan az erdélyi ügyeket, annak valósága nem örvendeztet, sőt a száraz reményig lehangol; és hogy erdélyi követeink sem bírtak kellő felvilágosítást adni, mi a folytonos tapogatózásból kitűnik: az csak neveli a zavart.”⁴² A feladatot a lap így látta: „Erdélynek, mint amelyet a nemzeti fejedelmek országgá alakítottak volt, most a visszaalakítás gondoljai közt három irányban kellett ügyeit rendezni: elsősorban a birodalommal, második sorban az anyahonnal, a harmadik sorban saját önmagával szemben.”⁴³ Az első a cikkíró szerint rendeződött a koronázással, a második az erdélyi képviselőknek a pesti országgyűlésen való részvétele és „kormányzatunknak a minisztériumba való beolvasztása” által, hátra van még a harmadik feladat: az „önmagával szembeni” rendezés.

Az erdélyi magyarokat is irritálták – különösen a kezdeti időben – a beolvasztás részletei: „Ha az unió alatt azt értjük, hogy ami volt és van a Királyhágón túl, legyen az jobb vagy rosszabb, minő a miénk, hatra-vakra vegyük át, és a mi institúcióinkat megvitatás nélkül áldozzuk fel, ahelyett, hogy a mi jobb institúcióinkat figyelmébe ajánlanók az anyahonnak, ha így értelmezzük az uniót, ha anathemat mondunk mindenre, mi 47-es, akkor

⁴¹ A magyar nemzetfejlődés kétarcú volt kezdettől fogva: egyrészt a magyar politikai nemzetbe minden az ország területén élő és politikai jogokkal rendelkező lakost integrálni akart, másrészt a függetlenség hiánya és a széttagoltság miatt a nemzetet mint nyelvi-kulturális közösséget határozták meg. A székelyek mindkét meghatározás szerint a magyar nemzet részének számítottak. Ha II. József előtt a „nemzet” a székelyek számára kizárólag a rendi nációt jelentette – ahogy Hermann Gusztáv Mihály kutatásai is mutatják –, ettől fogva a szövegkontextus határozta meg, hogy mit értettek rajta. A nyelvi-kulturális azonosságnak egyre inkább megnőtt a szerepe, és ebbe a kultúrnemzetbe integrálódtak a székelyek. A reformkorban a székely és magyar elit érdekei, követelései szinte már azonosakká váltak, és a Székelyföldön is egyre nagyobb teret kapott az unió gondolata. A modern magyar nemzetfejlődés kezdettől fogva integrálta az erdélyi magyarokat és – a helyi színek megőrzésével – a székelyeket is. Modern székely nemzet nem alakult ki soha, a rendi székely nemzet a 18. század végétől a modern magyar nemzet részévé vált, és ezt a folyamatot pecsételte meg az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc. Lásd Hermann Gusztáv Mihály: *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda, 2003; Pál Judit: *Regionalbewusstsein und nationale Identität in Siebenbürgen um 1867. Die Szekler zwischen Eigenständigkeit und Magyarentum. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*. Jg. 32 (103) (2009) Heft 1. 14–19.

⁴² Hunyadi: A municipiumok kérdéséhez. *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 7.) 67. sz.

⁴³ Uo. (1867. jún. 27.) 75. sz.

kár volt a nemzeti fejedelmi kornak vérét ontani, hogy az ős alkotmány szellemét tovább fejthesse...” – írta Kőváry László a városok szervezése kapcsán.⁴⁴ Ugyanő volt, aki az erdélyi képviselők véleményét tolmácsolva leszögezte a törvényhatóságok rendezése és a tisztújítások körüli vitában: Erdély megyéi és városai, sőt a hazatért erdélyi képviselők sincsenek megelégedve a „minisztérium Erdély iránti buzgólkodása által”, egyre kevésbé értik, „mi miért történik Erdélyre nézt így és nem másképp”. A fő baj szerint nem annyira a kormányban, mint magában Erdélyben keresendő: „ha van a kormány eljárásában gáncsolni való, annak okát leginkább abban kell keresnünk, hogy mi erdélyiek, az egyik nemzetiség a másikkal, egyik réteg a más réteggel kellő időben ki nem egyeztünk, s a kormány férfiai azt hiszik, hogy itt lappangó vulkánon visz pályájok”.⁴⁵ Az 1867 nyarán megjelenő új kormánypárti lap, az *Unio* is ezt írta beköszöntő cikkében: „És ha a politikai »unio« megszilárdítása is biztosítva leend, ezzel együtt létre kell jönni a nemzetiségek »unio«-jának is. Oly cél, mely szintén megérdemli a fáradságot, munkásságot; főfeltétel, mely nélkül az építmény tartós nem lehet. Sőt még itt sem szűnik meg az »unio« munkásságának feladata. Van még elég mit uniálni a társadalmi téren, az osztályok, vallásfelekezetek stb. közt.”⁴⁶

Ugyancsak hátrányosan érintette az erdélyieket, különösen Kolozsvárt az unió nyomán a fővárosi szerepkör elvesztése. Ez nemcsak a politika, de a művelődés terén is nagyon hamar éreztette hatását. A *Korunk* című lap hamarosan megszűnt; búcsú cikkében Kőváry a megszűnést többek között a következőkkel indokolta: „Az unió kimondásával Erdély megszűnt ország, Kolozsvár megszűnt főváros lenni, íróink, hogy fellépéseknek erélyt biztosítsanak, a pesti journalistikához kezdtek fordulni; képviseletünk Pesten való megjelenése, a minisztérium Erdélyre lett kiterjesztése következtében a pesti jóval olcsóbb lapok Erdélyben mind nagyobb tért foglalnak el...”⁴⁷ Búcsú cikkében a szerkesztő úgy látta, hogy a nép még nincs megérve a politikára, fontos tehát a polgárosodás. Ami pedig a kormány politikáját illeti: „Erdélynek az unio mint politikai, a vasút mint anyagi érdeki és stratégiai kapocs általi bekapcsoltatása csak úgy biztos és tartós, ha Erdélyben a »szeretet« politikája üzetik”.⁴⁸

Az elégedetlenség egy másik összetevője az volt, hogy az erdélyiek úgy érezték, központi szinten Erdély nincs megfelelően képviselve: „A minisztériumok, mindamellett, hogy még hivatalosan közölve sincsenek, már be vannak töltve. Erdélyi ember itt-ott csak akadott még egy-egy; mint mond-

⁴⁴ K.L. [Kőváry László]: A városok rendezése. II. Uo. (1867. júl. 7.) 80. sz.

⁴⁵ Uő: A megyék rendezése. III. Uo. (1867. júl. 10.) 81. sz.

⁴⁶ Lapunk címéhez. *Unio*, I. évf. (1867. aug. 4.) 1. sz.

⁴⁷ Utolsó cikk, utolsó szám. *Korunk*, VII. évf. (1867. júl. 31.) 90. sz.

⁴⁸ Uo.

ják, egyedül a közlekedési minisztériumba nincs egy erdélyi is kinevezve, tán elégnek tartják, ha a miniszter erdélyi” – írták 1867 júniusában.⁴⁹ A viszszaérő panaszok nyomán a királyi biztos ismételt felhívta a kormány és a miniszterelnök figyelmét: „kell hogy a minisztériumokban Erdély érdekei és sajtósági viszonyai az ezekkel teljesen esmeretes közegek által képviselve legyenek. A kormánynak ilyenmő intézkedései által némőleg kárpótolva volnának Erdélynek mindazon provinciális és személyes érdekei, melyek az uniónak áldozatául estek.”⁵⁰ Péchy maga a kiegyezés után négy évvel a következőképpen jellemezte az erdélyiek hangulatát: „mivel ezen sajtósági viszonyoknak egy része a mostani újabb institutióknál fogva többé nem valószínű, azokat részletezni és ebbeli sérelmüket praecisirozni idő szerintinek nem tartják, legyen azonban ennek bármi oka is, tény az, hogy Erdély ezen sajtósági viszonyokat általánosságban felhossa ugyan, de azokat részletezni tartózkodván, *e miatt bizonyos nemét a duzzogásnak el nem titkolhatja* [kiemelés tőlem – PJ].”⁵¹

A lappangó elégedetlenséget maguk az erdélyiek is megfogalmazták. Az erdélyi képviselők 1872 elején Lónyay miniszterelnöknek beadott emlékiratukban a következőképpen emlékeztek vissza a kiegyezés utáni évekre: „Andrássy gróf kormánya a legszebb remények mámorát keltette fel Erdélyben. Megvolt az unio, közös, szabad törvényhozás, parlamentáris magyar kormány; nyílt volt a tér egy szebb jövő, egy új élet számára. Nagy volt azonban Erdélyben a kiábrándulás. Napról napra tapasztalta a kormányban saját külön érdekei irányában való figyelmetlenséget, viszonyainak félreértését, sebeinek inkább felszaggatását, mint behegését, és megdöbbenve fordult el a kormány eddigi működésétől.”⁵² Ennek ellenére mégis a kormánypártot támogatták, mert meg voltak „felőle győződve, hogy a baloldálnak túlsúlyra jutása a kiegyezési alapot kockáztatja, vele az uniót és mindenünket játszhatja el. Számunkra a választás nem a jó és jobb, hanem a nem jó és rosszabb között volt.”⁵³

Annak ellenére, hogy az erdélyi magyar politikusok többsége a Deák-pártot támogatta, az ellenzék is szervezkedett. Ők azonban még inkább háttérbe szorítva érezték magukat. Nem csak ideáljaikban csalódtak, hanem egzisztenciális elvárásaiban is, hiszen hamarosan tapasztalhatták, hogy megyei szinten is nehéz ellenzékiként pozíciókhoz jutni. A hivatalok osztogatásából sokan kimaradtak, vagy az áhítottnál kisebb méltósággal kellett beérniük. Jól példázza ezt Boér Antal esete is, aki részt vett a sza-

⁴⁹ Hírek. *Korunk*, VII. évf. (1867. jún. 21.) 73. sz.

⁵⁰ Péchy Manó felterjesztése Lónyay Menyhért miniszterelnökhöz, 1871. nov. 30. MOL K 26, 1871-IX-1817. (F 271, 1871/80.) A teljes szöveget lásd a Függelékben.

⁵¹ Uo.

⁵² MOL K 27, 1872/318.

⁵³ Uo.

badságharcban, utána 18 évi fogságra ítélték, végül két év múlva szabadult. Boér keserűen számolt be 1868 nyarán naplójában arról, hogy nem kapott törvényszéki elnöki állást, bár három főispán is ajánlotta. A rangján alulinak érzett első ülnökséget az úrbéri törvényszéknél csak úgy volt hajlandó elfogadni, ha Kolozsváron maradhat, ahogy írta: „én Kolozsvárt akarok maradni, s csak ilyen föltétel alatt fogadtam el a másodrangú szerepet; ha már áldozatot hozok, teljék kedve a kebelnek is [...], tán azt hiszik, hogy hivatalos állásom politikai hitemet változtatandja? hinni nekik, cselekedni – nekem áll szabadságunkban”.⁵⁴ Párhuzamosan a nemzetiségek lekenyerezésével, már a kezdetekben felmerült az ellenzék megnyerése is a felkínált állások révén.

Az ellenzék mindent sötét színekben látott, mindenben a jogfeladást és Magyarországnak a Birodalomba való beolvasztását gyanította: „végtelen szomorúság lepi lelkemet, mert látom hazámat hanyatt-homlok taszítottatni a felolvasztás nagy processusába, hiába küzdenek jobbjaink, a képviselőház szolgálalkú, önhasznát leső többsége naponta alkotja alkotmányunkat megsemmisítő törvényeit...”⁵⁵ Az országgyűlés feloszlása előtt így vonta meg Boér a mérleget: „Egy pár nap, s bevégeződik azon nemzetgyűlés pályafutása, melyhez annyi remények valósítását fűzte sok hazafi; az én reményeim kevesek valának, mert az alapot, melyre állott, nem csak hiánosnak, de éppen ferdének találtam, s e kevés reményeim is megsemmisültek; mivel van Erdélynek sorsán könnyítve? minő törvények alatt élünk? az önkormányzat nincsen-e parodizálva?”⁵⁶ Az ellenzék egyes magyar tagjai szinte ugyanolyan kritikusan viszonyultak a kormányhoz és annak politikájához, mint a román politikusok. Egy másik ellenzéki vélemény szerint is: „a mostani kormány nem sokat különbözik a Bach úr systemájától”.⁵⁷

A sajtó ügye

A kormány érdekeinek előmozdítása feltételezte a kormánypárti lapok támogatását, illetve az ellenzéki és a nemzetiségi sajtó megfigyelés alatt tartását. Péchy eleget is tett ennek a feladatának, többször foglalkozott a sajtó ügyeivel, mert ahogy egy a miniszterelnökhöz eljuttatott beadványában írta, „most a jobboldali iránnyal és a kormány nézeteivel egy tekintélyes ellenzéki párt áll szemben, mely mindent elkövet arra, hogy minél

⁵⁴ Boér Antal naplója 1849. aug. 23.–1869. márc. 15. MOL R 147 K. Papp Miklós gyűjteménye. 22. tétel. 1868. jún. 19.

⁵⁵ Uo. 1868. aug. 10.

⁵⁶ Uo. 1868. dec. 8.

⁵⁷ Orbán József, a *Székely néplap* tulajdonosa K. Papp Miklóshoz, Marosvásárhely, 1867. nov. 24. MOL R 147 K. Papp Miklós iratai, 3. tétel.

tágabb tért foglalhasson el, s felfogva a hírlapirodalomnak e tekintetbeni nagy fontosságát”, élnek a propaganda eszközével.

Erdélyben a kiegyezéskor a sajtó jóval szigorúbb szabályozásnak volt alávetve, mint Magyarországon. Valószínűleg elsősorban a kényes nemzetiségi viszonyokra való tekintettel a belügyminisztérium 1867. évi 1233. sz. rendelete értelmében az újabb „rendezésig” fenntartotta az addigi sajtórendszabályt, amelyet az 1852 májusában kiadott császári páatens szabályozott. Ez többek között azt is jelentette, hogy a sajtótermékek megjelenését nemcsak engedélyhez kötötték, amit nem volt könnyű megszerezni – és nem pusztán csak a kaució miatt –, hanem a lapok és szerkesztők állandó megfigyelés alatt álltak. Az előjáróságok kötelesek voltak rendszeresen ellenőrizni a helységükben megjelenő sajtótermékeket, és periodikusan jelentést küldeni a Főlkormánysszékhöz. Az engedélyeztetés mellett egyfajta sajtófigyelés is működött mind a Guberniumnál, mind az Udvari Kancellária keretén belül.

A kiegyezés után Erdélyben is várták az osztrák sajtórendtartás eltörlését, ez kormánysszinten szóba is került. 1867 nyarán a királyi biztos óvatosan fogalmazott: „az erdélyi köztörvényhatóságok szervezésének” nyomán „a sajtóügynek is az erdélyi részekben rendezése halaszthatatlanná válik, hogy egyfelől a sajtó szabad mozgását gátló eddigi rendőri intézmények bilincsei alul fölszabadíttassék, másfelől a sajtó kihágásai és vétségei törvény szabta eljárás útján megfenyíttessenek”.⁵⁸ Péchy kérte az igazságügy-minisztert, hogy az erdélyi sajtóügyeket is minél előbb rendezzék; a felállítandó esküdtszék székhelyéül Kolozsvárt javasolta. Horváth Boldizsár ennek nyomán 1867 júliusában kifejezte szándékát, hogy hamarosan Erdélyben is életbe lépteti a magyarországi sajtótörvényt és az esküdtszéket, mindössze Kolozsvárt nem tartotta alkalmas helynek, helyette Marosvásárhelyt, a Királyi Tábla székhelyét javasolta.⁵⁹ A minisztérium augusztusra ki is dolgozta a rendszabályt, de ezt végül nem terjesztették az uralkodó elé jóváhagyásra, ugyanis – ahogy a miniszter írta – két akadály merült fel: az egyik a nagyszebeni főtörvénysszék megmaradásának bizonytalansága, a másik a magyar sajtótörvény hiányossága. A miniszter úgy döntött, hogy következő év elejére új sajtótörvényt dolgoznak ki, és addig Erdélyben fenntartják a korábbi állapotot.⁶⁰

Péchy rögtön hivatalba kerülésekor javasolta egy kormánypárti lap indítását Erdélyben, mert „ily polyglott tartományban, mely az alkotmányos átalakulást most foganatosítja, nagy szükség” van rá. A „szabad sajtó az alkotmányos szabadságnak fő emeltyűje és biztosítóka”, de minden

⁵⁸ Péchy Manó Horváth Boldizsár igazságügy-miniszterhez, 1867. jún. 25. MOL F 270, 1867/100.

⁵⁹ Az igazságügy-miniszter leirata a királyi biztosnak, 1867. júl. 15. Uo. 1867/221.

⁶⁰ Az igazságügy-miniszter leirata a királyi biztosnak, 1867. dec. 11. Uo. 1867/701.

pártszínezetnek – így a kormánypártnak – is élni kell ezzel az eszközzel.⁶¹ A kiegyezéskor Kolozsvárt két politikai lap, a *Kolozsvári Közlöny* és a *Korunk* jelent meg, de hamarosan az ellenzék megalapította a *Magyar Polgárt*, amely a királyi biztos szerint „nagyon élénk lap, csaknem az utcáról van szerkesztve, mindent figyelemmel kísér, felkajtat minden lehető körülményt, magának mindenfelől közléseket szerez, s a kíváncsiságot rendkívül ingerli”. Ezzel szemben a kormánypárti lap, a már említett *Kolozsvári Közlöny*, „melynek jó akarátú s hajlamú irányát nem lehet ugyan kétségbe vonni – lapos, unalmas s figyelmetlen modorában nem engedi magát megzavartatni, nehézkes, minden élénkség nélküli, nem tud semmi ébresztő s buzdító hatást kifejteni”.⁶² Andrásynak írt saját kezű levelében Péchy még élesebben fogalmazott: a lapot olyan ügyetlenül, unalmasan és tapintatlanul szerkesztik, hogy „annak csendes elszenderülése már csak időkérdéssé vált”. Éppen ezért javasolta a miniszterelnöknek – tekintettel a közelgő országgyűlési választásokra, valamint a közigazgatás és igazságszolgáltatás reformjára –, hogy vagy alapítsanak egy új kormánypárti lapot, vagy vegyék át a *Kolozsvári Közlönyt*, bár ez „természetesen kezdetben anyagi áldozat nélkül nem történhetné meg”.⁶³

A másik változat az volt, hogy vásárolják meg a *Korunk* című lapot, amely ügyesen szerkesztett, de cikkei nem mindig „a legjobb irányzatúak”. Szerkesztője Sándor József lenne, „itteni igen ügyes, tapintatos és teljesen megbízható tekintély”.⁶⁴ „Ezen intézkedésnek sürgős és szükséges voltát nem lehet kétségbe vonni” – írta Péchy –, mert „a rendesen gondolkozni nem szerető közönség mindig csak kormányellenes irányzatú helyi lapokat olvasva, a téves eszméket pedig alaposan megcáfoló és útba igazító lapokat nem olvashat, elvégre maga is elhiszi mindazon téves irányokat, melyeket naponta olvasni kénytelen”.⁶⁵ Ez a félhivatalosnak szánt lap aztán a *Korunk* jogutódjaként hamarosan megindult Kolozsváron *Unio* címmel. A Székelyföldön Mikó Mihály marosszéki főkirálybíró kezdeményezésére indították a kormánypárti *Székely Hírlapot*, amely szubvenciókból tartotta fenn magát. Az állandó kunyorálás közben 1869-ben a főkirálybíró kifejtette, hogy a lap önerőből nem képes megjelenni, és ha megszűnik, egy ellenzéki lap foglalja el a helyét. Péchy a belügyminisztert és a miniszterelnököt is sürgette a pénzsegély érdekében. Ahogy indokolta: ez „a legerélyesebb kormánylapoknak egyike, és a Székelyföldön csakis ezen lap olvastatik a székely nép által, a kormány érdekében tehát elkerülhetetlenül szükségesnek és kívánatosnak tartom, miszerint a jövő években is az

⁶¹ Uo. 1867/183.

⁶² Uo. 1870/1851.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo. 1867/183.

⁶⁵ Uo.

eddigéhez hasonló segélypénz rendelkezés alá bocsáttassék”.⁶⁶ Az év elején a miniszterelnök már kiutalt 1600 forintot a lapnak, ugyanakkor viszont a nagyszebeni *Siebenbürger Blätter* kérését – annak ellenére, hogy a királyi biztos és a belügyminiszter is pártolta – pénzhányra hivatkozva elutasította.⁶⁷ A szász ispán egyszeri 3–4 ezer forintnyi segélyt kért a lap számára. A belügyminiszter úgyszintén támogatta a kérést: „a szabadelvű haladás érdekeit s a kormány elveit buzgó kitartással három, többé-kevésbé ellenséges indulatú szász lap ellen védő ezen folyóirat fennállásának, amennyire a körülmények megengedik, kormánysegély hozzájárulásával is leendő biztosítását, tekintettel az ottani viszonyokra, mind politikai, mind államrendőri szempontoknál fogva részemről is melegen óhajtanom kell”.⁶⁸ A királyi biztos is többször sürgette az ügyet, részben éppen a közelgő választásokra való tekintettel: „a többi szász lap részéről csak a kormány működéseinek gáncsolása várható, s hogy ennél fogva ezen, a kormányt határozottan támogató s intézkedéseit jóindulatúlag s elismerőleg tárgyaló lap fenntartása annál szükségesebbnek mutatkozik”, ráadásul „az erdélyi német hivatalos hirdetményeknek ugyanezen lapban eszközözlendő közzététele iránt” is folytak a tárgyalások.⁶⁹ Végül az „adúász” az volt, hogy ha támogatás hiányában a lap megszűnik, „a többi lapok a Szászföldön egészen zavartalanul, minden ellensúlyozás nélkül fogják az általuk képviselt ószász eszméket terjeszthetni”.⁷⁰ Az ismételt sürgetésre és az érvekre végül a miniszterelnöki hivatal beadta a derekát, és májusban kiutalták a kétezer forintos segélyt a *Siebenbürger Blätter* számára. Ezenkívül a belügyminiszter felhívta az erdélyi törvényhatóságokat is a királyi biztos útján, hogy támogassák a „kormány érdekében szerkesztett lapok” terjesztését.⁷¹

A szabadabb viszonyokat a hatóságok csak fokozatosan szokták meg. Különösen ha olyan kényes ügyről volt szó, mint Kossuth ún. Kasszandra-levele. A marosvásárhelyi főbíró 1867. június elején táviratban érdeklődött, hogy „A Magyar újság 47. száma alatt Kossuth Lajosnak Deák Ferenczhez intézett levele közzététel végett kinyomattathatik-e”. A Főkörmányszék engedélyezte a levél kinyomtatását; a hivatalnok meg is jegyezte, hogy a kolozsvári *Magyar Polgár* már ki is nyomtatta.⁷² Nem voltak azonban ennyire megengedők Kossuth egy másik levelének kapcsán. Az igazságügy-minisztérium átirat szeptemberben a királyi biztosnak, hogy a *Magyar Pol-*

⁶⁶ Péchy Manó a belügyminiszterhez, 1869. dec. 11. MOL K 26, 1869/69.

⁶⁷ Péchy Manó a miniszterelnökhöz, 1869. febr. 24., valamint Andrássy válasza. Uo.

⁶⁸ A belügyminiszter a miniszterelnökhöz, 1869. jan. 17. K 26, 1869-Ia-99.

⁶⁹ Péchy Manó a belügyminiszterhez, 1869. febr. 9. Uo.

⁷⁰ Ua. 1869. máj. 13. Uo.

⁷¹ MOL F 270, 1867/561. A királyi biztos 1867. nov. 7-én körlevélben hívta fel erre a törvényhatóságok figyelmét, az erdélyi lapok közül a *Kolozsvári Közlönyt* és az *Uniót* ajánlva.

⁷² MOL F 263, 1867/1867.

gár 47. számában a „Kossuth Lajos válasza Rudnay József úrnak” című cikk közlése a büntető törvényekbe ütközik, tegye át tehát eljárás végett a közvádloi hivatalhoz.⁷³ K. Papp Miklós főszerkesztőt kihallgatták az ügyben. Ez alkalommal kiderült, hogy sem Kolozsváron, sem Marosvásárhelyen nem veszik komolyan a sajtórendtartásnak azt az előírását, „mely szerint az időszaki lapok szétküldése előtt saját aláírásaik alatt azok egyik példányát a rendőrséghez, másikát a helyi közügyésznek megküldeni kötelesek”, így Péchy felszólította a hatóságokat a rendelet betartására.⁷⁴ Az illető ügyben végül megszüntették a nyomozást, tévedésnek könyvelve el az esetet.

Ennél nagyobb gondot okoztak a nemzetiségi lapok, jelesül az erdélyi románok fő sajtóorgánuma, a *Gazeta Transilvaniei*. A királyi biztos többször figyelmeztette működése kezdetén Brassó főbíróját, hogy a *Gazetát* „kelőbb óvatossággal ellenőrizni és szigorúbb elővizsgálat alá venni” el ne mulassza, „nehogy pedig az említett lap veszélyes lázításainak folytatása által Erdély alkotmányos átalakulásának nagy művét bármily irányban is veszélyeztesse”.⁷⁵ 1867. június végén Péchy Manó királyi biztos a *Gazetában* megjelent, izgatónak talált cikk kapcsán megfeddte a brassói főbíró, Friedrich Fabriciust, hogy engedélyezte a cikk megjelenését, és felszólította, hogy szigorúan ügyeljen fel ezután a sajtórendszabály betartására, ne engedje meg, hogy olyan írások megjelenhessenek, amelyek izgató tartalmukkal a nemzetiségek közti gyűlöletet szítják.⁷⁶ Fabricius egyszerű sajtópolémiaának tartotta az ügyet, Péchy viszont nem osztotta nézetét, szerinte többről van szó, és ismételten felhívta a főbíró figyelmét, hogy „a román napilapok sajtórendőri megfigyelését teljes szigorral gyakorolja”, megakadályozva a kormányellenes és a nemzetiségi bujtogatásra célzó cikkek megjelenését. Valószínűleg a dorgálás hatására Fabricius június végén eldobozta a *Gazeta Transilvaniei* 47. számát,⁷⁷ amelyben egy cikk az úrbéri viszonyokat tárgyalta, és azt feszegette, hogy kiket csaptak be: a földbirtokosokat vagy a parasztokat.⁷⁸ A *Gazeta* később is gondot okozott. Cikkei miatt többször került összeütközésbe a sajtótörvénnyel. Egyik ilyen alka-

⁷³ Uo. 1867/3046.

⁷⁴ MOL F 270, 1867/661.

⁷⁵ Lásd például MOL F 270, 1867/36. A figyelmeztetést Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter felszólítása nyomán küldték 1867. május 18-án Brassó város és vidék főbírójának.

⁷⁶ F 263, 1867/2110. A *Gazeta Transilvaniei* 43. számában 1867. június 16-án megjelent „Care natiune se fia conducatoare in politic’a Transilvaniei?” c. cikkről van szó. Az elnöki emlékeztető június 22-én készült, tehát az átfutás körülbelül egy hét volt.

⁷⁷ Az 1852. évi sajtórendszabály értelmében 460 példányt koboztak el, de ez gyakorlatilag a teljes példányszámot jelentette. Uo. 1867/2370. Az esetet Fabricius főbíró július 7-én jelentette a Gubernium elnökségének.

⁷⁸ Gherla 1867. Cine a suferitu ore inselatiune in causele urbariale, Proprietarii ori tierenii? *Gazeta Transilvaniei*, 1867. jún. 29. 47. sz.

lommal, 1868-ban kiderült, hogy a lap nem tette le a biztosítékot. 1869 elején a szerkesztőt felszólították, négy héten belül fizesse ki a teljes összeget (2625 forintot), különben betiltják a lapot. Iacob Mureșan, a szerkesztő kérte, hogy a kauciót jelzálogos magánkötvényben tehesse le, mert családos emberként nincs abban a helyzetben, hogy kamatozó államkötvényeket vehessen. A brassói tanács ajánlotta a kérelem elfogadását, méltányossági indokra hivatkozva ugyanezt tette a Gubernium is, megjegyezve, hogy ez eltér a sajtórendszabálytól.⁷⁹ Az igazságügy-minisztérium azonban elutasította a kérést, mivel a fennálló szabályokba ütközik.⁸⁰ Ez a helyzet állt fenn egészen 1871-ig, amikor végre Erdélyben is eltörölték a neoabszolútizmus korából fennmaradt állapotokat.

Az úrbéri kérdés

A korszak talán legbonyolultabb és legégetőbb problémája az úrbéri kérdés és a kárpótlások rendezése volt, amelyek egyaránt érintették a volt úrbéreseket és a földesurakat. Erdély helyzete már 1848-ban is sajátos, hiszen ott soha nem volt úrbérrendezés, mint Magyarországon. Ez nem csak a jobbágyság helyzetét tette nehezebbé, hanem a felszabadításnál is gondot okozott: nem volt meghatározott teleknagyság, az úrbéres és majorsági földek pedig nem voltak olyan módon szétválasztva, mint Magyarországon. Az erdélyi törvény ezért e tekintetben túlmént a pozsonyin, és azt mondta ki, hogy a jobbágyság – bármilyen természetű föld is legyen használatukban – „nem fognak bíróság közbejötté nélkül háborgattatni, sem legeltetési, faizási, nádlási rendes és folytonos eddigi haszonvételeikben megszorítottatni”.⁸¹ Ez tehát látszólag jóval kedvezőbb volt a jobbágyságra nézve, igaz, Erdélyben a birtokviszonyok rendezetlensége és a jóval kisebb telkek miatt végeredményben nem jártak jobban a volt úrbéres, mint Magyarországon. Sajátos problémát jelentett az ún. „székely örökség” (*siculica haereditas*), hiszen a Székelyföldön a törvény a föld tiszta majorsági természetét mondta ki, ezáltal az ottani jobbágyság nem tarthatták meg az általuk megművelt földeket. Ugyanilyen sorsra jutottak az ún. kuriális zsellérek, mivel ők is majorsági földeket használtak. A legelők és erdők tulajdonjogát nagyon sok helyen vitatták. A földesúri haszonvételek (kocsmáltatás, pálinka- és sörfőzés, malom, mészárszék tartása, vadászat, halászat stb.)

⁷⁹ Péchy Manó felterjesztése az igazságügy-miniszternek, 1869. febr. 25. F 263, 1869/381.

⁸⁰ Az igazságügy-minisztérium leirata, 1869. márc. 4. Uo. 1869/451.

⁸¹ Idézi Orosz István: A jobbágyság felszabadítása és végrehajtása. In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, 1998. 87. A kérdésre lásd a teljes tanulmányt: uo. 55–136. A székelyföldi állapotokra és a székely örökség kérdésére: Egyed Ákos: Vázlatok a jobbágyság felszabadítás és a zsellérkérdés történetéről a Székelyföldön (1848–1896). In: uő: *Falu, város, civilizáció*. 102–147.

kimaradtak az áprilisi – és az erdélyi – törvényekből is. Ezek fennmaradását viszont a volt úrbéresek sérelmesnek és igazságtalannak érezték. A törvény végrehajtásának hiányosságait igyekezett pótolni Erdélyben az 1854. június 21-én kiadott úrbéri pátens, azonban továbbra sem sikerült megoldani a problémákat. A volt úrbéresek közül főleg a székelyföldi jobbágyok és a zsellérek voltak rossz helyzetben. Nekik ugyanis saját erőből kellett megváltaniuk magukat. A váltságösszeg pedig rendkívül megterhelte ezt az amúgy is szegény réteget.

A volt földbirtokosok ezzel szemben főleg sokat panaszkodtak a jogbiztonság hiányára, különösen az erdőpusztításokra, az önkényes foglaltsokra, valamint a kárpótlások elhúzóására. A vitás kérdések megoldására hozták létre az úrbéri törvényszékeket.⁸² A perek nagy száma miatt a kormány kénytelen volt 1868-ban az igazságügy-miniszter javaslatára Erdélyben újra felállítani a közben megszüntetett úrbéri törvényszékeket.⁸³ Ezek azonban alig pár évig működtek, mert a bírósági szervezet reformja következtében 1871 végén felszámolták őket és az úrbéri ügyeket az első folyamodású törvényszékek vették át.

A jobbágyfelszabadítás nyomán a volt földesurakat kártalanították a szolgáltatások elvesztéséért, de 1848-ban nem rendezték a kérdést, így az úrbéri pátensre maradt ennek pontosítása is. A pátens az úrbéri szolgáltatások hússzorosában állapította meg a kárpótlás összegét, ez holdanként 10–22 forint közti összeget jelentett. A kárpótlások kifizetése azonban elhúzódott, így a földbirtokosok jelentős része nem tudta pótolni a kieső szolgáltatásokat, pénz és munkaerő híján birtokaikat csak nagy nehézség árán tudták megművelteni. Az eladósodás szintén komoly problémát jelentett, ezen némileg segített az 1860-ig érvényben levő moratórium az 1848 júniusa előtt felvett kölcsönökre. A kárpótlás összegéből 1851 után előleget adtak. 1860-ig több mint 30 millió forintot fizettek ki. Ez azonban alig segített a földbirtokosokon, ugyanis a kezdeti időszakban csak kis összegeket utaltak, ez a bér munkára sem volt elég. A végleges kárpótláshoz előbb a kataszteri felmérést kellett elvégezni, hiszen a pontos terület

⁸² Apor Károly, a Királyi Tábla elnökének számításai szerint 1868-ig csak a Székelyföldön 3926 telek ügyében folyamodtak bírósághoz. Egyed: Vázlatok... 135.

⁸³ MOL K 27, 1868. febr. 6-i minisztertanács. Az igazságügy-miniszter 8 úrbéri törvényszék felállítását javasolta, ezt a királyi biztos is támogatta. Ugyanekkor felmerült a székely örökség kérdése is. Az igazságügy-miniszter vázolta, hogy a székelyföldi úrbéri perek nagy része elintézetlenül hever, mert az erdélyi bíróságok különbözőképpen értelmezik, hogy mi tekintendő „országos kárpótlás alá tartozó úrbériségnek” és mi „a tiszta majorság természetével bíró székely örökséghez” tartozónak a Székelyföldön. Az erdélyi bíróságok még az előző időszakban kérték a bécsi kormánytól egy pótrendelet kiadását az 1854. évi úrbéri pátenshez, de erre nem került sor. A minisztertanács úgy döntött, hogy az igazságügy-minisztérium a belügyminisztériummal közösen – kikérve a székelyföldi képviselők véleményét – dolgozon ki egy kiegészítő rendeletet.

és hozamának megállapítása nélkül nem lehetett kiszámítani a végleges összeget. Ugyancsak a földbirtokos réteg elszegényedéséhez járult hozzá, hogy mind a tőkeösszeget, mind a kamatokat kötvényekben utalták ki, amelyek árfolyama 20–45%-kal maradt a kibocsátási névérték alatt. A szegényebb birtokosok nem is győzték kívánni, hanem elkótyavetyélték vagy igyekeztek hitelt felvenni rá. Ahogy később az erdélyi képviselők ecsetelték a földbirtokosok nehéz helyzetét: „A teher, mely öszvesen a kárpótlási ügy folytán az államra nehezedik, nagy, éspedig anélkül, hogy annak kellő hasznát vehették volna az arra jogosultak. A csipegve-csopogva jövő özvegek elforgácsolódtak; az úrbéri kártalanításra igényt tartók, kik különösen némely vidékeken a közigazgatás és igazságszolgáltatás 48 után éveken tartó ijesztő hiányában felpusztított jószágaikra költözni, azokból jövedelmet venni képtelenek voltak, úrbéri kárpótlási jogaikat, reményeiket potom áron adták el egyes speculansoknak, kik között nem egy idegen származású nagy hivatalnok is szerepelt.”⁸⁴

A kárpótlási ügyeket a Nagyszebenben székelő országos földtehermentesítési bizottmány, majd 1854-től a pénzalap-igazgatóság intézte; 1861 után az alapigazgatóság a Főkörmányszék keretében működött tovább.⁸⁵ A kárpótlás fedezésére pótdót vetettek ki, de Erdélyben – ha fel akarták gyorsítani a folyamatot – ez nem fedezte a kiadásokat. A pénzügyminisztérium az 1868. évi költségvetés előkészítése kapcsán írta, hogy „a magyarországi közjövödelmekből már ezen évben is egy nevezetes, 1 ½ milliót haladó összeget kell az erdélyi földtehermentesítési alap felsegélésére folyóvá tenni”.⁸⁶ Ráadásul az alapigazgatóság tevékenységét korrupciós ügyek árnyékolták be; ezek felderítésére 1868-ban átfogó vizsgálatot rendeltek el.

Az úrbéri kérdés rendezéséhez tartozott a tagosítás. Erdély jóval kedvezőtlenebb helyzetben volt ilyen téren is, mint Magyarország, hiszen itt a telekkönyvezést is most kellett bevezetni, nem kis áldozatok árán, legtöbb helyen a parasztok ellenérzéseit vagy éppenséggel ellenállását is leküzdvé. A munkálatokat a szakemberhiány is nehezítette. 1870 tavaszán a kolozsvári telekkönyvigazgató jelezte az igazságügy-miniszternek, hogy a munkálatok egyszerre való megkezdése és a községi hivatalnokok bevonása „gyakorlatilag kivihetetlen”, szerinte Erdély több mint felében – a Székelyföld és a Királyföld kivételével – „alig található minden községben oly írástudó ember, ki ezen munkával megbízhatnék”, a községek jelentős részében pedig „írástudó a román papokon kívül nincs, kik azonban csak románul írnak”. Erdélyben „községi hivatalnokon” csak a jegyző és a pap

⁸⁴ Az erdélyi képviselők emlékirata a kormányhoz, 1872. jan. 23. MOL K 27, 1872/318.

⁸⁵ Szász: Az abszolutizmus kora... 1459–1462.

⁸⁶ MOL K 27, 1868. márc. 1-i minisztertanács.

értendő, de jegyzője gyakran csak négy-öt falunak együttesen volt. Ezért javasolta a helyszínelő tisztviselők számának napidíjasokkal való gyarapítását, hogy ezáltal egyúttal „az országban feles számban szükségét szenvedő, némileg képzett értelmiség legalább ideiglenesen valamely keresetben részesüljön”.⁸⁷

A tagosítások viszont későbbre maradtak, így a kérdés rendezése több évtizeden át elhúzódott, mérgezve a légkört és akadályozva a mezőgazdaság fejlődését. 1867 nyarán, az országgyűlés nyári szünete előtt az erdélyi képviselők több értekezletet tartottak, és a legfontosabbnak tartott feladatok, úgymint az úrbéri perek gyors bevégezése, a székely örökség kérdésének megoldása⁸⁸ és az úrbéri kárpótlások körüli visszaélések megszüntetése tárgyában három előterjesztést fogalmaztak meg.

A megoldatlan úrbéri kérdés miatt a földbirtokosok különösen sokat panaszkodtak az erdők és legelők pusztítására: „Vajmi nagy még Erdélyben, különösen a megyéken azon terület, főként erdőkben és legelőkben, melyhez mind a volt földesurak, mind a volt úrbéresok igényt tartanak. Ezeket az használja, aki közelebb kapja, rendesen a helybeli és tömegesen lakó volt úrbéresok; senki sem veheti azonban okszerű és célszerű hasznát. Különösen az erdőket mint potya-vagyont minden érdekeltek mintegy felhíva érzik magukat pusztítani, és néhány év alatt egész erdőségek válnak értéktelen ciherré vagy kopár, szakadásos meredekké.”⁸⁹ Ugyszintén sérelmesnek érezték, hogy a kiegyezés utáni szabályozás alapján az államkincstár a már kifizetett kárpótlások egy részét is visszakövetelte.

A fenti ügyek egyrészt a magyar birtokosok vagyoni helyzetét érintették, másrészt a volt úrbéresok jelentős része sérelmesnek érezte a probléma kezelését, ami a román–magyar viszony további elmergesedéséhez is hozzájárult. Az *Unio* című lap egyik első számában így írt: „A nemzetiségi kérdés megnyugtató megoldásánál alig kisebb fontosságú s bizonyára nem kevésbé kívánatos a megszüntetett úrbéri viszonyok maradványainak mielőbbi teljes eltávolítása, miután mindkettő egyaránt nyugtalanítólag hat, különösen az érdekelt két fél közötti viszonylatokra.”⁹⁰ Mutatja ezt a korszakban nagy vihart kavart tófalvi ügy is, amelynek során br. Apor Károly, a Királyi Tábla elnöke 1869-ben pert nyert – román nemzetiségű – volt kurialista zselléreivel szemben, akik így elvesztették az általuk birtokba vett földeket. A tófalvi volt zsellérek ügyvéde Ioan Rațiu volt, aki a közvéleményt is mozgósította. A *Federațiunea* című pesti lap a következőképpen kommentálta az esetet: „a magyar hatóság felszólította a szerencsétleneket

⁸⁷ A kolozsvári telekkönyvi igazgató tervezete, 1870. ápr. 12. MOL F 270, 1870/747.

⁸⁸ A Székelyföldön 1863-ig csak az egykori úrbéresok 12,8%-áért kaptak állami kárpótlást, a volt úrbéresok több mint háromnegyedének önerőből kellett megváltania magát.

⁸⁹ Lásd a 81. számú lábjegyzetet.

⁹⁰ Úrbéri törvényszékek. *Unio*, I. évf. (1867. aug. 9.) 3. sz.

még az út elhagyására is s arra, hogy menjenek akárhová – de hova? A nagyvilágba. Így van, mert a románok számára már nincs hely Erdélyben, nincs nekik semmi tulajdonuk, mert a föld a magyar arisztokráciáé.”⁹¹ A törvényekben sem kereshetnek biztosítékot, „mert az úrbéri váltság annyira ködös, annyira bizonytalan, a benne lefektetett elvek annyira homályosak és ellentmondóak, szelleme a népnek annyira kedvezőtlen, hogy minden egyes, az erdélyi birtokjog szabályozását célzó rendelkezés inkább csapás, mint törvény.” Majd a vezércikk patetikusan így folytatja: „elrabolták nyelvünket, nemzetiségünket, hazánk függetlenségét, most már csak az van hátra, hogy föld birtoklásától is megfosszanak, hogy hajlékainkból kidobassunk s öregeink és gyermekeink a természet elemeinek kezébe adassanak!”⁹² Annak ellenére, hogy a hatóságok többször megpróbálták az ügy békés rendezését, ez nem sikerült. Bármilyen igazságtalan volt a döntés, a jog az egykori földbirtokos oldalán állt, ráadásul a román értelmiségiek is érdekelték voltak abban, hogy az ügynek minél nagyobb visszhangja legyen, fegyvert kovácsoljanak belőle – ahogy egy Doboka megyei román hivatalnok írta –, amivel mobilizálni lehet a román közvéleményt.⁹³

Egy másik az úrbéri viszonyok felszámolása nyomán kialakuló vitás kérdés, amely ugyancsak mérgezte a nemzetiségek közti viszonyokat, az egyházi dézsma kárpótlása volt, különösen a szász papság által élvezett dézsmaé. 1848 előtt a Királyföldön a görögkeletieknek is fizetniük kellett az evangélikus papságnak a tizedet. Az is feszültségeket okozott, hogy míg a többi felekezet esetében 1867 előtt a kárpótlásra csak kismértékben került sor, az evangélikusok több mint 5 millió forint kárpótláshoz jutottak.⁹⁴

Az úrbéri kérdés fontosságát mutatja az is, hogy az erdélyi képviselők által 1872 januárjában a kormánynak beterjesztett emlékiratban a kilenc pont közül az első négy erre vonatkozott. Kemény Gábor és más erdélyi képviselők kérték az erdélyi úrbéri kárpótlási ügyek gyors elintézését, a birtokviszonyok rendezését, a tagosítás erélyes keresztülvitelét és a telekkönyv behozatalát Erdélybe. A kormány méltányosnak találta a kéréseket, és a királyi biztos, illetve Groisz Gusztáv miniszteri tanácsos és néhány

⁹¹ *Federațiunea*, 1869. okt. 13. 112. sz. In: Kemény G. Gábor: i. m. 199–200. Apor 1858-ban indította a pert volt zsellérei ellen, az általuk elfoglalt telkek visszaadását és az úrbéri szolgálmányok megtérítését kérve. 1862-ben az úrbéri törvényszék Apornak adott igazat, de a per fellebbezések következtében elhúzódott. A kiegyezés után a belügyminisztérium megpróbálta békés kiegyezésre bírni a feleket, de ez nem sikerült. Ennek nyomán Apor karhatalmat vett igénybe a zsellérek erőszakos kitelepítésére. A marosszéki főkirálybíró még egyszer közbelépett, a zselléreknek csekély haszonbér ellenében felajánlották a telkek meghagyását, illetve a szolgálmányok árának majdnem teljes elengedését, de ezúttal sem sikerült az ügy békés rendezése.

⁹² Kemény G. Gábor: i. m. 200.

⁹³ Lásd uo. 199–208.

⁹⁴ Szász: Az abszolutizmus kora... 1460–1461.

erdélyi képviselő bevonásával elhatározta a fenti ügyek tárgyalását és felgyorsítását.⁹⁵ A királyi biztos ennek nyomán a miniszterelnökhöz írt felterjesztésében igyekezett rámutatni a kiegyezés óta felgyorsult ügykezelésre és az elért jelentős eredményekre. Péchy kitért arra, hogy 1869-ben a kormányzat már „megállapította az erdő- és legelőkárpótlás ügyét, amely szinte 2000 határozattal s ugyanannyi utalványozással szaporította a végleges kárpótlást”, a székely kárpótlás pedig 5000 igénnyel növelte az ügyeket. Növelni kellett tehát a munkaerő számát is, de ennek következtében a kárpótlás ügye a végéhez közeledik. Ami a kárpótlás mennyiségét illeti: 1861 előtt évi egymillió forintot utaltak ki, „a magyar kormány életbe lépése második évétől kezdve pedig előbb 2, azután 4 s a legutóbbi évben 5 millióra hágott fel” az állam által kifizetett kárpótlás. Péchy szerint a kormány komoly eredményeket tud felmutatni, és senkinek sem lehet e téren „alapos és igazságos” panasza, főleg ha összehasonlítják, hogy Magyarországon az összes úrbéri kárpótlás 200 millió forintra rúgott, Erdélyben pedig a tőkésített kamathátrálékkal együtt máris meghaladja a 80 milliót.⁹⁶

A kiegyezés után a kormány néhány törvény által is igyekezett az úrbériség maradványait rendezni. Törvény szabályozta a szőlődezsma és az úrbéri örökvaltság utáni kárpótlások sorsát, majd 1871-ben újabb három törvény foglalkozott az úrbéri viszonyokkal, az irtványokkal és az erdélyi arányosítás kérdésével (1871:LIII, LIV, LV. tc.). Az 1871:LIII. tc. részben megismételte az úrbéri pátens rendelkezéseit. A törvény külön intézkedett Erdélyről, és szabályozta az úrbéres föld fogalmát.⁹⁷ A székely örökség kérdésében kompromisszumos megoldás született, mert egy részüket a törvény úrbéres földnek tekintette;⁹⁸ ugyancsak eltörölte a királyi haszonvételek egy részét, de a kérdést csak 1888-ban rendezte végleg az „állami italmérési jövedékekről” szóló törvény, amely nyomán a korábbi haszonélvezők kárpótlást kaptak.⁹⁹ A majorsági zsellérek ügyét jóval később, majd csak 1896-ban oldotta meg a törvényhozás.

⁹⁵ MOL F 27, 1872. jan. 31-i minisztertanács. A többi kérés az osztrák bányatörvény eltörlésére, a Királyföld rendezésére, a vasút és ennek romániai csatlakozása kiépítésére, a minisztériumoknál több erdélyi alkalmazására és a kolozsvári egyetem felállítására vonatkozott.

⁹⁶ A királyi biztos felterjesztése a miniszterelnökhöz az erdélyi képviselők által beadott emlékirat tárgyában, 1872. febr. 22. MOL F 271, 1872/3. A telekkönyv kapcsán Péchy kifejtette, hogy annak több akadálya is van: a domborzati viszonyok, a nép idegenkedése, az érdektelenség, valamint a képzett munkaerő hiánya. Ha Erdélybe magyarországiakat rendelnének, akkor ez „az erdélyiek érzékenységet fogna felköltetni”.

⁹⁷ Kiindulópontja az 1819–1820. évi Cziráky-féle összeírás volt, de úrbéres földnek ismerte el azokat a földeket is, amelyek után 1848 előtt adót fizettek, vagy a telek törlése az adótáblákból nem a Főkörmányszék engedélyével történt.

⁹⁸ Amelyek a Cziráky-féle összeírás idején „adózó és szolgáló” emberek használatában voltak.

⁹⁹ Orosz: i. m. 134–135.

Ezek voltak tehát a főbb problémák és működési területek, amelyeket jórészt a régi hivatali struktúrák keretében és a régi hivatali személyzettel kellett megoldani.

3.2. A Főkörmányszék és a „Királyi Biztosság” belső szervezete és működése

Péchy Manónak a királyi biztosi feladatkör mellett a Főkörmányszék elnöki teendőit is el kellett látnia. A Guberniumot a 17. század végén, Erdélynek a Habsburg Birodalomba való betagolásakor hozták létre. A 18. század folyamán ez a kormányzótanács feladatát ellátó szerv egyre inkább kiépült, ezzel párhuzamosan azonban az Erdélyi Udvari Kancellária – az eredeti elképzelésekkel ellentétben – mintegy fölöttes hatóságként működött, nemcsak igazgatási, hanem bíraskodási feladatokat is ellátott. A 18. század közepétől a Gubernium is megindult a szakosított hivatal felé való fejlődés útján, hogy aztán Mária Terézia és II. József alatt nagy ügyintézési reformra kerüljön sor, ezután azonban egészen 1848-ig a struktúra megmerevedett. 1790-től a Gubernium Kolozsvárra tette át a székhelyét. 1849-ben mind a magyar kormány, mind a Habsburg-kormányzat feloszlatta a Főkörmányszéket, helyette az újonnan megszervezett katonai és polgári kormányzóság (Militär- und Civilgouvernement) vette át az ügyek intézését. Az Októberi Diploma kiadása után először az Erdélyi Udvari Kancelláriát, majd 1861 áprilisától a Főkörmányszéket is visszaállították. A növekvő bürokráciát jelzi, hogy az ügyforgalom ekkor már duplája volt az 1840-es évekének.¹⁰⁰ A Gubernium keretében 1867-ben 11 előadói osztály működött, ezek mutatják egyúttal azt is, hogy milyen ügyekre terjedt ki hatásköre: 1. kebli és személyes, illetve „országos kóródai és tébolydai” ügyek, 2. közjogi és közigazgatási, 3. katonai, 4. rendőri, 5. építészeti, illetve közmunka és közlekedési, 6. úrbéri és országos gazdasági, 7. pénzügyi, 8. vallási és közoktatási, 9. egészségügyi osztály, 10. a római katolikus bizottmány,¹⁰¹ 11. „majorsági vagy allodiális” ügyek, illetve kereskedelmi

¹⁰⁰ Trócsányi Zsolt: Bevezetés. In: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Budapest, 1973. 5–28.

¹⁰¹ A „római katolikus bizottmány” a Gubernium legrégebbi, folyamatosan működő bizottsága volt. Kialakulása a sajátos erdélyi felekezeti helyzethez köthető, hiszen a Habsburg-uralom kezdetén az államhatalom mindent meg akart tenni a hátrányos helyzetű katolikus egyház megerősítése érdekében. A különböző neveken – Commissio Ecclesiastica, Commissio in Publico-Ecclesiasticis, egyházi bizottság – működő bizottság elsődleges célja is ez volt. Kezdetben, a 18. század elején katolikus rendek tanácskozásként indult. A katolikus bizottság (Commissio Catholica) felállítására 1767-ben került sor. Mike Sándor szerint előtte a század közepétől egy Consilium Catholicum működött. A bizottság elnöke a gubernátor, tagjai a római katolikus püspök, a kincstartó és egy guberniumi tanácsos voltak; ez később többször módosult: az elnök hol a gubernátor, hol a püspök, tagjai általában a Gubernium katolikus tanácsosai. Hatásköre szintén változott, kezdetben igen széles volt és a következő ügyek-

és iparügyek. Az ügyiratok száma meghaladta az évi 40 ezret.¹⁰² Ennek a szervnek az elnöki teendőit kellett tehát Péchy Manónak ellátnia.

Az 1848-as törvényhozás, majd a kiegészítés új alapokra fektette a kormány szervezetét. A dikasztériális és csak a királynak felelős szerv helyébe az egyéni felelősség alapján és a parlamentnek is felelős miniszteri kormányzat lépett. Erdélyben azonban még egyelőre a régi alapon szervezett Főkormányshéket kellett valahogy összhangba hozni az új rendszerrel.

A Főkormányshék fenntartásának kérdésében (is) megoszlott a magyar politikai elit véleménye. A radikálisabbak – különösen a parlamenti ellenzék hívei – a Főkormányshék azonnali felszámolását szerették volna, hogy az unió visszafordíthatatlan legyen. A többség azonban úgy vélte, előnyösebb Erdély számára, ha egy központi hatóságon keresztül képviseltetik érdekeiket, ami megkönnyíti a közigazgatás hatékonyabb működését, de ezt igényli a birtokviszonyok rendezetlensége is.¹⁰³ Egy ideig még bizonytalanság uralkodott, de a Gubernium féltékenyen őrködött hatásköre fölött. 1867 nyarán például figyelmeztették a háromszéki főkirálybíró, hogy miután a Főkormányshék „fennállása és törvényszerű hatásköre” törvényekben van rögzítve és ezt a magyar kormány sem helyezte hatályon kívül, „ezután mindennemű hivatalos felterjesztéseit a királyi Főkormányshék útján szíveskedjék megtenni és tétetni”.¹⁰⁴ Az illető főkirálybíró szabadkozott, hogy ő minden befolyását felhasználta a képviselő bizottmány ellenében „egy a magyar kir. főkörmányszék mellőzésére célba vett indítvány megghiúsítására”.¹⁰⁵ Ugyanígy őrködtek kezdetben az intézmény hatásköre fölött a pesti minisztériumokkal szemben is. 1867 augusztusában a Gubernium elnöksége – Péchy Manó és Groisz Gusztáv alelnök kézjeggyel – felírt a miniszterelnöknek és az igazságügy-miniszternek, tiltakozva, hogy az Erdélyre is vonatkozó rendeleteket és intézkedéseket a minisztériumok nem közölték a Főkormányshékkal. Kérték a miniszterelnököt, szólítsa fel a minisztériumokat, hogy ezeket hivatalos átiratban a

re terjedt ki: a) „a római katolikus egyház ügyei (egyházközségek létesítése, templomépítés vagy -foglálás, papi javadalmazás ügye, kolostorok építése, szerzetesrendek anyagi ügyei, a rekatolizáció ügyei”; b) a görögkeleti egyház ügyei; c) iskolaügyek (beleértve a tanmenetet és a személyzet ügyeit); d) alapítványi ügyek; e) a vallásalap ügyei; f) a nagyszebeni Theresianum árvaház ügyei. Uo. 219–223.

¹⁰² MOL F 270, 1868/1182. A Főkormányshék visszaállításakor, 1861-ben visszatértek az 1848 előtti gyakorlathoz, irattári egységnek az egyszerű ügyiratot (a mellékletekkel, előadóívvvel és a fogalmazványokkal együtt) vették, sőt az előadóív és a fogalmazványok formája is az 1848 előtti maradt. Trócsányi: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. 677.

¹⁰³ Uo. 1867/480.

¹⁰⁴ Uo. 1867/299.

¹⁰⁵ Uo. 1867/352.

Guberniummal is tudassák, mivel „annak kihirdetése, illetőleg foganatosítása” a Főkormányzók hatáskörébe tartozik.¹⁰⁶

A királyi biztos emlékiratban fejtette ki nézeteit, amelyet a minisztertanács 1867. október elején tárgyalta. Péchy – aki maga is jelen volt a minisztertanács ülésén – szintén a Főkormányzók ideiglenes fenntartása mellett érvelt: „mindaddig, míg Erdély vasút által az ország kormányzati központjával összekötve nem lesz, a rendes kormányzati érdekek megkívánják az erdélyi beligazgatásra nézve a kormányzóknek habár módosított alakbani fennállását. Továbbá a birtokrendezésnek gyorsabb keresztülvitele és mindenekfelett a nemzetiségi mozgalmak ellenőrzése, végre a törvényhatóságok feletti szorosabb ellenőrködés igénylik, habár ideiglenesen, a kormányzóknek meghagyását.” Ebben gyakorlatilag össze is van foglalva, milyen szerepet szántak az átmeneti időszakban a királyi biztos vezette Főkormányzóknek. Az erdélyi románok befolyásolását különösképpen hangsúlyozta, veszélyesnek látva a két román felekezet egybeolvasására irányuló törekvéseket: „Az unitus és disunitus román felekezetek közti bensőbb egyetértés és az abból keletkező unificationalis törekvés, melyre a két felekezet nemzetiségi érdekének szilárdítása és tömörítése tekintetéből leginkább igyekszik, és amelynek utolérése vagy megakadályozása nagy részben az illető főpásztorok és főpapok egyéniségétől és az azokra gyakorlandó ildomos befolyástól, úgy az oktatás, illetőleg népnevelés miképpen és mily iránybani kezelésétől függ, már magába véve mind oly fontos jelenségek, hogy ezeknek szükséges ellenőrzése az erdélyi központi hatóságnak fennállását mindaddig majdnem követelve igényli, míg Erdélyben a nemzetiségi kérdések törvényhozásilag és általjában meg nem oldatnak, és a gyakorlati élet által megszilárdítva, a külföldi izgatások ellen kellő védőfalat nem képezendenek.”¹⁰⁷ A minisztertanács elfogadta a fenti indokokat és megbízta Péchy-t, hogy addig, „míg az »Unio« törvény folytán ezen viszonyok is alaposan nem rendeztetnek”, tegyen javaslatot, „mi módon lehetne az erdélyi kormányzók rendezni, és illetőleg átalakítani a felelős kormányzat rendszerével megegyezőleg”.¹⁰⁸

Erre azonban nem került sor, így némileg átfedés alakult ki a Főkormányzók elnöki osztálya és a királyi biztos által kezelt ügyek között. Az ügyintézés a régi keretek között folyt tovább, azzal a különbséggel, hogy a

¹⁰⁶ „Több versen történt már, hogy az egyes minisztériumok által kiadott és a *Budapesti Közlönyben* megjelent, az erdélyi részekre is kiható intézkedések, mint p. o. közelebről az egyezkedési eljárás megszüntetése aránti intézkedés, a királyi Főkormányzókkel közvetlenül nem közöltettek, holott azoknak az erdélyi részekbeni közhírré tétele a királyi Főkormányzók által volna foganatosítandó.” MOL F 263, 1867/2713.

¹⁰⁷ A királyi biztos emlékirata a miniszterelnökhöz a Főkormányzók fennmaradása ügyében, 1867. szept. 16. MOL F 270, 1867/480.

¹⁰⁸ MOL F 27, 1867. október 5-i minisztertanács.

kancellária helyét a belügyminisztérium vette át. Az ide-oda írogatás néha heteket vett igénybe, többször kellett mindkét félnek sürgetnie a választ, és néha az is megtörtént, hogy egy ügy évekig elhúzódott, mint például a brassói nyolcadik gyógyszerár nyitásának kérdése. Az egyik gyógyszerész még 1863-ban kért erre engedélyt, aztán a városi tanács, a Főkormány-szék, az országos orvosi tanács és a kancellária között addig vándoroltak a beadványok és tiltakozások, amíg az Udvari Kancelláriát feloszlatták, és a belügyminiszter végre 1867-ben jóváhagyta a már működő gyógyszerár engedélyezését.¹⁰⁹ De arra is volt példa, hogy az iratok elkallódtak a küldözgetés során és ezért húzódott az ügy intézése.

A rutinügyek ellátása ment a maga megszokott módján, de a fontosabb döntések – úgy tűnik – általában késve és átgondolatlanul születtek. 1868 januárjában még nem volt világos, hogy mikor kerül sor a Főkormány-szék feloszlatására, és hogyan történik azután az ügyintézés. A pénzügyminisztérium az erdélyi országos pénzügyigazgatóság feloszlatásának kapcsán sürgette a belügyminisztériumot, hogy közölje minél előbb, „szándékoltatik-e és mikorra az említett főkörmányszék tevékenységének megszüntetése vagy sem”.¹¹⁰

A döntések Pesten születtek, és eléggé esetleges volt, hogy ki mennyire szólhatott bele ezekbe. Kezdetben a királyi biztos véleményét is kikérték. Péchy Manó Andrassy jó embere volt, és mint ilyen több mindent el tudott érni, de Erdély állapotáról és a főbb teendőkről készített nagy jelentésének – amely főleg a Gubernium alelnökének, Groisz Gusztávnak munkája volt – nem sok visszhangja támadt. A kormányban Erdélyt Mikó Imre képviselte, de Mikó ekkor már túl volt élete delelőjén és egyre inkább belefáradt a politizálásba; a minisztériumi munkába nem tudott beleszokni, és pár év múlva vissza is vonult. A kormány döntéseinek mechanizmusairól amúgy is elég keveset tudunk, nagyrészt éppen a minisztertanácsi jegyzőkönyvek szűkszavúsága miatt. Szintén nem tudjuk, hogy a másik fontos pozícióban levő erdélyinek, Zeyk Károly belügyminiszteri államtitkárnak mekkora volt a befolyása. Úgy tűnik, hogy az említettek mellett elsősorban az erdélyi képviselők voltak azok, akik – kapcsolataik révén – egy-egy kérdésben befolyásolni tudták a törvényhozást, illetve a kormányt, és személyi ügyekben is sikeresen lobbiztak.

A Főkormány-szék feloszlatása szinte folyamatosan napirenden volt, de egyelőre különböző elképzelések voltak a jövőt illetően. Péchy hosszú emlékiratban fejtette ki ez irányú véleményét. Rögtön az elején óvatosságra intett, hiszen – mint írta – nem pusztán arról van szó, hogy egy „dicasterium feloszlattassék”. Figyelembe kell venni, hogy Erdély „a különválástól

¹⁰⁹ MOL K 150, 1867-VII-2.

¹¹⁰ MOL K 148, 1868-III-81.

fogva teljesen külön állott a legújabb időkig Magyarországtól”, mindig volt központi hatósága, és mivel „most történik legelőbb, hogy Magyarország és Erdély kormányzata teljesen eggyé alakíttatni szándékoltatik, felette szükséges, hogy ekörül a kormány a legnagyobb óvatossággal járjon el, kivált miután a népség megszokta, hogy közel kapjon oly felsőbb közeget, melyhez panaszra vagy sérelme esetében közvetlen folyamodhassék”.¹¹¹ Péchy védelmébe vette a Guberniumot, amely „folytonos ócsárlásnak” volt kitéve, pedig „annyi jó akaratot, annyi tiszta hazafias indulatot, annyi tevékenységet, tapintatot, képességet és ügyességet” tapasztalt ott; bár a Főkormánysház hatásköre szerinte sem egyeztethető össze a felelős miniszteri rendszerrel. Véleménye szerint egy ezzel összeegyeztethető „központi közeg” még fenntartandó lenne, „míg az erdélyi bel dolgok törvényhozásilag, kormányilag vagy gyakorlati kiegyenlítések útján oly rendezést, kibonyolítást nyerhetnek, hogy a kormányzásnak minden részleteiben való teljes eggyé alakításáról bátorsággal és biztosan intézkedni lehessen”.¹¹² Nyilván a Főkormánysháznak, illetve személyzetének nem állt érdekében a tervezett feloszlatás, ezért igyekeztek meggyőzni a kormányt az intézmény fontosságáról.

Miután az uniós törvényjavaslat kapcsán eldőlt, hogy a Főkormánysházat felszámolják, igyekeztek legalább a túlélést valamiképpen – akár egy csökkentett hatáskörű hivatal formájában is – biztosítani. A királyi biztos az uniós törvényjavaslat kapcsán – a fogalmazvány Nagy Elek munkája volt – kitért a kérdésre, és hosszan bizonygatta a királyi biztosi állás fenntartásának szükségességét „tágabb vagy szűkebb hatáskörrel”. A hivatal felszámolása szerinte „valóságos politikai hiba” volna. Azzal érvelt, hogy az erdélyi megyék és városok hatásköre és szerkezete más, mint a magyarországiaké, az „egyformásításhoz” nélkülözhetetlen egy a viszonyokat jól ismerő hatóság, továbbá az érvek között szerepeltek a királyföldi állapotok, a „nemzetiségi súrlódások”, „a Romániából táplálkozó román titkos felforgatási törekvések, az ország határainak a szomszéd fejedelemségből különböző ürügyek alatti folytonos megtámadtatásai”. Mindezek indokolták, hogy Erdélyt nem lehet most még „magára hagyni”. A fennhagyandó közegeknek viszont a királyi kinevezés adhat tekintélyt, tehát a felmerült javaslattal szemben, hogy nevezzenek ki kormánybiztost, a királyi biztosi állás fenntartása mellett érvelt. Szerinte ez azért is célszerűbb, mert visszatevészt szülne, ha most egy új hatóságot hoznának létre. Különben is a királyi biztos „létezése a kormánysház létezésével nincs összeforrvá”, tehát a Gubernium feloszlatása nem jelenti automatikusan a királyi biztosi állás megszűnését. Péchy javasolta tehát a királyi biztosi hivatal fennmaradását

¹¹¹ MOL F 270, 1868/1182.

¹¹² Uo.

„a tekintélyét fenntartani képes hatáskörrel s az ehhez képest mellé rendelendő hivatali személyzettel”.¹¹³

Egyúttal azt a vádat is hosszan cáfolta, hogy a Főkörmányszék „csak kezelő, csak postálkodó hivatal” volna. A Főkörmányszék évi 30 ezer, a segédhivatali számokkal együtt 40 ezer ügyiratot intéz el, ezek közül csak mintegy 10 ezer az „átkezelési” darab, és legalább 20 ezer, „mely új tárgyat képezendi a különböző szakminisztériumok ellátásának”, tehát a Gubernium „határozó és rendelkező országos hatóság is”. Ha felosztják a Főkörmányszéket, akkor viszont a minisztériumokhoz „az erdélyi ügyekkel és viszonyokkal ismeretes erdélyieknek is kell alkalmaztatniok”, ezt az igazságosság és a célszerűség is így kívánja.¹¹⁴ A törvény végső változatából kimaradt ugyan a királyi biztos említése, de ahogy Andrássy írta az uralkodóhoz szentesítésre felküldött törvény kapcsán: „a beterjesztett törvényjavaslattal eltérő lényegesebb változás csakis az utolsó szakaszban mutatkozik, melyből a királyi biztosnak Erdélyben való fenntartásáról szóló rendelkezés kihagyatott, de ezen különbség is csak látszólagos, mert ehelyett oly általános felhatalmazás adatik a minisztériumnak, melynek nyomán míg ott szükség mutatkozik, királyi biztost tarthat.”¹¹⁵

A munkamegosztásról tervezet készült. A Főkörmányszék ügyköréből a katonai, részben a rendőri, a közmunka és közlekedési, az úrbéri, a pénzügyi, a vallási és közoktatási, ipari és kereskedelmi, továbbá az országos kórházakat érintő ügyek, a rangok, kitüntetések adományozása, a névváltoztatások, az örökbefogadások, a kivándorlás kérdése a tervezet szerint átmenne a minisztériumok hatáskörébe, úgyszintén oda küldenék fel a törvényhatósági gyűlések jegyzőkönyveit is. A királyi biztos hatásköre pedig a következőkre terjedne ki: 1. a függőben maradt tárgyak intézése; 2. a minisztériumoktól véleményezés vagy elintézés végett leküldött ügyek tárgyalása; 3. „az erdélyi területre nézve kibocsátandó szabályozványok iránti előleges nézetnyilvánítás s hasonlók javaslatba hozatala”; 4. az erdélyi közigazgatási és igazságszolgáltatási felsőbb hivatalok betöltése iránti véleményezés; 5. „államrendőrség, a hatóságokbeli hangulat, politikai irány, mozgalmak figyelemmel kísérése s ezekre vonatkozólag teendő lépések”, a politikai színezetű egyletek felsőbb megerősítésre való felterjesztése; 6. helyhatósági és községi ügyekben való intézkedés; 7. a kormányiszéki épület és levéltár felügyelete; 8. útlevelek; 9. kérelmek iránti felvilágosítás; 10.

¹¹³ Uo. 1868/1117.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ MOL K 26, 1868/420. A törvény utolsó paragrafusa így hangzik: „Ezen törvény végrehajtásával a ministerium oly felhatalmazás mellett bízatik meg, hogy saját felelőssége alatt mindazon intézkedéseket is megtehesse, s mindazon kiviteli módokat is alkalmazhassa, melyek a helyi viszonyokhoz képest szükségesek lesznek.” 1868:XLIII. 18. §. Lásd a Függelékben.

színi- és más nyilvános előadások engedélyezése; 11. közegészségügyi teendők; 12. az erdélyi földtehermentesítési ügy felügyelete.¹¹⁶

A királyi biztos új hatásköri leírása nagyjából követte ezt az elgondolást. A tervezet felhívta a figyelmet az ügymenet gyorsítása szempontjából kívánatos néhány lépésre is. Az Erdélyben érvényben levő osztrák rendszabályok szerint eddig a Főkörmányszéket terhelték a csekély jelentőségű kihágási ügyek is, amelyen a jövőben változtatni kell. Az úrbéri ügyek intézésére azt javasolta, hogy ezeket továbbra is küldjék le a királyi biztoshoz véleményezés végett, fontosságukra és az erdélyi különleges viszonyokra való tekintettel. A megyei és városi pénztárak ügymenete reformra szorul, mert az állandó felsőbb jóváhagyások rengeteg fölösleges munkát okoznak. Az erdélyi országos főorvosi állás további meghagyását kérte. Végül javaslatot tett a királyi biztos melletti személyzetre nézve, amely – ahogy ezt később el is fogadták – 1 miniszteri tanácsosból, 3 osztálytanácsosból, 5 titkárból, 5 fogalmazóból, 6 fogalmazó gyakornokból és a szükséges segédszemélyzetből állt. A kormány – bár jóváhagyta a javaslatot –, úgy tűnik, már kezdetben sokallta a létszámot, mert röviddel az átszervezés után, 1869 júniusában a belügyminiszter kifejtette, hogy a létszám már korábban „hosszasabb fontolgatásra” szolgáltatott neki okot, végül Péchy javasolta és az átalakulás várható nehézségei miatt hagyta jóvá. Kérte azonban, hogy a megüresedő állásokat ne töltsék be, azok „a meglevő munkaerő fokozott igyekezetével pótol tassanak”.¹¹⁷ Ekkor ezt még sikerült kivédeni, a Péchy helyettesítő Nagy Elek ugyanis a munka mennyiségére és a gyors és pontos ügykezelés szükségességére hivatkozott.

A Főkörmányszék feloszlátását végül az uniós törvény (1868: XLIII. tc.) rögzítette, megszabva annak pontos dátumát is. A törvény 7. §-a kimondta: „Az 1848-ik évi kolozsvári I. törvénycikk 3-ik §-ánál fogva ideiglen fenntartott erdélyi királyi kormányzók a mellé rendelt központi segédhivatalokkal együtt feloszlatatik, s működésének a jövő 1869-ik évi május 1-ső napjáig leendő megszüntetésével a minisztérium megbíztatik.”¹¹⁸ A döntés az 1868. november 6-i minisztertanácson született, az uniós törvény megvitatása során. Ekkor még a Főkörmányszék helyett létrehozandó Királyi Biztosságról beszéltek, Andrassy és Eötvös „a törvény keresztülvitele céljából” látták szükségesnek annak létrehozását, amíg azt az átmenet nehézségei megkívánják.¹¹⁹ Az is felmerült, hogy a királyi biztos hatáskörét szabatosan körül kell írni, különben „rendőri közeggé törpül”, ahogy ez végül – kis túlzással – be is következett.

¹¹⁶ MOL F 270, 1868/1182.

¹¹⁷ Uo. 1869/294.

¹¹⁸ XLIII. törvénycikk. Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *Magyar Törvénytár*. VI. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 486.

¹¹⁹ MOL K 27, 1868. november 6-i minisztertanács. Jegyzetek.

A Főkörmányszék feloszlásával egy időben Péchy Manó számára a kormány javasolta a vaskorona-rend első osztályú keresztjének megadását, mivel – a minisztérium felterjesztése szerint – „az erdélyországi állapotok máris jelentékenyen javultak, a kedélyek csillapultak, s a még függőben levő belkormányzati kérdések azon útra terelvék, melyen haladva megoldásuk mindenik részre megnyugtatólag eszközölhető”, ezt pedig Péchy „buzgalmának, tapintatos és ügyes eljárásának köszönhetni”, mivel „gondját kizárólag az érintett érdekek ildomos összeegyeztetésére, illetőleg kiegyenlítésére fordította”.¹²⁰

A Főkörmányszék feloszlását az erdélyi magyar közvélemény – úgy tűnik – meglepéssel vette tudomásul. Marosszék feliratban üdvözölte a lépést, amelyben kifejtették, hogy amikor Péchy királyi biztosi minőségben a Főkörmányszék élére állították, „ámbár tudtuk és éreztük, hogy egy oly kormányzék élére állítatik, amely államéletünk új szerkezetébe alig illeszthető, mégis miután tudtuk azt is, hogy nem az a jó építőmester, aki gyorsan bont és hamar épít, hanem aki a megkorhadtt falakat gondosan szedi le és a használható anyagokat abból az új épületben is megtartja, örömmel fogadtuk az új intézkedést”, most azonban, amikor „reményeinknek az anyaországgal szorosabb összeköttetés iránt lépésről lépésrei teljesülését látjuk”, még inkább örülni lehet.¹²¹

Az átszervezés nem ment zökkenőmentesen; bár a volt Főkörmányszék „megfeszített erővel” törekedett arra, hogy 1869. április végéig elintézzék a beérkezett ügyiratokat; ez azonban nem volt egyszerű feladat, részben mert a feloszlás után is érkeztek iratok, részben mert így a szokásosnál jóval több munkát kellett végezni. Ebben a feloszlott Főkörmányszék nyugalmazott hivatalnokai is segítettek, így június 1-jén Péchy helyettese, Nagy Elek már jelenthette, hogy sikerült a rendes kerékvágásba zökkenniük. Az átállás a törvényhatóságokat is megzavarta: „a törvényhatóságok és hivatali közegek nagyrészt zavarban valának, hogy az eddig a kormányzékhez intézni szokott tárgyakban hova és miként forduljanak, s jelesen, hogy a kir. biztos mikbe fog akár közvetítőleg, akár intézkedőleg beleelegyedhetni”.¹²² Igyekeztek kímélni a minisztériumokat, hogy ne árasszák el „puszta kezelési teendőikkel”, másrészt azonban figyelmeztetni kellett az erdélyi hatóságokat, hogy jelentéseiket és felterjesztéseiket egyenesen a minisztériumokhoz intézzék, a királyi biztoshoz pedig csak a hatáskörét érintő kérdésekben forduljanak.

¹²⁰ MOL K 26, 1868/381.

¹²¹ MOL F 270, 1869/204.

¹²² MOL F 271, 1869/22.

Arra kényszerítettek, hogy a Főkörmányszék feloszlatása után ne-hogy az a benyomás alakuljon ki, miszerint Erdélyben a Gubernium helyett „valami kormánytestület létesített volt”. Ezért többször hangsúlyozták, hogy a „helyi viszonyokhoz képest” ugyan a királyi biztost egyelőre meghagyták, de a melléje beosztott személyzet a belügyminisztérium része. A törvényhatóságokat utasították, hogy beadványaikat a királyi biztoshoz és ne az „Erdélyi Királyi Biztossághoz” vagy az „Erdélyi Királyi Kormánybiztossághoz” intézzék. Ezt állítólag azért hangsúlyozták, mert a „néhány részről táplált hamis gyanúsítással szemben” szükség volt leszögezni, hogy a királyi biztos nem terjeszkedik túl előírt hatáskörén.¹²³ Az új helyzetet szimbolizálta a pecsét is: az addig együttesen használt magyar és erdélyi címer helyett ezután csak a magyar címet használták, a körirat pedig „Erdélyi királyi biztos. 1869” volt.¹²⁴ Így aztán bár hivatalosan csak királyi biztosról beszélhetünk, ennek ellenére később a „Királyi Biztosság” elnevezés általánosan elterjedté vált, nem csak a törvényhatóságok, de maga a királyi biztos, a kormány és a minisztériumok is használták.

A királyi biztos hivatala tehát szűkebb hatáskörrel, de részben folytatta a Főkörmányszék munkáját. Ha korábban Groisz szerepe volt kulcsfontosságú, most Nagy Elek miniszteri tanácsos – rangban a második ember Péchy után – vette át ezt a szerepkört; helyismereténél és kiterjedt közigazgatási tapasztalatánál fogva valószínűleg most sok kérdésben az ő befolyása érvényesült.¹²⁵ Annak ellenére, hogy a tárgyalta ügyek még tetemes mennyiséget tettek ki, a hivatalnokok létszáma folytonosan csökkent, mert a kormány kezdettől fogva ideiglenesnek tekintette a hivatalt, és számolt közelgő feloszlatásával. A királyi biztosi hivatal felszámolására azonban majd csak 1872-ben került sor. Az egyre apadó személyzet az ügymenetben is gondokat okozott. Mivel 1869 után már tudatosan igyekeztek a létszámot csökkenteni és a megüresedő állásokat nem mindig és inkább csak ideiglenesen töltötték be, a megmaradt személyzet néha nem győzte a munkát. A királyi biztos személye és hivatala pedig egyre inkább veszített jelentőségéből.

¹²³ Körlevél az erdélyi királyi biztostól, 1869. máj. 30. MOL F 271, 1869/25.

¹²⁴ MOL F 270, 1869/255.

¹²⁵ Nagy Elek pályafutása a Főkörmányszékhez kötődött, 1834-től ott araszolt végig a hivatali ranglétrán, de látóköre csak Erdélyre terjedt ki, az ottani viszonyokat viszont kiválóan ismerte. Lelkes unitáriusként sokat tett felekezete érdekében. Gyulay Lajos megjegyezte róla, amikor a koronázó országgyűlésről Pestről hazatért: „Olyan ember, ki megvénült anélkül, hogy valaha a Királyhágót átlépte volna. Ez volt első kimenetele, talán utolsó is.” Gyulay Lajos naplója, 124. köt. 1866. jan. 28-i bejegyzés, 177. Életére lásd Gál Kelemen: *Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza*. Kolozsvár, 2003.

3.3. Személyi ügyek: régi és új hivatalnokok

Mint láttuk, a magyar kormány kinevezésének napján az uralkodó feloszlatta mind a Magyar, mind az Erdélyi Udvari Kancelláriát. A Haller Ferenc erdélyi kancellárnak címzett leiratban az uralkodó reményét fejezte ki, hogy az átmenet nem fogja zavarni a közigazgatás és igazságszolgáltatás rendes menetét, illetve minden „köz- és magánérdek” kíméletével történik.¹²⁶ A királyi biztos feladatai közé tartozott, hogy az erdélyi állapotok részletes tanulmányozása nyomán javaslatot tegyen a hivatali személyzetben szükséges változtatásokat illetően is. A Főkormánysház – mint láttuk – még az 1848 előtt kialakult keretek között működött, tehát az új problémákat jórészt a régi hivatali struktúrákkal és a régi hivatali személyzettel kellett megoldani.¹²⁷ A következőkben arra keresem a választ, hogy az erdélyi központi hatóságoknál milyen mértékben érvényesült valamiféle „tisztogatás”, mi történt a régi hivatalnokokkal a kiegyezést követően, illetve majd a Főkormánysház feloszlata után (1869), és hogy a magasabb erdélyi hivataloknál és a minisztériumoknál mennyiben érvényesült a királyi biztos befolyása – a javaslatétel amúgy hatásköréhez tartozott – a kinevezéseket illetően.

1848 előtt, de még az 1867-ig tartó átmeneti időszakban is a hivatalnokok előléptetése a felvilágosult abszolutizmus idején kialakult gyakorlatot követte. Igazi hivatalnok-dinasztiák is kialakultak. Nagyon érdekes, hogy a pályázatok és ajánlások esetében még az 1860-as években is ugyanazzal a retorikával találkozunk, mint a 18. század második felében. Hogy Olga Khavanova egyik tanulmányának címét parafrázáljam: a fiak előléptetésénél még mindig szem előtt tartották az apák érdemeit is.¹²⁸

Erdélyben a régi hivatalnokok helyzetét – és általában a személyi kérdéseket – még tovább bonyolították a sajátos helyi viszonyok, a törékeny egyensúly a nemzetiségek és vallások között. A három nemzet és négy bevett vallás rendszere ugyan már a múlté volt, a neoabszolutizmus és főként a provizórium idején a románok is egyre erőteljesebb képvisel-

¹²⁶ MOL D 228, 1867/158.

¹²⁷ Lásd Pál Judit: Az Erdélyi Főkormánysház és a „Királyi Biztosság” működése (1867–1872). *Levéltári Szemle*, LVI. évf. (2006) 4. sz.

¹²⁸ 1867 januárjában Istvánfi Pál nyug. cs. k. országos főtörvényszéki tanácsos a kancellár pártfogását kérte fia számára, aki a Királyi Tábla megüresedett tanácsai titkári állására pályázott: „szerencsétlenség lenne tőlem, hogy tulajdon fiamnak dicséretébe bocsátkozzam”, de fia egyrészt szorgalmas és erkölcsös, másrészt pedig ő is egész életét közszolgálatban töltötte. Bár nyugalomba helyezték, uralkodói parancsra 70 évesen újra szolgálatba állt, és „öreg életem végéhez sebes lépésekkel közelíték, nagy vigasztalásomra fogna lenni utolsó napomban, ha ezen fiam az említett állomást elnyerni szerencsés volna”. MOL D 228, 1867/56. A 18. századi helyzetre nézve lásd Olga Khavanova: Az apai érdemeket a fiúkban jutalmazni... Az iskoláztatás privilégiuma Mária Terézia uralkodása idején. *Századok*, 139. évf. (2005) 5. sz.

hez jutottak a hivatalviselés terén, ennek ellenére (vagy éppen ezért) a különböző nemzetiségek, illetve felekezetek – római és görög katolikus, református, evangélikus, unitárius és görögkeleti – arányos képviseletére továbbra is tekintettel kellett lenni. 1867 februárjában például Haller Ferenc kancellár az uralkodóhoz fordult egy száz és egy magyar hivatalnok ügyében, kérve a fogalmazói rang és cím megadását, mert bár mindketten kiváló hivatalnokok és 1861 óta voltak a kancellárián, de az előző év végén a megüresedett állásra egy román került, aki fiatalabb náluk, de éppen a fenti szempontok figyelembe vételével nemzetiségi és felekezeti okokból őt kellett kinevezni. Haller megjegyezte, hogy 1848 előtt ilyen esetben az volt a szokás, a nemzeti és vallási okokból „túllépett” hivatalnokok, ha rangot és fizetést nem is, de azonos címet kaptak, mint ami különben kijárt volna nekik.¹²⁹ Szintén a nemzetiségi viszonyok szem előtt tartására hivatkoztak Ladislau Ciupe (Csupe, ill. Csüpe László) udvari titkár kinevezésénél.¹³⁰ 1867 februárjában – már a magyar kormány megalakulása után – az uralkodó Biró Miklós kancelláriai titkárt hosszas hivatali működése elismeréseképpen udvari tanácsossá nevezte ki. Az 1831 óta hivatalnokoskodó Biróval kapcsolatban – aki a neoabszolutizmus éveiben is különböző hivatalokat töltött be – megjegyezték, hogy addig nemzetiségi okokból nem tudott előlépni.¹³¹ A személyzeti listákon a hivatalnokok nemzetiségét és vallását is feltüntették, és a kiegyezés után az első időkben kimondottan ügyeltek arra, hogy ha nem is tényleges lélekszámuknak megfelelő arányban, de a százszok mellett a románok is hivatali pozíciókhoz jussanak. A román hivatalnokok többségének viszont cserében el kellett viselnie a román sajtó és közvélemény elutasítását, őket ugyanis – kevés kivétellel – renegátoknak tekintették.

Az Erdélyi Udvari Kancellária 1867. március elején ténylegesen is beszüntette tevékenységét, a Magyar Udvari Kancellária és a Helytartótanács hivatalnokai mellett az ottani személyzet elhelyezése volt tehát az első feladat, amellyel a kormánynak szembesülnie kellett. A két kancellária személyzeti állományának egy részét – kézenfekvő módon – az uralkodó személye körüli Bécsben székelő minisztérium vette át, így pl. Nopcsa Ferenc kancelláriai tanácsos államtitkár lett. A minisztérium létszámának

¹²⁹ Haller Ferenc kancellár felterjesztése az uralkodóhoz, 1867. febr. 11. MOL D 228, 1867/126. Ferenc József jóváhagyta a kérést, és megadta dr. Emil Lange von Burgenkronnak és dr. Borosnyai Lukács Lajosnak a kért címet és rangot.

¹³⁰ Az illető görög katolikus román volt. A pályázók nagy része szintén; ezek Gabriel Man Belső-Szolnok megyei főbíró, Gerendi József, a marosvásárhelyi felosztatott különleges törvényszék ülnöke, Tamás László (Vasile Tămaş), a Gubernium fogalmazója és Sulutz József (Iosif Sterca-Şuluţiu) Küküllő megyei főbíró. Ciupe a Kancellárián volt fogalmazó, 1826-tól szolgált, a 64 éves hivatalnoknál nemzetisége mellett a hosszú szolgálati idő és a kancelláriai szolgálat számított. MOL D 228, 1867/144.

¹³¹ Uo. 1867/172.

végleges megállapításakor azonban kiderült, hogy jóval kevesebb hely van, mint amennyire korábban számítottak, így csak korlátozottan tudták alkalmazni a kancellária személyzetét.¹³² A minisztériumokat többször is felszólították, hogy alkalmazzanak rendelkezési állományba került hivatalnokokat, nehogy „a magyar kincstár még teljesen munkaképes egyének nyugdíjazása által feleslegesen terheltesék”.¹³³ Az igazságügy-minisztérium is berendelt néhány kancelláriai hivatalnokot ideiglenes szolgálat-tételre.¹³⁴ Egy pár hivatalnoknak sikerült elhelyezkednie a magyar királyi kúria keretében létrehozott erdélyi legfőbb törvényszéki osztálynál, de a legkompromittáltabbnak és főképp a magyarellenessnek számító hivatalnokokat nyugdíjazták. Jól mutatják a nem magyar hivatalnokok bizonytalanságát ebben az átmeneti időszakban a kancellária román tanácsosának, Dimitrie Moldovannak aggodalommal teli levelei. „Nagyon komoly idők járnak” – jegyezte meg a magyar kormány kinevezésének másnapján. Majd március közepén beszámolt arról, hogy a kancellária hivatalnokainak egy része az igazságügy-minisztériumba került, ahol új törvényeket dolgoznak ki. Most egy „új kísérlet” kezdődik – fűzte hozzá.¹³⁵ A szolgák elhelyezése sem volt könnyű feladat, mert az ott alkalmazott kiszolgált katonák többsége nem tudott magyarul; általában a német mellett csak csehül vagy szlovákul beszéltek.

Ha a kancellária megszüntetésével egy időben a Főkormánysház feloszlatására nem is került sor, a Guberniumnál és az erdélyi legfelsőbb törvényszéknél azonban szintén nyugalmazni kellett néhány régi hivatalnokot – nagyrészt az erdélyi magyar közvélemény nyomására. Az egyik ilyen személy az egykori nagyszebeni rendőrigazgató, Friedrich Kirchner volt, akit a rendőrigazgatóság 1866-ban történt feloszlatása után az akkori kormányzó, gr. Folliot de Crenneville a Főkormánysház elnökségénél alkalmazott mint rendőri előadót. Péchy május elején jelezte, hogy mivel Kirchner Erdélyben „gyűlölt egyéniségnek tartatik”, ő sehol nem tudja alkalmazni, és kérte, intézkedjenek a végleges elbocsátása iránt, mivel ottlé-

¹³² A minisztériumi tisztviselőkre lásd Benedek Gábor: *Ministerialbeamte zur Zeit des Ausgleiches*. In: Ring Éva–Lipták Dorottya (Hrsg.): *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*. II. Budapest, 1986. 555–590. A közös minisztériumok hivatalnokaira: Somogyi Éva: *Rendszerváltozás – és akik végrehajtották* (A közös minisztériumok 1867-ben). In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Verbürgerlichung in Mitteleuropa. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag*. Budapest, 1991. 181–193. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 8.)

¹³³ MOL K 26, 1867-Ib-148.

¹³⁴ A következőkről volt szó: Horváth István udvari tanácsos, Josef Plecker kir. tanácsos és titkár, Bíró Miklós titkár, Illyés Károly fogalmazó, Gallu József fogalmazó, Borosnyai Lukács József fogalmazó, Toppler Károly királyi táblai ülnök és Karácsonyi Lajos irodatiszt. MOL D 228, 1867/215.

¹³⁵ Dimitrie Moldovan levelei George Barițiuhoz, Bécs, 1867. febr. 18. és márc. 17. *George Bariț și contemporanii săi*. V. 162–163.

te a kormány elleni bizalmatlansághoz vezethet. Crenneville különben is megígérte Kirchnernek, hogy a bécsi rendőrminisztériumban állást szerez neki.¹³⁶ Kirchnert az uralkodó 1867 decemberében felmentette állásából; vele egy időben nyugdíjazták Iacob Bologa és Fekete Sámuel erdélyi legfőbb törvényszéki ülnököket is.¹³⁷ Különben Péchy támogatta volna Bologa további alkalmazását, mivel tudomása szerint szorgalmas, jó szakember, nagy tapasztalata van különösen a bűnügyek terén, még aktív korú és négy gyermeket nevel egyedül; valamint az is mellette szól, hogy görögkeleti vallású, „mely felekezetből jelenben sokkal kevesebben vagynak alkalmazva, mint a görög catholicus vallási felekezetből”.¹³⁸ Ha mégsem alkalmaznák, akkor Péchy méltányossági alapon kérte régi fizetése meghagyását, vagy legalább nyugdíjának emelését. A politikai szempontok azonban néha az ellenkező irányba hatottak: a magyar királyi kúria keretében létrehozott erdélyi osztály vezetőjéül azt a Ladislau Vasile Poppot (vagy magyarosan Papp Vazul Lászlót) nevezték ki, „aki ellen politikai múltjánál fogva némi aggályok forognak ugyan fenn, de akinek alkalmazását a románok megnyugtatóra való tekintetből a politikai célszerűség tanácsolja”.¹³⁹ Poppot aztán a román újságok hevesen támadták, amiért „elárulta” nemzetét, és új hivatala elfoglalásakor letette az esküt a magyar kormányra.¹⁴⁰

Az erdélyi magyarok azonnali változást akartak, a románok és a szászok éppen ettől a változástól rettegetek. Mindenképpen kényes kérdés volt tehát az elmúlt rendszer hivatalnokainak nyugdíjazása. Ez egyrészt az illető hivatalnokok – jórészt nem magyarok – és általában a nemzetiségek neheztelését vonta maga után, másrészt a magyar közvélemény nem nézte jó szemmel ezek magas nyugdíjait. Csíkszék 1868 elején feliratban kérte, hogy a régi rendszer alatt szolgált jelentékenyebb hivatalnokok nyugdíját csökkentsék: „vajha az átkos Bach-rendszer s illetőleg provisorium gyászos emlékű és sem a felséges uralkodóháztól, sem a hazától ki nem érdemlett matadorjai magos nyugdíjait mielőbb és úgy a közvélemény kívánsága szerint, valamint a politikai erkölcs érdekében mielőbb eltörölve láthatnók, annál is inkább, mert a fináncok mellett semmi sem alkalmasabb a népben az alkotmányosság megszilárdulása és a mostani viszonyok tarthatósága iránti hitetlenséget jobban táplálni, mint az, hogy látja, hogy midőn terhei

¹³⁶ Péchy Manó felterjesztése a belügyminiszterhez, 1867. máj. 11. Wenckheim jóváhagyása szinte azonnal érkezett, hogy Kirchnert saját hatáskörében felmentheti a szolgálat alól. MOL K 148, 1867-IV-813.

¹³⁷ Az igazságügy-minisztérium ezt 1868. febr. 9-én közölte a királyi biztos útján az érdekeltekkel. MOL F 270, 1868/89.

¹³⁸ Uo. 1868/246.

¹³⁹ MOL K 27, 1867. november 24-i minisztertanács.

¹⁴⁰ Suci: i. m. 102–105. Különösen a pesti román humoros lap, a *Gura satului* támadta Poppot, de a *Hermannstädter Zeitung* is úgy értékelte, hogy ez a passzivista áramlat teljes vereségét jelenti.

mit sem könnyebbülhetnek, akkor egykori zsarnokai, nemzetiségének és ősi törvényeinek lábbal tiprói az oly kínosan kiteremtett adóból még most is kényelmes ellátásban részesülnek.”¹⁴¹

A régi rendszer hivatalnokai elleni ellenszenvet a sajtó is táplálta. A kolozsvári *Korunk* egyik helyi tudósítója írta 1867 áprilisában: „nem tudjuk, szomorkodjunk vagy bosszankodjunk oly tendentiosus rosszakarató indítványok ellen, amelyek Erdélyben a jelen viszonyokat minden tekintetben fenntartani törekednek. Biztosíthatom önöket, hogy nálunk már csak a lehetőségének is gondolata, hogy Erdélyben a jelenlegi hivatalnokok még csak néhány hónapig is fognak fungálni, bőszültté teszi a népet, minden nemzetiség különbség nélkül, s a legbőszültebbek a hivatalnokokra éppen a románok. Roppant lehangolást idézne elő és erősen megingatná az annyira óhajtott Unióba és felelős nemzeti kormányba vetett reményt, ha Erdélynek, az édesanya szent kebelére visszatért Erdélynek fájdalmas panaszeit nem vennék számba.”¹⁴² A szerkesztőség egyetértően kommentálta a levelet, kijelentve, feltételezni sem tudják, hogy a minisztériumnak más célja és érdeke lehetne, „mint hazánkat is az anyahonnal együtt részesíteni a kedvezményekben”. Az ellenzéki kolozsvári lap, a *Magyar Polgár* – mint ezt Tisza László leveleiből tudjuk – 1867-ben sajtókampányt készült indítani a Főkörmányszék alelnöke, Groisz Gusztáv ellen.¹⁴³ Tisza László, az erdélyi balközép párt vezérégyénisége, Tisza Kálmán testvére később Friedrich Bömches szász képviselőnek a szász bürokráciát kritizáló parlamenti beszédét kommentálva erről így írt: „Csúffá tett a szász, mert mi nem mertünk semmit Groisz ellen.” Majd a Konrad Schmidt szász comes felmentése kapcsán írta szintén Groiszra célozva: „más Reichsratisták ma is nagyurak”.¹⁴⁴

A régi kompromittálódott hivatalnokokat azonban nem mindig lehetett felmenteni, szükség volt ugyanis szaktudásukra. Jó példa erre a már említett Groisz Gusztáv, aki 1848 előtt és után minden rendszert hűségesen kiszolgált. A nem nemesi családból származó Groisz, akinek apja bevándorolt Erdélybe, érdekes pályát futott be. Jogi tanulmányok után 1830-tól a Guberniumnál szolgált, 1837-től Kolozsvár város főjegyzője, majd 1847–49 között főbírája volt. A forradalom lelkes híveként a szabadságharc leverése után sikerült mind magát átmentenie, mind a várost megmentenie.¹⁴⁵ A neoabszolutizmus éveiben kerületi főnökként működött több helyen, majd Nagyszebenben volt helytartósági tanácsos. Képességeit új főnökei

¹⁴¹ MOL K 148, 1867-III-417.

¹⁴² *Korunk*, VII. évf. (1867. ápr. 10.) 43. sz.

¹⁴³ Tisza László levele K. Papp Miklóshoz, Pest, keltezés nélkül. MOL R 147 K. Papp Miklós gyűjtemény. Hozzá írt levelek. 1. tétel.

¹⁴⁴ Tisza László levele K. Papp Miklóshoz, Pest, 1868. máj. 11. Uo.

¹⁴⁵ Szinnyei: i. m. III. 1479–1480.

is elismerték, marosvásárhelyi kerületi parancsnokként (Distriktskommissar) a teljes „átvilágítás” nyomán nemcsak kiváló tulajdonságait és ügyismeretét emelték ki, hanem használhatóságát és megbízhatóságát is.¹⁴⁶ A Főkormánysház visszaállításakor tanácsossá nevezték ki, hamarosan pedig Erdély fő kormány szervének alelnöke lett. 1862 után is helyén maradt, és ő látta el a magyarok által bojkottált szebeni tartománygyűlés elnöki tisztét. Ennek ellenére az 1867-es újabb átmenetet is sikerült átvészelnie. Szaktudását Péchy sem nélkülözhetette, aki amúgy is megbecsülte a hűség, megbízható hivatalnokokat. Kezdetben valószínűleg Groisz menesztése is felmerült, mert Péchy szükségesnek tartotta védelmébe venni egy Andrásynak címzett magánlevelében: „Groisz alelnök úrra annyit jegyzek meg, hogy ő minden áron megtartandó, mert akár tiszta lelkületére, akár szakavatottságára, ügyességére, tevékeny szorgalmára és tökéletes megbízhatóságára nézve nálánál jobbat a kormány nem kaphat, eltávolítása valódi calamitásnak volna tekintendő, annál is inkább, mivel 4 k[ormánysházi] tanácsos képviselő lévén, a legnagyobb zavarba kellene hogy jöjjön a k[irályi] fő kormánysház, ő tehát minden esetben és feltétlenül meghagyandó, közbecsülése általános lévén [kiemelés az eredetiben – PJ].”¹⁴⁷ Péchy – úgy tűnik – feltétlenül megbízott benne, és a fontosabb előterjesztések is részben vagy egészében Groisz munkái voltak. Nyaranta Péchy meg amúgy sem tartózkodott Erdélyben, ilyenkor a helyettesítéssel is Groisz volt megbízva. De nem csak Groisz, hanem gyakorlatilag a Főkormánysház majdnem teljes személyzete a helyén maradt. Politikai okokból nyugdíjazták Ilie Măcelariu tanácsost, akinek szerepléséről már volt szó az uniós törvény vitája kapcsán, és később Konrad Schmidt szász ispánt, aki ebbéli minőségében a Főkormánysház tanácsosa is volt.

Újabb személyi változásokat hozott viszont a Főkormánysház feloszlása és az úgynevezett „Királyi Biztosság” megszervezése. Ekkor néhányan a Főkormánysház személyzetéből átkerültek a belügyminisztériumba, így Groisz Gusztáv is, aki miniszteri tanácsos lett. Osztálytanácsosként, majd helyettes államtitkárként az erdélyi ügyeknek volt legfőbb szakértője és mint ilyen az egyik véleményformáló a minisztériumban. Schreiber Frigyes és Lugosi József miniszteri titkárrá lépett elő. A Királyi Biztosságnál ezután a három legmagasabb rangú hivatalnok Nagy Elek miniszteri taná-

¹⁴⁶ A jellemzés szerint Groisz „ein Mann von ausgezeichneter Befähigung und Geschäftskennntnissen, sehr verwendbar und verlässlich“. Felsőbb hivatalnokok jellemzése (év nélkül, 1852?) Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (ÖStA, AVA), Nachlass Bach VII/2a, Karton 35 Siebenbürgen. Ugyanilyen pozitív a jellemzése egy másik listán, amely a nagyszebeni helytartóság (Statthalterei) tanácsosának javasolja. Nemzetiségéről megjegyzik: „gilt als Ungar“. Uo.

¹⁴⁷ Péchy Manó magánlevele a miniszterelnökhöz, Kolozsvár, 1867. máj. 21. MOL K 26, 1867-III-2261.

csos, Karl Gebbel osztálytanácsos és Samuil Poruțiu miniszteri titkár lett, Hajós János pedig osztálytanácsosként a földtehermentesítési alapigazgatóság élén maradt.¹⁴⁸

A Főkörmányszék felosztatásánál Péchy igyekezett tekintettel lenni a hivatalnokokra, hangsúlyozva: „az uniótörvénynél fogva az erdélyi kir. Főkörmányszék felosztatásának nézvéne elébe, helyesnek és illendőnek találom, hogy annak jól szolgált és további alkalmazásra érdemes hivatalnokai kellő módon elhelyeztessenek”.¹⁴⁹ A marosvásárhelyi úrbéri törvényszéknél például az egyik fogalmazó gyakornokot akarta elhelyezni, azzal érvelve, hogy a Főkörmányszéknél a „felosztatás utoljára következvén be, mikor egyéb szervezések és alkalmazások már megtörténtek, helyénvaló, hogy az oly megürült állomások, melyek a kormányzségi alkalmas hivatalnokokból pótolhatók, általok töltetnének be, mi által a nyugdíjazás szükségse kikerülésével az állampénztár is megkíméltetik”.¹⁵⁰ Péchy, a „minta-hivatalnok” össze kívánta egyeztetni a hivatali érdeket, az államkincstár kímélését és a humánus szempontokat, és tudta, hogyan kell érvelni a fölötte hatóságoknál.

A Főkörmányszék felosztatása előrevetítette a teljes személyzet elhelyezésének problémáját is, hiszen világos volt, hogy a királyi biztosi hivatal csak ideiglenesen marad fenn és rövid időn belül fel fogják azt is oszlatni. Nagy Elek többször felhívta Péchy figyelmét, hogy járjon közbe a minisztereknél, „nehogy annyi tisztességes szegény ember sorsáról a bekövetkező eshetőség vagy netaláni felosztatás alkalmával csak könnyedén vagy fitymálva gondolkozzanak”.¹⁵¹ A felszámolás kapcsán egy sor tényezőt is figyelembe kellett venni. Az egyik sürgős gyakorlati kérdés a hivatalnokok iránti „elbánás” volt. Az idők folyamán ugyan már többen a minisztériumokhoz kerültek át, illetve maguknak más állást kerestek, főleg törvényszékeknél, de az utolsó időben a minisztériumokban megüresedő állásokról a királyi biztost nem értesítették, így nem is tudott javaslatot tenni, ahogy ezt többször is felpanaszolta a belügyminiszternek. A leapadt személyzet egy részét nyugdíjazni lehetett, a többieknek Péchy egyévi fizetés megadását javasolta, és kérte, hogy a továbbiakban az üresedések alkalmával legyenek rájuk tekintettel.¹⁵² Péchy a maga részéről igyekezett támogatni a személyzet elhelyezkedését. Amikor az egyik fogalmazó a gyulafehérvári törvényszéknél bírói állásért folyamodott, a legmelegebben ajánlotta, mivel – ahogy indokolta – a Királyi Biztosság felosztatása várha-

¹⁴⁸ MOL K 27, 1869. ápr. 7-i minisztertanács.

¹⁴⁹ A Gubernium egyik fogalmazóját ajánlotta így a dévai törvényszéknél megüresedett ülnöki állásra. MOL F 270, 1868/1588.

¹⁵⁰ Uo. 1869/173.

¹⁵¹ Uo. 1870/16.

¹⁵² MOL K 148, 1872-III-4217.

tó, ezért kívánatos, hogy a személyzet azon tagjai, akiknek bírói minősültsége van és a további szolgálatra képesek és érdemesek, bírói üresedések esetén „kiválólag tekintetbe véssenek”.¹⁵³ Mivel a felosztás elhúzódott, a javaslatok egy részét még Nagy Elek elkészítette; úgy tűnik, neki volt nagy szerepe abban, hogy kit hová ajánlottak.

Habár Péchy szíven viselte a beosztott hivatalnokok sorsát, méltányolta az ügybuzgó tisztviselőket és igyekezett őket segíteni, javaslatai sokszor a kormány takarékosági intézkedéseinek vagy késedelmes ügyintézésének buktak el. 1872 januárjában például amiatt méltatlankodott, hogy már egy fél éve javasolta az egyik számtisztnek, különben az alapigazgatóság számvevősége vezetőjének a számtanácsosi rang megadását és fizetésének emelését, de azóta sem kapott választ. Az illetőt önhibáján kívül érte hátrány, kollégái, akik a minisztériumokba kerültek, jóval nagyobb fizetést húznak, itt viszont több a munka. Ismételten sürgette az intézkedést, mivel – ahogy írta – a visszás helyzet eltompítja a buzgalmat, keserűséget okoz, „mire a hű és tevékeny államszolgát kárhoztatni okszerűnek lenni nem látszik, míg másfelől a példás szorgalom és ügybuzgalomnak kellő méltánylása csak a szolgálat érdekének válik előnyére”.¹⁵⁴ Majd két levéltári szolga fizetése kapcsán szólalt fel, akik ügyében már háromszor írt és „mely ajánlataim figyelembe vétele eddigi megtagadásának oka előttem ismeretlen”.¹⁵⁵ Amikor pedig Kozma László segédhivatali aligazgatót pénzjutalomra javasolta a honvédelmi minisztérium erdélyi ügyosztályának irodai teendői hű ellátásáért, a minisztérium ridegen azt válaszolta, hogy nincs rá keret, különben is az illető tisztviselő „az említett szolgálat által is csak az állam iránti kötelességének tett eleget”. Erre Péchy a Királyi Biztosság irodai és úti átalányából engedélyezett neki 100 forint jutalmat.¹⁵⁶ Máskor a honvédelmi minisztériummal került vitába az általa nagyrabecsült Friedrich Haupt miniszteri osztálytanácsos, az erdélyi osztály vezetőjének nyugdíjazása kapcsán. A minisztérium közölte Péchyvel aényt, aki erre visszaírt: „óhajtottam volna, hogy az irányában célba vett elbánás mikéntjére nézve eleve bizalmas értesülést nyerjek”.¹⁵⁷ Elégedetlen volt egyrészt azzal, hogy Hauptot erejének teljében nyugdíjazták, elzárva ezzel a további előmeneteltől, másrészt azzal, ahogy ezt tették. Ő kompenzálásképpen kitüntetést, pénzjutalmat és címzetes hivatalt javasolt, ezt viszont Lónyay miniszterelnök és egyben hadügyminiszter határozottan elutasította, közölve, hogy a

¹⁵³ MOL F 270, 1872/746

¹⁵⁴ Uo. 1872/22.

¹⁵⁵ Uo. 1872/138.

¹⁵⁶ Uo. 1872/938.

¹⁵⁷ Uo. 1872/542.

nyugdíjazás befejezett tény, módosítása iránt „nem érez indítást”, és nem akar ilyenszerű precedenst teremteni a minisztériumban.¹⁵⁸

Mint a Főkörmányszék elnöke – és a királyi biztosi hatáskör szerint is – Péchy nem csak felügyelte a törvényhatóságokat, hanem indokolt esetben kezdeményezhette vezetőik felmentését, illetve véleményezési joggal bírt a fontosabb állások betöltésénél. Az egyik legkényesebb eset a szász ispáné, aki hivatalánál fogva kormányiszéki tanácsos is volt. Péchy már 1867 májusában kezdeményezte felmentését a miniszterelnöknél, de a kormány hosszú ideig halogatta a döntést, erre majd csak egy év múlva került sor.¹⁵⁹

A románok fontosabb hivatalokba való kinevezése is egyike volt a kényes kérdéseknek. Közvetlenül a kiegyezés után a kormányban megvolt eziránt a szándék, mert a román politikusok megnyerését és az unió által kiváltott elégedetlenség lecsillapítását remélték. Zeyk Károly belügyminisztériumi államtitkár írta Torma Károly főispánnak egy lehetséges kinevezés kapcsán: „Hogy megválasztják-e Mánt? nem érdekel, de igen az, hogy románokat is válasszanak meg tisztviselőknek, érdekel pedig, amellyel, hogy a méltányosságnak barátja vagyok, meg kell vallanom, személyes – de a közdolgokkal szoros kapcsolatban lévő – érdekből; mikor szó volt arról, hogy a kormány ne kívánja a főbb hivataloknak a törvények értelmébeni felterjesztését megerősítés végett, tétetett az az ellenvetés, hogy nem fog-e ez a román hivatalnokok kiküszöbölésére és mellőzésére vezetni, s én biztosítottam a minisztereket, hogy ez nem fog megtörténni; hogy most már, ha megtörténnék, befolyásom csonkulna miatta...”¹⁶⁰ Ebből is látható, a kormány és a pesti politikusok amiatt aggódtak, hogy az erdélyi magyarok – részben az előző korszak sérelmeiért megtorlásul – kibuktatják a hivatalokból a románokat. Nehéz volt azonban egyrészt megfelelő képzettségű, ugyanakkor a kormány iránt lojális román hivatalnokot találni, másrészt pedig le kellett küzdeni az erdélyi magyar közvélemény féltékenységét is, hiszen a hivatalokért amúgy is nagy volt a versengés. A tisztogatásokat a kormány más személyek kinevezésével próbálta ellensúlyozni, de a román közvélemény egyre inkább renegátként tekintett a hivatalvállalókra.

Ami a fontosabb erdélyi állások betöltését illeti, úgy tűnik, a kormány, illetve az egyes minisztériumok már kezdetben sem vették egészen komolyan Péchy véleményének kikérését. Források híján csak feltételezni lehet, hogy a kinevezéseknél legalább akkora, ha nem nagyobb szerepük volt a Pesten tartózkodó erdélyi képviselőknek, esetleg az államapparátusban

¹⁵⁸ Uo. 1872/620.

¹⁵⁹ A kérdésről bővebben lásd a 4.2. alfejezetet.

¹⁶⁰ Zeyk Károly levele Torma Károlyhoz, Pest, 1867. jún. 23. Uo.

dolgozó erdélyieknek és más a kormány tagjaival bizalmas viszonyban álló személyeknek. Bizonytalan az is, mekkora lehetett első időkben a kormány egyetlen erdélyi miniszterének, Mikó Imrének a befolyása személyi ügyekre. Bizalmas levelezésben néha felrótták Mikónak és Zeyk Károly belügyminiszteri államtitkárnak erélytelenségüket, hogy a konfliktusokat kerülve nem lépnek fel eléggé az erdélyi érdekek védelmében. A már idézett Gajzágó Salamon írta: „itt ügyeskedni kell, különben az ember könnyen hoppon marad! ami különben az ügyeskedés mellett is könnyen megtörténhetik!”¹⁶¹ Szintén ő fakadt ki, miután hosszan lobbizott az erdélyi megyei hivatalnokok fizetésének emeléséért, ezek ugyanis jóval alacsonyabb szinten álltak, mint a magyarországi megyékben: „Nincs a kormány nál szószólonk, magunkra vagyunk hagyatva, mint az árvák.”¹⁶²

Bizonyos szervezési és személyi kérdéseknél formálisan kikérték Péchy véleményét, de néha ez elég felemás módon történt. 1867 decemberében például lemondott Kun Kocsárd Hunyad megyei főispán. A belügyminiszter táviratilag kérte a királyi biztost, hogy közölje nézeteit a főispáni állás betöltésére vonatkozóan. Mint kiderült, Wenckheim előzőleg már felkérte br. Jósika Lajos volt Kolozs megyei főispánt, aki azonban nem vállalta a Hunyad megyei főispánságot. Ezért kérte Péchy, hogy bizalmasan kérdezze meg Barcsay László Hunyad megyei birtokostól, vállalná-e a főispánságot, mert őt „több tekintélyes erdélyi egyének” ajánlották.¹⁶³ Barcsayt különben az előző főispán is említette másik két arisztokrata mellett, de a megyei értelmiség kívánságaként azt adta elő, hogy a legcélszerűbb lenne, „ha a főispáni méltóság egy oly magyarhoni főbirtokú és kitűnő tehetségekkel felruházott egyénre ruháztatnék át, ki valamely szomszéd megyében első alispánságot viselvén, a román nyelv némi részbeni bírása mellett, a békövetkezendő új megyei rendezésnél tapasztaltsággal járhatna el”.¹⁶⁴ Az erdélyi közigazgatás botránykövének számító Felső-Fehér vármegyében még nagyobb gondot jelentett a főispáni szék betöltése. Miután a román Ládai Ágostont (Augustin Laday) felfelé buktatták, egy évig helyettesítéssel oldották meg a kérdést. A háttérben azonban elkeseredett harc folyt a kinevezésért. 1868 nyarán az egyik erdélyi képviselő így írt a helyzetről: „A Fejér megyei konc még nincs eldöntve, kinek szájába dobassék. A simpathiák megoszolvák Haller s az öregebb Bethlen Gábor között, míg ez

¹⁶¹ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1868. dec. 6. OSZK Levelestár.

¹⁶² Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1868. okt. 27. Uo.

¹⁶³ MOL K 148, 1867-III-283 (61).

¹⁶⁴ MOL F 270. 1867/461. Végül 1868. jan. 3-án Péchy – miután többekkel tanácskozott – Barcsayt ajánlotta, ez a bizalmas felkérésre igent mondott, így 1868-tól ő lett Hunyad megye főispánja. Uo. 1868/7.

utóbbi a reá kacsingató mosolygásokat fiára, a tigris Bethlen Gáborra¹⁶⁵ szeretné áterelni. Szóval: biztos választás még e napig nincs, az illetőknek hasztalan beszél azokról, amelyet a kormánynak jól meg kell fontolnia, midőn egy főispáni széket betölt. Eszeveszetten rohannak a magán-érdekek és rokonszenvek labirintusába!”¹⁶⁶ A küzdelemből Haller Ferenc került ki győztesen, de ez volt a kormány legszerencsétlenebb választása, mivel az összeférhetetlen természetű Haller egyik botrányt a másikra halmozta, és rövidesen őt is meneszteni kellett. Arra azonban egyelőre kínosan vigyáztak, hogy Erdélyben helyi főispánokat nevezzenek ki.¹⁶⁷

Többször alakult ki feszültség a miniszterek és a királyi biztos között a jogköröket és kinevezéseket illetően. Így például 1868 tavaszán az úrbéri törvényszékek elnökeinek ajánlása kapcsán Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter és Péchy között. Számba jöhető jelöltek ugyanis jóval többen voltak, mint ahány állás. A közbeszédben különböző nevek keringtek, mindenki lobbizni próbált saját vagy mások érdekében. Az igazságügy-miniszter állítólag neheztelt, hogy Péchy saját jelöltjeit akarja kineveztetni, és ennek érdekében Andrassy pártfogását keresi: „Az úrbéri törvényszékek személyzetét, még magát az elnököket is maga Horváth se tudja, mert Péchy nagyon zsandárkodik felette. Ha nem azokat ajánlja, kiket Péchy akar, Péchy a minisztertanácshoz recurál, és Andrassyban pártolóra találván, a Horváth előterjesztései rendesen megbuknak, el is van Horváth keseredve, mert tekintélyét látja megsemmisítettnek”.¹⁶⁸ Ennek ellenére a miniszternek végül mégis sikerült a királyi biztos javaslatait módosítania. Péchy ezt igen rossz néven vette. Kifejtette, hogy miután felszólították javaslatlételre, ő kikérte a Királyi Tábla és a törvényhatóságok vezetőinek véleményét, tekintettel volt az „Erdélyben még létező kényes és bonyolult viszonyokra” is, és – ahogy írta – bár nem kívánta, hogy a kinevezések mindenben az ő javaslata szerint történjenek, de kíváncsi lett volna, ha az új jelöltekről őt is tájékoztatják, így még időben megtehetette volna észrevételeit. Ez különösen a románok esetében lett volna szerencsés, mivel „a balázsfalvi Pronunciamento, az emellett még most is folyó izgatás, a titkos román proclamatiók terjesztése s az állam épsége elleni román törekvések felmerült körülményei a legóvatosabb eljárást igénylik vala”. Több kinevezés így „rossz sensatiót” idézett elő, ráadásul ezt az ő ajánlásának

¹⁶⁵ Az ifjú Bethlen Gábor Tisza Kálmán híve volt, ekkor rövid ideig Felső-Fehér vármegye főbírói tisztét töltötte be; majd csak a fúzió után nevezték ki Kis- és Nagy-Küküllő megyék főispánjának.

¹⁶⁶ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1868. júl. 5. OSZK Levelestár.

¹⁶⁷ Lásd erre a 4.2. alfejezetet.

¹⁶⁸ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1867. máj. 7. Uo.

tulajdonították.¹⁶⁹ Péchy Wenckheim belügyminiszternek is panaszkodott egy bizalmas levélben, hogy Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter nem az általa javasolt bírákat nevezte ki: „Horváth is nagy kellemetlenségeket csinált nekem, hogy propositióimat az úrbéri bírákra nézve, kivált a románokra nézve megváltoztatta; én csupa *higgadt*, értelmes románt proponáltam, hozzá még népszerűeket is, ő pedig ellenkezőleg nevezett ki. Ki az *inspirátor*, nem tudom, de gyanítom, hidd el, schwer ist es Mensch zu sein, alólról-felülről tűr, nem akarok lármát ütni, valahogy csak ezt is elcsinálom.”¹⁷⁰ Hogy a módosításoknál az igazságügy-miniszter ki(k)nek az ajánlásait vette figyelembe, azt források híján nem lehet kideríteni. Az erdélyi képviselők lobbitevékenysége azonban nem elhanyagolható tényező.

A későbbiekben Péchy és hivatala véleménye még kevésbé érvényesült. Jól megmutatkozott ez 1871-ben az újonnan szervezett törvényszékek elnökeinek kinevezésekor, bár Gajzágó Salamon – akkor már az újonnan létrehozott Főszámvevőszék elnöke – még a királyi biztos figyelmébe ajánlotta jelöltjeit: „minthogy tudom, hogy, és igen *méltán*, ő a legerősebb sarok, amelyen az erdélyi illető kinevezések megfordulnak”.¹⁷¹ A Doboka megyei törvényszéki elnökségre pályázó egyik jelölt kifejtette azon gyanúját, hogy „a minisztériumnál olyan valaki folyt volna a névsor szerkesztésébe, ki szándékból rekkentette volna el némely pályázónak a nevét”, hogy elüsse a pályázati lehetőségtől és a véleményezést megghiúsítsa. Erre Nagy Elek felhívta a Kassán tartózkodó Péchy figyelmét, hogy a leküldött névsor hiányos és hibás, emellett „elég nyilvánossággal foly a dolog, legalább minden kiszivárog, több pályázó nem lévén benne a névjegyzékben, bizonyosan állíthatom, hogy e botrányos helytelenkedés általános méltatlankodást, helytelenítést, az országgyűlésig terjedő sérelmet fog előidézni”. Kérte, járjon közbe, hogy az igazságügy-minisztérium egy új, teljes listát szerkesszen. Nem kifogásolhatják, ha a miniszter több jelölt közül akar választani, de azt Nagy Elek nagymértékben helytelenítette, hogy Péchyvel mint királyi biztossal a miniszter nem közölte nézeteit, mert ez a „gyanús propositiók” szaporodásával fog járni.¹⁷² Pedig korábban már többször is sérelmezte Péchy éppen az igazságügy-miniszternél, hogy javaslatait nem veszik kellően tekintetbe. Hasonló eset merült fel – mint láttuk – 1868-ban az úrbéri törvényszékhez kinevezendő személyzet kapcsán. A sok érdek ütközése miatt az eredmény sokszor az utolsó pillanatig kétséges volt.

¹⁶⁹ Péchy Manó felterjesztése az igazságügy-miniszterhez, 1868. szept. 24. MOL F 270, 1868/1044.

¹⁷⁰ Péchy Manó levele Wenckheim Béla belügyminiszterhez, 1868. szept. 23. MOL K 148, 1868-III-2418.

¹⁷¹ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1871. aug. 19. Uo.

¹⁷² Nagy Elek levele Péchy Manóhoz, Kolozsvár, 1871. szept. 2. MOL F 271, 1871/59.

Ahogy Gajzágó írta, a végső listához meg kell várni a minisztertanács döntését, mert: „A vége felé óránként szokott változni, mint a börze”.¹⁷³

Egy másik személyi ügyben Péchy sürgetésére nem reagált a kormány, erre megint csak Nagy Elek volt az, aki erélyességre és határozottságra bízta a távol levő királyi biztost, „kivált miután az Excellenciád minduntalan figyelemztetéseire sem hederít [ti. a kormány], elannyira, hogy utoljára jön az embernek kérdeni: hogy ugyan miért tartja a kormány hát szükségesnek Erdélyben királyi biztost tartani mégis”.¹⁷⁴ Megtörtént az is – igaz, csak nagyon ritkán –, hogy a minisztérium a Királyi Biztosság személyzetével diszponált Péchy megkérdezése nélkül. 1871 nyarán a belügyminisztérium Péchy, illetve helyettese megkérdezése nélkül nevezte ki Lugosi József titkárt, hogy kormánybiztosként Désen tisztaízzon egy hivatali visszaélési és sikkasztási ügyet. Gebbel osztálytanácsos – Péchy távollétében – kérte a minisztériumot, hogy egy másik titkárt nevezzen ki erre a feladatra, mert Lugosi nélkülözhetetlen Kolozsvárt, de a belügyminisztérium elutasította kérését. Gebbel ingerülten írta Péchynek: „Mínthogy pedig a miniszteri rendeletből látható egyéb sajtáságos indokokon kívül legkülönösebb, sőt sajnálatra méltó, hogy egy *főispány* indítványa legyen döntő akkor, midőn Excellenciád oldala melletti személyzet valamely tagjának kiküldése forog kérdésben, legyen szabad Nagyméltóságodat újból is kérnem, miszerint a főm[éltóságú] Ministeriumot a helyzet felől felvilágosítani, a felterjesztésnek már csak az elv megóvása tekintetéből is komolyan érvényt szerezni és meg nem engedni méltóztassék, hogy a királyi biztosság működése indokolatlanul megbéníttassék.”¹⁷⁵ Péchy erre Kassáról rezignáltan válaszolta, hogy nem látja értelmét a belügyminiszternek írni, mivel „alig lehet alapos reményem ahhoz”, hogy ez megváltoztatja véleményét, tehát gondoskodik Lugosi helyettesítéséről.¹⁷⁶ Végül azonban kedvező döntés született, a belügyminiszter az utolsó percben beleegyezett a kérésbe és mást rendelt ki Lugosi helyére.

Néha azonnal Péchy közbenjárása hatékony volt egy-egy jelentősebb ügyben, így például a Csíkszereda és Székelyudvarhely közti vetélkedés eldöntésében, hogy melyikük kapja meg az úrbéri törvényszéket. Péchy közbenjárására a minisztérium egy már meghozott döntést módosítva a törvényszék székhelyéül Székelyudvarhelyt jelölte ki, mire Daniel Gábor főkirálybíró halás köszönetet mondott: „teljesen meg lévén győződve,

¹⁷³ Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1871. szept. 1. OSZK Levelestár.

¹⁷⁴ MOL F 271, 1871/17.

¹⁷⁵ MOL F 270, 1870/1369. Az ügy különben többrendbeli levélváltásra adott alkalmat. Lásd uo. 1871/1014, 1090, 1240. stb.

¹⁷⁶ Uo. 1871/1432.

hogy ezt csakis Nagyméltóságodnak kegyes és tárgyi érveinken alapuló ajánlata következtében nyerhetők meg”.¹⁷⁷

Mint a fenti példákból is kitűnik, az erdélyi „káderpolitika” nem tért el lényegbevágóan a szűken értelmezett magyarországitól, csak Erdélyben a Főkormánysház megszüntetéséig jóval szembetűnőbb a folytonosság. A régi, bevált hivatalnokokra szükség volt, és hiába zúgolódott az ellenzék a neoabszolutizmus és a provizórium idején kompromittálódott tisztviselők ellen, ezek a központi hatóságok szintjén – néhány kirívó esetet leszámítva – a helyükön maradtak. A kormány részéről a kiegyezést követően továbbélt az illúzió, hogy a románok és szászok elégedetlenségét le lehet szerelni, többek között éppen néhány jelentősebb pozíció átengedésével. Miután azonban egyrészt hamar kiderült, hogy ez hatástalan, másrészt pedig hatalmas nyomás nehezedett a kormányra a régi magyar vármegyei elit részéről, akik a hivatalt mintegy jóvátételként várták el, egyre kevésbé érvényesült ez a megfontolás. A királyi biztosi hivatal működése idején azonban (1872-ig) kimondva is igyekeztek azt az erdélyi gyakorlatot valamennyire megőrizni, amelynek következtében a hivatalok elosztásánál mindig egy bonyolult „tojástáncot” jártak, egyensúlyozni próbálva a különböző nemzetiségek és vallások között. Az irányítás azonban mindinkább kicsúszott a királyi biztos és a régi guberniumi hivatalnokok kezéből, és egyre inkább Pesten döntöttek az erdélyi személyzeti kérdésekben is. Ennek kapcsán pedig felértékelődött a Pesten tartózkodó erdélyi képviselők lobbitevékenysége, ennek pontos feltérképezése azonban még további kutatásokat igényel.

3.4. A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése

A különböző nacionalizmuselméletek vázolták a nyelv szerepét a modern nemzetté válásban, a nemzetállamok kialakításában. Ernest Gellner szerint viszonylag egyszerű a képlet: a modern társadalom nem tud megfélemlítőképpen működni, ha tagjai nem ugyanazzal a sztenderdizált magaskultúrával rendelkeznek, éppen ezért az ilyen társadalom megköveteli a kultúra homogenitását. Egy kultúra, egy állam; egy állam, egy kultúra – ahogy Gellner írta; egy állam, egy nyelv – fűzhetnénk tovább a gondolatmenetet.¹⁷⁸ A francia forradalom idején fogalmazódott meg a norma: „Mivel a szuverenitás megtestesítőjét az oszthatatlan nemzetben látták, csak a polgárok politikai testülete bírt hitellel a közéletben, ezért feltétlenül szükséges volt, hogy egységesnek mutakozzon, és ne mutasson társadalmi, re-

¹⁷⁷ Uo. 1868/614.

¹⁷⁸ Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*. Ithaca–New York, 1993. 35–38.

gionális vagy nyelvi megosztottságot.”¹⁷⁹ Bibó István még úgy látta, hogy a nyelvi nacionalizmus sajátosan közép- és kelet-európai jelenség.¹⁸⁰ Államépítő nyelvpolitikát azonban sokfelé alkalmaztak Japántól Svédorszáig, de nem mindenhol volt egyformán hatékony. A nyelvi homogenizáció megvalósítása még az olyan sikeres államépítés esetében is konfliktusokkal járt, mint Franciaország.¹⁸¹ Érdekes példa a kétnyelvű Belgiumé is, ahol az 1830-ban függetlenedett új állam nyelve a francia lett, és a flamandoknak csak fokozatosan sikerült nyelvi jogokat kiharcolniuk.¹⁸²

Michael Mann a Habsburg-monarchiában az egyik fő sérelmet, amivel a nemzetiégi elitek mobilizálni tudták a tömegeket, a hivatalok betöltésének rendjében látta. A nyelvi tőke vált a korszak egyik fontos politikai kérdésévé, mert minden írástudó számára fontos volt, hogy írásbeliségének nyelve egyben az állam nyelve is legyen.¹⁸³ A kis népek „nemzeti újjászületése” számára a nyelv és a kultúra volt az elsődleges eszköz,¹⁸⁴ ez pedig szembenállt az államépítés folyamatával. Miroslav Hroch megkísérelte a nemzeti mozgalmak programját, követeléseit tipologizálni, főképp ami a nyelvi jogokat illeti, és úgyszintén hangsúlyozta a nyelv kiemelt szerepét a nemzeti mozgalmakban.¹⁸⁵ Igazából azt a központi szerepkört, amit a nyelv töltött be ezekben a mozgalmakban, nem vagy nagyon nehezen lehetett volna más tényezővel pótolni, mivel a nyelv – az irodalmi nyelvek konstruált volta ellenére – látszott a legkézenfekvőbb összetartó erőnek, a

¹⁷⁹ Alain Dieckhoff: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, 2004. 303. (Rejtjel Politológiai Könyvek, 21.)

¹⁸⁰ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Bukarest–Kolozsvár, 1997. 16–17.

¹⁸¹ Michael Hechter: A nacionalizmus megfékezése. In: Kántor: i. m. 174–182.

¹⁸² 1872-ben törvény kötelezte a bíróságokat a vádlott nyelvének használatára, 1878-ban rendelet született, hogy Flandriában a hivatalnokok az ügyfél nyelvén válaszoljanak a beadványokra, míg végül a flamand 1898-ban az ország második hivatalos nyelvévé vált. Karsai László: *Flamandok és vallonok*. Budapest, 1986. 63–72. Karsai amúgy a kérdést vallon nézőpontból tárgyalta és marxista sémák nyomán kritizálta a flamand törekvéseket; szerinte pusztán arról volt szó, hogy az „uralkodó burzsoázia franciául beszélt”, és szó sem volt nyelvi elnyomásról. Uo. 70.

¹⁸³ Michael Mann: A modern európai nacionalizmus kialakulása. In: Kántor: i. m. 130–131; Hagen Schulze: *Stat și națiune în istoria europeană*. Iași, 2003. 157–161. A francia példára lásd Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, 1976.

¹⁸⁴ A nemzeti nyelvek kialakítására lásd Anne-Marie Thiesse: *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII–XX*. Iași, 2000. 49–58.

¹⁸⁵ Hroch öt fázist különböztet meg a nemzeti mozgalmak nyelvi programját illetően: a nyelv dicsőítése és védelme; a nyelv kodifikálása; a nyelv „kiművelése” irodalmi és tudományos művek révén; a nyelv bevezetése az iskolákba; és végül az adott nyelv teljes egyenjósítása. Miroslav Hroch: *The Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Movements*. Badia Fiesolana–San Domenico, 1994. (European University Institute Working Paper No. 94/1) 12–20.

csoportidentitás egyik alapvető pillérének, ugyanakkor ez fejezte ki legjobban a domináns etnikai csoporttól való távolságot is. Nyelvi különbségek természetesen mindig is voltak, sőt a politika már korábban is felhasználta azokat. A modern kor mégis teljesen más dimenziót adott a kérdésnek. A rendi társadalmaknak természetes velejárójuk volt az egyenlőtlenség. Az új eszmék elterjedése, mint a törvény előtti egyenlőség vagy az emberi méltóság új felfogása azonban a nyelvi egyenlőtlenségeket is felszínre hozta. Magyarországon például korábban a rendi státusz mellett a latin nyelv tudása adta meg a belépőt a politika és a közigazgatás szféráiba. Etnikai vagy nyelvi hovatartozásától függetlenül elvileg bárki előtt nyitva állt az út, ha a „nemesi nemzet” tagja volt és tudott latinul. Ez a jól bevált egyensúlyi rendszer borult fel a nyelvi harcok során a 19. század közepére azzal, hogy a magyar nyelv váltotta fel a latint. Ráadásul hamarosan a rendi korlátokat is felszámolták, így a különböző nemzeti mozgalmak elitjei sikeresen érvelhettek azzal, hogy nem méltányos az egyik etnikai csoport – ebben az esetben a magyar – nyelvét kiváltságos helyzetbe emelni és a többiek rovására hivatalos nyelvvé deklarálni. A nyelv ekkor már a polgárok közti egyenlőség kritériumaként jelent meg, ugyanakkor presztízs kérdéssé (is) vált: mutatta az illető etnikai csoport státuszát. Hroch rámutatott, hogy a különböző nemzeti mozgalmak elitjei is mintegy kényszerhelyzetben voltak. Ahhoz, hogy sikeres politikus lehessen valaki, fel kellett vállalnia a nyelvi követeléseket is; az engedmények politikai öngyilkossággal érték fel. A kérdés túlideologizálttá vált, segítségével az elitek sikeresen tudták mobilizálni a tömegeket. A nyelvi és kulturális követelések azonban általában ott váltak központi témává, ahol az illető etnikai csoportok „csonka társadalmat” képeztek. Hroch szerint a nyelvi program és a nyelvi alapon meghatározott nemzet a perifériákon elhelyezkedő nem domináns etnikai csoportok válasza volt a modernizáció kihívásaira.¹⁸⁶

A továbbiakban Erdély példáján próbálom meg szemléltetni, hogyan osztotta meg a nemzeti eszme elterjedésével párhuzamosan ennek a multi-etnikus régióknak különböző elitjeit a hivatalos nyelv kérdése, a „nyelvharc” során hogyan ütköztek az álláspontok, hogyan került összeütközésbe az egységes nemzetállami ideál a helyi hagyományokkal és sokszínűséggel, és végül: hogyan avatkozott be 1867 után a magyar állam és hogyan kísérelte meg keresztülvinni a(z) (állam)nemzeti célokat.

¹⁸⁶ Uo. 33–37.

Előzmények: II. József nyelvrendelete és a visszahatás. Az 1791:31. törvénycikk

Erdélyben a fejedelemség idején a „hivatalos nyelv” a magyar volt, ez szorult aztán fokozatosan vissza a Habsburg-uralom idején a latin, illetve a német javára; bár Erdélyben – Magyarországhoz képest – a „hazai nyelvek” közül a magyar és nyilván a német továbbra is jóval szélesebb körben volt használatos a helyi igazgatásban és részben a központi hatóságokkal való levelezésben. A tömegnacionalizmusok kora előtt azonban fel sem merült, hogy az adminisztráció nyelvét rákényszerítsék a lakosság szélesebb rétegeire. Igazából II. József hírhedt nyelvrendelete sem erre tett kísérletet, mindössze a felvilágosult abszolutizmus szellemében az állami közigazgatást akarta racionalizálni. Rendelete mégis nagy vihart kavart, és az első nagy ellenállást kiváltó fordulatot Erdélyben is ez jelentette. Itt a nyelvrendelet hatálya 1785 novemberétől terjedt ki a törvényhatóságokra és városokra, 1787-től pedig elvileg az országgyűlés nyelve is a német lett volna, ha egyáltalán összehívna akkor országgyűlést. A német nyelvtudást követelményként írták elő a kormányzói és törvényhatóságok tisztségviselői számára, 1787-től ez elvileg a kisebb egyházi és világi hivatalok esetében is az alkalmazás feltétele volt. Azonban az ellenállás, illetve – a századok kivételével – a német nyelvtudás tényleges hiánya miatt a rendelet végrehajtása nagyon felemásra sikeredett.¹⁸⁷

Mindez azonban csak múltó epizód volt. Az erdélyi hatóságok is megkönnyebbüléssel és örömmel vették tudomásul II. József rendeleteinek visszavonását. Jól jellemzi a hangulatot a II. József által egyesített Maros-zék és Küküllő vármegye törvényhatóságainak 1790. március 22-i gyűlése, amelyen a többi sérelem között a nyelvrendelet következményeire is kitértek: „Mely nagy romlására, kisebbségére és megalacsonyítására szolgált légyen a dicső magyar nemzetnek az, hogy a maga nyelvétől eltiltatott és mindennemű hivatalbéli dolgok az idegen német nyelven folyni parancsoltattanak, csak a’ nem érzi, az kiben nemzetinek és hazájának szeretete soha fel nem tanáltatott, avagy akármely őket alacsonyító tekintet által annak utolsó szikrája is őbennek kioltatott. Hogy tehát ezen nevezetes sérelmünknek orvosságát találjuk, végeztetett, hogy mán túl teljességgel semmi némű, akár felsőbbekhez intézendő, akár az alatta valókhoz küldendő levelezésekben, rendelésekben, végzésekben, protocollatiókban, resolútiókban vagy akármi névvel nevezendő írásokban az v[árme]gye tisztei német vagy deák nyelvvél élni ne merészeljenek, hanem mindeneket csak magyarul folytassanak...”¹⁸⁸ A korabeli szövegekben összefonódnak a

¹⁸⁷ Trócsányi Zsolt: Felvilágosodás és ferenci reakció (1771–1830). In: ET 1099–1103.

¹⁸⁸ Idézi Hermann Gusztáv Mihály: *Náción és nemzet.* i. m. 129.

rendi kiváltságörzés elemei a most megjelenő nacionalista retorikával, de II. József rendeleteinek egyik nem szándékolt következményeként a székelyek esetében a rendi kereteket egyre inkább szétfeszítve megindult a magyar népi, illetve az alakulóban levő nemzeti identitás felvállalása.¹⁸⁹

Ami a hivatali nyelvhasználatot illeti, II. József halálát követően Bánffy György gubernátor több beadványban is sikerrel védte meg azt az erdélyi szokásjogot, mely szerint a vármegyék és a székely székek magyarul leveleznek a központi hatóságokkal.¹⁹⁰ Az erdélyi országgyűlés 1790. december 21-én elfogadta, hogy „hazánk és nemzetünk dicsőségére, más nemzeteknek is helyes példáját követvén” a jegyzőkönyveket magyarul fogják vezetni.¹⁹¹

Időközben viszont felerősödött a „rendi nacionalizmus” és kiéleződtek a rendek közti ellentétek; kezdetét vette az ún. „nyelvharc” a magyarok és szászok között. A fordulópontot II. József uralkodásának vége jelentette. Az 1790–91. évi erdélyi országgyűlésen felszínre került ellentétek többek között röpiratháborúba torkolltak magyarok és szászok között. A 18. század végére pedig már elfogadottá vált szász értelmiségi körökben az alábbi önkép: „Mi szászok vagyunk, egy német nép!” Az önmeghatározás alapvető kritériuma pedig egyre inkább a nyelv lett.¹⁹² Az országgyűlés tárgyalási nyelve a fejedelemség kora óta a magyar volt. A szászok azonban nem értettek egyet a magyarok és székelyek javaslatával, akik a régi erdélyi hagyományokra hivatkozva a magyart akarták a törvényhozás és a kormányhivatalok nyelvévé tenni. A szászok a törvényjavaslat szerint a belső igazgatásban továbbra is a németet használhatják, de a központi hatóságokkal magyarul kellett volna levelezniük; ők azonban ragaszkodtak a némethez vagy latinhoz. Az 1791:31. tc. végleges szövegét Bécsben fogalmazták meg; a bizottság munkálataiban részt vett Teleki Sámuel kancellár és Bánffy György kormányzó is. A törvény meghagyta a magyar nyelv használatát a magyar és székely törvényhatóságokban, valamint a törvényszékeknél, de a központi hivataloknak az udvarral, a kincstári, a katonai és a külföldi hatóságokkal való kapcsolattartásban a latint kellett használniuk.¹⁹³ A románok egyelőre nem léptek fel nyelvi követeléssel. A

¹⁸⁹ Erre Makkai László, majd újabban Hermann Gusztáv Mihály is rámutatott. Uo. 105–133. Lásd még Makkai László: *Román–magyar közös múlt*. Budapest, 1989.

¹⁹⁰ Szekfű: i. m. 36.

¹⁹¹ Idézi Szekfű: i. m. 60.

¹⁹² „Wir sind Sachsen, ein redliches, biederer, Deutsches Volk!” Vagy ahogy a továbbiakban a szerző kifejti: „Die Siebenbürger Sachsen sind Deutsche. Ihre Sprache, Sitte und Gebräuche lassen daran nicht Zweifel. Sie selbst heißen sich in der gemeinen Volkssprache Deutsche, ihre Sprache, die Deutsche Sprache...” (Jakob Müller): Vorbericht. 1790. Idézi Bíró Annamária: *Magyar–német eredetűita Erdélyben*. Doktori disszertáció a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, Kolozsvár, 2009. 51–52.

¹⁹³ Szekfű: i. m. 60–61.

román értelmiség elégedetlensége azonban ekkor öltött először szervezett formát. A *Supplex Libellus Valachorum* többek között a román nemzet elismerését kérte, azaz negyedik nemzetként való bevétele a rendi keretek közé, nyelvi szempontból azonban mindössze arra szorítkoztak, hogy ahol a románok vannak többségben, ott ők adhassanak nevet a községeknek, törvényhatóságoknak.¹⁹⁴ Mint ismeretes azonban, II. Lipót a kérvényt az erdélyi országgyűlésnek küldte le, ahol értetlenségbe és elutasításba ütközött.

Ugyanekkor Aranka György felszólította a „két haza” fiait, hogy adakozzanak a magyar nyelv – amely Európában „egy idegen földi ritka és szép planta” – kiművelésére, hogy így a nemzeti nyelvet „kebelébe lévő mind lakosok, mind jövevények között közönségesebbé tévén, ez által az erős kötél által is – azokat magához szorítani s amennyiben lehet, magával egyesíteni lassan-lassan igyekezzék”.¹⁹⁵ Ennek ellenére egy erdélyi magyar nyelv művelő társaság tartós létrehozása – bár 1793-tól néhány évig működött – sem ekkor, sem 1820-ban nem sikerült.¹⁹⁶

II. József rendeletének következményei azonban jóval fontosabbak voltak. A palackból egyszer kiengedett szellemet nem lehetett többé visszazárni. Ez volt az a pillanat – ahogy Szekfű Gyula jellemezte –, „amikor a tisztán szellemi területről a politika világába átmerészkedve, a nyelv-művelés racionalista gondolatából, a nyelv szeretett ártatlan érzelméből nyelvkérdés lesz, az a bonyolult összetételű politikai képződmény, mely korlátlan hatalommal képes halálos gyűlöleteket és izzásig hevült mozgalmakat felkelteni.”¹⁹⁷ A kortársak véleményét tükrözik Péczeli József szavai, aki az igazi veszélyt az iskolák és törvényszékek elnémetesítésében látta. Többségükkel ellentétben viszont Péczeli azt javasolta, hogy ne a latinhoz térjenek vissza, hanem a magyar nyelvet vezessék be, mert így „mindazok, valakik Magyarországon és Erdélyben laknak, ötven esztendő alatt mind született magyarokká lesznek”.¹⁹⁸ Ez lett különben a reformkor egyik ábrándképe, egyben pedig mutatja a kérdés tétjét is: nyelv és nemzet összefonódása miatt a hivatalos nyelv kérdése egyben a nemzeti hegemonia kérdésévé vált. Herder híres jóslata nyomán a magyar szellemi elit a követ-

¹⁹⁴ I. Tóth: i. m. 325–339.

¹⁹⁵ Szilágyi Sándor: Okmányok az erdélyi tudóstársasági igyekezetek történetéhez. 1793–1845. *Magyar Történelmi Tár*. IX. Pesten, 1861. 181.

¹⁹⁶ Szekfű: i. m. 89. Iratok. 60. sz. Az államtanács 1820. jan. 27-én elvileg jóváhagyta a nyelv-művelő társaság újjáalakítását, de az uralkodó soha nem írta alá és nem adták ki az iratot. Az indoklásban arra is hivatkoznak, hogy a magyar Erdélyben hivatalos nyelv: „bekanntermassen ist in Siebenbürgen die ung. Sprache als eine amtliche Sprache mit Ausnahme der sächsischen Stühle anzusehen, daher kann auch kein Bedanken dagegen obwalten, dass eine grössere Ausbildung derselben durch die hiezu geeigneten Mittel stattfände”. Uo. 321.

¹⁹⁷ Szekfű: i. m. 22–23.

¹⁹⁸ Idézi Szekfű: i. m. 25.

kező félszázad során a nemzethalál víziója és a nem magyar nemzetiségek önkéntes elmagyarosodásának illúziója között vergődött.

A nyelvkérdés a reformkorban

Wesselényi Miklósnak 1830-ban a pozsonyi országgyűlésen elmondott beszédéből kitűnik a nyelv nagy szerepe a reformkor politikusainak, értelmiségének gondolkodásában: „A nemzetiségnek legfőbb segédje s oltalma a nyelv, főként oly országban, mint hazánk, melynek körét többféle nemzetiségek lakják, ez s csak ez a kötés azon kémiai foglalkozás, mely a különböző részeket együvé, egy célra egyesíti.”¹⁹⁹ Wesselényi az úrbéri viszonyok felszámolását, a jogkiterjesztést egybekötötte volna a magyar nyelv terjesztésével. Reményei szerint a nem magyar etnikumú jobbágycsoportokat meg lehetne nyerni a magyarság számára a társadalmi reformok és az alkotmányos jogok révén, ezek hajlandóak lennének cserében a magyar nyelvet is elsajátítani.

A nyelvkérdés Erdélyben a reformkorban került ismét napirendre, amikor is hosszan tartó és szenvedélyes viták kiindulópontját képezte. Az 1791. évi törvény ugyanis többek között azt sem szabályozta, hogy milyen nyelven érintkezzenek a Gubernium és a szász törvényhatóságok. Az 1837. évi országgyűlésen a magyarok kérték a törvények magyar szövegezését, és bár a szászok ekkor még nem tiltakoztak, nem sikerült eredményt elérni. Zeyk József dobokai követ patetikus hangon fordult a rendezekhez: „Tekintsük Európa minden nemzetei előttünk álló példáját Portugál partjaitól az Ural bérceig, a fagyos Izlandtól Szicília virányos partjáig, van-e valahol kívülről csak egy nemzet is, mely ne honi nyelven alkotná törvényeit; ezen igazság egyformán el van ismerve ott, hol népjog a törvényt alkotni, és itt, hol autocrata önkénye szabja azt ki; ébredjünk fel végre mi is százados álmunkból, kiáltva szólít az előrehaladó Európa minden nemzetei példája, ne maradjunk egyedül hátra, haladjunk utánuk.”²⁰⁰ A szászok szintén hasonló úton jártak. Az evangélikus Főkonzisztórium 1838-ban javasolta a szász egyetemnek egy jogi fakultás létrehozását, ahol a szász jog védőit lehetne kiképezni.²⁰¹ A szász értelmiség a nép felé fordult, ennek felemelésére egyre-másra alakultak az egyesületek.

A magyar politikai elit ezzel szemben a már bejáratott módszerekhez folyamodott, azonban mind nagyobb ellenállásba ütközött a szászok, és egyre inkább a románok részéről is. A románok számára (is) a korszak-

¹⁹⁹ Wesselényi beszéde a pozsonyi országgyűlés felsőtábláján. 1830. okt. 5. In: Wesselényi Miklós. Vál. Fónagy Zoltán. Budapest, 1998 (1999). 75. (Magyar Szabadelvűek)

²⁰⁰ Idézi Szekfű: i. m. Iratok. 135. sz. irat. 523.

²⁰¹ Friedrich Teutsch: *Kirche und Schule der Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*. Hermannstadt, 1923. 187.

ban a nyelv volt a nemzeti identitás legfőbb ismérve és alapja, valóságos misztikus imádat tárgya. Az erdélyi román értelmiség egyik legfőbb törekvése a nyelv kiművelése, az irodalmi nyelv megteremtése, amelyik képes felvenni a versenyt a többi nyelvvel. 1840-ben George Barițiu elégedetten állapította meg, hogy a román nyelv már bizonyította alkalmasságát, hogy a kormányzat, az egyház és az iskola nyelve legyen.²⁰²

Az 1841–1843. évi erdélyi országgyűlésen a magyar liberálisok által benyújtott – a hivatalos nyelvre vonatkozó – törvényjavaslatot nem csak az udvar utasította vissza, hanem a szászok és románok is hevesen tiltakoztak, a sajtóban pedig éles hangú viták folytak. Szekfű értékelése szerint Magyarországtól eltérően „a 40-es évek nyelvi küzdelmeit Erdélyben elsősorban nem is az elgyöngült, alávetett nemzetiség, hanem a székely és magyar nemzet közjogi szerepe határozta meg; a nemzetiségi és nyelvi gondolatnak a közjogi energia kölcsönzött feszítőerőt”²⁰³

A szászok álláspontja is egyre radikálisabb lett, bár a diéta előtt még Joseph Bedeus von Scharberg tartományi főbiztos azt fejtegette, bele kellene egyezni abba, hogy az országos ügyek intézésében a magyar felváltsa a latint, mert „nincsen ebben számunkra semmi új, hiszen még a nemzeti fejedelmek alatt is az ügyeket magyarul bonyolították le, a törvényeket magyarul állították össze”.²⁰⁴ Az országgyűlés feliratban kérte, hogy a magyar legyen a „közállományi” nyelv, a szászok viszont a latin helyett nem magyar, hanem német nyelvű törvénytövegeket akartak. Az államkonferencia ez utóbbit sem tartotta megengedhetőnek, mert mások – jelesen a horvátok – számára is precedenst teremtett volna, így áthidaló megoldásként a latin és magyar párhuzamos törvénytövegek használatát javasolták. A megoldás azonban még jó ideig húzódott, az üggyel több éven át foglalkoztak a központi hatóságok.²⁰⁵

A vita annyira elmérgesedett, hogy a szászok többé nem akarták elfogadni a Gubernium magyar nyelvű leiratait, illetve a más törvényhatóságok magyar átíratait. A legkirívóbb eset az volt, amikor a Gubernium két segésvári hivatalnok fizetését beszüntette, mert a magyar átíratra németül válaszoltak, és felsőbb utasításra sem voltak hajlandók azt latinra vagy magyarra lefordítani. Az eset aztán megjárta a felsőbb fórumokat is. A Gubernium a szokásjogra hivatkozott, arra, hogy 1762-ig a szász hatóságoknak is magyarul küldték meg a rendeleteket, ekkortól azonban az új gubernátorra, Buccowra való tekintettel áttértek a latin használatára. 1785-ben a német nyelvet tették hivatalossá, de 1790-től ismét visszatértek az 1780 előtti gyakorlathoz és a szász törvényhatóságokkal a Főkormányzések

²⁰² Sorin Mitu: *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. București, 1997. 331–358.

²⁰³ Teutsch: i. m. 168–169.

²⁰⁴ Bedeus visszaemlékezéseit idézi Miskolczy: Erdély a reformkorban. 1322–1323.

²⁰⁵ Lásd Szekfű: i. m. 526–530.

vegyesen – latinul és magyarul – levelezett.²⁰⁶ A nyelvkérdés megoldására Jósika Samu alkancellár több feliratot is szerkesztett, de a kormány elintézetlenül hagyta ezeket. Megoldásként azt javasolta, hogy a szászoknak szavatolják továbbra is belső ügyeikben a német nyelv használatát, a kormány pedig a törvényekről készítsen számukra hiteles fordítást.²⁰⁷ Hartig, az államkonferencia befolyásos tagja, a konferencián a szászok beadványát tárgyalva megjegyezte, hogy a magyarok célja Erdély Magyarországgal való egyesítése, velük szemben a kormánynak a szászokra támaszkodva meg kell erősítenie a tartomány, de a Birodalom egységét is. Metternich is a latin törvényszöveg fenntartása mellett volt, azzal érvelve, hogy a szász nemzet alkotmányos jogaira is tekintettel kell lenni.²⁰⁸ A nyelvharc a szászok körében egyre inkább valóságos nemzeti mozgalommá erősödött. Hosszabb távú céljuk – Miskolczy Ambrus megfogalmazásában –: „a szász rendi nemzeti létet egyre többen közjogilag elismert, német hivatalos nyelvű területi autonómiává szerették volna átváltoztatni: a Királyföldet Szászföldré tenni a szó teljes értelmében”.²⁰⁹

A sajtóban szintén élénk viták folytak. A konzervatív *Múlt és Jelen* és a *Siebenbürger Wochenblatt* közti polémiaiban felsorakoztak a jól ismert történeti, illetve politikai érvek. A magyar állásfoglalások sem egyöntetűek: hol a közélet teljes magyar jellegét óhajtották, hol megelégedtek egy kompromisszumos javaslattal: „Beszéljenek a szászok magok között szászul, vagy bármilyen nyelven, templomaikban, iskoláikban s egymással hivatalos közlekedéseikben használják nyelvöket; de tanulják meg a magyart, úgy mint e haza két első nemzete országos rangra emelt nyelvét.”²¹⁰ Az úrbéri kérdés kapcsán a liberális *Erdélyi Híradó* Wesselényi elképzeléseit visszhangozta, feltéve a kérdést, hogy „mennyiben fogja ezen úrbér a parasztnép sorsát nemzetiesedés tekintetében előmozdítani?” A szerző kifejtette, hogy mindaddig, amíg a jobbágy nem bír polgári jogokkal és nem a nemzet tagja, mindegy, milyen nyelven beszél. „De mihelyt polgári joggal bírand, s ezáltal a magyar nemzetnek tagjává kelletik alakulnia, már akkor a nyelv szent ügye kívánják, hogy magyarul beszéljen, hogy az alkotmánynak, melynek jótéteményeit élvezendi, testestől, lelkestől magyar örje legyen. [...] Ki kell mondani azt, hogy a magyar nemzet tagja nem más, csak egyedül magyar lehet.”²¹¹ A viták során az *Erdélyi Híradó*-ban Szentiványi Mihály fogalmazta meg a kérdés lényegét, megoldási javaslata azonban nem talált meghallgatásra: „a politikai kifejlés bizonyos fokon túl a nem-

²⁰⁶ Uo. Iratok. 150. sz. 579–580.

²⁰⁷ Uo. 169.

²⁰⁸ Uo. 166–167.

²⁰⁹ Miskolczy: Erdély a reformkorban. 1323.

²¹⁰ Idézi Hermann Gusztáv Mihály: i. m. 228–229.

²¹¹ Fogarasi P. János: Úrbéri tervezet. *Erdélyi Híradó*, 1842. febr. 25. 42. sz. 97.

zetiség terjesztésének ellensége. Amely státusban a külön nemzetiségek felébredtek, ott vagy a polgárosodásról kell lemondani s a sötétség vad korát visszaohajtani, vagy a nemzetiségek egybeolvadásáról ábrándozásokat felelni, ahelyett testvéri szövetséget előidézni oly nemzetek között, kiket közös érdek, közös jövőendő egybefűz, kiknek hitöket a kocka egyszerre s együtt határozza el.”²¹²

Az évek múltával a magyar és a szász álláspont egyre élesebben szembe került egymással, a '40-es években különösen elmergesedett a hivatalos nyelv körüli vita. Ennek kapcsán került néhányszor a kérdés az udvar elé is. Az 1841–1843. évi erdélyi országgyűlés nyelvtörvényének tárgyalását jó ideig halogatták, majd csak a 48-as forradalom előestéjén került rá sor. 1847-ben az államkonferencia ismét tárgyalta a kérdést. Carl von Rosenfeld, az államkonferenciához szolgálattételre beosztott udvari kamarai tanácsos a szász álláspontot támogatva kifejtette, hogy a szászok ragaszkodnak nyelvük egyenjogúságához. A központi hatóságok azonban igyekeztek ezt a témát lehetőleg elhallgatni, félve a következményektől, hiszen ahogy ezt Pilgram államtanácsos²¹³ kifejtette: a nyelvkérdés a Monarchia leggonoszabb ellensége,²¹⁴ ha más tartományokban is napirendre kerül, hamarosan összeomlik a Birodalom. Bár az államkonferencia még 1847-ben is úgy vélte, hogy Erdélyben a latin jó szolgálatot tesz, mert semleges és egyik nemzetiségnek sem enged túlsúlyt a többiek fölött,²¹⁵ az 1846–47-es diétán mégis elfogadtak egy újabb nyelvtörvényt. Ez a törvények hivatalos nyelvénél a magyart tette, de hiteles német fordításban is közzé kellett tenni azokat, az anyakönyvezés viszont csak ott folyt magyarul, ahol magyar nyelven prédikáltak. A törvény 4. §-a kimondta: „Minden törvényhatóság, valamint minden törvényszék és polgári közhatóság mind tárgyalásaiban és jegyzőkönyvei szerkesztésében, mind tudósításaiban és kiadmányaiban a magyar és székely nemzet kebelében magyar, a szász nemzet kebelében pedig német nyelvet alkalmazand.”²¹⁶ A központi hatóságok – a Főkor-

²¹² *Erdélyi Híradó*, 1842. november 25. 94. sz. Idézi Miskolczy: Erdély a reformkorban. 1302.

²¹³ Johann Baptist Freiherr von Pilgram (1780–1861) 1834-től államtanácsos.

²¹⁴ Rosenfeld szerint a szászok a nagyszebeni értekezleten elfogadott utasításuk szerint a fő pontnak tekintik: „die verfassungsmässige Gleichberechtigung der sächsischen mit den beiden anderen Nationen und ihre Hauptpalladien: deutsche Sprache, deutsches Recht, deutsche Nationalität mit voller Kraft zu schützen”. Idézi Szekfű: i. m. 528. Az 1847. jan. 4-i ülésen Pilgram kijelentette: „dass die Sprachfragen unbezweifelt der böseste Feind der österreichischen Monarchie seien, denn, wie bald die Sprachfrage in der Richtung, wie in Ungarn, in allen Provinzen der Monarchie durchgeführt würde, müsste die Monarchie selbst auseinandergehen. Hiemit sei aber die Aufgabe dahin gestellt, die Entwicklung dieser Frage auf das ihr bereits eingeräumte Gebiet zu beschränken, das Weitergreifen dieser Tendenzen auf die anderen Länder aber mit allen Kräften hintanzuhalten.” Uo. 529.

²¹⁵ Uo. 528.

²¹⁶ Uo. *Iratok*. 169. sz. 622.

mányszék, illetve az alá rendelt hivatalok és a Királyi Tábla – jegyzőkönyveiket ezután magyarul szerkesztették, és Erdély „minden törvényhatóságaival levelezésekben magyar nyelvet használandanak”.²¹⁷

1848 tavaszán a reformkori viták új hangsúlyt kaptak, és a nyelvkérdés csak egyike volt a megoldásra váró számtalan problémának. A legszenvedélyesebb vitákat Erdély Magyarországgal való uniója váltotta ki; ez közvetve a nyelvkérdés terén is alapvetően más helyzetet teremtett (volna). A román álláspontot jelezte a marosvásárhelyi királyi tábla mellett működő román ügyvédgyakornokok március végi álláspontja, akik üdvözölték a magyar forradalmat, de fontosnak tartották saját nemzetiségük és nyelvük tiszteletben tartását. A szászok a nyelvkérdést szintén sarkalatos pontnak tekintették, az unióbarát liberális körök éppúgy hangsúlyozták, mint a konzervatív nagyszebeni elit. Ez utóbbi irányzat hívei voltak többségben, és több síkon is megkísérelték az uniót megakadályozni. Azonban pragmatikusan számoltak az ellenkező megoldással is, és az esetleges elfogadását feltételekhez kötötték, többek között a németnek hivatalos nyelvként való elismeréséhez.²¹⁸ A románok álláspontja még radikálisabb volt, mint ezt korábban már láthattuk. Bár néhányan a magyar vezetők közül felismerték a kérdés fontosságát, a románokkal mégsem sikerült a kiegyezés. De 1848 tavaszán még nem veszett ki teljesen a remény, hogy sikerül egyezsége lépni Erdély különböző nemzetiségeinek. A korszak egyik érdekes figurája, a naplóíró Gyulay Lajos – kétségei között is – a reformkor ábrándjainak megvalósulásában reménykedett a balázsfalvi gyűlés híre hallatán: „Mi lesz e sok nemzetből? mi a magyarból? annyi tót, oláh, német, rác, horvát, zsidó, örmény, cigány, rusnyák és mit tudom mennyi féle ajkú nép között. Meg fognak talán magyarosodni! legkésőbbben vagy sohasem a horvátok, leghamarább tán a németek? Az oláh is nem idegen a magyartól, most kellene ütni a vasat, míg meleg. Háládatosság érzete mutatkozik az oláhokban most a nem reménylett concessiókért, melyeket a magyaroktól nyertek. Ha jó iskolai rendszer hozatnék bé, hamar megtanulnának magyarul, és akkor magukat is magyarnak tartanák. Vagy lesz egy olyan Bábel, minőt még nem láttunk.”²¹⁹

Az erdélyi magyarok félelmét a románok negyedik nemzetként való elismerését illetően nagyrészt éppen a hivatalos nyelv kérdése határozta meg. Wesselényi 1848 júniusában a következőképpen írt a „negyedik nemzet diplomatikai alakultának” lehetséges következményeiről: ahogy most a szászok belső igazgatásukban és hivatalos levelezésükben a német

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ Sárközi: *Az erdélyi szászok 1848–1849-ben*. 21.

²¹⁹ Gyulay Lajos *Naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22.* II. S. a. r. V. András János–Csetri Elek–Miskolczy Ambrus, Budapest, 2003. 42–43. (Transylvanica Varietas)

nyelvet használják, „mert neki ez nemzetkénti létezéséből és helyzetéből folyó joga: úgy az oláhoknak is nemzetként létezendő állásából s a jog-egyenlőségből következő méltó igénye lenne mindenütt, hol többségben van, a közigazgatás és beldolgaik vitelében, sőt azon kívüli hivatalos bármi levelezésekben is az oláh nyelvet használni, úgy, de az oláhok vagynak Erdély minden megyéiben nagyon is túlsúlyú többségben. Következőleg az oláhoknak negyedik nemzetté leendő elfogadása által Erdély, a Székelyföldet és a Szászföld egy kisebb részét kivéve, tettelegesen oláh országgá lenne átvárásolva. És ha Erdélyben az oláhoknak ily helyzete leendene, mit lehetne s kellene akkor a máramarosi s bánáti oláhokkal tenni? De mit a Magyarhonban lévő svábokkal, oroszokkal, tótokkal, rácokkal?”²²⁰

Az erdélyi országgyűlés május végén kimondta az uniót Magyarországgal. 1848 nyarán a kormány igyekezett ezt gyakorlatba ültetni. A polgárháború miatt azonban nem épülhetett ki az új közigazgatás, és nem alakulhatott ki egységes gyakorlat a nyelvhasználat terén sem. A nemzetiségi (és részben nyelvi) vitákról, illetve megoldási kísérletekről már szó volt az 1.3. alfejezetben. Bár a szabadságharc utolsó napjaiban fogadták el és soha nem lépett életbe, meg kell említenünk az 1849. évi magyar nemzetiségi törvényt mint európai viszonylatban is úttörő kezdeményezést. A törvény elsősorban a nyelvi jogokat szabályozta: a nemzetiségek a törvényhatóságokban használhatták nyelvüket, akárcsak a szóbeli bírósági eljárások során; az iskolák nyelvét a község vagy a fenntartó egyház határozta meg, az anyakönyveket a gyülekezet nyelvén kellett vezetni. A hivatalviselésnél a nemzetiségi arányokra is figyelni kellett.²²¹

A hivatalos nyelv kérdése 1849–1867 között

A neoabszolutizmus ebben a kérdésben is tabula rasát teremtett, a centralizált összmonarchia kialakítását célozva szakított az addigi erdélyi hagyománnyal, és hivatalos nyelvvé a németet tette. 1848-ban felmerült ugyan egy a Birodalom egészére kiterjedő nyelvtörvény gondolata, de végül ennek kidolgozására – főként az egyes tartományok eltérő viszonyai következtében – nem került sor. A továbbiakban az egyes tartományokban

²²⁰ Wesselényi Miklós levele Szemere Bertalanhoz, Kolozsvár, 1848. jún. 13. *Documente privind...* VI. 427–428. Wesselényi kárhoztatta Szász Károly javaslatát a románok negyedik politikai nemzetként való elismerését illetően. Ugyancsak érdekes eszmefuttatása a 'román' elnevezés kapcsán: „A román nevezet diplomaticus elismerése is kényes dolog, mert ugyanis a *daco-román* nevezet már nem pusztá név, hanem egy politikus felekezet irányának címe s firmája. Következőleg ennek nálunk törvény általi elfogadása s sankcionálása s azon felekezetet s irányt képviselő cím befogadása szinte annyit tesz, mint hogy az itteni oláhok az oláhországiak s moldvaiakkal törvényesen egyesült nemzet.” Uo. 428.

²²¹ Gergely: i. m. 89.

rendeletileg és belső hivatali utasítások formájában szabályozták a nyelvhasználatot.²²² Wohlgemuth 1850 elején elrendelte a kerületi parancsnokok számára, hogy a hivatali nyelv a német legyen; a járási biztosok még haladékokat kaptak a német nyelv elsajátítására. A lakossággal való érintkezésben viszont a felek anyanyelvét kellett használni.²²³

A magyar nyelvet két oldalról érte támadás: amíg a magasabb hivatalok szintjén a német foglalta el a magyar helyét, addig alsóbb szinten a helyi lakosság nyelve kapott nagyobb teret. A magyar nyelv visszaszorítása a kormányzati politika része volt. „A nyelvhasználat volt az a terület, ahol kezdettől fogva a legnagyobb lehetőségek nyíltak a kormányzat számára a nemzetiségi mozgalmak igényeinek a kielégítésére. A birodalmi centralizációs törekvések ugyan magukban foglalták a német nyelv primátusának igényét, de a közigazgatás, igazságszolgáltatás alsóbb fokain ez nem akadályozta törvényszerűen az adott területen lakó népesség anyanyelvének használatát.”²²⁴ A magyarok számára tehát visszalépést, a nemzetiségek többségének – így Erdélyben elsősorban a románoknak – viszont előre lépést jelentett a rendszer nyelvpolitikája, bizonyos fokon megvalósult a nyelvi egyenjogúsítás. Az egyik ilyen pozitív lépést a nemzetiségek számára a törvények anyanyelvükre való fordítása jelentette. A románok részére is létrehoztak egy terminológia-megállapító bizottságot, a törvények fordításán pedig olyan neves értelmiségiek dolgoztak, mint August Trebniú Laurian, Ioan Maior és Florian Aaron. A még kialakulatlan irodalmi nyelv azonban sok gondot okozott, több panasz érkezett, hogy még a jegyzők, sőt részben a lelkészek sem értik a román törvénytövegeket. Külön gondot jelentett az ábécé, ugyanis az erdélyi kormányzóság 1849 őszétől latin betűkkel tette közzé román nyelvű hirdetményeit.²²⁵ A helyesírás egységesítése sem volt egyszerű feladat. Egy évtizeddel később, 1860. október 2-ára Nagyszebenben összehívtak e célból egy bizottságot, amelynek tagjai között ott volt George Bariþiu, Ioan Puþcariu, Pavel Vasici és mások. A bizottság tagjai mind Timotei Cipariu mérsékelt etimologizmusának vol-

²²² Deák Ágnes: Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. *Magyar Kisebbség*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz. 17–19.

²²³ Uő: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000. 202.

²²⁴ Uo. 191. Nyíltan ugyan nem deklarálták a célt, de gr. Nádasdy Ferenc igazságügy-miniszter véleménye 1861 februárjából jól tükrözi az 1849 után követett politikát: „szilárdssággal, okossággal, türelemmel, megszakítás nélkül, lassan, de kerülve bármiféle visszalépést törekednünk kell e cél felé”, azaz a teljeskörű német nyelvű igazgatás megvalósítására; a mindennapok aprómunkája révén megvalósuló állapotot unokáik már talán befejezettnek és természetesnek fogják tekinteni. Deák Ágnes: Az 1868-as nemzetiségi törvény... 20–21.

²²⁵ Uo. 196–197. A cirill, illetve latin betűs írás használatáról a viták már korábban megkezdődtek a román értelmiség körében is. Lásd erre Mitu: i. m. 345–358.

tak hívei. Ezzel szemben a román fejedelemségekben a fonetikus írásmód győzedelmeskedett, és ezt fogadta el a bukovinai hasonló bizottság is.²²⁶

A nemzetiségi nyelvek egyenjogúságára irányuló törekvés abban is kifejezésre jutott, hogy a hivatalok az egyes településekkel az illető többség nyelvén leveleztek. A nyelv megállapítása sem volt zökkenőmentes, de Erdélyben az is gondot okozott, hogy az új hivatalnokok egy része nem tudott sem románul, sem magyarul. A szép elv így nem mindig érvényesült, az iratok fordítása pedig mindkét félnek nehéz volt, ahogy ezt egy gyulafehérvári magyar polgár 1850-ben naplójában feljegyezte: „...a közönségesebb ember, ha magyarul panaszol is, kap német választ reája, mint én magam is. Nem volt senki, ki a választ magyarra áttegye, Elekes paphoz küldtek átfordítás végett.”²²⁷ A nyelvek versengésében a sorrendnek is nagy szerepe volt. Ugyancsak az említett naplóiőr jegyezte fel, hogy előfordult, ha a kormányzó kiragasztott rendeletében a magyar szerepelt az első helyen, éjjel letépték a plakátokat. De ő is felháborodásának adott hangot, amikor a csendőrségi laktanyák feliratain a magyar legalul szerepelt. „Szegény magyar haza, mire jutottál!” – fakadt ki keserűen.²²⁸

A célszerűség nevében Erdélyben 1850 novemberében kötelezték a településeket, hogy jelentéseiket és leveleiket németül küldjék a felsőbb hivataloknak. Ráadásul a német Erdélyben még csak semleges nyelv sem volt, a tartomány egyik nemzetiségét – az egykori három rendi nemzet egyikét –, a szászokat favorizálta, akiknek aránya a hivatalnokok között a kortársak szerint ebben az időszakban jelentősen emelkedett. Az egyik szász kortárs így lelkesedett visszaemlékezéseiben: „azt lehet mondani, hogy a német nyelv ideje volt, mert akkor a bíróság, pénzügy, posta, ahogy az összes állami hivatalok is németek voltak, mi Ausztria állampolgárai voltunk. [...] Milyen nagyszerű idők számunkra, németek számára...” De kevésbé lelkesen folytatta, amikor az idegen hivatalnokokról beszélt: „A német nyelv előnyös helyzete dacára a szászok nem voltak nagyon elégedettek, mert csehországi hivatalnokokat neveztek ki, főleg a magasabb állásokra. Gyakran az érdemes szász hivatalnokokat nem méltatták figyelemre, és ostoba csehországiak kerültek magas állásokra.”²²⁹

²²⁶ Retegan: *Reconstrucția...* 60.

²²⁷ Idézi Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. 207.

²²⁸ Uő: „Az abszolutizmus vas vesszője alatt”. 728.

²²⁹ Carl Gebauer a gundelsheimi Erdélyi Intézet levéltárában található emlékiratait idézi Mády: *De la privilegiu la uniformizare*. 28.

A fordulatot Erdélyben is az Októberi Diploma hozta meg, amely a nyelvhasználat kérdésében (is) fontos következményekkel járt.²³⁰ Az új kurzus az új politikai tényezőnek, a románoknak is kedvezni igyekezett. Visszaállították ugyan az 1848 előtti kormánysszerveket, de az Udvari Kancelláriánál és a Guberniumnál román referatúrákat állítottak fel, valamint román tanácsosokat és titkárokat neveztek ki. A volt román határőrezredek területének, Fogaras és Naszód vidékének belső igazgatási nyelve a román lett. Ezenkívül kineveztek néhány román főispánt. A románok legfőbb követelése azonban negyedik nemzetként való elismertetésük és nyelvük hivatalos nyelvként való elfogadtatása volt. A románok egyik hangadó személyisége, George Barițiu 1860 őszén többek között azt javasolta: legyen két hivatalos nyelv Erdélyben, a magyar és a román; mivel a szászok túl kevesen vannak, ezért nem tarthatnak igényt a német hivatalos nyelvre.²³¹ Barițiu már 1860 nyarán a *Gazetában* cikkek egész sorával biztatta a románokat, hogy védjék a nyelvet, akár a nemzet szent tulajdonát: éljenek az újonnan megnyílt lehetőségekkel, például ami a román nyelv használatát illeti a törvényszékeken. A községek, ahol a románok többségben vannak, nyilvánítsák a románt hivatalos nyelvvé, ha ezt semmibe vennék, tegyenek panaszt és ne fogadják el a más nyelven leérkezett rendeleteket.²³²

A röpirat- és újságcikk-háború is újjáéledt a különböző nemzetiségek, illetve nézetek között. A *Gazeta* szembeszállt a főleg a szász sajtóban hangoztatott nézetekkel, hogy egy újabb nyelv fölöslegesen bonyolítaná a közigazgatást, ráadásul a román nyelv nem is felel meg a modern közigazgatás követelményeinek. Barițiu Svájc és Belgium példáját hozta fel; ami pedig a román hivatalnokok hiányát illeti, szerinte ez könnyen pótolható képzett egyének alkalmazásával, illetve a más nemzetiségű hivatalnokoknak kellene megtanulnia románul, „mert könnyebben tanulják meg a művelt hivatalnokok a nép nyelvét, mint egy egész nép az övéket”.²³³ Ioan Pușcariu 1860-ban kiadott egy könyvecskét a román hivatali nyelv meggyökereztetése érdekében (*Die Rumänische Amtssprache*), amelyben a hivatalnokoknak kívánt segítséget nyújtani nyelvtani összefoglalóval és a leggyakrabban használt kifejezések glosszáriumával.

²³⁰ Előtte, 1859 nyarán volt még egy kísérlet a nyelvpolitikai irányváltásra. Goluchowski belügyminiszter úgy vélte, hogy a német nyelvet nem szabad a nem német lakosságra ráerőltetni, Nádasdy igazságügy-miniszter azonban nem kívánt az addigi irányvonalon változtatni, és a magyarországi és erdélyi kerületi közigazgatási vezetők is jobbnak látták, ha nem bolygatják a viszonyokat. A tervezet szerint amúgy Erdélyben – a kerületek nemzetiségi viszonyai szerint – a magyar vagy a román lett volna az országos nyelv. Deák Ágnes: Az 1868-as nemzetiségi törvény... 22–23.

²³¹ George Barițiu magyar levelezése. 44–45.

²³² Retegan: *Reconstrucția*...59.

²³³ *Gazeta Transilvaniei*, XXIII. évf. (1860. aug. 3.) 32. sz. Idézi Retegan: *Reconstrucția*... 60.

Az 1860. december 21-i uralkodói leirat visszaállította a magyart mint a központi és a megyei hatóságok hivatalos nyelvét, a községek pedig lakosságuk összetételének függvényében megválaszthatták saját hivatalos nyelvüket. Ezzel igyekeztek is élni, ünnepélyes deklarációk sora tanúsítja. Zernyest, Töröcsvár, Szelistye, Talmács, Szászvárosszék falvai, az Érchegység 18 falva nyilatkozataiban egyaránt találunk utalást a nemzetek közti egyenlőségre, az elvre, hogy az adófizetők tartják el a hivatalnokokat, a nyelv kitüntetett szerepére a nemzetek életében, valamint fogadalmakat a jövőre nézve. Ez azonban lassú, elhúzódó folyamat volt. Még helyi szinten sem lehetett könnyen érvényt szerezni a rendeletnek, a falusi jegyzők ugyanis sok esetben ha beszéltek is románul, de hivatalos iratokat szerkeszteni nem voltak képesek; felsőbb szinten pedig a neoabszolutizmus korában idekerült idegen vagy az 1861-ben hivatalba került magyar hivatalnokok részéről úgyszintén hiányzott vagy a tudás, vagy a szándék, vagy pedig mindkettő.²³⁴

Az 1861-es megyei képviselőbizottmányi választások kapcsán kialakult konfliktusokról magyarok és románok között már esett szó. Az egyik fő vitás kérdés azonban éppen a nyelvhasználat ügye volt. Ennek kapcsán több megyében is heves vitákra került sor, így Kolozs, Torda, Alsó-Fehér megyében és Fogaras vidékén. Kolozs megyében állítólag magyar részről javasolták, hogy a jegyzőkönyvet két nyelven – magyarul és románul – szerkesszék, de vitás kérdésben a magyar legyen az irányadó. Azonban ahogy néhány év múlva írták: „ezen indítványt a románok nagy lelkesedése közt emelte a többség határozattá, s másnap mégis ez ellen is ellenvéleményt nyújtott be néhány burocrata”.²³⁵ Kolozs vármegye javaslatára a megyék elfogadták alapelveként, hogy megyei szinten bármelyik nyelvet lehet használni, a hivatalnok a beadványok nyelvén köteles válaszolni, de kikötötték, hogy a felsőbb hatóságokkal és más törvényhatóságokkal a magyar a kapcsolattartás nyelve.²³⁶ Fogaras vidéken 1861. április 16-án zajlottak a választások, méghozzá valóságos kis népgyűlés formájában: mintegy 6 ezer értelmiségi és paraszt gyűlt össze a szabad ég alatt. Ioan Pușcariu főkapitány javaslatára a vidék hivatalos nyelvét a román tették. Erre a magyarok panaszt tettek a Guberniumnál, és a határozatokat megsemmisítették. Május 13-án új gyűlést hívtak össze Ioan Aldulean guberniumi tanácsos elnöklete alatt, ahol a fő vitapont a hivatalos nyelv kérdése volt. A románok abszolút többségben voltak – 341 román 59 magyarral és szásszal szemben –, a gyűlésre nemzeti zászlókkal és kokárdákkal érkeztek, amelyekre rá volt hímelve: „Román nyelv”. A gyűlés ismét a román nyil-

²³⁴ Retegan: *Reconstrucția...* 59–61.

²³⁵ *A kiegyenlítés okmánytáras története.* (Kiad. Toldy István). Első füzet. Pest, 1867. 24. Kolozs megye ebben állítólag Krassó megyét követte.

²³⁶ Retegan: *Reconstrucția...* 123.

vánította hivatalos nyelvvé. Mivel a Gubernium most sem hagyta jóvá a döntést, a románok küldöttséget menesztettek az uralkodóhoz.²³⁷

A gyökeres fordulatot jelzi, hogy a megyei bizottmányokban megjelentek a román képviselők, akik anyanyelvüket mind a gyűléseken, mind az írásos beadványokban használták. „A román nyelv nemcsak belépett a közéletbe – értékelte Szász Zoltán –, hanem egyes testületekben uralkodó pozíciókat szerzett, hiszen Naszódban még a törvényhatóság alakuló ülésén elnöklő kormánybiztos, Bethlen Gábor gróf is románul tartotta megnyitóbeszédét, s itt és Fogarasban a túlnyomó többségű román megyebizottság és hivatalnoki kar egyértelműen a románt tette meg hivatalos nyelvnek.”²³⁸ A háromnyelvűség egy csapásra meggyökerkezett, még ha viszonylag kevés adatunk is van arra nézve, hogy ez a gyakorlatban az etnikailag kevert törvényhatóságokban hogyan nézett ki. Hasonló folyamat ment végbe különben Magyarországon is, ahol a kancellária utasítása szerint a városok és községek szabadon határozhatták meg hivatalos nyelvüket, de a megyékben is „bármely, az országban divatozó nyelvet” lehetett használni, a hatóságoknak pedig azonos nyelven kellett kibocsátani a végzést. Liptó, Turóc és Krassó megyékben a jegyzőkönyveket két nyelven – magyarul és szlovákul, illetve románul – vezették.²³⁹

A provizórium idején még kedvezőbbé vált a helyzet a románok számára. A magyar megyei tisztikarok lemondásával megnyílt az út számukra: a román főispánok, illetve adminisztrátorok száma hatra emelkedett. A magyar nyelv addigi pozíciójából is igyekeztek lefaragni. 1862-ben többször is a minisztertanács elé került a nyelvkérdés. A szászok 1862 márciusában egy memorandumot készítettek, amelyben többek között a nyelvkérdéssel is foglalkoztak. Az Októberi Diploma és a Februári Pátens alapján Erdélyt új alkotmányos alapokra kívánták fektetni. A nyelvhasználat terén a három nemzetiségi területen az illető nemzetiség nyelve lett volna a hivatalos nyelv, de emellett minden község is meghatározhatta saját ügykezelési nyelvét. A központi hatóságok nyelvét az országgyűlésnek kellett eldöntenie.²⁴⁰ Májusban Erdély katonai parancsnoka emelt panaszt, illetve a két szász újság is kritikával illette Crenneville-t, amiért nem áll ellen eléggé a

²³⁷ Netea: i. m. 177.

²³⁸ Szász: Az abszolutizmus kora... 1485–1486.

²³⁹ Szabad: i. m. 374.

²⁴⁰ „Az országos hatóságok, hivatalok, képviselők és intézetek keblől hivatalos nyelve felett az országgyűlésnek kellene határozni; de itt is azon elvnek kellene állni, hogy mindenki fel van jogosítva szóval és írásban az országban használt nyelvek bármelyikét használni, és hogy az alárendelt hatóságok és községek számára a rendeletek, ítéletek és válaszok azon a nyelven adassanak ki, amely azoknak keblől ügylet nyelve. Amíg efelett határozott törvényt lehetne hozni, a most kimondott elv fenntartása mellett az eddigi ügyvezetési nyelv volna megtartandó.” *Okmánytár Erdély legújabb jogtörténelméhez. 1848–1865.* Kiad. Sándor József, Kolozsvár, 1865. 252.

magyar befolyásnak, és a Gubernium esetében ragaszkodik a magyarhoz mint egyetlen hivatali nyelvhez (Geschäftssprache). A minisztertanács véleménye szerint viszont a Gubernium is olyan hivatal mint a többi, tehát rá is vonatkozik az általános előírás, ezért a továbbiakban kötelesek a beadványokat olyan nyelven megválaszolni, amilyen nyelven benyújtották őket.²⁴¹ Ősszel, amikor ismét kiéleződött a kérdés, a minisztertanács utalt rá, hogy az 1860. december 21-i legfelsőbb döntés a mérvadó a nyelvkérdésben.²⁴² Ez azonban nem szabályozott mindent, így továbbra is felmerültek kellemetlen incidensek. 1861 őszén a Királyi Táblára kinevezett egyik román bíró, George Roman (korabeli helyesírással: Romanu) megtagadta az eskü magyar nyelven való letételét, erre a Királyi Tábla megvonta fizetését. Az Udvari Kancellária szerint Roman tud magyarul, és az esetet csak demonstrációra használja. A kancellária részéről Franz Müller von Reichenstein és Dimitrie Moldovan különvéleményt képviseltek, szerintük a hivatali nyelv és az eskü nyelve nincs összefüggésben egymással, tehát a kérést figyelembe kell venni. A minisztertanács azonban nem volt fogékony a szimbolikus politizálás ilyen finomságai iránt, szerintük Roman éppúgy leteheti az esküt, mint a többi kinevezett román hivatalnok.²⁴³

A román nyelv egyenjogúsításának folyamatát koronázta meg az 1863–64. évi nagyszabeni tartománygyűlés, amikor megszavazta a törvényt a három „hazai nyelv” – magyar, román, német – egyenjogú hivatali használatáról. Különben ez volt a provizórium idején elfogadott egyetlen törvényi szabályozása a nyelvhasználatnak az egész Monarchiában.²⁴⁴ Ennek jelentőségét az sem homályosította el a románok számára, hogy a törvények a felsőbb hatóságok belső nyelvhasználatát, illetve a velük való kapcsolattartás nyelvét rendeletben szabályozták volna. Egyedül a hadse-

²⁴¹ ProtÖst V. Abteilung. *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff*. Band 4. 8. Mai 1862–31. Oktober 1862. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler und Klaus Koch. Wien, 1986. Nr. 230. 8. Mai 1862. 3–8.

²⁴² „Bezüglich des amtlichen Gebrauches der verschiedenen Landessprachen hat unter Festhaltung der früheren gesetzlichen Gepflogenheit als Regel zu gelten, daß den städtischen wie den ländlichen Gemeinden aller Nationalitäten und Konfessionen Meines Großfürstentums Siebenbürgen die Wahl der Geschäftssprache ihrer Gemeinde-, Kirchen- und Schulangelegenheiten freistehe; daß es ferner jedermann unbenommen bleiben soll, in den Komitats-, städtischen und Gemeinde-Versammlungen sich jeder der im Lande üblichen Sprache zu bedienen und in jeder derselben Eingaben an die Behörden einzureichen, deren Erledigung in derselben Sprache zu geschehen haben wird; daß endlich die Justiz- und politischen Verwaltungs-Beamten jede Art Verordnungen und Befehle, welche unmittelbar an die Gemeinden ergehen, in jener Sprache erließen lassen sollen, welche die Geschäftssprache ihrer Gemeinde-Angelegenheiten ist.” HHSta, Kab. Kanzlei, KZ 4136/1860. Uo. 266.

²⁴³ Uo. Nr. 269. 10. und 13. Okt. 1862. 270.

²⁴⁴ Schmerling főképp azért támogatta az erdélyi románok ez irányú követeléseit, mert a bécsi birodalmi parlament kiegészítését akarta mindenáron elérni. Lásd Deák Ágnes: Az 1868-as nemzetiségi törvény... 32–33.

reg volt a kivétel, itt a törvényhatóságok számára előírták a német nyelv használatát. A törvényhatóságok és a községek nyelvét illetően a románok szerették volna, ha ezt a testületek helyett a választók határozzák meg, de ezt végül is leszavazták.²⁴⁵ A törvény szerint minden hivatalos iratot azon a nyelven kell kiadni és közölni az illető törvényhatósággal vagy községgel, amelyet jegyzőkönyvi nyelvről választottak. Ugyanez volt érvényes a törvényszékekre is: a tárgyalást és a végzést a felek anyanyelvén kellett folytatni, illetve kiadni. Az anyakönyvezést minden egyház az általa használt nyelven végezte, az iskolák tannyelvét a fenntartó határozta meg. A törvény egyúttal hatályon kívül helyezett minden ezzel ellentétes korábbi rendelkezést.²⁴⁶

A törvény gyakorlatba ültetésével azonban a románok nem voltak teljesen elégedettek. Bár a román nyelv térhódítása folytatódott, de ilyen rövid idő alatt nem tudta behozni hátrányát a magyar és német nyelvvel szemben. 1867 februárjában a fogarasi román értelmiség az uralkodóhoz fordult: előljáróban leszögezték, hogy miután a román lett a törvényhatóság hivatalos nyelve, nem csak a vidék 90 ezres lakossága, hanem Erdély összes románja a vidéken „nemzetisége és nyelve igazi oltalmazóját” látja. Majd panasszal folytatták: az 1863:I. tc. ellenére, amely a román nemzetet és nyelvet elismerte, nyelvük Naszód és Fogaras vidéke kivételével teljesen háttérbe van szorítva. A román nemzet sem maradhat le a versenyben, hiszen a magyarok és szászok annyira harcolnak a nemzetiségi jogok megtartásáért; ők tehát minden törvényes eszközzel küzdeni fognak a törvény betartásáért. Kéri, hogy román főkapitányt nevezzenek ki, mert különben a vidék, amelynek lakossága román és nem beszél más nyelveket, hátrányt szenvedne, és a román nemzet politikai fejlődése is gátolva lenne.²⁴⁷

A magyar hivatalnokok viszont ezt nem így látták: „A helyzet urai valóban erélyesen fel is használták ezen fordulatot s mindenütt saját nyelvüket érvényesítették. És nekünk túrnunk kellett, hogy a tanúkihallgatások, végtárgyalások, vádbeszédek oláh nyelven tartassanak, valamint a jegyzőkönyvek, ítéletek, végzések, sőt a felsőbb helyekre intézett jelentések is azon nyelven írássanak és adassanak ki, míg felsőbb rendelet következtében meghagyatott, hogy minden végzés és kiadvány magyar és oláh nyelven fogalmazva adassék ki. A szász törvényhatóságok – Szászsebes kivételével – német nyelven adták ki végzéseiket. Fáj a magyar hazafinak,

²⁴⁵ Szabad: i. m. 1499.

²⁴⁶ Ez a törvény különben majdnem teljesen egybevág az 1848-as unióbizottságnak a románok egyenjogúságát biztosító törvényjavaslatával, azzal a lényeges különbséggel, hogy a 48-as törvény nem ismerte el a románokat kollektív jogi személyiségként, és az állam hivatalos nyelve a magyar maradt. Jancsó: *A román irredentista...* 68–69.

²⁴⁷ A fogarasi román értelmiség kérvénye az uralkodóhoz (Intelgentia romana din districtulu Fagarasului), Fogaras, 1867. febr. 27. MOL K 148, 1867-III-676.

midőn látta, hogy idegen lett saját hazájában. Sokan kétségbe estek a jövő felett és Erdélyt a magyarra nézve elveszettnek látták... És ez így tartott a végleges kiegyezésig.”²⁴⁸

Míg a Gubernium keretében többé-kevésbé tovább élt a korábbi jogszokás és a belső hivatali nyelv továbbra is a magyar maradt, az Udvari Kancellária igyekezett ezt tovább szűkíteni. A két hivatal között többször került sor vitára hatásköri és nyelvi kérdésekben. 1865 májusában a minisztertanács elé került a kérdés. Reichenstein alkancellár szerint az 1865 januárjában elfogadott nyelvtörvénynek Erdélyre is iránymutatónak kell lennie.²⁴⁹

Ezt a románok szempontjából ígéretes folyamatot szakították meg a kiegyezési tárgyalások.

Hivatalos nyelv és nyelvhasználat a kiegyezés után

A nyelvhasználat ügyében a későbbi konfliktusokat részben már előrevetítette egy rögtön a felelős magyar kormány kinevezése után a magyar parlamentben lejátszódott jelenet. 1867. március 7-én – ahogy ezt már láttuk – Ilie Măcelariu képviselő, főkormányiszéki tanácsos románul kívánt felszólalni. A képviselőházi napló a következőképp adja vissza az eseményeket: „oláh nyelven kezd szólani. Zaj. Fölkiáltások: Micsoda törvény értelmében?” Măcelariu az 1863–64-es nagyszebeni országgyűlés törvényeire hivatkozott, majd így folytatta: „Midőn anyanyelvemen kezdtem szólani, megvallom, nem hittem, hogy ingerültséget és visszatetszést fogok okozni; ez azonban, fájdalom, megtörtént.” Üdvözölte, hogy a magyar nemzet visszanyerte függetlenségét és alkotmányát, de kifejtette: „haza nélkül szabadság nem létezhet; de az anyai nyelv használása nélkül a haza és nemzetiség is csak illusio.”²⁵⁰ Erre maga Deák kért szót, és a törvényességre figyelmeztetett: „Minden hazafi, legyen az magyar, román, szerb vagy szláv, a szabadságnak azon első szabályát okvetlenül tudja, hogy tiszteletben kell tartani azon állam törvényét, amelyhez tartozunk és amelyben élünk.”²⁵¹ Hozzátette: „Szomorú volna, ha az indulatosság, a keserűség és az ingerültség e teremben is lábra kapna.” Végezetül türe-

²⁴⁸ Bisztray: i. m. 417.

²⁴⁹ ProtÖst V. Abteilung. *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff*. Band 9. 9. Dezember 1864–11. Juli 1865. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Wien, 1997. Nr. 572. 15. Mai 1865. I. Differenzen über die Stellung und den Wirkungskreis des Leiters der siebenbürgischen Hofkanzlei und des siebenbürgischen Gubernialpraesidiums. 346–354. Az illető nyelvtörvényt 1865. január 5-én szentesítette az uralkodó. L. Malfèr: Einleitung. Uo. V/8. XVIII.

²⁵⁰ Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. III. C. ülés, 1867. márc. 7. 262.

²⁵¹ Uo.

lemre és méltányosságra intette a képviselőket, amíg a törvényhozás nem rendezi a kérdést. Erre azonban még majdnem két évig kellett várni. A nyelv kérdése 1867 tavaszán egy másik erdélyi képviselő kapcsán is felmerült a parlamentben. Grigore Moisil Naszód vidéki képviselő igazolása körül bontakozott ki elvi vita, ugyanis Moisil nemcsak kötelezte magát – a törvény ellenére –, hogy választói utasításától nem tér el, hanem azt is kijelentette: nem tud magyarul. Ezzel tulajdonképpen provokálta a magyar politikusokat, akik máskor hallgatólagosan eltértek a törvény alkalmazásától azért, hogy ne rontsák tovább az amúgy is feszült viszonyt a nemzetiségekkel. Most azonban állást kellett foglalni. A ház túlnyomó többsége Moisil igazolása ellen foglalt állást, ahogy ezt az állandó igazolóbizottság is javasolta. Tették ezt a törvényre hivatkozva, ahogy Tisza László is kifejtette: ő a méltányosság híve a nemzetiségekkel szemben „ott, hol az a fennálló törvényekkel nem ellenkezik, s hol a méltányosság s a fennálló törvények egymás mellett megférhetnek”. Jól jellemzi a dilemmát a szélsőbal padosraiban helyet foglaló Ivánka Imre állásfoglalása: miután Moisil maga nyilvánosan kijelentette, hogy nem tud magyarul, „amit eddig tapasztalás szerint a ház ignorálni kívánt”, a választás megsemmisítése mellett szavazott.²⁵² Pesten tovább próbálkoztak az erdélyi román képviselők, hogy a nagyszebeni törvényeket átmentsék. A koronázás előtt felkeresték Deákot, és kérték, a királyi hitlevélbe kerüljön bele a románok egyenjogúsága, valamint Erdélyben a magyar, román és német egyenrangú hivatali használata.²⁵³ Deák azonban azzal hárította el a kérésüket, hogy egyrészt elkéstek, másrészt pedig majd a nemzetiségi törvény szabályozza a kérdést.

Mivel Erdélyben a provizórium idején a törvényhatóságokban és részben a központi hatóságoknál is mindhárom „hazai nyelvet” – a magyart, németet és románt – használták, a kiegyezés után a nyelvhasználat egyike maradt a legkényesebb kérdéseknek. Az első időben a „kesztyűs kéz” politikája mutatkozott meg ebben a tekintetben is, azaz érvényben hagyták az 1867 előtti állapotokat: a Főkörmányszék a szász törvényhatóságokkal németül levelezett, és ezek belső igazgatási nyelve továbbra is a német maradt. A román nyelv használata azonban, amely még nem gyökeresedett meg, már ekkor visszaszorulóban volt. Naszód és Fogaras vidéke ugyan még a románt alkalmazta belső igazgatási nyelvként, és a két törvényhatóságnak megküldték a törvények román szövegeit, de a főkapitányokkal a Gubernium magyarul levelezett, egyedül a hátszegi polgármester használta következetesen a román nyelvet a központi hatóságokkal szemben is. Az átmeneti időszakban a kormány nagyon óvatos volt. 1867 júliusában Alexandru Bohățiel Naszód vidéki főkapitány jelezte, hogy megkapta

²⁵² Uo. CXIII. ülés, 1867. márc. 29. 137.

²⁵³ Suciu: i. m. 92–93.

ugyan a főispáni eskümintá magyar szövegét, de a vidéken „annak keletkezése óta a hivatalos nyelv a román”, ráadásul a „bennszülött mintegy 240 bizottmányi tagok közül alig van négy-öt, ki a magyar nyelvet s épp az eskű foglalatját értené”.²⁵⁴ Ezért kérte, küldjenek egy hiteles román fordítást, és azt minden kommentár nélkül meg is kapta. Nem csak a színromán Naszód vidékén, hanem máshol is gyakorlat volt ez. Belső-Szolnok megyében például a kormány és a Főkormánysház rendeleteit magyar és román nyelven is felolvasták, a jegyzőkönyvet románul is vezették, és a tisztújítás után a főispán megkérdezte az új tisztikar tagjait, ki milyen nyelven kívánja letenni az esküt.²⁵⁵

A román nyelv tehát eleve hátrányosabb helyzetben volt, de a németet a kezdeti időkben még a Főkormánysház is fenntartások nélkül használta a szász hatóságokkal szemben. Az 1867-es gyakorlat szerint a szász törvényhatóságok és a szász ispán, valamint a Főhadparancsnokság, pénzügyi hivatalok, csendőrség stb. németül leveleztek a Főkormánysházzal és a választ is ugyanazon a nyelven kapták, Fogaras és Naszód vidéke, valamint Hátszeg városa pedig románul. Az egyházak úgyszintén magyar, német, illetve román nyelven tették meg felterjesztéseiket a Guberniumhoz, és az ugyanazon a nyelven válaszolt.²⁵⁶ A törvényhatár igény szerint három nyelven küldték meg az erdélyi törvényhatóságoknak.²⁵⁷ Sőt az újonnan szervezett úrbéri törvénysházák az irodatisztjeik alkalmazásakor kérték, az ajánlásban a pályázók nyelvismeretét is tüntessék fel, mivel a kinevezéseknél a szakképzettségen kívül arra is tekintettel akartak lenni, hogy a jelöltek „az illető úrbéri törvénysházák hatósági kerületében divatozó nyelvek ismeretével” bírnak-e.²⁵⁸

A két román vidék, Naszód és Fogaras sajátos helyzetben voltak, mert itt az előző időszakban meghonosodott a román hivatali nyelvhasználat, és a hivatalnokok jelentős része nem is tudott magyarul. A kiegyezés után a beszercei kir. pénzügyi felügyelőség több magyar nyelvű átiratot küldött Naszód vidék szentgyörgyi járásához. Onnan azonban román nyelvű átiratban felszólították, hogy „miután ottan magyarul senki sem ért, közölné ezen iratoknak német vagy román fordításait, egyszersmind a szolgabíró a hivatali érintkezésre a birodalmi német nyelvet hozta indítványba, mint amely elterjedtebb Erdélyben, s amelyet a pénzügyi hatóság is inkább ért,

²⁵⁴ MOL F 270, 1867/226.

²⁵⁵ Belső-Szolnok vármegye állandó bizottmányának közgyűlése, 1867. júl. 15–17. KmOL F 173 Belső-Szolnok vármegye levéltára, 152. sz.

²⁵⁶ Lásd erről MOL F 270, 1867/659.

²⁵⁷ MOL K 148, 1868-III-1053.

²⁵⁸ MOL F 270, 1868/221.

mint a magyar”.²⁵⁹ A pénzügyi felügyelőség teljesítette a kérést, de felterjesztette az ügyet az országos pénzügyigazgatósághoz, és közölték a Fő-kormánysszékkal is, kérve, hogy a fennálló rendeletek értelmében a hatóságok fogadják el a magyar nyelvű leveleket. Erre a Fő-kormánysszék vázolta a sajátos helyzetet: „Naszód vidéke ezelőtt román katonai határőrséget képezvén, a határőrség megszűnte után legelőbb 1861-ik évben alakítottát át önálló külön polgári törvényhatósággá, s miután annak lakói kirekesztőleg románok, ez időtől fogva ottan hivatali nyelvül a román használtatik, sőt a nagyszebeni 1863/4-ki felosztatott tartománygyűlésnek a nyelv tárgyában hozott határozata idejében az jött gyakorlatba, hogy a királyi fő-kormánysszék is az azon vidékhez intézett rendeleteiben ezt a nyelvet használta”, s bár az uralkodó a tartománygyűlés összes határozatát hatályon kívül helyezte, „mindazonáltal a provisorium alatt keletkezett ezen szokás még nincs megszüntetve”.²⁶⁰ Megjegyezték viszont, hogy a provizórium alatt „a pénzügyi hivatalok mint cs. k. birodalmi hatóságok a németet használták hivatalos nyelvként”, és ez ellen a román tisztviselők sem emeltek kifogást, sőt a hivatalokhoz is német nyelven kellett fordulni. Miután most a magyar a hivatalos nyelv, a Fő-kormánysszék „anomáliának” tartja, hogy „még az is vita tárgyává tétethessék, hogy egy hazai tisztviselő vagy hatóság a törvényes hivatalos magyar nyelvet megérteni tartozik-e? míg másfelől követeltetik, hogy a nem magyar nyelven szerkesztett hivatalos és egyéb iratok minden hatóságtól elfogadtassanak és megértessenek”.²⁶¹ Miután azonban a Fő-kormánysszéknél is még fennáll a régi gyakorlat, az intézkedés hatáskörükön kívül esik. Péchy Manó pártolta a Fő-kormánysszék nézetét, és úgy vélte, a törvényes rendezésig az eddigi gyakorlat „ennek külön kihirdetése nélkül hallgatólag fenntartandó lenne”. A pénzügyigazgatóság az olyan törvényhatóságokkal, „hol a magyar hivatalos nyelv ismeretének kellő elterjedése a jelen körülmények között még föl nem tehető” – és itt felsorolta a szász törvényhatóságokat, Naszód és Fogaras vidékét, valamint Hátszeg városát –, használja a németet, anélkül hogy ezt közhírré tennék. A törvény majd úgyis megoldja a kérdést, de addig a „tényleges állapoton változást tenni azért nem tanácsos, mert ez a nemzetiségi féltékenységet újból fölébresztené”.²⁶² Ahogy elküldte előző jelentését, megérkezett a minisztérium átírtája Naszód vidékének költségvetése ügyében, amelyet románul küldtek fel. A belügyminisztérium felszólította az erdélyi kormánybiztost, hogy intézkedjék, ezután „minden ide jövőben előterjesztendő hivatalos

²⁵⁹ A Fő-kormánysszék jelentése az 1867. nov. 2-i ülése. MOL K 148, 1867-III-4628, ill. MOL, F 46, 1867/24090.

²⁶⁰ Uo.

²⁶¹ Uo.

²⁶² Péchy Manó jelentése a belügyminiszternek, 1867. nov. 17. Uo.

beadványok magyar nyelven küldessenek fel”.²⁶³ A Főkörmányszék ismét vázolta a sajátságos erdélyi helyzetet, és javasolta, hogy a törvényes rendezésig politikai szempontból helyesebb lenne az eddigi gyakorlatot fenntartani, mivel Erdélyben a különböző nemzetiségek és vallásfelekezetek nyelvükre és nemzetiségükre igen „féltékenyek”.²⁶⁴ Péchy szintén az eddigi gyakorlat fenntartása mellett foglalt állást. Ha azonban a minisztérium mégis minden beadvány magyar nyelven való felküldését kívánná, „ezen intézkedés általánosan közhírré volna teendő”, és minden hatóságot és felekezetet kötelezni kellene a magyar nyelv használatára, de politikai szempontból nem tanácsos rendeletileg intézkedni. Megoldható a kérdés a Főkörmányszék általi fordítással is, mert szerinte a törvényhatóságok nem lennének hajlandók maguk lefordítani a hivatalos iratokat. Ehhez viszont legalább három fordítóra lenne szükség, vagy ha csak a román iratokat kell lefordítani, akkor kettőre, egyenként évi 600 forint fizetéssel. Végül Péchy hozzátette: úgy tapasztalja, hogy a minisztériumok „ex incidenti” saját belátásuk szerint rendelkeznek a nyelv kérdésében, ezért kérte, „hogy a nyelv használhatása körül közösen megállapított egyöntetű intézkedések tétessenek”.²⁶⁵ Válaszul a minisztérium is jóváhagyta, „hogy az erdélyi törvényhatóságok és a kir. főkörmányszék közötti hivatalos érintkezésben fennálló azon gyakorlat [...] a nyelv és nemzetiség ügyének a törvényhozás illetékes útján leendő végrendeléséig hallgatólag ezentúl is fenntartsák”. Naszód költségvetését végül is a minisztérium fordíttatta le.²⁶⁶ Az eset nyomán a belügyminiszter körlevélben fordult a többi minisztériumhoz, felhíva figyelmüket „ezen kényes természetű tárgyban az egyöntetű és fennebbi elveknek megfelelő intézkedések célszerűsége és szükségességére”. Felkérte minisztertársait, hogy „Erdélyre nézve a hivatalos nyelv használatának kérdésében a politikai közegeket is érintőleg felmerülendő s nehézségre alkalmat nyújtható eseteket érdemleges intézkedés előtt” vele közöljék.²⁶⁷ Az igazságügy-miniszter egyetértett ezzel, és leszögezte, eddig sem tett semmi olyan intézkedést, „mely a hivatalos érintkezésben használt nyelvekre nézve Erdélyben követett gyakorlattól való eltérésre lett volna irányozva”.²⁶⁸

A magyar nyelv lassú térhódítása azért már ebben az időszakban megfigyelhető. Mint minden szimbolikus térfoglalásnak, ennek is apró, de fájdalmas következményei voltak. Így például a pecsétek magyar körira-

²⁶³ MOL F 270, 1867/601.

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ Uo.

²⁶⁶ Uo. 1867/659.

²⁶⁷ A belügyminiszter körlevele a többi miniszterhez, 1867. nov. 30. MOL K 148, 1867-III-4628, ill. F 46, 1867/24090.

²⁶⁸ Az igazságügy-miniszter átirata a belügyminiszternek, 1867. dec. 6. Uo.

táért valóságos kis harc folyt a magyar hatóságok és Naszód, illetve Fogaras vidéke között. A pecsétnyomókat a felszólítás ellenére nem látták el magyar felirattal, ezért a belügyminisztérium végül 1869-ben elrendelte, hogy „minden egyéb hivatali körpecsétnek úgy a kormányzati egység, valamint a törvényes gyakorlat szempontból is magyar körirattal kell ellátva lennie”.²⁶⁹ A Főkormányzók, illetve a királyi biztos levelezésében is egyre inkább az vált gyakorlattá, hogy a körleveleket magyarul és németül küldték szét, a szász törvényhatóságoktól elfogadták a német nyelvű beadványokat, jelentéseket stb., de ezekre már magyarul válaszoltak.

Néha a „nemzeti büszkeség” is szerepet játszott a konfliktusok kiélezésében. A magyarok féltékenyen őrködtek a magyar nyelv jogai fölött, főleg a közös ügyeket és hivatalokat illetően. Csíkszék törvényszéke például 1868-ban kérvényezte az igazságügy-minisztériumtól, hogy a cs. k. ügynökségeket kötelezzék a magyar nyelvű iratok elfogadására és azok magyar nyelven való megválaszolására. Még az egyébként olyan óvatos Groisz Gusztáv kormányzói alelnök is támogatta a kérést, válaszolva azon „nehézségeket és hátrányokat, melyek a municipalis hatóságok és a moldva-oláhországi ügynökségek közt előforduló hivatalos levelezéseknek általa [ti. a Főkormányzók által] való közvetítéséből” származnak. Kérték tehát, hogy az illető konzulátuson alkalmazzanak a magyar nyelvben jártas egyéneket is. Groisz azzal is érvelt, hogy „a kérdéses ügynökségek a Birodalom mindkét részének közös költségére tartatnak fenn, s a kérdésben forgók kiválóan a magyar államot érdeklik”.²⁷⁰ Az ügyben levelezés kezdődött a közös külügyminisztériummal, amely kezdetben az „általános érdekre” hivatkozva védte a német nyelv használatát, és azzal érvelt, hogy a magyar kormány is németül leveleznek. Végül beleegyezett, hogy a fejedelemségekbeli ügynökségeknél alkalmazni fognak magyarul tudókat is, de kérte, hogy egyelőre tartsák fenn az eddigi érintkezési módot. Bár ekkor állítólag már megtették az „előintézkedéseket”, a Főkormányzók, illetve a Királyi Biztosság fennállásáig németül levelezett az ügynökségekkel.

Hasonló volt Marosszék tisztségének felirata is a Főkormányzók elnökségéhez, amelyben az ellen tiltakoztak, hogy bár egy miniszteri rendelet alapján mindenki jogosult az Erdélyben „divatozó három nyelven beadványt tehetni”, de a magyar anyanyelvű peres felek nevében is német beadványokat intéznek a bíróságokhoz. A vizsgálat aztán kiderítette, hogy mindössze egyetlen ügyvédről volt szó, akit a Királyi Tábla elnöke ennek

²⁶⁹ Belügyminisztériumi rendelet, 1869. jún. 1. MOL F 270, 1869/298.

²⁷⁰ MOL K 148, 1867-III-1640.

nyomán felszólított, és ő megígérte, hogy ezentúl magyarul fogja szerkeszteni beadványait, vagy legalábbis fordítást mellékel.²⁷¹

Különösen a székelyföldi hatóságok jártak elől a német nyelv visszaszorításában. 1867 decemberében a Nagyszebenben székelő országos építészeti hivatal panasszal fordult a Főkormánysház elnökségéhez, hogy a német nyelvű hivatalos iratait az udvarhelyi kerületi hivatal visszaküldi. Mivel a német a hivatali nyelv (Amtssprache), kérték, utasítsák az udvarhelyi hivatalt, hogy a szolgálat érdekében vegyék át a német nyelvű leveleket. Ígéretet tettek, hogy felsőbb döntésig az iratokat két hasábosan és két nyelven szerkesztik. Groisz a Főkormánysház nevében azonban felhívta az országos építészeti hivatalt, hogy kötelessége „a törvényhatóságokkal való hivatalos levelezésben a magyar nyelvet használni, annyival is inkább, mivel az Erdélyben székelő államhatóságok hivatalos nyelve a magyar, s a német nyelv is az átmeneti időszak viszonyai s a szolgálat fenn nem akadása miatt használtathatik még ideiglenesen. Udvarhelysház hatóságával szemben a lehetőségig magyarul fogalmazott átiratok készítéséről kell gondoskodni.”²⁷²

A pénzügyi hatóságoktól egy ideig még gyakorlati szempontból sem lehetett a magyar nyelvű levelezést elvárni, alig volt ugyanis magyarul tudó hivatalnok. Amikor a pénzügyminisztérium az erdélyi kincstári ügyészség élére új vezetőt nevezett ki, az elnézést kért, hogy továbbra is németül terjeszti fel a hivatalos jelentéseket a Főkormánysházhoz, de kényszerhelyzetben van, „miután az ügyészségnek személynémet többnyire német ajkú, s egyelőre még annyi magyar munkaerőm nincsen, s nem egyhamar leendő, hogy német nyelven fogalmazott jelentéseket magyarra lefordíthassanak”.²⁷³

A hivatalos irányvonal az volt tehát, hogy hallgatólagosan továbbra is hagyják meg az eddigi gyakorlatot, de ezt lehetőleg ne öntsék hivatalos formába, amire később esetleg hivatkozni lehetne. A kormányzat igyekezett szabad kezet hagyni magának a soron következő törvényi szabályozásra.

A nyelv ügye folyamatosan foglalkoztatta a politikusokat és a közvéleményt is. A nyelvkérdés kezelése erdélyi viszonylatban az uniós törvénytervezet kapcsán is felmerült.²⁷⁴ A tervezet első változata még a kiegyezéskor érvényben levő széles körű nyelvhasználatot hagyta volna meg. Ezt azonban arra való hivatkozással faragták le, hogy a nemzetiségi törvény Erdélyre nézve is szabályozza a nyelvhasználatot. Sokatmondó ilyen szempontból a királyi biztos érvelése a törvényjavaslathoz fűzött kom-

²⁷¹ MOL F 270, 1867/102, 188.

²⁷² MOL F 263, 1867/3388.

²⁷³ MOL F 270, 1867/566.

²⁷⁴ Lásd a 2.4. alfejezetet.

mentárok során. Péchy Manó egyetlen paragrafust javasolt: „A nemzeti-ségek és nyelv kérdésében hozandó törvény életbe léptéig a felmerülhe-tő kérdéseknek sat. elhatározására a minisztérium felhatalmaztatik.” Ezt részben a nemzetiségi törvénnyel, részben azzal indokolták: a belügymi-niszter „a nyelvre nézve a gyakorlat fenntartásáról már rendelkezvén, nem szükséges, hogy a jelen gyakorlat fenntartásáról a törvényben is említés le-gyen, annyival kevésbé, mivel a jelen gyakorlat a hatályon kívül helyezett nagyszebeni nyelvtörvényen alapulván, ennek a törvényben megemlítését olyannak vennék, mintha per indirectum ismét az említett törvény eleve-nítették fel.”²⁷⁵

A nyelvhasználat terén a dualizmus idején a nemzetiségi törvény elfo-gadása jelentette az első fordulatot. A törvény vitája során nagy hangsúlyt kapott a nyelvkérdés; tulajdonképpen a törvény címe is megtévesztő, hi-szen szinte kizárólag csak a nyelvhasználatról foglalkozott. A törvényter-vezetet – mint köztudott – Deák javaslatára egy preambulummal látták el, amelyben kimondták az egységes politikai nemzet tételét. Deák azonban a gyakorlati kérdésekben igyekezett méltányos lenni a nemzetiségi állás-ponttal szemben, ahogy fogalmazott: „ezen egyenjogúságot csak az or-szághoz dívó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, célszerűsége s az igazság pontos kiszol-gálása szükségessé teszi.”²⁷⁶ A nemzetiségek azonban az elvet magát sem tudták elfogadni, és nemzetiségük veszélyeztetését látták a törvényjavas-latban. Ahogy Miletics Szvetozár a nemzetiségi javaslat védelmében meg-fogalmazta: „A történet azonban azt mutatja, hogy a kultúra a nemzetiség és a nemzeti nyelv jelentősége nélkül fenn nem állhat és soká nem tarthat. Ha valamely nemzet nyelve nem bír politikai jelentőséggel; ha nem hathat be minden, tehát a politikai nyilvános élet körébe is; ha azon emberek, kik vivői a nemzeti öntudatnak és műveltségnek, mint ilyenek, a politikai élet-ben nem működhetnek; ha valamely nemzet magasabb és szakirodalmi a művelődési konkurencia teréről azért van tényleg leszorítva, mivel e maga-sabb és szakigények más nemzetiségek és nyelvek irodalmából nemcsak kielégíthetők, hanem a praktikus politikai élet miatt abból szükségképp ki is elégítendőek [...], akkor a nemzetiség, melynek nincs politikai jelentősé-ge, minden másféle szabadság mellett növény fog maradni, melyet min-den dör csapkodni fog, és nem lesz fasudárrá, mely a magasba nő és ágait büszkén terjeszti szét.”²⁷⁷ A vitában a szászok részéről Friedrich Bömches hosszú történelmi kitérő után hangsúlyozta, hogy a nyelv szabad haszná-

²⁷⁵ MOL F 270, 1868/1117.

²⁷⁶ Deák beszéde a nemzetiségi törvényjavaslat tárgyában. 1868. nov. 24. *Deák Ferencz beszé-dei*. III. 101.

²⁷⁷ *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája* 1868. 101–102.

latát tekintették 1848-ban is az unió egyik feltételének, mert „a szabadság legfőbb fokozatának tartja a szász nemzet a nyelv szabad használatát, és ennek megszorítása az, mi tartós elégtelenséget szülhet nálunk”.²⁷⁸ Egy másik szász képviselő, Jakob Rannicher hasonlóképpen érvelt és azt róta fel: „nem hittük volna, hogy a magyar országgyűlésnek valaha szándéka lehetne oly fontos, életbe vágó ügyet már most Erdélyre nézve is eldönteni, éspediglen csak úgy melleleg, anélkül hogy ezen országnak még nevééről is említés történnék a törvényjavaslatban”. Majd azt fejtegette, hogy Erdélyben „ez óráig tetteleg mind a három nyelv, a magyar, a román és német egymás közt és az állam irányában is jogegyenlőségnek örvend”, anélkül hogy emiatt a törvénykezés vagy a közigazgatás szenvedett volna. Kérte tehát, hogy Erdélyt hagyják ki a törvényből.²⁷⁹ Rannicher javaslatát támogatta Ilie Măcelariu is, hangsúlyozva, hogy Erdély saját országgyűlésének kell döntenie a kérdésben. Măcelariu többek között azt kifogásolta, hogy a törvény által „a magyar nyelv határoztatik kizárólagos hivatalos nyelvvé, midőn a többi nyelvnek csak mintegy kegyelemből ad némi lealázó engedményeket, s tökéletesen kizárja, honnan lehetetlen kizárni, a központi hivatalokból, mely kizárás által a vagyon- és személybiztosságot a legnagyobb mértékben veszélyezteti”. Sőt a törvény elzárja a többi nyelv fejlődésének útját, „a nemzetek pedig nyelvüket többre becsülik, mint magát az életet. A nemzetek azon önismeretre jöttek, hogy nyelv nélkül nincsen nemzetiség, s nemzetiség nélkül nincs szabadság, hanem mindenütt csak rabság és sötétség.”²⁸⁰

Ezzel szemben Thury Gergely székelyföldi képviselő az erdélyi magyarok túlnyomó többségének álláspontját hangoztatta: „Mert valamint nem ismerék államot meghatározott politikai nyelv nélkül, éppúgy nem képzelhetem Magyarországot magyar közigazgatási nyelv nélkül.”²⁸¹ A közigazgatás, a gyors ügyintézés gyakorlati szempontjait már korábban vázolta Wenckheim belügyminiszter, amikor Sztratimirovics szerb képviselő interpellációjára kifejtette: „A közigazgatás lehetősége tehát azt kívánja, hogy habár otthon, vegyes municipiumokban más nyelven szerkesztetnek is a jegyzőkönyvek, de a közigazgatás érdekében azok magyar szövegben terjesztessenek fel a kormányhoz; ellenkező esetben a kormány kebelében olyan fordító osztályt kellene alakítani, melynek száma a belügyminisztériumi tisztikar létszámának talán felét képezné, de amely a legjobb akarattal és legnagyobb szorgalommal sem volna képes a beérkező ügydarabokat és okiratokat annak idején oly pontosan és oly szabatosan

²⁷⁸ Uo. 63.

²⁷⁹ Uo. 133.

²⁸⁰ Uo. 182.

²⁸¹ Uo. 76.

lefordítani, hogy ezáltal akár a magán-, akár a közérdek ne szenvedne.”²⁸² A „Bábel-tornya” érv még nagyon sokszor előkerült különben a vitában mint súlyos érv a központi igazgatás egynyelvűsége mellett.

A törvényhozásra nyomás nehezedett az erdélyi magyarok részéről is. Jól jellemzi többségük álláspontját Háromszék képviselő bizottmányának felirata az országgyűléshez 1868 májusából, amelyben egyrészt támogatják Abaúj vármegye feliratát, hogy „más ajkú testvéreink anyanyelvük szabad használatára feljogosítsanak azon határokig, ameddig azt a kormányzat gyors és pontos folyása engedi és annak akadályul nem szolgál”, de hangsúlyozták: veszélyes lehet a nemzetiségeknek „állami jogokat engedélyezni, melyek később territoriális igényekre és ebből következően foederasticus reményekre nyújthatnának alkalmat – és nem csak hogy a nemzetiségi vágyakat meg nem nyugtatnák, sőt ellenkezőleg, a további viszály alapját vetnék meg – valamint Szent István koronája birodalmának egységét és nemzetiségünket veszélyeztetnék”.²⁸³ Hivatkoznak arra, hogy a magyarok alapították az államot és ők tartották fenn, kitérnek az elmúlt 18 év szenvedéseire, valamint arra, hogy „nem létezik állam, hol töredékek állami jogokat gyakorolnának, még a szabad észak-amerikai államokban sem”, hangsúlyozva, hogy Svájc példája nem lehet mérvadó, mert az különbözik minden más európai államtól, mivel kezdettől föderalisztikus alapokon hozták létre. Nagyon jellemző a sértettség, amiért a nemzetiségek nem méltányolták 1848-ban a magyar áldozatot: „midőn más ajkú polgártársainknak szabad földet adtunk, birtokos társainkká emeltük és minden polgári jogokban egyenlően részesítettük, s mégis a nemzetiségek nagy részének rokonszenvét megnyerni képesek nem voltunk, sőt ellenszenvük nyilván kitűnt”, ezért óvatossá kell lenni „a jogok osztogatásában”, nehogy idegenekké váljanak saját hazájukban. „Hisz vannak most is megyék és városok még, hol ha a vármegyeházát és huszárait nem látnók, azt kellene hinnünk, hogy a magyar birodalom területén kívül vagyunk, mert az utcán magyar nyelvvel még a feliratokból sem lehet eligazodni.”²⁸⁴ Igyekezzenek „állami érdekek által jogosítva” nemzetiségüket megerősíteni, „mert számunkra egyedül csak ez nyújthat biztonságot”. „Ha jelenben önkéntesen megadunk oly jogokat, melyekkel nemcsak nemzetiségünket, hanem állami életünket is veszélyeztetnők: miért küzdöttünk, miért szenvedtünk és miért kockáztattunk a velünk rokonszenvező testvér nemzetekkel együtt 18 év alatt csaknem mindent? Az alkotmányos szabadságot

²⁸² Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. III. CXXIV. ülés, 1867. máj. 17. 179–180.

²⁸³ Három- és Miklósvár törvényesen egyesült székek állandó képviselő bizottmánya az országgyűléshez, Sepsiszentgyörgy, 1868. máj. 6. MOL K 2 Képviselőház és nemzetgyűlés, 1865–1868-as országgyűlés. 3267. sz. (3267-CCXXXII-1993.)

²⁸⁴ Uo.

a centralizmus lobogója alatt is kivívhattuk volna!” – vonják le a következtetést.²⁸⁵ A háromszékiek felirata összecseng a Zemplén megyéével; ők is óvták a képviselőházat egy poliglott államtól, mert így az ország lehet „egy ideig szabad, talán virágzó is, de magyar semmi esetre sem, később pedig poliglott természeténél fogva biztosan felbomlanék”.²⁸⁶ Ebből is látszik, hogy a reformkor óta, amikor még úgy tűnt, nemzeti érzés és liberalizmus problémamentesen ötvözhető egymással, nagyot változott a világ, amiben nyilván az 1848–49-es eseményeknek is fontos szerepük volt. Még mindig igyekeztek ugyan a nemzet érdekeit és az alkotmányos szabadságjogokat összeegyeztetni, de ha ez nem sikerült maradéktalanul, akkor a nemzeti érdek volt az elsődleges.

Az álláspontok valójában összeegyeztethetetlenek voltak: a magyar képviselők ragaszkodtak az egységes nemzetállam ideájához, amelynek a magyar államnyelvben is kifejezésre kell jutnia, a nemzetiségek pedig saját nemzetiségük és nyelvük egyenjogúságához, azaz végső soron egyfajta föderatív megoldáshoz. A nemzetiségi törvény – a korszakban igen csak liberálisnak mondható – rendelkezései Erdélyben a románok és szászok számára egyértelműen visszalépést jelentettek. A háromnyelvűséget ugyan nem számolta fel teljesen a törvény, de a német és különösen a román nyelv használatát visszaszorította. Ezt súlyosbította az erdélyi központi kormányzatszervek felszámolása, hiszen így Măcelariu fentebb idézett beszédének megfelelően a központi hivatalokból ténylegesen eltűnt az addigi többnyelvűség.

A Főkörmányszék feloszlatásával a törvényhatóságoknak a legtöbb ügyben közvetlenül a minisztériumokhoz kellett fordulniuk, de a királyi biztossal való levelezésben még részben fennmaradt az erdélyi szokásjog. A belügyminisztériumnak szóló feliratban 1869 nyarán a következőképpen vázolták a helyzetet: „A kir. biztosi kiadványokban a hazai hatóságokhoz a hivatali nyelv a magyar, azonban a cs. k. katonai hatóságokkal, az osztrák kormány-közegekkel, a cs. k. ügynökségekkel és a csendőrséggel német nyelven történik az érintkezés; némely erdélyi hatóságoktól német és román nyelven érkező jelentések még eddig – további rendelésig – nem nehezteltettek.”²⁸⁷ Ha ez Erdélyen belül még működött is, a belügyminiszter azonban figyelmeztette a királyi biztos útján a nagyszebeni polgármestert, aki az 1869. évi képviselőválasztások alkalmával a központi választmány jegyzőkönyvét csak németül küldte fel, hogy most eltekint a jegyzőkönyv kiegészítésétől, de a továbbiakra nézve „alkalmas módot találjanak arra nézve, hogy az államnyelvnek a kormányhoz felterjesztendő

²⁸⁵ Uo.

²⁸⁶ Idézi Gyurgyák: i. m. 74–75.

²⁸⁷ MOL F 271, 1869/22.

ügyiratoknál hasábosan leendő használata iránt fennálló törvény jövőre nézve minden kifogás és fennakadás nélkül foganatosíttassék”.²⁸⁸ Ennek ellenére ez a gyakorlat részben később is megmaradt, és a minisztérium hallgatólagosan beletörődött. Így az 1872-es választások kapcsán például a nagysinkszéki választási jegyzőkönyveket is németül küldték fel, ennek ellenére a belügyminisztérium ezt egy szóval sem kifogásolta, mindössze érdemi megjegyzéseket tett.²⁸⁹

Sokkal hatékonyabban tudott a királyi biztos fellépni a neki alárendelt hivatalokkal szemben. Az átállás főképp ott okozott komoly gondokat, ahol az előző rendszer nagyobb részét idegeneket alkalmazott, mint a pénzügyi és a veszteglő hivatalokban. Az ósánci veszteglő hivatal elnöke kérelemmel fordult 1869 nyarán a királyi biztoshoz, hogy a hivatalos nyelv maradjon továbbra is a német, de a válasz az volt, hogy a „törvény alkalmazásba vételétől eltekinteni nem áll hatalmunkban”.²⁹⁰

A székelyföldi törvényhatóságok is árgus szemekkel figyelték a szász szomszédokat. Háromszék tisztsége többször is figyelmeztette a királyi biztost, hogy Brassó és Nagyszeben tanácsai, illetve Kőhalomszék tisztsége az 1868:XLIV. tc. ellenére a hivatalos levelezésben még mindig a német nyelvet használják. Mint írták, „hivatalos barátsággal” ismételten felkérték már a brassói tanácsot, hogy nekik magyarul írjanak, de mivel továbbra is német átiratokat kaptak, egyet felbontatlanul visszaküldtek.²⁹¹ Miután a továbbiakban sem szűnt meg a panasz, 1869. május végén a királyi biztos „komolyan utasította” az érintett szász törvényhatóságokat, hogy az 1868:XLIV. tc. 4. §-ának rendelkezéseit tartsák be.²⁹²

A szász törvényhatóságoknak valós nehézségeket okozott a törvény előírásainak betartása, hiszen ott évszázadok óta a német volt a „hivatalos nyelv”, a tisztviselők jelentős része pedig nem vagy gyengén beszélt magyarul. A királyi biztos 1869 áprilisában továbbította Nagyszeben város és szék kérését a belügyminisztériumhoz, miszerint „az állam nyelvének a tisztviselők általi elsajátíthatása idejéig az eddigi nyelvnek a hivatalos közlekedésben lehető használhatása vagy ennek meg nem engedhetése esetére bár egy fordító felvételére megkívántató költség engedélyeztetnék”.²⁹³ A minisztérium válaszában kifejtette, hogy a törvény határozatai alól nem engedhetők meg kivételek, a kormányhoz intézett felterjesztéseket hasá-

²⁸⁸ A belügyminiszter leirata a királyi biztoshoz, 1869. jún. 6. MOL F 270, 1869/306.

²⁸⁹ A nagysinkszéki választási bizottság felterjesztése a belügyminiszterhez, 1872. máj. 31. MOL K 150, 1872-II-10-18131. sz. A kíséreléssel magyar nyelvű, az érdemi részt, a jegyzőkönyvet viszont németül küldték fel.

²⁹⁰ Uo. 1869/256.

²⁹¹ Háromszék tisztségének felirata a királyi biztoshoz, 1869. ápr. 30. MOL F 270, 1869/41.

²⁹² A királyi biztos leirata Háromszék tisztségéhez, 1869. máj. 25. Uo. 1869/208.

²⁹³ Uo. 1869/90. A minisztérium döntése nincs az iratok között.

bosan magyar és német nyelven kell szerkeszteni, az olyan törvényhatóságoknak pedig, melyeknek jegyzőkönyvi nyelve kizárólag a magyar, magyarul kell írni. A nehézségekre való tekintettel fordító alkalmazását engedélyezték, de nem az állami költségvetés, hanem csak saját megtakarításaik terhére.²⁹⁴ A magyar nyelvismeret hiánya máshol is hasonló gondokat okozott. A vizaknai királybíró közölte 1870 januárjában, hogy az országgyűlésre utazna, de nincs kit megbízni a helyettesítéssel, mert a törvényszék elnöke perben áll a várossal, az ülnök pedig „a magyar nyelvnek nincs oly birtokában, hogy reá a dolgok vezetését bízni lehessen”.²⁹⁵

Más esetekben viszont a törvény vagy az addigi szokásjog alapján nem kifogásolták a román, illetve német nyelv használatát. A felszámolt első román határőrezred iskolai alapját kezelő bizottmány folyamodványára, hogy hivatalos levelezéseikben ezentúl is a német nyelvet használhassák, a belügyminiszter jelezte, hogy éppen a nemzetiségi törvény rendelkezéseinél fogva a kérést „megtagadni alig lehet”, hozzáfűzte azonban: „Legfőlebb azon reménynek lehetne kifejezést adni, hogy a nevezett bizottmány igyekezni fog a hivatalos államnyelvnek használatát saját körében is lehetőségessé tenni.”²⁹⁶

A törvényhatóságok szintjén a helyzet nagyon változatos volt: a szász törvényhatóságok továbbra is a német nyelvet használták, Fogaras és Nászód vidéke pedig a román. Hunyad és Belső-Szolnok megyében a román jegyzőkönyvi nyelv volt. A helyzet aprólékos feltárása azonban még kutatásra váró feladat, akárcsak a bíróságok nyelvhasználata.²⁹⁷ A vegyes lakosságú vidékeken gyakori volt a vita. A románok panaszai nyomán Apor Károly, a marosvásárhelyi Királyi Tábla elnöke 1872-ben ténymegállapító körutat tett a Királyföldön és más olyan helyen, ahonnan panasz érkezett be hozzá. Ő és később az igazságügy-miniszter is figyelmeztetett a törvény betartásának szükségességére, ti. hogy a felek használhatják saját nyelvüket a bírósági tárgyalásokon.²⁹⁸ A későbbi történések fényében a megszépítő emlékezet néha a románok számára is idillivé varázsolta ezeket az éveket. Ioan Slavici így emlékezett vissza: „A provizórium idején bevezetett gyakorlat és a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény alapján a románok jogosan használhatták nyelvüket a közigazgatásban és az igazságügyi hatóságok előtt. 1872-ben ezt a jogot tiszteletben tartották,

²⁹⁴ Uo. 1869/307.

²⁹⁵ Uo. 1870/150. A királyi biztos utasította, hogy oldja meg a kérdést saját hatáskörében.

²⁹⁶ Uo. 1869/750.

²⁹⁷ A nyelvhasználat alakulása a dualizmus idején az egyes törvényhatóságok, illetve községek szintjén még feltáratlan, de alsóbb szinten, úgy tűnik, továbbra is használták a nemzetiségek nyelvét.

²⁹⁸ Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, 2002. 79.

és mi román ügyfeleink pereit románul folytattuk le egészen a legfelsőbb fórumig, amely határozatait és végzéseit nekünk ugyancsak románul hozta. A románok jogait még inkább elismerték a közgazdaságban.”²⁹⁹

Összefoglalva: a kiegyezés után tehát hallgatólagosan ugyan érvényben maradt az 1867 előtti – a magyarországinál liberálisabb – nyelvhasználat, de a magyar nyelv fokozatos térhódítása figyelhető meg, amely aztán a nemzetiségi törvény nyomán még inkább fokozódott. „A politikai nemzet eredendő etatizmusa nyomán a magyar értelmezések a fogalomban benne rejlő többféle jelentés közül egyre erőteljesebben az államnemzet értelmet domborították ki”, és ez nem maradt következmények nélkül a nyelvhasználat terén sem.³⁰⁰ A királyi biztosi rendszer fennállásáig (1872-ig) – és bizonyos elemeiben azután is – Erdélyben részben még fennmaradt a háromnyelvű hivatali nyelvhasználat.

3.5. A választások „felügyelete”

A királyi biztosi állás feltételezte – ha nem is nyíltan – a kormány érdekeinek előmozdítását is a választások alkalmával. Ez jól tetten érhető az időszak mindkét választásán: 1869-ben és 1872-ben. Az, hogy a dualizmus korában a kormány erőteljesen befolyásolta a választásokat, már közhelyszámba megy a magyar történetírásban.³⁰¹ A kiegyezés után a választási törvényt nem terjesztették ki Erdélyre, itt – elsősorban nemzetiségi okból – meghagyták az 1848-as erdélyi törvényt. Az 1868:XLIII. törvénycikk 3. §-a szerint az erdélyi törvényhatóságok 75 képviselőt küldtek a parlamentbe. A census Erdélyben magasabb volt, mint a Királyhágó másik oldalán, a szavazásra jogosultak jelentős része – a Székelyföldön túlnyomó többsége – régi joggal választott.³⁰² A választóképeséget továbbra is a kolozsvári 1848:II. tc. 3., 4. és 5. §-a szabályozta,³⁰³ ezt azonban egy belügyi-

²⁹⁹ Idézi Bíró: i. m. 78.

³⁰⁰ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, 1999. 17.

³⁰¹ A választási korrupció teljes tárházát Gerő András vette számba: *Elsöprö kisebbség*. Budapest, 1988. Szabó Dániel arra hívta fel a figyelmet, hogy a belügyminiszternek, azaz a kormánynak csak közvetett befolyása volt a választásokra. Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 1999. Erdélyben azonban ekkor csak a két román vidéken: Naszódon és Fogarason nem lehetett a megyei apparátusra vagy legalábbis ennek jelentős részére számítani.

³⁰² Az erdélyi választási rendszerről lásd: Szász Zoltán: *Politikai élet... 1630–1633*; Boros–Szabó: 127–128.

³⁰³ A censusba (Erdélyben 8 forint) a fej- és pótdadó kivételével minden egyenes adó beszámított. Ez a magyarországinál magasabb vagyoni követelményt jelentett, miközben a lakosság szegényebb volt. Magyarországon 1874 előtt a vagyonhoz kötötték a választójogot: városban 300 ezüst forint értékű ingatlanhoz, vidéken legalább ¼ úrbéri telekhez. Boros–Szabó: i. m. 126–127.

nisztériumi rendelet néhány módosítással részben még tovább szűkítette. Eszerint a honoráciorok csak azokban a városokban voltak választóképesek, ahol állandó lakásuk volt. Mindenkinnek megmaradt a választójoga, aki már 1848 előtt bírt ezzel,³⁰⁴ nem csak a személyeknek, a testületeknek is, de csak abban az esetben, ha magánjogi birtokaik jövedelme elérte a census mértékét.³⁰⁵ Az utasítást és minden hivatalos nyomtatványt Erdélyben három nyelven készítettek. Úgyszintén megmaradt a választókerületek óriási aránytalansága, valamint az erdélyi „rotten borough”-k, a volt taxás helyek kiváltsága, amelyek még a fejedelemség korából diétai képvisellel rendelkeztek. Ezek között voltak olyan teljesen eljelentéktelenedett és csekély népességű helységek, mint Illyefalva alig több mint ezer lakossal (de Csíkszereda lakossága sem érte el ekkor még a másfélezer főt).³⁰⁶ Ezeket később a kormánypárt „jutalomként” osztogatta. Így lett képviselő Illyefalván a későbbiekben Jókai, majd Mikszáth. Egyelőre azonban ez a folyamat még a kezdeteknél tartott. A választási korrupció elharapózását a kortársak – és részben a történetírás is – Lónyay Menyhért miniszterelnökségéhez kötötte, ez azonban már az 1869. évi választáson megnyilvánult – ha kisebb mértékben is, mint később. Mivel a választási korrupció, a különféle csalások igen változatosak voltak, itt most elsősorban a kormánybefolyás egyetlen területen való érvényesülésére térek ki, arra amely a kormány, illetve a kormányfő által favorizált jelöltek megválasztását illeti, és amely részint az ekkor még működő erdélyi királyi biztoson, részint a törvényhatóságok főtisztjein keresztül érvényesült.

Miután 1872. szeptember végén megszűnt a királyi biztosi hivatal, tulajdonképpen a választások levezénylése volt az utolsó nagyszabású feladata Péchy Manó királyi biztosnak, mielőtt végképp elhagyta volna Erdélyt. A Főkörmányszék megszűnését követően a királyi biztos hatásköre jóval szűkebb lett, de a kormány érdekeinek előmozdítása azonban továbbra is fő feladatai közé tartozott. A királyi biztos volt a választások fő irányítója Erdélyben, hozzá futott be a bizalmas levelezés. Az ellenzéki sajtó nem fukarkodott ugyan a gyanúsításokkal, de a királyi biztosi hivatal, illetve a belügyminisztérium levéltára biztosabb támpontot nyújthat a választások befolyásolásának mértékére és mikéntjére nézve.

Az előzményekhez tartozik, hogy az utolsó erdélyi választásokon – az 1865. évi kolozsvári országgyűlés alkalmából – az eredmények, illetve a képviselők összetétele még a régi rendszert tükrözték, azaz minden tör-

³⁰⁴ Ezt az elvet a nemeseken kívül a szabad székelyekre is kiterjesztették, így a Székelyföldön a választók túlnyomó többsége „régijogon” bírt szavazati joggal.

³⁰⁵ A belügyminiszter körlevele az erdélyi törvényhatóságokhoz a választások előmunkálatairól, 1872. ápr. 16. MOL F 270, 1872/451.

³⁰⁶ Amíg Csíkszeredán a két kerületben 6 ezer, illetve 7 ezer választó volt, addig Csíkszeredában 223, Illyefalván pedig 247.

vényhatóságban a helyi elit képviselőit választották meg, kivéve a városok egy részét – az egykori taxás helyeket –, ahol néhány arisztokrata is mandátumhoz jutott³⁰⁷, mintegy előkészítve a terepet az illető választókerületek áruba bocsátásához. 1866-ban a pesti országgyűlésre ugyancsak mind helyi embereket küldtek, igaz, 1867-ben egy időközi választáson Kolozsvárt az ifjabb Kossuth Lajost is megválasztották – a helyi hivatalosságok nem kis bosszúságára.³⁰⁸

A kiegyezés utáni első választásnak nagy tétje volt mind a kormánypárt, mind az ellenzék számára. Azonban amíg a szűken vett Magyarországon a választás az ellenzék előretörését hozta, addig Erdélyben másképp alakult a helyzet. Az okok között megemlíthetjük az unió következtében a románok passzivitásba vonulását, illetve az erdélyi magyarok elvárásait és félelmeit, de az eredmény alakulását befolyásolta a választások „kézi vezérlése” is a királyi biztos részéről. A Deák-párt sikeres szereplése felértékelte Erdélyt a kormány szemében, főleg ami a máshol kiesett kormánypárti jelöltek mandátumhoz juttatását illette.

A királyi biztos és a főtisztek változatos eszközöket használtak fel a választások befolyásolására. A lebonyolításért és a kormánypárti jelölt megválasztásáért a főtisztek feleltek. Mivel a siker vagy kudarc komolyan befolyásolta megítélésüket a kormány részéről, ezért általában mindent megtettek a kormánypárti jelölt sikerének érdekében. Ahogy ezt Béli Gergely aranyosszéki főkirálybíró írta: nem ismernek lehetetlent, hogy a „jó ügyet” győzelemre juttassák.³⁰⁹ Volt, aki még a kormány elgondolásainak is elébe ment. A kormányjelöltek kiközvetítésének gyakorlatához egyaránt hozzájárult a kormány részéről érkező „kérés” egyes – esetleg máshol mandátumhoz nem jutott – fontosabb tagjai bebiztosítása végett, illetve a helyi hivatalnokok, elsősorban a főtisztek részéről tanúsított, karrierizmussal ötvözött szolgálalkúság. Erre jó példa a székely városok főispánjának kinevezett korábbi háromszéki királybíró, Lázár Mihály szolgálatkészsége. Az illyefalvi időközi választások előtt – 1871 decemberében – felterjesztette a helyi jelölt személyét, de rögtön érdeklődött, hogy a királyi biztosnak, illetve Lónyay miniszterelnöknek „magasabb politikai szempontból” nem lesz-e észrevétele ellene.³¹⁰

A választások során a kormány megpróbálta – a választók anyagi érdekeit is felhasználva – a számára kedvező irányba terelni az eseményeket. Erre az egyik kísérlet országos szinten az adóvégrehajtások felfüggesztése

³⁰⁷ Így Széken br. Bánffy János, Sepsiszentgyörgyön br. Szentkereszty István, Fogarason gr. ifj. Haller Ferenc és Eszterházy Kálmán, Gyulafehérváron br. Kemény Gábor. Ugyanez figyelhető meg különben az 1848. évi választásokon is.

³⁰⁸ Mandátumát nem fogadta el.

³⁰⁹ MOL F 270, 1872/481.

³¹⁰ Uo. 1871/2012.

volt. A belügyminiszter 1872. április végén bizalmas átiratában értesítette a főispánokat, hogy a pénzügyminisztérium a képviselőválasztások ideje alatt – sőt már előtte is – be akarja szüntetni az adóvégrehajtásokat. Ez ugyan a Deák-párt érdekeire kedvező hatással volna, de „tekintve az adózók nagy tömegének e részbeni akarathányát”, attól tartanak, hogy a befizetések csökkennek és pénzzavar keletkezik. Kérte a főispánokat, hogy hassanak a nagyobb birtokosokra, gyárakra, üzletekre, hogy ezek törlesszenek nagyobb részletet, sőt lehetőleg előre fizessenek.³¹¹ A gyakorlati kivitelezés azonban nem volt zökkenőmentes, sőt a közigazgatási és pénzügyigazgatási hatóságok közti konfliktusra is sor került. Az erdélyi kir. pénzügyi igazgatóság májusban bepanaszolta a már említett illyefalvi polgármestert a királyi biztosnál, mert megtagadta a segítséget egy adóvégrehajtásnál, és javasolták felelősségre vonását. A polgármester tájékoztatta a királyi biztost, hogy eljárását nem a törvény iránti engedetlenség szülte; ő – felsőbb jóváhagyás reményében – kérte az adóhivatal küldöttét, halassza el az árverést, tekintve, hogy az adóvégrehajtás káros hatással van a választásokra: „eszélytelenségnek tartván most e követválasztás küszöbén ezen eljárással a máris felizgatott kedélyeket még jobban felingerelni, s az izgatásoknak nagyobb tápanyagot nyújtani”. Kérte, halasszák el az adóvégrehajtást a követválasztás befejeztéig, különben „a máris nagyra nőtt baloldal könnyen többségre juthat”.³¹² Péchy mentegette a belügyminiszternél a polgármester lépését, kérve: „ha szinte rendes körülmények között a polgármester közbenlépése nem szabályos, mindazonáltal jelenleg, hol a választásokat megelőzőleg a pártszenvédelek nagyon fel vannak ébresztve, az ő eljárását politikai tekinteteből lehető kíméletesen megbírálni”.³¹³ A hivatalok malmai azonban lassan öröltek. Június közepén a nagyszebeni pénzügyigazgatóság egyrészt értesítette a királyi biztost, hogy elrendelték, két hónapig a végrehajtást csak a nagy összegekkel tartozóknál foganatosítsák, a szegényebb néposztállynál pedig szüntessék be; másrészt viszont arról, hogy az illyefalvi polgármestert a törvény alapján felelősségre fogják vonni. Péchy erre ismét a belügyminiszterhez fordult, járjon közbe a pénzügyminiszternél, hogy a polgármester ügyében a törvény egész szigorától ez esetben „politikai szempontból” és a kellemetlenségek elkerülése végett kivételesen tekintsenek el.³¹⁴ Június végén végre a belügyminisztérium értesítette a királyi biztost: a pénzügyminisztérium megszüntette a polgármester elleni kártérítési keresetet, és utasította a szebeni pénzügyi igaz-

³¹¹ A belügyminisztérium leirata a királyi biztosnak, 1872. ápr. 27. K 148, 1872-III-1083, illetve: F 270, 1872/496. Nem valószínű, hogy a „ráhatásnak” – ha egyáltalán volt – bármilyen fogantja lett volna, mert erre semmilyen további adatot nem találunk.

³¹² MOL F 270, 1872/779.

³¹³ Uo. 1872/649.

³¹⁴ Uo.

gatóságot, hogy a választások alatt az adóvégrehajtások iránt a rendelet szerint járjon el.³¹⁵

Helyi szinten is történtek hasonló kísérletek. Aranyosszéken például a főkirálybíró 1872 áprilisában javasolta, hogy a volt székely huszárezred ló táppénzi ügyét oldják meg végre, mert aggodalommal tölti el a székely és főleg a román volt huszárokat. Szerinte az ügy kedvező megoldása a „legjobb hatást” gyakorolná a választásokra.³¹⁶ Május végén ismét visszatért az ügyre. Újból kérte a lóbeszerzési és lótap alap kiszolgáltatását, mert a baloldal ezt propagandaeszközként használta.³¹⁷ Mint kiderült, a belügyminiszter a volt székely huszárezred lóbeszerzési és ruházati alapja iránti kérdések tisztázására április 19-én Háromszék és Csíkszék főkirálybírait bízta meg kormánybiztosként. A királyi biztos a választásokra való tekintettel sürgette az ügy megoldását.³¹⁸ Ez azonban nem volt egyszerű, mert a baloldal is igyekezett kihasználni az ügyben rejlő propagandalehetőségeket. Mikó Antal főkirálybíró szerint ő május elején értekezletet hívott össze az ügyben, ahol az érdekeltek kevés kivétellel mind beleegyeztek, hogy az uralkodó akarata szerint az összeget alapítványok létesítésére használják. Ezt kellett volna jóváhagynia a volt huszárok küldötteiből álló gyűlésnek, de ahogy írta: „úgy látszik, a háromszéki agitátorok ide is felhatottak, mert ahogy hallom, itt is most átalányosan a felosztást fogják követelni”.³¹⁹ Aranyosszéken a Deák-párt is megpróbálta ezzel megzsarolni a kormányt. A választások előtt egy héttel a főkirálybíró táviratban értesítette a királyi biztost, hogy az aranyosszéki Deák-párt elnöke 900 szavazat elvesztését és a bukást jósolja, ha a lóbeszerzési és ruházati alapra való igény rovására az érintett hat községnek legalább 5000 forint előleget még a választás előtt nem fizetnek ki. A főkirálybíró kérte, hogy ez ügyben Péchy táviratilag intézkedjék az adóhivatalnál.³²⁰ Miután azonban a választásokig már semmit sem lehetett tenni az ügyben, mivel – ahogy a belügyminiszter írta – az alap felosztása a volt székely huszár családok között újabb uralkodói rezolútiót igényelne, ráadásul az osztályrészük megállapítása is rendkívül bonyolult, ezért azt javasolta a királyi biztosnak: ha szükségesnek látja, biztosítsa a székely huszár családokat a belügyminiszter nevében a legkedvezőbb eredményről: „az alapokból reájuk haramlandó osztályrészt korlátlan tulajdonukul tekintem”. Ígérte, a lehető legrövidebb időn belül intézkedni fog, hogy „jogos kívánságaikat” kielégítsék.³²¹

³¹⁵ Uo. 1872/850.

³¹⁶ Uo. 1872/481.

³¹⁷ Uo. 1872/622.

³¹⁸ Uo. 1872/678.

³¹⁹ Uo. 1872/715.

³²⁰ Uo. 1872/740.

³²¹ A belügyminiszter távirata a királyi biztosnak, 1872. jún. 19. Uo. 1872/766.

A kedvező eredmény érdekében lehetett manipulálni a választás időpontjával is. Ezzel már a belügyminiszter is élni kívánt, amikor 1872. június elsején felszólította az erdélyi főispánokat és a szász ispánt, tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy a választásokat még a hónap folyamán megtarthassák. Erre egyrészt azért van szükség, mert „a románok szervezkedése most vette kezdetét, s azoknak tevékenységük teljes kifejtésére s befolyásuk nagyobb mérvű érvényesítésére időt engednünk nem szabad”. Másrészt pedig, ha az erdélyi választásokat később tartják, a baloldal „működését, izgatóinak tömeges odaküldése által, Erdélybe ültetné át”, és ezáltal „az ottani Deák-párti combinációknak más irányt adván, a küzdelmet több helyütt nagymérvben megnehezítené, s győzelmünket ott is – hol ez már biztosnak tekintetik – kétségessé tehetné, jól felfogott érdekeink azt parancsolják, hogy az erdélyi választásokat, amennyire csak lehet, akként siettessük, hogy azok a magyarországiakkal egy időben hajtassanak végre”.³²²

Úgyisint fontos lehetett a helyszín, illetve a kerületek száma. Az elsőre Fogaras a példa, itt elkezdődött küzdelem folyt, hogy hol tartsák a választásokat: Fogaras városában, ahol a magyar választók összpontosultak, vagy a színromán vidék valamelyik falvában. A választókerületek ügye is többször felmerült. Az 1869. évi választások előtt a belügyminiszter bizalmas levélben arra hívta fel a királyi biztost, figyelmeztesse Béli Ferenc Küküllő megyei főispánt, aki „közönyösnek mutatkozott” az utóbbi időben, hogy a Deák-párti jelölt, gr. Bethlen Farkas „megválasztását befolyásának teljes felhasználásával előmozdítani igyekezzék”, értesülése szerint „célravezetőnek mutatkozik azon mód, hogy a választás nem egy helyen, hanem két kerületben vitessék véghez”.³²³

A kormánybefolyásolás egyik – talán leglátványosabb – megnyilvánulása erdélyi viszonylatban a magyarországi képviselőjelöltek nagyobb számú jelentkezése az erdélyi választókerületekben. Az 1869-es választásokon már több, a kormány által „kiközvetített” jelöltet állítottak Erdélyben.³²⁴ Az „első fecskék” közé tartozott Tanárky Gedeon vallás- és közoktatásügyi helyettes államtitkár, akit Szászvároson nem minden nehézség nélkül sikerült megválasztatni. Szászváros különleges helyet foglalt el a szász törvényhatóságok között, amennyiben nemcsak lakosságának, hanem választóinak is jelentős része románokból, illetve kisebb részben magyarokból

³²² A belügyminiszter körlevele az erdélyi főispánokhoz és a szász ispánhoz. 1872. jún. 1. K 148, 1872-III-1083.

³²³ A belügyminiszter levele a királyi biztoshoz, 1869. jan. 3. MOL F 271, 1869/3.

³²⁴ A levéltári források mellett az adatok pontosítására: Adalbert Toth: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. München, 1973.

állt, sőt a helyettes királybíró is magyar volt.³²⁵ Szászsebes és Szászváros székekben kezdetben nemzetiségi szempontból meg akarták osztani a két-két mandátumot a szászok és románok között, de mivel a románok bojkottálták a választást³²⁶, a számukra fenntartott mandátum szabaddá vált. Így végül Szászsebesen két szászt választottak meg. Szászváros székből sem lehetett a szászok körében Tanárkyt „keresztülvinni”, és kezdetben sikere a magyarok között is kérdéses volt. Mivel azonban sikerült Nagy Ignác királybíróval visszalépésre bírni – és ezzel elkerülni a magyar táboron belüli szakadást –, így végül Tanárkyt egy szász jelölttel együtt megválasztották.³²⁷

Ennél érdekesebb helyzet állt elő a két román vidéken, Fogarason és Naszódon. A románok passzivitása miatt ugyanis a két vidék tálcán kínálta magát, a mandátumok megszerzése azonban mégsem volt egyszerű. Mivel a szék tisztségviselői is románok voltak, minden eszközzel bojkottálni igyekeztek a választásokat. Fogarason ez mind 1869-ben, mind 1872-ben országos botrányhoz vezetett.³²⁸ Naszódon nehézségek árán ugyan, de végül sikerült a választást lebonyolítani.

Naszód vidék monori kerületében előbb Hosszú Eleket (Alexa Hossu) választották meg, de ő – valószínűleg a románok részéről való kiközösítéstől félve – nem fogadta el a mandátumot. Péchy Manó ezután rábeszélte Samuil Poruțiu főkormányiszéki, illetve belügyminisztériumi titkárt, hogy vállalja el a jelöltséget. Miután azonban a románok nem vettek részt a választáson, Poruțiu csak nyolc szavazatot kapott, és visszautasította a mandátumot, „mivel egy nyolc személyből álló többség által lett megválasztatását nem tekintheti úgy, mint a választók valódi többségének iránybani bizalma kifejezését, az elfogadás esetén tehát nemzete előtt magát csak compromittálnak szemléli”.³²⁹ Péchy felszólította Alexandru Bohățiu el főkapitányt, hogy „tekintélyét és befolyását olyképpen használja fel”, hogy a pótválasztáson minél többen vegyenek részt. Miután Péchy szerint Naszód vidékén több tisztségviselő és főleg a törvényszéki elnök a választások ellen izgatott, erélyes fellépést sürgetett a belügyminiszter részéről.³³⁰

³²⁵ A választók arányát tekintve egyedül Szászsebesen haladta meg a románok aránya az 50%-ot, de Szászvárosban is megközelítette ezt. A 753 választóból a városban volt: magyar 202, német 233, román 188, a székből román 130. Nagy Ignác királybíró jelentése a szász ispánnak, 1867. ápr. 5. MOL K 148, 1869-III-306.

³²⁶ A szerdahelyi értekezleten elfogadott politikai passzivitás taktikája a gyakorlatban is érvényesült: Szászsebesen egyetlen román választó sem szavazott 1869-ben, Szászvárosban ketten. A szász ispán jelentése a választásokról, 1869. ápr. 7. Uo. 1869-III-306.

³²⁷ Uo. A szász ispán kérte, hogy honorálják Nagy Ignác áldozatát.

³²⁸ A fogarasi eset külön tanulmány tárgya lehet, annyira jól tükrözi a bonyolult erdélyi helyzetet, a különböző konfliktusokat és a választási visszaélések teljes tárházát.

³²⁹ Péchy Manó a belügyminiszterhez, 1869. szept. 27. MOL K 148, 1869-III-306.

³³⁰ Uo.

A választók mozgósítása ugyan nem sikerült, de végül két magyarországi jutott mandátumhoz: Cséry Lajos ügyvéd és a lojális román lapszerkesztő, Papp Zsigmond³³¹ (Sigismund Popp). Utóbbi mindössze két (!) szavazattal³³² került be a parlamentbe. Sőt még ezt a két szavazatot is csak felsőbb beavatkozással lehetett elismertetni, mivel márciusban a választási bizottság arra hivatkozva, hogy Sigismund Popp és Papp Zsigmond is egy-egy szavazatot kapott, nem akarta őt képviselőnek nyilvánítani.³³³

A kormány számára fontos emberek, illetve a magyarországi és erdélyi szerencselovagok igazi paradicsoma azonban a már említett „rotten borough”-k voltak. Ezek közül a legtekintélyesebb a hajdani fejedelmi székhely, Gyulafehérvár, amely egykori szabad királyi városi rangja jogcímén két képviselőt küldhetett a parlamentbe. 1869-ben még két erdélyi, br. Kemény Gábor és Török Dániel polgármester képviselte a várost. Utóbbi azonban kinevezték városi főispánnak, a megüresedett mandátumot pedig 1871-ben időközi választáson Szilágyi Dezső³³⁴ későbbi igazságügy-miniszter szerezte meg. Szilágyi ezt aztán mint „régí kerületét” 1872-ben is megtartotta. Az 1869–1872-es országgyűlésen még négy másik erdélyi kisvárosnak lett magyarországi képviselője: Abrudbányán Bittó István, a későbbi igazságügy-miniszter, illetve miniszterelnök, Kolozson Kerkapoly Károly honvédelmi államtitkár, később pénzügyminiszter, Széken Éber Nándor,³³⁵ Andrassy Gyula bizalmasa, Vizaknán pedig Korizmic László³³⁶. Bittót és Kerkapolyt egyhangúlag választották meg, Éber Nándornak volt ugyan ellenjelöltje, de nagy fölényrel győzött. Érdekében a helyi Deák-párt minden követ megmozgatott. Jól jelzi a kombinációkat egy magánlevél, amelyben a főispánt a kilátásokról tudósították: „Sikerült oda hatnom (amennyire számítani lehet), hogy Eber (!) Nándort Szék városiak képviselőnek megválasszák, nem tudom, ösmered-e? igen derék, ügyes ember, a napokban jön be, én is ki fogok véle menni Szamosújvárra és onnan Székre; egyfelől mint Andrasi (!) igen bizodalmas embere, a belhelyzetről is, mint a *Times* correspondense a külviszonyokról is mindig jól

³³¹ Sigismund Popp (Papp Zsigmond) a belényesi görög katolikus gimnázium tanára volt, 1848-ban Kővár vidéki főkapitánynak nevezték ki, 1861-től a *Concordia* című román politikai és irodalmi lapot szerkesztette.

³³² Az egyik szavazatot maga a főkapitány, a másikat egy magyar cs. kir. nyugalmazott őrnagy adta le.

³³³ MOL K 2 Képviselőház, Választási jegyzőkönyvek II. 783. cs. 98. sz. Naszód vidék hivatalnokaira, különösen a főkapitányra nyomást gyakoroltak, és végül Pappot igazolták.

³³⁴ Szilágyi Dezső, a későbbi igazságügy-miniszter 1867-től az igazságügy-minisztériumban volt elnöki titkár, 1871-től pedig a miniszterelnökség törvényelőkészítő bizottságának tagja.

³³⁵ A kalandos sorsú Éber, a *Times* tudósítója, többek között az Angol–Magyar Bank egyik alapítója volt.

³³⁶ Korizmic az OMGE alelnöke, a Földhitelintézet kölcsönosztályának igazgatója volt.

van informálva. Szamosújvárra érkezésünket meg fogom neked telegrafirozni; igen örülnék, ha Salival átrándulhatnátok akkorra. Salinak mondd, hogy ez bizonyosan befolyásos képviselő lesz, és egy mostani tanálkozás az elnökségre szavazat.”³³⁷ „Sali”, akit a levél emleget, Gajzágó Salamon, a főispán egyik legközelebbi barátja, a képviselőház alelnöke volt, 1869-ben a katolikus kongresszus világi elnöke lett, következő évben pedig az újonnan felállítandó Állami Számvevőszék elnökségére pályázott.

Kerkapoly érdekében a helyi jelöltet visszalépésre bírták. Az illetőnek, aki korábban a város képviselője volt, a visszalépésért cserében Kerkapoly megígérte, hogy átengedi képviselői tiszteletdíját. A már pénzügyminiszter Kerkapolynak később kellemetlensége támadt az ügyből, mivel az illető, aki állítólag az összeg egy részét nem kapta meg, a királyi biztost bombázta panaszával. Korizmic a képviselőségéről lemondott vizaknai királybíró, Szócs Sándor helyett jelöltette magát és nyert az időközi választáson. Érdekében a belügyminiszter írt Péchynek: „Korizmic László hozott képviselő jelöltül combinatióba, kinek megválasztása nem csak a kormány szándékával egyeznék meg, hanem kész volna az szükség esetében a siker elérését kellő módon elő is mozdítani.”³³⁸ Szintén időközi választáson foglalta el 1871 őszén Tisza Kálmán testvére, a kormánypárti Tisza Lajos a városi főispánná kinevezett Thury Gergely helyét a kézdi-orbai kerületben. Így végül az 1869–1872. ciklusban kilencre emelkedett a nem erdélyi képviselők száma, és ebből öten a „rotten borough”-kat képviselték.

Az 1872. évi választások³³⁹ közeledtével a kormány ünnepélyesen deklarálta a fennkölt elveket a szabad választásokról. A szép szavak ellenére azonban a belügyminiszter bizalmas körlevélben felhívott minden főtisztet, gyakorolja befolyását a választások megnyerése érdekében, és „minden módot és eszközt felhasználjon, mely a köz és társadalmi élet terén a kedvező eredmény létesítését előmozdítani képes”.³⁴⁰ Az erdélyi királyi biztost is felszólította, vesse latba befolyását, hogy „Erdély valamint a közelebb berekesztett országgyűlésen, úgy a jövőben is minél számosabb Deák-párti egyén által legyen képviselve”.³⁴¹

A kormánytagok és a kormány által támogatott jelöltek érdekében mozgósították a helyi közigazgatást. Péchy 1872 áprilisában kérte Kerkapoly pénzügyminisztert, hogy egyrészt rendezze vitás ügyét az előző képviselővel, másrészt pedig bizalmasan tudassa, hogy kíván-e eddigi választókerületében fellépni, „hogy az itteni Deák-párt e részben tájékozva

³³⁷ Br. Huszár Károly levele Torma Károlyhoz Désre, 1869. márc. 2. OSZK Levelestár.

³³⁸ A belügyminiszter bizalmas levele Péchy Manóhoz, 1869. dec. 14. MOL F 271, 1869/70.

³³⁹ A választások rövid összefoglalására lásd Boros-Szabó: i. m. 137–140.

³⁴⁰ A belügyminiszter körlevele a főispánokhoz, 1872. ápr. 10. MOL K 148, 1872-III-1083.

³⁴¹ Uo. Április 2-án a belügyminiszter nagyjából megismételte a fentieket az erdélyi királyi biztoshoz intézett bizalmas levelében is.

legyen és további lépéseit megtehesse”.³⁴² Bittó igazságügy-minisztert illetően, aki Abrudbánya képviselője volt, májusban Pogány György Alsó-Fehér megyei főispán megjegyezte, hogy „újboldi megválasztásához nem fér kétség”.³⁴³ Ehhez képest, amikor már javában zajlottak országsszerte a választások, a miniszterelnök is kiszemelte Abrudbányát egyik belső hívének, Máriássy Béla volt abonyi képviselőnek, aki Abaúj vármegyében megbukott, és megválasztását Lónyay „kiválólag, mindenek felett” ajánlotta. Péchy erre felhívta Pogányt, illetve a városi főispánt és kérte, érvényesítsék saját és pártbefolyásukat Máriássy érdekében.³⁴⁴ Az akció azonban még el sem indult, amikor július elsején rejtjeles távirat érkezett a belügyminisztertől: „A kormány nevében igen kérem, szíveskedjék minden módon oda hatni, hogy Abrudbányán Bittó igazságügy-miniszter okvetlenül megválasztassék.”³⁴⁵ Mivel Abrudbányán a választást július 4-én tartották, Péchy aggódott, hogy elkéstek, és ismét mozgósította Pogány és Török³⁴⁶ főispánokat. Jól jelzi a kormány kapkodását, hogy július 3-án Lónyay táviratban ismét sürgette Bittó megválasztását, vagy amennyiben Bittó lemondana, abban az esetben Máriássyét. Péchy jelezte Pogány főispánnak, hogy „okom van az igazságügy-miniszteri kombinációt minden másnak mellőzésével behatólag ajánlani”.³⁴⁷ Az ügy fontosságára való tekintettel a választások előtti éjjel a városi főispán Abrudbányára utazott, így aztán Bittót nagy fölénnyel újraválasztották.³⁴⁸ A választások után Pogány finoman jelezte, hogy majd benyújtja a számlát, de addig is elismerés nyilvánítására ajánlotta az alispánt és a verespataki elöljárókat.³⁴⁹ Sikeres működéséért a „párt és kormány” szolgálatában őt meg Péchy terjesztette fel a választások után a Szent István-rend kiskeresztjére.³⁵⁰

Közben azonban Péchy Máriássyról is igyekezett gondoskodni. Lázár Mihálynak, a székely városok főispánjának táviratozott érdekében, mert – ahogy írta – Máriássy „valamelyik erdélyi kerületben képviselőnek leendő megválasztása nagyon érdekében fekszik [a miniszterelnöknek], és hogy

³⁴² MOL F 271, 1872/7. Pethe András panasza szerint 1871. augusztus 1-je óta nem kapta a tiszteletdíját. 1869-ben Kerkapolytól 500, a királyi biztos bizalmas alapjából 400 forintot kapott, Uo. 1869/68, 1870/1.

³⁴³ MOL F 270, 1872/636. Abrudbánya ugyan jogilag önálló törvényhatóság volt, de Pogány György befolyása informálisan kiterjedt a megyébe beékelődő kisvárosra is.

³⁴⁴ MOL F 271, 1872/47.

³⁴⁵ Uo. 1872/49.

³⁴⁶ Török Dániel volt a több város élére kinevezett főispán.

³⁴⁷ MOL F 271, 1872/49.

³⁴⁸ Bittó Istvánnak Lónyay kb. nyolcezer forintot utaltatott ki a választásokra. Cieger András: *Lónyay Menyhért 1822–1884*. Budapest, 2008. 327.

³⁴⁹ MOL F 271, 1872/55.

³⁵⁰ Uo. 1872/86.

megválasztását részéről gyámolítani kész”.³⁵¹ Mivel az idő rövidsége miatt – két nappal a választások előtt – Máriássyt már nem lehetett Bittó helyett „beugratni” Abrudbányán, ezért úgy döntöttek, hogy Bittó nem fogadja majd el a mandátumot, így időt nyernek, és a pótválasztáson Máriássy sikeresen léphet fel.³⁵² Mivel azonban a tervek igen „precariusaknak” tűntek, kérte Lázártól, igyekezzék valamelyik székely kisvárosban megválasztatni Máriássyt, mindjárt javaslva is Berecket. A kis határtelepülés azonban más jelölt számára is szóba jött.

Erdélyi kerületben, Kovásznán léptették fel ismét Tisza Lajos közlekedési minisztert is. Péchy május elején egyeztetett a háromszéki Deák-párt vezetőivel, illetve a főkirálybíróval ez ügyben. A válasz: „Hangulat és közvélemény kedvező, megválasztása valószínű, de anyagi áldozat kell a választóknak.”³⁵³ Július 7-én a belügyminiszter érdeklődött, hogy Tisza megválasztható-e egy másik erdélyi kerületben addig is, amíg a kézdi-orbai kerületben az újabb választást kiírják. Kovásznán ugyanis június 30-án a választások véres verekedésbe torkolltak, ami egy halálesettel és több súlyos testi sértéssel végződött. A hivatalosságok a „balpárti izgatást” okolták az eseményekért – ahogy a helyszínről táviratozták: „nagymérvű terrorizálás, a jobbpárt nem mer szavazni, mert agyonveréssel fenyegetik” –, ezért felfüggesztették a szavazást.³⁵⁴ Péchy ismét Abrudbányát javasolta, illetve Berecket, ahol szerinte csakis Lázár főispán „választathatja meg”, hacsak nem foglalt már a kerület.³⁵⁵ Lázár azonban még aznap táviratban közölte: „hely nincs, ha néhány nappal korábban értesítettem, célt érhetünk volna, a kellő lépések egyébiránt megtétettek, tárgyalás folyamatban van minden feltűnés nélkül”.³⁵⁶ Közben Péchy Tisza érdekében a szászoknál is próbálkozott. A brassói főbírónak táviratozott, és a város érdekében hivatkozva kérte, hogy „ildomos módon” intézkedjen a választás előmozdítása érdekében.³⁵⁷ A brassóiaknak azonban megvoltak a saját jelöltjeik. Gött iparkamarai elnök sajnálkozott ugyan, de túl későinek tartotta a fellépést, a sikert pedig kétségesnek.³⁵⁸ Július közepén a belügyminiszter táviratozott Lázár főispánnak, és jelezte: Tisza találkozni szeretne vele Erdély szélén valamelyik vasúti csomóponton, hogy megbeszéljék a további kilátásokat, illetve más lehetőség hiányában felkérni Kovásznán az új

³⁵¹ Uo. 1872/19.

³⁵² Ez bevett gyakorlat volt a dualizmus korában. Lásd Boros–Szabó: i. m. 134.

³⁵³ MOL F 271, 1872/19.

³⁵⁴ MOL F 270, 1872/925. Tiszának ekkor 1365 szavazata volt, baloldali ellenfelének, Cseh Károlynak 483. A főkirálybíró azonnal kiszállt „a lázongás helyére”, és három század katonaságot is kivezényeltek, de a választást meg kellett ismételni.

³⁵⁵ MOL F 271, 1872/52.

³⁵⁶ Uo. 1872/53.

³⁵⁷ Uo. 1872/54.

³⁵⁸ Uo. 1872/63. Johann Gött nyomdász, kiadó volt a Kereskedelmi- és Iparkamara elnöke.

választás rendezésére. Kérte, táviratozzon: „vajon ottani megválasztatása biztosnak tekinthető-e, és mennyi segélyre lenne szükség”.³⁵⁹ Július végén Tiszát Háromszéken, a kézdi-orbai kerületben képviselővé nyilvánították, miután a baloldal óvással visszavonult a választástól.³⁶⁰ Mivel azonban ott új választásokat kellett tartani, Tiszát végül szeptember elején Küküllő megye alsó kerületében juttatták mandátumhoz.

Péchy július végétől szabadságot kért, Lónyayt azonban továbbra is foglalkoztatta Máriássy sorsa. Július 12-én ismét táviratozott Péchynek, hogy a jelentéséből úgy látta, Bereck még „disponibilis”, ezért tegye meg az intézkedéseket Máriássy érdekében, hozzátéve: azonnal küldi, ha netalán pénzsegély kellene.³⁶¹ Péchy rögtön táviratozott Lázárnak, de kiderült, hogy Bereckben gr. Kálnoky Pál, a háromszéki főkirálybíró rokona³⁶² akar ismét indulni, tehát új „combinatio” kellett. A miniszterelnök sietve jelezte, hogy ő is óhajta Kálnoky megválasztását³⁶³, tehát Máriássynak készítsék elő Abrudbányán a terepet, és amikor kész, Bittó beadja lemondását. Zeyk Károly belügyminisztériumi államtitkár is írt ez ügyben Pogány főispánnak. A tervet Péchy is támogatta, dicsérve Pogányt: „ő képes lesz ezen combinatiót keresztülvinni”.³⁶⁴

Egy másik egykori taxás helyet, Kolozst is kiszemelte a kormány, és ott is több „combinatio” felmerült. Május elején Tóth Vilmos belügyminiszter táviratozott Péchynek: „Pártunk azon hívei közé, kik a bekövetkezendő választások alkalmával Erdélyben képviselő jelöltekül fellépni szándékoznak, báró Kaas Ivor is tartozik”, kérve, támogassa ügyét „a körülményekhez képest”.³⁶⁵ Nem mellékesen Kaas Lónyay egyik legbelsőbb híve, barátja volt, egyúttal pedig a *Reform* című Deák-párti lap tulajdonosa és szerkesztője. Szintén Kolozs került szóba a Pestre került erdélyi belügyminisztériumi államtitkár, Zeyk Károly részére is. Érdekében is közbelépett a belügyminiszter: „Zeyk Károly kerületében mást léptetett fel a Deák-párt; nagy érdekemben áll, hogy a belügyminiszteri államtitkár képviselő legyen, kérem valamelyik kerületet számára biztosítani. Ajánlom figyelmé-

³⁵⁹ MOL K 148, 1872-III-1083.

³⁶⁰ MOL F 271, 1872/68.

³⁶¹ Uo. 1872/58.

³⁶² Kálnoky Pál (1814–1881) a Monarchia külügyminiszterének, gr. Kálnoky Gusztáv apjának volt első unokatestvére, a háromszéki főkirálybíróval, gr. Kálnoky Dénessel távolabbi rokonságban álltak.

³⁶³ Lázár Bereckbe utazott Kálnoky megválasztásának támogatására és onnan táviratozta: „Bal-izgatás nagy, de azért Kálnoky Pál megválasztását eszközölöm.” MOL F 271, 1872/61.

³⁶⁴ Uo.

³⁶⁵ Uo. 1872/17. Kaas, aki később rokoni kapcsolatba került Lónyayval, annak bukása után is kitartott mellette. A *Reform* szintén Lónyay politikáját védelmezte. Cieger András: A politika forgószínpadán: Lónyay Menyhért útja a politikában (1873–1875). *Századok*, 133. évf. (1999) 3. sz. 468–471, 494.

be Aranyosszéket, hol eddig Zeyk József volt, vagy ha ez nem lehetséges, máshol mindenütt.”³⁶⁶ Péchy kérte, személyesen jöjjön le, hogy egyeztessenek. Nem lehet tudni, a Péchyvel való tanácskozáson vagy más körben dőlt el, hogy Zeyk lépjen fel Kolozson. Hamarosan azonban megjelent egy újabb jelölt Bossányi pénzügyminisztériumi titkár személyében. Péchy kérte Kerkapoly minisztert, hasson rá, hogy álljon el szándékától a zavarok elkerülése és „az ügy érdekében”.³⁶⁷ Kerkapoly a következő távirati választ küldte: „Bossányi nem mint kormányhivatalnok lép fel, miután megválasztása esetében lemondani ígérkezett; hivatalos pressiót tehát reá nem gyakorolhatván, egyidejűleg magánlevélben felhívom, hogy Zeyk érdekében elálljon.”³⁶⁸ Nem lehet tudni, ennek következtében-e, de Bossányi nem jelöltette magát Kolozson, ahol végül is Zeyket választották meg, Kaas pedig csak 1875-ben szerzett mandátumot Lónyay pénzügyi támogatásával.

Legalább ilyen kapós kerület volt Oláhfalú is. Június elején a belügyminiszter rejtjeles táviratban közölte Péchyvel, hogy „oláhfalvi képviselőjelöltté helyeslésem mellett Urváry kiáltatott ki, Kecskeméthy tehát más kerületben volna felléptetendő”.³⁶⁹ Kérte, ha kilátás van a sikerre, táviratozzon, hogy megindíthassa Kecskeméthy³⁷⁰ anyagi támogatására a tárgyalásokat. Péchy azonnal válaszolt, hogy Kecskeméthynek Kolozson lehetne kilátása, ha Kerkapoly, illetve egy másik jelölt nem lép fel, de még máshol is tájékozódni fog. Az ügyben még Fogarassy Mihály erdélyi katolikus püspököt is mozgósították, de végül Kecskeméthy nem jutott mandátumhoz. Oláhfaluban pedig megválasztották Lónyay emberét, Urváry Lajos szerkesztőt.

Ezek a kormány által „kiközvetített” jelöltek aztán több helyen győztek; így Gyulafehérváron Szilágyi Dezső – br. Kemény Gábor, Lónyay fő erdélyi bizalmasa mellett – román nemzetiségi jelölteket győzött le. Széket 1872-ben is megtartotta Éber Nándor, akit most már egyhangúlag választottak meg. Vizaknán viszont Korizmicznak meg kellett küzdenie a balközép színeiben induló gr. Nemes Jánossal, akit viszonylag szoros küzdelemben győzött le.³⁷¹ Különleges eset a Kolozsváron megválasztott Péchy Manó erdélyi királyi biztosé. Ő ugyan Abaúj megyéből került Erdélybe, de

³⁶⁶ MOL F 271, 1872/41.

³⁶⁷ Uo. 1872/44.

³⁶⁸ Uo. 1872/45.

³⁶⁹ Uo. 1872/36. Urváry Lajos – ekkor a *Századunk* című politikai lap, majd 1869 decemberétől a *Pesti Napló* (a *Századunk* egyesült a *Pesti Naplóval*) szerkesztője – 4900 forintot kapott Lónyay miniszterelnök utasítására a választás „költségeire”. Cieger: *Lónyay Menyhért...* 327.

³⁷⁰ Kecskeméthy Aurél újságíróról van szó, aki Kákay Aranyos álnéven írt ironikus hangvételű politikai karcolatokat korának politikusaírói és politikai viszonyairól.

³⁷¹ Korizmic később is megtartotta kerületét, és 1886-ig maradt a város képviselője.

ötévi hivataloskodása mégis kötötte valamennyire a városhoz. Úgyszintén sajtóságos a Szamosújvár egyik mandátumát megszerző Lukács Béláé³⁷², a későbbi kereskedelmi miniszteré. A Zalatnán született Lukácsot elsősorban örmény származása kvalifikálta arra, hogy az „örmény metropolisz” képviselője legyen. A miniszterelnök fiát, Lónyay Bélát a többségében románok által lakott kisvárosban, Hátszegen sikerült időközi választáson 1873-ban bejuttatni a parlamentbe.

Fogaras vidékén 1872-ben is botrányos jelenetekben bővelkedett a választás. A fogarasi románok küzdelembe szálltak, a kampány során mindkét fél bevetett minden eszközt a különböző választási manőverektől a vesztegetésig és a hivatali visszaélésig. Az egyik kerületben egy ideig sikerült meggyőztetniük a választást, de végül Fogaras vidéket két „idegen” képviselte a parlamentben: Teleki Sándor gróf, aki ugyan legalább Erdélyhez kötődött, és a pesti ügyvéd, Máдай Sándor³⁷³, aki a Lónyay-féle ún. „vacsora-párt” tagja volt. Naszódon a szintén Lónyay köréhez tartozó Cséry Lajost választották újra.

A Fogaras vidéki választási eredmények nem csak a románokat háborították fel, de a helybeli magyarok, a Deák-párt helyi vezetői sem nézték jó szemmel az „importált” jelölteket. A fogarasi Deák-párt felpanaszolta, hogy miután ők hónapokig küzdöttek a román nemzetiiségi mozgalom visszaszorításáért, és mikor végre saját jelöltjüket akarták megválasztani, akkor „titkos utakon, incorrect módon, a »Deák-kör« tudta, híre, megkérdezése nélkül ... mint a szálló villámsugár – ide importáltatott Pestről bizonyos Máдай Sándor nevű ismeretlen egyéniség, aki meglehet ugyan, hogy derék úri ember és sok minden, de akiről itt Fogaras városában és vidékén soha senki semmit nem hallott, semmit nem olvasott, egy jöttát sem tudott, s aki pártosaival együtt, míg mi küzdöttünk, fáradoztunk, áldoztunk, mélyen aludta az igazak álmát”.³⁷⁴ Ezt ráadásul az után tették, miután az alsó kerületbe is oda „portálták” Teleki Sándor grófot. Máдай, akit „egy pesti pénzbank nimbusza” leng körül, szerintük a volt reakcióssal és kétes egyénnel szövetkezik. A fogarasiak utána hosszan méltatlankodtak azon, hogy egyáltalán Máдай hogy került Fogarasra: szerintük kormánykörökből nem eredhetett az ötlet, mert „onnan a figyelem inkább orszá-

³⁷² Lukács Béla apja, Simon erzsébetvárosi származású gazdag bányatulajdonos volt Zalatnán, de a családot 1848. október 23-án a román felkelők lemészárolták. Lukács az iskoláit Gyulafehérváron végezte, utána Pestre került. Munkatársa volt a *Hazánk*, majd a *Hon* című lapoknak. Dolgozott az állami számvevőszéknél, majd a pénzügyminisztériumban Kerkapoly Károly mellett. A számvevőszék elnökének, a szintén örmény származású Gajzágó Salomonnak lányát vette feleségül.

³⁷³ Máдай (vagy Máday) Sándor pesti ügyvéd volt, aki a Deák-párttól később Sennyeyhez csatlakozott. A fogarasi mandátuma után többé nem volt országgyűlési képviselő, közjegyzőként tevékenykedett Budapesten.

³⁷⁴ A Fogaras város és vidéki Deák-kör emlékirata. 1873. jan. 1. MOL K 148, 1873-III-416.

gos hírv férfiakra fel fordul vala”, az országos Deák-párttól szintén nem, mert akkor – tették hozzá szemrehányóan – a „maga rendén informáltatott volna pártunk elnöksége vagy az ösmeretes 5 tagból álló és a pesti Deák-párti központ által választott fogarasi bizottság”. Megválasztásában viszont érdekelt volt a városi főispán, illetve a vidéki főkapitány, aki az „egész reactionarius hivatalnoki apparátusával együtt lázas tevékenységbe indított; a pressiónak minden ördögi mestersege fölhasználtatott, és utóvégre a *corruptionnak* idáig e városban és környékén csak hírből ismert, gyalázatos fegyvere is mélyen igénybe vétetett”.³⁷⁵ Számon kérték a pártvezetésen „Mádai úr igazolatlan importáltatását” és saját jelöltjük, Benedek Gyula „méltánytalan leszorítását”, amely „mély keserűséget [okozott] azért, mert a pesti központ hírlapi feljajdulásainak dacára is szemet hunyt reá: holott körlevelileg kimondva volt, miként tanácsadással vidéken csak is akkor lép fel, mikor helybeli érdemesebb egyén nem létében, arra – illetékes testülettől – felkéretik”. Az emlékiratból hosszabban idézek, mert a sértettség mellett is sokatmondó. A fogarasiak azzal érveltek, hogy bár jelöltjük ellen korrupt eszközöket („enormis hivatali pressió, gyalázatos corruptio-pazarlásig berendezett, nálunk ily alakban soha nem látott cortes tanyák, pénzeli vesztegetések, csömörletes étetések és itatások”) vetettek be, mégis Máдай 1337 szavazatával szemben az „ily esetlegességre el nem készült s éppen azért váratlanul meglepett pártunk 1017 olyan szavazatot képes felmutatni, melyet nem a szélvitorla hozott össze, melynek gyökere van: az alkotmányért buzgón áldozó magyar elem iránti sympathia, alkotmányos ügyérti lelkesedés”.³⁷⁶ Még beszédesebb a következő rész, hiszen csak pár évvel vagyunk az unió újbóli életbeléptetése után: „El nem titkolható keserűséget szült pártunkban az a fájdalmas észlelet is, hogy *mind jobban kezd divatba hozatni Erdélyben a Királyhágón túli képviselőjelölti béccsempészés* [kiemelés tőlem – PJ], amit köteles megnyugvással vennénk minden oly esetben, midőn egy-egy országos hírv férfiúnak – kit a pártoskodás szokott működési teréről le akar szorítani – körünkben helyet kellene eszközölnünk. De hogy az Erdélyben általánosan ösmeretes pauperismust, mely pusztít vadul soraink között, mindenféle bank, társulat, pénzes zsák, holmi nem tudott, nem ösmert Mádaik érdekében felhasználja, s általuk *erdélyi speciális embereink* illetékes helyükről leszoríttassanak, sem igazságosnak, sem méltányosnak, sőt Erdély különleges *érdekeinek* szempontjából – midőn az Unió végleges rendezéséről van szó – célravezetőnek és üdvösnek sem tartjuk.”³⁷⁷ A fogarasiak kérték tehát, hogy az arra alkalmas erdélyieket vegyék figyelembe Pesten. Mivel itt nem jobb- és baloldal

³⁷⁵ Uo.

³⁷⁶ Uo.

³⁷⁷ Uo.

küzdött egymással, hanem két Deák-párti jelölt, a pártérdekre sem lehetett hivatkozni. Bár a választás megsemmisítését kérték, az országgyűlés igazolta Máдай mandátumát.

A román vidékek mellett viszonylag problémamentes terepnek ígérkezett a többségében szintén románok által lakott két szász szék: Szászváros és Szászsebes is. Míg előbbiben a választók többsége nem román volt, addig Szászsebesen a románok a választójoggal rendelkezők között is többségben voltak.³⁷⁸ 1872-ben már Szászsebes város és szék egyik képviselője sem volt szász: Groisz Gusztáv, a volt főkormányiszéki alelnök, 1869-től belügyminisztériumi osztálytanácsos mellett a másik képviselő a már említett Lónyay-kegyenc, a Gömör megyéből származó Máriássy Béla lett. Szászvárosban pedig Tanárky helyett ezúttal is „importált” jelölt szerezte meg majdnem egyhangúan a mandátumot: a pesti vállalkozó, Wodianer Béla³⁷⁹.

Még egy eset érdemel külön figyelmet: Tisza Lajos minisztert 1872-ben ugyanis végül Küküllő megye alsó kerületéből sikerült a parlamentbe jutatni. Míg a román vidékek és a két szász szék némileg „senki földjének” számítottak, és a „rotten borough”-kat is nagyobb feltűnés nélkül lehetett adni-venni, addig az erdélyi vármegyék a helybeli arisztokrácia és birtokos nemesség felségterületének számítottak. Itt tehát kesztyűs kézzel kellett bánni az erdélyiekkel. Küküllő megyében valószínűleg azért lehetett Tiszát megválasztani, mert a megye az elmúlt időszakban nehezen kezelhetőnek számított. Béli Ferenc főispánt le is váltották a sorozatos botrányok és elégedetlenség miatt – és mert úgy vélték, továbbra is „közönyösnek mutatkozott”, azaz nem volt képes hathatósan támogatni a kormány(párt) érdekeit. 1869-ben az alsó kerületben az egyik balközép párti jelölt győzött, tehát Tisza megválasztása végső soron a Deák-pártot erősítette, és nem egy Deák-párti helybeli képviselőt szorított ki.³⁸⁰

Amúgy a baloldal sem csak erdélyi jelölteket állított. Doboka megyében a főispán attól tartott, hogy a baloldali jelölt, a „Magyarországról importált” br. Perényi Aladár hasonló botrányt fog kavarni, mint állítólag 1869-ben Ugocsa megyében, ahol a választás alatt „revolverével ő maga a jobbpárti választók közé lőtt, s embereivel azokat megtámadtatá, mely cselekvényéért börtön fogsággal is büntetve volt”.³⁸¹ A főispán tudomása szerint a baloldal verekedést készült előidézni a választás megsemmisítése céljából, ezért két század katonaságot kért. Perényi azonban végül alulmaradt gr. Bánffy Györggyel szemben.

³⁷⁸ 377 román szemben a 365 más nemzetiségűvel.

³⁷⁹ Wodianernek kereskedelmi irodája volt Pesten, és ő kezdeményezte a korabeli két nagy malomvállalat, a Concordia és az Unio alapítását. 1869-ben nemességet kapott.

³⁸⁰ Tisza Lajos aztán négy cikluson keresztül képviselte a – közben átszervezett – kerületet.

³⁸¹ MOL F 270, 1872/743.

A választás – és főleg az idegen jelöltek megválasztatása – pénzbe került. A kampányfinanszírozás azonban már akkor is kényes témának számított, tehát a lehető legbizalmasabban igyekeztek kezelni a kérdést. 1869-ből nem rendelkezünk összefoglaló adatokkal, de úgy tűnik, hogy ekkor még szerényebb összegekről volt szó. Erre mutat a belügyminiszter bizalmas levele is az erdélyi királyi biztoshoz: „Részemről is elismerem annak szükségét, hogy a képviselőválasztások körüli megelőző eljárás multhatatlanul némely kiadásokat von maga után, s evégből ide mellékelve küldök 2000 f[orin]tot. Az ily kiadások azonban közvetlen a kormány s közegei útján nem lévén eszközölhetők, felkérlek, hogy ezen összeget az erdélyi Deák-párt rendelkezése alá bocsátani szíveskedjél, mire nézve ör. Bethlen János gróf és Nagy Elek mint pártpénztárnok hozzád fordulandnak.”³⁸² Péchy ezenkívül Tisza László megbuktatására Torda megyében is igényelt 5000 forintot, biztosítva a belügyminisztert, hogy máshol hasonló eset nem fog előfordulni. Végül a „képviselő-választások előmozdítása körül fölmerülhető kiadások” fedezésére az elszámolás szerint a belügyminiszter három alkalommal összesen 17 600 forint készpénzt bocsátott az erdélyi királyi biztos rendelkezésére, ebből azonban Péchy „csak” 13 252 forintot költött el.³⁸³ A választásokat ekkor még nem annyira pénzzel, mint inkább nyomásgyakorlással és különféle „kombinációkkal” nyerték meg.

Az 1872-es választási kiadásokat illetően többen is próbálták az összeget felbecsülni. Máriássy Béla szerint a kormánypárt 2,6 millió forintot költött a választásokra.³⁸⁴ Nem világos azonban, hogy mennyi jutott ezekből a pénzekből Erdélybe. Június végén Reviczky Sándor osztálytanácsos³⁸⁵ küldött át 5000 forintot a miniszterelnök megbízásából, amely összeget kétséggkívül a választásokra szántak, és Péchy Manó kézbesítette a Deák-párt egyik erdélyi vezetőjének, br. Bánffy Albertnek.³⁸⁶ Péchy rendelkezési alapja csekély volt, mindössze 6000 forint, és ebből is a „maradékot”, 2120 forintot júliusban felküldte Pestre a belügyminiszter kérésére.³⁸⁷ A főtisztekre nehezedő nyomással párhuzamosan ezek igénye is megnőtt az

³⁸² Magánlevél fogalmazványa az erdélyi kir. biztosnak, 1869. jan. 5. MOL K 148, 1869-III-48.

³⁸³ MOL F 271, 1869/3.

³⁸⁴ Cieger András: A bizalmatlanság kora. Lónyay Menyhért a kormány élén. *Századok*, 135. évf. (2001) 1. sz. 86. láb. Cieger úgy véli, hogy Lónyay ugyan hatalmas összegeket áldozott a választási kampányra a Deák-párt és főleg saját pozíciójának megerősítése érdekében. Ennek ellenére nem sikerült az áttörés (csupán 10–20 mandátummal szereztek többet). Lónyay nem érvényesíthette mindenhol befolyását, a helyi elitnek is nagy beleszólása volt a választásokba, és a választási vesztegetések felelőssége is megoszlik. Cieger: i. m. 327–328.

³⁸⁵ Reviczky miniszterelnöki titkár volt Andrássy mellett, 1869-ben osztálytanácsos lett és az elnöki osztály főnöke.

³⁸⁶ MOL F 271, 1872/48. Lónyay miniszterelnök utasítására br. Kemény Gábornak is nyolcezer forintot utaltak ki két erdélyi választásra. Cieger: A bizalmatlanság kora. 327.

³⁸⁷ MOL F 271, 1872/65.

anyagi támogatásra a párt, illetve a kormány részéről. Az udvarhelyszéki főkirálybíró, Daniel Gábor május végén beszámolt a belügyminiszternek a választás előkészületeiről: „A baloldal részéről hatalmas agitatio foly és már mutatkoznak az anyagi támogatás jelei.” Ezt szerinte nekik is ellensúlyozniuk kell. A helyi Deák-párt megtette az intézkedéseket, és felhívta gr. Szapáryt³⁸⁸ az anyagi támogatás végett, mivel a Székelyföldet szerinte minden áron meg kell a Deák-pártnak tartani. „Fájdalom, a corruptio mindinkább terjed, és az emberek nagyon haszonlesők, mi a múlt évi szűk termés miatt fokozódott” – tette még hozzá mentegetőzve.³⁸⁹

A maga szerényebb eszközeivel az ellenzék is hasonló eszközökhöz nyúlt. Az ismert ellenzéki politikus, Móricz Pál testvére érdekében írt 1872 júniusában – akit Naszódon akart a párt felléptetni – erdélyi elvbarátainak, hogy kész 3 ezer forintot, de nem többet áldozni a megválasztásáért. Egy másik levelében azt taglalta, hogy a párt 40 ezer forintig van „biztosítva”, de csak 27 ezerig van fedezet, ezért nagyon takarékosan kell bánniuk a pénzzel: „legfeljebb úgy add ki a pénzt, ha legalább 15 ezer forintig leszel fedezve *biztosan*” – írta valószínűleg Tisza Lászlónak, a balközép párt erdélyi vezérének.³⁹⁰

Ha összehasonlítjuk az 1869–1872. évi és az 1872–1875. évi országgyűlés erdélyi mandátumait, akkor azt látjuk, hogy a magyarországi jelöltek már 1869-ben megjelentek: a 75 erdélyi kerületből kezdetben háromban, majd végül – az időközi választásokkal együtt – kilencben győzött nem erdélyi képviselő. Az 1872-es választások alkalmával ez a szám 13-ra emelkedett, tehát a kerületek 17,3%-ában nem erdélyi volt a képviselő.³⁹¹ A folyamat beindulása nem köthető ugyan Lónyay miniszterelnökségéhez, bár kétségkívül a kormánybefolyásolás mértéke ekkor erősödött, és ezzel együtt a nem erdélyi képviselők aránya is növekedett – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy mindössze öt év telt el a kiegyezés és három és fél év az unió törvénybe iktatása óta. Lónyay miniszterelnöksége idején megkezdődött a liberális értékek lassú eróziója. A miniszterelnök a választásokat saját politikai klientúrájának építésére használta fel, nem kevés pénzt áldozva erre. Ez a folyamat – mint láthattuk – Erdélyben is jól nyomon követhető. Nem véletlenül írta a képviselővé választott egykori főispánnak, Torma Károlynak barátja, hogy meggyőződése szerint a „választás körül lefolyt események bő anyagot szolgáltatnak az emberiség megutálására”.³⁹²

³⁸⁸ Valószínűleg Szapáry Antalról, az országos Deák-párt elnökéről van szó.

³⁸⁹ MOL K 148, 1872-III-1083.

³⁹⁰ Móricz Pál levele Tisza Lászlóhoz (vagy K. Papp Miklóshoz – ez utóbbi hagyatékában van a levél, amelynek megszólítása „Kedves Barátom!”, de tartalma alapján inkább Tisza Lászlóhoz íródhatott), Pest, 1872. jún. 16. MOL R 147 K. Papp Miklós iratai, 3. tétel.

³⁹¹ Az időközi választásokkal ez a szám még tovább nőtt.

³⁹² Gajzágó Salamon levele Torma Károlyhoz, Pest, 1872. aug. 4. OSZK Levelestár.

A „gyenge pontok” már 1869-ben körvonalazódtak. A két román vidék – Fogaras és Naszód – a románok passzivitásba vonulása miatt szinte tálcán kínálta magát, de a kormányjelöltek és a szerencselovagok kedvelt választóközreterevé váltak nagyon hamar a választójoggal rendelkező erdélyi kisvárosok is. A románokat az is kiábrándíthatta, hogy ahol egyáltalán próbálkoztak – mint Fogaras vidékén –, ott is a durva korrupció és nyomásgyakorlás eszközeivel szemben végül kudarcot vallottak. A királyföldi választókerületeket – néhány kivétellel – a szászok tartották kezükben. Nem véletlen, hogy ha nem is volt szívélyes a viszony, de kezdetben képviselőik a Deák-párthoz csatlakoztak. A közigazgatási reform és a választójog 1874. évi újabb szabályozása tulajdonképpen érintetlenül hagyta a rendszert. Ezentúl azonban a királyi biztos közbejötté nélkül a főispánok irányították a választási manővereket az erdélyi törvényhatóságokban is. A választási korrupció egyre nagyobb méretet öltött a dualizmus idején, és ezzel együtt – ha nem is egyenesen arányosan – jelentősen nőtt a magyarországi képviselők száma is.³⁹³

3.6. A „Királyi Biztosság” felszámolása

Péchy 1870 végén már javasolta a „Királyi Biztosság” felszámolását, arra hivatkozva, hogy a kormánypárt tekintélyes része is a megszüntetés mellett van, „hogy így Erdélynek is kormányzása minden tekintetben a központból kiinduló egységes, nem pedig kivételes legyen, s a különállás iránt némelyekben még lappangó vágyak és törekvések alapja elvonatván, a lehető politikai válságok az uniót teljesen valósultnak találják”.³⁹⁴ Különösen az ellenzék volt kritikus a királyi biztosi állás fenntartásával szemben, mert amikor Péchy maga javasolta a királyi biztosi hatóság felszámolását³⁹⁵, ismét kitért arra, kezdetben azzal gyanúsították a kormányt,

³⁹³ A jelenség számszerű alakulását ifj. Bertényi Iván vizsgálta. Bertényi három nagy régiót különített el Erdélyben belül: a „magyar”, székely és szász megyéket. Az erdélyi választókerületekből bejutott képviselők mintegy 15%-a volt 1866–1910 között magyarországi, ezen belül a „magyar” megyékben 15,2%, a szász megyékben 13,7%, a székely megyékben pedig 19,6%. Arányuk különösen a városi választókerületekben magas (20,7% – ezen belül a székelyföldi városokban 22,2%, a „magyar” városokban 25,6%). Abszolút számban is – kisebb hullámzásokkal – növekvő tendenciát figyelhetünk meg, 1910-ben éri el a csúcsot, ekkor 21 magyarországi képviselőt választottak meg erdélyi kerületekben. Ifj. Bertényi Iván: „Képviselői import” Erdélyben, avagy az unió egyik velejárója? In: Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor: *Tradíció és modernizáció a XVIII–XIX. században*. Budapest, 2008. 202–213.

³⁹⁴ Péchy Manó felterjesztése a miniszterelnökhöz és a belügyminiszterhez, Kolozsvár, 1870. okt. 18. MOL F 270, 1870/1815.

³⁹⁵ A fenti beadványt Nagy Elek fogalmazta; nem lehet tudni, hogy mennyi ebben az ő sugallata, és mennyi a Péchy saját hozzájárulása, a kormánybiztosnak azonban mindenképpen egyet kellett értenie a javaslattal.

hogy „Erdélyre nézve továbbra is, más elnevezés alatt egy különálló kormányzási közeg szándékoltatnék” fenntartani. A mérsékelt ellenzék – ha nem szívesen is – elfogadta a köztes megoldást, mint ezt Tisza László írta: „Határozottan elleneztem s ellenzem a biztost, de ha éppen a lapunk által is jelzett bukuresti izgalmak miatt végre is fenntartatnék, ne depopularizáljuk előre, hanem védjük – mint már íráms is – oly környezetből, mely helyes működését lehetetlenné tenné, vagy sokba kerülne (!) kis gubernium lenne.”³⁹⁶ Péchy szerint végül is működése, amelynek – mint írta – „iránya egyedül az uniónak minden ágazataiban való keresztülvitele volt és maradt”, meggyőzte az aggodalmaskodókat.³⁹⁷ A királyi biztos mintegy elébe kívánt menni a feloszlatási szándékoknak, főleg a közelgő költségvetési vitára való tekintettel. Bár Rajner Pál belügyminiszter még fenntartandónak vélte a Királyi Biztosságot, de a megszüntetés mindenképpen csak idő kérdése volt, Péchy pedig attól tartott, a képviselőházi vita kellemetlen lesz a kormányra nézve.

A felszámolás mellett szóló érvek között Péchy felsorolta, hogy a helyzet 1869 májusa óta megváltozott: létrejött a közvetlen érintkezés az erdélyi törvényhatóságok és a magyar kormány között (a királyi biztosnak amúgy sem volt közigazgatási hatásköre), a törvényhozást egységesítették, a bírósági szervezés megvalósult, és a szomszédos országokban sincs olyan állapot, amely indokolná a királyi biztos fenntartását, amely önmagában is „rendkívüli állapotot feltételez”. Ami úgyszintén fontos, megjavult az összeköttetés Erdéllyel: kiépült a vasút Kolozsvárig, és a távirdai állomások is jelentősen megszaporodtak, „következőleg most már a magyar királyi kormány abban a helyzetben van, miszerint az erdélyi terület kormányzását is minden királyi biztos közvetítés mellőzésével hátramaradás vagy akadály nélkül közvetlen maga vezetheti”. Sőt ezzel a kormány jelét adná, hogy „az erdélyi terület iránt oly bizodalommal viseltetik, mint a magyarországi többi terület iránt”.³⁹⁸

A javaslatban a részletekre is gondoltak: a megszüntetés időpontjául 1871. április 30-át javasolták, a Főkörmányszék felszámolásának kétéves évfordulóját. Az időpont gyakorlati szempontból is alkalmasnak tűnt, mert Kolozsváron Szent György-nap volt a lakásbérletek lejártának ideje, ezzel tehát a hivatalnokok helyzetét akarták megkönnyíteni. Javasolták továbbá a királyi biztos és a Főkörmányszék 1861 utáni irattárának felszállítását a belügyminisztériumba. A királyi biztos hivatal személyzetének egy részét szintén ide vélték berendelendőnek, kivéve a honvédelmi minisztérium erdélyi osztályát. Ez a királyi biztos mellett működött, az átszervezés után

³⁹⁶ Tisza László levele K. Papp Miklóshoz, Pest, 1868. nov. 24. MOL R 147 K. Papp Miklós gyűjtemény. Hozzá írt levelek. 1. tétel.

³⁹⁷ Uo.

³⁹⁸ Uo.

az illető minisztérium keretében folytatta volna tevékenységét. Vezetésével Péchy javaslatára Nagy Eleket kellett volna megbízni, akinek „bölcs tapasztalatai az itteni sajátságos viszonyok teljes ismereténél fogva” nem nélkülözhetők.³⁹⁹ Őt azonban rövid idő múlva szélütés érte, és többé nem lehetett alkalmazni. A személyzet többi tagját Péchy szerint a törvényszékeken és a törvényhatóságoknál – a kinevezés alá tartozó hivatalokban – lehetne elhelyezni, a levéltári személyzet megmaradna, a hivatalnokok egy részét pedig nyugdíjaznák. A földtehermentesítési alapigazgatóság beolvadna a magyarországi hasonló intézménybe, a telekkönyvi igazgatóságról, valamint az ideiglenes katolikus bizottmány vezetéséről külön intézkednének. A kormányszéki épület és a levéltár fölötti felügyeletet a javaslat szerint vagy az egyik magasabb rangú hivatalnokra, vagy a helyi pénzügyigazgatóságokra kellene bízni.

Hiába hangsúlyozta Péchy, hogy a királyi biztosi állás megszüntetését és az akörüli intézkedéseket „időszerűnek és sürgősnek” tartja, a tényleges felszámolásra majd másfél év múlva került sor; a kérdés csak 1872-ben került újra napirendre. Ekkorra már a „Királyi Biztosság” egyre inkább „közvetítő postahivatallá” degradálódott a kormány és az erdélyi törvényhatóságok között. Igaz, ha átnézzük a királyi biztos iratanyagát, akkor korábbról is azt látjuk, hogy legtöbb esetben szó szerint megismételték a minisztériumoktól leérkező iratokat és úgy küldték tovább az erdélyi törvényhatóságoknak. A Főkormányzók feloszlatása után Péchy hatásköre egyre csökkent, a törvényhatóságok már közvetlenül érintkeztek a minisztériumokkal, és Péchy is egyre elégedetlenebb volt, mert véleményét nagyon sok esetben még személyi kérdésekben sem kérték ki. Úgy tűnik, az erdélyi magyar politikusok többsége sem látta többé szükségesnek a hivatal fenntartását. Lónyay miniszterelnököt is e tekintetben informálták erdélyi látogatása kapcsán.

Ennek ellenére 1871-ben a tárgyaló ügyek még tetemes mennyiséget tettek ki, miközben a személyzet folytonosan apadt. A Királyi Biztosság a következő ügykörökben volt illetékes:

I. az uralkodó számára véleményezett iskolai és egyházi segélykérvények, sajtóügyei és más bizalmas levelezés, kitüntetések;

II. „állam- és egészségrendőri, csendőrségi, consulatusi, a közigazgatás különböző ügyeiben közvetítések, felsőbb rendeletek fogantatva vétele, egyes tárgyalásoknak adatokkai felszerelése” vagy véleményezése, a Királyi Biztosság személyi és költségvetési ügyei, a Gubernium épületének gondozása, az erdélyi nemzeti színház választmányának újjáalakítása, ennek számadása, „politikai mozzanatok észlelése, sajtóvállalatok, szervezési

³⁹⁹ Nagy Eleket a földtehermentesítési alapigazgatóság vezetőjének is javasolta Péchy, ezt azonban utólag kihúzta.

kérdésekben, például a királyföldi hatóságok és a köz és határszéli rendszet új rendezése iránti véleményes nyilatkozatok”, útlevelek, színi és más előadási engedélyek, „idegen államalattvalók iránti puhatolózások” – ez főképp a pesti olasz konzulátus megkeresése nyomán –, osztrák–magyar állampolgárok jogvédelme érdekében közvetítés főképp Romániában, orvosi személyzet nyilvántartása, gyógyfürdők kezelésének ellenőrzése, járványok elfojtása iránti intézkedés, kórházi költségek, országos levéltár;

III. államadók körüli segédkezés, nyilvános pénzalapokról kimutatás;

IV. köz- és vallási alapok költségvetési ügyei (főleg a balázsfalvi érsekiséget illetően), alapítványi és tanulmányi ösztöndíjak, a volt határőrezredek alapjai felosztására vonatkozó rendeletek foganatosítása;

V. a fennállott úrbéri bíróságok személyi és gazdasági ügyei, telek-önnyvezés, ítéltáblai, közügyigazgatósági és törvényszéki megkeresések elintézése, peres ügyek sürgetésére beadványok, börtön- és fogolyügyekben közvetítés, törvényszékek szervezése, személyi ügyek, községbeosztás, hivatali helyiségek biztosítása stb.;

VI. utak, hidak helyreállítása, középítkezésekről mérnöki hivatallal levezetés stb.;

VII. vesztegintézetek személyi, gazdasági és szervezési ügyei, állategészségi és határszéli rendőrség, postánál alkalmazást kérők iránti információk, pénzintézetek ügyeiben közvetítés;

VIII. sorozás, katonamentesítés, elbocsátás, kórházak, katonai ösztöndíjak, térképezés, a honvédségnél alkalmazást, segélyt vagy nyugdíjat kérők ügyei.⁴⁰⁰

Ha csökkent is tehát a hatáskör, még így is rengeteg szerteágazó ügyben kellett eljárni. Ehhez képest Péchy megjegyezte, hogy a „Királyi Biztosság” „közbenjárását és segélyét nem csekély számú egyes személyek szokták folyvást igénybe venni, úgy hogy a személyes érintkezés és feleknek szóval és írásbani útbaigazítása a hivatali óráknak nem csekély részét emésztí fel”.⁴⁰¹ A belügyminisztériumnak készített kimutatásból kiderül, hogy a hivatal különböző osztályain 1871-ben 14 121 ügydarabot, illetve beadványt láttak el, ehhez járult még 8071 külföldre szóló útlevél kiállítása.⁴⁰²

Az egyre apadó személyzet az ügymenetben is gondokat okozott, mivel 1869 után a megüresedő állásokat a belügyminiszter általában nem engedte betölteni. 1872 májusában Péchy kénytelen volt a hadügyminisz-

⁴⁰⁰ Uo.

⁴⁰¹ Uo.

⁴⁰² MOL F 270, 1872/21. Minisztériumok szerint a következő megoszlást kapjuk: kabinett iroda 38, belügyminisztérium 6919, pénzügyminisztérium 67, kultuszminisztérium 573, igazságügy-minisztérium 1018, közmunka és közlekedési minisztérium 183, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium 999, honvédelmi minisztérium 4324.

tériumhoz fordulni, mivel 1871 február óta a kolozsvári honvédelmi osztálynak nem volt vezetője. Kérte, hogy ha csak rövid ideig is működik még az osztály, vezetését bízzák Nemes Péter titkárra, aki eddig vitte az ügyeket. Ha viszont a „Királyi Biztosság” feloszlásáig még Kolozsváron marad, elengedhetetlenül szükséges a minisztérium kebeléből egy felsőbb hivatalnoknak Kolozsvárra való kirendelése, mivel nem győzik a munkát.⁴⁰³ Ebből viszont az is kiderül, hogy 1872 májusában még nem volt világos, hogy a hivatal mikor szűnik meg ténylegesen. Május elején a belügyminiszter még arról írt, hogy a „Királyi Biztosság” az év végéig fog működni, az alapigazgatóság pedig, bár 1873. január elsejével egyesül a magyarországgal, egy ideig még Kolozsvárt maradhat.⁴⁰⁴ Mivel sok hivatalnokot nem sikerült elhelyezni, a „Királyi Biztosság” feloszlásakor, szeptember elejétől aztán ezek – részint saját kérésük folytán, részint hivatalból – „szabályszerű eljárás” alá estek.⁴⁰⁵

A királyi biztos legfőbb feladata erdélyi tartózkodása utolsó évében a választások lebonyolítása volt, az iratanyag jelentős része is erre vonatkozik. Tulajdonképpen 1872 nyarán Péchy Manó még megvárta a választások nagy részének lezajlását, majd július 24-től 6 heti szabadságot kért, de többé már nem tért vissza Kolozsvárra. A felszámolás tényleges lebonyolítása – helyettesének, Nagy Elek miniszteri tanácsosnak súlyos betegsége miatt – Gebbel osztálytanácsosra maradt.⁴⁰⁶

A miniszterelnök 1872. július 15-én kezdeményezte a királyi biztos felmentését és az intézmény megszüntetését: „a legfontosabb kérdések megoldást nyervén”, az amúgy is ideiglenes hivatal felszámolandó. Tétélesen fel is sorolták ezeket a „legfontosabb kérdéseket”:

„A két ország törvényhatóságilag és kormányzatilag egyesítve van.

Erdélyben a bíróságok és törvényhatóságok szervezése keresztül vett, s ez utóbbiak működésüket a budapesti kormánnyal közvetlen érintkezésben teljesítik.

A Királyföldnek még hátralevő szervezése nehézségekre nem fog okot szolgáltatni.

A politikai, vallási és nemzetiségi súrlódások élüket vesztették.

⁴⁰³ Uo. 1872/542

⁴⁰⁴ Tóth Vilmos belügyminiszter 13 671. sz. leirata, 1872. máj. 5. Uo. 1872/527.

⁴⁰⁵ Ezek a következők voltak: Nagy Elek miniszteri tanácsos, Gebbel Károly osztálytanácsos, Vajda László titkár, Olasz Károly fogalmazó és tiszteletbeli titkár, Kozma László segédhivatali aligazgató, Teslák György segédhivatali aligazgató, Varga Antal írnok. Harsányi Józsefet, Péchy Manó személyi titkárát pedig szolgálatátételre berendelték a belügyminisztériumba. Uo. 1872/1178.

⁴⁰⁶ MOL F 270, 1872/979.

A földtehermentesítési ügy szorgos munkálkodás folytán annyira haladt, hogy a földtehermentesítési igazgatóság még az év folyamán Budapestre felrendelhető.”⁴⁰⁷

Erdély egyesítését a kormányzat tehát befejezettnek tekintette. Péchy szeptember végéig még hivatalban maradt, utána megbízatása megszűnt. Fölösleges is talán hangsúlyozni, hogy a politikai és különösen a „nemzetiségi sűrűlódások” korántsem veszítették élüket, és még sok fejtörést okoztak a későbbi kormányoknak.

A továbbiakban a tényleges felszámolás maradt hátra. 1872. szeptember 20-áig minden tevékenységet be kellett szüntetni. Péchy szeptember elején Pestről utasította Gebbelt, intézkedjék, hogy a hivatal „tényleges működése ugyanakkor véget érjen”.⁴⁰⁸ Egy újabb leiratban „hivatalos működésem megszűnése alkalmából” elismerése jeléül jutalmi és segélyösszegeket engedélyezett: a hivatalnokok és szolgák között 20 és 100 forint közötti összegeket osztottak szét.⁴⁰⁹ Szeptember közepén Péchy levélben vett búcsút a Királyi Biztosság hivatalnokaitól, és gondoskodott arról is, hogy a hivatal feloszlataásáról értesítsék a törvényhatóságokat, a konzulátusokat, a veszteglő intézeteket, a mérnöki hivatalokat stb.⁴¹⁰ A búcsúlevelében különösen Hajós János, az alapigazgatóság vezetője és Gebbel Károly – aki Nagy Eleket helyettesítette annak betegsége következtében – tevékenysége kapott külön méltatást. Péchy búcsúlevelében kitért feladata bonyolultságára és nehézségére, de – mint írta – hivatalától „azon boldogító érzetben” vált meg, „hogy lelkiismeretes hűséggel igyekeztem teljesíteni mindazon kötelemeket, melyeket a törvények tisztelete, alkotmányunk szilárdítása, az erdélyi részek jól felfogott érdeke és az uniónak a különböző vallások és nemzetiségek méltányos érdekének előmozdításával egybekötött tényleges valósítása tőlem követelt”.⁴¹¹

A királyi biztosi hivatal tényleges működése mégsem ért véget szeptember 20-ával, Gebbel ugyanis jelezte, hogy a „belső hivatalos ügyvitelből kibontakozással járó és okvetlen 20-ka után is előfordulandó levelezések számára az elnöki jegyzőkönyvet még e hó 30-káig vezethetőnek és vezetendőnek tartom”, úgyszintén a személyzetnek is szeptember végéig még szolgálatban kell maradnia, sőt némelyekre a rendelkezési állományból még októberben is szükség lesz.⁴¹²

⁴⁰⁷ MOL K 150, 1872-I-1.

⁴⁰⁸ MOL F 270, 1872/1185.

⁴⁰⁹ Uo. 1872/1192.

⁴¹⁰ Uo. 1872/1197, 1200.

⁴¹¹ Uo. 1872/1200.

⁴¹² Uo. 1872/1203.

Mivel a Főkörmányszék épületét átadták az 1872-ben megnyíló kolozsvári tudományegyetem számára, szükséges volt ennek mielőbbi kiürítése. Hosszú levelezés folyt a belügy- és kultuszminisztériummal, mi legyen a bútorzat, képek, tükrök, ingaórák (ez utóbbiak mint „fényűzési bútorok” szerepeltek), könyvek, felgyúlt sajtótermékek stb. sorsa. A Királyi Biztossághoz ugyanis egy régebbi rendelet értelmében minden sajtótermékből köteles példányt küldtek fel. Mint egy jelentésből kiderül, a gyűjteményt helyszűke miatt nem tudták megőrizni a maga teljességében, de – mint írták – amúgy is az Akadémián és az Erdélyi Múzeum-Egyesületnél a köteles példányok meglesznek.⁴¹³ A Királyi Biztosság elnöki irodájában pedig „több évek folyama alatt egy kis könyvtár gyűlt”, amelyek főleg a hivatali munkát segítették elő, ezek végül is a levéltárba kerültek.⁴¹⁴ A bútorok egy részét felszállították Budára, más részét átadták az egyetemnek, a többit elárverezték; az olajfestmények többségét az Erdélyi Múzeum-Egyesület kapta. Az épület átadásával Gebbel javaslatára, aki nem akart tovább Kolozsváron maradni, Lugosi József miniszteri titkárt bízta meg.⁴¹⁵ Néhány alsóbbbrangú hivatalnokot és szolgát az egyetemnél alkalmaztak.

Szeptember második felében már a költözködés zajlott. Különösen az iratok költöztetése igényelt nagy figyelmet. Gebbel ebből az alkalomból jelezte, hogy a határszéli hivatalok arra voltak utasítva, hogy „nevezetesebb politikai jelenségek és észleletekről” jelentést küldjenek, úgyszintén jelenteni kellett időnként a csendőrségnek is a nevezetesebb eseményeket. Ha nem igényeltek külön intézkedést, akkor a jelentéseket iktatószám nélkül az elnöki irodába gyűjtötték össze. Gebbel most ezeket négy csomóban felküldte a belügyminisztériumba, mivel „(e)zen jelentések az erdélyi közbiztonsági és államrendészeti állapotokra némi világot vetvén és egyéb közigazgatási statisztikai adatokat is tartalmazván”, érdekesek lehetnek.⁴¹⁶ Szeptember végén Gebbel jelezte Péchynek, hogy „az elnöki titkári íróasztal fiókjában zár alatt őrzött elnöki magányelőzményeket, valamint az ugyanottan eltett bizalmasabb természetű királyi biztosi elnöki előiratokat 1867-től 1872-ig terjedőleg egy ládába pakolva” postára adta Péchy címére.⁴¹⁷ Itt tulajdonképpen a Királyi Biztosság ún. „reservált” iratairól volt szó, amelyet Péchy személyesen kívánt átadni a belügyminisztériumban. Szintén ekkor kerültek át a levéltárba Crenneville volt kormányzéri elnök reservált iratai az 1862–1867 közti időszakból, amelyek addig az elnöki iro-

⁴¹³ Uo. 1872/1160.

⁴¹⁴ Uo. 1872/1162, 1219.

⁴¹⁵ Uo. 1872/1243.

⁴¹⁶ Uo. 1872/1153.

⁴¹⁷ Uo. 1872/1238.

dában voltak.⁴¹⁸ A Királyi Biztosság utolsó irata is az irattár Budára való felküldésére vonatkozik.⁴¹⁹

Bár a Királyi Biztosságot felszámolták, de két alhivatala továbbra is fennmaradt: az erdélyi földtehermentesítési alapigazgatóság és a levéltár; mindkettőt Budára költöztették az iratanyaggal és a személyzettel együtt. Az alapigazgatóság 1873. január 1-től mint a magyarországi hasonló hivatal egyik osztálya működött tovább, de Hajós János, az erdélyi alapigazgatóság vezetője egy felterjesztésben szükségesnek tartotta, hogy az egyesülés után még legalább négy hónapig, azaz májusig Kolozsváron maradjanak. Kérését Péchy is támogatta. Hajós kifejtette, hogy még így is tetemes munka marad azutánra: a székelyföldi törvényszéki kiutalások, de a megyékből is van maradvány, valamint az ún. vegyes szolgálmányok kérdése. Az előterjesztésben felhívták a figyelmet annak szükségességére is, hogy az erdélyi kárpótlási ügyekhez értő szakembereket meg kell tartani, „különben újoncok, tapasztalatlanok és avatatlanok kezébe kerülne e fontos ügy, ami sem az országnak, sem a volt földesuraknak nem válnék előnyére”.⁴²⁰ Javasolták a hivatalnokok bérének emelését is, mivel az addigi fizetések igen csekélyek és aránytalanok, „az alkotmányos élet fejleményei s az államhivatalnokok javadalmazásának közbejött új berendezése már rég túlszárnyaltak” ezen. Végül az alapigazgatóságot október elsejével mégis felrendelték Budára. A személyzet nagy részét átvették, igaz, csak „ideiglenes” megjelöléssel, egy részét nyugdíjazták, néhány személyre meg nem tartottak igényt. A főelőadó Budán is Hajós János osztálytanácsos maradt.⁴²¹ A napidíjasok sorsukra maradtak, a nyomdát a nyomdászokkal együtt és néhány hivatali szolgát azonban szintén felrendeltek Budára.⁴²²

A Királyi Biztosság megszüntetésével a kormányzat tehát Erdély integrációját befejezettnek tekintette. A továbbiakban igyekeztek a magyarországiak mintájára kezelni az erdélyi törvényhatóságokat is, de egyes sajátosságok még az 1876. évi közigazgatási reformig fennmaradtak. Az igazságszolgáltatás egységesítése még inkább elhúzódó folyamat volt, az úrbéri ügyekre nézve pedig ez nem is volt lehetséges. A legproblematisabb azonban Erdély különböző nemzetiségeinek a magyar állam kereteibe való integrálódása volt.

⁴¹⁸ Uo. 1872/1257.

⁴¹⁹ Uo. 1872/1290.

⁴²⁰ Uo. 1872/564.

⁴²¹ Uo. 1872/1196.

⁴²² Uo. 1872/1232.

4. „ERDÉLYNEK MAGYARHONI LÁBRA ÁLLÍTÁSA”. A KÖZIGAZGATÁS ÁTALAKÍTÁSA

A szuverenitás fogalma az újkor hajnalán átalakult: mára már közhelynek számít, hogy a dinasztikus államok esetében a kora újkorban a szuverenitás mást jelentett, mint a modern államokra vonatkozóan, másképp viszonyultak a térhez, illetve saját heterogén lakosságukhoz is. A 18. század közepétől-végétől azonban a kialakuló modern államok új problémákkal szembesültek. Az államok nacionalizálódtak, a nemzetek átpolitizálódtak. Franciaország nyomán az európai államok a fokozatos központosító politika révén a „nemzeti” terület fogalmát politikai jelentéssel ruházták fel.¹ Az államhatárok megszilárdultak; az állam szuverenitásra tartott igényt, saját területén belül a hatalomgyakorlás monopóliumát birtokolta. A modern állam egyik jellemzőjének éppen azt szokták tartani, hogy ura területének, ez azonban – ahogy Max Weber is leírta – feltételezi az ellenőrzés központosítását.² Ezáltal fel is számolja a korábbi helyi hatóságok autonómiájának jelentős részét. A heterogenitás nehezíti a standard közigazgatás bevezetését; a homogenizációs törekvéseket vízváltóként tekintik az államok történetében, a modern nemzetállamok egységesítő törekvése viszont ellenállást válthat ki az érintett kisebbségek részéről.³

A közigazgatás átalakítása, a területszervezés mindig egyben politikai kérdés is. Így van ez a nemzetileg, nyelvileg viszonylag homogén országokban is; ahol viszont a területrendezésnek nemzetiségi vonatkozásai is vannak, ott a politikai elképzelések nagyobb súllyal esnek a latba, az erről folyó vita óhatatlanul átpolitizálódik, és gyakran a különböző nemzetisé-

¹ John Breuilly: Állam és nacionalizmus. In: Kántor (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. 140.

² Ennek kialakulásáról: Max Weber: *Soziologie der Herrschaft. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Verstehenden Soziologie*. Frankfurt am Main, 2008. 1034–1063. (első kiadás: Tübingen, 1921/22)

³ Ugo M. Amoretti–Nancy Bermeo (ed.): *Federalism and Territorial Cleavages*. Baltimore–London, 2004. 4.

gek közti viták és konfliktusok oka, illetve gerjesztője lesz. A következőkben a közigazgatás és igazságszolgáltatás átalakítására tett kísérletekről, illetve az ehhez kapcsolódó vitákról lesz szó, külön tárgyalva a Királyföld kérdését mint a folyamat, illetve a róla szóló diskurzus egyik szemléletes példáját. A közigazgatás kapcsán kitérek a közigazgatási elit kérdésére is, a főtisztviselti kar folytonosságát, társadalmi hátterét, kapcsolathálóját, illetve helyi kötődését vizsgálva.

4.1. A közigazgatás és igazságszolgáltatás átszervezése

A kiegyezés után – mint láttuk – Erdély integrációja kapcsán számos probléma merült fel, ezek közül elvi jelentőségű, hogy a központosított nemzetállam ideálját nem igazán lehetett összeegyeztetni az erdélyi autonómiák rendszerével. A régi rendszer mindenképpen elavult volt, a rendi társadalom felszámolásával együtt anakronisztikussá vált, és a gyakorlati közigazgatást is igen megnehezítette. Volt olyan vármegyéje Erdélynek – Felső-Fehér –, amely több mint egy tucat darabra tagolódva és szétszórva ékelődött be más törvényhatóságok közé. A szászok rendi kiváltságaiak bástyája mögé vonultak vissza, körömszakadtáig ragaszkodva a szász egyetem autonómiájához. A kormány és a magyar politikai elit úgy érez(het)te, hogy a modernizációt képviseli, amikor a középkori eredetű autonómiák tarka szövevénye helyett egységes közigazgatás mellett kardoskodott.

A közigazgatás átszervezése és a központosítás kérdésében megoszlottak a vélemények. Nemcsak a szászok ragaszkodtak a régi állapotokhoz, hanem az erdélyi magyar elit egy része is. Megmutatkozott ez például az új törvényszékek felállításakor. A körzeteket a helyi elitek nyomására sokszor a célszerűség figyelmen kívül hagyásával a régi közigazgatási beosztásra való tekintettel alakították ki. Magának a királyi biztosnak az volt a véleménye: „Erdélyre nézve egy olyan centralisált közigazgatás, mely az erdélyi nép geniusát, tradícióját és sajátos viszonyait számításba nem veszi, meglegedésre nem fog vezetni”, ezért „Erdély jól felfogott érdekében” és „magának az unio consolidatiójának érdekében” az lenne a helyes, hogy „a centralisatio és a közigazgatási unificatio csak annyiban terjesztessék ki Erdélyre, amennyiben azt a törvényhozás és kormányzás egységének, szóval az unio consolidatiójának biztosítása szükségessé és kívánatossá teszi”.⁴ Péchy álláspontját azonban végül is nem fogadta el a kormány, és egyre inkább a centralizáció és homogenizáció szempontjai érvényesültek.

⁴ Péchy Manó felterjesztése Lónyay Menyhért miniszterelnökhöz, 1871. nov. 30. MOL, K 26, 1871-IX-1817.

Az erdélyi törvényhatóságok 1867 előtt

A vármegyéknek igen fontos szerep jutott a magyar történelemben, bár amint az utóbbi évek történetírása kimutatta, a rendi jogok „védőbástyájának” szerepét nagyobb mértékben igazából csak a 18. század végétől töltötték be, és ezt vetítették aztán vissza a korábbi korszakokra is. A reformkori vármegye igen széles jogkörrel rendelkezett, bár ez Erdélyben szűkebb volt, mint Magyarországon. Itt is érvényes volt azonban jogalkotói jogköre. A vármegyék részt vettek a törvényalkotásban is, hiszen közgyűléseik választották és látták el utasításokkal az országgyűlési követeket. A követek kötelesek voltak beszámolni tevékenységükről, és a vármegye közgyűlése visszahívhatta őket.⁵ A vármegyék voltak a törvények és rendeletek végrehajtói, de elvben megtagadhatták a törvénybe ütköző vagy célszerűtlennek tartott rendeletek végrehajtását. Statútumalkotási joguk, adóügyi és igazságszolgáltatási jogkörük is volt, hiszen a közigazgatás és igazságszolgáltatás ekkor még összefonódott.⁶

A vármegyékhez hasonló volt a székely székek szerkezete és hatásköre, bár az idők folyamán mindkettő alapvető változásokon esett át. Az 1791:XII. törvénycikk visszaállította a Székelyföldön is a II. József előtti állapotokat, kimondva, hogy „a vármegyék, székely székek és azok kebelében létező vidékek és ezek hatóságai meg közönségei mind a szokott gyűlések megtartása, mind a közigazgatás és a tisztek választása és házi pénztáraik meg más közügyek tárgyalása tekintetében az ő törvényes hatáskörükben és az oklevélnek megfelelő állapotukban megtartandók”.⁷ A székek voltak a törvények és a Főkormányzók rendelteinek végrehajtói, megválasztották és ellátták utasítással az országgyűlési követeket, jogszabályokat alkottak, úgyszintén a közigazgatás mellett bírósági feladatokat is elláttak. Talán az egyetlen lényeges különbség az erdélyi megyék és székely székek között az volt, hogy a székekben a tisztviselőket szabadon, a főtsiszt ajánlása nélkül választották. Amúgy a főtisztok esetében a szavazattöbbséget nyert három alkalmas személy nevét (a bevett vallások közül) a Főkormányzók útján felterjesztették az uralkodó elé, és az uralkodó közülük nevezte ki a főispánokat, illetve főkirálybírákat.⁸ Egy másik sajátosságot jelentett 1848 előtt annak eldöntése, hogy kik vehetnek részt a széki közgyűlésen. A székely szabadság elmélete és gyakorlata között ugyanis

⁵ Az erdélyi országgyűlés csak egykamarás volt, ráadásul az uralkodó regalisták kinevezésével befolyásolhatta munkálatait, így a diéta kisebb hatékonysággal tudta képviselni a rendi érdekeket, mint Magyarországon, és a reformkezdeményezések is jóval szerényebbek voltak.

⁶ Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények.* Budapest, 1995. 8–9.

⁷ Idézi Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet.* Marosvásárhely, 2002. 169.

⁸ Uo. 170–172.

nagy hézag tátongott, és a reformkor egyik fő követelése a katonarendű és más szabad székelyek részvételi joga volt a közgyűléseken.⁹

Magyarországon már a reformkorban szóba került a közigazgatás reformja, és különböző javaslatokat is kidolgoztak erre nézve. Erdélyben a reformkezdeményezések jóval kisebb teret kaptak. A közigazgatási átalakítás szükségessége azonban már 1848 előtt is többször felmerült, de a rendezés legfőbb akadálya mindannyiszor a három nemzet rendszere volt. A II. József-féle új közigazgatási beosztást, amely erre – tudatosan – nem volt tekintettel, az uralkodó halálakor eltörölték, azonban hamarosan az erdélyi országgyűléseken (így például az 1791–1792. évin) is felvetődött egy célszerűbb beosztás terve, de – akárcsak majd 1811-ben – az országos bizottság munkálatai megrekedtek a javaslatok szintjén.

Az 1811. évi országgyűlésen elfogadott törvényjavaslat az erdélyi alkotmány alapját mindenképpen sértetlenül kívánta hagyni, ezért a rendezés elveként leszögezte, hogy „a magyar és szász földön fekvő helységek különböző természetök miatt egybe nem olvaszthatók”.¹⁰ Az 1840-es években azonban komolyabban fogtak a kérdés megoldásához. Az erdélyi közigazgatási beosztás célszerűtlenségét mindenki belátta, a megoldást azonban Erdély politikai *natiók* szerinti felosztása nehezítette. Erdély törvényhatóságainak kiterjedése nagyon egyenetlen volt: egyes nagyobb vármegyék mellett eltörpült a szász székek többsége vagy a székelyek közül Aranyosszék. Ehhez járult több törvényhatóság formájának aránytalansága, például Kolozs és Torda megyék hosszú keskeny sávban szeltek át nyugatról keletre az egész fejedelemséget, míg Felső-Fehér vármegye több tucat darabja – mint említettük – más törvényhatóságok közé ékelődött be. A megye 1848 előtti közigazgatására a következőképpen emlékeztek vissza: mivel mindenki máshol lakott, gyakran megtörtént, hogy senki sem volt a székhelyen, a főbíró egyedül intézte a megye ügyeit. „Némelykor tartottak az egyik alispán elnöklete alatt tisztii üléseket Előpatakon, ahol néhány táblabíró fürdőn volt, vagy Hídvégen, amikor a brassai vásárra a felső kerületben lakó táblabírák összegyűlekeztek; különben az egész megye enclávékból állott, melyek mindenütt idegen törvényhatóságok területét érintették.”¹¹

Az 1841–1843. évi országgyűlés ún. *systematica deputatiót*, azaz rendszeres bizottságot rendelt ki, amely kidolgozott egy tervezetet „Erdély területének célszerűbb politicalai felosztásáról”. A javaslat az 1847. évi országgyűlésre készült el, igaz, a kezdeményezésnek ezúttal sem lett gyakorlati következménye.¹² Tanulságos azonban röviden ismertetni az ekkor

⁹ Uo. 173–177.

¹⁰ MOL F 290 Erdély közigazgatási területi beosztása.

¹¹ Bisztray: i. m. 206.

¹² Kővári László: *Erdély történelme*. VI. *A gubernatorok kora*. Pesten, 1866. 230–231.

megfogalmazott javaslatokat, mivel ezekre a kiegészítés utáni reformelképzelésekben is hivatkoztak. Az indoklásban Teleki József gubernátor az „idomtalanossággal” érvelt, mert szerinte „bármely bölcs intézkedések is tétessenek a reformok mezején, ezek, míg a közigazgatás rendbe nem hozatik, sikeresen életbe nem léphetnek”.¹³ A javasolt főbb változtatások a következők lettek volna: Torda, Kolozs és Doboka megyék keleti feléből egy önálló törvényhatóságot létrehozni Szászrégen központtal, Doboka megye többi részét pedig Belső-Szolnok és Kolozs vármegye között osztani fel. Úgyszintén felosztották volna Felső-Fehér vármegyét. Ennek egyes részeit Háromszékbe akarták beolvasztani, amely Bardóc fiúszék bekebelezése után két részre oszlott volna: Alsó- és Felső-Háromszékre.¹⁴ A bizottmány a több darabra tagolt Felső-Fehér vármegye felosztásának kapcsán mondta ki: „Hogy ezen megyének illető részei szász székekhez ragasztassanak, azt sem kivihetőnek, sem a mostani körülményeket tekintve célarányosnak nem tartja, mivel a magyar és szász földnek természete annyira különbözik egymástól, hogy a kettőt bár egyes pontjaira nézve is egybeolvasztani lehetetlen.”¹⁵ Ezzel szemben a megye egyes területeinek a Székelyföldre való csatolásában „semmi veszteség nincsen, mivel a magyar és székely föld természete... inkább megegyező és érdekeik is egyformák lévén”, ez esetben az országgyűlési képviselő is megoldható. A „föld természete” itt nyilvánvalóan a területhez kapcsolódó kiváltságokat jelentette.

Végül is 1848 hozta az első jelentősebb változást e téren. Az 1848.I. erdélyi tc. 3. szakasza kimondta ugyan, hogy „Erdélyben a közigazgatás és igazságszolgáltatás folyama és személyzeti szerkezete a közelebbi közös hongyulás általi elrendezésig jelen helyzetében marad”¹⁶, ennek ellenére néhány jelentősebb változásra sor került, már csak az úrbériség eltörlése és a törvény előtti egyenlőség kimondása révén is. Így a székely székek esetében ez azt is jelentette, hogy a határőrök a székely önkormányzat teljes jogú tagjai lettek. A közgyűlési képviselői alapon szerveződött, és megmaradt a szabad előjáró-választás joga. Erdélyben is átvették magyarországi mintára a képviselői bizottmányokat és a középponti választmányokat, ezek szervezésére azonban nem mindenhol került sor. Érdekes Udvarhelyszék 1848. június 27–28-án tartott közgyűlése, amelyen a főkirálybíró kinevezésének jogát felajánlották a kormánynak, mintegy „példát statuálva”, mivel – úgymond – belátják, hogy a miniszteri felelősség nem fér össze

¹³ Idézi Pál-Antal: i. m. 187.

¹⁴ Uo. 186–187.

¹⁵ Az 1841/3-dik évi országgyűlésen alkotott törvénycikknél fogva kirendelt országos rendszeres bizottmány munkálata Erdély területének célszerűbb politikai felosztásáról. MOL F 290 Erdély közigazgatási területi beosztása.

¹⁶ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár 1000–1895. III. 1540–1848. évi erdélyi törvények.* Budapest, 1900. 668.

a főtisztek választásával, azonban a többi hivatalnokot ezután is maguk kívánják kijelölés és felsőbb megerősítés nélkül alkalmazni.¹⁷ A marosszéki választások során szintén követték az udvarhelyszéki példát és lemondtak a főkirálybíró szabad választásáról. Sok volt azonban még az átmeneti bizonytalanság mind a különböző szervek megnevezésében, mind hatáskörében, mind összetételében. Udvarhelyszéken például a közgyűlés helyét népgyűlés vette át; a települések küldötteinek hetente kétszer kellett volna összeülniük tanácskozássra és a „tárgyak eligazítására”.¹⁸ 1849-ben a rendkívüli állapotokra való tekintettel kormánybiztosokat neveztek ki a törvényhatóságok élére, és megszervezték a katonai közigazgatást.¹⁹

Az 1849–1867 közti időszakot – mint már láttuk – Erdélyben is abszolutista törekvések jellemezték. A cél a lehetőleg „homogenizált” tartomány betagolása volt az összmonarchiába. Bár 1848 fontos fordulóponthoz vezetett, a kiváltságok megszűnése nem jelentette a probléma megoldását. A legnagyobb gondot az okozta, hogy a románokat is be kellett illeszteni valahogyan a sajátos erdélyi rendszerbe. Köztudomású, hogy az erdélyi román értelmiség egyik fő követelése a 18. század vége óta a románok elismerése Erdély negyedik rendi nemzeteként. A leverett forradalom után ezt területi követeléssel is összekapcsolták, és kérték a Székelyföld és Szászföld mintájára egy „Románföld” létrehozását, illetve a Monarchia összes románjainak egyesítését külön közigazgatási egységbe. A szászok ugyanekkor a Királyföldet ki akarták ragadni a három nemzet rendszeréből és egy közvetlenül Béctől függő koronatarományként alakították volna át. Bécsben azonban sem ekkor, sem később nem hagyták jóvá ezeket a terveket.

Ferenc József 1848. december 21-i kiáltványa egyelőre érvényben hagyta a Királyföld régi közigazgatási beosztását és részben autonómiáját is. A szász egyetem különböző reformterveket dolgozott ki, ehelyett azonban 1852-ben a szász autonómiát is felszámolták. A szász egyetemnek megszűnt az igazságszolgáltatási szerepköre, a fellebbviteli fórum az újonnan létrehozott erdélyi főtörvényszék lett. A széki és városi közigazgatást átszervezték, állami hivatalok váltották fel az önkormányzatok intézményeit, ahol részben idegen hivatalnokok szolgáltak, és – talán legfájdalmasabb csapásként – a hagyományos széki beosztás helyett itt is körzeteket és alkörzeteket hoztak létre.

Miután a neoabszolútizmus idején Erdélyben is felszámolták a hagyományos közigazgatási rendszert, folytonos kísérletezés közepette az új beosztást is átalakították. Erdélyt 1851-ben öt kerületre (Kreis) osztották Nagyszeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Dés és Marosvásárhely székhelyűen.

¹⁷ Zepezsaner Jenő: *Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez*. Székelyudvarhely, 1999. 22.

¹⁸ Pál-Antal: i. m. 194–196.

¹⁹ Uo. 199–201.

hellyel. A 36 körzet (Bezirk) felosztásánál az egyik fő szempont a nemzetiségek semlegesítése volt, bár a szászoknak annyiban kedveztek, hogy Beszterce vidékét Szebenhez csatolták, és a szebeni kerület főnöke a szász ispáni címet viselte.²⁰ 1854 júniusában ismét átszervezték a közigazgatást. A 6 helyett 10 kerületet hoztak létre, ezek 72 járásra oszlottak; a járasok központjában járásbíróságok, a kerületekében törvényszékek működtek. Ez azt jelentette, hogy egyrészt szétválasztották a közigazgatást az igazságszolgáltatástól, másrészt viszont igyekeztek a szolgáltatásokat helyileg központosítani. Pozitív és negatív intézkedések összefonódtak, de ezek kivitelezési módja még a pozitív intézkedések esetében is elkeseredést szült, és nem pusztán csak a magyarok körében. Bár a Királyföld nagy része egy közigazgatási egység keretében maradt, tehát a szászokat érintette a legkevésbé hátrányosan az új beosztás, ennek ellenére, ha nyíltan nem is adtak hangot ellenérzéseiknek, maguk közt jól látták ennek veszélyeit. Az egyik vezető politikusuk, Joseph Bedeus von Scharberg egyenesen úgy vélekedett, hogy ha a kormánynak a szászok megsemmisítése lett volna a célja, akkor sem választhatott volna jobb eszközt.²¹ Ugyanezt a kiábrándulást tükrözi Georg Daniel Teutsch, a későbbi püspök véleménye is, aki szerint a bécsi kormány szálnalmas és öngyilkos politikát folytat, amikor a szászok érdekeit lábbal tapossa.²²

Az Októberi Diploma kiadása után – amely ismét visszaállította a Habsburg-monarchiát alkotó egyes országok és tartományok belső öngazgatását – szükségessé vált a régi törvényhatóságok újjászervezése; erre következő évben került sor. A törvényhatóságok száma Erdélyben az 1848 előtti állapotokhoz képest gyarapodott, a románok kérésére ugyanis a felosztott 2. román határőrezred területéből megszervezték Naszód vidékét. 1860 végén ismét felmerült egy román terület kialakításának kérdése is. Az ügyet a minisztertanács is tárgyalta. A magyarok az 1847-es állapot visszaállítását javasolták, ezzel azonban sem Schmerling, sem az osztrák miniszterek többsége nem értett egyet, mert szerintük egyrészt a közigazgatás anarchiájához vezetne, másrészt pedig hátrányos helyzetbe hozná a románokat, akiknek érzékenységet a román fejedelemségekben uralkodó veszélyes hangulat miatt is kímélni kell. Egy „román föld” kialakítását azonban szintén elvetették, azzal az indokkal, hogy a románok sehol sem

²⁰ Berzeviczy: i. m. I. 218.

²¹ Bedeus írta: „Wenn man offenbar die Absicht gehabt hätte, uns zu Grunde zu richten, so hätte man es nicht besser machen können, als man es wirklich gemacht hatte. Doch dass dies die Absicht der Regierung gewesen wäre, glaube ich nicht, denn was hätte sie auch für Ursachen haben können unser armes, treues Völkchen zu vernichten? – Sollte man aber vielleicht die Absicht gehabt haben, durch unsere Zersplitterung und Verstreung durch’s ganze Land die Bevölkerung zu germanisieren, so war dies ein eitles Bestreben!” Friedenfels: i. m. Zweiter Teil. 1848–1858. 245.

²² Gündisch: i. m. 139.

képeznek nagyobb összefüggő homogén egységet. 1862-ben a szász egyetem egy tervezetet nyújtott be az osztrák minisztertanácshoz, amelyben a nemzeti egyenjogúság gyakorlatba ültetésével is foglalkoztak, és ismét felvetették a külön terület gondolatát a románok számára. A minisztertanács azonban ezúttal is elutasító választ adott.²³ A döntő szót Ferenc József mondta ki, aki szerint az egyéni jogok fogják megoldani a román kérdést, nem pedig a külön terület. Egy későbbi cikkében Kőváry László a következőképpen magyarázta a három nemzet lényegét és ebből adódóan a román követelések nehézségét: „Erdély régi három »natioja« nem nyelvi nemzetet jelentett; mit tisztán mutat az, hogy a székely és magyar külön natio volt, s hogy a szászföldi románok azon jogokat élveztek, mit az ottani szászok élveztek. *A nemzet elmélete földterületet feltételezett* [kiemelés tőlem – PJ], s hol van az a hatalom, mely a románoknak oly territoriumot szakasszon ki Erdélyből, milyen van a székelynek, szásznak és magyarnak?”²⁴

A magyarok által bojkottált nagyszebeni tartománygyűlésen 1864-ben ismét kidolgoztak egy törvénytervezetet Erdély „célszerűbb felosztásáról”. Vezérelvül a közigazgatás és igazságszolgáltatás könnyítését mondták ki, valamint „lehetőség szerint a hasonnemű népelemek együvértartozását és csoportozását”.²⁵ A kormányjavaslat több erdélyi megyét megszüntetett volna, de a Királyföld és a Székelyföld egységét megtartotta.²⁶ Az országgyűlési bizottság a Főkormányzék javaslatát nagyjából érintetlenül hagyta, bár a Székelyföldet négy törvényhatóságra osztotta. Ennél érdekesebb viszont témánk szempontjából két különvélemény. A bizottság szász tagjai ugyanis tiltakoztak az ellen, hogy a kormány javaslatával szemben a bizottság román többsége Szászrégent és vidékét nem a Szászföldhöz csa-

²³ ProtÖst. V. Abteilung. Band 4. 8. Mai 1862–31. Oktober 1862. Nr. 269 – 10. und 13. Okt. 1862.

²⁴ Kőváry László: Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak unialjuk? II. *Korunk*, VII. évf. (1867. márc. 29.). 38. sz.

²⁵ MOL F 290.

²⁶ A Főkormányzék 1863. jún. 23-i ülésén fogadták el az első tervezetet, amelyben az 1784. évi beosztást vették alapul. Eszerint Szeben vármegye magába foglalta volna Szeben-, Szászváros-, Szászszebes-, Szerdahely- és Medgyesszéket, valamint Alsó- és Felső-Fehér vármegye egyes részeit. Fogaras vármegye Fogaras vidékét, Újgyház-, Nagysink-, Kóhalom- és Segesvárszéket, valamint Szebenszék és Felső-Fehér vármegye egyes részeit, Háromszék vármegye Háromszékből, Brassó vidékéből és Felső-Fehér vármegye egyes részeiből állott volna. Egy újabb vármegyét képeztek volna Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, valamint Udvarhelyszék. Az új Torda megye Torda vármegye felső kerületéből, Kolozs megye alsó kerületéből, Doboka megye alsó kerületéből és Beszterce vidékéből állt volna. Belső-Szolnokot egyesíteni kívánták Doboka megye felső kerületével. Az új Kolozs megye Kolozs vármegye felső kerületéből, Torda megye alsó kerületéből és Aranyosszékből jött volna létre. Küküllő megyét egyesítették volna Marosszékkal, hozzácsatolva bizonyos medgyes- és segesvárszéki falvakat. Hunyad vármegyét változtatás nélkül, Alsó-Fehér vármegyét pedig apróbb változtatással meghagyták volna. MOL K 150, 1867-VII-5-1908. A tervezet sok ponton emlékeztet az 1876-os reform nyomán létrejött helyzetre, ezt részben a célszerűség, részben az magyarázza, hogy az előtanulmányok során a korábbi tervek is átnézték.

tolta, hanem az újonnan létrehozandó régi megyéhez osztotta be. Mivel történeti jogokkal nem lehetett érvelni, ugyanis Szászrégen korábban sem volt a Királyföld része, ezért az etnikai és kulturális érvek mellett elsősorban az illető vidék kívánságára hivatkoztak: „Ama község legforróbb óhajta emberemlékezet óta a szász nemzet törvényhatósági kapcsolatába leendő felvételére volt irányozva.” Az államról és nemzetről vallott felfogás különbségei is jól láthatók a különvéleményből: javaslatuk ugyanis „az erdélyi szászokkal született, összes múltunkból merített tapasztalás által megerősített és az állam lényege és céljai egyre behatóbb fölismerése által az újabb korban még inkább megszilárdult azon meggyőződésben gyökerezik”, hogy a községek és törvényhatóságok nem lehetnek az állami közigazgatás „gépies eszközei”. Az öngazdálkodáshoz viszont szükséges a kulturális és nyelvi homogenitás, tehát ez nem valósulhat meg egy olyan törvényhatóságban, „melyben nem csak a nyelv különböző, hanem a társadalmi és művelődési viszonyok is”. Ők különben is az iskola és egyház által „a szász nemzet kiegészítő alkatrészei és ezen életkörben évszázadok óta annak szerves tagjai” voltak.²⁷ Ezzel a kultúrnemzeti felfogáson alapuló érveléssel azonban többek között az volt a gond, hogy maga a Királyföld lakóinak többsége is ekkor már régóta román volt.

A másik különvéleményt a bizottság néhány román tagja terjesztette be. Alapvető kifogásuk az volt, hogy bár a rendezésnél fő elvként az igazgatás könnyítését tűzték ki, a bizottság nem igazodott ehhez következetesen, „hanem inkább ragaszkodott és tekintetbe vette a történelmi jogokat, és a hason – homogen – nemzetiségek összecsoportosítását, hanem ezeket is csak a szász és székely nemzetiségek érdekében és kedvezésükre”.²⁸ Csak ezek kaptak „kizárólag szász és székely nemzetiségi törvényhatóság nevezetét”; a törvények ellenére „nem csak a polgári jogok összege, hanem az egész földterülete” az egykori Királyföldnek „szász nemzeti földnek (Szászország, Sachsenland) nevezetvén”, pedig a románok is „minden polgári jogok tulajdonosai lettek anélkül, hogy kényszerülve lennének valamely más nemzetiségbe beolvadni”. „Azon két törvényhatóságnak ilyenmű nemzeti elnevezéséből könnyen oly kapu keletkezhetik, melyen ezen törvényhatóságokba becsúszhatnak mindazon elnyomások, melyeknek a királyi föld 9 székében és két vidéken lakott eddig is szabad románok több évtizedeken keresztül kitéve voltak.” Ezáltal a román „nemzet és nyelv jogai” veszélyeztetnek. Ahogy a különvélemény beadói fogalmaztak: „Ezen

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. Jelentése a közigazgatási és igazságkiszolgáltatás könnyebbítése végett Erdély Nagyfejedelemségének politikai felosztása iránti kormánytörvényjavaslat előleges megvitatásával megbízott országgyűlés bizottsága kisebbségének. Nagyszeben, 1864. okt. 4. Az aláírók (korabeli helyesírással): Moga Demeter előadó, Bohatielu Sándor, Balomiri János – követek, Popasu János kir. hivatalos.

a törvényhozás útján elkereszteléssel meg van sértve a 4 politikai nemzet egyenjogúsága, midőn a haza egész földéből a székelyekért külön és a szászokért más ország alakíttatik, mégpedig a nem szász többségből.”²⁹ Itt is ugyanaz a félelem munkált tehát – csak ellenkező előjellel –, mint a kiegyezés utáni magyar politikusokban, akik állandóan attól tartottak, hogy ezek a kiváltságos területek „államot képeznek az államban”. A közigazgatási beosztás nem változott ugyan a provizórium idején, de a kiegyezés előestéjén Erdélyben átmeneti állapotok uralkodtak.

A törvényhatóságok ügye 1867–1872 között

Az unió tehát felemás állapotban találta Erdély törvényhatóságait. A folytonos kísérletezésbe befáradt lakosság bizalmatlanul nézett az esetleges újabb változtatások elé. Ahogy később írták: „a letűnt absolut kormányzási rendszer a politikai kísérletek majdnem minden kigondolható nemeit elpróbálván: az újítások, javítások és politikai, valamint törvénykezési reformok hitelét teljesen aláasta. A népnek még nagyobb ezektől való tartózkodása ma, mint hajdan volt, rossztól tart az inkább, mintsem jobbat reméljen.”³⁰

A kiegyezés idején az Erdéllyel egyesült Magyarország törvényhatóságait – a törvényhatósági jogú városokról most nem beszélve – 57 vármegye (49 magyarországi és 8 erdélyi), 3 vidék, 5 kerület, 5 székely szék, valamint a Királyföld alkotta.³¹ Ebből Erdélyre 8 vármegye, 2 vidék, 5 székely szék és a Királyföld (9 szász szék és 2 vidék) esett. Az új kormány egyik legsürgeőbb feladata tehát – bár nem csak Erdély viszonylatában – a közigazgatás átalakítása volt. Ez azonban nem ígérkezett könnyű feladatnak, mivel a megyék tekintélye a provizórium idején tanúsított rezisztencia miatt tovább erősödött, és a politikai garnitúra túlnyomó többsége ugyancsak a megyei élet során szocializálódott és erősen kötődött a vármegyei hagyományokhoz. Ráadásul még a Deák-párt körében sem volt egységes álláspont a kérdést illetően: a centralizációt támogatóktól a megyei autonómia csorbíthatlan fenntartása mellett kardoskodókig a kormánypárt köreiből is többféle nézet létezett. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a hatalmas aránytalanságok ellenére is a régi közigazgatási egységek még majdnem egy évtizedig változatlanul fennmaradtak.

²⁹ Uo.

³⁰ Kolozs vármegye közönségének felirata a belügyminiszterhez, 1871. márc. 2. MOL, F 270, 1871/759.

³¹ Mezőnerics Iván–Torday Lajos: *A magyar közigazgatás szervei 1867–1937*. Budapest, 1937. (Magyar Közigazgatástudományi Intézet, 21. sz.)

Még a kiegyezés előtt, 1866 májusában a képviselőház létrehozott egy 108 tagú bizottságot a törvényhatóságok átalakítására. A feladat a megyei autonómia és a felelős parlamenti kormányzat összebékítése, azaz a „kis kiegyezés” volt. A felelős kormány kinevezése után rögtön napirendre került a tisztújítás kérdése. 1867. március 7-én a kormány javaslatot terjesztett elő a „köztörvényhatóságok visszaállításáról”, amelyben a vármegyék hatáskörének visszaállítása is szerepelt. Mivel az 1848:XVI. és XVII. tc. alapján nem lehetett az általános tisztújítást elrendelni, ezért a kormány felhatalmazást kért a rendkívüli helyzetre való tekintettel, hogy az 1861-ben alakított bizottmányok tagjaira ruházhassa a szervezés gondját. Ezeknek a bizottmányoknak lett a feladata, hogy főispáni kijelölés mellett teljes tisztújítást tartsanak, amit végül a parlament hosszas vita után fogadott el.³² A városok újjászervezése annyiban tért el ettől, hogy ott az 1861. évi bizottmányokat csak azért hívták össze, hogy előkészítsék a választást az 1848. évi törvények szellemében.

A fenti rendeletek Erdélyre nem vonatkoztak, ami az erdélyi magyar törvényhatóságok elégedetlenségét vonta maga után. A rendelet kiadását követő hónapokban az erdélyi törvényhatóságok a kormányt ostromolták, kérve, hogy Erdélyben is rendeljék el az újjászervezést. Ezt tükrözik az egyes törvényhatóságok feliratai is, amelyekben a törvényhatóságok újjászervezését sürgették az 1848-as törvények alapján.³³ Doboka megye birtokosainak értekezletéből – különböző szóvirágokkal kifejezve hálájukat és megelégedésüket az unió és az alkotmányos rendszer visszaállítása miatt – a 48-as törvényekre és az évezredes alkotmányra hivatkozva kérték az önkormányzatok azonnali helyreállítását: „mi a polgári szabadságot – mi az önkormányzat – s az ebben kifejleszthető állami jóllétet nem az abszolút rendszer nálunk ma is fennálló kormányzati romjainak még további foldozásában, hanem alkotmányos törvényeinkben gyökeredzett önkormányzatunk teljes rehabilitációjában látjuk csak”. Kérték továbbá, hogy a szervezés ne a neoabszolutizmus idején behozott, hanem „az anyahon közigazgatási, anyagi s alaki törvényeinek viszonyainkhoz alkalmazása alapján történjék”.³⁴ Mikó Mihály képviselő, akit hamarosan Marosszék élére állított a kormány, a *Pesti Napló*-ban cikksorozatot indított, amelyben vázolta az erdélyi állapotokat és sürgette a törvényhatóságok szervezését: „Az erdélyi köztörvényhatóságok helyreállításának ez ideig akadályai nincsenek, de a határozatlanság és késedelmezés akadályokat igenis szül-

³² Stipta: i. m. 126.

³³ Lásd például Marosvásárhely szabad királyi város bizalmi feliratát 1867. május 4-éről. MOL F 270, 1867/11; Torda vármegye bizalmi felirata. 1867. aug. 2. KmOL F 18 Torda megye, Torda vármegye képviselő bizottmányának jegyzőkönyve.

³⁴ Felirat Doboka megye birtokosságának 1867. június 2-i értekezletéből. MOL F 270, 1867/70.

ne, mert egyfelől felbátorítaná a kormányzat politikájának ellenségeit, s másfelől elkedvetlenítené az alkotmányhoz ragaszkodó pártot, meglehet, némelyeket a túlsó táborba szorítana, míg a nagyobb rész elégtelen viselkedésre érezné magát kényszerítve, s az ezek erélyes és hű támogatásától magát megfosztott kormánynak amazok kielégítése vagy nehezen, vagy éppen sehogy sem sikerülne.”³⁵ A burkolt fenyegetések nyilván túlzóak voltak, legalábbis ami a magyarokat illeti, hiszen a „nagyobb rész” – mármint a megyei politikában korábban is részt vevő réteg nagyobb része – alig várta a tisztújítást.

Péchy Manó kinevezése után ezt tekintette egyik legsürgősebb feladatának, és ennek érdekében 1867. május 10-ikére értekezletet hívott össze Kolozsvárra a törvényhatóságok vezetőiből. Emellett kikérte az erdélyi képviselők és bizonyos befolyásos magánszemélyek véleményét is az ügyben, és nyilvánvalóan a Főkormánysház főbb tisztségviselői, elsősorban Groisz Gusztáv is befolyásolták nézetét. Péchy szerint több vélemény is megfogalmazódott a törvényhatóságok újjászervezésére nézve; az egyik: a jelenlegi tisztikarokat kellene megtisztítani a kompromittálódott személyektől, de ezt a legtöbben nem támogatták, és a kormány szándékával sem egyezett. Kemény Ferenc egykori kancellár azt javasolta, hogy az 1861. évi tisztikarokat állítsák vissza, akik meghaltak vagy elköltöztek, azok helyett pedig főtiszti kijelölés mellett válasszanak újakat. Emellett olyan érvek szóltak, hogy 1861-ben három évre választották a bizottmányokat, de csak néhány hónapig működtek. Kemény szerint ezáltal „a románok is meg lennének nyugtatva, kik különben azon félelemtől vezéreltetnek, hogy az általános új választások következtében reájok kellő figyelem fordíthatni nem fog; ennél fogva követve a magyarok példáját, kik Schmerling alatt szinte a passivitas terére állottak – tömegestől vissza fognak vonulni”.³⁶ A harmadik vélemény pedig „általános választása a közigazgatási és törvénykezési tiszteknek, candidatio, kellő qualificatio és a különböző nemzetiségek érdekeinek lehető legnagyobb figyelembe tartása”. A május 10-i értekezleten a főtisztek öt órán keresztül tanácskoztak „az erdélyi törvényhatóságoknak alkotmányos joguk gyakorlásában visszahelyezésére nézve, tekintettel az 1848: I. törvénycikk 3-dik §-ra”, és több javaslatot fogalmaztak meg. Legelőször is leszögezték: „Mint az alkotmányos élet legfőbb kellékét, óhajtjuk a helyhatóságoknak mielőbbi alkotmányos helyreállítását”.³⁷ A továbbiakban nagyrészt a magyarországi mintát követték: egyedül az

³⁵ A *Pesti Napló*ban közölt cikket átvette az egyik kolozsvári újság is. Az erdélyi ügyekhez. *Korunk*, VII. évf. (1867. ápr. 14.) 45. sz.

³⁶ Péchy felterjesztése az erdélyi közigazgatás és igazságügy szervezésére. MOL K 148, 1867-III-2261. Péchy ebben ismertette a különböző véleményeket is.

³⁷ Az erdélyi főispánok javaslata a közigazgatás szervezésére nézve. 1867. máj. 10. MOL K 148, 1867-III-2261.

1848. évi képviselőbizottmányokból 1861-ben kiegészített, ill. alakított megyei bizottmányokat tartották törvényesnek, és ezek a régi/új bizottmányok végezték a tisztújítást. Nyilván az egyik fő szempont a provizórium korában szerepet vállalt egyének kiszűrése volt, és ezáltal a magyar túlsúly helyreállítása egyes törvényhatóságokban. Ami a választásokat illeti, a főispán „maga belátása szerint” minden tiszti állomásra 3-3 alkalmas egyént jelöl ki „vallás és nemzetiség különbség nélkül, egyedül a jellem, képesség és gyakorlottság szolgálván irányadóul”, ezekből választ a bizottmány, az illetőket pedig azonnal beiktatják. A székely székekben javasolták az addigi gyakorlat fenntartását, azaz hogy a választás szabadon, főtiszti kijelölés nélkül menjen végbe. A választás alá eső hivatalnokok a főbírák, alispánok, fő- és aljegyzők, szolgabírák és levéltárnokok voltak. Kérték, hogy a lebonyolításra nézve a minisztériumtól kapjanak részletes utasítást, illetve hogy Erdélyben is miniszteri ellenjegyzés mellett nevezzék ki a főtiszteket, mint a Királyhágón túl.³⁸

Péchy május 16-án még tartott egy értekezletet azokkal a főtisztekkel, akik pár nappal korábban nem tudtak Kolozsvárt megjelenni. A román főtisztek ezen a második tanácskozáson vettek részt. Az első értekezletről szintén hiányzó Ioan Pușcariu fogarasi főkapitány írásban fejtette ki véleményét. Nagyjából egyetértett a többi főtiszttel, de a fogarasi sajátos helyzetre való tekintettel kérte, hogy ott más módon hívják össze a bizottmányt. A 48-as bizottmányban ugyanis az 1851-ben feloszlatott és Fogaras vidékébe bekebelezett határőrvidék nem volt képviselve, a 61-es bizottmányban pedig Fogaras város képviselői is ott ültek, akik azóta különváltak, az 1863-ban odakebelezett Töröcsvár vidéke viszont nem volt képviselve. Kérte, ha nem is fogadják el javaslatát, úgy egészítsék ki a bizottmányt, hogy Fogaras város képviselői kimaradjanak, viszont Töröcsvár képviselve legyen, a hivatalnokokat pedig „az illető nemzetiségi igények méltányos tekintetével tett candidatio útján” jelöljék.³⁹ Kérésében nyilván a nemzetiségi villongások is szerepet játszottak, mivel Fogaras város szavazóinak jelentős része magyarokból állt, míg a vidéknek majdnem szintiszta román lakossága volt. A későbbiekben ez az ellentét még sokszor vezetett konfliktushoz. Ugyancsak írásban utólag fejtette ki véleményét Kálnoky Dénes háromszéki főkirálybíró. A vitákat és személyeskedéseket elkerülendő azt kérte, a miniszteri utasításban legyen benne, hogy ha a gyűlésen valamelyik bizottmányi tag ellen kifogás merülne fel, két másik tagnak kell az illetőt igazolnia.⁴⁰ A Székelyföldön népesebb gyűlések voltak, mint a vár-

³⁸ Uo.

³⁹ Ioan Pușcariu főkapitány véleménye, Pest, 1867. máj. 15. Uo. Pușcariu képviselő is volt, ezért küldte utólag Pestről a véleményét.

⁴⁰ Kálnoky Dénes főkirálybíró véleménye, Sepsiszentgyörgy, 1867. máj. 16. Uo.

megyékben, a légkör pedig patriarkálisabb és sok esetben a szenvedélyek is felcsaptak. Nyilván az 1861-es tapasztalat is indokolta ezt a kérést.

Kun Kocsárd Hunyad megyei főispán négyszemközt úgy tájékoztatta Péchy, hogy „megyéjében a tisztújítást nem kívánják, és jobbnak tartaná a kormány általi epuratiót”; „ezt az ottani közönségre nézve megnyugtatóbbnak” gondolja. Kun számára nyilván kényelmesebbnek tűnt az adott állapot fenntartása, mint egy új választás esetén végignézni a különböző klikkek összecsapását, a nemzetiségi feszültségek kezeléséről nem is beszélve a túlnyomó részben románok által lakott vármegyében. Péchy elvben nem ellenezte a kérést, de úgy vélte, várják meg a kormány rendeletét.

A királyi biztos a főtisztek véleményét felterjesztette a kormánynak, kiegészítve saját javaslataival. Ahogy megjegyezte: „én sem a félszeg rendelkezéseknek, sem a halasztásnak barátja – főleg figyelve az itteni viszonyokra – nem lehetek”; ezért Kemény javaslatával szemben nagyjából az értekezleten elhangzottakkal értett egyet. Péchy felterjesztését a minisztertanács május 28-án tárgyalta, és csekély módosításokkal elfogadta, mert „Erdély törvényhatóságainak sürgős szervezete igen kívánatos, a szervezés módjai pedig, melynek – mint Magyarországon – a bizottmányok egybehívása szolgál alapul, helyesek és a kedélyekre megnyugtatólag hatnának”.⁴¹ Bár az erdélyi főtisztek nyomatékosan kérték, hogy a szervezés történjék meg még a koronázás előtt, a kormány végül az 1867. június 27-i rendeletével intézkedett.⁴² Erdélyben ugyancsak az 1861-ben működött bizottmányokat hívták össze, a főispánoknak pedig úgyszintén kijelölési joguk volt, de előírták, hogy 3–5 személyt kell jelölniük, ügyelve a nemzetiségi és vallási viszonyokra. Újabb engedményként – a sajátos erdélyi helyzetre és a hagyományra való tekintettel – a székely székekben a tisztviselőket minden jelölés nélkül, szabadon választhatták. Erdélyben emellett – és ez a magyarok és székelyek elégedetlenségét váltotta ki – érvényben maradtak az 1867 előtt kibocsátott rendeletek, valamint fenntartották a bírósági szervezet elkülönülését. A törvényhatóságok itt továbbra sem álltak közvetlen összeköttetésben a minisztériumokkal, hanem a Főkörmányszék, illetve a királyi biztos útján érintkezhetek ezekkel. Az eskümintá is kifejezte az eltérést, amely azt is tartalmazta, hogy a Főkörmányszék „parancsainak és főfelügyelői rendeleteinek engedelmeskedem, s mindazokat teljesítem”.⁴³ Egy másik eltérés a szűken vett magyarországi helyzettől a nyelvhasználat terén mutatkozott: a kormányrendelet a román és német nyelvet is meghagyta tanácskozási nyelvvül.⁴⁴ Ez egyelőre a gya-

⁴¹ Uo.

⁴² K 26, 1867/572.

⁴³ Eskümintá a főtisztek számára. Uo.

⁴⁴ A jegyzőkönyvet a vármegyékben általában két nyelven vezették, magyarul és románul, de Belső-Szolnok megyében pl. a rendeleteket is felolvasták románul. Lásd a 3.4. alfejezetet.

korlatban is érvényesült, ahogy az előző fejezetben láthattuk. Júniusban a „közgyűlések higgadtan és a legszebb parlamentáris modorban folytak s bevégeztettek” – jelentette Péchy a belügyminiszternek.⁴⁵

A kormány felhatalmazta Péchy Manó királyi biztost, hogy a városok újjászervezésére nézve külön rendeletet adjon ki. Erre 1867. június 28-án került sor. A kiváltságos városok újjászervezésére kormánybiztosokat küldtek ki.⁴⁶ A tisztújítás az ő felügyeletük mellett ment végbe és a rendelet – a magyarországi városokkal ellentétben – megtiltotta a titkos szavazást. A választásokra az 1861. évi esküdt közönséget hívták össze, ahol ez nem volt lehetséges (pl. nem tartotak 1861-ben választást), ott a hivatalban levő esküdt közönség és tanács bonyolította le a választásokat. A választásokra nézve amúgy az 1848:XXIII. tc. volt irányadó.⁴⁷ Itt is megmaradt a bírói szervezet különállása a közigazgatástól, bár akárcsak a megyék és székek esetében, a képviselőtestületek megválaszthatták a bírósági ülnököket. Erdélyben a törvényhatóságok és ezen belül a városok ellenőrzése szorosabb volt, mint a Királyhágó másik oldalán. A fent említett rendeletek fenntartották a korábbi gyakorlatot, ami a városi eljárók felsőbb megerősítését, valamint a vagyon és költségvetés ellenőrzését illeti.

Elvi jelentőségű volt a törvényhatóságok újjászervezése szempontjából a kormány 1867. április 10-i rendelete, amelyben Andrássy Gyula még a megyei autonómia mellett foglalt állást: „A szabadság végelemzésben nem más, mint az önkormányzat joga. E jog alig van valahol szélesebb alapra fektetve, mint nálunk: helyhatósági intézményeinkben. Ezekben tehát a nemzetnek oly kincse rejlik, amelyre nem lehetünk eléggé féltékenyek. De emellett nem szabad felednünk, hogy minden alkotmány, ha a szabadság igényeinek megfelelni akar, csonka, bevégzetlen mű, amíg minden intézményét nem ugyanazon elv, ha nem az önkormányzat elve lengi át. Ennélfogva kell, hogy a köztörvényhatóságok önkormányzata mellett az országos önkormányzat is fennállhasson. Ennek pedig gyakorlati feltétele: a felelős kormány és annak rendelkezési joga. Erkölcsi és anyagi felvirágzásunk, nemzetünk összes jövője attól függ, amint e két, egyaránt fontos intézményünk életműködését egymással összhangba hozni akarjuk és bírjuk.”⁴⁸ Ennek ellenére a kormányzat hamarosan szembetalálta magát a törvényhatóságok egy részével. A megyék többsége ragaszkodott a széles körű autonómiához, bár bizonyos fokú átalakítás szükségességét ők is

⁴⁵ MOL K 148-1867-III-2407.

⁴⁶ Erdélyben a fejedelemség korában kialakult egy sajátos kategória, az ún. taxás helyek, amelyek – egyéb kiváltságok mellett – országgyűlési képvisellel is rendelkeztek. A taxás helyek többsége azonban megrekedt a fejlődésben, népességük csekély és gazdaságuk fejletlen volt. Később sok vita zajlott státuszukról.

⁴⁷ Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976. 19–20.

⁴⁸ Idézi Sarlós: i. m. 20–21.

elismerték. Ezt a felemás hozzaállást tükrözi Udvarhelyszék bizalmi felirata is: „E bizalmi nyilatkozatunk mellett is azonban óhajtottuk volna, ha a nagyméltóságú minisztériumnak a köztörvényhatóságok alkotmányos hatásköre visszaállítására irányuló rendelvényében úgy a főkirálybírónak szabad választáson kívül történt kinevezése, mint a törvényszéki tagok kijelölése mellett választása indokoltatott volna. A szabad választásra irányuló s még el nem törölt törvényeken alapult ősi jogainknak a parlamenti felelős kormánnyal leendő kiegyeztetés érdekében korszerű módosításától nem idegenkedünk ugyan, de óhajtjuk, hogy ez szokott úton történjék.”⁴⁹

A fenti intézkedések ellenére Erdélyben az ideiglenesség még egy ideig fennmaradt. A főtisztek végleges kinevezésére csak 1869-ben került sor. Addig ugyanis különböző – részben személyi – okokból halogatták a jórészt még a provizórium idején kinevezett főtisztek véglegesítését. Akkor végre maga a királyi biztos javasolta a belügyminiszternek, főképp az új szász ispánra való tekintettel, végleges kinevezésüket: „A főkirálybírák a comesselel együtt mielőbb véglegesen kinevezendők lennének, mert ezáltal a comesnek állása tetemesen szilárdulna és befolyása neveltetnék.” Sőt a főkirálybírák végleges kinevezése előtt sem állt már akadály, mivel „Mikó Antal főkirálybíró határozottan biztosított, hogy a csíkszéki képviselők Deák-pártiak lesznek” – írta Péchy.⁵⁰ Ez is mutatja, hogy a politikai érdek milyen mértékben befolyásolta a kinevezéseket.

Egyelőre azonban 1867-ben ugyancsak a megoldandó kérdések közé tartozott – és nemcsak központi szinten – a választásokon kirotálódott hivatalnokok ügye. Mert amikor nyáron sor került a tisztújításokra, a provizórium idején hivatalt vállaltak – főleg a románok – közül sokakat nem választottak újra. A Főkörmányszék elnöki emlékeztetője szerint: „Az erdélyi törvényhatóságok napirenden levő szervezkedése alkalmával gyakran fordul elő az az eset, hogy korábbi cs. k. hivatalnokok, kik a rendelkezési állapotból megyei, székely széki vagy vidéki rendszerezített közigazgatási vagy törvényszéki állomásra ideiglenes minőségben ki voltak nevezve, a jelenlegi alkotmányos tisztújítások ötletéből nem választattak meg.”⁵¹ A románok elégedetlenek voltak a helyzettel, több törvényhatóságban tiltakoztak is. Torda megyében az egyik bizottmányi tag nyújtott be tiltakozást, mert nem volt megelégedve a megválasztott román hivatalnokok számával. Erre azt felelték, hogy „minden állomásra jelöltettek ki képzett románok, de a bizottmány az egyéni szózatolásnak ellenében nem állhatván, a többséget nyertek választásába megnyugodni kell”.⁵² Ez nyilván képmu-

⁴⁹ MOL K 150, 1867-VII-2-13257.

⁵⁰ MOL, K 148, 1869-III-456.

⁵¹ A Főkörmányszék elnöki emlékeztetője, 1867. júl. 23. MOL, F 263, 1867/2520.

⁵² Torda vármegye képviselő bizottmányának jegyzőkönyve, 1867. aug. 2. KmOL, F 18 Torda vármegye levéltára, nr. 867.

atató válasz volt, hiszen egyrészt a bizottmány összetétele eleve hátrányos volt a románok számára, másrészt a főispán nagymértékben tudta befolyásolni a választást. Torda megyében legtöbb hivatalra tényleg találunk egy-egy románt is a jelöltek között, de várható volt, hogy a magyar többség nem ezeket fogja a jelentősebb állásokra megválasztani.

A Főkörmányszék a belügyminisztértől várt utasítást, hogy mi legyen ezekkel a tisztviselőkkel, akik a következő hónaptól már nem kapnak fizetést. Ha lehetett, igyekeztek őket nyugdíjazni, de többen végkielégítést kaptak.⁵³ Legnehezebb helyzetben a jogcím nélküliek voltak, illetve akik nem rendelkeztek elégséges szolgálati idővel. Az a megválasztott hivatalnokokat is kedvezőtlenül érintette, hogy egy miniszteri rendelet értelmében mindazok, kik a megyéknél, székeknél, vidékeknél, azaz önkormányzattal bíró helyhatóságoknál szolgáltak – tekintet nélkül, hogy választott vagy kinevezett hivatalnokok –, többé nem igényelhették az ún. kincstári pótlékot, mert a kormány a provizórium alatt élvezett pótlékokat „az alkotmányos önkormányzatú helyhatóságok életbelépésének időpontjával” beszüntette.⁵⁴ Az erdélyi megyei tisztségviselőknek amúgy is alacsonyabb volt a fizetése a Királyhágón túli társaikénál. Éppen erre való hivatkozással kérte a következő évi költségvetés elkészítésekor több törvényhatóság is a fizetések emelését. A már említett Belső-Szolnok megyei főbíró, Gajzágó Salamon pedig – országgyűlési képviselőként – Pesten igyekezett lobbizni. Ez a probléma később is felmerült; az erdélyi hivatalnokok sérelmesnek érezték és az unió nevében tiltakoztak. Az úrbéri törvényszékek bírái és személyzete is hasonlóképpen érveltek: „Végre miután *kis hazánknak magyarhonnali egyesülése* nem csak kimondva és szentesítve, hanem már tényleg végrehajtva is van; miáltal a két haza hatóságai közötti minden különbségnek elenyésznie kell, s miután az államnak bárhol található javai a hazára nézve mind egyformán becsesek, s azoknak rendezése itt talán szükségesebb, mint a Királyhágón túl: mi ok sem létezhetnék arra nézve, hogy az államjavak érdekében működő erdélyi úrbéri bíró mostohább bánásban részesüljön a magyarhonninál?”⁵⁵

A kormánynak érdekében állott a hatékony állami apparátus kiépítése, mert enélkül lehetetlen egy ország kormányzása. Az adóbehajtás és az újoncozás ügye életbevágó volt a kormány számára, de a szükséges reformokat is csak hatékony közigazgatással lehetett keresztülvinni. Ennek ellenére majd az 1869 áprilisára összehívott országgyűlésre készült el az a

⁵³ Pl. egy pénzügyminiszteri rendelet nyomán a szebeni kir. országos pénzügyigazgatóság 1867 decemberében intézte a háromszéki tisztújításon kimaradt tisztviselők nyugdíjazását, az egyik törvényszéki ülnök pedig egyévi fizetést kapott végkielégítésül. MOL F 263, 1868/50.

⁵⁴ MOL F 263, 1868/217.

⁵⁵ A fogarasi úrbéri törvényszék felterjesztése a pénzügyminiszterhez, 1870. ápr. 9. MOL F 270, 1870/993.

tervezet, amelyet a belügyminiszter 1870. április 28-án terjesztett a képviselőház elé. A Tóth Vilmos államtitkár – későbbi belügyminiszter – neve által fémjelzett törvényjavaslat heves vitát gerjesztett. 1869-ben még Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter az alábbi alapelveket fogalmazta meg a törvényhatóságok rendezésére nézve: 1. a megyék teljes önkormányzata belső ügyeikben; 2. a tisztviselők szabad választása; 3. a törvények és rendeletek végrehajtása a megyék jogkörében marad felelősség mellett; 4. a megyék országos politikai kérdéseket is vitathatnak.⁵⁶ A törvényjavaslat ennek ellenére a kormány és a megyék közti viszonyban a centralizmus irányába mozdult el. Bár más kontextusban született, de Deák nézete jól tükrözte a kormányzat álláspontját: „A megyék nem koordinált testületek a státushatalom irányában, hanem oly testületek, melyek az összes kormányzati rendszernek alkatrészét képezik, melyeknek az állam a kormányzat célszerűsége tekintetéből is autonómiát adott. A megye jogokkal s hatalommal bír egyes polgárok irányában, jogokkal bír a kormány irányában, de az állam irányában jogokat nem érvényesíthet. A megyék nem föderatív részei az összes államnak, s nem bírhatnak az államtól elkülönített vagy azzal éppen ellenkező jogokkal.”⁵⁷ A törvényjavaslat nem vállalkozott átfogó reformra, csak a legszükségesebbnek vélt változtatásokat tartalmazta. Így nem foglalkozott a törvényhatóságok területi szabályozásával, a kiváltságos területek felszámolásával, a községek rendezésével.

A központosítást, a központi apparátus erősítését a kormánypárti hozzászólók a közigazgatás igényeivel, valamint a szociális és nemzetiségi mozgalmakkal indokolták. Ahogy Kautz Gyula kifejtette, a régi megyei autonómia megtartása a magyarokra nézve „egyenesen halált hozható széthúzást és politikai centrifugalizmust szülne”.⁵⁸ Az ellenzék viszont a kormány túlsúlyától tartott, a megyékben továbbra is az alkotmányosság biztosítékait látták. Egy másik vitás kérdés a megyei képviselőtestület összetétele volt, amelynek felét választott képviselők, felét pedig a törvényhatóság legnagyobb adófizetői, az ún. virilisek alkották. A virilizmus nem gyökerezett a magyar hagyományokban. Bevezetését a kormány azzal indokolta, hogy a függetlenség feltétele a vagyon, és csak ezáltal juthatnak kellő képviselőhöz az ipar és kereskedelem képviselői, valamint az értelmiségiek (akiknek adóját duplán számították). Úgyszintén ezáltal lehet elkerülni, hogy a helyi testületek a parlament pártviszonyait képezzék le. Az előzetes számítások szerint Magyarországon 200, Erdélyben 100 forint évi egyenes adó lett volna szükséges a megyei testületbe való bekerüléshez. Az ellenzék ezzel szemben az 1848-as törvényekre hivatkozott, amelyek

⁵⁶ Sarlós: i. m. 23.

⁵⁷ Deák képviselőházi beszéde az igazságszolgáltatás reformjáról, 1869. júl. 1. In: Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. II. 1850–1873. S. a. r. Deák Ágnes, Budapest, 2001. 583.

⁵⁸ Idézi Stipta: i. m. 147.

a megyei bizottmányok „népképviseleti alapon” való összehívását írták elő, és felhívták a figyelmet, hogy a virilizmus ellenkezik a liberalizmus szellemével és akadályozza a demokrácia kibontakozását. Azt is felrótták, hogy a virilizmusnak nemzetiségellenes éle van. Az ellenzék szerint ezzel a kormány saját hatalmát növeli, különösen a közelgő választásokra való tekintettel. A virilizmust különben a kormánypárt néhány jeles tagja is csak nehéz szívvvel vette védelmébe; így Eötvös József cenzusként értelmezte, kifejtve, hogy az önkormányzatot nem lehet tisztán demokratikus alapon szervezni.⁵⁹ A virilizmus bevezetésével és a törvény más kitételeivel – a szászok kivételével – a nemzetiségi képviselők is élesen szembefordultak. Ők általában a magyar szupremáciára való törekvés megnyilvánulásaként értékelték a javaslatot. Az egyik román képviselő szerint ez kizárólag az „erdélyi románok ellen van irányítva”.⁶⁰

Az 1870:XLII. tc. végül is meghagyta a megyei szervezet több elemét, de megnyirbálta a megye hatáskörét. Pest-Buda és a Királyföld kivételével a többi törvényhatóság egységes belső szervezetet nyert. A törvényhatóságok közvetítették az állami közigazgatást, gyakorolták az önkormányzatot és országos ügyekben véleményt nyilváníthattak. A cél a megyék átalakítása volt, hogy hatékonyabban tudják a közigazgatási feladatokat ellátni és a kormány rendeleteit végrehajtani. Bár az önkormányzat elemei továbbra is fennmaradtak, a kormány jóváhagyási joga erősen csorbította a megyék döntési autonómiáját. Miniszteri jóváhagyás kellett többek között a helyi költségvetés megállapításához, ingatlanok adás-vételéhez, kölcsönök felvételéhez, hivatali állások létesítéséhez vagy megszüntetéséhez. A vármegyék ellenállási jogát a törvény megszüntette, helyette egyszeri felírási lehetőségük maradt. A belügyminiszternek igen széles hatáskört biztosított a törvény: ellenőrizte a szabályrendeletek törvényességét, hozzá kellett felterjeszteni a közgyűlési jegyzőkönyvek másolatát, az ő javaslatára nevezték ki a főispánokat, tisztikereset alá vonhatott bármely hivatalnokot stb.⁶¹ Másik hatékony fegyvernek a kormány kezében a megyei autonómia ellenében az önkormányzatok pénzügyi függésben tartása bizonyult. Bár az ún. „háziadó”⁶² rendszerét kezdetben vissza akarták állítani, ez a megyék nagyon eltérő viszonyai (népesség, vagyoni állapot stb.) miatt nem volt lehetséges; az adó a kisebb megyék lakosságát elviselhetetlen mér-

⁵⁹ Uo. 147–148.

⁶⁰ Uo. 154.

⁶¹ Uo. 154–156.

⁶² Magyarországon a megyék igazgatásuk költségeinek fedezésére adót vethettek ki, ez volt a háziadó, ennek kezelését a házipénztár (*cassa domestica*) végezte.

tékben sújtotta volna.⁶³ Az erdélyi megyékben amúgy sem volt háziadó, így a „visszaállítása” elleni tiltakozók között volt Aranyosszék és Felső-Fehér vármegye is. Utóbbi főispánja írta: „a lakosság nem lehet oka azon körülménynek, hogy egy olyan megye területén lakik, amely esetleg nem oly nagy, gazdag és népes, hogy eddigi adójából kiszakított résszel fedezné költségeit”, ezért javasolta, hogy a hivatalnokokat egységes módon az államkincstárból fizessék.⁶⁴ Belső-Szolnok megye közönsége egyúttal javasolta, hogy célszerűen rendezzék a Királyhágón túli részek közigazgatási beosztását. Bár végül a törvény tartalmazta a háziadó kivetésének jogát, végrehajtását 1883-ig minden évben felfüggesztették, és a tisztviselőket az állam fizette.⁶⁵

Szintén a központosítást és az állam nagyobb szerepét fejezte ki a főispáni jogkör szabályozása. A főispán a végrehajtó hatalom képviselőjeként ellenőrizte az önkormányzatot, eljárhatott a hanyag, illetve vétkes tisztviselők ellen, a tisztújításokon széles körű kijelölési joga volt. A főispánokra hárult a törvényhatóságok átszervezésének felügyelete is. A törvény értelmében a közgyűléseknek küldöttséget kellett alakítaniuk, amely a főispán elnöklete alatt elkészített egy tervezetet a szolgabírói járások és a választókerületek határaitól, a tisztikar, illetve segéd- és szolgálazemélyzet létszámáról, hatásköréről, fizetéséről, és szintén nekik kellett elkészíteniük a választók és a virilisek névjegyzékét.

Az erdélyi főispánok egy része ennek ellenére úgy érezte, hogy megnyirbálták hatáskörüket, hiszen itt korábban több olyan jogköre is volt a főispánnak, ami Magyarországon az alispánok feladataihoz, illetve jogköréhez tartozott. Kemény György Torda megyei főispán például kifejtette véleményét, hogy helytelen „a megyék közvetlen kormányát választott tisztviselő kezébe adni”. „Miután az 1870-ik évi XLII. tc. az erdélyi főispánok jogait, hatalmát megnyirbálta, mert minden megyében azon tisztviselő az úr, annak van a megyei ügyek elintézésére, a megyei emberekre legfőbb befolyása, *ki a megyét közvetlen kormányozza*, és ez most nem a főispán – beláttam, hogy az idézett törvény életbeléptetése után a főispánnak minden áron és módon igyekezni kell magát a megyei emberek előtt nélkülözhe-

⁶³ A megyei autonómia pénzügyi hátteréről lásd Cieger András: A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai 1848–1918. In: Gergely András (szerk.): *Autonómiák Magyarországon*. I. Budapest, 2005. 50–57. A dualizmus kezdetén a kormánynak nem volt kiforrott koncepciója a megyék finanszírozását illetően. Ehhez járultak a gyakorlati problémák. Az 1871 őszi elkészült kormányzati felmérés kimutatta: a megyék lakosságszáma és a lakosok vagyoni helyzete között olyan óriási különbségek vannak, hogy az önfinanszírozás sok esetben lehetetlen. Míg Bács-Bodrog megye 5,7%-os háziadóval fedezni tudta igazgatási költségeit, addig Aranyosszéknek 51,8%-os pótdót kellett volna kivetnie, ami nyilvánvaló képtelenség. Uo. 51–52.

⁶⁴ Idézi Stipta: i. m. 158–159.

⁶⁵ Uo. 159.

tetlenné tenni, annálfogva most a megyeházhoz költöztem, hogy legyen lehetőleg közelebb a megye kormányának központjához – a kormányzó alispánhoz, és hogy legyen minden panaszló és folyamodó által könnyen megtalálható!”⁶⁶ Péchy – főként Mikó Mihály marosszéki főkirálybíró megjegyzései alapján – felterjesztést tett az ügyben a miniszterelnöknek. Szerinte Erdélyben a főispánok „kizárólag csak a megyét igazgató és kormányzó hivatalnokok”. Ezért sokkal szerencsésebb lett volna, ha a kormány „az ily törvényes hatáskörrel ellátott főispányok által kormányozta volna Erdélyt ezentúl is, mint most már köteles leendő kormányozni az alispányok által, mely új intézményt a nép nem ismeri, és kiknek állása, mivel a választók szeszélyétől függ, ingatag és kellő tekintéllyel vagy legalább olyannal, mint amilyenekkel a mostani főispányok bírnak, bírni nem fog, de ehhez járul még az is, hogy Erdélyben... kifejelettebb municipális önkormányzat nem létezett, ennélfogva alispányságra kiképzett egyének csak igen csekély számban találhatók fel”. Ráadásul – folytatta Péchy – „Ki áll arról jól, hogy oly polyglott országban, mint Erdély, a választandó igazgató alispányok akár magán-, akár közérdek, akár főleg nemzetiségi és talán vallási tekintetekben is részrehajlatlanul és ildomossággal párosult tapintattal fognak eljárni? ki áll arról jól, hogy a magyar alispányok túlkapásai, a román alispányoknak pedig reactionariusi viszketege magát az állami közérdeket és annak nyugalma veszélyeztetni nem fogják? ki áll arról jól, hogy egy ilyeszerű eljárás újból fel nem lobbantja-e a már-már szunnyadozni kezdő nemzetiségi és vallási szenvedélyeket és ellenszenveket?”⁶⁷ A királyi biztos a továbbiakban Svájccal és az Amerikai Egyesült Államokkal példálózódva felhívta ismét a figyelmet, hogy jobban tekintetbe kellene venni az erdélyi sajátos viszonyokat: „Továbbá nem csekély mérvben megelégedést idézne elő, ha az uniónak minden ároni és a maga teljességében leendő erélyes fenntartása mellett, minden olyan közigazgatási unificatio, illetőleg központosítás, mely Erdélynek sajátos viszonyait és a nép géniusát tekintetbe nem veszi, egyszer-mindenkorra mellőztetnék.”⁶⁸ Péchy felterjesztése írott malaszt maradt. Ha Andrásynál még – főleg a kezdeti időkben – személyes kapcsolatai révén el is tudott érni bizonyos sikereket, figyelembe vették véleményét, Lónyaynak Erdély ügyében más tanácsadói voltak, és az idők is változtak. Amúgy Lónyay egyik bizalmas erdélyi híve meglehetősen gúnyos hangon kommentálta Péchy felterjesztését és annak értelmi szerzőjét, Mikó Mihályt. A főispáni hatáskörrel például ellentmondott Péchynek, illetve Mikónak: „A főispánok, miután Erdélynek kicsinyisége miatt általán sokkal közelebb voltak megyéikhez, mint a magyarorszá-

⁶⁶ MOL K 148, 1872-III-5285.

⁶⁷ Péchy Manó felterjesztése Lónyay Menyhért miniszterelnöknek, 1871. nov. 30. MOL K 26, 1871-IX-1817. (F 271, 1871/80.)

⁶⁸ Uo.

gi nagy urak, kik Bécs felé húzódtak, sőt rendesen magában a megyében laktak, a dolgok természetes folyama szerint kisebb-nagyobb közvetlen részt vettek a törvényhatóság igazgatásában, jelesen: a rendes megyegyűléseken is átaljában, habár nem is kivétel nélkül, elnököltek. Nem volt ez azonban omnipotencia, milyenre szert tenni, úgy látszik, Mikó Mihály óhajtana; nem is volt azonban az ügyeknek oly bureaucraticus kezelése, mely a megyékben a német világban, az 50-es években lábra kapott. Hogy nem volt a főispánoknak omnipotenciája, eléggé kitűnnének az Alsó-Fehér megyei, az erdélyi Zala megyei jegyzőkönyvekből, ha azok 48-ban el nem pusztultak volna...”⁶⁹ Amúgy Erdélyben most is kevés megfelelő főispán van, és azok legtöbbjének nem derogálna az alispánság.

A belügyminiszter 1871. május 15-én bizalmas magánlevél formájában kiadott rendeletében hangsúlyozta a főispánok sokkal fontosabb szerepét és pontosította a teendőket: „Bátran elmondhatni, hogy a törvényhatósági szervezet és a jó közigazgatás jövőjének záloga legnagyobbrészt a főispán kezeibe van letéve.”⁷⁰ A főispánnak a „minisztérium politikai intenciójával” összhangban kell cselekednie és kívánatos, hogy „előre készített tömör pártalakítás” révén érjen el kedvező eredményt. Egy másik rendeletben pedig felhívta a főispánok figyelmét, hogy fordítsanak gondot az átalakítást előkészítő küldöttségek összetételére. A miniszteri felhívásnak meg is lett a foganatja, siker koronázta a főispánok többségének abbéli igyekezetét, hogy a testületben a Deák-párt tagjai képezzék a többséget. A marosszéki főkirálybíró például jelenthette: a 40 tagú bizottmány úgy alakult, ahogy ő a „párt többi tagjával” együtt eltervezte.⁷¹ Nehezebb volt a helyzet nemzetiségi vidékeken. Torda megyében Kemény György főispán nem számolhatott be hasonló egyértelmű sikerről: a választmányban 32 „megbízható” férfi volt, 10 baloldali és 14-en a „román nemzeti párt” tagjai. Fogaras vidékén pedig nem is voltak pártok, csak az „ismert román nemzetiségi mozgalom”, tagjainak pedig a főkapitány szerint a közigazgatásban alig lehet hasznukat venni.⁷² A képviselőválasztások előkészítése szintén a főispánok fontos feladatai közé tartozott. A választási albizottságba megbízható embereknek kellett kerülniük. A csíkszéki főkirálybíró biztosította a minisztert, úgy vezeti a képviselőválasztást, „hogy biztosan nekünk lesz kedvező”.⁷³

⁶⁹ Névtelen vélemény Péchy Manó előterjesztéséről, aláírás és keltezés nélkül. Uo. A véleményezés valószínűleg a Lónyay felkérésére készült, és nagy valószínűséggel Lónyay egyik közeli erdélyi hívétől származik, elképzelhető, hogy br. Kemény Gábortól, aki a „vacso-rapárt” tagja volt.

⁷⁰ MOL F 271, 1871/23.

⁷¹ Stipta: i. m. 162.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

Az 1870:XLII. tc. alapján hamarosan megalakultak a törvényhatósági bizottságok. Az első nehézséget mindjárt több helyen is a létszám kérdése okozta. A létszámcsökkenés ellen több főispán is felszólalt, aggódtak, hogy a kimaradtak az ellenzék sorait vagy a nemzetiségi mozgalmakat fogják erősíteni. A székely székek ősi jogaikra hivatkoztak. Mikó Mihály maros-zéki főkirálybíró szerint korábban a jogosultak száma 5–6 ezer, 1848-ban is több mint ezer személy volt bizottmányi tag, most viszont 160-ban szabták meg a bizottság létszámát.⁷⁴ A Stipta István által közölt kimutatás szerint – amely ugyan csak a megyék egy részét tartalmazza – a virilis tagok döntő többsége kormánypárti volt. A Torda megyei főispán hangsúlyozta, hogy nyugodt, mert a megyeközpontban lakó virilisek mindenben a kormány álláspontját követik.⁷⁵ A tisztviselők többségének gondolkodása ugyancsak jobboldali volt. A főispánok befolyása itt is érvényesült. Stipta értékelése szerint „a kormánypárti Magyarország megteremtésében a főispánoknak meghatározó szerepük volt. A törvényhatósági bizottságok alakítása, a tisztviselői kar kiválogatása, a képviselőválasztások előkészítése terén döntő befolyást gyakoroltak.”⁷⁶ Ez teljes mértékben érvényes az erdélyi törvényhatóságokra is.

A másik sürgősen rendezésre váró kérdés – főképp Erdélyben – a törvényhatóságok területi szabályozása volt. A túl sok (153) törvényhatóság és túlságosan heterogén jellegük akadályozta a gyors és hatékony közigazgatást. 1870-ben azonban „azon kegyeletnél fogva, mellyel a törvényhatóságok az ősi területhez és az ősi hagyományokhoz folyvást ragaszkodnak, és azon beláthatatlan nehézség miatt, mellyel a rögtönzött felosztás összekötve van”, a javaslat érintetlenül hagyta „a törvényhatóságokat és ezeknek történeti határait”.⁷⁷ A törvényhatóságok területe és népessége között azonban óriási különbségek voltak: míg Bihar vármegyében 555 337 lakos élt, vagy Pest-Pilis-Solt vármegyének hatalmas kiterjedése és 770 030 lakója volt, addig a szász székek egy része csekély kiterjedésű, lakosságuk pedig a 20 ezer főt sem érte el (Újgyházszék 12 390 fő, Szerdahelyszék 19 345 fő stb.). A fennebb említett beadványban Mikó Mihály felvetette az új területi beosztás kérdését is: addig szerinte nem lehet a házipénztárat bevezetni Erdélyben. Ezzel erdélyi kritikusa is egyetértett, kevésbé a területrendezéssel: „Az általános új területi felosztásnak ellensége vagyok. Hiszen látom, hogy ha arról van szó: minő legyen a bíróságok beosztása, mi magunk összevesszünk felette; hát még ha a törvényhatóságok új be rendezésénél előállanának a legtarkább nemzetiségi követelések?! Akkor lenne még tarka világ. De az igaz, hogy részletes rendezés Erdélyben nél-

⁷⁴ Uo. 163–164.

⁷⁵ Uo. 165–166.

⁷⁶ Uo. 168.

⁷⁷ Idézi Stipta: i. m. 174.

különbözhetetlen, mert vannak ott életre képtelen törvényhatóságok. Ilyenek: *Aranyosszék*, mely alkalmasint közmegnyugvást nyújtólag lenne felosztható Torda és Alsó-Fehér megyék közt; *Küküllő*, melyet talán Marosszékkel lehetne egyesíteni; *Felső-Fehér*, mely vagy két nagyobb és 12 kisebb elszórt darabból áll praetoriális hely nélkül; talán felosztandó lenne. A Királyföld egészen külön tekintetek alá esik [kiemelés az eredetiben – PJ].”⁷⁸ A vélemény jól tükrözi a hagyományos erdélyi álláspontot, bár a székely székek és a vármegyék egyesítése terén túlmegy ezen, de radikális beavatkozás egyelőre nem került szóba. A törvényszékek és járásbíróságok elhelyezése kapcsán 1871-ben Kolozs megye bizottmányi gyűlése is felvetette a kérdést. Hosszú történeti fejtegetés után úgy vélték: „két lényeges hiány mutatkozik az erdélyi közigazgatási viszonyokban, az egyik: a törvényhatóságok szétdaraboltsága és szabálytalansága, valamint soknak túlságig kicsiny területe miatt a közigazgatás és törvénykezés szerfelett költséges volta, másik: a törvényhatóságokban a közkormányzati ágak szétszórtsága s szoros benső összefüggés nélküli volta.”⁷⁹ Az érdekellentétek miatt az új közigazgatási beosztás kérdését helyi szinten aligha lehetett volna megoldani. Nem véletlen, hogy a törvényhatóságok területi rendezésére végül is csak később, 1876-ban került sor. A halogatásnak kedvezett az a szempont is, amit a királyi biztos fogalmazott meg a törvényszékek szervezése kapcsán: „kevesebb bajnak hiszem, ha a leendő helyesebb területi felosztásig a rendezés Erdélyben inkább még elhalad, mintsem ha kellő előintézkedések nélkül beláthatatlan zavarokra és surlódásokra nyújtatik alkalom”.⁸⁰

Szintén ezt az óvatosságot tükrözi az a mód, ahogy a csendőrség fenntartásához viszonyult a kormány Erdélyben. Magyarországon a szabadságharc leverése után létrehozott csendőrséget – amely az önkényuralom jelképévé vált – a kiegyezés után felszámolták, Erdélyben és Horvátországban azonban továbbra is meghagyták.⁸¹ A béke és közrend fenntartására Erdélyben nem látták elégségesnek a vármegyéket, így az ellenzék ellenérzéseit félresöpörve a közös hadügyminisztérium fennhatósága alá tartozó erdélyi csendőrezred tovább működött. Ezt amúgy az erdélyi főtisztek és képviselők többsége is támogatta. A rendőrség azonban itt is megszűnt. Az uralkodó 1867. április 8-i határozatával engedélyezte a Magyarországon és Erdélyben még fennálló cs. kir. rendőri hivatalok feloszlását s „esetleg a ministeriumnak közvetlenül alárendelt rendőri kiküldöttségek felállítha-

⁷⁸ K 26, 1871-IX-1817. Lásd a 69. lábjegyzetet.

⁷⁹ Kolozs vármegye közönségének felirata a belügyminiszterhez, 1871. márc. 2. MOL, F 270, 1871/759.

⁸⁰ MOL F 270, 1871/598.

⁸¹ Magyarországon az 1881:II. és III. tc. intézkedett a csendőrség visszaállításáról, amely 1882 elején kezdte meg működését.

tását”. Erdélyben a szebeni cs. kir. rendőrigazgatóságot és az alárendelt kolozsvári és brassói rendőrbiztosságokat az 1866. január 19-i legfelsőbb határozat még az év március végével feloszlatta, ezután az államrendőri ügyeket a Főkormánysház elnökségére és a közigazgatási hivatalokra, a helyi rendőrség teendőit pedig az illető községi hivatalokra ruházták.⁸²

Az igazságszolgáltatás reformja

Az Erdélyi Fejedelemség idején kialakult igazságszolgáltatási rendszer a Habsburg-korszakban lényeges változást szenvedett. Az úriszék jelentősége itt jóval kisebb volt, mint Magyarországon, a jobbágyság fölött Erdélyben általában a törvényhatóságok ítélkeztek. A törvényhatóságok (vármegyék és székek) alsó fóruma a fiúszék, illetve az alszék vagy viceszék volt, ezekről a derékszékekhez (*sedes generalis*) lehetett fellebbezni. Különleges esetekben maga a közgyűlés is ítélkezhetett. A 18. század második felétől Marosvásárhelyen székelő Királyi Tábla⁸³ töltötte be a felügyeleti fórum és a fellebbviteli bíróság szerepét.⁸⁴ Tagjainak kinevezésénél tekintettel voltak a bevett felekezetek megfelelő képviselőire is.⁸⁵ A Királyi Tábláról megfellebbezett perek a Gubernium elé kerültek, amely nem csak közigazgatási, hanem jogszolgáltatási intézményként is működött. Az Erdélyi Udvari Kancellária volt a végső fórum. A szászoknak a fejedelemség óta önálló bírósági szervezetük épült ki. A széki, illetve városi törvényszékekről a szász egyetem elé kerültek az ügyek, innen pedig a Királyi Tábla kikerülésével egyenesen a Guberniumhoz, végül a kancelláriára lehetett fellebbezni. Az egyházi bíráskodás szintén eltért annyiban a magyarországitól, hogy itt nem csak a katolikus és görög katolikus egyházak tartottak szentszékeket, hanem minden bevett felekezeten volt egyházi bíráskodása, és házassági perekben maguk ítélkeztek. Mária Terézia és II. József korában a jogszolgáltatás terén is bevezettek különböző reformokat, de ezek nagy része nem élte túl II. József halálát.⁸⁶

Az 1791–1792. évi országgyűlés restaurálta a régi igazságszolgáltatási szerveket is. A folytonos táblákat, illetve ítélőszékeket eltörölték és alsófokon visszaállították a fiú- vagy kerületi székeket, illetve a székely székekben az al- vagy viceszékeket. A viceszékeken az alkirálybíró elnökölt

⁸² Groisz Gusztáv válasza a belügyminiszternek, 1867. ápr. 18. MOL F 263, 1867/1514.

⁸³ A vajdai ítélőszékből kialakult Királyi Tábla hosszú fejlődésen ment keresztül. 1754-ben költözött Medgyesről Marosvásárhelyre.

⁸⁴ Bizonyos ügyekben – mint pl. az ősiséggel kapcsolatos vagy hűtlenségi perek – első fokon is ítélkezett.

⁸⁵ Az evangélikusok kivételével, mivel a szászok egyenesen a Guberniumhoz fellebbeztek.

⁸⁶ Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Budapest, 1961. Kézirat gyanánt. 86–92.

és a jegyző, valamint 7 törvénytudó ülnök (assessor) vett részt. Ezeken a szabad parasztok és – úriszék hiányában – a jobbágyok polgári és büntetőügyeit tárgyalták, de a nemesek 100 forint értéket meg nem haladó ügyei is ide kerültek. Az általános székek vagy – ahogy a Székelyföldön nevezték – derékszékek 12 választott táblabíróval működtek a főtiszt vagy a rangidős vicetiszt elnöklete alatt. Ezek tárgyalták az alszékekről fellebbezett pereket, valamint minden ügyet, amely valamely törvényes előírás révén nem volt más hatósághoz utasítva.⁸⁷

1848 a törvény előtti egyenlőség kimondása, a jobbágyfelszabadítás és más alapvető reformok ellenére sem hozott mélyreható változásokat a bírósági szervezetben; erre a polgárháború miatt nem is volt lehetőség. Annál nagyobb változással járt a neoabszolutizmus: a régi bírósági rendszert felszámolták és az igazságügy teljes átszervezését tűzték ki célul. A szándék ebben az esetben is az egységesítés volt. Első lépésként a bécsi legfőbb ítélőszék, az Oberster Gerichtshof illetékességét Magyarországra és Erdélyre is kiterjesztették. A Királyi Tábla helyébe osztrák mintára létrehozták Nagyszebenben az erdélyi főtörvényszéket. Majd fokozatosan kiépítették az alsóbb fokú bíróságokat is. Újdonság volt a régi erdélyi és magyarországi rendszerhez képest az igazságszolgáltatás és a közigazgatás csaknem teljes szétválasztása, ugyanakkor a jogszolgáltatás teljes „államosítása”, valamint a vádhatóság (ügyészség) kiemelése a bírósági szervezetből és külön szervezetbe tömörítése. A szabadságharc leverését követő egy évtized során is többször módosult a rendszer; nagyobb átalakításra 1854-ben került sor, amikor is a „végleges” szervezést kívánták megvalósítani.⁸⁸ Bár az új rendszer sok modern vonást tartalmazott, a gyakorlatban azonban – ahogy Varga Endre értékelte – „az egész korszakra jellemző folytonos kapkodás, szervezés, átszervezés miatt, mely a területi beosztás megváltoztatásától, az illetékességek s a hatáskörök módosításától az egyes szerveket illető ... változtatásokig a hivatali életet állandó mozgásban tartotta”, a feleket állandó bizonytalanságra ítélte és sok zavart okozott.⁸⁹

A jogszolgáltatás szervezése és irányítása a Bécsben székelő igazságügy-minisztérium hatáskörébe tartozott. A legmagasabb fokú bíróság szintén Bécsben székel, ez volt a legfőbb ítélőszék (Oberster Gerichtshof). A nagyszebeni főtörvényszék (Oberlandesgericht), amely a marosvásárhelyi Királyi Tábla feladatkörét vette át, lett az erdélyi legmagasabb fórum. Ezek alatt álltak a „megyei” törvényszékek (Kreisgericht), egyben kereskedelmi és váltótörvényszékek is. A bírósági szervezet legalacsonyabb fo-

⁸⁷ Pál-Antal: i. m. 178–179.

⁸⁸ Bónis–Degré–Varga: i. m. 133–137.

⁸⁹ Uo. 136–137.

kán a járásbíróságok álltak (Bezirksgericht). Ezek között voltak magasabb rangúak, ún. „társas” bíróságok (Bezirks-Collegial-Gericht) is, amelyek büntetőügyekben is ítélezhettek. A „végleges” szervezés során azonban alsófokon a közigazgatás és bíraskodás szétválasztásától mégis eltekintettek, és a „vegyes” szolgabírói hivatal járásbírói teendőket is ellátott (Gemischtes Bezirksamt). Kivételt képeztek a törvényszékek székhelyein működő járásbíróságok, amelyek nem láttak el közigazgatási teendőket, itt a törvényszék egy „delegált” tagja ítélezett.⁹⁰ Erdélyben 1854-ben 72 járásbírószágot és 10 törvényszéket szerveztek.⁹¹ A rendes bíróságok mellett úrbéri bíróságokat is létrehoztak. A legmagasabb úrbéri bíróság a Bécsben működő legfőbb úrbéri törvényszék (Oberstes Urbarial-Gericht) volt, amelynek illetékessége tulajdonképpen csak a magyar korona országaira terjedt ki. A nagyszebeni úrbéri főtörvényszéket (Urbarial Obergericht) és az úrbéri törvényszékeket Erdélyben csak 1858-ban hozták létre.⁹²

A hivatali átszervezés mellett a zavar másik forrását az jelentette, hogy Magyarországra és Erdélyre is kiterjesztették az osztrák magánjog, büntetőjog és perrendtartás hatályát. Az új törvények, a számtalan császári pátens és miniszteri rendelet, a bürokratikus ügyintézés nagyon megnehezítette a bíraskodást.⁹³ Az abszolutizmus megerősítését célozta 1852 májusában az osztrák birodalmi sajtó-rendtartás bevezetése is Erdélyben. Az új perrendtartás sok modern elemet is tartalmazott: a törvény előtti egyenlőség elvét, a személyi és területi kiváltságok megszüntetését, az ősiség eltörlését, az egységes háromfokú eljárást stb.⁹⁴ A törvények megváltozásával párhuzamosan átszervezték a jogi oktatást is. A magyar jogi tanfolyamokat Marosvásárhelyt, Kolozsvárt és Nagyenyeden megszüntették, egyedül a német nyelvű nagyszebeni jogi tanfolyam maradt meg, amelyet állami jogakadémiává szerveztek át.⁹⁵

Újabb változást hozott ezen a téren is az Októberi Diploma. Magyarországon az ún. Országbírói Értekezlet 1861 elején kidolgozta az „Ideiglenes törvénykezési szabályokat”, amelyek az 1848-as törvények érvényességéből indultak ki, de az elkerülhetetlen újítások során sokszor hivatkoztak az osztrák törvényekre is. Amíg az Októberi Diploma Magyarországon nemcsak a régi közigazgatási és igazságszolgáltatási szerveket állította vissza, hanem a régi magyar törvényeket is, addig Erdélyben az osztrák törvények továbbra is hatályban maradtak. Az osztrák minisztertanács úgy vélte, hogy itt semmi sem indokol a magyarországihoz hasonló engedményeket,

⁹⁰ Uo. 137–140.

⁹¹ Asztalos Miklós: Erdély története. In: uő. (szerk.): *A történeti Erdély*. Budapest, 1936. 341.

⁹² Bónis–Degré–Varga: i. m. 142–143.

⁹³ Uo. 137.

⁹⁴ Uo. 145–146.

⁹⁵ Asztalos: Erdély története. 341.

és aggodalmukat fejezték ki, hogy esetleg megbénulna az igazságszolgáltatás rendszere; ezért úgy gondolták, Erdély érdekében is fenn kell tartani az addigi rendszert és az osztrák törvényeket. A minisztertanács szerint különösen a románokra való tekintettel kell megakadályozni a régi rendszerhez való visszatérést.⁹⁶

A reformok ellenére a közigazgatás és igazságszolgáltatás szétválasztása sem sikerült maradéktalanul. A Gubernium a régi gyakorlatnak megfelelően az igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumának is tekintette magát, ami a Királyi Tábla elnökének tiltakozását váltotta ki. A hatáskörök átfedése miatt többször is vita alakult ki a két intézmény között. 1867 januárjában Apor Károly, a Királyi Tábla elnöke a kancellárnál tiltakozott a Főkormánysház elnökének „némely a törvénykezés ügymenetébe vágó intézkedései ellen”. Sérelmezte, hogy a Gubernium elnöksége tőle terjedelmes tudósításokat követel a peres ügyekről, holott az uralkodó a törvénykezés menete feletti felügyeletet nem a Főkormánysház elnökére ruházta, hanem az 1853. május 3-i császári nyílt paranccsal kiadott ügyrendtartás 90. és 91. cikkelye szerint ez őt mint a Királyi Tábla elnökét illeti.⁹⁷ Crenneville ezt visszautasította, azzal érvelve, hogy miután a Guberniumhoz sokszor intéznek a peres felek ügyük tárgyalásának gyorsítására kérést, ők mindig csak felvilágosítást kértek a törvényhatóságoktól vagy a Királyi Táblától az illető perekről, de javasolta, hogy ezután hasonló esetekben egyenesen az Udvari Kancelláriához forduljanak. Nem mulasztotta el azonban megjegyezni, hogy megfigyelése szerint a Királyi Táblán az ügyek igencsak elhúzódnak.⁹⁸

Erdélyben éppen ezért a magyar és székely törvényhatóságok részéről az egyik legfőbb követelés 1867 tavaszán-nyarán a neoabszolutizmus idején bevezetett törvények hatályon kívül helyezése és a jogrend egységesítése volt. Ahogy Udvarhelyszék bizalmi feliratában leszögezték: „Ohajtánók továbbá, hogy a nagyméltóságú Minisztérium az országgyűléstől nyert felhatalmazása folytán mentett volna meg az osztrák anyagi és alaki törvények nyűgöző bilincseitől, s legkiváltképpen a kalmár szellemű polgári perrendtartás súlyától. Tudjuk, hogy azt, amit 18 hosszú év keze irányzatosan rombolt, rövid fél év nem bírja felépíteni; tudjuk, hogy a magánjogi viszonyok, legkivált, ha a törvénynek vissza is kell hatnia,

⁹⁶ ProtÖst V. Abteilung, Band 1. 7. Februar 1861–30. Nr. 38. 27. März 1861. V. Reorganisation der Gerichtsbehörden in Siebenbürgen. 226–229.

⁹⁷ Apor Károly, a Királyi Tábla elnökének felirata az Udvari Kancelláriához. MOL D 228, 1867/39.

⁹⁸ Uo. 1867/43. Az Udvari Kancellária döntése szerint a függőben levő peres eljárásoknál előforduló késedelemre és ezek orvoslására vonatkozó kéréseket ezután a Guberniumnak a kancelláriához kellett felküldeni, de ennek már nem volt gyakorlati jelentősége, miután a kancelláriát hetek múlva feloszlatták.

óvatos, megfontoló eljárást igényelnek; mindezek azonban nem tartanak vissza azon kívánságunk ismétlésétől, hogy a nagyméltóságú Minisztérium e most még érvényben lévő, de sajátunkká nem válhatott és soha nem is válható törvénytelen úton reánk erőszakolt törvényektől mielőbb mentse meg.”⁹⁹ Kükküllő megye azzal érvelt, hogy az osztrák törvények meghagyását „alaptörvényeinkkel és Erdély uniójával ellenkezőnek, egyszersmind a legkárosabbnak véljük”, ezért kérték a magyarországi magánjog rendeletileg való életbeléptetését Erdélyben is: „a magyarországi és erdélyi magánjog elvei különben is ugyanazok és az unio magánjogi elkülönítést se engedhet meg”¹⁰⁰

Az előző alfejezetben már említett 1867. május 10-i kolozsvári tanácskozáson az erdélyi főtisztok többek között azt kérték, hogy mivel eddig a törvényszéki bírakat minden jelölés nélkül szabadon választották mindenhol, ezt most is meg kellene hagyni – mind a megyei autonómia érdekében, mind az alkotmányos közvélemény megnyugtatóására –, legfeljebb főtisztai kijelöléssel. Szerintük azonban bár „a jelenlegi törvénykezési és igazságszolgáltatási rendszer ideiglenesen fenntartandónak határozottat”, a törvényszéki személyzet ellen bizalmatlanság alakult ki, ezért ennek „epuratioja elkerülhetetlen”. Szükségesnek tartották, hogy a főtisztokat bízzák meg a törvényszék elnökségével, mint 1848 előtt, a fennálló törvényszéki elnöki állásokat pedig alelnökvé alakítsák át. Az alkalmatlan személyeket vagy akikben „nincs bizalom”, a királyi biztos útján mozdítsák el, a megüresedett állásokat előleges főtisztai kijelöléssel a képviselő bizottmányok töltsék be, illetve a Székelyföldön kijelölés nélkül, de azért ott is tekintettel kellene lenni a képesítésre.¹⁰¹ Ennél is sürgetőbb kérdés volt azonban, hogy miután „az osztrák törvénykezési rendszer oly tételeket és eljárásokat foglal magában, melyek nem csak törvényeink szellemével nem egyeznek, sőt a perek ok nélküli elhurcolásával a felek károsodását, az ország elszegényedését vonják magok után, addig is, míg törvényhozás útján a codificatio létrejönne, s anélkül, hogy juristitium idéztetnék elő”, néhány módosítást szerintük haladéktalanul be kell vezetni. Ezek közül a legfontosabbak: minden képesített egyén viselhesen ügyvédi hivatalt, állítsák vissza a régi örökösödési törvényt – nyilván az ősiség eltörlésének tekintetbevételével –, változtassanak a végrehajtáson, és az ún. „barozdapereket” ne birtokháborítási perekkel, hanem a régi mód szerint folytassák le.¹⁰² Kemény Ferenc egykori kancellár szintén javaslatot nyújtott be, sőt Péchy tudtán kívül néhány főispánnal is értekezett a kérdésben. Ő úgy

⁹⁹ MOL K 150, 1867-VII-2-13257.

¹⁰⁰ Kükküllő vármegye bizottmányának felirata az országgyűléshez, 1867. júl. 14. MOL F 270, 1867/180.

¹⁰¹ Az erdélyi főispánok javaslata a szervezésre. 1867. máj. 10. MOL K 148, 1867-III-2261.

¹⁰² Uo.

látta, hogy a törvényszéki bírák választása nem lenne célszerű, hiszen ha egyelőre érvényben maradnak az osztrák törvények, akkor csak képesített egyének tölthetik be ezeket az állásokat, különben „a választások útján beiktatandó s valószínűleg alkalmatlan és nem jártas bírák” miatt fennakadás történik az igazságszolgáltatás menetében.¹⁰³

A törvényhatóságok kérései nyomán a királyi biztos is javasolta az osztrák polgári törvénykönyv és különösen az örökösödést szabályzó határozatainak hatályon kívül helyezését. Mivel azonban – ahogy kifejtette – a szász egyetem 1848-ban feladta az 1583-ban Báthory István által megerősített statútumát és elfogadta az osztrák törvénykönyvet, így ott azt egyelőre meghagyni javasolták. Erdély többi részeire viszont a királyi biztos kérte a magyarországi jogszabályok érvényességének kiterjesztését. Azért nem a korábbi erdélyi jogszabályokat, mert ezek „a különböző területek, helyhatóságok, osztályok szerint eltérők”.¹⁰⁴ Az igazságügy-miniszter válaszából az derült ki, hogy egy „a haza minden részeire kiterjedő örökösödési törvény kidolgozása már munkálatba vétetett”, de a királyi biztos, illetve környezete jól látta, hogy „a törvényhozás tevékenységét a legfontosabb tárgyakkal oly nagy halmaza fogja előre láthatólag igénybe venni”, hogy a törvény kidolgozása késni fog. A miniszter aggályosnak tartotta azt is, hogy a teljes jogegység elérése helyett „a Szászföld Erdélytől az anyagi jog tekintetében ismét elkülöníttetik”.¹⁰⁵ Az osztrák törvények eltörlésére vonatkozó kéréseket tehát az igazságügy-minisztérium nem támogatta, attól tartva, hogy egyrészt a változtatás fennakadást okozna a jogszolgáltatásban, másrészt optimistán úgy vélt, hogy a bírósági szervezet és a jogrend egységesítése hamarosan az új törvények révén úgyis megvalósul. Az egységesítés azonban e téren is elhúzódó folyamat volt.

Az erdélyi törvényhatóságok a neoabszolutizmus korában létrehozott nagyszebeni főtörvényszék feloszlását is kérvényezték. Torda vármegye a kormányhoz intézett feliratában a nagyszebeni „tartományi gyűlés születtének” és „minden alkotmányos institúciónk ellenségének” nevezte a törvényszéket, amely „határozott makacs akadály a alkotmányos fejlődésünknek” és az „annyiszor és oly határozottan nyilvánított uniónk tettelességének teljes ellentmondása”, sőt folyamatosan annak aláaknázására törekedik.¹⁰⁶ A számtalan hasonló kérés nyomán Péchy sürgette az erdélyi legfelsőbb törvényszék Pestre való áthelyezését és a Hétszemélyes Táblába való beolvasztását. Az igazságügy-miniszter szerint a kérés törvényes

¹⁰³ Péchy ismertette Kemény álláspontját a közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezéséről készített javaslatában. Uo.

¹⁰⁴ Uo. 1867/259.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Torda vármegye felirata a kormányhoz, 1867. aug. 5. KmOL F 18 Torda megye, Torda vármegye képviselő bizottmányának jegyzőkönyve.

szempontból igazolható, de bizalmas nyilatkozatot kért aziránt, hogy ez „az erdélyi részek nem magyar ajkú lakosságánál minő fogadtatásra számíthat”, nem szül-e visszatetszést.¹⁰⁷ A királyi biztos azonban – Nagy Elek részletes indoklása nyomán – sietett megnyugtatót a minisztert, hogy a legfelsőbb törvényszék létrehozása törvénytelen, így beolvasztása nem ütközik az 1848:I. tc. 3. paragrafusába.¹⁰⁸ Nyilván a kérés mögött az erdélyi magyar politikai elit hangadó körei álltak, akiket az elnök, Ladislau Vasile Popp (Papp László) személye is irritált. Péchy az ő véleményüket tolmácsolta a miniszterelnöknek, amikor így jellemezte Poppot, akivel addig még nem találkozott: „Ezen egyéniség az oláh izgatásoknak valóságos titkos gyűlpontja, eszes és veszélyes ember, sokkal inkább az, mint Sulutz, a magyarokat gyűlöli, és éppen azért majdnem minden magyar perlekedőnek az oláhok irányában veszíteni kell, ha pedig ezt ki nem viheti, a pert visszatartja mindaddig, míg kedvező alkalom nem nyílik a pörnek reassumptiójára, a bírakat pedig rendesen akképpen szokta összeállítani, hogy az oláh pörlekedők győztesek legyenek, ez legalább az általános közvélemény...”¹⁰⁹

Péchy mellékelte egy tervezetet az igazságügy terén teendő fontos intézkedésekről, amelyben bő teret kaptak a személyi kérdések. Az erdélyi főtörvényszék személyzetének nagy része szerint használhatatlan vagy mert „elaggott, tehetetlen egyéniség”, vagy nemzetiségi szempontból megbízhatatlan, illetve kompromittálta magát a magyarok szemében. Itt is elsősorban Poppot említette: „Papp László belső titkos tanácsos és ezen főtörvényszék elnöke – a románoknak egyik legbefolyásosabb embere – szinte fanaticus és teljességgel meg nem bízható román, kit megnyerni sohasem sikerülend.”¹¹⁰ Hasonló volt a véleménye a másik románról, Iacob Bologárol: „mind jelleménél, mind meg nem bízhatóságánál fogva okvetlenül elmozdítandó”. A szász Friedrich Kirchnerről valamivel enyhébb ítéletet mondott: „nem alkalmas és nem egészen megbízható szász egyén”, de esetleg a helyén maradhat, ha azonban elmozdítják, föltétlenül szászt kell helyette kinevezni. Később kiderült, hogy az erdélyi magyarok Kirchnernek is a fejét követelték, így tőle is meg kellett szabadulni. A Királyi Táblán ugyancsak két román bíró ellen emelt kifogásokat, igaz, ezúttal erkölcsi és magatartásbeli ügyekben. A személyi kérdéseket azonban

¹⁰⁷ MOL F 270, 1867/188.

¹⁰⁸ Uo. 1867/188. Az 1867. júl. 21-i felterjesztésben azt is ecsetelik, hogy „az uniót közvetlenül megelőző időben a bíróságok szerkezete s a perek lejárása egészen sajtáságos és más volt, mint most; akkor némely per öt bíróságon is keresztülmehetett, míg némelyike csak három vagy kettőn, ahogy tudniillik a pereknek különböző bíróságoknál kellett kezdődniük”. Uo.

¹⁰⁹ Péchy Manó félhivatalos levele a miniszterelnökhöz, Kolozsvár, 1867. máj. 21. MOL K 148, 1867-III-2261.

¹¹⁰ Péchy Manó előterjesztése az igazságügy helyzetéről. Uo.

mindenképpen a közigazgatási szervezés után kell rendezni – tanácsolta Péchy –, mert különben a felmentéseket nemzetiségi izgatásra használnák fel. Poppot hamarosan el is távolították Erdélyből, a Királyi Kúria erdélyi osztályának élére nevezték ki. Az, hogy nem félreállították, hanem felfelé buktatták, jelzi a magyar kormány kezdeti reményeit, hogy a románok ellenállását engedményekkel és pozíciókkal le lehet szerelni.

A törvényhatóságok újjászervezésére vonatkozó 1867. június 27-i, illetve Péchy Manó erdélyi kormánybiztos június 28-i rendelete fenntartotta a törvényhatóságokban a közigazgatás és bíraskodás még az előző rendszer által megvalósított szétválasztását. A megyei bizottmányok mindössze ülnököket választhattak a bíróságokra, amelyek felügyeletével a főtiszteket bízták meg.¹¹¹ Ugyanez volt érvényes a városokra nézve is. A törvényhatóságok azonban szerettek volna visszatérni a korábbi állapotokhoz. Torda megye kérte az egyesbíróságok eltörlését, helyette az ott tárgyalt ügyeket a szolgabírókra bízták volna, hogy ezen a téren is a Királyhágón túliakkal „egyenlő lábra állíttassanak”.¹¹² Az igazságügy-miniszter által benyújtott törvényjavaslat nyomán egy a képviselőházhoz intézett feliratban részletesen is kifejtették véleményüket erről: „Nem ismeretlen ... ezen megye közönsége előtt azon *újabbkori elmélet*, mely az *igazság kiszolgáltatási tevékenységi körnek a közigazgatási tevékenységi körtől* még a közegek tekintetében is mereven elkülönítését sürgeti, de amellet, hogy az alkotmányos jogéletünk századok folytáni szokásaiban gyökerezett természetével ellenkezik, egyszersmind azon meggyőződésben élünk, hogy a közigazgatás és igazságkiszolgáltatás a jogélet mint az állam főfeladata fenntartása- és biztosításának annyira összevágó tényezői, hogy amennyire elkülönülnek azon magasabb, épp annyira össze kell folyniok tevékenységeik alsóbb fokozataiban [...] A sommás eljárásra tartozó és így a járási bíróságokhoz utasított ügyeknek legnagyobb részét bagatell ügyek képezik, melyek ... népünk azon rétegének sajátjai, mely törvénybeni járatlanságánál fogva mások tanácslatára, védelmére van szorulva, s rosszakarat és lelkiismeretlenség által leginkább kizsákmányoltatik, és kizsákmányoltatott... az egyesbíróság 15 éves rendszere alatt.” Az alsóbb néposztályok nem rendelkeznek bizonylatokkal peres ügyeikhez, ráadásul a bírák nem ismerik őket és a tanúkat, nincsenek tisztában viszonyaikkal. „A szolgabíró, ki az ügyfeleknek, valamint azok tanúinak jellemével, viszonyaikkal és egyéni körülményeikkel többnyire már esmeretes, az ügy tárgyalását legtöbbnyire nyilvánosan és helyszínen eszközölván, az ügyekkel és tanúkkal együtt élő, azok viszonyait még közvetlenebbül ismerő közönség előtt, ezer meg

¹¹¹ Sarlós: i. m. 19.

¹¹² Torda vármegye 1867. okt. 28-i közgyűlése. KmOL F 18, Torda vármegye képviselő bizottmányának jegyzőkönyve.

ezer módja lehet kipótolni ama hiányokat s a való tényállást hozni világosságra, minélfogva a szolgabíró, ki már elhivatásánál fogva folytonosan a nép között él, sokkalta biztosabban bíraskodhatik mindezen ügyekben, mint az egyesbíró.”¹¹³ Annak ellenére, hogy ezzel a véleménnyel a legtöbb törvényhatóság egyetértett, a régi rendszert nem állították vissza, hanem újabb reformok sorával igyekeztek modernizálni az igazságszolgáltatást.

A kiegyezés után az 1868:LIV. tc. szabályozta elsőként a törvénykezési rendtartást. A törvény a központi felsőbíróságokat (Királyi Tábla, Váltófel-törvényszék és Hétszemélyes Tábla) szervezetileg is elválasztotta egymástól.¹¹⁴ A volt Hétszemélyes Tábla utódja, a Kúria volt ezután a bíraskodás legfelsőbb intézménye, amely egy semmítőszékre és egy legfőbb ítélőszék-re oszlott; joghatósága az ország egész területére kiterjedt, éppen ezért keretében külön erdélyi osztályt is létrehoztak. A törvény megszüntette a megyei törvényszékeken az alispán elnöklését, szabályozta az ítélkező tanácsok létszámát. Csakhamar kiépült az állami bírósági szervezet: a járásbíróságoktól a törvényszékeken át a fellebbviteli bíróság szerepét ellátó ítélőtábláig, amelyek illetékessége több megyére terjedt ki.

További lépést jelentett az 1869:IV. tc. a bírói hatalom gyakorlásáról, amely az 1830. évi belga alkotmányra támaszkodott, és Montesquieu szellemében megvalósította az igazságszolgáltatás és közigazgatás teljes elkülönítését. A törvény képesítéshez kötötte a bírói kinevezést és kimondta az összeférhetetlenség elvét (bíró nem lehetett képviselő, ügyvéd, kereskedelmi társaság alkalmazottja, nem viselhetett más hivatalt és nem lehetett politikai párt tagja), valamint a bírók függetlenségét és elmozdíthatatlanságát. A bírói kinevezésekre az igazságügy-miniszter tett előterjesztést.¹¹⁵ A törvény vitája során Deák Ferencnek volt egy érdekes kezdeményezése az állambíróság, mai szóval élve az alkotmánybíróság felállításáról. Az állambíróság tett volna javaslatot a bírók kinevezésére, ítélkezett volna politikai ügyekben és döntött volna a közigazgatási és igazságszolgáltatási hatóságok közti nézeteltérések esetén. Tagjainak felét az uralkodó nevezte volna ki, felét az országgyűlés választotta volna. A kormány azonban nem kívánta egy ilyen, az ellenőrzését is ellátó bírósági csúcsszerv létrehozását, így az országgyűlés leszavazta Deák javaslatát.¹¹⁶

A bíróságok új szervezetét az 1871:XXXI. és XXXII. tc. szabályozta. Minden addig működött elsőfolyamodású bíróságot (megyei és városi törvényszékeket, bányabíróságot, váltótörvényszékeket, főszolgabírói bíróságot, vegyes bíróságot) megszüntettek, és helyettük létrehozták a királyi törvényszékeket mint általános elsőfolyamodású bíróságokat. Kezdetben

¹¹³ Torda vármegye felirata a képviselőházhoz, 1867. okt. 28. Uo.

¹¹⁴ Bónis–Degré–Varga: i. m. 153.

¹¹⁵ Uo. 154–155.

¹¹⁶ Sarlós: i. m. 23–24.

minden megyeszékhelyen létesült bíróság, összesen 102, ezek egy részét majd később az 1875:XXXVI. és 1885:III. tc. megszüntette, így végül 64 törvényszék működött. Büntető és polgári perekben 3 tagú tanács ítelt; kereskedelmi perekben a tanács 2 tagja az ipari és kereskedelmi kamarák által választott ülnök volt. A törvényszékek látták el a cégbíróság feladatát, és a csődeljárás szintén hozzájuk tartozott. A kisebb vagyoni értékű polgári perekben és kisebb bűnügyekben a járásbíróságok ítélkeztek. 1871-ben 360 járásbíróságot szerveztek, de ez a szám később emelkedett.¹¹⁷

Az új bírósági szervezet Erdély törvényhatóságait is izgalomba hozta. Ahogy Béli Gergely aranyosszéki főkirálybíró írta 1871 elején: a törvényhatósági bizottságban a legfontosabb téma a bírósági beosztás tervezete volt. A széknek – ha már törvényszéket nem kaphatott – egy járásbíróságot jelöltek ki Felvincen, a tordai társas törvényszékhez tartozóan, de még egyet szerettek volna. Azt akarták, hogy Torda megye mondjon le a Marosújvárra tervezett járásbíróságról, és ezeket a községeket is osszák be a felvinci járásbírósághoz.¹¹⁸ Hasonló vetélkedés Erdély számtalan helyén kialakult. Beszterce város és vidéke Naszódval versengett a törvényszékért. Érveikben hivatkoztak Beszterce központi helyére és gazdasági, művelődési szerepkörére.¹¹⁹ Legalább ilyen küzdelem indult meg a bírói, ülnöki stb. állásokért.¹²⁰

A sajtórendtartás ugyancsak felemás ezekben az években. A kiegyezéskor Erdélyben ugyanis még érvényben volt az 1852. május 27-i császári nyílt parancssal életbe léptetett sajtórendtartás. Magyarországon 1865-ben rendelték el a sajtóvétségekben való eljárásra az esküdtszékek felállítását, de ezekről az új kormány csak 1867 májusában rendelkezett. Ilyen esküdtszékeket azonban csak Pesten és a négy kerületi tábla székhelyén hoztak létre.¹²¹ Erdélyben viszont a berendezkedés bizonytalanságai következtében még egy ideig érvényben maradt a sokkal szigorúbb osztrák rendszabály. Ezt a sajtórendeletet végül 1871-ben módosították, és bevezették Erdélyben is az esküdtszékeket.

Nem csak a sajtórendészet terén maradtak meg a különbségek. Mint láttuk, a bírósági szervezetet egységesítették az unió gyakorlatba ültetése nyomán, a jogszabályok terén azonban ez nem ment egy csapásra, illetve voltak olyan területek, amelyeken egészen a korszak végéig fennmaradtak

¹¹⁷ Bónis–Degré–Varga: i. m. 156–157.

¹¹⁸ MOL F 270, 1871/394.

¹¹⁹ MOL F 270, 1871/317.

¹²⁰ Mint azt a 3.2. alfejezetben láthattuk, a királyi biztos igen rossz néven vette, hogy befolysa a jelöléseknél alig érvényesült, az igazságügy-miniszter különböző lobbinyomásnak engedve sorra általa nem javasolt embereket nevezett ki. Péchy főleg a románok esetében sérelmezte, hogy elvetették javaslatait.

¹²¹ Bónis–Degré–Varga: i. m. 154.

a különbségek. Az 1868:XLIII. tc., azaz az uniós törvény 12. §-a kimondta: „Azon törvények alkalmazása, amelyek Magyarország és Erdély törvényhozásának egyesülését megelőzőleg, Magyarország külön országgyűlésén alkottattak az erdélyi területre nézve, amennyiben szükséges lesz, törvényhozás útján fog eszközöltetni. Addig is azonban ezen országgyűlésnek 1867-dik évi március 8. és 11-én kelt s a ministeriumot az igazságszolgáltatás terén szükséges intézkedések megtételére felhatalmazó határozata a maga épségében tartatik fenn.”¹²² Az erdélyi magyarok ennél jóval sérelmesebbnek tartották az osztrák polgári és büntető törvénykönyv, büntető perrendtartás és részben a bányatörvény és a telekkönyvre vonatkozó törvény érvényben hagyását, amelyek szintén a neoabszolutizmus korának örökségei voltak.¹²³ Hiába kérvényezték a kiegyezést követően az erdélyi törvényhatóságok, képviselők stb. – főképp a polgári törvénykönyv – eltörlését, részben vagy egészben a továbbiakban is érvényben maradtak.

Végül is Erdélyben bonyolult, eklektikus jogrend alakult ki: az osztrák polgári törvénykönyvet időközben több ponton is módosították, többek között a bányatörvény, a telekkönyvi rendtartás és az 1867 után hozott magyar törvények által.¹²⁴ Az új büntető törvénykönyv, az ún. Csemegi-kódex (1878:V. tc.) 1880. október elsejével lépett hatályba és váltotta fel az 1852-ben bevezetett osztrák büntető törvénykönyvet,¹²⁵ az új büntető perrendtartás pedig csak 1896-ra készült el. Az unió nyomán a teljes egységesítésre azonban ezen a téren a dualista korszak végéig nem került sor. Ennek magyarázata nagy valószínűséggel abban kereshető, hogy nem akartak olyan ideiglenes törvényeket, illetve jogszokást Erdélyre is kiterjeszteni, amelyek modernizálása a kormány feltett szándéka volt. A fent említett büntető törvénykönyv iránt például Magyarországon mind a 18. században, mind a

¹²² Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896. 488.

¹²³ A polgári törvénykönyvet az 1853. május 29-i császári nyílt rendelet, a büntető törvényt pedig az 1853. július 29-i, az osztrák általános bányatörvényt az 1854. május 23-i császári nyílt parancs nyomán vezették be. Ez utóbbival összefüggésben felállítottak Zalatnán egy bányakapitányságot, Gyulafehérváron pedig bányabíróságot. A telekkönyv felállítását Erdélyben az osztrák igazságügy-miniszter 1852. december 22-én rendelte el. Mivel ennek végrehajtása elakadt, a kiegyezés után a magyar igazságügy-minisztérium 1867–1870 között több rendeletben is intézkedett a telekkönyvi intézmény bevezetése, működése, rendtartása, a helyszínelési utasítások stb. iránt. Uo.

¹²⁴ A Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) részletesen felsorolja a különbségeket, illetve azokat a törvényeket, amelyek az egységesítés irányába mutattak. Az osztrák polgári törvénykönyv rendelkezésein pl. olyan 1867 után hozott törvények módosítottak, mint a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868:LIV. tc., az ügyvédi rendtartásról szóló 1874:XXXIV. tc., a kir. közjegyzőkről szóló 1874:XXXV. tc., a kereskedelmi törvény (1875:XXXVII. tc.), a váltótörvény (1876:XXVII. tc.), a büntető törvénykönyvek (1878:V., 1879:XI. tc.), az erdőtörvény (1879:XXXI. tc.), az állampolgársági törvény (1879:I. tc.), a csődtörvény (1881:XVII. tc.), az ipartörvény (1884:XVII. tc.), a házassági jogról rendelkező, 1894:XII. tc., az állami anyakönyvezést elrendelő, 1895:XXXV. és XXXVI. tc. és még hosszan sorolhatnánk.

¹²⁵ Horvátországban viszont továbbra is az osztrák büntető törvénykönyv maradt érvényben.

19. század első felében több kezdeményezés született, különböző országgyűlési bizottságok több törvényjavaslatot is kidolgoztak. A reformkorban az egyik legfontosabb kérdésnek tartották, és 1841–1843 közt egy bizottság működött, amely 1843 nyarán az országgyűlés előtt bemutatta munkálatait, azonban végül nem született törvény a javaslatokból. A neoabszolutizmus idején Magyarországon is az osztrák büntetőtörvényt vezették be, ezt azonban az Országbírói Értekezlet 1861-ben eltörölte és visszaállította a korábbi gyakorlatot, mondván: „a magyar büntetőtörvények és törvényes gyakorlat a változott viszonyokhoz idomítva, módosításokkal visszaállíthatnak”.¹²⁶ Tehát a kormány valószínűleg úgy vélte, nem lenne célszerű, ha egyik ideiglenességet egy másikkal cserélnének fel, jelentős zavart okozva ezzel az erdélyi részek jogszolgáltatásában. Ezt Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter ki is fejtette a sajtótörvény bevezetésének elhalasztásakor: „Mínthogy én káros hatásúnak hiszek minden olyan törvénynek kiterjesztését Erdélyre, mely talán néhány hó múlva ismétli változásnak levén kitéve, a *jogbiztonság iránti bizalmat még inkább megingatni*, [...] egy csak rövid ideig tartható *ideiglenességet foganatosítani nem óhajtok* [kiemelés az eredetiben – PJ].”¹²⁷ Nem is beszélve arról, hogy az osztrák törvénykönyv sok tekintetben modernebb és egységesebb volt, mint a Tripartitumig visszanyúló régi jogszabályok tarka egyvelege. Arra akkor senki sem gondolt, hogy az új törvények megalkotása milyen hosszú ideig fog tartani. Az meg már a sors fintora, hogy az első világháborút követő impériumváltás nyomán Erdélyben még egy ideig ugyancsak érvényben maradtak a korábbi törvények.¹²⁸

¹²⁶ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1877–1878. évi törvéncikkek*. Budapest, 1896. 101. Bár Magyarországon az Országbírói Értekezlet az osztrák büntető perrendtartást hatályon kívül helyezte, a bíróságok ezt a legtöbb helyen továbbra is alkalmazták, így zavaros állapotok uralkodtak. Ezen kívánt segíteni az 1872-ben az igazságügy-miniszter által kiadott Ideiglenes eljárási szabályzat, amelyet a bírósági gyakorlatban 1900-ig használtak. Dobos József: A büntetőeljárás történeti fejlődésének vázlata az 1896-os első kódexig. *Jogelméleti Szemle*, 2003. 3. sz. Dobos szerint különben az osztrák büntető törvénykönyv, amit Erdélyben a kiegészítés után is használtak, európai összehasonlításban nem volt annyira haladó, mert pl. a bíróság eljárhatott ügyészi indítvány nélkül is.

¹²⁷ Az igazságügy-miniszter leirata a királyi biztoshoz, 1867. dec. 11. Uo. 1867/701.

¹²⁸ Az első világháború után aztán Románia szembesült a jogegyesítés igen nehéz kérdésével, különösen, hogy még több, heterogén fejlettségű és más-más jogrendszerrel rendelkező tartományt kellett egységesíteni. Az egységes jogrendszer kialakítására nézve három nézet fogalmazódott meg: a) egy fejlett ország (elsősorban Franciaország jött számításba) fontosabb törvényeinek átvétele; b) teljesen új jogrendszer kidolgozása az Ókirályság jogszabályainak alapján; c) az új jogrendszernek figyelembe kell vennie az egyes országrészek addigi jogszabályait és ezeket kell összehangolni. 1925-ben létrehoztak egy Törvényhozó Tanácsot (Consiliul Legislativ), amelyben két nézet csapott össze: a tagok egy része az ókirálysági törvények azonnali kiterjesztését javasolta a többi országrészre, másik részük viszont az egyes országrészek régi törvényeinek párhuzamos alkalmazását javasolta mindaddig, míg sor kerül az egységes, modern jogrendszer kialakítására. Érdekes, hogy végeredményben a két né-

4.2. A főtiszti kar átalakulása a kiegyezés körül

Az 1848–1867 közötti zűrzavaros időszakban többször is sor került a helyi politikai elit – legalábbis részleges – cseréjére. A magyar történetírásban hosszú ideig élt a mítosz a neoabszolutizmus korának passzív ellenállásáról, azaz hogy a magyar politikai elit 1849 után visszavonult a politizálástól, bojkottálta az új rendszert, a közigazgatás az ún. Bach-huszárok kezébe került, hogy aztán 1867 félresöpörje őket és ismét visszatérjen a liberális elit. Az utóbbi időben javában folyik a mítoszrombolás; ez első sorban a hivatalnokréteg és a vármegyei tisztikarok összetételének vizsgálatára terjed ki.¹²⁹ A következőkben arra keresek választ, hogy mennyire sikerült az erdélyi magyar politikai elitnek átmentenie magát az 1848-at követő változások során; kikből rekrutálódott az 1867 utáni főispáni kar, mennyire maradt meg ezen belül az arisztokrácia dominanciája és milyen volt egy tipikus főispáni karrier. A vizsgálatba minden főispánt bevontam, aki az 1867–1872 közti átmeneti időszakban (amíg Erdély élén királyi biztos állt) betöltötte ezt a funkciót. Mivel a kormány szándékainak a főispánok voltak a helyi mozgatói, ezért ez nagyon fontos bizalmi állás volt. Másfelől érdemes azt is megnézni, hogy a főispánok mennyiben voltak helyi emberek, mennyire kötődtek az illető vármegyéhez.

A vizsgálat csak a vármegyék és a székely székek főtisztjeire, illetve a szász ispánra terjed ki, mivel a szász székek elöljárói teljesen más társadalmi rétegből kerültek ki, ráadásul nagyon nehéz rájuk nézve személyi anyagot találni. Amúgy pedig ebben az időszakban még a régi garnitúra maradt a szász székek élén. Tehát Erdély 8 vármegyéjében, 2 vidékén és 5 székely székében¹³⁰ vizsgálom a főtiszteket (főispán, főkapitány és főkirálybíró). A főtisztekről prozopográfiai módszerrel készült a vizsgálat. Az adatokat végül egy adatbázisban összesítettem. Bár a minta túlságosan

zetet kombinálva alkalmazták, egyes jogágak (pl. tőzsde, oktatás) esetében kiterjesztették az okirálási törvényeket az ország egész területére, más ágakban pedig hatályban maradtak hosszabb-rövidebb ideig a régi törvények, de a teljes jogegyesítést máig sem sikerült megvalósítani (a telekkönyvi rendszer például csak a volt Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó területeken működik). Vallasek Magdolna Márta: Az 1918. évi egyesülést követő jogegyesítési folyamat kérdése Romániában. *Magyar Kisebbség*, IX. évf. (2004) 1–2. (31–32.) sz. 573–590.

¹²⁹ Benedek Gábor: Ciszlajtániai tisztviselők a neoabszolutizmus kori Magyarországon. *Aetas*. 10. évf. (1995) 4. sz. 60–70; Pap: i. m.; Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”.

¹³⁰ A vármegyék a következők voltak: Alsó-Fehér, Belső-Szolnok, Doboka, Felső-Fehér, Hunyad, Kolozs, Kükküllő, Torda; a két vidék: Fogaras és Naszód; a székely székek: Aranyos, Csík, Háromszék, Maros, Udvarhely.

kicsi ahhoz, hogy statisztikailag értékelni lehessen, néhány következtetés így is levonható.¹³¹

Az ilyen jellegű kutatások nehézségeit jól összegezte Cieger András¹³², ezért csak egyetlen kérdést érintek. A földbirtokra vonatkozó adatok igen csak problematikusak, hiszen korabeli kimutatás nem létezik. A családi levéltárakból – ha egyáltalán lehetséges volna – túlságosan bonyolult lenne kigyűjteni az adatokat, így az 1893-as gazdacímtárat használtam támpontul, tudatában annak, hogy ennek alapján nem lehet pontos képet nyerni; ez inkább csak arra jó, hogy nagyságrendileg és az elhelyezkedést tekintve meg tudjuk becsülni a főispánok birtokait.¹³³

A főtishti kar és a kiegyezés

A fentiekből is kitűnik, hogy a kormány kulcsszerepet szánt a főispánoknak a közigazgatásban. A megyék élére a főispánokat a kormány nevezte ki, a székely székek 1867-ben még maguk választották a főkirálybíró, a szász ispánt bonyolult eljárás keretében szintén választották, akárcsak a szász székek vezetőit. Az erdélyi királyi biztos kinevezése után egyre sürgetőbbé vált a törvényhatóságok rendezése és az új főispánok ki-

¹³¹ Adataimat részben a Magyar Országos Levéltárban található erdélyi központi kormányhatóságok levéltárából (Főkörmányszék, Királyi Biztosság), illetve a miniszterelnökség és a belügyminisztérium levéltárából gyűjtöttem, részben pedig a tiszti címtárakból, családtörténeti munkákból, adattárakból, lexikonokból, az országgyűlési almanachokból és más hasonló munkákból. Nagy Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XIII. Budapest, 1857–1865. CD-ROM; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. I–X. Budapest, 1911–1931. CD-ROM; Gudenus János József (összeállította): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I–V. Budapest, 1990–1999; *Magyar nemzetiségi zsebkönyv*. I–II. Budapest, 1888; *Novum et vetus Calendarium*. Claudiopoli, 1840–1845; *Új és Ó Naptár*. Kolozsvárt, 1846–1848; Sturm Albert (szerk.): *Új országgyűlési almanach 1887–1892*. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Budapest, é. n.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest, 1891–1914; *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. 2. köt. *Gazdacímtár*. Budapest, 1897; Szögi László: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén I. 1790–1850*. Budapest–Szeged, 1994. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, I); Szabó Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998; Tonk Sándor (közéteszi): *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged, 1994. (Fontes Rerum Scholasticarum, VI); Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest, 1979; Varga Júlia: *A kolozsvári Királyi Liceum hallgatósága 1784–1848*. Budapest, 2000. (Felsőoktatástörténeti kiadványok, új sorozat, 1); Walter Myß (Hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen Lexikon*. Thaur bei Innsbruck, 1993; Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3. átdolg. kiad. Budapest, 2000.

¹³² Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In: A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai. *Levéltári Évkönyv*. XII. Nyíregyháza, 1997. 214–216.

¹³³ A továbbiakban szükséges még bővíteni a vagyoni állapotra vonatkozó adatokat (pl. virilis-listák átnézésével), de éppen erre a kezdeti időszakra jóval kevesebb forrás áll rendelkezésünkre.

nevezése, illetve megerősítése. 1867 áprilisában és május elején a lapok tele voltak a különböző találgatásokkal, kombinációkkal. Május elején például egy értekezleten Kolozs megyei notabilitások fejezték ki óhajukat, hogy a kormány mielőbb nevezzen ki „48 szellemében” új főispánokat, hogy „azok vezetése alatt legdrágább ősi intézményünk, a megyei élet tetteges birtokába juthassunk, hogy a megyék rendezése, tisztviselők és bíróságok választása alkotmányos kezekbe legyen letéve”.¹³⁴ A kormány számára a konszolidáció szempontjából fontos volt megbízható, kormányhű emberek kinevezése, akik révén kezében tarthatta a helyi közigazgatást, különösen nemzetiségi vidéken, de ugyancsak nem elhanyagolható szempont volt a passzív ellenállás „hőseinek”, a liberális magyar politikai elitnek a megjutalmazása sem.

Ha megnézzük, kik álltak 1867 tavaszán a vármegyék (ezután ide értem a két vidéket is) és a székely székek élén, akkor azt láthatjuk, hogy a főtisztok mintegy fele (7) a provizórium idején is betöltötte hivatalát. Közülük hárman különböző okokból hamarosan megváltak állásuktól. Jósika Lajos Kolozs megyei főispán lemondott, Nopcsa Ferenc Hunyad megyei főispánt pedig az uralkodó melletti minisztériumba nevezték ki államtitkárnak. A román Augustin Laday (Láday Ágoston) Felső-Fehér megyei főispánt a kormány szintén el kívánta távolítani, ezért 1867 decemberében kinevezték a Királyi Kúria erdélyi legfőbb törvényszéki osztályának bírójává, ezzel tehát felfelé buktatták. A két „túlélő” Pogány György Alsó-Fehér megyei főispán és Alexandru Bohățiel Naszód vidéki főkapitány, ők mindketten 1861 óta álltak törvényhatóságuk élén, és mellesleg ott is maradtak egészen az 1876. évi nagy közigazgatási reformig, illetve Pogány azt követően is. Ioan Pușcariu Fogaras vidéki főkapitányt és Petrichevich-Horváth Albert maroszséki főkirálybíró felmentették, végső soron mindkettőt az előző időszakban vállalt szerepe miatt. Pușcariuról Péchy úgy vélte: „minden tehetsége mellett sem volt képes e törvényhatóság területén a birtokbiztonság ellen felmerült számtalan kihágásokat megfékezni, s a nemzetiségi sűrűlódásokat lecsillapítani”,¹³⁵ ez azonban nem jelentette egyben karrierje végét.

Petrichevich-Horváth Albert pályafutása megérdemel egy kis kitérőt, mivel jól szemlélteti a lojális konzervatív hivatalnok közigazgatási karrierlehetőségeit. 1821-ben tiszteletbeli kancellistaként kezdte a Főkormány-széknél, majd a Királyi Táblán, táblabíráskodás után Torda megye főbírájává választották, innen nevezték ki adminisztrátornak Háromszék élére; 1839-től 1849. január 4-éig volt Háromszék főkirálybírája, közben királyi

¹³⁴ *Korunk*, VII. évf. (1867. máj. 15.) 57. sz.

¹³⁵ Péchy Manó emlékirata a törvényhatóságok újjászervezéséről, 1867. máj. 16. MOL F 270, 1867/37.

biztosként is működött a naszódiai és beszterceiek közti határvitában. A forradalom ideiglenesen megtörte pályáját, de ez nem tartott sokáig. 1851-től az új központi hatóság, a Militär- und Civil-Gouvernements-Presidium ismét Háromszék élére nevezte ki, majd 1854-től 1861 áprilisáig az udvarhelyi kerület élén állt (Kreisvorsteher). A neoabszolutizmus alatti szolgálataért 1859-ben megkapta a Szent István-rend lovagkeresztjét. Az Októberi Diplomát követő fordulat után 1861 áprilisától rendelkezési állományba került, majd 1861. augusztus 1-től nyugdíjazták. A magyar főtisztek lemondása után azonban szolgálatára 1862 januárjától ismét szükség volt, így lett ezúttal Marosszék ideiglenes főkirálybírája. Crenneville javaslatára 1866. december 31-én Ferenc József valóságos belső titkos tanácsosi címet adományozott neki, 45 évi lojális szolgálata mellett azzal indokolva, hogy ez utóbbi fontos állást akkor foglalta el, amikor a többi székely szék, valamint a vármegyék vezetői lemondtak és a magyar „ellenzéki párt” minden eszközt bevetett, hogy a tekintélyesebb nemesek ne vállaljanak hivatalt.¹³⁶ Péchy Manó, aki a kiegyezés után Petrichevich-Horváth felmentését kezdeményezte, azt írta róla: „fellelése és hivatali működése oly módon, oly célból és oly kedvetlenítő körülmények közt történt, hogy neki a reábizott törvényhatóság bizalmát minden képessége mellett is megnyerni nem sikerülhetett”.¹³⁷

A kompromittált főtisztek helyett tehát „megbízható” és tiszta lappal induló embereket neveztek ki. Így például Fogaras vidékén a leváltott Pușcariu helyett Vasile Tămaș (Tamás László) guberniumi fogalmazót. Pușcariu volt főkapitány szerint, amikor a fogarasi magyarok küldöttsége felkereste Péchy-t, kérve az ő menesztését, éppen Péchynél volt Sterca-Șuluțiu görög katolikus érsek, akivel megegyeztek volna egy görög katolikus kinevezésében.¹³⁸ Az érsek saját unokaöccsét, Iosif Șuluțiu Küküllő megyei alispánt támogatta, de őt valószínűleg nem találták elég megbízhatónak, és így került a szintén görög katolikus guberniumi fogalmazó Fogaras vidék élére.

Az 1867-ben kinevezett vagy megerősített főtisztek közül 11-en egészen 1875-ig (sőt egy részük utána is) megmaradtak hivatalukban. A stabil törvényhatóságok mellett voltak problémás megyék is, mint például Felső-Fehér vármegye, amely amúgy is az erdélyi közigazgatás botránykövének bizonyult. Itt öt év alatt három főispán is váltotta egymást, ráadásul a Ládayt követő ifj. Haller Ferencet sorozatos botrányok nyomán váltották le egy évnél rövidebb főispáni szolgálat után. Hunyad megye élén úgyszintén három főispán szerepelt: az első – mint láttuk – államtitkár lett, utódja,

¹³⁶ MOL D 228, 1867/2.

¹³⁷ MOL F 270, 1867/37.

¹³⁸ Pușcariu: i. m. 115–116.

gr. Kun Kocsárd a megyei intrikák miatt még 1867 végén lemondott, míg végül Barcsay Lászlót nevezték ki.¹³⁹

A szász ispán helyzete

A szász ispán helyzete különleges volt, mert az 1848-ig Erdély harmadik rendi nemzeteként szereplő szászok sajátos önkormányzati testülete, a szász egyetem élén állt és bonyolult rendszer szerint választották. A szász önkormányzat már a neoabszolutizmus idején sem illett bele a központi hatalom elképzeléseibe. Franz Salmen szász ispánt ekkor úgy távolították el Erdélyből, hogy kinevezték a bécsi legfelsőbb semmitőszékhez.

A Királyföld autonómiája 1867 után is szálka volt a kormány szemében, és már kezdettől fogva felmerült a szász ispán, Konrad Schmidt eltávolítása. A jogász Schmidt szebeni követként részt vett 1848-ban az erdélyi országgyűlésen, és bár az uniót ellenezte, a közhangulat nyomására megszavazta. Ezért később otthon felelősségre vonták. Részt vett a pesti országgyűlésen is, ott is a szász érdekeket képviselte, majd a többi szász képviselővel együtt 1848 szeptemberében elhagyta az országgyűlést, és megszakította a kapcsolatot a magyar kormánnyal.¹⁴⁰ A forradalom idején az osztrák kormány a Székelyföldre nevezte ki kormánybiztosnak. Teutsch szerint „lángoló szász hazafi”, ugyanakkor a „nagyosztrák” gondolat jeles képviselője.¹⁴¹ 1861 novemberében nevezték ki a szász egyetem élére; ebbeli minőségében a Főkormánysház tanácsosa is volt. A szebeni diéta (1863–64) után a Reichsratban képviselte Erdélyt, a testület alelnökévé is megválasztották.¹⁴²

Schmidt már kezdettől fogva összeütközésbe került a magyar kormánnyal. 1867. március 18-án a Főkormánysház betiltotta a szász egyetem összehívását. Erre ő tiltakozott, kifejtve, hogy ezzel a lépéssel megsértették a szász ispán és az egyetem jogkörét. Többek között ez is hozzájárult fel-

¹³⁹ Barcsayt amúgy már majdnem kinevezték 1867-ben Nopcsa helyére. Amikor megérkezett a belügyminisztérium március 18-i leirata, hogy Nopcsát államtitkárrá nevezték ki, a Gubernium Barcsayt bízta meg a helyettesítéssel, közben azonban Nopcsa Jordán (Iordan) Domokos főbírórt kérte fel. A kényes helyzetben a Főkormánysház sürgette a megoldást. Szerintük „tekintélyes és képes” egyénre van szükség, aki mind a tisztikarral, mind a „megye különböző nemzetiségű és irányzatú lakosságával szemben” tekintélyt tud fenntartani, és Barcsayt javasolták. A kormány azonban Kun Kocsárd Hunyad megyei képviselőt nevezte ki. Ebből is látszik, hogy már kezdettől fogva az ügyekre nagyobb befolyása volt azoknak, akik Pesten tartózkodtak. MOL F 263, 1867/1281. Lásd a 3.3. alfejezetet is.

¹⁴⁰ *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Hrsg. Constant von Wurzbach, XXX. Wien, 1875. 230–232.

¹⁴¹ Friedrich Teutsch: *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*. Hermannstadt, 1924. 212–213.

¹⁴² Uo. 232.

mentéséhez, amelyet a királyi biztos már 1867 májusában kezdeményezett a miniszterelnöknél. Péchynek már első benyomása kedvezőtlen volt Konrad Schmidtről, bár ebben nyilván közrejátszott az erdélyi magyar közvélemény antipátiája is. Első találkozásukat a következőképpen írta le: „ámátor a szász comes első díszebédem alkalmával poharat emelve azzal üdvözölt, hogy az unio mielőbb végrehajtsák, mit ... biztosan nem csak reményl, de szívéből óhajt is. Mindamellett is kénytelen vagyok a szász comesnek ... mind a legfelsőbb, mind a közös haza érdekében leendő elmozdítását becses figyelmedbe ajánlani.”¹⁴³ Ennek ellenére a kormány hosszú ideig halogatta a döntést, a leváltásra majd csak egy év múlva, 1868. február 8-án került sor.¹⁴⁴ A minisztertanács Schmidt felmentése kapcsán a provizórium alkotmányellenes lépéseinek felszámolására hivatkozott: „a jelenlegi szász ispán kinevezési módja sem a törvénynek, sem az állás betöltését szabályozó rendeletnek meg nem felel, miután ő múltjánál fogva nem nyújt biztosítékot az iránt, hogy a kormány szellemében s magok a szászok érdekében hasznosan közreműködjék, s eltávolítását az erdélyi közvélemény is igényli”.¹⁴⁵ Péchy ekkor javasolta Schmidt „lekenyerezése” céljából a kedvezményes elbánást, azaz a nyugdíjon felül jelentős összegű, évi 2000 forint kegydíj engedélyezését; tekintettel „azon politikai pártállásra, melyet ő a szász földön jelenleg elfoglalt, úgyszintén arra, hogy miképpen nyugalmaztatása az ő jövőbeni magatartására kétségkívül kihatással leend – politikai szempontból is kiválóbb kedvezésben volna részesítendő” – írta.¹⁴⁶ Ezt a minisztérium és az uralkodó jóvá is hagyták, de a célt, Schmidt magatartásának a magyar kormány irányábani kedvezőbbre hangolását, nem érték el.¹⁴⁷

¹⁴³ Péchy levele Andrásyhoz, 1867. máj. 17. MOL K 26, 1867-III-2261.

¹⁴⁴ Előtte a Főkormánysszék véleményét is kikérték. A felterjesztésben hosszan fejtegették a szász ispán kinevezésének módját és ennek történetét, Franz Salmen kinevezését és eltávolítását. Schmidtre nézve megjegyezték, hogy kezdetben ideiglenesen nevezték ki, majd 1863-ban végbement a *candidatio*, de a „törvényes gyakorlat ellenére” nem királyi leirat, hanem csak udvari rendelet által közölték ezt a Guberniummal, és a beiktatás iránti rendelkezéseket is mellőzték, tehát nincs a hivatalába törvényesen felesketve és beiktatva. Mivel nem tekinthető törvényes szász ispánnak, ezért elmozdítható. A Főkormánysszék véleménye szerint a legjobb lenne olyan hivatalra kinevezni, amely elég tekintélyes, tehát félreállításának módja „nemcsak kíméletes, de egyszersmind olyan is lenne, mely ellen a fennebbi adatoknál fogva sem ő maga, sem pedig a szász nemzeti egyetem semmi kifogást nem tehetne”. A Gubernium a kir. Kúriát ajánlotta, mert „így ő előléptetésénél fogva vétetné ki jelen helyzetéből, egyszersmind tisztességes módon eltávolíthatnák Erdélyből is”. Tehát ugyanazt a megoldást javasolták, amelyet Bécs annak idején Salmennel szemben alkalmazott. MOL F 271, 1868/1.

¹⁴⁵ Minisztertanácsi határozat Schmidt Konrad szász comes felmentése ügyében. 1867. dec. 30. Kemény G. Gábor: i. m. 67.

¹⁴⁶ MOL K 26, 1867-III-246.

¹⁴⁷ Schmidt felmentése után Bécsbe költözött. Wurzbach: i. m. 232.

1868. február 24-én Schmidt helyébe ideiglenes jelleggel Moritz Conradot nevezték ki. Conradot a szászok a kormány bábfigurájának tartották, akinek egyetlen „érdeme”, hogy felhagyott a szász érdekvédelemmel és a többséggel szemben foglalt állást. Az egyik szász képviselő szerint: „általánosan ismert, hogy ez a rendelkezés olyan váratlanul érte a nemzetet, mint derült égből a villámcsapás”.¹⁴⁸ Ahogy egy kortárs mondta: Conradot alulról korlátlan bizalmatlanság, felülről korlátozott bizalom vette körül.¹⁴⁹ Az újszászok¹⁵⁰ azonban üdvözölték kinevezését: Brassó és Segesvár hála-feliratban köszönte meg a minisztériumnak.¹⁵¹

Conrad korábban kőhalmi ügyvéd, az ifjúszászok egyik képviselője volt. Az 1865-ös kolozsvári országgyűlésen az unió mellett szavazott. Utána a pesti országgyűlésen volt képviselő, 1867 tavaszán osztálytanácsossá nevezték ki az igazságügy-minisztériumban. Teutsch jellemzése szerint jovialis figura, de nincs felnőve a feladathoz, hiányzik belőle az energia, a kormánnyal szemben pedig tehetetlen.¹⁵² Az ószászoktól mereven elhatárolódott, azok pedig mintegy kiközösítették őt, úgyhogy feladatának ellátására is gyakorlatilag képtelenné vált. Másfél év múlva maga Péchy javasolta leváltását, mivel „a törvény által adott hatalom a már alakult viszonyokon nem volt képes változtatni, s őszintén be kell vallani, hogy a Conrád Mór személyisége nem csak nem kedvelt, hanem gyűlöltté vált” a szászok előtt.¹⁵³ Péchy és tanácsadói a kialakult viszonyokért elsősorban Georg Daniel Teutsch evangélikus püspököt és az ő szellemi irányítása alatt álló ószász pártot tették felelőssé, és úgy vélték, hogy megfelelő személy kinevezésével megoldhatók lennének a problémák. Conrad leváltá-

¹⁴⁸ W. Bruckner: i. m. 258.

¹⁴⁹ Carl Göllner: *Politisches Leben 1867–1876*. In: uő (Hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*. Köln–Wien, 1988. 145.

¹⁵⁰ Az ‘ószász’ és ‘ifjú’ vagy ‘újszász’ megjelölés csak részben takar generációs különbséget, sokkal inkább két olyan csoportosulást a szász eliten belül, amelyek mögött különböző regionális érdekek, társadalmi háttér, politikai taktikai elképzelések stb. álltak. Leegyszerűsítve: az ószászok vezetői a nagyszebeni régi szász bürokráciához, illetve a szász evangélikus egyházhoz kötődő konzervatív körökből kerültek ki, míg az ifjú szászok a dinamikusan fejlődő brassói, segesvári szász gazdasági elitet képviselték. Az ószászok – kiknek vezetői többségükben a 48-as generációhoz tartoztak – elutasították az uniót és szkeptikusan tekintettek a dualista rendszer jövőjére („Monarchie auf Kündigung”) és legszívesebben a románokhoz hasonlóan a politikai passzivitás útjára léptek volna. Az újszászok a fennálló politikai rendszer elfogadásáért cserében reménykedtek egy a szászokra kedvező *modus vivendi* kialakításában. A 80-as évekig azonban az ószász Georg Daniel Teutsch evangélikus püspök és köre uralta a szász politikai életet, ők töltötték be a kormány kinevezésétől nem függő kulcspozíciókat. Lásd Gündisch: i. m. 146–147; Göllner: i. m. 128–129.

¹⁵¹ MOL K 148, 1868-III-629.

¹⁵² Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. IV. Band. 1868–1919. *Unter dem Dualismus*. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1926. Köln–Wien, 1984. 8.

¹⁵³ MOL F 270, 1869/1149.

sára azonban csak a közigazgatási reform után került sor, amikor a kormány ügyis a szász autonómia felszámolását fontolgatta.

A főispánok társadalmi háttere

Kik voltak azok a nagyon várt „új emberek”, kikből állt az 1867–1872 közti főtiszti kar? A továbbiakban mindenkit vizsgálók, aki 1867–1872 között betöltötte ezt a funkciót, tehát összesen 22 főt. Szembeötlő rögtön az elején – és megerősíti a magyar történetírás egyik toposzát –, hogy milyen nagy arányban találunk köztük arisztokratákat. Bár a történetírás hangsúlyozza az *arisztokraták* és a *dzscentri* nagy szerepét a dualizmus kori politikában, de abban eltérnek a vélemények, hogy melyeknek volt nagyobb szerepe.¹⁵⁴ A vármegyék élén a 15 főből 9 arisztokrata, a többi is nemes, sőt egyesek a nemességnek ahhoz a felső rétegéhez tartoztak, amelyik Erdélyben nem csak gúnyneven volt „fertálmágnás”, hanem ténylegesen is nagyon közel állt az arisztokráciához, gyakran házasodott össze a főnemességgel. Barcsay László Hunyad megyei főispán például, aki nem viselt bárói vagy grófi címet, fejedelmi származásával büszkélkedett (a család őse Barcsay Ákos fejedelem), felesége pedig br. Brukenthal József tartományi biztos lánya volt. A Béldi család köznemesi ágából származó Béldi Gergely anyja szintén bárónő, Bornemisza Anna, felesége, Nemes Rozália grófnő volt. Pogány György apjának, Jánosnak első felesége Toldalaghi Sára grófnő volt. A két vidék román származású főkapitánya közül egyik biztosan, a másik feltehetően szintén nemesi családból származott. A főkirálybírák mind nemesek voltak, de az ötből csak egy (gr. Kálnoky Dénes háromszéki főkirálybíró) arisztokrata, egy pedig (Daniel Gábor udvarhelyszéki főkirálybíró) jóval később, halála előtt kapott bárói címet.

A *nemzetiségi* arány 1867-ben romlott, az egyetlen román főispánt (Ládayt) is felfelé buktatták, így csak a két vidék főkapitánya román. Ezzel szemben a Királyföldön ekkor még a szász ispán és majdnem az összes törvényhatóság főnöke szász.¹⁵⁵ *Vallásilag* Láday és a két román főkapitány görög katolikusok voltak. A magyarok is többségben katolikusok: 11 szemben a 7 reformátussal és 1 unitáriussal. A katolikusokat a 18. század folya-

¹⁵⁴ Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918*. Budapest, 1942; Péter László: Az arisztokrácia, a dzscentri és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon. In: Kontler László (szerk.): *Túlélők. Eliték és társadalmi változás az újkori Európában*. Budapest, 1993. 191–241. Péter László Lakatos Ernővel ellentétben azon a véleményen van, hogy a 19. században a dzscentri rendelkezett nagyobb politikai befolyással, bár az arisztokrácia továbbra is független társadalmi erő volt.

¹⁵⁵ 1869-ben a szász székek és vidékek királybírái és polgármesterei között egy magyart (Nagy Ignác szászvárosi helyettes királybíró) és egy románt találunk (Balomiri Simon szászsebesi helyettes királybíró), a többiek (20 tisztségviselő) mind szászok voltak. MOL F 270, 1869/421.

mán az udvar végig favorizálta a hivatalviselésnél, az egyensúly majd csak a 19. században kezdett helyreállni. A kiegyezés után a kormány nyilván törekedett valamiféle arányos képviselőre a felekezetek között, bár ez nem volt fontos szempont a kinevezésnél. Több olyan esetet is találunk, amikor egy megye élén református váltott katolikust vagy fordítva (pl. Küküllő, illetve Belső-Szolnok megyében).

A főispánok *iskolázásáról* csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre, így elsősorban életrajzukból és az erdélyi fontosabb iskolák kiadott diáklistánál indultam ki. A 22 személyből 3-nak az iskolázásáról nem sikerült semmit kideríteni. A reformátusok a kolozsvári, illetve a nagyenyedi református kollégiumban tanultak (a Hunyad megyei főispánok ezenkívül a szászvárosi kollégiumban is), az egyetlen unitárius a kolozsvári unitárius kollégiumban, a katolikusok szinte kivétel nélkül a kolozsvári Királyi (piarista) Lyceumban; ezt azonosíthatóan 11-en látogatták. A görög katolikusok Balázsfalván és/vagy Kolozsváron úgyszintén a Királyi Lyceumba jártak. Bohățiel például balázsfalvi tanulmányok után a kolozsvári Királyi Lyceumban 1832–1833 között bölcész, 1834–1835-ben joghallgató volt, Tamás László valószínűleg 1837–1840 között látogatta az iskolát, Ládai pedig a balázsfalvi teológiai tanulmányok után egyenesen Marosvásárhelyre ment a Királyi Táblához joggyakornoknak. Ez utóbbi amúgy a tanulmányok tipikus befejezése, bármilyen felekezethez is tartozzék a jövőendő főtitest, a táblai joggyakorlat és utána az ügyvédi vizsga szinte kötelező volt. Egy kortárs a következőképpen vázolta pályakezdését: „Azon időben egy magyar ifjúnak nem nagy választása volt. Vagy a kir. Főkormánysháznál, vagy a thesaurariatusnál, továbbá a királyi táblánál és fiscalis directoratusnál kezdhette meg hivatalos pályáját, vagy ügyvédi, vagy orvosi pályára, vagy a bányászati és erdőszeti szakmára készülhetett; de Erdélyben akkor sem egyetem, sem felsőbb bányászati, erdőszeti, mérnöki vagy mezőgazdasági intézet nem létezett.”¹⁵⁶ A kevés lehetőség közül, ha valaki közpályára készült, a jurátusság elengedhetetlen volt: „Mielőtt végleg elhatároznám magam a megkezdendő pályára, szükségesnek tartottam a királyi táblához mint jurátus felesküdni, s az úgynevezett jogi vagy ügyvédi vizsgát letenni, melynek sikeres letétele után bárhová beférhettem.”¹⁵⁷

Egyetemre – amennyire a szórványos adatokból kikövetkeztethető – nagyon kevesen jártak. A ritka kivételek közé tartozott gr. Bethlen Sándor, Belső-Szolnok megye főispánja, aki 1842–1844 között volt a berlini egyetem hallgatója, és br. Bánffy Dániel Doboka megyei főispán, aki 1836–1838 között látogatta ugyancsak a berlini egyetemet. Az átlagostól eltértek még Kun Kocsárd Hunyad megyei főispán tanulmányai, aki 1819–1820 között

¹⁵⁶ Bisztray: i. m. 251.

¹⁵⁷ Uo.

a bécsi hadmérnöki akadémia hallgatója volt; elődje, Nopcsa Ferenc a bécsi elitiskolában, a Theresianumban tanult. Kálnoky Dénes háromszéki főkirálybíró szintén idejárt 1829–1832 között, majd hazatérve a kolozsvári Királyi Lyceum jogi tanfolyamát is elvégezte, Béli Gergely aranyosszéki főkirálybíró pedig a kolozsvári líceum után egy évig (1832) a bécsi konzuli akadémiaira járt. Haller Ferenc a családi hagyományokat követve 16 évesen beállt a hadseregbe és tíz évig mint huszártiszt szolgált.

A főtisztok karrierjéhez tehát ekkor még nem kellett egyetemi tanulmány, elég volt – ezt viszont elvárták – valamelyik erdélyi nagy múltú felekezeti iskola elvégzése (beleértve a jogi tanfolyamot). Elsősorban a kolozsvári Királyi Lyceum és a református, illetve unitárius kollégium, valamint a nagyenyedi református kollégium jött számításba, majd ennek megkoronázása volt Marosvásárhelyen a Királyi Táblán letöltött joggyakorlat és ügyvédi vizsga.

Főispáni karrierútvonalak

Milyen volt az 1867-es főtisztok életpályája? Hány évesen kerültek ebbe a pozícióba és milyen vármegyei vagy más szolgálat állt a hátuk mögött? Életkoruknál fogva csak egy részüknél jöhetett egyáltalán szóba az 1848 előtti hivatalvállalás. Fele részük 1848 előtt is betöltött valamilyen törvényhatósági pozíciót, vagy országgyűlési követ volt. Közülük a legmagasabbra – nyilván családi összeköttetései révén is (apja gubernátor volt) – br. Jósika Lajos emelkedett: 1835-től Torda megye adminisztrátora, 1836–1838 között ugyanott főispán, majd hosszabb külföldi út után 1842-től főkormánybiztos tanácsos, 1846–1848 között pedig Doboka megye főispánja volt. Mellesleg az 1846–47. évi országgyűlésen az erdélyi konzervatív párt vezérszónoka. Rajta kívül még csak gr. Kálnoky Dénes háromszéki főkirálybíró ért el hasonló pozíciót: a '30-as évek végén miklósvárszéki királybíróként kezdte karrierjét, 1847-től pedig Felső-Fehér vármegye főispánjává nevezték ki. Ezenkívül találunk egy főbíró, négy alispánt, illetve alkirálybíró, egy-egy adószedőt, tartományi biztost, kincstári gyakornokot, ill. pénztárnokot, egy pedig (Daniel Gábor) az Udvari Kancellárián hivatalnok. Hárman diétai követek is voltak a fentiek közül. Ketten a hadseregben szolgáltak, Nopcsa Ferenc 1840–1843 között Károly Ferdinánd főherceg udvari kamarása. Bohățiel Kolozsváron folytatott ügyvédi praxist. Talán a legérdekesebb pályafutás a Béli Gergelyé: a forradalom előtt Péterváradon volt keleti tolmács, majd a szabadságharc alatt Havasalföldre menekült.¹⁵⁸ A

¹⁵⁸ A rövid életrajzi feljegyzés egy jegyzékből származik, amelyet 1852 körül állíthattak össze, és a közigazgatásban esetleg használható személyeket írta össze. ÖStA, AVA, Nachlass Bach VII/2a, Karton 35 Siebenbürgen.

leghosszabb 1848 előtti vármegyei karriert Kun Kocsárd Hunyad megyei főispán mondhatta magáénak: 1823–1833 között Hunyad vármegyei tisztviselő, közben 1830-ban alispán a hátszegi kerületben, illetve az 1833–34-es diétán követ. Mikó Antal pályáját nézve semmi sem mutatott a későbbi felemelkedésre, hiszen 1848 előtt egy évtizedig volt Csíkszék pénztárosa.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben a főispánok fele vállalt valamilyen szerepet, bár adataink ez esetben is hiányosak. Közel fele részük fegyveresen is harcolt, egyikük ennek nyomát élete végéig viselte (Eszterházy Kálmán Kolozs megyei főispánnak a nagyszebeni csatában szerzett sérülései következtében amputálni kellett a karját). A szabadságharc leverése után hármat közülük (Kun Kocsárd Hunyad megyei, Mikó Mihály maroszséki és Haller Ferenc Felső-Fehér megyei főtisztet) halálra ítélték, később ezt várfogságra változtatták, és végül 1856–57-ben amnesztiával szabadultak. Ezzel szemben voltak olyanok, mint Jósika Lajos, akik az ellentábort támogatták. Neki a forradalom – legalábbis időlegesen – megtörte pályáját. 1848. március 20-án Kolozsváron még id. Bethlen Jánossal együtt a kormánypárt vezéréként aláírta az ellenzék és a konzervatívok közös programját, az ún. kolozsvári „tizenkét pontot”, amelynek első helyén a Magyarországgal való unió szerepelt. Megyéjében azonban igen nehéz helyzetbe került, a régi konzervatív vonalat ugyanis már nem lehetett tartani. Ahogy egy korabeli levélből értesülünk: „Doboka megye-gyűlése elfogadta az Uniót, azonban Jósika Lajos ellen nagy ingerültség támadt ott is: indítványoztatott, ha országgyűlés mégse lesz: küldje a megye egyenesen követeit *magyarhoni* országgyűlésre; mire Jósika azt replikálta, ha ezt megteszik, akkor *Oroszországba* is lehetne követeket küldeni. Ezért nagy zúdulás lett és kitörések ellene...”¹⁵⁹ Májusban aztán visszavonult a politikai életből.

A románok szintén részt vettek az eseményekben: Pușcariu 24 éves fiataként a balázsfalvi román nemzetgyűlés nagy nemzeti lobogóját tartotta, 1848 nyarán Havasalföldre (Pitestre) küldték komisszárnak az új román alkotmány népszerűsítésére, majd hazatérte után Brassóban besorozták a román nemzeti gárdába.¹⁶⁰ Tamás 1848-ban Nagyszebenben volt kincstári gyakornok, nevét említik a korabeli források mint aki a „román izgatókkal” gyűlésezik, unióellenes röplapot készítenek, és fel akarják lázítani a román határőrezredeket a magyar kormány ellen.¹⁶¹ Magyar szempontból a legkedvezőbb megítélésben Bohățiel szereplése részesült, ő ugyanis képviselőként a pesti országgyűlésen is részt vett, és tagja volt 1848-ban az unióbizottságnak is. Sőt 1848 őszén sem hagyta el Pestet, hanem az Or-

¹⁵⁹ gr. Wass Györgyné Gyulay Fanny gr. Gyulay Lajoshoz, Kolozsvár, 1848. ápr. 8. Andics: i. m. II. 89. sz.

¹⁶⁰ Pușcariu: i. m. 9–19.

¹⁶¹ *Documente privind revoluția...* VI. 50.

szágos Honvédelmi Bizottmány megbízásából igyekezett a román nemzetiségű katonákat meggyőzni, hogy esküdjenek fel az alkotmányra. 1848. december végén betegségére hivatkozva kérte távolmaradását, és nem volt ugyan jelen Debrecenben a trónfosztás kimondásán, de nem is szakított a forradalmi kormánnyal. A szabadságharc leverése után a pesti cs. kir. haditörvényszék előtt kellett igazolnia magát, de 1851 októberében felmentették.¹⁶²

Voltak úgyszintén „foltos” múltú főtisztek (négyen), akik az ötvenes években vagy a provizórium idején vállaltak tisztséget. Mint láttuk, 1867-ben több ilyen főtisztet felmentettek, és valószínűleg ez játszott közre Jósika Lajos lemondásában is, aki 1858-tól az erdélyi úrbéri főtörvényszék elnöke volt. Bár helyzetének megítélése nem egyértelmű: az újabb alkotmányos fordulat után, 1861-ben ismét kormányiszéki tanácsos, de 1862-ben lemond, és később sem hajlandó a Reichsratban Erdélyt képviselni. Jósika (ekkor már) korántsem „vaskalapos” konzervatív, hanem sokkal árnyaltabb személyiség, és bátyjához, Jósika Samu egykori erdélyi kancellárhoz hasonlóan támogatta a magyar „nemzeti” ügyeket. Szintén úrbéri törvényszéki elnök volt 1858-tól Pogány György. Barcsay László Hunyad megyei főispán viszonylag semleges hivatalt viselt: a forradalom után továbbra is dévai tartományi biztos maradt. A később kinevezett Ugron Lázár Felső-Fehér megyei főispánnak ezzel szemben az ellenzék többször felemlgette, hogy 1850–1854 között alkerületi biztosként tevékenykedett.

Az Októberi Diploma nyomán ismét átrendeződtek az erőviszonyok, a későbbi 67-es nemzedék ekkor lépett igazán színre. Tíz személyt neveztek ki vagy választottak főtiszté, de találunk egy-egy főkormányiszéki tanácsost, főbíró, főjegyzőt, tartományi biztost, királybíró és alkirálybíró is. A 10 főtiszt közül 7 *homo novus*, megyei hivatalt azelőtt nem viseltek. Közülük legtöbbször a „tipikus főispáni karrier” példái, akiket családi háttérük „predesztinált” erre a hivatalra (Béldi Ferenc, Bánffy Dániel, Kemény György, Nopcsa Ferenc és részben Daniel Gábor). A két román főtiszt (Láday és Bohățiel) pedig a politikai konjunktúrájának köszönhetette váratlan és gyors karrierjét.

1862-ben aztán legtöbbször lemondtak tisztségükről. Mindössze 4-en maradtak meg a főtisztí pozícióban: Bohățiel, Láday, Pogány és Nopcsa. A három utóbbi esetben azonban ezt egy a magyar politikai elit közötti egyezségnek tulajdonították, amelynek értelmében az illető megyét nem akarták átengedni a románoknak. Daniel Gábor volt udvarhelyszéki főkirálybíró beszámolójából tudjuk, hogy a főtisztek 1862-ben Kolozsvárt értekezletre gyűltek össze, ahol „abban állapotunk meg, hogy állásunk-

¹⁶² 1849. április közepén igazolta távolmaradását az országgyűlésről. Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. 142–143.

ról lemondunk, de kikötöttük és rábeszéljük, hogy Pogány György alsófejmegyei, báró Nopcsa Ferenc hunyadmegyei és Láday Ágoston felsőfejmegyei főispánok maradjanak meg állásukban azért, mert ott túlnyomó elem az oláhság lévén, oda oly helyetteseket neveznének ki, kik a magyarsággal szemben uralmukat nagyon éreztetnék”.¹⁶³ Az erdélyi közvélemény egy része azonban nem vélekedett túl hízelgően róluk: „a volt burokrata hivatalnokok közül egy se mondott le, mi igen könnyen megmagyarázható onnan, ha tudjuk, hogy ők addig is vagy az illető klubok¹⁶⁴ tagjai voltak, vagy legalább azoknak nyomása alatt álltak. Más szóval, ők addig is a bécsi burokrácia szolgálatában álltak.”¹⁶⁵ A már említett Puşcariu karrierje is ekkor ívelt magasabbra: 1850-től ugyan kisebb hivatalokat töltött be a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, de 1861-ben került az Erdélyi Udvari Kancelláriához fogalmazónak, ami a görög katolikus papfiú számára hatalmas társadalmi emelkedést jelentett. Ezt tetézte, hogy 1862 januárjában Küküllő vármegye adminisztrátora lett, majd 1865-ben fogarasi főkapitány.¹⁶⁶ Bohátiellel együtt részt vett a nagyszebeni tartománygyűlésen is.

Két másik személy szintén hivatalt vállalt a provizórium idején: Barcsay továbbra is tartományi biztos maradt, Jósikát pedig 1864-ben Kolozs megyei főispánná nevezték ki. A kiegyezés után a kormánynak fejtörést okozott a helyzet, de végül majdnem minden esetben megerősítette az 1866-ban hivatalban levő főtiszteket. A közvélemény – és különösen az ellenzék – ezt egyes érzelmekkel nyugtázta. Így például Pogány kinevezését sem fogadták osztatlan örömmel. Feljelentés is érkezett ellene, amelyben mint a „provisorium leghívebb emberét” jellemezték, aki most is „alárendelt hivatalnokait elvbarátjaiból szemelé ki, kiknek túlságig halmozott fizetésök multhatatlan kapcsolatban állott a feltétlen szigorú engedelmisséggel”, és a „szerencsétlen megye minden jogos igazságtól megfosztva, önkényeskedő hivatalnokoktól kíméletlenül zsaroltatik”.¹⁶⁷ A beadványnak – attól függetlenül, hogy egy notórius feljelentőtől érkezett – nem volt semmilyen következménye. De hogy a feljelentő nem állt egyedül véleményével, azt az egyik ellenzéki ügyvéd leveléből is sejthetjük, aki néhány évvel később le akarta rántani a „mameluk, bürokrata seregről” a „vastag pokrócot, mely alá önérdeket, családi törekedést s ezek által a magyarság s egész

¹⁶³ Báró Daniel Gábor *Udvarhelyszék utolsó főkirálybírájának ismeretlen emlékezései*. Miklósvári Gyenge József eredeti följegyzései alapján közli Ádám Éva. Szeged, 1938. 17.

¹⁶⁴ A szerző – állítólag Toldy István, de az erdélyi részeknél valószínűleg a szintén névtelen erdélyi munkatársa – szebeni bürokrata klubokról beszél, amelyek Bécs biztatására a nemzeti-ségi ellentéteket szították. *A kiegyenlítés okmánytáras története*. Első füzet. Pest, 1867. 28–29.

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Puşcariu: i. m. 10.

¹⁶⁷ MOL F 270, 1867/64.

középosztálynak elsatnyulására egyesített hivatalos erővel törekedőket 10 éven keresztül eltakarák”. Szerinte a megyét a Kemények és a főispán családja uralják: a Keményeknek képviselőség, Pogánynak a főispánság és családjának biztosítása a célja.¹⁶⁸

1867-ben tulajdonképpen csak két olyan főispánt neveztek ki, aki azelőtt nem töltött be megyei vagy főtishti pozíciót, a két legfiatalabbat: Torma Károlyt és gr. Eszterházy Kálmánt, bár Torma 1861-ben tiszteletbeli főjegyző volt. Eszterházy a lemondott Jósika helyett került Kolozs megye élére. Torma elődje, Weér Farkas Belső-Szolnok megyei főispán pedig 1867 tavaszán elhunyt. Torma közszeretnek örvendett a megyében, egy hírlapi tudósítás szerint: „e megyének az új nemzedék egy jeles férfiút hozott kárpótlásul, aki hivatva van szép esze s tudományos ismeretei alapján nem csak a megye, de a haza légkörében is az elhunynak nyomaiba lépni”.¹⁶⁹ A legtöbben, az 1867-es főtiszték több mint kétharmada (11-en), az 1861-es főtiszték közül kerültek ki, mintegy a jogfolytonosságot szimbolizálva. Egy kivételével (Béldi Ferencet Kolozs megyéből áthelyezték Küküllő megyébe) mindenki a saját törvényhatóságának élére került vissza. A hírek szerint Béldi neve kezdetben Kolozs megyei főispánként jött szóba,¹⁷⁰ de végül is Küküllő megyébe nevezték ki, ahol azonban az előírások ellenére nem sokat tartózkodott, és hivatalát is meglehetősen elhanyagolta. Az idős főispánt a megye sem fogadta kitörő lelkesedéssel. Az ellenzék meg egyenesen a távozását akarta elérni: „Megyénkben fura dolgok vannak. A főispány és a fertálmágnás csorda mindent elkövetnek ellenünk. Az első legelőször is azt, hogy *megmaradjon* [ti. a főispán – PJ], mi országos csapás volna.”¹⁷¹ „Mert valóban borzasztó, amit Erdélyben és nálunk is csinálnak, s minket megvert az Isten egy bornírt főispánnal, a bajunk: kettőztetett buzgalmat kell kifejtenuk, hogy el ne nyomattassunk.” El akarták érni, hogy „minden tekintetben lehetetlen legyen neki itt főispánkodni az ő aristocraticus göggyével, értetlen tudatlanságával és zsarnokoskodó önkényével”.¹⁷² Hogy ebben az esetben nem csak szóvirágokról volt szó, az mutatja, hogy a királyi biztos is többször kezdeményezte felmentését.

¹⁶⁸ Pávai Vajna Elek levele K. Papp Miklóshoz, Nagyenyed, 1874. febr. 14. MOL R 147 K. Papp Miklós gyűjtemény, Levelezés, Hozzá írt levelek, 1. tétel, 2. doboz.

¹⁶⁹ *Korunk*, VII. évf. (1867. ápr. 3.) 40. sz.

¹⁷⁰ Uo. 1867. márc. 24. 36. sz.

¹⁷¹ Uo. 1867. jún. 16. 71. sz.

¹⁷² Farnos Elek levele K. Papp Miklóshoz, 1867. máj. 26. MOL R 147 K. Papp Miklós gyűjtemény, Személyi iratai, 3. tétel. Béldi Ferenc különben azonos Bölöni Farkas Sándor útítársával; együtt járták be Nyugat-Európát és az Amerikai Egyesült Államokat, és Bölöni Farkas szép szavakkal emlékezett meg róla.

Életkor szerint a „kezdeti” garnitúra átlagéletkora valamivel meghaladja az 50 évet; az 1867-es változásokkal némileg „fiatalodtak”, az átlagéletkor 46 és fél év lett (először főtishti pozícióba 41 és fél évesen kerültek). Legfiatalabbként Jósika Lajos 1835-ben 28 évesen lett Torda vármegye adminisztrátora, majd egy évre rá főispánja. A legidősebb pedig Béldi Ferenc Küküllő megyei főispán volt, akit először 63 évesen neveztek ki. 1867-ben a legfiatalabbak Torma Károly Belső-Szolnok (38 éves) és Eszterházy Kálmán Kolozs megyei főispán (37 éves); ők mindketten első ízben kerültek a főispáni székbe.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy Erdélyre is érvényes – az átmeneti időszak ellenére – a főispáni karriertípus érvényesülése, az ún. politikai karrier, amit nem előz meg törvényhatósági szerepvállalás. Ez jellemző az 1867-es garnitúrára a Székelyföld kivételével; itt az 5 főkirálybíróból 4-nek fokozatosan épült a karrierje, igaz, egyiküké más székben, mint ahová 1867-ben kinevezték. Az 1865. évi utolsó erdélyi országgyűlésen, illetve a pesti diétán 6 személy volt képviselő, közülük 2 esetben valószínűsíthető, hogy a kinevezése ezzel állt összefüggésben (Kun Kocsárd és Mikó Mihály). Mikó Mihály képviselőként nagyon aktív volt Pesten, az erdélyi helyzetről cikksorozatot is írt a *Pesti Napló*-ba. Bár karrierje és birtoka is Csíkszékhez kötötte, a kormány őt szemelte ki a kompromitálódott Petrichevich-Horváth Albert helyett marosszéki főkirálybírónak. Az erdélyi királyi biztos jellemzése szerint „helyes politikai magatartása, a közigazgatási teendőkbeli jártassága, tapintatos viselete s befolyásánál fogva” megfelelően fogja ellátni hivatalát.¹⁷³

A megyékben a később kinevezettek között is jóval kevesebb az „alulról építkező” karriertípus, és ezek is inkább képviselői pozíciójuknak köszönhették az emelkedést. Érdekes eset a Barcsay Lászlóé, aki – mint láttuk – hosszú ideig volt megyei tisztviselő 1848 előtt, diétai követnek is megválasztották, majd 1840-től főispáni kinevezéséig Déva vidéki tartományi biztосként tevékenykedett. Haller Ferenc főbíróból lett főispán, utóda, Ugron Lázár pedig előtte Udvarhelyszék alkirálybírája volt. Tamás László (Vasile Tămaș) főkormányshézi titkár az egyetlen, aki központi hatóságtól került egy törvényhatóság élére, amikor fogarasi főkapitánnyá nevezték ki.¹⁷⁴ Pogány György testesíti meg a rendszereken átívelő karriertípust: ő már 1848 előtt megyei hivatalt vállalt, 1846-tól alispán volt (31 évesen), a neoabszolútizmus éveiben ismét kisebb hivatalokat töltött be, míg aztán

¹⁷³ Péchy Manó emlékirata a törvényhatóságok újjászervezéséről, 1867. máj. 16. MOL F 270, 1867/37.

¹⁷⁴ Tamás nem sokkal korábban pályázott az udvari titkári állásra is az Udvari Kancellárián. Akkor ugyan nem nyerte el az állást, de megjegyezték róla, hogy bár kitűnő hivatalnok, túl nagy a távolság az addigi és a megpályázott állás között, azaz túl nagy előlépés lenne. D 228, 1867/144.

1861-től egészen a közigazgatási reformig állt Alsó-Fehér megye (1861–1875), utána pedig Hunyad megye (1875–1890) élén.

A karrier szempontjából másik fontos elem, hogy mi történt a főtisztekkel a későbbiekben. A kiinduló feltevés az, hogy ez volt pályájuk csúcsa, ahonnan már csak nyugdíjba vonultak, esetleg képviselők lettek. A főtiszti hivatalban eltöltött átlagos idő kiszámítása félrevezető, mert a kevés adat mellett túl nagy a szórás. Az egyik végletet Pogány György és Daniel Gábor jelenti. Előbbi 29 évig volt folyamatosan főispán. Utóbbi 1861–62-ben Udvarhelyszék főkirálybírája, majd a kiegyezés után előbb főkirálybíró, majd 1875–1891 között az újonnan szervezett Udvarhely megye főispánja. Ugyancsak tekintélyes korszakot ívelt át Bohățiel főtiszti karrierje: 14 évig (1861–1875) állt Naszód vidék élén. Mikó Mihály 8 évi (1867–1875) maroszszéki főkirálybíróság után, a közigazgatási átszervezést követően „hazakerült”, haláláig (1881-ig) volt Csík vármegye főispánja. A másik végletet Barcsay László és ifj. Haller Ferenc jelentik, akik kevesebb mint egy évig álltak megyéjük élén. Utóbbi abban is egyedi példaeset, hogy egy botránysorozat után a belügyminiszter kénytelen volt fegyelmi vizsgálatot elrendelni és végül eltávolítani a főispáni székből. Ugyancsak a kormány mentette fel Béli Ferenc Küküllő megyei főispánt is 1870-ben, mivel részben életkora, részben annak következtében, hogy nem lakott a megyében, képtelen volt megfelelő módon ellátni hivatalát. Bár Béli a királyi biztos javaslatára kiüntetéssel mentették fel, mégis sértődötten vette tudomásul menesztését. A rangjára sokat adó Béli, aki a kamarási címet is megszerezte korábban, a vaskorona-rend második osztályát túl csekély vigaszdíjnak találta. Péchy Manó a Lipót-rend középkeresztje és a valóságos belső titkos tanácsosi cím adományozását javasolta, mert ahogy írta: Béli állásánál és igen kiterjedt összeköttetéseinél fogva befolyásos és tekintélyes egyéniség – jó lesz a kormány irányába lekötöztetni.¹⁷⁵ Béli a rendjelet nyíltan elutasította, ami meglehetősen botrányt idézett elő.¹⁷⁶ Az arisztokrata társaság is rossz néven vette Béli félreállítását: „Hiszik, hogy e megbántódást kiengesztelte volna az excellenciás cím, melyet nem is tudom, hogy mért nem adtak meg neki. Az úri körben rossz néven veszik a vele követett eljárást, annál inkább, hogy ő mindég a jó és tevékeny hazafi hírében állt, megkívánták volna, hogy ő tapintatosan a lemondásra bírassék, s ne úgy, mint Hallertől, történjék a tőle való megválás...”¹⁷⁷

A fenti esetek azonban kivételnek számítanak. A fluktuáció ekkor még viszonylag alacsony, az 1867-ben megerősített főtisztek többsége megérte a közigazgatási átszervezést törvényhatósága élén. A főtisztek túlnyomó ré-

¹⁷⁵ Péchy Manó felterjesztése a belügyminiszterhez, 1870. máj. 16. MOL K 148, 1870-III-1342.

¹⁷⁶ Az esetet Mikszáth Kálmán is feldolgozta *Az utolsó oligarcha* című novellájában.

¹⁷⁷ Nagy Elek levele Péchy Manóhoz, Kolozsvár, 1870. aug. 30. MOL K 148, 1870-III-1342.

szének ténylegesen ez volt karrierje csúcsa és egyben vége is. Idős korukra általában visszavonultak, már csak esetleg társadalmi téren vállaltak szerepet. Minisztériumokba egyetlen személy került a főispánok közül, Nopcsa Ferenc, akit rögtön a kiegyezés után neveztek ki államtitkárrá. Ő később Erzsébet királyné főudvarmestere lett (egészen 1894-ig töltötte be ezt a hivatalt). Az 1867-ben eltávolított Láday a Királyi Kúria erdélyi legfőbb törvényszéki osztályának bírása volt 1881-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. A szintén 1867-ben felmentett Pusçariut a kultuszminisztériumba nevezték ki osztálytanácsosnak, majd 1869 májusától kúriai bíró volt egészen 1890-ben történt nyugdíjazásáig. Az idők változását is jelzi azonban, hogy a közigazgatási reform nyomán felmentett Bohățiel már a „magánszférában” folytatta tovább tevékenységét: 1886-ban a kolozsvári román Economul bank elnöke lett, amúgy Doboka megyei birtokán gazdálkodott.

Főispáni karrierjük után hárman lettek képviselők. Közülük Torma Károly érdemel külön figyelmet, mert pályája igencsak szokatlan fordulatot vett. Az egyik legnépszerűbb és legelfogadottabb főispán volt Erdélyben a kiegyezést követő években, éppen ezért léptette fel megyéjében a Deák-párt 1872-ben képviselőjelöltnek a Tisza-párti Bánffy Dezsővel, a későbbi miniszterelnökkel szemben. Állítólag Deák Ferencsel is bizalmas, jó kapcsolatokat ápolt. A mandátumot igen nagy anyagi áldozatok árán sikerült is elnyernie. Ezzel egyidejűleg lemondott főispáni állásáról, az uralkodó az 1872. szeptember 4-i felséghatározattal mentette fel. Bár a képviselőház alelnöke is volt, csak egy mandátumot töltött ki, utána végleg szenvedélyének, a tudományoknak hódolt. A politikai pályáról való visszavonulása után, 1876-ban először a kolozsvári tudományegyetemre nevezték ki a közjog tanárává, majd 1879-től a budapesti egyetemen lett a régészet tanára. Főleg a római kornak és ezen belül az epigráfiának volt neves kutatója, nevéhez számos régészeti lelőhely feltárása (többek között Aquincum) és tudományos publikáció fűződik. Érdekes Eszterházy Kálmán Kolozs megyei főispán pályája is: ő 1886-ig maradt hivatalban, utána 1887-től öt mandátumon keresztül a Kolozs megyei gyalui kerületet képviselte az országgyűlésen. 1910-ben a hatalomra került Munkapárt előrángatta az akkor már 80 éves veteránt és újra kinevezték Kolozs megye főispánjává. Visszavonulása után 1916-ban halt meg 86 éves korában.

Felmerül a kérdés, hogy mennyire volt a főtiszteknek *lokális kötődése*. Ennek kimutatására általában a születési helyet, családi kötődést, birtokokat és a hivatalviselés helyszíneit szokták vizsgálni. A születési hely több esetben vagy nem állapítható meg, vagy nem mérvadó (pl. egy több megyében birtokos arisztokrata esetében), és ugyanez áll a rokoni szálakra is, hiszen azok sokszor fél Erdélyt behálózták. Túlnyomó többségük korábban is abban a megyében hivatalnokoskodott, vagy egyáltalán nem

viselt hivatal. Mindössze négyen voltak, akiket más törvényhatóságba neveztek ki (Béldi Ferenc, Mikó Mihály, Ugron és Tamás). A legkirívóbb eset a Béldié, amint ezt már fennebb láthattuk. Saját törvényhatóságában a főtisztok közel háromnegyede (15 a 22-ből) rendelkezett birtokkal. Egy személy bizonytalan, két esetben nem tudni, egyáltalán volt-e földbirtoka az illető főtisztnek, négy pedig (Mikó Mihály, Ugron Lázár, Láday és Bohățiel) más törvényhatóságban birtokolt. A későbbi állapotokkal szemben – legalábbis ahogy az eddigi kutatásokból kiderül – az 1867–1872 közti erdélyi főtisztoknak igen erős a lokális kötődése. Érdekes a fenti eredményeket összevetni Balázs Magdolna országos vizsgálatával. Ő több kritérium alapján állapította meg a betöltött törvényhatósági funkciók helyszínhez kötöttségének mértékét: a korábbi közeleti-politikai pálya, földbirtok elhelyezkedése, születési hely és családi származás alapján. Szerinte Erdélyben volt a legmagasabb a nem lokális kötődésű főispánok aránya.¹⁷⁸ Tételének cáfolatához mindenképpen vizsgálni kell a dualizmus teljes korszakát, de a kezdeti időszakra nézve ez semmiképpen nem érvényes.

A *birtok nagyságát* csak becsülni tudjuk, és néhány esetben még erre sincs lehetőség. Egy csoportot alkotnak az igen kis birtokkal rendelkezők (200–500 kat. hold között). Ide tartozik a székelyföldi főtisztok egy része (Mikó Antal, Mikó Mihály) és a románok (Bohățiel, Láday). Egy következő csoportok képeznek az 1000–5000 hold közötti birtokosok (Pogány, Kun, Bethlen, Barcsay, Haller, Ugron, Daniel, Béldi Gergely). A 10 ezer kat. hold fölötti birtokkal rendelkezők szűk csoportja kivétel nélkül arisztokratákból áll (br. Jósika Lajos, gr. Béldi Ferenc, br. Bánffy Dániel, br. Kemény György). A Jósika Lajos több mint 20 ezer holdja Zemplén, Hunyad, Kolozs és Doboka megyékben terült el. Kemény György birtokának tetemes részét a több mint 25 ezer holdas erdőbirtok tette ki. Bánffy Dániel valószínűleg 10 ezer hold körüli, több megyére kiterjedő birtokát kiegészítette a Kolozs megyei több mint 40 ezer holdas erdő és legelő, amely osztatlan családi tulajdonban volt.

A főtisztok két kisebb csoportját tehát azok alkották, akik egyrészt megélhetés szempontjából rászorultak a hivatalviselésre, a skála másik végén pedig az olyan nagybirtokosok álltak, akik „úri passzióból” viselték a hivatal. A többség azonban az 1000–5000 holdas birtokosok közül került ki, akiknek birtokuk elég nagy volt ahhoz, hogy megéljenek belőle, másrészt kellő tekintélyt biztosított az illető főtisztnek a törvényhatóságon belül, de a hivatal lehetőséget adott a presztízs, kapcsolati tőke és esetlegesen a vagyon további növelésére. Bár olyan főtiszt is akadt – Torma Károly

¹⁷⁸ Balázs Magdolna: A középszintű közigazgatási apparátus személyi állományának vizsgálata a dualizmus időszakában. In: Hanák Péter (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 1997. 250–251.

főispán –, akinek hivataloskodása után csicsókeresztúri ősi családi birtokát elérverezték. Ő írta nővérének megkeseredve, amikor szó volt róla, hogy sógorát Hunyad megyei főispánnak nevezik ki: „Megvallom, nem óhajtom éppen az ő érdekéből, mivel ismerem azon állás nehézségét, kellemetlenségét s azon lassú és halk ártalmat, mellyel az embernek anyagi állását megtámadja, de bizonyosan és elmaradhatatlanul megtámadja.”¹⁷⁹

Atyák és fiúk, családi kapcsolatok

Még egy lényeges tényezőt meg kell vizsgálnunk a főtiszt karrier szempontjából: a családi háttér, illetve a családi kapcsolatok fontosságát nem szükséges külön hangsúlyozni. Tudjuk, hogy a főtisztek jelentős része arisztokrata volt. Az apák foglalkozását vizsgálva – már amennyire ez kiderül a forrásokból – azt láthatjuk, hogy a 22 személy többségénél az apa vagy nem viselt hivatalt, vagy ezt nem sikerült kimutatni. Több mint harmadánál (9) azonban az apa betöltött valamilyen tisztséget: Jósika Lajos apja a legmagasabb méltóságot, a Főkormányzék elnöki tisztségét; ez magyarázza fia gyors karrierjét is. Négy főtiszt apja úgyszintén főtiszt hivatalt viselt (Béldi Ferenc, Kemény György, Daniel Gábor és Nopcsa Ferenc). Néhány esetben pedig az apák más hivatalt töltöttek be: Torma Károly apja megyei főjegyző, illetve főadószedő volt, Barcsay Lászlóé Hunyad megye főbírája, majd Kolozs megye alispánja, Béldi Gergely apja főkormányzékai tanácsos, illetve bizonytalan, hogy a Mikó Antal apja főkormányzékai titkár volt-e vagy sem. A román főtisztek édesapja (Tamás kivételével, akinél ismeretlen) pap.

Még érdekesebb eredményeket kapunk, ha több családtagra is kiterjesztjük a vizsgálódást. Mennyiben sikerült az apáknak saját kapcsolati tőkéjüket felhasználva fiaikat is hasonló pozícióba juttatni? A 22 vizsgált személy közül 6-nak nem voltak fiai (egy részük agglegény maradt), a román főtisztek pedig a politikai helyzet alakulása folytán eleve hátrányos helyzetből indultak¹⁸⁰, egy esetben viszont nem sikerült a családfát rekonstruálni. A fennmaradó 13 főtiszt közül 11-nek a fia is főispán, illetve képviselő (8-nak főispán és képviselő, 3-nak csak képviselő), 5 személynek két fia is képviselő lett. A fiúk közül 3 miniszter, egy pedig később miniszterelnök (Bánffy Dezső) is. Néhány (5) esetben tudjuk, hogy az unokák is

¹⁷⁹ Torma Károly levele Makrayné Torma Lujzához, Budapest, 1875. márc. 15. MOL P 488 Makray család, 17/II. fasc.

¹⁸⁰ Érdekes ilyen szempontból Pușcariu fiainak sorsa, és jól jelzi a románok számára létező karrierlehetőségeket. Hat fiából ketten fiatalon meghaltak, egyik Budapesten lett táblabíró, a másik három viszont Romániában csinált karriert: a legnagyobb főmérnök lett a román vasutaknál, egy másik orvosként a iași-i egyetem professzora és államtitkár volt, a legfiatalabb pedig moszkvai konzul. Pușcariu: i. m. 7.

kövétték a nagyapákat, ők is főispánok lettek, Daniel Gábor unokája pedig belügyminiszter.

Különösen az arisztokraták rokonsági rendszerét nagyfokú homogenia jellemzi. A legérdekesebb az a nagy családi hálózat, amely br. Bánffy Dániel és br. Kemény György, illetve br. Jósika Lajos és gr. Eszterházy Kálmán körül épült ki, ráadásul a kettő laza szálon – a felekezeti határvonalak ellenére (az előző két személy református, az utóbbi kettő pedig katolikus volt) – egymáshoz is kapcsolódott.

A Jósika család a fejedelemség kora óta Erdély egyik nevezetes családjá, tagjai közül számosan töltöttek be közéleti tisztségeket. Jósika Lajos apja, János a legmagasabb funkciót, a Főkörmányszék elnöki tisztségét látta el, bátyja, Samu pedig – akit kora egyik legtehetségesebb erdélyi politikusának tartottak – az Erdélyi Udvari Kancellária elnöke volt. Anyja, Csáky Rozália szintén érdeklődött a politika iránt, bár ezt csak a háttérből tudta befolyásolni. Jósika Lajosnak két feleségétől – Haller Franciskától és Bethlen Adéltól – négy fia maradt életben. Bethlen Adél szülei gr. Bethlen József és gr. Haller Borbála, bátyja, József Torontál megye alispánja volt, unokaöccse, Bethlen Miklós pedig főispán Hunyad, majd Torontál vármegyében.

Második házasságából származó fia, Sámuel követte apja pályáját. Gondos nevelésben részesült, tanulmányait többek között Párizsban és Angliában végezte, de Pozsonyban és Kolozsvárt jogot is hallgatott. Hazatérve előbb Hunyad, majd Kolozs megye is tiszteletbeli főjegyzőjévé választotta. 1885–1888 között Kolozs megye főispánja volt. Utána a kolozsi kerület szabadelvű országgyűlési képviselőjévé választották, majd 1893 januárjában belügyi államtitkár lett. Bánffy Dezső kormányra kerülése után, 1895 januárjában a király személye körüli miniszterré nevezte ki, e funkciót 1898. január 20-ig töltötte be. A magyar főrendiház alelnöke, majd 1910-től elnöke is volt. 1912-ben ismét főispán. Az első világháború után a román szenátus tagjává választották. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyet alelnöke, a római katolikus Státus elnöke volt. Sámuel első felesége, Jósika Irén bárónő a család másik ágából származó neves író, Jósika Miklós unokája.

Másik fia, Lajos révén apatársi viszonyba került az utána következő kolozsi főispánnal, gr. Eszterházy Kálmánnal is, mivel Lajos 1886-ban annak Ágnes lányát vette feleségül. Lajos fia, Jósika János a bécsi döntés után Szilágy vármegye főispánja lett. Legkisebb fia, Gábor 15 évig katonáskodott és mint főhadnagy hagyta el a hadsereget. Utána szamosfalvi birtokán gazdálkodott. 1892-től a körösbányai kerület (Hunyad megye) szabadelvű képviselőjeként tevékenykedett.

Eszterházy Kálmán az Esterházy család cseszneki ágából származott, amelyiknek egy ága már korábban áttelepedett Erdélybe. Szülei gr. Eszterházy Dénes és gr. Haller Cecília voltak. 1857-ben feleségül vette gr. Bethlen Paulinát, akitől két lánya született: Irma a képviselő ifj. Makray László, Ágnes az előző főispán, Jósika Lajos azonos nevű fiának felesége lett. Feleségének húga, Vilma Kállay Béni felesége volt, másik húga, Margit gr. Teleki Gézához, majd br. Bánffy Györgyhöz ment feleségül (mindketten képviselők voltak). Felesége, Bethlen Paulina öccsei a br. Wesselényi, gr. Batthyány, gr. Béldi és Tisza családból nősültek – Bethlen Pál főispán Tisza István sógora lett –, így Eszterházy Kálmán lényegében az egész erdélyi arisztokráciával sógorságban volt, és magyarországi családi kapcsolatokban is bővelkedett. Legidősebb bátyjának, Jánosnak egyetlen lányát, Cecíliát Bánffy Dániel főispán fia, Ernő – Bánffy Dezső testvére – vette feleségül.

A Bánffy család Erdély egyik legkiterjedtebb főúri családja volt. Bánffy Dániel a család bárói ágából származott, felmenői között is többen töltöttek be főispáni tiszteket Doboka és Kraszna megyékben. Apja Bánffy Ferenc, anyja Zeyk Zsuzsanna, Zeyk Dániel Fehér megyei főispán lánya. János bátyja 1848-ban Küküllő vármegye főispánja volt, majd a kiegyezés után, 1869-től országgyűlési képviselő. Ennek gyermekei közül Zoltán Maros-Torda megye és Marosvásárhely főispánja lett, Rachel lányának férje, gr. Wass Béla Szolnok-Doboka megye főispánja, Polyxena lányának férje, br. Kemény Kálmán pedig Alsó-Fehér megye főispánja és szintén képviselő lett. Katalin nővére a szintén országgyűlési képviselő br. Kemény István felesége volt. Anyja révén első unokatestvére Zeyk Károly országgyűlési képviselő és belügyminisztériumi államtitkár is.

Feleségétől, lécfalvi Gyárfás Annától, Gyárfás Lajos kancelláriai tanácsos és Zeyk Katalin lányától három fia született: Dezső, Jenő és Ernő. Dezső később Szolnok-Doboka, illetve Beszterce-Naszód megyék főispánja, majd Magyarország miniszterelnöke. Első felesége, br. Kemény Mária Kemény György Torda megyei főispán lánya volt. Ernő az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet (EMGE) elnöke, az Erdélyi Református Egyházkerület és a kolozsvári Református Kollégium főgondnoka, Eszterházy Kálmán főispán unokahúgát, Eszterházy Cecíliát vette feleségül.

A Kemény család is Erdély egyik kiterjedt főúri családja, amely a 17. században fejedelmet is adott. Kemény György br. Kemény Simon királyi táblai ülnök, majd Alsó-Fehér vármegye administratorának és gr. Teleki Annának volt a fia. Kemény György rendelkezett politikai téren talán az egyik legkiterjedtebb családi hálóval. Testvérei közül István korábban Alsó-Fehér megye főispánja, országgyűlési képviselő, Domokos nem vállalt politikai funkciót, de az erdélyi református egyházkerület főgondnoka volt. Nővére, Katalin br. Kemény Déneshez, a reformkori erdélyi ellenzék

egyik vezéralakjához, 1848-as államtitkárhoz ment feleségül. Az ő gyermekeik közül Gábor képviselő, belügyminisztériumi államtitkár, ipar- és kereskedelemügyi, majd közlekedésügyi miniszter, Géza öccse szintén országgyűlési képviselő. Másik leánytestvére, Judit révén pedig Zeyk Károly képviselő, belügyminisztériumi államtitkár, 1875–1885 között Alsó-Fehér vármegye főispánja volt a sógora.

Feleségétől, Bethlen Mária grófnőtől – gr. Bethlen Sándor és br. Kemény Mária lányától – hat gyermeke született. Közülük kettő, Kálmán és Endre később szintén országgyűlési képviselő lett, az első 1885–1892 között Alsó-Fehér vármegye főispánja, a főrendiház alelnöke, az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka. Kálmán br. Bánffy Polyxenát vette feleségül, telente pesti házukban volt az erdélyi társaság egyik gócpontja. Apósa, Bánffy János Küküllő vármegye egykori főispánja volt. Nagyobbik fia, Ödön nem vállalt közéleti szerepet. Ödön felesége Gizella, káli Nagy Elek miniszteri tanácsos lánya volt, aki az 1869–1872 közti átmeneti időszakban a királyi biztos után a második legmagasabb funkciót töltötte be Erdélyben. Fiuk, Ákos 1902–1914 között Kis-Küküllő megyei főispán és az EMKE alelnöke, lányuk, Mária Bánffy Dezső későbbi miniszterelnök első felesége volt.

Ezenkívül léteztek kisebb családi hálózatok is. Béli Ferenc apja gr. Béli Vince Fogaras vidéki főkapitány, anyja br. Szentkereszty Róza volt. A gróf Bethlen családdal többszörösen is rokonságba kerültek. Öccsének, Gyulának br. Brukenthal Berta volt a neje, tehát sógorságban állt a Brukenthalokkal, ennek révén Barcsay László Hunyad megyei főispánnal is távolabbi kapcsolatba került, aki szintén Brukenthal lányt vett feleségül. Gyula öccsének lánya, Berta gr. Bethlen Bálint főispán – Bethlen Pál és Ödön főispánok testvére – felesége volt. Bélinek feleségétől, Daniel Zsófiától két fia született: Ákos és Kálmán. Az idősebb, Ákos, a későbbi Kolozs megyei főispán 1871-ben vette el gr. Bethlen Emmát, Bethlen Gábor – 1875 után Kis- és Nagy-Küküllő megyei főispán – testvérét. Ezáltal vele és Bánffy Zoltán Maros-Torda megyei főispánnal is sógorságba került.

Béli sógora, Daniel Gábor Udvarhelyszék főkirálybírája és később első főispánja volt. Fia, ifj. Daniel Gábor (1854–1919) ügyvéd, országgyűlési képviselő, a képviselőház alelnöki funkcióját is betöltötte. A híres pesti orvosnak, az Orvostudományi Egyetem rektorának, Korányi Frigyesnek lányát, Malvint vette feleségül. A zsidó eredetű Korányi (Kronfeld) család 1884-ben kapott nemességet, 1908-ban pedig magyar bárói rangot. Az ifj. Daniel Gábor sógora, ifj. Korányi Frigyes az Országos Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatója, képviselő, több ízben pénzügyminiszter és kereskedelemügyi miniszter, párizsi és madridi követ. Unokája, a legifjabb Daniel Gábor (1880–1957) a Központi Hitelszövetkezet ügyvédje – ahol

amúgy nagybátyja volt a vezérigazgató – és a budapesti unitárius egyház főgondnoka, az első világháború idején rövid ideig belügyminiszter volt.

A másik Béli, Gergely a Béli család nemesi ágából származott. Apja Béli István guberniumi tanácsos, anyja br. Bornemisza Anna. Nemes Rozália grófnővel kötött házassága gyermektelen maradt. Sógora, gr. Nemes Vince Wodianer Mórnak, a bécsi tőzsde, az első Duna-gőzhajótársaság és az osztrák–magyar államvasúti társaság elnökének lányát, Gabriellát vette feleségül. Így Béli Wodianer Alberttel, a zsidó származású nagypolgárság egyik jeles képviselőjével is sógorságba került. Béli másik sógora, gr. Nemes János (1834–1905), szintén országgyűlési képviselő, Bethlen Sándor lányát, gr. Bethlen Polyxenát (1850–1939) vette feleségül.

Kis túlzással tehát azt állíthatnánk, hogy a törvényhatóságok élén egymás között házasodó családok szorosan összefonódó csoportja állt. Ha ez csak részben igaz, akkor is szembeötlő a rokonsági kapcsolatok nagy szerepe.

Fontos volna vizsgálni a főtisztek társadalmi, gazdasági, kulturális szerepvállalását is, hogy mennyire volt „multipozicionális” a politikai elit. Mivel az adatgyűjtés nem teljes, ezért csak az *egyházi pozíciókra* térek ki röviden. Erdélyben hagyományosan a legmagasabb tisztséget betöltő személyek voltak a felekezetek főgondnokai is, ezért nem meglepő, hogy a vizsgált személyek között is több ilyen találunk. Tulajdonképpen majdnem mindegyikük betöltött ilyen funkciót is, ezért csak a legfontosabbakat említem meg. Jósika Lajos az erdélyi római katolikus Status világi elnöke volt. Kun Kocsárd előbb a Hunyad-Zaránd megyei református egyházmegye, később az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka, a szászvárosi Református Kollégium főgondnoka és jeles mecénása. Daniel Gábor az erdélyi unitárius egyház főgondnoka, és ebbeli minőségében a főrendiháznak is tagja volt. Ládayról tudjuk, hogy vagyont a balázsfalvi görögkatolikus konzisztóriumra hagyta ösztöndíjak és a román iskolák támogatása céljából.

A fentieket összefoglalva elmondhatjuk: 1867 nem jelentett korszakhatárt a közigazgatási-politikai elit történetében, gyakorlatilag az 1848 előtti elitnek sikerült átmentenie magát, inkább csak a liberális tábor térnyerése figyelhető meg.¹⁸¹ 1861-ben elfoglalták a legtöbb főtiszti pozíciót, és 1867-ben ők kerültek ismét vissza a hatalomba. A képzettségnek még nem volt túl nagy szerepe, de úgy tűnik, aki közigazgatási vagy politikai – bár a kettőt gyakorlatilag nem lehet szétválasztani – karriert képzelt el magának, az elvégezte valamelyik neves erdélyi felekezeti középiskolát és a marosvásárhelyi Királyi Táblán a joggyakorlat után letette az ügyvédi vizsgát.

¹⁸¹ Ezt különben az első szörványos megyei vizsgálatok is igazolják. Az elmúlt években Torda és Belső-Szolnok megyékről készült szakdolgozat (Dávid Attila és Ferenc József), jómagam pedig most dolgozom fel az erdélyi megyék főbb hivatalviselőinek adatait.

A főtisztakat két nagy csoportra oszthatjuk: egy részük – a szerényebb vagyonúak mind ide tartoztak – fokozatosan araszolt felfelé a „számárletrán” és hosszabb közigazgatási gyakorlat után lett főtiszt. Általában ez volt jellemző a székely főkirálybírákra és néhány főispánra (pl. Pogány Györgyre). A hosszabb karriert is ők mondhatják magukénak, hiszen nekik – egzisztenciális kérdésről lévén szó – jobban kellett alkalmazkodniuk a politikai változásokhoz. A román főtisztok sajátos színfoltot képeznek. Ők vagy a neoabszolutizmust, vagy az 1861-ben mutatkozó konjunktúrát kihasználva kerültek pozícióba. Ekkor ugyanis a nemzetiségek méltányos képviselete elvének érvényesítése nyomán a románok több fontos állást is megszereztek. A kiegyezés után egy ideig még tekintettel voltak arra – legalább formálisan –, hogy tiszta nemzetiségi vidéken a főtisztok is az adott nemzetiséghez tartozzanak. A szász főtisztok ekkor még kevés kivétellel mind szászok voltak, a románok azonban már csak a két „román” vidék, Fogaras és Naszód főkapitányságát kapták meg. Tisza Kálmán hatalomra jutása és a közigazgatási reform nyomán aztán a két vidék megszűnt létezni, és Erdélyből eltűntek a román főtisztok is.

Az 1867-es garnitúrát erős lokális kötődés jellemezte, a főtisztok nagy többsége birtokai és családi kapcsolatai révén be volt ágyazódva az illető törvényhatóságba. Ha pedig nem, akkor általában a szomszédos törvényhatóságból került át vagy pedig ott is rendelkezett családi kötődéssel; amúgy a főtisztok kivétel nélkül erdélyiek voltak. Ezt különben az erdélyiek is elvárták, és Péchy Manó királyi biztos is felhívta rá a kormány figyelmét: „magában Erdélyben bármily hivatalokra mindig és kizárólag csakis erdélyiek neveztesse ki, mert egy elszegényedett országban a nép ezt jogosan követelheti”.¹⁸² A családi összeköttetés szerepét pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni a karrier szempontjából.

4.3. A Királyföld rendezésének kérdése

A fejezet bevezetőjében szó volt már a közigazgatási kérdések átpolitizálódásáról. Ennek egyik szemléletes példáját nyújtja a Királyföld rendezéséről folyó vita a 19. század közepén. Röviden az előzményekről: a szászok betelepítését követően Erdélyben kialakultak a térbelileg csak részben összefüggő szász székek és vidékek; ezek egy része csak a 15. század második felében függetlenedett a székely ispán fennhatósága alól; ekkor jött létre a szász egyetem a Királyföldnek mint területi-rendi szervezetnek önkormányzati intézményeként. Erdélyben egyfajta sajátos hatalommegosztás is kialakult: a három rendi náció, a magyar, a székely

¹⁸² Péchy Manó felterjesztése Lónyay Menyhért miniszterelnökhöz, 1871. nov. 30. MOL K 26, 1871-IX-1817.

és a szász a hatalmat térben is megosztotta; a vármegyék a „magyar náció”, a Székelyföld a székely, a Királyföld a szász rendi nemzet területének számított. Bár az idők folyamán többször módosult, de egészen 1848-ig, sőt részben tovább is fennmaradt ez a középkorban gyökerező és a fejedelemség korára megszilárdult erdélyi sajátosság, a három politikai nemzet rendszere. A szászok tehát a Királyföldön egyfajta sajátos területi-nemzeti autonómiát alakítottak ki.

Mivel 1848 megszüntette a rendi kiváltságokat és ezzel elvileg a rendi nemzeteket is, ez a felosztás elvesztette létjogosultságát. Időközben azonban a rendi nemzetek helyén kialakultak a modern nemzetek, amelyek egyfajta jogfolytonosságra hivatkozva továbbra is igényt tartottak a korábbi kiváltságok egy részére. Az előzőkben láthattuk a korábbi korszakban a közigazgatás átszervezése kapcsán kibontakozó eszmecserét. A továbbiakban csak a Szászföld átalakításáról folyó vita főbb pontjait emelem ki. A kiegyezés és Erdély Magyarországgal való uniója tovább bonyolította a kérdést. A magyarok és szászok, illetve románok között ott állt 1848–49 traumatikus élménye is. Így a szászok többsége a kiegyezést bizalmatlansággal és félelemmel fogadta, és lehetőleg igyekezett saját jogait bebiztosítani.

A magyar kormány viszont már kezdettől fogva napirendre tűzte a törvényhatóságok átalakításának kérdését, és nyilvánvalóvá vált, hogy erre Erdélyben is előbb-utóbb sor kerül, hiszen itt még aránytalanabb volt a közigazgatási felosztás, mint az ország többi részén. A megvalósítás során azonban kiderült, hogy darázsfészeket bolygattak meg, hiszen nem lehetett olyan apró vagy jelentősebb módosítást javasolni, ami mögött – okkal vagy ok nélkül – a nemzetiségi vezetők ne sejtettek volna mögöttes szándékot. A kiegyezést követően azonban még az erdélyi magyarok között is voltak olyan hangok, amelyek a régi állapotok legalább részbeni megőrzését javasolták, éppen a nemzetiségi kérdésre való tekintettel: „ha megmarad minden terület régi természete, mely a nyelvi nemzetiségek jogát el nem ismeri, legalább paralyzálja: akkor a román többség ... meg van osztva, hogy az numerica quantításával egyedül a megyékre súlyosodik, hol ismét a földbirtok és értelmi túlsúly viszont kiviheti azt, hogy az egyensúly fenntartassék”.¹⁸³

Magyarország adminisztratív egységesítésének folyamata majd egy évtizedig elhúzódott még, a kormány azonban az ésszerűsítés jegyében néhány módosítást már az 1876. évi reform előtt is bevezetett. Ezek közül Erdélyben a legszenvedélyesebb vitákat a Királyföld rendezése váltotta ki. A szászok rendi kiváltságaik bátyája mögé vonultak vissza, körömsza-

¹⁸³ Kőváry László: Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak unióljuk? *Korunk*, VII. évf. (1867. ápr. 3.). 40. sz.

kadtáig ragaszkodva a szász egyetem autonómiájához. Maga a kormány is tisztában volt az átalakítás nehézségeivel, ezért kezdetben kikérte a szász nemzeti egyetem véleményét is az ügyben; a vita, amelynek során eltérő koncepciók ütköztek, tehát részben az egyetem keretén belül zajlott. Az érvelés érdekes példáját nyújtja a terület-jogi státusz-politika összefonódásának.

A szász székek erdélyi mértékkel mérve is igen kicsik voltak; Szerdahelyszék például mindössze 11 községből állt, ebből ráadásul 7-nek a lakosságát túlnyomórészt románok alkották. Három másik szász szék lakossága úgyszintén nem érte el a 20 ezer főt sem. Ez majdnem lehetetlenné tette a hatékony és olcsó közigazgatást, hiszen az új igényeknek megfelelő apparátust a csekély lakosság nem tudta fenntartani. Azonkívül a szász egyetem választási rendszere is elavult volt, nem felelt meg az új kívánalmaknak. A tisztviselőket a szász ispán jelölte ki és ezek életfogytig viselték hivatalukat; a testületek pedig saját magukat egészítették ki.

A kérdést bonyolította a királyföldi románok helyzete, akik bár most már egyenjogú állampolgárok voltak és a szász egyetem keretén belül képviselthez is jutottak, de a szász „nemzeti vagyontól” igyekeztek kizárni őket. A kiegyezést megelőző időszakban ugyan már történtek lépések a románok és magyarok képviselétének megoldására, de különösen ami a románokat illeti, ezek aránya igencsak elmaradt a román lakosság szász-földi arányától.

Míg néhány szász lakosságú, korábban a vármegyékhez tartozó község szász székekhez való csatolása nem ütközött nehézségekbe, a Szeben-székhez tartozó és románok által lakott Szelistye és Talmács fiókszékek községeit ki akarták zárni az ún. Hétbírák uradalmának javadalmaiból, és ennek kapcsán felmerült, hogy ők egyáltalán a Királyföldre tartoznak-e. A provizórium idején ugyanis a szászok számára kedvező döntés született. A töröcsvári uradalom román falvait Fogaras vidékéhez csatolták, Szelistye és Talmács fiókszékek úgyszintén román falvait pedig szétosztották több törvényhatóság között, míg néhány többségében volt szász jobbágyság által lakott községet – mint Kisdisznód, Apátfalva, Szászkeresztúr és mások – szász székekbe kebeleztek be.

Az illető román falvak nevében Ioan Pușcariu volt fogarasi főkapitány és képviselő szerkesztett kérvényt az országgyűléshez. A kormány 1869. január 24-i rendelete Talmács és Szelistye fiókszéket és néhány volt határ-örközséget Szeben-székhez, a volt töröcsvári uradalom falvait és Hétfalut pedig Brassó vidékéhez csatolta.¹⁸⁴ Mivel az említett falvak lakossága ro-

¹⁸⁴ A vitás ügy még hosszan elhúzódott, amíg 1877-ben aztán elismerték, hogy Szelistye, Talmács és Töröcsvár, illetve az ehhez tartozó falvak a szász egyetem részei és a vagyontól is részesek. Lásd Pușcariu: i. m. 130–131.

mán, illetve Hétfalu esetében magyar volt, a szászok ezt úgy értékelték, hogy a kormány tudatosan igyekszik még inkább kisebbségbe szorítani őket a Királyföldön belül is, veszélyeztetve ezzel a Királyföld német „nemzeti” jellegét.¹⁸⁵ Az ószászok lapja, a *Siebenbürgische Deutsche Wochenblatt* ezt így kommentálta: „A szász közösség nem pusztán egy nemzeti politikai test, hanem egy régtől fogva az érdekek egysége és a közös tulajdon által összekötött élő organizmus.”¹⁸⁶ A románok körében viszont kedvező fogadtatásra talált a rendelet. A szerdahelyi román értekezletre kiküldött belügyminiszteri tanácsos is megemlítette azt a jó benyomást, amelyet Szelistye és Talmács fiókszékek visszacsatolása a szász székekben lakó románokra gyakorolt. Szerinte a „legtúlzóbbak” is bevallották: „mióta a szászok Erdélybe betelepedtek, ez az első eset, amikor a románok kérésének szemben a szászokkal elég tétetett”.¹⁸⁷

A vita lényege – amely a sajtóban is folyt – az volt, hogy úrbéres birtoknak lehet-e tekinteni ezeket a falvakat vagy sem. A szászok szerint a nemesi birtokhoz hasonlóak, és soha nem tartoztak a Királyföldhöz. A volt jobbágyközségek viszont perelték az egyetemet, és a magyar álláspont is az volt, ha ezek a községek eddig a szász nemzeti pénztárat gyarapították, akkor úgy igazságos, hogy most a jövedelmekből is részesedjenek. Ahogy a kormány indoklásában szerepelt: „ezen községek az illető szék és vidék terheiben igen, de 1868. évig municipális jogok gyakorlásában nem részesültek”. Ezzel szemben a Hétbíruradalom községei közül a szász többségük „minden ellentmondás nélkül kebeleztettek a nevezett székekbe, s azokban a többi királyföldi községekkel hasonló jogokat gyakoroltak, az igazság hozza tehát magával, hogy a többi haszontermesztő községek is ugyanezen elbánásban részesíttessenek”, „s valamint az ország összes területén minden más községeknek 1848 előtt jogokkal nem bírt lakosai ott nyertek politikai és municipális jogokat, ahová 1848 előtt tetteleg tartoztak, úgy sem a méltányossággal, sem az igazsággal megegyeztethető nem lenne, hogy az előbb érintett községek lakosai most – midőn nem terhek viseléséről, hanem jogok gyakorlásáról van szó – azon kötelekből, melyben századok óta állottak, kiszakasztassanak”.¹⁸⁸

A királyföldi románok úgyszintén kifogásolták az arányos képviselő hiányát. A vita a kiegyezés után is folytatódott, a románok a kedvező konjunktúrát kihasználva a magyar kormány támogatását keresték a szászok ellen. A nagysinki románok 1860–61-ben és 1867-ben is kérvényezték, hogy „az idők szellemének megfelelően” az igazságosságra és egyenlő-

¹⁸⁵ Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen...* IV. 10.

¹⁸⁶ Idézi uo.

¹⁸⁷ Hosszú József osztálytanácsos jelentése a belügyminiszternek, Gyulafehérvár, 1869. márc. 9. MOL K 148, 1869-III -791.

¹⁸⁸ MOL K 148, 1871-III-3494.

ségre, illetve a közös teherviselésre hivatkozva a városi bizottságokban és hivatalokban több helyet biztosítsanak számukra.¹⁸⁹ Az új szász ispán viszont azzal utasította el a kérést, hogy „az egyházközség képviselői nem jogosultak és nem hivatottak arra, hogy nemzetük politikai jogait átvegyék és képviseljék”.¹⁹⁰

Miközben a szász egyetem 1868 decemberében maga is igyekezett a választási rendszerét némileg átalakítani, a kormány nem ezt a tervezetet erősítette meg, hanem 1869 márciusában új ideiglenes szabályzatot adott ki, amelyben kibővítette a választójogot.¹⁹¹ A szász egyetem ebben újabb támadást látott, mivel szerintük a „nincstelenek” és „idegenek” szavazathoz juttatása által a kormány elsősorban az egyetem szász jellegét akarta gyengíteni.

Egy másik vitás pont annak eldöntése volt, hogy a Királyföld egy vagy több törvényhatóságot képezzen-e, ami alapjában véve ismét csak politikai kérdés volt. A szász egyetem ózsász többsége igyekezett az egyetem jogait bővíteni az egyes törvényhatóságok rovására, ezáltal megtartva a Királyföld autonómiáját, illetve sajátos különállását. Ezt nem csak a kormány, hanem a királyföldi románok képviselői is elleneztek. A románok különvéleményükben hangsúlyozták, hogy ez természetellenes centralizációt jelent. Szerintük az egyetem nem keresheti fennállásának igazolását az egyes törvényhatóságok jogainak kisajátításában; ez az egész önzagazgatási rendszert a feje tetejére állítja és ezáltal a több mint 200 ezer királyföldi román és 25 ezer magyar szemben a kevesebb mint 160 ezer szásszal a közigazgatás szempontjából majdnem jog nélkül marad.

Az ifjú- vagy újszászok álláspontja nem volt egyértelmű a kérdésben. 1868 tavaszán még programjukban az szerepelt, hogy: „Az erdélyi szászok területe, mely 9 székéből és 2 kerületből áll, egyetlen, oszthatatlan ösztörvényhatóságot (Gesamtmunizipium) képez.”¹⁹² A reform tehát nem a Királyföld szerkezetét érintette volna, hanem csak a képviseletet akarták átalakítani egy szabadelvű választótörvény segítségével.

A szász egyetem 1871 márciusában elfogadott egy tervezetet, amely az akkor éppen többségben levő újszász képviselők álláspontját tükrözte, akiket a románok és az egyetlen magyar képviselő is támogattak. Ebben

¹⁸⁹ A nagysinki románok kérelme Schmidt szász comeshoz. 1867. dec. 10. In: Kemény G. Gábor: i. m. 65–66.

¹⁹⁰ Conrad Mór szász comes válasza a nagysinki románok beadványára. 1868. márc. 9. Uo. 67.

¹⁹¹ Provisorische Regulativ bezüglich der Wahl der Vertreterkörper der Stuhls-, Distrikts- und Gemeindebeamten auf dem Königsboden. Lásd Göllner: Politisches Leben 1867–1876. 148.

¹⁹² A nagyszebeni ifjúszász párt gyűlésén elfogadott programponatok, 1868. márc. 1. Kemény G. Gábor: i. m. 77. A brassói ifjúszász párt programja ugyanezt mondta ki. 1868. márc. 23. Uo. 79. Az ösztörvényhatóságot továbbra is a nemzeti egyetem képviselte volna, élén a szász ispánnal.

hangsúlyozták, hogy a Királyföld ősrégi, törvényeken és szerződéseken alapuló beosztása semmiképp nem módosulhat, de hibának tartanák, ha a merev centralizmus nevében a szász egyetem számára újonnan kreált hatáskör kedvéért az egyes törvényhatóságok autonómiáját korlátoznák. Az ószászok elképzelése ugyanis az volt, hogy a Királyföld képezzen egyetlen törvényhatóságot, élén a szász ispánnal, és a korábbi törvényhatóságok ennek legyenek a körzetei. A vita mögött részben korábbi konfliktusok és érdekellentétek húzódtak.

Az ó- és újszászok közti összecsapás igen heves volt. A sajtóvita során egymás megbélyegzésére is sor került: az ószászok voltak a „régí rendszer zsandárai”, az újszászok ezzel szemben zavaros fejűek, renegátok és a szász intézmények szétzúzóiként szerepeltek.¹⁹³ Két segesvári újszász képviselő beszámolójában kiemelte, hogy ők a „szabad község a szabad országban” elvét képviselték, szemben az ószászokkal, akik a bürokrácia uralmát akarják fenntartani, és továbbra is gyámkodni szeretnének a szász törvényhatóságok fölött. Az ószászok a Schmerling-érában maguk voltak, akik kikezdték a Királyföld autonómiáját, most meg az 1848 előtti állapotokat akarják visszaállítani, de igazában nem a történeti jogokért, hanem a kizárólagos hatalomért harcolnak.¹⁹⁴ Az újszászok a román képviselők kritikájára válaszul az 1868. évi nemzetiségi törvény megoldását alkalmazták. A magyar politikai nemzet mintájára ők is kimondták, hogy a „szász nemzet” politikai fogalom, nem a nemzetiséget jelöli, hanem a Királyföld teljes lakosságát nemzetiségi különbség nélkül, és csak ebben az értelemben lehet jogs a „szász nemzeti egyetem” elnevezés használata.

A hosszas procedúra után megszületett törvényjavaslatot azonban a kormány egyelőre ad acta tette. Az elkeseredett viták közepette mégis sor került közeledési kísérletre a két szász irányzat képviselői között, főképp az őket ért magyar támadások nyomán. A magyar lapok ugyanis már nem csak az ószászokban látták a „feudális bürokrácia” bajnokait, hanem az újszászokat is támadták, miután ezek nyíltan hangot adtak örömüknek a porosz–francia háborúban aratott porosz győzelem és Németország egyesülése fölött. Ilyen körülmények között a két irányzat képviselői 1872 nyarán Medgyesen összeültek és elfogadták a Szász nemzeti programot, amelyben hangsúlyozták az egység szükségességét. A program a két irányzat közti kompromisszumot tükrözte. Elismerték a dualista berendezkedést, támogatásukról biztosították a jogállamiság eszméjét, az államegységet és elfogadták a magyar államnyelvet, bár az 1868-i nemzetiségi törvény által megszabottnál szűkebb keretekben, éppen ezért a törvény revízióját

¹⁹³ Göllner: Politisches Leben 1867–1876. 133.

¹⁹⁴ Bericht der Abgeordneten der sächsischen Nations-Universität Dr. Gustav Lindner und Guido von Bausznern an ihre Wählern in Schäßburg, Hermannstadt, 18. April 1871. MOL K 148, 1871-III-3494.

sürgették. A szász képviselők kötelességévé tették, hogy értessek meg a kormánnyal és a parlamenttel: a Királyföld sajátos jogai és a szászok kivánságai nem az államegység ellen irányulnak, ők nem elavult privilégiumokat akarnak visszaállítani; valamint szorgalmazzanak egy megfelelő közigazgatási reformot, vigyázva, nehogy az „éretlen tömegek” jussanak túlsúlyra.¹⁹⁵

Időközben azonban egyre inkább elmérgesedett a hangulat a szászok és a magyar kormány között. A kormány bevégzett ténynek tekintette az uniót Erdéllyel, és a Főkormányshék felszámolása után 1872-ben a királyi biztost is felmentette. Ezzel megszűnt Erdély egykori különállásának utolsó szimbolikus jele is. A kiegyezést követő „kesztyűs kéz” politikáját az erdélyi nemzetiségekkel és különösen a szászokkal szemben fokozatosan türelmetlen, kapkodó, erőtt demonstrálni akaró kurzus váltotta fel, amelyik elkeseredést és ellenállást váltott ki a szászok részéről. A kicsinyes, értelmetlen bosszantásokra jó példa az a vita, amely az új parlamenti ciklus kezdetén, 1872 őszén zajlott, amikor a medgyesszéki képviselők megbízólevelét nem akarták elfogadni, mert az német nyelvű volt. A házszabályok feletti szörszálhasogató vita után kiderült, hogy másoknál viszont elfogadták a német megbízólevelet.¹⁹⁶

Mivel a Királyföld „rendezésének” megoldására nem került sor 1872-ig, a továbbiakban röviden tovább követjük az eseményeket. 1872-ben a belügyminisztériumban egy törvénytervezetet dolgoztak ki a Királyföld átszervezéséről, illetve autonómiájának felszámolásáról. Szapáry Gyula, az új belügyminiszter sürgős feladatai közé sorolta a kérdés megoldását. 1873 tavaszán az egyik ellenzéki képviselő interpellációt intézett a belügyminiszterhez a Királyföld rendezését illetően. Szerinte az ügyben több hete „nyilvános agitatio” folyik, és nem lehet fenntartani tovább „a status a statusban” állapotot, mert „Erdélynek magyarországgali tényleges egyesítése ily ürügy alatt elodáztatik, ezáltal a kedélyek megnyugtatósa bizonyára nem éretik el”.¹⁹⁷ A kérdésre, hogy be akar-e a kormány terjeszteni törvényjavaslatot, Szapáry azt válaszolta, hogy a javaslat elkészült és majd beterjesztik, ha itt lesz az ideje.

A szász egyetem 1873 decemberében azonban tiltakozott a törvényjavaslat ellen. A belügyminiszterhez intézett beadványukban kifejtették, hogy hét évszázad óta a Királyföld egy „sérthetetlen területi egységet képezett”, terjedelméről és belső tagolásáról ma is csak az uralkodó és a Királyföld törvényes képviselői dönthetnek. Ez nekik szent joguk, éppen olyan szent jog, mint amelyen a magyar állam nyugszik, törvényesen soha

¹⁹⁵ Gündisch: i. m. 148–149; Göllner: Politisches Leben 1867–1876. 148–157.

¹⁹⁶ Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdett országgyűlés képviselőházának naplója. I. Szerk. Nagy Iván. Budán, 1872. 8. ülés, 1872. szept. 12. 30–32.

¹⁹⁷ Lázár Ádám interpellációja. Uo. VI. 133. ülés, 1873. máj. 14. 384.

nem semmisíthető meg, ezért kérték, hogy a törvénytervezetet a belügyminiszter mutassa be a szász egyetemnek, mielőtt az országgyűlés elé terjesztené.¹⁹⁸ Válaszul Szapáry 1874. január 27-én megtiltotta, hogy ezt és hasonló kérdéseket az egyetem ülésein tárgyaljanak, és a szász ispán felelősségévé tette, hogy az egyetem ne lépje túl hatáskörét.¹⁹⁹ Februárban pedig egy interpellációra válaszolva kifejtette, hogy az államegységre való tekintettel nem ismerheti el a szászok saját külön területét, illetve szervezetét. A törvénytervezetet nem nyújtották ugyan be, de 1874 nyarán újabb vita bontakozott ki a szász egyetem felirati joga körül. A belügyminisztérium hatalmi szóval akarta megfékezni az egyetemet, ezt az ellenzék is lelkesen üdvözlölte. Nem csak a kormánypárt, de az ellenzéki Irányi Dániel is helyeselte, hogy a belügyminiszter rosszalta, illetve visszautasította „a szász nemzeti egyetem azon merész követelését, miszerint a magyar törvényhozás hatáskörét a királyi földre tagadta”.²⁰⁰ A szélsőbal egyik erdélyi képviselője pedig egyenesen odáig ment, hogy kijelentette: ha a szászok nincsenek megelégedve a fennálló helyzettel, hagyják el az országot, hiszen úgyis csak rágalmazzák a bel- és külföldi lapokban. Válaszul szász képviselők interpelláltak – az egyetem felirati jogát bizonygatva – és bepelelték a belügyminisztert. Az elmérgesedett viták nyomán a szász képviselők többsége demonstratív módon elhagyta a Deák-pártot, ahová – a nézeteltérések ellenére – mindaddig mindkét csoport képviselői csatlakoztak. A feszült hangulatra jellemző, hogy az ószász Jakob Rannicher képviselőt, aki a kilépéssel szemben fenntartásait hangoztatta, a szász közvélemény kiközösítette mint „árulót”, és csak rövid idő múlva bekövetkezett halála után bocsátották meg neki az „eltévelyedést”.²⁰¹

A következő években főleg a választójogi törvény módosítása és a nyelvkérdés váltotta ki a leghevesebb vitákat a parlamentben. A két fél között a sajtó és röpiratok útján is folyt a küzdelem, a megbélyegző jelzők használatával sem fukarkodtak a felek. A magyar lapok a szászokat a feudalizmus maradványaiként – mint „középkori múmiákat” – és megcsontosodott bürokratákat jellemezték. Az ószászok követeléseit somlósan csak úgy állították be, mint akik II. András kiváltságleveléből, az Andreanumból azt magyarázzák, hogy a „Királyföld független ország, universitásuk annak országgyűlése”.²⁰² A vitában a magyar álláspont alátámasztására szolgált Jakab Elek, a felosztatott Főkormánysház levéltári igazgatójának munkája, amelyben a Királyföld történetét és az ottani vi-

¹⁹⁸ Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen...* IV. 34–35.

¹⁹⁹ Göllner: *Politisches Leben 1867–1876*. 154.

²⁰⁰ Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XI. 253. ülés, 1874. jún. 20.

²⁰¹ Göllner: *Politisches Leben 1867–1876*. 155–156.

²⁰² *Korunk*, VII. évf. (1867. ápr. 26.). 49. sz.

szonyokat ismertette – nyilván magyar szemszögből. Rögtön érvelése elején le is szögezte: mikor az egész magyar államrendszer átalakult, „hogyan ekkor a Királyföld és intézményei a nem szász ajkú népek kárával egy hozzáférhetetlen, érinthetetlen és egyedül változhatatlan pont legyen Magyarország államéletében, azt gondolni és kívánni egyaránt nevetséges és képtelenség”. Ha a magyar alkotmányt is át kellett alakítani, „szintügy a szász democratico-patriciusi municipális intézményeknek is át kell alakítani a közemberiségi jogok és a hazai alkotmány szellemében, azért, mert az nem a jogban gyökerezik, alapja nem az osztó igazság és közjóllét, hanem egy nemzetiség kizáró kiváltsága, mert az 1848-ki törvények határozatival, a kor szellemével s általában a mai jogeszmékkel nem fér össze”.²⁰³ Munkája második kötetében kifejtette nézeteit az átalakulás mikéntjéről is, vitába szállva több szász röpirattal, így például a Gustav Seivertével. Jakab szerint az „összmunicipium” kérdése középkori intézmény, „a mai központosított s demokratiai alapon nyugvó alkotmányos és felelős kormányzási rendszerrel össze nem fér; helyes politikai alapja szintén nincs, mert az államerők szétforgácsolására visz, a szétválási hajlamokat táplálja, egy erős, összhangzatos és szerves államélet kifejlődését s különböző népességű hazánk közhonpolgári és állami tömörülését és megszilárdulását akadályozza; végre szükségességi alapja sincs, mert azok az okok, melyek annak lételt adtak, már ma egészen megszűntek.” Különben is: „A municipiumoknak nemesi kiváltságokon alapuló territorialis jog adott lételt.”²⁰⁴ A territorialis jogokkal köteleesség is járt, amelyek elenyésztek, tehát el kell enyésznie a jogforrásnak is, mert „a személyes jogosultság és kötelezettség a territorialis jog és kiváltságos törvények egész rendszerét eltemette”. Az összmunicipium eszméje, ami a szász egyetemben testesül meg, „parasyta növényhez hasonló, melyben nincsen saját életerő, mely az ő fennmaradásához szükséges táplálékot más növényektől szívja el”, azaz a kormánytól, a törvényhatóságoktól, a községektől, és nem fér össze a felelős kormányzás eszméjével, útját állja a reformoknak, ráadásul rossz precedenst jelent, mert más nemzetiségek is előállhatnak hasonló követeléssel. „Az összmunicipium eszméje az államiság eszméjének polaris ellentéte, *status a statusban, politikai chimera!* [kiemelés tőlem – PJ].” A képviselőválasztások szempontjából is igazságtalan, mivel kis, csekély népességű törvényhatóságok is képviselőt küldhetnek az országgyűlésbe. Majd összefoglalva a magyarok félelmeit, levonta a következtetést: a szász autonómia fenntartása ellenkezik a magyar nemzet vitális érdekeivel, első lépés egy föderatív

²⁰³ Jakab Elek: *A királyföldi viszonyok ismertetése*. I. Pest, 1871. V–VI.

²⁰⁴ Uo. II. Budapest, 1876. 26–27.

államrendszer felé, „ami rövid időn Magyarország teljes szétrombolására és megsemmisülésére vezetne”.²⁰⁵

Az 1875-ös pártfúzió annyiban jelentett fordulatot a történetben, hogy Tisza Kálmán jóval határozottabb kézzel nyúlt az addig inkább csak lebegtetett kényes kérdésekhez. A szász egyetem még egy kísérletet tett, 1875. december elején küldöttséget menesztett Tiszához, aki ugyan németül válaszolt, de az ismert álláspontját fejtette ki, miszerint a Királyföld fennmaradása lehetetlen, mivel privilégiumokat nem tűr a jelenkor, azonban tekintettel lesznek a „lehetőségig” a szászok kívánságaira. Másnap az uralkodó is hasonló értelemben válaszolt a szász küldöttségnek.²⁰⁶

A kiegyezés utáni évtizedben folytonosan hangoztatott, de véghez nem vitt közigazgatási reformra a Királyföldön is végül 1875–76-ban került sor, az országos rendezéssel egy időben. A kormány kihasználta az ó- és újszászok közti ellentéteket. Részéről a javaslatot Friedrich Wächter brassói újszász képviselő terjesztette be előadóként, akit később a kormány főispánsággal honorált lojális magatartásáért. Az ószászok álláspontját Gustav Kapp nagyszebeni képviselő összegezte több képviselőtársa nevében: a törvényjavaslat célja „a Királyföldet s annak részeit a létezők sorából kitörölni és azon területből a jövődöbéli alkotásokat a t. kormánynak és többségének szabad rendelkezésére bocsátani”.²⁰⁷ Kapp szerint azt a Királyföldet akarják most „megsemmisíteni”, amelyik még a középkor legsötétebb korszakaiban is „az általános szabadságnak és jogegyenlőségnek” tűzhelye volt, amilyennek alig van párja Európában.²⁰⁸ Ez különben nemcsak a szász identitástudat fontos elemévé, de a szász történetírás egyik toposzává is vált.

Az ószász képviselők hozzászólásában végig dominált a patetikus hangnem; egyikük például, miután azt fejtegette, hogy maga a miniszterelnök az, „ki fejszóját e nemzet lételének életgyökerére fektette”, így kiáltott fel: „hétszáz évi szenvedés kér éltet vagy halált!”²⁰⁹ Érveik között pedig egyaránt találunk történeti fejtegetéseket, a kiegyezés után rögzített ígéretekre és a méltányosságra, a magyarok becsületére és lovagiasságára való hivatkozást.²¹⁰ Ioan Pușcariu maliciózan írta: a szászok mindig fegyverként használják a történelmet, hogy megvédjék privilégiumaikat.²¹¹ Mindezek az elemek együtt találhatók Adolf Zay beszédében. Zay szerint

²⁰⁵ Uo. 28–32.

²⁰⁶ Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen...* IV. 38–39.

²⁰⁷ Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. Nagy Iván. Hiteles kiadás. Budán, 1876. VI. köt. 114. ülés, 1876. márc. 22. 5.

²⁰⁸ Uo. 7–8.

²⁰⁹ Zay Adolf beszédéből. Uo. 16.

²¹⁰ Lásd a törvényjavaslat vitáját.

²¹¹ Pușcariu: i. m. 131.

a kormány „széttépi a Királyföldet, összeláncolja kicsavart tagjait a megye területének töredékein, és nyilvánítja, hogy most már azon különös municipalis jogról szó sem lehet”. A törvényjavaslat egyedüli oka nem a közigazgatás szempontja, hanem Tiszának „a királyföldi német elem elleni ellenszenve – ne mondjam, gyűlölete – eltiprani a nemzetiségeket”. Pedig a Királyföld nem állam az államban: „A tényállás az, hogy a Királyföld 11 egyes törvényhatósága összpontosul egy magasabb rangú önkormányzati testületben, egy öszmunicipiumban, mely semmi mást igénybe nem vesz: mint hogy a Királyföld összes törvényhatóságának közös belügyeit rendezze.” Annál inkább szükség van erre a testületre, mert a Királyföldön „egy népelem lakik, mely nemcsak nemzeti, hanem még jobban társadalmi és gazdasági tekintetben nagyon különbözik a megyei néptől”. Itt kezdettől fogva csak szabad emberek éltek, akik iparral és kereskedelemmel foglalkoztak, „polgári egyenjogúságot, polgári rendet és polgári műveltséget alapítottak az országban”; a szászok az államra nézve legnagyobb értékkel bírnak: „buzgósággal, takarékosággal és ipari ügyességgel”.²¹²

Ezzel szemben a magyar képviselők többségének álláspontját jól tükrözi az egyik erdélyi képviselő hozzászólása. Szerinte örömnép a mai, mert „Sz(ent) István birodalmában az utolsó különjogosultságú territorium megszűnik és a többi társai, a kunok, jászok és székelyek territoriuma mellé helyeztetik”, tehát többé semmi sem áll a polgári egyenlőség útjába; egy országban, „amelyben zárt területek vannak: nincsen egységes állam”, ahol privilégiumok uralkodnak, nincs szabadság. Sehol sincs „annyi vizsály, annyi titkos és nyílt conspiratio, annyi megalégedetlenség”, mint a Királyföldön, sehol sem sértették meg annyira a „magyar érzületet”; a törvényjavaslat által a „magyar államegység egy erőteljes kifejezést nyer”.²¹³ Egy másik – ezúttal nem erdélyi – képviselő hasonló álláspontot fejtett ki: „én a magyar állam területén különleges szabadalmakkal bíró közigazgatási testületeknek, kiváltságolt közigazgatási hatóságoknak fennállását és fenntartását nem pártolom; nem pártolom pedig sem a jogegyenlőség, sem az állam érdeke, sem a közigazgatás igényeinek szempontjából.” A rendezésnél egy „döntő és irányadó” szempont lehet csak: „ez az állam magasabb érdeke”.²¹⁴

Kemény Gábor államtitkár szintén történeti fejtegetésekkel szötte át beszédét: „Erdélynek régi alakulása olyan, mint minden középkori alakulás legnagyobb része volt: bizonyos sivár önállósági törekvés, bizonyos erély, mely nem egyszer vezetett Erdélyben, de egyébiránt Magyarországon és más helyen is igazságtalanságra és erőszakoskodásra. Ez jellemzi a

²¹² Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VI. 17–20.

²¹³ Makray Aladár hozzászólása. Uo. 8–9.

²¹⁴ Bujánovics Sándor hozzászólása. Uo. 14–15.

középkori alakulásokat, bizonyos oly alakulást, mely szűkkeblűségből alig emelkedik fölül a saját közvetlen érdekeinek mérlegelésén és alig megy oda, hogy az összes hazának érdekeit tudja becsülni, mely körül akarja magát privilégiumokkal sáncolni, és abban képzei minden boldogságát, ha saját céhe, saját városának, saját bányauzletének és saját kis területi-
mának ügye előbbre halad. Most ehelyett jelenleg az összes állam érdekeit tekintetbe véve, lehetőleg homogenitásra törekedve és a közös érdekeknek felállítására és elérésére az összes jólétet szem előtt tartva fogjuk megoldani a kérdést. E törvényjavaslat egy sok százados fejlődésnek utolsó zárköve és egyszersmind jelöli az utat, melyen a legközelebbi új fejlődés fog történni; ez a civilizáció, a fejlődés, a haladás útja. Azért üdvözlöm és elfogadom a törvényjavaslatot.”²¹⁵

Az újszászok is a kormány álláspontját támogatták. Egyik vezéregyéniségük, Carl Fabritius segesvári lelkész sajnálkozását fejezte ki, hogy eddig nem sikerült az alkotmányos rendezést végrehajtani, mert akkor a „túlzók” nem ülnének a képviselőházban mint „politikai pártocská”. Majd meggyőződését hangoztatta: ha megszűnik a Királyföldön a „politikai terület”, „azért ott marad és élni fog a szász nép ugyanazon jogok élvezetében és oltalma alatt, mint Magyarország többi népei, és pedig élni fog a jogegyenlőség alapján; nem mint eddig, elszigetelten és folytonos súrlódás között, hanem békében és testvériségben; amint ennek egy és ugyanazon állam egyenjogú polgárai között lenni kell és lenni is fog, hogy a közös haza boldog lehessen.”²¹⁶

A vitában Tisza Kálmán is felszólalt, feltéve a szónoki kérdést: a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvényben ő azt olvassa, hogy Magyarországon nincs más politikai nemzet, csak a magyar; hogy állíthatja szembe ezzel bárki „azt a szász politikai nemzetet, amelynek területét nem szabad bolygatni”?²¹⁷ Az ő értelmezésében az 1868:XLIII. tc. „határozottan kimondja, hogy szász föld, szász politikai nemzet, szász politikai terület nincsen”, a mostani törvényjavaslat csak ennek az elvnek a gyakorlatba ültetése. „Midőn ezen törvényjavaslatot készítettem, azon óhajítás által vezéreltettem – mondta Tisza –, hogy legyen egyenlő viszonya közigazgatási szempontból is az ország minden területének és minden lakójának, tehát a jogegyenlőség elveinek tétessék elég.” Különben sem hiszi, hogy „ezen népfaj annyira gyenge, annyira életképtelen, hogy meg kell halnia, el kell pusztulnia, ha az ország többi polgáraival egyenlő jogalapra helyeztetik”.²¹⁸

²¹⁵ Kemény Gábor hozzászólása. Uo. 35.

²¹⁶ Carl Fabritius hozzászólása. Uo. 27.

²¹⁷ Tisza Kálmán hozzászólása. Uo. 13.

²¹⁸ Uo. 14.

Az 1876. évi közigazgatási reform gyökeres változást jelentett, hiszen felszámolta a Királyföld autonómiáját, a szász egyetem pedig a továbbiakban csak a szász nemzeti vagyont kezelte, jelentős befolyással bírva ezáltal továbbra is az oktatásra és kultúrára. A szászok azt is sérelmezték, hogy a törvény megszabta, mire fordíthatják az egyetem vagyonát, és előírta, hogy abból minden királyföldi lakosnak részesülnie kell nemzetiségi különbség nélkül. Ahogy Szász Zoltán jellemezte a szász polgárság viszonyát az államhoz ebben az átmeneti időszakban: „Felfelé és lefelé egyaránt féltette önkormányzatát, rendi eredetű előjogait. Fentről a modern állam centralizációs törekvései, lentől a szászföldi román tömegek egyenjogúsítása a közélet alsó és középszintjeire való bekapogtatása miatt mint két ellentétesen forgó malomkő őrlték a régi szász intézményeket.”²¹⁹

A szász elit számára 1876 soha meg nem bocsátható sérelem maradt. Egy a millennium évében megjelent kiadvány szerint a kiegyezés után a szászokkal szemben hasonló jogállapot lépett életbe, mint amit a győztesek egy ellenséges országban szoktak alkalmazni. „Vae victis!” – kiáltott fel a szerző. Az egyetlen fénysugarat a sötét kilátástalanságban Teutsch püspök megválasztása jelentette, aki küldetésének tartotta, hogy összetartsa népét. A nemzeti érzés, a nép szellemi élete ezután az egyházban koncentrálódott.²²⁰

Hogyan védekezett a szász elit? Hogyan látta saját helyzetét, múltját és jövőjét? Egyrészt – mint láttuk – megpróbálta politikai síkon felvenni a harcot és minél többet megőrizni a Királyföld autonómiájából. Miután ebben Bécs részéről nem kaptak segítséget, egyre inkább eltávolodtak az osztrák állameszmétől és Németország felé tájékozódtak. Másrészt folyt a közösség újrafelfedezése, az egykori „aranykor” kultuszának ápolása. A korszak reprezentatív szász történeti munkája, az 1867 utáni evangélikus püspöknek, Georg Daniel Teutschnak és fiának, Friedrich Teutschnak a szász történeti tudatot majdnem napjainkig meghatározó műve visszaidézte ezt az „aranykort”: a tökéletes egyenlőségen alapuló ideális demokratikus szász társadalom képével ideális önmeghatározást kínálva a szászok számára.

A dualista rendszert a szászok úgy élték meg, mint egy újabb eltávolodást a nyugati világtól, a német kultúrkörtől. Érzéseiket döntő módon meghatározta 1848 emléke, amelyet ők az erőszakos magyarosítás és a szász autonómia felszámolására tett kísérletnek tartottak. A szászok vezetői 1867 után abból a 48-as generációból kerültek ki, amelyik fegyverrel fordult szembe a magyarokkal. 1867 után a félelem határozta meg viselkedésüket: elővigyázatosak, bizalmatlanok voltak, és mindenáron meg akar-

²¹⁹ Szász: Politikai élet... 1643.

²²⁰ W. Bruckner: i. m. 258.

ták védeni történeti jogaikat.²²¹ „Itt egy néptörzs mint politikai egyéniség, mint nemzetileg egyenjogú tagja az országnak szövetkezett, és minden életmegnyilvánulása német volt” – írta a kiegészést megelőző időszakról nosztalgiaiával Teutsch.²²² Ezt az állapotot zavarta meg az új rendszer.

A korabeli szász írásokban az egyik visszatérő motívum az általuk betöltött kultúrmisszió, az évszázados civilizatorikus harc a keleti barbárság ellen. A parlamenti szócsaták során is nemegyszer emlegették fel büszkén Magyarország, illetve Erdély civilizálásában, felvirágoztatásában betöltött szerepüket. Bauszner Guido képviselő mondta éppen a Királyföld átszervezése körüli vita kapcsán: „Erdély a Szent István koronájának legfényesebb gyöngye, és azon gyönyörű ország történelmének legfényesebb részét a szász nemzet kulturai küzdelme képezte.” Csak nekik, a németek érdemének, tetterejének tudható be, hogy a 165 éves török uralom alatt az ország nem lett sivataggá.²²³ Eugen von Friedenfels pedig a Joseph Bedeus von Scharbergről írt életrajzában arra biztatta a szászokat, hogy mint a kultúra és egy hétszáz éves történelem hordozói elszántan tartsanak ki a hagyományok mellett. „Német hűség *ad retinendam coronam*, meleg hazaszeretet, német népiség, német szorgalom, műveltség, polgáriasság és szabadelvűség” – ezeket a jellemzőiket meg kell őrizniük az anyanemzetükre, a németekre, a „nagy európai kultúrnemzetre” támaszkodva.²²⁴ A fenti események következményeként tehát a szászok egyre inkább a német birodalom felé fordultak, illetve az egyház, az iskolák és az egyesületek segítségével igyekeztek ellenállni a magyarosító törekvéseknek.²²⁵

*

A fent ismertetett vita jó példája annak, hogy a sikertelen államépítő nacionalizmus hogyan gerjeszt nacionalizmusokat a saját periferiáin is. A kulturális különbségeket az állam ebben az esetben fenyegetésként éli meg: a központ iránt feltétlen lojalitást követel meg, és úgy véli, hogy a kulturális és nyelvi homogenitás növeli a lojalitást. A múltbeli intézmé-

²²¹ Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen...* IV. 4.

²²² Uo. 7.

²²³ Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VI. köt. 114. ülés, 1876. márc. 22. 10.

²²⁴ „Träger der Cultur, der Betriebsamkeit und Gesittung, eingedenk des glänzenden Zeugnisses einer siebenhundertjährigen Geschichte müssen wir ausharren und festhalten an den Traditionen, an dem Streben, an den Gütern, die uns edle Vorfahren, leuchtende Beispiele, als ein heiliges Vermächtniss überliefert haben. Deutsche Treue *ad retinendam coronam*, warme Vaterlandsliebe, deutsches Volksthum, deutschen Fleiss, Bildung, Bürgertum und Freisinnigkeit müssen wir – angelehnt an die geistigen Errungenschaften der grossen europäischen Culturation, unseres Mutterstammes – hochhalten und bewahren.” Friedenfels: i. m. 351.

²²⁵ A pénzintézetek szerepére ebben lásd Egry: i. m.

nyek fennmaradása azonban életbevágóan fontos lehet a perifériák kisebbségei számára, és ez újabb feszültségeket eredményez.²²⁶

Jól látható, hogy a vitában a felek elbeszéltek egymás mellett, kísérletet sem tettek a másik álláspontjának megértésére. Másrészt viszont két homlokegyenest ellenkező nézet ütközött össze, és a kettő között nem vagy csak nagyon nehezen lehetett volna kompromisszumos megoldást találni. A vita kicsiben leképezi a dualizmus korának a nemzetiségi kérdés körül folytatott vitáit. A dilemma lényege: Magyarország egységes nemzetállam legyen-e, ahogy a magyar politikai elit és a közvélemény is kívánta, vagy a nemzetiségek kívánságára ismerjék el ezek kollektív jogait és autonómiáját, esetleg még tovább menve alakítsák át az államot föderalista szerkezetűvé. A nemzetiségek által 1868-ban benyújtott törvényjavaslat például „politikai-jogi egységesülés helyett a közigazgatási-kulturális elkülönüléssel s az így megalapozott, megerősített »nemzeti egyéniségek« állami szintű integrációjával kívánta megteremteni az ország egységét”.²²⁷ Az 1868. évi nemzetiségi törvény a nemzetiségi jogokat az egyéni szabadság és az állampolgári jogegyenlőség elve alapján kívánta biztosítani, míg a nemzetiségek ragaszkodtak a kollektív jogokhoz és az autonómiához. A központosított állam versus helyi autonómiák vitából végül is az előbbi került ki győztesen, bár ez meglehetősen pürrhuszi győzelemnek bizonyult.

Az átalakulás az erdélyi szászok számára volt a legfájdalmasabb, mert nekik a szerencsés történelmi körülmények folytán egy évszázadok során kialakult, jól szervezett, ténylegesen működő autonómiájuk volt. Ők úgy vélték, hogy 1848 után a rendi *natiót* minden további nélkül sikerült átalakítaniuk modern nemzetté (illetve nemzetrésszé vagy nemzetiséggé – a körülményektől függően), tehát jogos örökösei a Királyföld autonómiájának. A középkori autonómia modern értelemben vett önkormányzattá való alakulása azonban nem volt ilyen egyszerű. Felülről a magyar egységes nemzetállami törekvések akadályozták, alulról pedig a Királyföldön lakó és ekkorra már többségbe került románok feszítették szét a régi kereket. 1876 ennek a rendies autonómiának a teljes felszámolását jelentette, egyben viszont megszüntette az átalakulás, a modernizáció lehetőségét is, mert az új típusú autonómiáknak sem volt helye az egységesnek, homogénnek képzelt nemzetállamban.

²²⁶ Stein Rokkan–Derek W. Urwin: *Economy, territory, identity. Politics of West European Peripheries*. London–Beverly Hills–New Delhi, 1983. 68.

²²⁷ Schlett István: Bevezetés. In: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868*. 16–17.

NÉHÁNY ZÁRÓ GONDOLAT: UNIÓ VAGY „UNIFICÁLTATÁS”?

Magyarország és Erdély uniójának gondolata a nemzeti eszme térhódításával párhuzamosan terjedt el és vált a magyarországi és erdélyi magyar társadalom egyre szélesebb rétegeinek óhajává. A reformkorban az unió gondolatában a nemzeti követelések összefonódtak a társadalmi reformokkal, nacionalizmus a liberalizmussal. Ahogy Wesselényi Miklós egy, a pozsonyi országgyűlésen 1833-ban elmondott beszédében kifejtette: Erdélynek módot kell adni arra, hogy nyilatkozzék az unióról, és remélhetőleg „nem csak a vér és nyelv rokonsága, hanem a polgári lét s alkotmány közösségének szoros és hatalmas kapcsolata” fogja Magyarországot Erdéllyel összekötni s együtt „hatalmas nemzetet alkotnak”.¹

Mindkét eszmerendszer – liberalizmus és nacionalizmus – térhódítása azonban egyaránt veszélyeztette a hagyományos erdélyi berendezkedést: a középkori gyökök nyomán az Erdélyi Fejedelemség idején kikristályosodott, majd Erdélynek a Habsburg Birodalomhoz való csatolásakor kiadott Diploma Leopoldinum által is fenntartott, a három rendi nemzetre és négy bevett vallásra épülő konstrukciót. Ez különösen a régi rendszer kedvezményezettjeinek – magyaroknak és szászoknak – jelentett problémát, akik lehetőleg úgy szerették volna modernizálni a tartományt, hogy közben vezető szerepüket is megőrizték. Ez a reformkorban nem látszott lehetetlennak, de 1848–49 eloszlatta az illúziókat. Időközben ugyanis a rendi nemzetek helyét átvették a modern nemzetek/nemzetiségek, ám ezek a jogfolytonosságból következően igényt tartottak a rendi nemzetekhez kapcsolódó kiváltságok egy részére. Ebből talán Erdélyben is kialakulhatott volna „szerves” módon az autonómiák újfajta szerkezete vagy egyfajta

¹ Idézi Asztalos: *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. 39.

„pilléresedés”,² de a régi rendszerben éppen a legnépesebb etnikumnak, a románoknak nem volt rendi képviselője. A rendi korlátok felszámolása, a francia forradalom eszméinek terjedése, a népszuverenitás gondolata így alapjában kérdőjelezte meg a hagyományos berendezkedést.

A rendi nemzetek intézménye egy sajátos felosztást eredményezett: „Erdély alkotmánya szerint a bevett nemzetiségek jogi fogalma nem nyelv- vagy népfaji különbözésen, hanem az ország három területére nézve fennállott politikai rendszeren alapult.”³ A románok negyedik nemzetként való elismerése – ahogy ezt az előző időszakban és 1848-ban is kérték – sem a régi rendszerbe, sem az újba nem illeszkedett. A régi alapján külön területet kellett volna számukra kialakítani, de hát a románok a Székelyföld kivételével majdnem mindenhol a lakosság többségét alkották ugyan, de vegyesen laktak a magyarokkal és szászokkal. A területi autonómia átalakítása és egy „Románföld” létrehozásának gondolata többször felmerült az erdélyi románok követeléseiben, de például a szászok 1862 márciusi memorandumában is. A legfőbb ellenérv – a bécsi kormányzat szintjén is – az volt, hogy Erdély lakossága nemzetiségileg kevert, tehát nem lehet homogén területeket kialakítani. A rendi társadalom felszámolása után értelmét veszítette a kívánság – legalábbis ezt hitték a magyar politikusok –, mivel a jogegyenlőség megoldja majd a problémát.

A helyzetet még jobban bonyolította, hogy a rendi nemzetek fokozatosan etnicizálódtak, és a reformkorra a ’nemzet’ már többértelmű fogalommal vált. A kontextus határozta meg, hogy éppen mit is értettek rajta, és kiket tekintettek a nemzethez tartozóknak. A nemzet köre egyre bővült: a székelyek – bár külön rendi *natiót* képeztek –, a modern magyar nemzet részeivé váltak, és ezt a folyamatot csak megpecsételte az 1848-as forradalom, amely alulról is végképp kitágította az egykori kiváltságosok alkotta magyar „nemzet”-et. De nemcsak tágította, hanem szűkítette is: ha egykor a *natio Hungarica*nak minden kiváltságos a tagja volt, függetlenül etnikai eredetétől és anyanyelvétől, az új nemzetfogalom egyre inkább csak a magyarul beszélőkre korlátozódott. A magyar nemzetfelfogás kezdettől fogva „kétarcú”: volt egy államnemzeti és volt egy kultúrnamzeti összetevője.⁴ Ez különben minden nacionalizmusra igaz, még Franciaország esetében sem egyszerűsíthető le a képlet a teljesen politikai alapon létrejövő nemzetre. Még nem volt „olyan nemzeti politikai program, amely ne lett volna

² A Hollandiára kidolgozott pilléresedési modellnek Erdélyre való alkalmazását Gyáni Gábor vetette fel. Lásd A középosztály és a polgárság múltja, különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre. In: Pál Judit–Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Csíkszereda, 2001. 157–177.

³ A kiegyenlítés okmánytáras története. 151.

⁴ A fogalompárt Friedrich Meinecke német történész vezette be 1907-ben megjelent *Weltbürgertum und Nationalstaat* című munkájában.

nemzeti kulturális program is egyben”. Nem állítható szembe tehát egymással kétféle nacionalizmus: nyugati és keleti, egy teljességgel politikai és egy teljességgel kulturális, a kultúra és politika közötti dialektikus viszony minden nemzeti mozgalom fontos eleme.⁵

A gyökeres fordulatot az 1848-as forradalom hozta. Az addig csak az elitek körében hódító nemzeti eszme hihetetlen gyorsasággal terjedt szét az addig amorfnak tekintett, túlnyomórészt paraszti lakosság körében; ráadásul a nemzeti követelések összefonódtak a társadalmi reform igényével. A jobbágyszabadítás önmagában nem oldotta meg a problémát, nem is beszélve arról, hogy Erdélyben késedelmesen ült össze az országgyűlés – addig itt a jobbágyszabadítás sem lépett életbe –, és a forrongó hangulatban a nemzeti agitáció fogékony talajra hullott a román parasztság körében. A még régi alapokon összehívott erdélyi országgyűlés 1848 májusában törvénybe iktatta a jobbágyszabadítást és Erdély unióját Magyarországgal, de ugyanabban a hónapban a balázsfalvi román nemzetgyűlés kategorikusan elutasította az uniót. A kezdetben megosztott százszázalékos túlnyomó többsége szintén elutasító álláspontra helyezkedett. Ilyen körülmények között kellett volna Erdélyt integrálni. Nem csoda, ha a magyar kormány nem tudta a helyzetet hatékonyan kezelni; ahogy Szemere belügyminiszter írta Vay kormánybiztosnak: Erdély „szívünkhöz közel van, de karjainktól távol esik”.⁶ A román nacionalizmus térhódítását a magyar politikusok is tapasztalták – magyar vonatkozásban ők is gerjesztői voltak –, de hogy mennyire tartós folyamatról van szó, azt nem lehetett még előre látni. A nagyrészt írástudatlan parasztnak a „nemzeti ébresztése” ekkor zajlott, érthető tehát a magyarok tévhitje, hogy az „agitátorok” kiiktatásával megfékezhető a románság nemzeti öntudatra „ébredése”. Ezek a nézetek aztán később is komolyan befolyásolták az unió gyakorlatba ültetését.

1848 őszén Erdélyben is kirobbant a polgárháború, a románok és százszázalékos Bécs támogatásával a magyarok ellen fordultak. A régebbi magyar történetírásban meggyökeresedett véleménnyel ellentétben nem annyira a magyar forradalom ellen fordulva támogatták a „reakciót” – ez csak a közvetkezmény volt –, hanem elsősorban a magyar nemzeti egységtörekvések ellen léptek fel, ezért szöveterkeztek Béccsel.⁷ Ebből adódott a nemzetiségi vezetők kompromisszum-képtelensége is, hiszen ahogy Simion Bărnuțiu mondta a balázsfalvi román nemzetgyűlésen: „Az unió a magyarok szá-

⁵ A nemzetfogalmakra lásd Alain Dieckhoff: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In: Kántor: i. m. 298–311. Az idézet helye: 310–311.

⁶ Idézi Csetri: Erdély uniója 1848-ban. 249.

⁷ Az más kérdés, hogy ők maguk is később ezt hogyan ideologizálták meg, és a neoabszolutizmus idején a Birodalomért hozott áldozataikra hivatkozva benyújtották a számlát az uralkodónak és a bécsi központi kormánynak.

mára élet, a románoknak halál!”⁸ Nekik mindenestől elfogadhatatlan volt az unió, ezért bármilyen „engedmény” magyar részről túl kevésnek bizonyult. Magyar részről viszont pontosan ez jelentette a határt, ameddig hajlandók voltak elmenni. Jellemző erre, hogy Kossuth 1849 áprilisában, miután elősorolta Ioan Dragoș képviselőnek a nemzetiségek számára biztosítandó jogokat – egyházi és oktatási autonómiát, államsegélyt az egyházak számára, nyelvi jogokat, egyenlő esélyeket a hivatalviselésben stb. –, hozzátette: „Aki többet akar, az el akarja darabolni az országot és zsarnok akar lenni mások fölött...”⁹

1848–49-ben koncentráltan jelentkeztek a problémák, és összesűrítve játszódtak le nagyon fontos folyamatok. Ezek egy részét azonban elhalványította, illetve megszakította a szabadságharc leverése. 1849 nyarán ugyanis olyan irányba próbáltak továbblépni, amely talán járható út lett volna, de – a hasonlatnál maradva – a körülmények folytán el sem indulhattak rajta. A magyar országgyűlés által Szegeden elfogadott nemzetiségi törvényről van szó, amely Európában úttörőként részletesen szabályozta a nemzetiségek jogait, eljutva a bűvös határig, a kollektív jogok határvidékére. A köztudatba azonban nem ez a későn jött megbékélési kísérlet, hanem a polgárháború szörnyűségei szűrődtek át. A polgárháború traumája, a kölcsönös félelem hosszú ideig – bizonyos szempontból máig – meghatározta az Erdély nemzetiségei közti viszonyokat.

A neoabszolutizmus felemás modernizációja és a nemzetiségi egyenjogúság ígérete sok szempontból előrelépést jelentett – különösen az addig hátrányos helyzetű nemzetiségek, így Erdélyben a románok számára –, de nemcsak hogy nem oldotta meg a régi, kiéleződött problémákat, hanem még újabbakat generált. A megoldást az sem segítette elő, hogy a nemzeti egyenjogúság jelszavát Bécs fegyverként használta; a nemzetiségeket igyekezett egymás ellen kijátszani és ezáltal kordában tartani a soknemzetiségű Birodalmat. Erdélyben is találunk közeledési momentumokat, de a fenti politika eredményeként a kölcsönös bizalmatlanság talán még jobban fokozódott a csalódott nemzetiségek között.

Az Októberi Diploma kiadása nyomán 1860-ban újabb mozgalmas időszak kezdődött. 1848 után először ismét tömegmozgalmakra is sor került, a román értelmiség igyekezett a népi bázist is megmozdítani és nemzeti-esíteni, hiszen fő érvük éppen a románság számbeli túlsúlya volt. A magyarokat ez viszont megijesztette, és még jobban megerősítette unióbarát álláspontjukat. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy ezekben az években zajlott Németország és Olaszország egyesítési folyamata. Ezeken a hadszíntereken a Habsburgok sorozatos vereségeket szenvedtek, és ki-

⁸ Idézi Egyed: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. 49.

⁹ 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. 166–167.

szorultak mind az itáliai félszigetről, mind az egyesített Németországból. A geopolitikai helyzet változásán túl főként ez utóbbinak voltak jelentősebb következményei, többek között az ausztriai németek identitása szempontjából.¹⁰ Szintén ekkor került sor Moldva és Havasalföld egyesülésére és ennek nemzetközi elismertetésére. Erdély most már az egyesült román fejedelemségekkel lett határos, és az új ország jóval nagyobb vonzerőt gyakorolt az erdélyi román értelmiségre, másrészt mind belpolitikai, mind külpolitikai téren felszínen tartotta a román kérdést. A nacionalizmus diadalra jutásának időszaka ez Európa-szerte, hatása alól nyilván az erdélyiek sem vonhatták ki magukat. Részben örömmel, részben aggodalommal tekintettek a jövőre.

A rendi *natiók* partikularizmusából nem nőtt ki egy sajátos erdélyi nemzet(tudat). Erdélyre általában is igaz volt az, amit a Világoson született román író, Ioan Slavici írt Arad környékéről: „A románok a többiekkel nem együtt éltek, csak mellettük, igaz, jó békességben, ám mégsem velük együtt.”¹¹ A nagyfejedelemség nemzetiségei egy-egy nagyobb nemzet részének érezték magukat, így mindhármuk viszonyítási pontja Erdélyen kívül került. A nacionalizmus alapvető törekvése, hogy a nemzetek és az államok határai egybeessenek, Erdélyre nézve fenyegetést jelentett; jól mutatják ezt a törésvonalak és az ellentétes törekvések. A magyar félelmeket egyrészt az 1848–49-es események, másrészt a „túlzónak” tartott nemzetiségi törekvések táplálták. A magyarok Erdély demográfiai helyzetéből, azaz a román többségből kiindulva addigi domináns pozícióikat csak a Magyarországgal való egyesülés nyomán vélték tarthatóknak, nemzeti vágyaikat történeti érvekre alapozva. A románok és szászok törekvései jól kiolvashatók a neoabszolutizmus idején megfogalmazott maximális és minimális igényekből. A románok számára a maximális cél egy román koronataromány létrehozása volt a Monarchia keretein belül, amelybe az összes román beletartozott volna. Az – jellemző módon – fel sem vetődött számukra (sem), hogy mi legyen az ott lakó más nemzetiségekkel. Ennél tovább egyelőre csak a román fejedelemségekbe emigrált erdélyi románok mentek, akik nyíltan felvetették Erdély majdani egyesülését a fejedelemségekkel. A minimális követelés azonban mindenképp Erdély autonómiájának fenntartása volt, ahol a románok arányuknak megfelelően előbb-utóbb domináns pozíciót harcolhatnak ki. Az erdélyi román politikát befolyásolta az elit kiforratlansága, az egyházak politikai szerepvállalása, valamint az

¹⁰ Az osztrák identitás alakulására lásd Ernst Bruckmüller: *Nation Österreich. Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*. 2. kiad. Wien–Köln–Graz, 1996; uő: *Österreichbegriff und Österreichbewußtsein in franzisko-josephinischen Epoche*. In: Richard G. Plaschka–Gerald Stourzh–Jan Paul Niederkorn (Hrsg.): *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute*. Wien, 1995. 255–288.

¹¹ Ioan Slavici: *A világ, amelyben éltem*. Vál. Dávid Gyula. Bukarest, 1980. 33.

is, hogy az emancipációs folyamat korántsem volt befejezett. A két román felekezet – a görögkeleti és a görög katolikus – hullámzó viszonya és ezek sokszor eltérő irányvonala ugyancsak kihatott a román törekvésekre. A századok helyzete volt a legnehezebb: ebből a nacionalista játszmából csak vesztesként kerülhettek ki. Ők voltak ugyanis a legkevesebben, ráadásul régi autonómiával bíró területükön, a Királyföldön is kisebbségbe kerültek a románokkal szemben; az új eszmék terjedése tehát több oldalról is fenyegette középkori privilégiumokra épülő fejlett önkormányzatukat. Nem véletlen, hogy maximális követelésként ők függetleníteni szerették volna a Királyföldet Erdélytől, és egy közvetlenül Béctől függő önálló koronataromány létrehozását kérték a forradalom idején tanúsított lojális magatartásukért cserében. Az etnikai alapú területi autonómia létrehozása irreális követelés maradt ugyan, Erdély autonómiájának fenntartása viszont egy soknemzetiségű, de német (nyelvű) központ által irányított birodalomban még mindig sokkal kívánatosabbnak látszott számukra, mint beolvadni a magyar nemzetállamba; ők tehát autonóm intézményeik segítségével védelmi állásokat foglaltak el.

Közben a magyar politikusok közül többen igyekeztek elméletileg is végiggondolni a helyzetet, a jövőbeli kilátásokat és teendőket. Az emigráció – Kossuth, Teleki László és mások – Magyarország jövőjét a Monarchián kívül kereste, és úgy látta, ki kell egyezni a nemzetiségekkel akár a kollektív jogok megadása vagy a föderatív szerkezet elfogadása árán is, még akkor is, ha ez Kossuth esetében a korábbi nézeteivel való szakítást jelentette.¹² A Duna-konföderáció tervének itthoni fogadtatása azonban jól jelezte, hogy a magyarországi és erdélyi magyarok ezt nem tekintik sem reális, sem kívánatos alternatívának.

A liberális magyar politikusok közül Eötvös József foglalkozott a legmélyrehatóbban a nemzetiségi kérdéssel. Eötvös szkeptikusan szemlélte a nemzetiségi mozgalmakat: ezek szerinte rombolóak lehetnek, mert minden esetben – akár a többség, akár a nemzetiségek részéről – hatalmi törekvésekről van szó: „Mindazon törekvések, melyek a szabadság és egyenlőség valósítását tűzik ki céljukul, tetteleg csak oda irányozvák, hogy a népfelleg eszméje az államban minél tökéletesebben létesíttessék, míg azon törekvések, melyek a nemzetiség elvének nevében indítatnak meg, tulajdonképpen csak arra céloznak, hogy a korlátlan felségi hatalom az államban egy bizonyos nemzetiségnek szereztesse meg.”¹³ Eötvös hangsúlyozta, sohasem szabad olyan helyzetbe hozni a nemzetiségeket, hogy

¹² A reformkorban még úgy vélte, hogy ha Magyarország szabad és független lesz, „Magyarország nem magyar népessége is jó magyar lesz, mint a régi Elzász németjei is jó franciák lettek”. Idézi Orosz István: *Történelmi tudat és nemzeti identitás*. In: Pál Judit–Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2010. 224.

¹³ Idézi Demeter: i. m. 43.

„szabadság és nemzetiség” között kelljen választaniuk, mert a nemzetiség „oly kincs, melyet más javakkal felcserélni nem lehet”.¹⁴ Ezért is volt illúzió a magyar liberálisok részéről az, hogy szabadságjogok révén magukhoz láncolhatják a nemzetiségeket. Jól látható ez 1860-ban az erdélyi román politikus és publicista, George Barițiu és egykori magyar iskolatársa, Wass Samu nyílt levélváltásában. Barițiu válaszában megtalálható az 1848-as balázsfalvi álláspont, azaz hogy nemzeti önrendelkezés nélkül a liberális szabadságjogok sem kellenek, vagy saját megfogalmazásában: „Nem kell egyéni szabadság nemzeti szabadság nélkül.”¹⁵

Erdély a Habsburg Birodalom önálló tartománya volt ugyan, de a helyzet ezekben az években az osztrák–magyar viszony függvényében alakult, ennek fényében kell tehát az erdélyi eseményeket vizsgálnunk. Az uralkodó és a magyar politikai elit közti kompromisszum 1860–61-ben nem jött létre. Az új centralista kísérlet Bécs szemében időlegesen ismét felértékelte Erdély szerepét. A magyar politikai elit passzív ellenállása – ha ez viszonylag szűk körre is korlátozódott – megnyitotta ismét az utat a románok és szászok előtt. A románok igyekeztek megragadni a kedvező alkalmat a pozíciószerezésre, a magyarok viszont ezt a közigazgatásból való kiszorulásként élték meg. Számukra mindinkább létkérdéssé vált az unió. Ahogy Péchy Manó királyi biztos a kiegyezés után – némi túlzással – írta: „Erdély lelkesedését a feltétlen unio iránt nagyrészt azon folytonos nemzetiségi véres viszályok, rombolások és rablások fokozták, melyek az 1848-ki évet meghaladó korszakban a magyarságot Erdélyben végveszéllyel fenyegették, mert ha – és ez ismét erős meggyőződésem – ezen veszélyek nem léteznek, igen alapos okaim vannak hinni és állítani, hogy Erdély feltétlenül unionálódni hajlandó soha nem lett volna, hogy tehát az unio Erdély által országos authonomiájának feláldozása árán és csakis azért lőn megvásárolva, hogy a magyarság megmentessék és kellőleg biztosíttassék.”¹⁶ A szászok és románok támogatták a birodalmi centralizmust, hiszen ez számukra jóval kisebb fenyegetést jelentett, mint a magyar nemzetépítés. Ezért küldték el képviselőiket a Birodalmi Tanácsba, és ezért igyekeztek körülbástyázni Erdély autonómiáját. A magyarok által bojkottált nagyszebeni tartománygyűlés törvénybe iktatta a románok és nyelvük egyenjogúságát. A három rendi *natio* helyébe talán a három nemzetiség egyfajta föderatív szerkezete is létrejöhetett volna, ha egyrészt ezt a nemzetiségek nem egymás ellenében akarják megvalósítani, másrészt pedig az eseményeket döntő módon nem a külső tényezők alakították volna. Az

¹⁴ Idézi Szabad: i. m. 369.

¹⁵ *George Barițiu magyar levelezése.* 44–45. Ez a gondolat később visszatér több 1861-ben írt cikkében.

¹⁶ Péchy Manó felterjesztése Lónyay Menyhért miniszterelnöknek, 1871. nov. 30. MOL, K 26, 1871-IX-1817.

autonómia egyre inkább illúzióvá vált, és Erdély sorsa – mint már utaltam rá – az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalások függvényében alakult. Az előbb vázolt események nem tudták meggátolni Erdély autonómiájának felszámolását, csak még jobban megnehezítették későbbi integrálását, tovább növelve a románok és szászok elkeseredését a kiharcolt pozíciók elvesztése miatt.

Az 1848-ban törvénybe iktatott unió elismerése egyszerre volt az osztrák–magyar kiegyezés feltétele és következménye. Az integrálásra – akár csak 1848-ban – 1867-ben sem állt európai modell Magyarország rendelkezésére.¹⁷ Az olasz és német egyesítés sem jelenthetett mintát, nem vetett fel hasonló problémákat. Bár ott sok szempontból heterogén tartományokat egyesítettek, de a heterogenitás nem nemzetiségi kérdésként jelent meg.¹⁸ Az állam azonban mindkét esetben számottevő szerepet vállalt a nemzetépítés folyamatában.¹⁹ Nemzetiségpolitika szempontjából ott állt viszont a Birodalom másik fele. Még az 1848. áprilisi alkotmányban megjelent a „néptörzs” (*Volksstamm*) fogalma, amely aztán a későbbi szabályozásokba is átkerült. Az osztrák alkotmány leszögezte a „néptörzsek” nemzetisé-

¹⁷ Az Amerikai Egyesült Államok föderális szerkezete nem a nemzetek, hanem az államok egyenjogúságára épült. Svájc inkább egzotikumnak számított a korban, bár a svájci példa többször előfordult a nemzetiségi politikusok érvelésében, igaz azon egyelőre nem sokat gondolkoztak, hogy az egynyelvű kantonok kialakítása milyen gyakorlati nehézségekbe ütközne (bár ez ügysem tartozott a politikai realitás kategóriájába). A flamandok és vallonok által lakott Belgium ekkor (már és még) francia nyelvű volt, és a flamandok nem élveztek autonómiát.

¹⁸ Olaszországban is komoly problémát jelentett a nemzetépítés. Szicíliában pl. nem értették az irodalmi olaszt. Nemhiába mondta az egyik liberális olasz politikus, Massimo d’Azeglio: „Megteremtettük Olaszországot, most az olaszokat is meg kell teremtenünk.” Idézi Linz, Juan J.: Államépítés és nemzetépítés. In: Kántor: i. m. 287. A számottevő különbségek ellenére talán Elzász és Lotaringia esete rokonítható némileg az erdélyivel, de a két tartomány Németországhoz csatolása néhány évvel a kiegyezés után történt. Elzászt és Lotaringiát mint meghódított tartományokat közvetlenül a birodalmi kormányzatnak rendelték alá, bár voltak olyan elképzelések, hogy Poroszországhoz csatolva sikeresebben lehetne őket germanizálni, illetve mások önálló tagállamként akarták integrálásukat megvalósítani. Ez utóbbira csak 1911-ben került sor, amikor Elzász-Lotaringia önálló szövetségi államként saját alkotmányt és parlamentet kapott. Ha kezdetben a lakosság jelentős része ellenérzéssel is fogadta a Franciaországtól való elcsatolását, 1890-re – ahogy a parlamenti választás eredményei is mutatják – elfogadták a Német Birodalomhoz való tartozásukat. Heinrich August Winkler: *Németország története a modern korban*. I. Budapest, 2005. 240. Elzászban és Lotaringiában viszont nem két különböző nemzetiség élt egymás mellett, hanem az ottani társadalom állt két kultúra és két nyelv hatása alatt, és identitásuk a politikai és társadalmi változások összefüggésében alakult. Angelo Ara: *Einleitung*. In: Angelo Ara–Eberhard Kolb (Hrsg.): *Grenzregionen im Zeitalter der Nationalismen: Elsaß-Lothringen/ Trient-Triest, 1870–1914*. Berlin, 1998. 10–11.

¹⁹ „A központi államok, Poroszország és Piemont létezése, saját bürokráciájukkal, diplomáikkal és katonai tisztségviselőikkel tette lehetővé a protekcionizmust támogató értelmiségiek, tanárok, tanítók, közgazdászok és vállalkozók által felvállalt nemzetépítést, amely később szélsőséges nacionalizmushoz vezetett.” Linz: i. m. 287.

gükhöz és nyelvükhöz való jogát, ezzel tehát elismert egyfajta kollektív jogot.

A magyar törvények azonban az egyéni jogokból indultak ki. A magyar nemzetiségpolitikát egyaránt meghatározták az uralkodó liberalizmus korlátai és a nemzeti érdekek: az „államnemzeti” ideológia vált uralkodóvá, és ez egybeesett a vezető pozíciót kiharcolt magyarok érdekeivel. Továbbra is megmaradt azonban a ’nemzet’ fogalmának kettőssége. Ezért is tiltakoztak olyan hevesen a nemzetiségek képviselői az 1868. évi nemzetiségi törvény Deák Ferenc által javasolt preambuluma ellen, amely leszögezte, hogy Magyarországon csak egyetlen politikai nemzet létezik, amelynek nemzetiségétől függetlenül minden állampolgár tagja. Ha Deáknak nem is voltak ezzel hátsó szándékai, a törvény későbbi sorsa mutatja, hogy az aggodalmak nem voltak alaptalanok. Jól jelzik azt a határt, ameddig a magyar politikai elit hajlandó volt elmenni, Mikó Imre szavai, aki visszatekintve így értékelte a nemzetiségi törvényt: „A jogegyenlőséget – melyet a különböző nemzetiségű honpolgárok politikai és polgári tekintetben eddig is élveztek – kiterjesztettük nyelvük használatára is, teljesítve mindazon kívánságaikat, melyek a kormányzat és gyors igazságszolgáltatás feltételeivel ellentétben nem állanak. *Elementünk a legszélső határig, addig, amelynél túl Magyarország nem maradhatott volna többé Magyarország* [kiemelés tőlem – PJ].”²⁰ Az erdélyi románok és szászok viszont ragaszkodtak Erdély autonómiájához, és a nemzetiségek javaslata is kollektív jogokra épült. Ami az egyik fél számára az engedmények maximuma, az a másik fél számára az elérendő cél minimuma sem volt. Ahogy Schlett István értékelte a helyzetet a nemzetiségi törvény vitája kapcsán: „Pontosan az tette tragikussá e konfliktusokat, hogy az adott helyzetben, az adott szereplők számára, az adott paradigmán belül nem volt kölcsönösen elfogadható, reális *politikai* alternatíva feloldásukra [kiemelés az eredetiben – PJ].”²¹

1867–68-ra a magyar politikusok álláspontja is elmozdult a kérdésben, különösen ha az 1849-es vagy 1861-es elképzelésekkel hasonlítjuk össze. Jól megmutatkozik ez a horvát kérdés kapcsán is. Az 1868-as magyar–horvát kiegyezési tárgyalásokról Csengery Antal a következőképpen számolt be naplójában: „Andrássy, ki 1861-ben mindent meg akart adni a horvátoknak, amit a nemzeti párt kívánt, Fiumén kívül, most veszélyesnek monda oly jogokat adni a horvátoknak, amelyek a Lajtán túli országok autonómiája körén túlmennek. Óvakodjunk – úgymond – oly lépéstől, mely a Monarchia föderatív alapokon átalakulását siettetné.”²² Deák Ferenc viszont pénzügyi téren is teljes autonómiát kívánt adni a horvátoknak, de

²⁰ Idézi Egyed: Gróf Mikó Imre és a nemzetiségi kérdés. 63.

²¹ Schlett: i. m. 326.

²² Csengery Antal *hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Közzétette Csengery Lóránt. Bp. 1928. 179–239. Idézi Katus: i. m.

ezt akkor sem a horvát küldöttség, sem Bécs nem akarta. Állítólag Bécsben attól féltek, hogy veszélyes precedenst teremtené, amelyre Csehország és Galícia is hivatkozna. Deák azért fordult szembe Andrássy álláspontjával, mert úgy vélte, a horvát közvélemény a nemzeti párt mögött áll, és csak így lehet tartós kiegyezést létrehozni a két ország között.

Deák és a liberális elit álláspontja a nemzetiségekkel kapcsolatban így hangzott: „Programunk nem lehet más, mint azon alaptörvényeknek, melyeket alkottunk, fönntartása mellett tovább fejleszteni az alkotmányos életet, institúcióinkat, és előmozdítani az ország anyagi és szellemi érdekeit, szem előtt tartva mindig a népjogokat és a törvények előtti teljes egyenjogúságot.”²³ Az idős Deák még egyszer utoljára az 1871. évi költségvetési tárgyalás során foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel az újvidéki szerb gimnázium segélyezése kapcsán: „...ha mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk: ennek nem az az útja, hogy őket minden áron magyarosítsuk, hanem az, hogy velök a magyar viszonyokat megkedveltessük. Mert kettő tisztán áll előttem: kiirtani őket istentelen barbárság volna még akkor is, ha nem volnának oly számosan, minélfogva őket megsemmisíteni lehetetlen. Ellenségeinkké tenni őket: nem fekszik érdekünkben. Hasonló helyzetben vannak ők is. Ha ők elszakadhatnának és egy nagy nemzetet képezhetnének: érteném a netalán erre irányzott törekvést; de az európai viszonyok között ez lehetetlen. Mind a két félnek tehát arra kell törekednie, hogy együtt és egymás mellett mennél jobb egyetértésben megéljünk.”²⁴ A későbbiekben azonban nem továbbfejlesztették, hanem inkább visszavonni igyekeztek nemzetiségi vonatkozásban a kiegyezés korának liberális törvénykezését. Deák Ferenc a szabadelvűségből ihletődő nemzetiségpolitikája Szász Zoltán értékelése szerint olyan fokú önfegyelmet és türelmet feltételezett, amely a politikai kultúra adott szintjén illúzió volt. „A dualizmus »túlbiztosító« rendszere következtében az utódok nemzedéke ebben a kérdésben már nem tartotta mértékadónak, kötelezettségnek a kossuthi, deáki, eötvösi eszmevilágot; megragadt egy olyan nemzetiségi politikánál, amely pragmatista kombinációja a jogi liberalizmusnak és a hagyományos patriarchális elnyomásnak. Pragmatikus politika volt ez, azonban olyan, ami a mozdulatlanságot jelentette, a kooperációképességet korlátozta.”²⁵ Magyarországon hasonló folyamat játszódott le, mint Németországban. Ott is az egyesítés előtt „nemzeti és liberális, egység és szabadság szinte ikerfogalmak voltak”. Utána viszont elkezdődött a vita a ’nemzet’ helyes értelmezéséről. A német nemzetet „sem nyelvi, sem szándékközösségként

²³ A párt tisztelgése Deák Ferencnél. 1868. dec. 10. *Deák Ferenc beszédei*. Kiadta Kónyi Manó. VI. 1868–1873. Budapest, 1898. 147.

²⁴ A nemzetiségi kérdésről. Deák beszéde a képviselőházban 1872. jan. 23-án. Uo. 339–340.

²⁵ Szász Zoltán: Deák, a kiegyezés és a nemzetiségek. In: Pál Judit–Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2004. 492.

nem lehetett meghatározni”, ezért a német birodalom identitásának megalapozása nehézségekbe ütközött, a német nacionalizmus átalakult.²⁶ A 19. század utolsó harmadában Németországban, Olaszországban, Franciaországban és máshol is a liberális nacionalizmust a konzervatív nacionalizmus váltotta fel.²⁷

Ami Erdély integrálását illeti, a helyzet sok szempontból kedvezőtlenebb volt, mint 1848-ban. Akkor még lehetett reménykedni, hogy a jobbagyfelszabadítás és a liberális szabadságjogok megeremtik a konszenzus alapjait, de éppen 1848–49 példája mutatta meg ennek illuzórikus voltát. 1867-re a szászok mellett a román elit is megerősödött, és jóval több veszténivalója volt, mint 1848-ban. Ráadásul az elmúlt másfél évtized alatt, ha a magyar politikai elit körében – Magyarországon és Erdélyben – majdnem egyhangú konszenzus alakult is ki az uniót illetően, az integráció mikéntjéről nem sokat elmélkedtek. Deák Ferenc 1848-ban a fiatal Jakab Eleknek az uniótörvény kolozsvári megszavazása után állítólag kijelentette: „Ha már egyesültünk, egymás intézményeivel és jogéletével meg kell ismerkednünk, nehogy – ha lesz rá idő – a codificatio készületlenül találjon.”²⁸ A kodifikáció azonban két évtized múlva is készületlenül találta a magyar kormányt, és elkezdődött – pontosabban folytatódott – az improvizálás. Úgy tűnik, a magyar politikai elitet sokkal inkább lekötötték a kiegyezési tárgyalások, a cél elérésére összpontosítottak, és úgy vélték, a részletekkel ráérnek majd később foglalkozni.

Magyarországon párhuzamosan zajlott az állam- és a nemzetépítés. A föderalizálás, de még a területi autonómia lehetőségét is, amelyet a nemzetiségi politikusok a zászlójukra tűztek, a magyar politikusok teljesen kizárták. Nem célunk most boncolgatni, hogy ez mennyire volt az adott időpontban reális célkitűzés, mennyire lett volna megvalósítható, Erdély esetében azonban egyfajta modell a nemzetiségek hatalommegosztására jól-rosszul már működött a gyakorlatban. A magyar liberálisok nem mérték azonos mércével, csak a horvátok öngazgatását ismerték el, mert ők közjogi különállással rendelkeztek, a hasonló nemzetiségi törekvéseket viszont a történelmi jogra való hivatkozással elutasították. Felmerül a kérdés: miért képviseltek a magyar politikusok más álláspontot Erdéllyel, mint Horvátországgal szemben? Miért számolták fel Erdély autonómiáját

²⁶ Winkler: i. m. 200–204. Elzász és Lotaringia elvesztése kapcsán írta Ernest Renan német kollégájának: „A mi politikánk a nemzetek jogainak politikája; az Ön politikája a fajok politikája... [...] Önök a liberális politika helyett a néprajzi és régészeti politika zászlaját emelték fel; ez a politika lesz a végzetük...” Uo. 203.

²⁷ „Nemzetinek» lenni az 1878–1879-es belpolitikai fordulat után már nem a polgárság vagy a munkások emancipációjának támogatását jelentette, hanem a fennálló viszonyok megőrzését mindenkivel szemben, aki a világgal szemben nagyobb nyitottságért, több szabadságért és több egyenlőségért küzdött.” – írta Winkler Németországról. Uo. 224.

²⁸ Idézi Asztalos: i. m. 123.

és hagyták meg Horvátországot? Hiszen az utóbbinál éppen a történeti jogok, a külön államiság hagyománya volt az, amire gyakran hivatkoztak, szemben a többi nemzetiségi követeléssel. Erdély pedig szintén rendelkezett külön államisággal, a történeti jog – amely a 19. század közepén még kitüntetett helyet foglalt el a magyar politikusok érvelésében – tehát igazolta volna az autonómia meghagyását. Igaz, Horvátországgal szemben a Mohács előtti Erdély nem rendelkezett külön államisággal. Jóval fontosabb érv volt azonban az 1848. évi unió, amelyet törvénybe iktattak, és amely magyar álláspont szerint felülírta a korábbi helyzetet és törvényes szabályozást. Még ennél is súlyosabban nyomott szerintem a latban az, hogy Horvátország túlnyomórészt horvát lakosságával ellentétben Erdélyben a magyarok szám szerinti kisebbségük dacára a lakosság jelentős részét alkották, ráadásul az erdélyi magyar elit számára az unió létkérdés volt. Ezenkívül Magyarország számára Erdély kérdése – 1848–49-re való hivatkozással – stratégiai kérdés is volt, hogy a tartomány ne legyen többé felhasználható Ausztria esetleges önkényuralmi törekvéseinek megvalósítására.

Igazából Erdély mindegyik nemzetisége már egy ideje kifelé tájékozódott: vagy Bécsből, vagy Pesttől várták a támogatást, illetve megoldást, nem alakult ki nemzetek fölötti regionális öntudat. Erdélyben párhuzamos nemzetépítés zajlott, ezek aszinkronitása is feszültséget okozott: az erdélyi románok a nemzetépítés elején tartottak, a szűk elitnek létfontosságú volt a nemzetiesítés, ezért sokkal élesebben határolódtak el a kormánypolitikától, mint például a szászok. Ezt egyfajta „szizmogenetikus” folyamatként is értékelhetjük, zajlott a küzdelem a frissen felszabadított paraszti lakosság nemzeti és politikai elkötelezettségének befolyásolásáért. Ezért tekintett a nemzeti szempontból elkötelezett értelmiség minden románra renegátként, aki hajlandó volt hivatalt vállalni. A nemzetiségi nacionalizmus védekező jellegéből adódott egyben zártsága is. Amikor románok és szászok az unió kapcsán „megsemmisítésükről” beszéltek, nyilvánvalóan túloztak, szavaik nem a valóságot, hanem félelmeiket – de reális félelmeiket – tükrözték. A magyarok viszont éppen ezeket a – hangsúlyozom – reális félelmeket nem tudták vagy nem akarták tudomásul venni. Nehéz helyzetben voltak: ami az utókor számára evidencia, számukra nem lehetett az, a problémák egy része felfoghatatlannak tűnt – nem volt könnyű a tisztánlátás, politikai és nemzeti érdekek is elhomályosították látásukat. Ezt a sajátos államnemzeti süketséget vagy vakságot aztán a magyarok

később saját bőrükön tapasztalhatták (és szenvedték) meg, amikor az első világháború után egyharmaduk kisebbségi sorba került.²⁹

Az integráció kapcsán a liberális állam szűkös mozgásterét is látnunk kell 1867 után: az új rendszer legitimitását el kellett fogadtatni, az új hatalmi és intézményi struktúra kiépítése sem volt egyszerű, a jogrendszer is komoly átalakításokra szorult. Az uralkodó liberális ideológiából következően az állam szerepét a kortársak másképp látták, mint később, szűkebb hatáskörben gondolkoztak. Ráadásul az állam szándékai és lehetőségei között is hézag tátongott, arra sem volt kellő adminisztratív kapacitás, hogy a szándékokat megvalósítsák. A nehézségeket, de az ambivalenciát is jól mutatja a szabadságjogok kodifikálásának kérdése a kiegyezést követően. Cieger András mutatott rá, hogy a 19. századi magyar politikai elit tudatosan kerülte a népfeltség elvének emlegetését.³⁰ A szabadságjogok – így például a gyülekezési és egyesülési jog – törvénybe foglalására is csak töredékes formában és megkésetten került sor. Ennek okait Cieger a rendszer bizonytalan legitimitációjában, a kormányzati munka nehézségeiben, valamint a magyar liberális gondolkodásban bekövetkezett változásokban látja.³¹ Egyre inkább úgy vélték, a magyar állam és a magyarság védelemre szorul a nemzetiségekkel szemben. Amíg a kiegyezés nemzedéke még össze akarta egyeztetni a liberális értékeket a nemzeti érdekekkel, addig a századfordulóhoz közeledve egyre inkább a nacionalizmus került előtérbe, ha nacionalizmuson azt a szemléletmódot értjük, „mely abszolút elsőbbséget ad a nemzet értékeinek minden más értékkel és érdekekkel szemben”.³² Ellentét feszült a liberális értékek egyfelől és a nemzeti érdekek, de a demokratikus jelszavak között is másfelől, és egyre nagyobb szakadék tátongott elmélet és gyakorlat, a liberális értékek és a pragmatikus napi politizálás között. Jól mutatja ezt a választójog reformjának elakadása is. Erdélyben megmaradt a magasabb cenzus, ezen a téren nem került sor jogegyesítésre, a vélt nemzeti érdek elsőbbséget élvezett a liberális értékek-

²⁹ Kisebbségi sorsban bontakozott ki az első világháború után a transzszilvanizmus ideológiája. A kisebbségbe került erdélyi magyarság egyik vezető politikusa, Gyárfás Elemér olyan autonómiastruktúrát dolgozott ki, amely „az erdélyi három nemzet uniójára” épült volna. Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. *Magyar Kisebbség*, IV. évf. (1998) 1. sz. 123–130.

³⁰ Cieger András: Liberalizmus és hatalmi érdek. A szabadságjogokra vonatkozó politikusi dilemmák a dualizmus kori Magyarországon. *Magyar Kisebbség*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz. 81–92.

³¹ „A rendszer bizonytalan legitimitációja, a kormányzati hatalom viszonylagos gyengesége, a társadalmi tiltakozástól, a nemzetiségi mozgalmaktól való félelem és a kiegyezés védelme nem a szabadságjogok mind szélesebb körű biztosítása, hanem inkább azok korlátozása (esetleg a szabályozás mellőzése) irányában fordította a hatalmon lévő liberálisok gondolkodását.” Uo. 85.

³² Miroslav Hroch: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: Kántor: i. m. 232.

kel szemben, és hosszabb távon akadályozta a demokratizálódási folyamat kibontakozását is.

A kiegyezést követően nem egy kiforrott struktúrával rendelkező „kész” állam integrált egy saját állami múlttal rendelkező területet, hanem egy korlátozottan szuverén, ráadásul autonómiáját frissen visszanyert állam egy több kísérletet végigélt, nemzetiségi villongásoktól terhes provinciát. Azt már láttuk, hogy az integráció megvalósítására nem állt rendelkezésre terv, előzetes koncepció helyett az elképzelések „menetközben” alakultak ki (és át), anélkül hogy a következményeket alaposan felmérték volna. A közjogi gondolkodás határozta meg a kérdés kezelését, nem volt gazdasági vagy másfajta integrációs terv. *„Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak unióljuk?”* – tette fel a kérdést 1867 tavaszán Kőváry László, Erdély vezető publicistája, cikksorozatot szentelve a kérdésnek.³³ Kőváry számba vette az uniót illető nézeteket: a románok ellenzik, a szászok feltételes, az erdélyi magyarok többsége feltétlen uniót, Magyarországon a Deák-párt „uniót, de nem unificatiót”, a Tisza-párt pedig beolvasztást akar. Kőváry személy szerint az autonómia bizonyos fokú fenntartása mellett szavazott. A beolvasztás híveivel szemben azzal érvelt, hogy „vajon a békésen elintézett unió ez ellen [ti. a románok Románia felé való tájékozódása ellen – PJ] nem nyújt-e sokkal több garantiát, hogy többet ne említsünk, azon okból, mert a beolvasztás által a Szász- és Székelyföld, mely a mai napon Romániát az erdélyi megyéktől egész hosszában elválasztja, idővel feloszlanék, s akkor a román agitátorok képzelődésének árja e gátokon többé nem törnék meg.”³⁴ Kőváry a helyi autonómiák és a hagyományos közigazgatási beosztás fenntartása mellett tette le a voksát, mert a jogegyenlőség új helyzetet teremt, és szerinte ennek negatív hatásait csak így lehet kiküszöbölni: „kíváncos-e, tanácsos-e a numerica quantitást respectálni, köteles jogegyenlőség melletti túlbuzgólkodás szempontjából Erdély jövőjét oly népelem és társadalmi réteg kezébe adni át, mely polgári állását most nyerte meg, s melynek még sok időre van szüksége, míg azon fokára emelkedik a civilisációnak és értelmiségnek, melyen a többi nemzetiségek állanak, s mely visszatartja, hogy a kezébe esett supremáciával vissza ne éljen?”³⁵ Javaslatát így hangzott: *„Oszlassuk fel Erdélyt saját elemeire, s a részeket egyesítsük.”*³⁶ A beolvasztás hívei tulajdonképpen ugyanezzel érveltek, csak éppen más következtetésre jutottak.

³³ (Kőváry László): *Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak unióljuk?* *Korunk*, VII. évf. (1867. márc. 27.) 37. sz.; (1867. márc. 29.) 38. sz.; (1867. márc. 31.) 39. sz.; (1867. ápr. 3.) 40. sz.

³⁴ Uo. 39. sz.

³⁵ Uo. 40. sz.

³⁶ Uo.

A lavírozás a különböző érdekek között nem bizonyult egyszerű feladatnak. A kormány nehéz helyzetben volt, egyszerre sokféle elvárás, rengeteg megoldandó feladat nehezedett rá. Beszéltünk a kezdeti elképzelésről, hogy az integrációt lehetőség szerint kesztyűs kézzel kell megvalósítani; minél inkább tekintettel kell lenni a különböző – elsősorban nemzetiségi – érzékenységekre, a helyi sajátosságokra. Ez a kezdeti alapállás aztán fokozatosan megváltozott, és a probléma kezelése egyre inkább a pártpolitikai csatározások és a rögtönző, esetleges intézkedések függvényévé vált. Az erdélyi magyar birtokosok a kormánypárt fő szövetségesei és potenciális szavazói voltak, várakozással néztek Pest felé, a kormány nem hagyhatta őket cserben, tekintettel kellett lennie érdekeikre. A merev román elutasítás és a szász ellenállás még inkább felerősítette e tendenciát, az a meggyőződés alakult ki, hogy miután őket úgysem nyerhetik meg, legalább az erdélyi magyarokat „elégítsék ki”. Ennek következtében a kormány egyre inkább a beolvasztás irányába mozdult el. Megfigyelhető, hogy az erdélyi magyar politikusok jó része – valószínűleg, hogy saját „szakértői” szerepét felértékelje – minden alkalommal ecsetelte az erdélyi helyzet roppant bonyolultságát.³⁷ Alighanem ennek tudható be, hogy a kiegyezés után a kormány jó ideig „kivárt”, bármiféle lépést halogatott, egy ideig inkább fenntartotta az ideiglenes állapotokat. A másik szempont az volt – amit az igazságügy-miniszter többször megfogalmazott –, hogy egyik ideiglenes állapotot nem akarták egy másikkal felcserélni, illetve a kormány nem akart olyan törvényeket, illetve jogszokásokat Erdélyre is kiterjeszteni, amelyek modernizálása feltett szándéka volt, remélve, hogy hamarosan törvényekben szabályozzák ezeket a kérdéseket. Az igazságügy terén például az egységesítés több évtizedre elhúzódott, így aztán az új és régi törvények halmazából Erdélyben egy bonyolult, eklektikus jogrend alakult ki. Arra senki sem gondolt kezdetben, hogy az új törvények alkotása évekbe, sőt évtizedekbe telik, és az ideiglenesség tartós állapottá rögzül.³⁸

A hatalomra került magyar liberálisok többsége előtt egy központosított nemzetállam ideálja lebegett, ezt azonban nem igazán lehetett összeegyeztetni az erdélyi autonómiák rendszerével. A liberális állameszme szerint minden partikularizmus a „feudalizmus” maradáka, az állampolgárok jogegyenlőségére épülő liberális állam nem fér össze az „állammal az államban”, ahogy például a szász autonómiát aposztrofálták, ezért vélték jogosnak az önálló politikai entitásként megjelenő „nemzeti” autonó-

³⁷ 1867 tavaszán a *Korunk* című lap írta, hogy a szárnyrakapott hírek szerint „irányadó és kormánykörökben az erdélyi állapotokat oly iszonyúan szövevényesnek, kényesnek nézik, hogy míg a gordiusi csomó megoldhatatik, legalább is egy pár évre van szükség.” A hangulat. *Korunk*, VII. évf. (1867. ápr. 19.) 47. sz.

³⁸ Lásd a 4.1. alfejezetet.

miák felszámolását. Az államapparátus kiépülése, a növekvő bürokrácia fokozatosan megteremtette a feltételeket az állam szerepének növeléséhez. A modernizáció, a rendi maradványok felszámolása Anglia kivételével a legtöbb országban a központosításhoz kapcsolódott. Az állam a modernizáció eszköze és mozgatója volt. Magyarországon nem valósult meg az, ami Angliában: „Az egyetlen ország, amelyben sikerült a középkori tradíciókat megőrizni és a mediévális »szabadságokra« alapozni a modern törvénykonceptiót, Anglia” – vélte Friedrich von Hayek.³⁹ Magyarországon az állam nem ismert el saját területtel bíró „nemzeteket”. Ez részben a klasszikus liberális hagyományokon alapult. A francia forradalomra vezethető vissza az állam számára egy újfajta legitimitás megteremtése: a szuverenitás megtestesítője az osztatlan nemzet, amely nem tűr semmilyen – regionális, nyelvi, társadalmi – megosztottságot. Benjamin Constant is úgy vélte: „ugyanaz a kód, ugyanazon eljárások, ugyanazok a szabályok, és ha fokozatosan elérhető, ugyanaz a nyelv, ezt nevezhetjük minden társadalmi szerveződés tökélyének”.⁴⁰ Másrészt az autonómia meghagyásával nem akartak precedenst teremteni a többi magyarországi nemzetiség számára. A közigazgatás részleges reformja már az átmenet éveiben megkezdődött, bár a teljes átalakításra majd csak később, az 1876. évi közigazgatási reform nyomán került sor. Egyes sajátosságok, így a háromnyelvű hivatali nyelvhasználat bizonyos elemei fennmaradtak Erdélyben a királyi biztosi rendszer fennállásáig (1872-ig).

Végül is, ahogy láttuk, nem léteztek előzetes tervek, gyakori volt a rög-tönzés. A felmerülő problémákat nem az elvek, hanem az éppen adott politikai lehetőségek szintjén kellett elintézni, és a konkrét politikai helyzet határozta meg a mozgásteret. A megoldások egyrészt az államigazgatás régi gyakorlatából következtek, másrészt pragmatikus megfontolásból születtek.⁴¹

Az autonómia fokozatos felszámolása növelte a hátrányos helyzetbe került nemzetiségek nacionalizmusát és ezáltal a feszültségeket.⁴² A nacionalizmuskutatások rámutattak az elit szerepére és törekvésére, hogy a nyelv révén monopóliumot szerezzen egy adott „nemzeti” terület ellenőrzése fölött. Különösen ha erős a verseny az egyes nemzeti csoportok között, mint ahogy ez Erdély esetében is volt, az értelmiségnek érdeke,

³⁹ Idézi Ludassy Mária: *Szabadság vagy egyenlőség? (Változatok a neoliberalizmusra, 1960–1980)*. In: uő: *Szabadság, Egyenlőség, Igazságosság*. Budapest, 1989. 71. A francia minta nyomán a kontinentális szabadság-fogalom absztrakt univerzalizmusával szemben Angliában megőrizték a partikuláris-lokális szabadságokat.

⁴⁰ Idézi Dieckhoff: i. m. 303.

⁴¹ A konkrét intézkedéseket a 3. fejezetben nyomon követhetjük.

⁴² Lásd Michael Hechter nézetét, hogy a premodern államokban a közvetett kormányzás gátat szabott a nacionalizmus kialakulásának. Éppen a közvetlen kormányzás kialakulása a 19. században teszi a nacionalizmust modern jelenséggé. Hechter: i. m. 151.

„hogy olyan konkrét nemzeti teret hozzanak létre, melyben saját kultúrájuk tudóiként kiküszöbölhetik, vagy legalábbis csökkenthetik a rivális csoportok befolyását”.⁴³ A centralizált nemzetállam számára azonban a kulturális különbségek fenyegetésként jelennek meg, ezért felszámolásukra törekszik.

Ráadásul az erdélyi magyarok is csalódtak reményeikben. Ez egyrészt a túlzott elvárásokat követő szokásos kiábrándulás volt, de „duzzogásuknak” volt más oka is. Úgy érezték, „Erdélynek speciális legfontosabb ügyeit” háttérbe szorították, túlságosan kevés beleszólásuk van a döntésekbe, túl kevés a képviselőjük kormány szinten, és érzékenységre kevésbé vannak tekintettel. Pedig erre a királyi biztos is felhívta a kormány figyelmét: „a minisztériumokban Erdély érdekei és sajátságos viszonyai az ezekkel teljesen esmeretes közegek által” legyenek képviselve, mert ezáltal némileg „kárpótolva volnának Erdélynek mindazon provinciális és személyes érdekei, melyek az uniónak áldozatául estek.”⁴⁴ A döntések azonban egyre inkább úgy születtek a kormány és a minisztériumok szintjén, hogy abba a királyi biztosnak és hivatalának mind kevesebb beleszólása volt. A döntési mechanizmusokról a források hiányossága miatt keveset tudunk, de kétségkívül nagy szerepe volt a Pesten tartózkodó erdélyi képviselők lobbitevékenységének. Míg a központi döntésekbe kismértékben szólhattak bele, a helyi közigazgatás megmaradt az erdélyiek monopóliumának: a magyar és részben a szász politikai elit továbbra is szilárdan a kezében tartotta az erdélyi törvényhatóságokat, míg a románok jórészt kiszorultak a provizórium idején elfoglalt pozícióikból. Érdekes, hogy míg Erdélyben még a kormány által kinevezett főispánok – nemcsak a vizsgált korszakban, hanem utána is hosszú ideig – ha nem is mindig helyi emberek, minden esetben erdélyiek voltak, a képviselők között más volt a helyzet. A kiegyezést, illetve az uniót követően már az 1869. évi választásokon megjelentek a kormány által „kiközvetített” magyarországi jelöltek – amit a románok passzivitásba húzódása is elősegített –, és a tendencia később még fokozódott.

Az integráció 1872-ben sem volt még lezárt folyamat, tovább folytatódott a királyi biztos rendszer felszámolása után is, és kormányzati szempontból bonyolultabb feladatnak bizonyult, mint ahogy kezdetben gondolni lehetett. Bár a gazdasági és társadalmi modernizáció terén a következő időszak ha nem is töretlen fejlődést, kétségkívül előrelépést hozott, a nemzetiségekkel való „belső kiegyezés” nem járt sikerrel. Ehhez nem csak a nemzetiségpolitika újragondolására lett volna szükség, de az államot is új

⁴³ Dieckhoff: i. m. 309.

⁴⁴ Péchy Manó felterjesztése Lónyay Menyhért miniszterelnöknek, 1871. nov. 30. MOL K 26 Miniszterelnökség, 1871-IX-1817. (F 271, 1871/80.)

alapokra kellett volna fektetni. A magyar politikai elit részéről azonban erre egyre kevesebb hajlandóság mutatkozott. 1867–68 nem a kezdete, de a végpontja volt az 1848-ban megindult jogkiterjesztési folyamatnak. A következőkben az államnemzeti nacionalizmus megerősödésének lehetünk tanúi. Európa-szerte megfigyelhető a nacionalizmus radikalizálódása az 1870-es évektől. Egyrészt minden magát nemzetnek tekintő csoport most már saját államot akart, s ezáltal felerősödött az etnikum és nyelv szerepe a nemzet meghatározásában, másrészt az addig a liberalizmussal és demokratikus törekvésekkel kéz a kézben járó nacionalizmus ideológiailag radikalizálódott, balról jobbra tolódott.⁴⁵

A permanens ellenállásba merevedő románok állandó fenyegetést jelentettek a magyar kormány számára; pusztán létükkel, azáltal, hogy lehetetlen volt integrálni őket, meg nem szűnő félelmet ébresztettek; az ország szétdarabolásának víziója váltotta fel a „nemzethalál” reformkori rémképét, igaz, ezt a későbbiekben a magyar politikai elit egyre inkább „túlkompenzálta”, és nagyrészt hatástalan, de annál irritálóbb intézkedések sorával próbálta erőltetni az asszimilációt. A nemzeti kizárólagosság igénye nem tűrt más lojalitást, a nemzetállam nem akart osztozni polgárai érzelmi kötődésén sem. A magyar politikai elit úgy vélte, az ország demokratizálódása veszélyeztetné a nemzetépítés sikerét, az egységes nemzetállam megszilárdítását, ezért ellentétben a nyugat-európai fejlődéssel – ahol az állam szintén homogenizálta polgárait –, demokratizálódás nélkül akartak egységesíteni. Hogy a regionális autonómia fennmaradása mennyiben lett volna képes hosszú távú megoldást kínálni – ezt ma már csak találgatni lehet.⁴⁶ Erdélyre az elkövetkező másfél évszázad folyamán még több unió és integráció várt, de az éppen aktuális politikai elit egyik esetben sem tanult az elődök, illetve az előző „uniók” tapasztalataiból és hibáiból.

⁴⁵ Wolfgang Reinhard: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, 1999. 450–452. Reinhard a „Möchte-ger-Nationen” sokasodásáról beszél, és úgy véli, a nacionalizmus csak 1870 után vált ideológiává. Az etnikai elvet a nemzet meghatározásában nem csak a 19. században, és a 20. században sem pusztán a jobboldali radikálisok alkalmazták, hanem például ezt vették alapul Közép-Európában a második világháború utáni lakosságcsereknél. A felszabadult gyarmatok szintén nem tudtak jobbat kitalálni az államnemzeti modellnél. Uo. 456–458.

⁴⁶ Jellemző, hogy az első világháború után a kisebbségbe került magyarság körében is kidolgoztak különböző autonómiaterveket. Lásd Bárdi Nándor: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések 1918–1940)*. In: Fedinec Csilla–Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelések Közép-Európában*. Budapest, 2000. 137–180; Fedinec Csilla: *Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között*. *Kisebbségkutatás*, 10. évf. (2001) 3. sz. 450–469; Szarka László: *Autonómia-elképzelések a kisebbségi magyar pártok két világháború közötti politikájában*. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, 1995. 250–254.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári és kéziratári források

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak

A Gubernium Transylvanicum Levéltára

F 37 Praesidialia

F 46 Általános iratok

Cista Diplomatica, F 135 Diaetalia

Abszolutizmus kori levéltár

D 228 Erdélyi Udvari Kancellária, Elnöki iratok

F 263 Visszaállított Főkormányshékek, Elnöki iratok

Erdélyi Királyi Biztosság

F 270 Elnöki iratok

F 271 Titkos elnöki iratok

F 290 Erdély közigazgatási területi beosztása

F 551 Statisztikai tabellák

K 2 Országgyűlési levéltár, Képviselőház és nemzetgyűlés, Elnöki és általános iratok, 1865–68-as országgyűlés

K 26 Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok

K 27 Minisztertanács

K 148 Belügyminisztérium, Elnöki iratok

K 150 Belügyminisztérium, Általános iratok

K 467 A miniszterelnök félhivatalos levelezése, Andrássy Gyula m.e. táviratainak másolati könyve

P 488 Makray család

R 147 K. Papp Miklós gyűjtemény: K. Papp Miklós iratai; K. Papp Miklós levelezése; Boér Antal naplója 1849. aug. 23.–1869. márc. 15.

Boldogkőváralja római katolikus keresztelési anyakönyve. Filmtár A 925, RK 252/3

***Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága*
(Arhivele Naționale Române Direcția Județeană Cluj) (KmOL)**

F 18 Torda vármegye levéltára (Comitatul Turda), Torda vármegye képviselő bizottmányának jegyzőkönyve

F 173 Belső-Szolnok vármegye levéltára (Comitatul Solnocul Interior), Belső-Szolnok vármegye állandó bizottmányának jegyzőkönyve

F 253 A Mikó és Rhédey családok levéltára (Fond familial Mikó-Rhédei), IV. A Mikó család levéltára. Mikó Imre, D. Levelezés

F 281 Sterca-Șuluțiu személyi iratai (Fondul personal Sterca Șuluțiu), Levelezés

F 351 A Gyulay és Kuun (Kun) családok levéltára (Fond familial Gyulay-Kun), Gyulay Lajos naplója

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Nachlass Bach

Kassai Területi Levéltár (Štátny oblastný archív Košice) (KL)

Abaúj-Torna vármegye (Abovská-Turnianska župa)

Abaúj vármegye (Abovská župa). Tiszti szék

Abaúj vármegye. Főispáni helytartó (Hlavnúžupanský miestodržiteľ)

Kassa Város Levéltára (Archív mesta Košice) (KvL)

Kassa város közgyűlési jegyzőkönyvei (Magistrát mesta Košice – podacia kniha)

Kassa város főispánja (Hlavný župan mesta Košice). Királyi biztos. Iratok

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

Zichy Antal Naplójegyzetei. Fol. Hung. 1346. Naplótöredék 1862-ből.

Levelestár. Bánffy Albert, Gajzágó Salamon, Torma Károly, Zeyk Károly levelei

Kiadott források

- 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Centenárius Ügyosztály támogatásával kiadja a Magyar–Román és a Magyar–Jugoszláv Társaság, h. n., é. n. (1948).
- Andics Erzsébet (szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. II. Iratok 1848. március 15.–1849. március 4. Budapest, 1952. (Magyarország újkori történetének forrásai)
- Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XI. Szerk. Greguss Ágost. Pest, 1865–1868.
- Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I. Szerk. Nagy Iván. Budán, 1872.
- Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VI. Szerk. Nagy Iván. Budán, 1876.
- Az 1878. évi október 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IV. Szerk. P. Szathmáry Károly. Pest, 1879.
- Beér János–Csizmadia Andor (szerk.): *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Budapest, 1954.
- Csányi László kormánybiztos iratai 1848–1849. I–II. S. a. r. Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998.
- Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Közzétette Csengery Lőránt. Budapest, 1928. (Magyarország újkori történetének forrásai)
- Deák Ferenc beszédei. I–VI. Összegejtötte Kónyi Manó. Budapest, 1882–1898.
- Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. I–II. S. a. r. Deák Ágnes–Molnár András, Budapest, 2001. (Millenniumi magyar történelem)
- Documenta neglecta*. Az 1848. évi erdélyi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4.–1848. június 26. Szerk. Benkő Samu. Budapest, 2008.
- Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*. C. Transilvania. VI. 5-16. iunie 1848. Academia Română Institutul de Istorie Cluj-Napoca, București, 1998.
- Erdély 1857. évi népszámlálása*. Kiad. Dányi Dezső. Budapest, 1992.
- Erdély ipari, kereskedelmi és foglalkozási statisztikája 1839-ből. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, IV. évf. (1897)
- Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. *Magyar Kisebbség*, IV. évf. (1998) 1. sz. 123–130.

- Gyűljanak meg közöttünk is új oltártüzei az ismereteknek. Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai. Összeállította Egyed Ákos–Kovács Eszter. Kolozsvár, 2008.*
- Hintz, Johann: Stand der Privat-Industrie, der Fabriken, Manufakturen und Handlungen in Siebenbürgen im Jahre 1844. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Jg. II. (1846) Heft Nr. 3.
- Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában. I. 1867–1892.* Budapest, 1952.
- A kiegyenlítés okmánytáras története.* Szerk. (Toldy István). Első füzet. Pest, 1867.
- Kónyi Manó: Deák Ferencz Erdély uniójáról. *Budapesti Szemle*, 65. köt. (1891) 169. sz.
- Kővári László: *Okmánytár az 1848-9-ki erdélyi eseményekhez.* Kolozsvárt, 1861.
- Mádl János-Loránd: *Vierhundertfünfzehn Tage in Wien. Das Tagebuch der siebenbürgisch-sächsischen Nationaldeputation (1850–1851).* Cluj-Napoca, 2007.
- A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt.* Pest, 1871.
- A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868.* Vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta Schlett István. Budapest, 2002.
- Okmánytár Erdély legújabb jogtörténelméhez. 1848–1865.* Kiad. Sándor József. Kolozsvár, 1865.
- ProtÖst – *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867.* Hrsg. vom Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut. Redaktion Helmut Rumpler–Waltraud Heindl.
- I. Abteilung. *Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848.*
 Band I. 20. März 1848–21. November 1848. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kleťčka, Wien, 1996.
- V. Abteilung. *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff.*
 Band 1. 7. Februar 1861–30. April 1861. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler. Wien, 1977.
 Band 2. 1. Mai 1861–2. November 1861. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Wien, 1981.
 Band 4. 8. Mai 1862–31. Oktober 1862. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler und Klaus Koch. Wien, 1986.
 Band 9. 9. Dezember 1864–11. Juli 1865. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Wien, 1997.
- Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania,* Coord. Ștefan Pascu–Victor Chereșteșiu. I. 2 martie–12 aprilie 1848, București, 1977.

- Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. Kiad. Mályusz Elemér. Budapest, 1926.
- Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848.* Budapest, 1926. (Magyarország újabbkori történetének forrásai)
- Szilágyi Sándor: Okmányok az erdélyi tudóstársasági igyekezetek történetéhez. 1793–1845. *Magyar Történelmi Tár.* IX. Pesten, 1861.
- Teleki László válogatott munkái. Szerk. Kemény G. Gábor. I–II. Budapest, 1961.
- Teleki László. Vál. Csorba László. Budapest, 1998. 143. (Magyar Szabadelvűek)
- Wesselényi Miklós. Vál. Fónagy Zoltán. Budapest, 1998 (1999). (Magyar Szabadelvűek)
- Zepeczaner Jenő: *Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez.* Székelyudvarhely, 1999.

Kiadott emlékiratok, levelezések, korabeli röpiratok, kiadványok

- Ábrányi Kornél (II-ik Kákay Aranyos): *A lelánczolt Prometheusok.* Budapest, 1881.
- B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez. 1841–1850. Második közlemény. Közli Ferenczi Zoltán. *Történelmi Tár.* Új folyam, V. Budapest, 1904. 347–348.
- Barcsay Ábrahám levelei gróf Széchényi Ferenchez. Közli Esztergár László. *Történelmi Tár.* Új folyam, V. 1904.
- Báró Daniel Gábor *Udvarhelyszék utolsó főkirálybírójának ismeretlen emlékezései.* Miklósvári Gyenge József eredeti följegyzései alapján közli Ádám Éva. Szeged, 1938.
- Bisztray Károly: *A régi Erdély. Negyvennyolcas honvédtiszt emlékirata.* S. a. r. Bisztray Gyula, Budapest, é. n.
- Búsbach Péter: *Egy viharos emberöltő. Korrajz.* II. köt. Budapest, 1906.
- A budapesti társaság.* Budapest, 1886.
- Die Vereinigung Siebenbürgens mit Ungarn vom Standpunkte der sächsischen Nation beleuchtet.* Wien, 1848.
- Egy volt erdélyi országgyűlési képviselő: *A választások előtt. Különös tekintettel Erdélyre.* Pest, 1872.
- Egyed Ákos (szerk.): *Az utazás divatja. Útleírások, útijegyzetek az 1848 előtti Erdélyről.* Bukarest, 1973.

- Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből.* Léway József bevezetésével. Budapest, 1899.
- Enyedi Sándor: Cserey Farkas levelei Aranka Györgyhoz 1796-ból. *Magyar Könyvszemle*, 114. évf. (1998) 3. sz. 293–300.
- Eötvös József: Búcsú Erdélytől. In: Molter Károly (kiad.): *Hazai utazók Erdélyben.* Kolozsvár, 1942.
- Fiáth Ferenc: *Életem és élményeim.* I–II. Budapest, 1878.
- George Bariț magyar levelezése. S. a. r. Ioan Chindriș és Kovács Ferenc. Bukarest, 1974.
- George Bariț și contemporanii săi. V. Corespondența primită de la Vasile Pop, Iosif Hodoș, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelariu și Ioan Micu Moldovan. Coord. Ștefan Pascu, București, 1981.
- Gróf Bethlen Lajos *Önéletírása.* Közli Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1908.
- Gróf Gyulay Lajos *Naplótöredékeiből (1815–1834).* Kiadta Kuun Géza. Budapest, 1874.
- Gyulay Lajos *Naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22.* II. S. a. r. V. András János–Csetri Elek–Miskolczy Ambrus, Budapest, 2003. (Transylvanica Varietas)
- Hitchins, Keith –Maior, Liviu (ed.): *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861–1892).* Cluj, 1970.
- Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re.* Budapest, 1880.
- Kassai Vidor: *Emlékezései.* Budapest, 1940.
- Kemény Zsigmond két levele. Közli Szász Károly. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 48. évf. (1938) 3. füzet.
- Kemény Zsigmond levelezése. S. a. r. Pintér Borbála, közreműködött Filep Tamás Gusztáv. Budapest, 2007.
- Kemény Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után.* Pesten, 1851.
- Kolozsvár országgyűlési képviselői gr. Péchy Manó és Hajós János beszámoló beszédek és Sári László válasza Kolozsvár polgársága nevében. Kolozsvárt, 1875.
- A koronázás emlékkönyve 1867–1907.* Szerk. Várady Antal–Falk Zsigmond, Budapest, é. n.
- A koronázás és a korona Magyarországon vagyis mily módon sikerült, hogy ő kir. apostoli felsége első Ferencz József megkoronáztatik. Történelmi és politikai vázlat a koronázási-országgyűlés legfontosabb mozzanatai- és legjelentékenyebb férfiainak; továbbá a sz. korona, a jelvények és a koronázási ünnepélyek leírása.* Pesten, é. n.

- A koronázás örömnépe.* Kiad. a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága, h. n., é. n. (1882)
- Kovács Dénes–Sziklay János: *Koronázási emlékkönyv dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József apostoli királyunk megkoronázásának 25-ödik évfordulója ünnepére.* Budapest, é. n. (1882)
- László Elek: *Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/9. évi forradalom alatt.* S. a. r. Sávai János. Szeged, 1998.
- Lónyay Menyhért naplója 1860–1861. Szerk. Deák Ágnes, s. a. r. Berkes Hajnalka–Laszli Mariann–Nagy Anita, Budapest, 2004.
- Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor Emlékiratai. S. a. r. Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941.
- Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok.* 15. köt. 1882–1883. Kiad. Rejtő István, Budapest, 1969. (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 65. CD-ROM); 20. köt. 1885. január–június. Kiad. R. Hutás Magdolna–Rejtő István, Budapest, 1977. (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 70. CD-ROM)
- Mocsáry Lajos: *Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában.* Pest, 1860.
- Paget, John: *Magyarország és Erdély.* Vál. Maller Sándor. Bp. 1987.
- Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak.* S. a. r. Szabó T. Attila. Budapest, 1939.
- Pulszky Ferenc: *Életem és korom.* Budapest, 1880.
- Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784.* Közzéteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970.
- Sándor Pál: Deák politikai koncepciójához (Ismeretlen levele 1842-ből). *Történelmi Szemle*, 22. évf. (1979) 2. sz. 262–282.
- Slavici, Ioan: *A világ, amelyben éltem.* Vál. Dávid Gyula. Bukarest, 1980.
- Splény Béla emlékiratai. I–II. S. a. r. Fábri Anna, vál. Kendi Mária. Budapest, 1984. (Nemzet és emlékezet)
- Szatmári Mór: *Húsz esztendő parlamenti viharai.* Budapest, 1928.
- Szilágyi Ferenc: *Az erdélyi unio. Történelmi rajz.* Pest, 1861.
- Id. Szőgyény-Marich László országbíró Emlékiratai. III. 1860–1861. Budapest, 1918.
- Török Sándor (szerk.): *Koronázási Emléklapok az 1867-iki nemzeti alkotmányos örömnépe megörökítésére.* (Krönungs Gedenklätter) I. füzet, Pest, 1867.

Újfalvy Sándor Emlékiratából. In: Makkai László (szerk.): *Erdély öröksége. Erdélyi emlékiratok Erdélyről. IX. Erdélyi arcok 1791–1867.* Budapest, 1941. 1–41.

Újfalvi Sándor: *Emlékiratok.* Kiad. Ugrin Aranka. Budapest, 1990.

Sajtó

Bolond Istók 1879

Borsszem Jankó 1868, 1873

Korunk 1867

Magyar Polgár 1867, 1868, 1869

Pesti Napló 1865

Unio 1867

Vasárnapi Újság 1867

Életrajgyűjtemények, lexikonok, almanachok, törvénytárak

Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja.
Szerk. Pálmány Béla. Budapest, 2002.

Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Hrsg. Constantin von Wurzbach. I–LX. Wien, 1856–1891.

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* 3. átdolg. kiad. Budapest, 2000.

Csoma József: *Abauj-Torna egyesült vármegyék monographiája.* I. Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897.

Gudenus János József (összeállította): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* I–V. Budapest, 1990–1999.

Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848.* Bukarest, 1979.

Kempelen Béla: *Magyar nemes családok.* I–X. Budapest, 1911–1931. CD-ROM.

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. köt. Gazdaczimtár. Budapest, 1897.

Magyar nemzetiségi zsebkönyv. I–II. Budapest, 1888.

Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár / Corpus Iuris Hungarici 1000–1895.* Budapest, 1896. CD-ROM.

- Uő (szerk.): *Magyar törvénytár 1000–1895. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Budapest, 1900.
- Uő (szerk.): *Magyar törvénytár 1000–1895. 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896.
- Myß, Walter (Hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen Lexikon*. Thaur bei Innsbruck, 1993.
- Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XIII. Pest, 1857–1865. CD-ROM.
- Neue Deutsche Biographie*. Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. I–XXIV. Berlin, 1953–2010. (Bd. 23. Berlin, 2007.)
- Novum et vetus Calendarium*. Claudiopoli, 1840–1845.
- Pallas Nagy Lexikona*. XIII. Budapest, 1896.
- Sturm Albert (szerk.): *Új országgyűlési almanach 1887–1892*. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Budapest, é. n.
- Szabó Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- Szögi László: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein*. I. 1790–1850. Budapest–Szeged, 1994. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, I.)
- Tonk Sándor (közéteszi): *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged, 1994. (Fontes Rerum Scholasticarum, VI.)
- Uj és Ó Naptár*. Kolozsvártt, 1846–1848.
- Varga Júlia: *A kolozsvári Királyi Líceum hallgatósága 1784–1848*. Budapest, 2000. (Felsőoktatástörténeti kiadványok, új sorozat, 1.)

Szakirodalom

- Amoretti, Ugo M.–Bermeo, Nancy (ed.): *Federalism and Territorial Cleavages*. Baltimore–London, 2004.
- Ara, Angelo–Kolb, Eberhard (Hrsg.): *Grenzregionen im Zeitalter der Nationalismen: Elsaß-Lothringen/ Trient-Triest, 1870–1914*. Berlin, 1998. (Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient, Bd. 12.)
- Árkossy Jenő: *Erdély és Magyarország uniojának története*. Máramarossziget, é. n.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999.

- Asztalos Miklós: *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, 1928.
- Uő: Erdély története. In: uő. (szerk.): *A történeti Erdély*. Budapest, 1936.
- Balázs Magdolna: A középszintű közigazgatási apparátus személyi állományának vizsgálata a dualizmus időszakában. In: Hanák Péter (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 1997. 247–254.
- Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, 1888.
- Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések 1918–1940). In: Fedinec Csilla–Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest, 2000. 137–180.
- Barițiu, George: *Parti alese din Istori’a Transilvaniei. Pe doue sute de ani in urma*. III. Sibiu, 1891.
- Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés*. Budapest, 1883.
- Benedek Gábor: Ministerialbeamte zur Zeit des Ausgleiches. In: Ring Éva–Lipták Dorottya (Hrsg.): *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*. II. Budapest, 1986. 555–590.
- Uő: Ciszlajtániai tisztviselők a neoabszolutizmus kori Magyarországon. *Aetas*. 10. évf. (1995) 4. sz. 60–70.
- Bernath, Mathias: *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*. Cluj, 1994. (az eredeti: *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*. Leiden, 1972)
- Ifj. Bertényi Iván: „Képviselői import” Erdélyben, avagy az unió egyik velejárója? In: Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor: *Tradíció és modernizáció a XVIII–XIX. században*. Budapest, 2008. 202–213.
- Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. I–II. Budapest, 1922.
- Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Bukarest–Kolozsvár, 1997.
- Bindreiter, Uta: *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien in den Jahren 1875–1888*. Wien–Köln–Graz, 1976. 30. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Band 63.)
- Biró Annamária: *Magyar–német eredetvita Erdélyben*. Doktori disszertáció a Babeș–Bolyai Tudományegyetemen, Kolozsvár, 2009.
- Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, 2002.

- Bodea, Cornelia–Kovács, Iosif: *Românii din monarhia Habsburgilor și compromisul din 1867*. In: Ștefan Pascu (red.): *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)*. Cluj-Napoca, 1978.
- Boia, Lucian: *Istorie și mit în conștiința românească*. București, 1997.
- Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (Levéltárak Országos Központja). Budapest, 1961. Kézirat gyanánt.
- Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 1999.
- Borovszky Samu (főszerk.): *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhegy r. t. város*. Budapest, 1905. (Magyarország vármegyéi és városai)
- Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1984.
- Breuilly, John: Állam és nacionalizmus. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, 2004. (Rejtjel Politológiai Könyvek, 21.)
- Bruckmüller, Ernst: Österreichbegriff und Österreichbewußtsein in franzisko-josephinischen Epoche. In: Richard G. Plaschka–Gerald Stourzh–Jan Paul Niederkorn (Hrsg.): *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute*. Wien, 1995. 255–288.
- Uő: *Nation Österreich. Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*. 2. ergänzte und erweiterte Auflage, Wien–Köln–Graz, 1996. (Studien zu Politik und Verwaltung, Band 4.)
- Bruckner, W(ilhelm): Die politische Entwicklung von 1860–1876. In: *Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert*. Hermannstadt, 1896.
- Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In: A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai. *Levéltári Évkönyv*. XII. Nyíregyháza, 1997. 213–281.
- Uő: Kormány a mérlegen – a múlt században. A kormány helye és szerepe a dualizmus politikai rendszerében (1867–1875). *Századvég*, új folyam, 1999 ősz, 14. sz. 79–107.
- Uő: A bizalmatlanság kora. Lónyay Menyhért a kormány élén. *Századok*, 135. évf. (2001) 1. sz. 61–102.
- Uő: A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai 1848–1918. In: Gergely András (szerk.): *Autonómiák Magyarországon*. I. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2005. 25–62.

- Uő: *Lónyay Menyhért 1822–1884*. Budapest, 2008.
- Uő: Liberalizmus és hatalmi érdek. A szabadságjogokra vonatkozó politikai dilemmák a dualizmus kori Magyarországon. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz. 81–92.
- Csetri Elek: Erdély uniója 1848-ban. In: uő: *Együtt Európában. Válogatott tanulmányok*. I. Debrecen, 2000. (Történelmi Figyelő Könyvek, 7.)
- Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Bukarest, 1980.
- Uők: Erdély társadalmi rétegződéséről. In: Szabad György (szerk.): *A polgárosodás útján. (Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában)*. Budapest, 1990.
- Csorba László: *A tizenkilencedik század története*. Budapest, 2000.
- Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest, 2004.
- Deák Ágnes: „Az abszolutizmus vas vesszője alatt”. Erdély magyar szemmel 1850–51-ben. *Holmi*, VIII. évf. (1996. május) 5. sz. 713–735.
- Uő: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000.
- Uő: Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. *Magyar Kisebbség*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz. 17–37.
- Demeter Attila: Eötvös József nemzetiségi nézetei az *Uralkodó eszmék*-ben. *Magyar Kisebbség*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz. 38–49.
- Dénes Iván Zoltán: *Az önrendelkezés érvényessége*. Budapest, 1988.
- Dieckhoff, Alain: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, 2004. (Rejtjel Politológiai Könyvek, 21.)
- Dobos József: A büntetőeljárás történeti fejlődésének vázlata az 1896-os első kódexig. *Jogelméleti Szemle*, 2003. 3. sz.
- Drăgoescu, Anton (coord.): *Istoria României. Transilvania*. II. (1867–1947). Cluj-Napoca, 1999.
- Edelman, Murray: *A politika szimbolikus valósága*. Budapest, 2004.
- Egry Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi százszok pénzintézeti rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914)*. Csíkszereda, 2009.
- Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyszabadság és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Bukarest, 1981.

- Uő: A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede 1867–1900. In: uő: *A korszerűsödő és hagyományőrző Erdély*. II. Csíkszereda, 1997.
- Uő: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. Marosvásárhely, 2001.
- Uő: A földtulajdon Erdélyben a 19. században. A polgári földtulajdon megszületése. In: uő: *Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században*. II. Csíkszereda, 2004.
- Uő: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen, 2005.
- Uő: A modern hitelintézeti rendszer kialakulásáról Erdélyben a XIX. és XX. században, különös tekintettel a szövetkezeti formákra. In: Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Kolozsvár, 2007. 33–48.
- Uő: Gróf Mikó Imre és a nemzetiségi kérdés. Vázlat. *Magyar Kisebbség*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz. 50–63.
- Eperjessy Géza: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848)*. Budapest, 1967.
- ET – Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története*. I–III. Budapest, 1986.
- F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987.
- Fedinec Csilla: Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között. *Kisebbségkutatás*, 10. évf. (2001) 3. sz. 450–469.
- Folberth, Otto: Die Auswirkung des „Ausgleichs“ von 1867 auf Siebenbürgen. In: Theodor Mayer (Hrsg.): *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen*. München, 1968. (Buchreihe der Süddeutsche Historischen Kommission, Bd. 20.) 48–70.
- François, Etienne–Schulze, Hagen: Das emotionale Fundament der Nationen. In: Monika Flacke (Hrsg.): *Mythen der Nationen: Ein europäisches Panorama*. München–Berlin, 2001, 17–32.
- Friedenfels, Eugen von: *Joseph Bedeus von Scharberg. Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert*. Wien, 1877.
- Gál Kelemen: *Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza*. Kolozsvár, 2003.
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Ithaca–New York, 1993.
- Gergely András: Az 1849. évi magyar nemzetiségi törvény. In: Gyáni Gábor–Pajkossy Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Debrecen, 1999. 77–90.
- Gerő András: *Elsőprő kisebbség*. Budapest, 1988.
- Uő: A magyar Habsburg – szükséglet, lehetőség és valóság. In: uő: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, 2004. 79–126.

- Göllner, Carl (Hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*. Köln–Wien, 1988. (Siebenbürgisches Archiv, Folge 3, Band 22.)
- Göllner, Carol: *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764–1851*. București, 1973.
- Grimm, Josef Ritter von: *Carl Fürst zu Schwarzenberg, Gouverneur von Siebenbürgen. Ein Denkblatt*. Wien, 1861.
- Gündisch, Konrad: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, 1998. (Studienreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Band 8.)
- Gyáni Gábor: A középosztály és a polgárság múltja, különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre. In: Pál Judit–Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Csíkszereda, 2001. 157–177.
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, 2007.
- Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben*. S. a. r. Somogyi Éva, Budapest, 2001.
- Hardtwig, Wolfgang: Bürgertum, Staatsymbolik und Staatsbewußtsein im Deutschen Kaiserreich 1871–914. *Geschichte und Gesellschaft*. Jg. 16. (1990) Heft 3. 269–295.
- Hechter, Michael: A nacionalizmus megfékezése. In: Kántor: *Nacionalizmuselméletek*. 174–182.
- Hermann Gusztáv Mihály: *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda, 2003.
- Uő: A csíki krónika és a székely „virtuális múlt”. In: uő: *Az eltérített múlt*. Csíkszereda, 2007. 73–182.
- Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. évf. (1998) 1. sz. 28–78.
- Hettling, Manfred–Nolte, Paul: Bürgerliche Feste als symbolische Politik im 19. Jahrhundert. In: uők (Hrsg.): *Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert*. Göttingen, 1993. 7–36.
- Hitchins, Keith: *România 1866–1947*. II. București, 1996.
- Hobsbawm, Eric: Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. In: Eric Hobsbawm–Terrence Ranger (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983.
- Holčík, Štefan: *Krönungsfeierlichkeiten in Preßburg/Bratislava 1563–1830*. (Bratislava), 1992.
- Holec, Roman–Pál, Judit: *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava, 2006.
- Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: Kántor: i. m. 230–247.

- Uő: *The Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Movements*. Badia Fiesolana–San Domenico, 1994. (European University Institute Working Paper No. 94/1)
- I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*. Csíkszereda, 1998.
- Imreh István: Az erdélyi manufaktúraipar munkásairól. In: uő: *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról*. Bukarest, 1979.
- Jakab Elek: *A királyföldi viszonyok ismertetése*. I. Pest, 1871.
- Jancsó Benedek: *Erdély története*. Kiad. Gyallay Domokos. Cluj-Kolozsvár, 1931.
- Uő: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2004.
- K. Lengyel Zsolt: Siebenbürgen im Neoabsolutismus 1849–1860. Betrachtungen zu den staatsorganisatorischen Prinzipien. In: Zsolt K. Lengyel–Ulrich A. Wien (Hrsg.): *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690–1867)*. Köln–Weimar–Wien, 1999. 87–118.
- Kann, Robert A.: *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*. 2. ed. Berkeley–Los Angeles–London, 1977.
- Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, 2004. (Rejtjel Politológiai Könyvek, 21.)
- Karsai László: *Flamandok és vallonok*. Budapest, 1986.
- Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. *Kisebbségkutatás*, 2003. 3. sz. 536–546.
- Keleti Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából*. Pest, 1873.
- Kemény Zsigmond: A két Wesselényi Miklós. In: uő: *Sorsok és vonzások*. Budapest, 1970. (Kemény Zsigmond művei)
- Khavanova, Olga: Az apai érdemeket a fiúkban jutalmazni... Az iskoláztatás privilégiuma Mária Terézia uralkodása idején. *Századok*, 139. évf. (2005) 5. sz.
- Kordé Zoltán: *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely, 1991.
- Kovács Géza–Binder Pál (szerk.): *A céhes élet Erdélyben*. Bukarest, 1981.
- Kovács Endre: *A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak*. Budapest, 1967.
- Kozári Monika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Budapest, 2005.
- Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, 1989.
- Kőváry László: *Erdély történelme*. I–VI. Pesten–Kolozsvárt, 1859–1866.
- Kövér György: A piacgazdaság kiteljesedése. In: Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, 1998. 343–374.

- Kristóf György: Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867–1919). In: *Magyar Könyvszemle*, LXII. évf. (1938) 1. sz.
- Kutschera, Rolf: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen. 1688–1869*. Köln–Wien, 1985. (Studia Transylvanica, 11.)
- Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918*. Budapest, 1942.
- Larcher, Lydia: *Die Rumänen Siebenbürgens in der Frühzeit Kaiser Franz Josefs I. (1860–1865)*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades einer Hohen Philosophischen Fakultät der Universität Wien. 1944.
- Linz, Juan J.: Államépítés és nemzetépítés. In: Kántor: *Nacionalizmuselméletek*. 277–297.
- Ludassy Mária: *Szabadság, Egyenlőség, Igazságosság*. Budapest, 1989.
- Mádl, Loránd L.: *De la privilegiu la uniformizare. Sașii transilvăneni și autoritățile austriece în deceniul neoabsolutist (1849–1860)*. Cluj-Napoca, 2008.
- Makkai László: *Román–magyar közös múlt*. Budapest, 1989.
- Malfer, Stefan: Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie – siebzig Jahre Verfassungsdiskussion in „Cisleithanien“. In: Helmut Rumpler–Peter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band VII/1. *Verfassung und Parlamentarismus*. Wien, 2000. 11–67.
- Mann, Michael: A modern európai nacionalizmus kialakulása. In: Kántor: *Nacionalizmuselméletek*. 109–133.
- Márki Sándor: Az Erdélyi Unió-bizottság. *Budapesti Szemle*, 1898. 95. köt.
- Martius, Irmgard: *Großösterreich und die Siebenbürgen Sachsen 1848–1859*. München, 1957.
- Mester Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen*. Budapest, 1936.
- Meznerics Iván–Torday Lajos: *A magyar közigazgatás szervei 1867–1937*. Budapest, 1937. (Magyar Közigazgatástudományi Intézet, 21. sz.)
- Miron, Greta Monica: „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...”. *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*. Cluj-Napoca, 2004.
- Miskolczy Ambrus: Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen. *Századok*, 113. évf. (1979) 5. sz.
- Uő: Erdély a reformkorban (1830–1848). In: ET III. 1193–1345.
- Uő: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849). In: ET III. 1346–1424.

- Miskolczy, Julius: *Ungarn in der Habsburger-Monarchie*. Wien–München, 1959. 148. (Wiener Historische Studien, Bd. V.)
- Mitu, Sorin: *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. București, 1997.
- Nemeskürty István: *A kőszívű ember unokái. A kiegyezés utáni első nemzedék 1867–1896*. Budapest, 1987.
- Netea, Vasile: *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*. București, 1974.
- Orosz István: A jobbágyszabadítás és végrehajtása. In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, 1998. 55–136.
- Uő: Történelmi tudat és nemzeti identitás. In: Pál Judit–Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2010. 215–225.
- Pál Judit: Egy (rö)geszme genézise. *Korunk*, (1993) 10. sz. 80–88.
- Uő: Az 1863–64-es választások a székelyföldi városokban. *Acta, Sepsiszentgyörgy*, 1996.
- Uő: Az Erdélyi Főkörmányszék és a „Királyi Biztosság” működése (1867–1872). *Levéltári Szemle*, LVI. évf. (2006) 4. sz. 23–34.
- Uő: Péchy Manó – a „mintahivatalnok”. *Erdélyi Múzeum*, LXIX. évf. (2007) 1–2. sz. 33–61.
- Uő: „The War of Colours”. The Flag as a National Symbol in Transylvania in 1848. Megjelenés alatt.
- Pál Judit–Gidó Attila (szerk.): *140 év kisebbségi törvényhozása Közép- és Kelet-Európában. Magyar Kisebbség*, új sorozat, XIV. évf. (2009) 1–2. (51–52.) sz.
- Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002.
- Pap József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged, 2003.
- Patyi András: Magyarország vagyunk? 1848-as adalékok Magyarország és Erdély egyesítésének kérdéséhez. In: *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténészek 1848-ról*. Budapest, é. n. (Bibliotheca Iuridica Miscellanea, 2.)
- Péter László: Az arisztokrácia, a dzsentrí és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon. In: Kontler László (szerk.): *Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában*. Budapest, 1993.
- Pukánszky Béla: *Erdélyi századok és magyarok*. (Budapest), 1943.
- Pușcariu, Ioan cavalier de: *Notițe despre întâmplările contemporane*. Sibiu, 1913.

- Reinhard, Wolfgang: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, 1999.
- Ress Imre: Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés. In: uő: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Budapest, 2004.
- Retegan, Simion: *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*. Cluj, 1979.
- Uő: *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*. Cluj-Napoca, 2004.
- Uő: Die siebenbürgische Landtage 1848 bis 1865. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. VII/2. 2330–2340.
- Rokkan, Stein–Urwin, Derek W.: *Economy, territory, identity. Politics of West European Peripheries*. London–Beverly Hills–New Delhi, 1983.
- Roth, Harald: *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*. Köln–Weimar–Wien, 2006.
- Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)*. Budapest, 1963. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 28.)
- Uő: *Az erdélyi szászok 1848–1849-ben*. Budapest, 1974. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 74.)
- Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976.
- Sashegyi Oszkár: *Az abszolutizmuskori levéltár*. Budapest, 1965. (A magyar országos levéltár kiadványai. I. 4.)
- Schlett István: *A magyar politikai gondolkodás története. II. A liberalizmus Magyarországon. 1. rész*. Budapest, 1999.
- Schramm, Percy Ernst: *Geschichte des englischen Königtums im Lichte der Krönung*. Darmstadt, 1970.
- Schulze, Hagen: *Stat și națiune în istoria europeană*. Iași, 2003.
- Sinkó, Katalin: Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850–1991). In: Emil Brix–Hannes Stekl (Hrsg.): *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, 1997.
- Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. (Az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez)*. Budapest, 1976.
- Uő: Rendszerváltozás – és akik végrehajtották (A közös minisztériumok 1867-ben). In: uő (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Verbürgelung in Mitteleuropa. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*.

- Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag.* Budapest, 1991. 181–193. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 8.)
- Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények.* Budapest, 1995.
- Suciu, Dumitru: *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu (1867-1891).* București, 2002.
- Suter, Andreas: Nationalstaat und die „Tradition von Erfindung“. *Geschichte und Gesellschaft*, Jg. 25. (1999) Heft 3. 480–503.
- Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–1861).* Budapest, 1967.
- Szádeczky Lajos: *Erdély történeti hivatása a magyar nemzet és állam fenntartása körül.* Előadta a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem alapítása XXXVI. évfordulójának ünnepén 1907. május hó 29-én. Klny. az Egyetemi Actákból. Kolozsvár, 1907.
- Uő: *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben.* Budapest, 1908.
- Szarka László: Autonómia-elképzelések a kisebbségi magyar pártok két világháború közti politikájában. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben.* Budapest, 1995. 250–254.
- Uő: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918.* Pozsony, 1999.
- Szász Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867). In: ET. 1425–1507.
- Uő: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: ET III. 1624–1700.
- Uő: Deák, a kiegyezés és a nemzetiségek. In: Pál Judit–Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár, 2004. 484–492.
- Uő: A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. In: Szabad György (szerk.): *A magyar országgyűlés 1848/49-ben.* H. n., é. n.
- Szőcs Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban.* Budapest, 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 65.)
- Teutsch, Friedrich: *Kirche und Schule der Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart.* Hermannstadt, 1923.
- Uő: *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart.* Hermannstadt, 1924.

- Uő: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. IV. Band. 1868–1919. *Unter dem Dualismus*. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt, 1926. Köln–Wien, 1984. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Bd. 9.)
- Teutsch, Georg Daniel: *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen für das Sächsische Volk*. I. 1852.
- Thiesse, Anne-Marie: *Crearea identităților nationale în Europa. Secolele XVIII–XX*. Iași, 2000.
- Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. München, 1973.
- Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi parasztság története 1790–1849*. Budapest, 1956.
- Uő: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965.
- Uő: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Budapest, 1973.
- Uő: *Felvilágosodás és ferenci reakció (1771–1830)*. In: ET 1099–1103.
- Uő: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Budapest, 1988.
- Ürmössy Lajos: *Tizenhét év Erdély történetéből. 1849 július 19. – 1866 április 17*. Temesvár, 1894.
- Vallasek Magdolna Márta: *Az 1918. évi egyesülést követő jogegyesítési folyamat kérdése Romániában. Magyar Kisebbség, IX. évf. (2004) 1–2. (31–32.) sz. 573–590.*
- Varga E. Árpád: *A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között*. In: uő: *Felvezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok*. Budapest, 1998.
- Vigarello, Georges: *The Tour the France*. In: Pierre Nora (ed.): *Realms of memory. Rethinking the French Past*. Vol. II. *Traditions*. New York, 1996. 469–500.
- Vörös Károly: *A koronázási domb szimbolikája, 1867*. *História*, (1996) 8. sz. 6–8.
- Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, 1976.
- Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Verstehenden Soziologie*. Frankfurt am Main, 2008.
- Wertheimer Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. I–II. Budapest, 1910.
- Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban*. I–II. Budapest, 2005.

Wortman, Richard S.: *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy*. Vol. II. *From Alexander II. to the Abdication of Nicholas II*. Princeton, 2000.

Zempléni, Andras: Sepulchral Land and Territory of the Nation: Re-burial Rituals in Contemporary Hungary. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest, 2002. 73–80.

FÜGGELÉK

1. Péchy Manó levele Andrássy Gyula miniszterelnökhöz az erdélyi királyi biztosi hivatal elfogadásáról, 1867. március 20.

Nagyméltóságú Gróf,
magyar királyi Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságodnak az erdélyi kiküldetést tárgyzó és a minisztertanáccsal közlött pontozataimra vonatkozó, folyó év és hó 16-án 36/M.E. sz. a[latt] kelt és általam folyó hó 19-én vett nagybecsű válasza következtében van szerencsém tiszteletteljesen következőkben nyilatkozni:

Komoly fontolóra véve a nevezett kiküldetésnek sokoldalú s nagy horderejű jelentőségével egybekötött nehéz feladatát, s számot vetve korlátolt tehetségeimmel és saját körülményeimmel, tagadnom nem lehet, hogy a feladat nagysága keblemben nem csekély aggályokat kelt fel.

És habár mindezeknek leküzdését hazafiúi kötelességemnek is kell tartanom, mindazonáltal kényszerülve érzem magamat tiszteletteljes határozottsággal kijelenteni: miszerint Erdélybe leendő menetelem és ottani működésemnek megkezdése legbuzgóbb igyekezetem mellett sem volna f. év május hó elejénél hamarább eszközölhető; amennyiben hazulról hosszabb időre leendő távozásom miatti magányügyeimnek elrendezését és erdélyi háztartásomra vonatkozó szükséges intézkedéseknek foganatosítását az említett határidő előtt eszközölni képes egyáltalában nem volnék.

De nem is volna az új irányzatú kormányzásnak kissé később leendő tetteges behozatala az ügykezelésnek hátrányára, miután az említett kormányzásra a még jelenleg működő közegek által a kívánt irányban hatni a magas kormánynak különben is hatalmában áll, de nem volna az említett

halasztás az ügykezelésnek hátrányára még azért sem, miután a Magyarországba behozandó új irányzatú kormányzat sem fog a kitett határidő előtt hamarabb életbe léptettetni, következőleg: már ezen körülménynél fogva sem adhatna aggodalomra okot az új irányzatú kormányzásnak a királyi biztos által f. év május hó elején Erdélybe leendő behozatala; továbbá, az erdélyi viszonyok rendezése iránt – addig is, míg az 1847/8 VII. t.c. 5-dik szakaszára való tekintettel, mielőbb t.c. alkottatnék – a magas kormány a törvényhozás által egész általjánosságban hatalmaztatott fel a szükséges intézkedéseknek, valamint a kormányzás, közigazgatás, úgy a törvényhozas terén saját belátása szerint és felelőssége mellett leendő megtételére; mely előintézkedéseknek foganatba leendő vétele annál inkább több időt veendő igénybe, mennél sajátosabbak Erdélynek viszonyai, melyeket nemcsak szükséges tájékoztatás, de főleg avégből kellend egyelőre tüzetesebben tanulmányozni, hogy a különböző érdekeknek nélkülözhetetlen figyelembe tartása mellett oly egyöntetű és célszerű intézkedések jöhessenek létre, melyek az országnak várakozását, megnyugtatót és korszerű igényeit kellőleg kielégíteni képesek legyenek.

A másik tárgy, melyre a magas kormánynak nagybecsű figyelmét felhívni kötelességemnek tartom, az Abaúj kormány [!] vezetését illeti. Én ugyan nemcsak hálás köszönettel fogadom a főispáni címnek és méltóságának a magas kormány által részemre tett biztosítását, sőt azt a közérdeken, de magának a megyének érdekében szükségesnek is tartom; azonban ha már a megyei kormányzat vezetése – a magas kormány nézete szerint – más hivatalnak vezetését lehetetlenné tenné, bátor vagyok a magas kormányt tiszteletteljesen megkérni, miszerint méltóztassék a távollétem tartamára kinevezendő főispáni helytartóra nézve igénytelen nézeteimet annak idejében szinte meghallgatni, hogy eszerint Abaúj vármegyének azon nagy többsége előtt, mely engemet minden viszonyok között főispánjának óhajt, és melynek szellemét, irányát és igényeit nemcsak tökéletesen esmerem, de azon lekötöttséget is mélyen érzem, mellyel irányába tartozom, magamnak arra való nézve kellőleg igazolhassam, hogy az erdélyi kiküldetés elfogadását Abaúj vármegye kormányzásának eleibe tenni ez irányban is kellőleg indokolt kötelességemnek kellett tartanom.

Végre, miután az erdélyi kiküldetésre és az azzal járó rögtöni költségek fedezésére előkészülni képes nem valék: tiszteletteljesen arra kérem a magas kormányt, miszerint ezen kiadások egy részbeni fedezhetése végett 6000 = hatezer f[orin]toknak előlegezését akkorára, midőn Erdélybe menendek, elrendelni méltóztassék.

Miután pedig elnöki titkáromat, ki minden nehéz körülmények között bizalmamat teljes mértékben kivívta magának, már csak azért sem nélkülözhetném, amennyiben Erdélyben, hol senkit sem esmerve, bizalmammal

egyelőre senkit sem ajándékozhatnak meg; tiszteletteljesen kérem tehát a magas kormányt, miszerint fent említett titkáromnak 1200 ft = ezerkétszáz forint évi fizetést biztosítani méltóztassék!

Mindezen tiszteletteljes megjegyzéseim, illetőleg kérelmem figyelembe leendő vételének biztos reménye fejében, és tekintetbe véve egyrésztől azon nagybecsű bizalmat, melyet Ő Császári s apostoli Királyi Felsége és a magas kormány igénytelen személyembe helyezni méltóztatik, tekintetbe véve másrésztől azon kötelmeket, melyekkel Őfelsége apostoli Királyunk irányában mint hű alattvalója tartozom, tekintetbe véve végre azon sokoldalú nehézségeket, melyeket alkotmányos átalakulási korszakunkban a magas kormány hazafiúi buzgóságánál fogva megoldani hivatva érzi magát: mindezen tekinteteknél fogva polgári kötelességem hű érzetétől ösztönözve – habár nem csekély önfeláldozással is – erkölcsileg kényszerítve érzem magamat azon fontos kiküldetést hazám érdekében elfogadni, mellyel a magas miniszteri tanács által máris jóváhagyott feltételek mellett Ő Császári s apostoli Királyi Felsége és a magas kormány igénytelen személyemet megbízni szándékozik; tiszteletteljesen arra kérve Nagyméltóságodat, hogy fentebb érintett nyilatkozatomat, illetőleg kérelmemet, melyeket mint kiküldetésem el- vagy el nem fogadására vonatkozó feltételeket ezúttal felhozni bátor valék, szinte érvényesíteni méltóztassék.

Részemről biztosítom a magas kormányt, hogy csekély tehetségemhez képest, és amennyire azt gyakran gyengélkedő egészségi állapotom megengedi,¹ a lehető legnagyobb odaengedéssel és a fennforgó nehéz körülmények közepette a lehető legnagyobb óvatossággal és ildomossággal ugyan, de ott, ahol kívátni fog, egyszersmint a legnagyobb erélyességgel és elhatározottsággal igyekezendek nehéz feladatokat akképpen megoldani, hogy egyrészt Ő Csász[ári] s apostoli királyi Felsége legmagasabb várakozásainak, úgy a magas kormány bennem helyezett nagybecsű bizalmának a lehetőségig megfelelő előkészítésem azon utat, mely Magyarország és Erdély egyesülése fontos kérdéseinek megnyugtató megoldásához vezessen nemcsak, hanem azt egyszersmind állandóul és véglegesen biztosítsa is.

Aki egyébiránt kiváló mély tisztelettel maradok

Kelt Kassán március hó 20-án 1867.

Nagyméltóságodnak alázatos szolgája

Péchy Manó
Abaúj megyei főispán

Forrás: MOL K 148, 1867/1018.

¹ Az egészségi állapotára vonatkozó megjegyzés utólagos betoldás a levél fogalmazványába. Lásd a fogalmazványt: MOL F 271, 1867/1.

2. Andrássy Gyula miniszterelnök felterjesztése az uralkodóhoz Péchy Manó erdélyi királyi biztossá való kinevezése ügyében, 1867. március 31.

Legkegyelmesebb Úr!

Gróf Folliot-Crenneville Lajos cs. kir. altábornagy az erdélyi királyi fő-kormánysház vezetésétől visszalépven, előállott annak szüksége, hogy az erdélyi ügyek élére, addig is, míg az ottani kormányzati viszonyok a magyar királyi ministerium közbenjöttével szabályozva leendenek, egy értelmes és tekintélyes egyéniség helyheztessek, kinek, tekintettel a közbejött kormányzati változásokra, az egyelőre működésében meghagyott királyi főkormánysház vezetésén s az ezzel összekapcsolt országos kormányzói tiszten kívül, közvetlenül a magyar, ministerium alá rendeltetés mellett, különös és kiváló feladata leendne a magyar s erdélyországi egyesülés kérdésének megnyugtató megoldását előmozdítani, név szerint a beállott kormányváltozás folytán netán felmerülhető téveszméket eloszlatni, a netán mutatkozó politikai, nemzetiségi vagy vallási súrlódásoknak elejét venni, szóval egyeseket, úgymint testületeket vagy hatóságokat Felségednek s magyar királyi kormányának jóakaró szándékairól biztosítani, megnyugtatóni vagy felvilágosítani.

A magyar királyi ministerium ezen épp oly fontos, mint rendkívülies feladat sikeres megoldását egy e végből külön utasítással ellátandó királyi biztos által vélvén legcélszerűbben elérhetőnek; egyszersmind pedig ezen kiküldetéssel Gróf Péchy Emánuel, Felségednek valóságos belső titkos tanácsosát, Abaúj megyének a legutóbbi időkig főispánját, egy a felséges uralkodóház iránti hűségéről, hazai alkotmányos intézményeinkhezzi ragaszkodásáról, széles ismereteiről s bő tapasztalatairól, valamint erélyességéről egyaránt ismeretes, azon felül köztiszteletben álló, független jellemű férfiút híven legalkalmasabban megbízandónak, erről az utóbbi bizalmasan azon fölhívással értesítettett, hogy a kiküldetés el- vagy el nem fogadása iránt mielőbb nyilatkozzék; tudtára adatván egyúttal, hogy ugyancsak ministertanácsi megállapodás folytán ezen működéssel évenként 8000 forintnyi fizetés, 4000 forintnyi asztalpénz és 2000 forintnyi utazási átalány volna egybekapcsolva.

Gróf Péchy ezen királyi biztosság elvállalására azon esetre, ha avval Császári s Apostoli királyi Felséged által legkegyelmesebben megbízatnék, az (1)/ és 2/ alatt hódolatteljesen csatolt jelentései szerint azon kérés előterjesztése mellett, hogy részére az Abaúj megyei főispáni cím s rang megtartása legfelsőbb helyen kieszközöltessék, késznek nyilatkozván, bátorkodom Császári s Apostoli királyi Felségedet hódolatteljesen kérni,

miszerint nevezett gróf Péchy Emánuel valóságos belső titkos tanácsost erdélyhoni királyi biztosnak legkegyelmesebben kinevezni méltóztassék.

Gróf Péchynek (1)/ alatt idézett jelentésében a királyi biztosi működés megkezdésére a részére utalványozandó előlegre s elnöki titkáranak adandó javadalmazásra nézve előadott kívánalmai tekintetében a ministerium nem mulasztandja el Felséged fentebb kikért legmagasabb elhatározatának leérkezte után intézkedni.

Az e részbeni legfelsőbb elhatározvány tervezete 3/ alatt mély alázáttal ide záratik.

Andrássy

Budán, Március 31-én 1867

Végzés: Magyar ministeriumom előterjesztése folytán gróf Péchy Mánót, valóságos belső titkos tanácsost Erdélyre nézve ezennel királyi biztosul kinevezem, s ezen felterjesztés egyéb tartalmát helybenhagyólag tudomásul vevén, jelen elhatározásom végrehajtásával belügyi ministere-met bízom meg.

Kelt Budán, 1867. április 2-án

Ferenc József

Forrás: MOL K 148, 1867/1018. (Ugyanazt Festetich György gróf terjesztette elő az uralkodónak. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Kabinet 2. Vorträge, 1131/1867.)

3. Az erdélyi királyi biztos hatásköre, keltezés nélkül (1867. április)

1. Az Erdély területére nézve ideiglenesen kirendelt királyi biztos ugyanott első vonalban őrködik az állambiztonság, a törvények és rendeletek kellő foganatosítása, a személy- és vagyonbiztonság fenntartása és az egyesítési intézkedések keresztülvitele fölött, s mindezen ügyekre nézve rendkívüli szükség esetében teljhatalommal önállóan intézkedik, ily nemű eljárását az illető minisztériumnak egyidejűleg feljelentvén.

2. Őt illeti a katonaságnak kormányzati szempontból való elhelyezése és felhasználása iránti közreműködés, a katonai hatalomkar kirendelése, amennyiben az ez iránti közvetlen megkeresésre a törvényhatósági közegek nem hivatvák, az ő útján kérendő.

3. Intézkedik a csendőrség elhelyezése és alkalmazása iránt.

4. A minisztériumok által tárgyalás vagy végrehajtás végett külön reá-bizott ügyeket elintézi.

5. Kétes és sürgős esetekben a törvényhatósági főtiszteknek utasítást ad.

6. A közigazgatás terén hozzá intézett panaszok folytán világos tör-vénytelen eljárás esetében vagy súlyos károsodás elhárítása tekintetéből az illető minisztériumhoz való feljelentés mellett közvetlen intézkedik.

7. Véleményt ad vagy javaslatot tesz:

a.) az erdélyi területre nézve kibocsátandó szabályzatok iránt, különö-sen a vallás- és nemzetiséget érdeklő ügyekben,

b.) a felségi vagy miniszteri kinevezésektől függő összes erdélyi hiva-talok betöltése, nemkülönben a kitüntetések iránt,

c.) a politikai színezetű egyletekre nézve,

d.) minden fontosb közigazgatási ügyben,

e.) viszont hozzá minden törvényszabályzat és fontosb miniszteri ren-delet másolatban megküldetik.

8. Őt illetvén úgy a politikai mozgalmak figyelemben tartása, mint az államrendőrség kezelése, hozzá tartozik a külföldi útlevelek adása, fegy-vertartási, fegyver- és lőporárulási engedélyek, színi és egyéb nyilvános előadások és mutatóványok engedélyezése körüli közvetlen vagy közvetett intézkedés, az eddig Erdélyben fennálló szabályok szerint.

9. Egészségügyi és egészségrendőri ügyekben a halaszthatatlan vagy külön reábízandó ügyeket intézi.

10. A vesztegintézetekre államrendőri és egészségrendőri szempon-tokból felügyel.

11. Felügyeletet gyakorol továbbá a kolozsvári nemzeti színház, a volt kormányshéki és hozzá tartozó levéltárak, a károlyfehévári káptalani és kolozsmonostori konventi országos levéltárak, nemkülönben a kormány-shéki épület fölött.

12. Az erdélyi földtehermentesítési alapigazgatóság üléseiben elnököl és az ügymenetet ellenőrzi.

13. A Kolozsvárott felállított telekkönyvi igazgatóság elnökségét sze-mélyzetéből ellátandja.

14. Minden hatáskörét illető ügyekre nézve köteles Erdély minden kor-mányszeti közegei megkeresésére felvilágosítást adni és a törvényhatósá-gok az ő meghagyásainak fogamatot szerezni.

Forrás: MOL K 26, 1867/36.

4. Péchy Manó beszámolója Andrássy Gyula miniszterelnöknek első erdélyi körútjáról, 1867. június 1.

Nagyméltóságú magy[ar] királyi Ministerelnök úr!
Kegyelmes Uram!

Hivatalos körutamat bevégezvén, sietek Excellenciát a tapasztaltakról tiszteletteljesen értesíteni.

A magyarok, székelyek és szászok határtalan bizalommal viseltetnek Ő Felsége és a magas kormány iránt, mit mindenütt fényesen tanúsítottak; a magyarok és székelyek habár óhajtva, de egész bizalommal várják az alkotmány helyreállítását, nem úgy a románok, ezek terv szerinti ellenzékét képeznek, amint ezt Excellenciád az 1/ és 2/ alatt ide mellékelt beadványból tapasztalandja.²

Balázsfalvára menve két magyar egyén által értesítettem, hogy az ottani híd ég, mire azonban nem figyelve, tovább utaztam; később két magyar lovas által értesültem, hogy a nevezett híd lángba van, figyelmeztetvén, hogy ne menjek, mert ott nem jól áll a dolog, én azonban személyes meggyőződést akarván magamnak szerezni, elhatározám – bármi történjék is – a hídig annál is inkább elmenni, nehogy különbféle kósza hírekre adjak alkalmat, és ha tapasztalandom az átmenés lehetetlenségét, beküldöm az érsekhez a szolgabíró, hogy a fentebbi okból hozzája jutni nem valék képes; azonban csakhamar két balázsfalvi kanonok előmbé küldetett, kijelentvén, hogy az érsek szívéből sajnálva a véletlen hídégést, a legnagyobb tisztelettel és hódolattal vár, és hogy intézkedett, miszerint a híd mellőzéseivel a vízen keresztül mehessek, mit meg is tevék. Az érsek a káptalannal díszöltözetben várt lakának kapuja előtt, és írásból üdvözlölvén, ugyanazon kíváncsimakat kérte Ő Felsége eléibe felterjeszteni, melyek az idecsatolt mellékletekben olvashatók, mire én kijelentvén, hogy minden tapasztaltakat Ő Felségének magas kormánya útján feljelentek – figyelmeztetve, hogy az unio bevégzett tény lévén –, ehhez képest Erdély Magyarországnak Királyhágón inneri része, mely ténynek minden oldalról kellő tiszteletet szerezni és az az elleni izgatásoknak erélyesen elejét venni – királyi biztosi hatalmamnál fogva – kötelességemnek tartandom, kijelentvén, hogy Ő Felsége és a m[agas] kormány az alkotmány helyreállítását minden nemzetiség lehető kielégítésével és megnyugtatóásával törekszik eszközölni.

Az ebéd alkalmával, hol a káptalanon kívül csak az engemet kísérő főispán úr volt jelen, az érsek román nyelven ürített poharat Ő Felségéért és értem, a magyar kormányról szokása szerint említést sem tett; ebéd után

² Az említett mellékletek hiányoznak a beszámoló mellől.

azonnal fogatni rendeltem, és az érsek lovain Nagyenyedre utaztam, a híd, melynek csak egy pár [...] fája égett el, már készen volt.

Ezen égés lehet, hogy valami román diákok által tüntetésből gyújtott fel, gondolván engemet ezáltal a Balázsfalvára szándékolt jövelemtől elijeszthetni, csakhogy kifeledék a számításból, hogy vélem van dolguk, lehet azonban, hogy az égést – mit inkább vagyok hajlandó hinni – véletlenség is okozhatta, amennyiben aznap hetivásár volt Balázsfalván; a megyebeli főispánnak egyébiránt megrendeltem, hogy ezen égésnek okát vizsgálta meg.

Fogaras vidéken az alkapitány a határszélen üdvözlővén, a magyar kormányról szinte³ nem tett említést, mire meghagytam, hogy a hivatalok megvizsgálása után az egész tiszttal zárt körbe kívánok beszélni; hol is kijelentém, hogy ezentúl oly tiszttal, ki kormányomról a lehető legnagyobb hódoló tisztelettel nem fog emlékezni, vagy annak feltétlenül nem engedelmessé válik, hivatalától azonnal megfosztandom, mi oly hatást idézett elő, hogy az egész tiszttal majdhogya a földre nem borult.

A főizgatók, kiket *titkos rendőri* [aláhúzza az eredetiben – PJ] felügyelet alá helyezni s az alatt tartani jónak láttam, a következők: *Rátziu* tordai ügyvéd, kinek Tordán lett megérkezésemkor tartott beszédét 3/ alá van szerencsém mellékelni,⁴ válasza a hírlapok útján közöltetett; *Bariczii* brassói papírgyári ügynök; *Iuhon János* brassói kereskedő; *Binder* brassói feltörekvésű ügynök; *Maroschan*, „*Gazetta Transylvániei*” szerkesztője Brassón.

A Székelyföldön és a szászok területén lakó románok nem oly izgatottak, mint a megyebeliek.

Ezeknek köteles előrebocsátása után kénytelen vagyok körutam alkalmával szerzett bővebb tapasztalataim nyomán megjegyezni, miszerint a románok a *capacitatio* útján megnyerhetők nem lesznek; azonban biztosítom Excellenciádat, hogy ha f. év April hó 16-a 37. sz[ám]mal kelt felterjesztésemben felemlített hivatalnokok el fognak távolíttatni, és az érsek *sufraganeus* nyerend, ha Ő Felsége megkoronáztatása után *contrasignált rescriptum* által a szebeni 1863/4-iki országgyűlési végzéseket hatályon kívül teendi, és az erdélyi országgyűlést, mely csak elnapolva, de feloszlatva nincsen, végképpen feloszlatja, és az unio *sanctionálva* leend: a románok okvetlenül meg fogják magukat adni, annál is inkább, mert akkor ellenük törvényesen és teljes hatállyal fog lehetni fellépni, amennyibe az ily törvény elleni izgatás felségssértési bűn lévén, azt hazánk törvényei a legnagyobb szigorral rendelik megfenyítettetni.

³ Itt *szintén* jelentése van.

⁴ A melléklet hiányzik.

Ez azon egyetlen és gyökeres gyógyszer, mely a románok őrültségét ki fogja gyógyítani, melyre a magas kormányznak nagybecsű figyelmét különösen az unio érdekében behatólag felhívni bátor vagyok.

Végre Excellenciádnak K[ároly] Fehérvárt⁵ tett és Vilbrun városi titkár által a nemzeti zászlók eltávolítására vonatkozó távirata következtében van szerencsém jelenteni, hogy én arról mit sem tudok, lehet, hogy talán elmenetelem után rendeltetett minden zászlók eltávolítása, mi különben is meg szokott történni.

Aki egyébiránt Excellenciádnak kiváló mély tiszteletem kifejezésével maradok

Péchy

Kolozsvárt, június hó 1-én 1867.

Forrás: MOL K 148, 1867/2873.

5. A királyi biztos emlékirata a Főkormányshék meghagyása vagy megszüntetése tárgyában, 1867. szeptember 16.

Vélemény az Erdélyi kir. Főkormányshéknek

1. ezentúli állandó meghagyása,
2. v[agy] azonnali feloszlatása,
3. v[agy] p[edi]g csakis időjárával leendő megszüntetése iránt.

I-ör. Erdélyben főképp a higgadtabb és idősebbek közül többen vannak, kik a kir. főkormányshéket ezentúl is állandósítani és fenntartani a következő okoknál fogva óhajtják:

a.) Az ügykezelésnek a helyi viszonyok sajátos voltánál fogva megkívántató gyorsabb elintézhete tekintetéből;

b.) Azon indoknál fogva, mivel az említettek magukra nézve⁶ minden tekintetben előnyösebbnek tartják, ha ők és érdekeik Ő Felségével és a magas kormánnyal szemben a kir. főkormányshék és annak élén álló magasabb állású államférfiú által képviseltetnek, mint ha érdekeik csakis az illető főispánok, főtisztek, illetőleg hatósági elnökök által képviseltetnének.

c.) Mivel az Erdélyben székelő központi hatóság jobban ellenőrizheti azon különböző nemzetiségek mozzanatait, melyek a Gubernium nem léteiben könnyen intenzívebb terjedelmek megkísértésére fajulhatnak; s amelyeknek kellő időben korlátozása, illetőleg fékezése iránt a kir. főkormányshék az illető helybeli közegek által gyorsabban intézkedhetik.

⁵ Károlyfehérvár = Gyulafehérvár

⁶ Javítás, eredetileg: „az erdélyieknek ezen véleményét osztó része”.

d.) Mivel a különböző vallások jogos érdekeinek egyensúlyba leendő fenntartását és a netalán felmerülhető panaszoknak haladékat nem szenvedhető rögtöni elintézését a kir. főkormányzók mint helybeli központi hatóság folytonosabb éberséggel ellenőrizheti és kellőbb gyorsasággal eszközölheti; végre

e.) Mivel a kir. főkormányzóknek ezentúl is leendő meghagyását a birtokviszonyoknak *rendezetlen* állapota kiválólag igényli⁷ mindaddig míg az evégett hozandó törvényes intézkedéseknek következtében a birtokviszonyok Erdélyben véglegesen rendbe hozatni nem fognak.

II-or. Erdélynek azon nem csekély része, mely a dolgokba mélyebben belátni s ezek felett komolyabban elmélkedni vagy nem tud, vagy nem akar, a Guberniumnak azonnali és feltétlen felosztatását leginkább azon indokból óhajtja: nehogy a reakciónak egykoron győzelemre leendő vergődése esetére a fennálló Guberniumot kiviteli céljának előmozdítására készen találja, és ezáltal az uniót disuniálni sikeresebb módja és alkalma lehessen.

Ezen okoskodás azonban már csak azért sem bír kellő nyomatékka, mivel ha a reactio győzelmeskednék, a fenn nem álló kir. főkormányzót visszaállítani és az uniót disuniálni a reakciónak éppen úgy sikerülne, mint ha a kormányzók fennállana, bizonyítják ezt eléggé a közelébb lefolyt szomorú tapasztalások; következőleg: a kir. főkormányzók fenn nem állása a netalán győzedelmeskedő reakciónak működését egyáltalában meg nem gátolhatná.

III. A kir. főkormányzóknek csakis időjárával leendő felosztatását illetőleg leginkább a korral óvatosan, de nem rohanva haladó és a régi intézményekhez mereven nem ragaszkodó, úgy a fennálló viszonyokat kellőleg számításba venni óhajtó⁸ józan gondolkodásúaknak nagy része javálja. És ebben a véleményben részemről is osztozom, és pedig a következő okoknál fogva:

a.) A Guberniumnak megszüntetése kétségen kívül azon nagy fontosságú átmeneteknek egyike, mely a kívánt üdvös hatást csakis akkor idézheti elő, ha a felosztatás végleges valószínűsítéséig bizonyos átmeneti időszak tartatik fel, mely a különböző érdekeknek és viszonyoknak kellő figyelembe tartása melletti kiegyenlítésére még szükségeltetik, mely szükséges átmeneti időszakkal lejártával a Guberniumnak felosztatása iránt keletkezendő végleges intézkedést valamint egy részről az elhamarkodás vádjával senki sem terhelhetné, úgy más részről az illetén komolyan átgondolt intézkedés kétségen kívül minden irányban sokkal nagyobb megnyugvást idézne elő, mintha az már most rögtönözve életbe léptetnék.

⁷ Péchy saját kezű betoldása a „kiválólag igényli”.

⁸ A mondat második része Péchy saját kezű betoldása.

b.) Kétséget nem szenved, hogy mindaddig, míg a vasutak kiépítése által a gyors közlekedés életbe nem lépend, kell, hogy annak hiányát a helyben székelő⁹ főkörmányszék a közigazgatás érdekében pótolja.

c.) Mivel az életbe léptetendő úrbéri törvényszékek által megkezdendő birtokszabályozások és rendezések, főképpen a kibontakozás kezdetében oly temérdek panaszokat, viszályokat, nyughatatlanságokat és félreértéseket fognak előidézhetni, hogy részint az azok feletti éber őrködést gyakorolni hivatott, részint a sajátságos viszonyoknak kellő esmeretével bíró kir. főkörmányszék – főleg az átalakulási kezdetben csakis a közérdek tetemes hátrányával volna nélkülözhető.

d.) A Keleti kérdés Európát sokkal közelebbről és behatóbban érdekli, mintsem hogy valószínűleg feltehető volna, miszerint ezen fontos kérdésnek végleges megoldása több időt ne igényelne; mely válságos időszak alatt a legalaposabban feltehető, hogy az erdélyi román lakosságnak vezetői külföldi izgatások következtében folytonosan buzdítni, a nemzetiségi mozzanatok naponta terjedtebb mérvben valószínűsítenie törekedni és mindezeknek ötletéből folytonos forrongásban tartatni fognak; márp[edi]g nem szenved kétséget, hogy az illetén mozgalmak egy helybeli központi hatóság és annak élén álló magasabb állású kormányközeg által sokkal inkább észlelhetők és könnyebben ellenőrizhetők, sőt, ha szükségeltetnék, gyorsabban is fékezhetők lennének, mint közvetlenül a pesti központi kormány által.

A Guberniumra tehát egyelőre még ezen indokon kívül azért is szükség vagy, mert annak azonnali feloszlatása következtében az említett fontos teendők nagyrésztben csakis a főispánokra, főtisztokra és a hatóságok elnökeire nehezednének, kik többnyire sajátságos és helyi viszonyok nyomása alatt állván, oly erős kapcsolatot, mely a kormány és a kormányzottak között főleg ily válságos időben szükségeltetik, egyáltalában nem képezhetnének.

e.) Az unitus és disunitus román felekezetek közti bensőbb egyetértés és az abból keletkezendő unificationalis törekvés, melyre a két felekezet nemzetiségi érdekének szilárdítása és tömörítése tekintetéből leginkább igyekszik, és amelynek utolérése vagy megakadályozása nagy részben az illető főpásztorok és főpapok egyéniségétől és az azokra gyakorlandó ildomos befolyástól, úgy az oktatás, illetőleg népnevelés miképpeni és mily iránybani kezelésétől függ, már magába véve mind oly fontos jelenségek, hogy ezeknek szükséges ellenőrzése az erdélyi központi hatóságnak fennállását mindaddig majdnem követelve igényli, míg Erdélyben a nemzeti-ségi kérdések törvényhozásilag és általjában meg nem oldatnak, és a gya-

⁹ A „helyben székelő” utólagos betoldás az „Erdélyben meghagyandó” helyett.

korlati élet által megszilárdítva a külföldi izgatások ellen kellő védfalat nem képezendének.

Ezen, a nemzetiségek tömörülését előmozdító vallási unificationalis mozzanatok igénytelen nézetem szerint oly fontosak, hogy azokra a magas kormányznak a lehető legnagyobb súlyt kell fektetnie; és éppen ez ötletből is a kormányszék alig volna még ez időben nélkülözhető, amennyibe a magas Ministerium az illetén vallási mozzanatokból eredő nemzetiségi törekvéseknek mily mérvben leendő terjedelmére csakis a helybeli kir. főkormányszék és annak élén álló magasabb állású és megbízható közeg által, ki a dolgok állását magasabb szempontból képes felfogni, volna kellőleg figyelmeztethetendő, folytonos tudomásba tartandó és a gyors intézkedések miképpen és mily irányban leendő fogantatásáról értesítendő.

Mindezen okoknál fogva a kir. főkormányszék fenntartása egyelőre nemcsak szükséges, de éppen az Unio fogantatásának és megszilárdításának érdekében nagyon is kívánatos.

Igénytelen nézetem szerint tehát felette szükségesnek tartanám, ha a magas Ministerium egyelőre felhatalmazást eszközölne ki a törvényhozástól avégett, hogy a kir. főkormányszéket Erdélyben mindaddig, ésp[edi]g oly hatósággal, amint azt legjobbnak tartandja, hatályban fenntarthassa, míg a végleges felosztás tekintetéből a közös haza és a végleges unio érdekében egy törvényjavallatot előterjeszteni szükségesnek és időszerűnek nem tartandja.

Kolozsvárt, 30/9. 1867

Személyesen átadódott Gr. Andrássy miniszterelnöknek kir. biztos ő ex[cellenciá]ja által.

Harsányi

480. sz. 867. K. B.

Forrás: MOL F 270, 1867/480.

6. 1868. évi XLIII. törvénycikk

Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról

1. § Miután már az 1848-ik évi kolozsvári I. törvénycikk által Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenlőnek nyilvánított; s Erdélynek minden ezzel ellenkező törvénye eltöröltetett: az eddig létezett politikai nemzetek szerinti területi felosztások, elnevezések s az ezekkel összekötött előjogok és kiváltságok, amennyiben valamely nemzetiséget mások kizárásával illettek volna, megszüntettet-

nek; és az egyesült Magyarország és Erdély összes honpolgárainak egyenjogúsága polgári és politikai tekintetben újabban is biztosítottik.

2. § Erdély külön törvényhozása az 1848-ik évi pozsonyi VII. és kolozsvári I. törvénycikknél fogva meg nem levén szüntetve, a törvények hozásának, eltörlésének és magyarázásának alkotmányos jogát az erdélyi területre nézve is kizárólag Magyarország törvényesen megkoronázott királya és törvényesen összehívott országgyűlése gyakorolják.

3. § A Magyarország erdélyi területén lakó honpolgárok országgyűlési képviseltetését illetőleg, a képviselők választásáról ideiglenes rendelkező 1848. évi kolozsvári II. törvénycikk a törvényhozás további intézkedéseig érvényben marad.

S mindazon teendők, melyek az említett törvénycikkben s az annak 10-ik §-a értelmében 1866-ik év januárius 10-én kibocsátott kormányszéki utasításban az erdélyi királyi kormányszéknek voltak fenntartva, ezentúl a belügyminister hatásköréhez fognak tartozni.

4. § Az erdélyi határőrség megszűntével köztörvényhatósággá alakult Naszód vidéke e minőségben meghagyatván, a magyar országgyűlés képviselőházába az 1848-ik évi kolozsvári II. törvénycikk szerint választandó két képviselő küldése jogával ruháztatik fel, s ehhez képest az erdélyi területbeli képviselők összes száma 75-re emeltetik.

5. § A magyarországi főrendiházban az 1848-ik évi pozsonyi VII-ik törvénycikk 1-ső §-ában foglalt tagokon kívül az erdélyi vármegyék, Fogaras és Naszód vidékek s a székely székek főispánjai, főkapitányai és főkirálybírái, úgyszintén a szászok ispánja (comes) is üléssel és szavazattal bírnak.

6. § A kormányzat az erdélyi területre nézve is a törvények értelmében Ő Felsége magyar felelős ministeriuma által gyakoroltatik.

7. § Az 1848-ik évi kolozsvári I. törvénycikk 3-ik §-ánál fogva ideiglen fenntartott erdélyi királyi kormányszék a mellé rendelt központi segédhivatalokkal együtt feloszlatatik, s működésének a jövő 1869-ik évi május 1-ső napjáig leendő megszüntetésével a ministerium megbízatik.

8. § Az erdélyi köztörvényhatóságok alkotmányos hatáskörének visszaállítása iránt az országgyűléstől nyert felhatalmazás alapján a magyar felelős ministerium által 1867-ik évi július 27-én közzétett rendelet, nemkülönben az ennek 21-ik pontja nyomán az erdélyi városok szervezése tárgyában az erdélyi királyi biztos által kibocsátott utasítás, a törvényhatóságok rendezéséről alkotandó törvény létrejöveteléig érvényben marad, azon különbséggel, hogy az ezekben a kormányszékre ruházott hatáskör a ministeriumot fogja illetni.

9. § A székely székek főkirálybíráit és a szász ispánt (comes) ministeri ellenjegyzés mellett Ő Felsége a király nevezi ki.

10. § A királyföldi (fundus regius) székek, vidékek és városok belkormányzati jogainak biztosítása, képviselők szervezése és a szász nemzeti egyetem jogkörének megállapítása tekintetében megbízzák a ministerium, hogy az illetők kihallgatásával az országgyűlés elé oly törvényjavaslatot terjesszen, mely valamint a törvényeken és szerződéseken alapuló jogokat, úgy az ezen területen lakó bármely nemzetiségű honpolgárok jogegyenlőségét is kellő tekintetbe vegye és összhangzásba hozza.

S addig is felhatalmaztatik a ministerium, hogy a királyföldi székek, vidékek és városok szervezését és hatáskörét illetőleg az itt kifejezett vezérelvek szellemében ideiglen intézkedjék.

11. § A szász nemzeti egyetem (universitas) az 1791-ik évi erdélyi XIII. törvénycikkkel egyező hatáskörben, Ő Felsége legfelsőbb s a magyar felelős ministerium útján gyakorlandó felügyeleti jogának fenntartása mellett, továbbra is meghagyatik, azon különbséggel, hogy az egyetemi gyűlés, a törvénykezési rendszerben történt változás folytán, bíró hatóságot többé nem gyakorolhat.

12. § Azon törvények alkalmazása, amelyek Magyarország és Erdély törvényhozásának egyesülését megelőzőleg Magyarország külön országgyűlésén alkottattak az erdélyi területre nézve, amennyiben szükséges lesz, törvényhozás útján fog eszközöltetni.

Addig is azonban ezen országgyűlésnek 1867-dik évi március 8. és 11-én kelt s a ministeriumot az igazságszolgáltatás terén szükséges intézkedések megtételére felhatalmazó határozata a maga épségében tartatik fenn.

13. § Az 1848-ik évi pozsonyi IX. törvénycikk 1-ső és XII. törvénycikk 6-ik §-ának érvénye, az erdélyi vesztett úrbériségekért és tizedekért kiadott vagy kiadandó földtehermentesítési államkötvények biztosítása végett, Erdélyre is kiterjesztetik.

14. § Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlat s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak sértetlenül fenntartatnak, hanem egyszersmind a görög és örmény katolikus és a keleti-görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek.

15. § Az 1844-ik évi magyarországi III-ik törvénycikk 2-ik §-ának a vegyes házasságok egybekötésére vonatkozó rendelete s ugyanezen törvénycikknek 6-tól 10-ig terjedő §-ai az egyik vallásból másik vallásba való áttérés módozatát illetőleg, az előbbi 14. §-ban említett minden vallásfelekezetre nézve, és a kölcsönös viszonyosság értelmében, a törvényhozás végleges intézkedéseig, Erdélyre is kiterjesztetnek.

16. § A Középszolnok, Kraszna és Zaránd vármegyék s Kővár vidéke területén létező egyházak és iskolák továbbra is eddigi egyházi hatóságaik alá fognak tartozni.

17. § Ő Felségének, Magyarország királyának mint Erdély nagyfejedelemének és székelyek ispánjának (siculorum comes) ezen címéből Magyarország és Erdély törvényes egységének hátrányára semminemű következtetés nem vonható.

18. § Ezen törvény végrehajtásával a ministerium oly felhatalmazás mellett bízatik meg, hogy saját felelőssége alatt mindazon intézkedéseket is megtehesse, s mindazon kiviteli módokat is alkalmazhassa, melyek a helyi viszonyokhoz képest szükségesek lesznek.

Forrás: Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár. VI. 1836–1868. évi törvényczikkek. Budapest, 1895. 486.

7. Péchy Manó felterjesztése Lónyay Menyhért miniszterelnökhöz az erdélyi viszonyokról, 1871. november 30.

Nagyméltóságú Gróf Miniszterelnök úr!

Meg lévén győződve, miszerint az erdélyi ügyek és az itteni hangulat Excellenciádat mint Magyarország kormányelnökét közelebbről érdeklik, ezen meggyőződésemről vezéreltetve, kötetlememnek tartom ezen ügyekről tüzetes és körülményes jelentésemet és nézetemet azon nyíltsággal és őszinteséggel, mellyel Felséges Urunk és kormányom iránt tartozom, következőkben előterjeszteni, megjegyezvén, miszerint ha több évi tapasztalataim dacára nézeteim az erdélyi állapotokkal szemben akár általánosságban, akár részletekben netalán tévesek volnának, vagy több évi beható tanulmányozásom dacára hibás dyagnosist állítanék fel, Excellentiád bölcsességének alkalma leend az itteni állapotok tüzetes felderítése után nézeteimet helyreigazítani és egy helyesebb dyagnosist felállítani.

Mindenek előtt jellegeznem kell azon erdélyi sajátságos viszonyok mibenlétét, mely az erdélyiek által soha részletezve, hanem mindig csak egész általánosságban szokott gyakrabban felemlítettetni; miért nem részletezik a hivatott közegek ezen sajátságos viszonyokat, és miért nem világosítják fel ez irányban kellőleg a kormányt és annak pártját, ennek oka valószínűleg azon körülményben keresendő, hogy mivel ezen sajátságos viszonyoknak egy része a mostani újabb institutióknál fogva többé nem valószínű, azokat részletezni és ebbeli sérelmüket praecisirozni idő szerintinek nem tartják, legyen azonban ennek bármi oka is, tény az, hogy Erdély ezen sajátságos viszonyokat általánosságban felhossa ugyan, de

azokat részletezni tartózkodván, e miatt bizonyos nemét a duzzogásnak el nem titkolhatja.

Részemről ezen viszonyokat a kormánnyal folytatott felterjesztéseimben több ízben felemlítettem, tettem azonban ezt részletezve és időről időre, azonban szükségesnek tartom ez alkalmat, midőn Excellenciád a kormány élére jutott, megragadva, ezen sajátságos viszonyokat egész összességökben egybeállítva constatálni.

Ezekből látni fogja Excellenciád, hogy mennyiben és mily mérvben kell és lehet azokra a kormány szempontjából figyelmet fordítani, és mennyiben alapos azon nézetem, melyet alább bővebben kifejtteni szerencsém leendő, hogy Erdélyre nézve egy olyan centralisált közigazgatás, mely az erdélyi nép geniusát, traditióját és sajátságos viszonyait számításba nem veszi, meglegedésre nem fog vezetni.

Mindenek előtt előre kell bocsátanom, hogy én az uniót, mely tulajdonképpen Erdély újabb organisatiójának alapját képezi, Magyarországra nézve életkérdésnek tartom, de még nagyobb életkérdésnek jellegzem azt Erdélyre nézve, és éppen ezen erős meggyőződésemmel fogva az uniónak nem csak fenntartását, hanem egyszersmind annak consolidatióját is minden áron eszközölni kell és szükséges is, sőt, ha a körülmények kényszerítése úgy hozná magával, az unio még fegyveres erővel is fenntartandó volna.

Ezt bővebben indokolnom felesleges, mivel annak szükségét mindenki osztja, kinek Magyarország jövője, jóléte és állami biztonsága szíven fekszik, de éppen azért, mivel különösen Erdély jól felfogott érdekében az unio fenntartása és állandósítása életkérdéssé vált, elkerülhetetlen szükségesnek tartom, és pedig magának az unio consolidatiójának érdekében, hogy a centralisatio és a közigazgatási unificatio csak annyiban terjesztessék ki Erdélyre, amennyiben azt a törvényhozás és kormányzás egységének, szóval az unio consolidatiójának biztosítása szükségessé és kívánatossá teszi, mivel egy oly administrationalis unificatio, szóval egy oly unificationalis törekvés, mely Erdélynek sajátságos viszonyait és az itteni nép geniusát figyelembe nem veszi, meggyőződésem szerint Erdélyre és előbb-utóbb magára az unióra nézve is veszélyes experimentációnak fog bebizonyulni.

Bátor leszek most a fennebb említett erdélyi sajátságos viszonyok mi-benlétét részletezni.

Tudva van, hogy Erdély századokon fennállott országos authonomiáját az uniónak hazafias készséggel és lelkesedéssel áldozta fel, de tudva van az is, hogy Erdély lelkesedését a feltétlen unio iránt nagyrészen azon folytonos nemzetiségi véres viszályok, rombolások és rablások fokozták, melyek az 1848-ki évet meghaladó korszakban a magyarságot Erdélyben

végveszéllyel fenyegették, mert ha – és ez ismét erős meggyőződés – ezen veszélyek nem léteznek, igen alapos okaim vannak hinni és állítani, hogy Erdély feltétlenül unionálódni hajlandó soha nem lett volna, hogy tehát az unio Erdély által országos authonomiájának feláldozása árán és csakis azért lőn megvásárolva, hogy a magyarság megmentessék és kellőleg biztosítsák, ez Erdélyben általánosan elterjedt meggyőződéssé vált, igazolják ezen nézetemet a külhoni legkisebb és Erdélynél sokkal csekélyebb államok, melyek országos authonomiájuk fenntartásáért és állami függetlenségükért életüket és vagyonukat – még a forradalom iszonyaitól sem riadva vissza – lelkesedéssel feláldozzák, alaposan fel nem tehető tehát, hogy Erdély állami függetlenségét és országos authonomiáját alapos és életbevágó okok nélkül, csak pusztá szeszélyből áldozta volna fel.

Miután tehát Erdély a feltétlen és minden ároni uniót a fennebb jellegzett vészes körülmények kényszerűségének benyomása alatt hozta létre, figyelembe nem vette azon kisebb rosszat, t. i. országos authonomiájának feláldozását, melyért az unio által magát bőven kárpótolhatni hitte és reménylette.

De valamint egyes emberek, úgy az államok természetében is rejlik, hogy az áldozat – mely egy bizonyos veszély elhárítása végett hozatott – a veszély megszűntével rendesen beható számítás alá csakis utólagosan szokott vétetni.

A veszély, mely a magyarságot fenyegette, megszűnt, ezen veszély ellen Erdély az unio által teljesen biztosítva érzi magát, az áldozat, melynek árán az unio létrejött, érezhetőbbé kezd mutatkozni, a közvélemény, habár még e részbeni igényeit és nézetét nem praecisirozza, de kétséget nem szenved, hogy az elégedetlenség bizonyos nemét rejtí keblében, s a meghozott áldozat kárpótlását reményli, várja és óhajtja, és mentől inkább csalódik ezen reményének valóításában, annál nyughatatlanabbnak és kedvetlennek érzi és mutatja magát.

Ezen tényállás már magában véve oly sajátságos, hogy azt, habár bővebben szellőztetni több fontos és főleg nemzetiségi okoknál fogva igen kényes dolognak tartom, de szükségesnek tartottam legalább per tangenter Nagyméltóságodnak saját tájékozása végett tudomására juttatni.

Sajátságos viszonya Erdélynek az is, hogy egy oly kifejlett municipalis önkormányzattal, mint az Magyarországon századokon keresztül létezett, soha nem bírt; a democraticus alapon kifejlett institutiók Erdélyben honosok nem voltak, mivel Erdélyben az aristocratia és az abból kifolyó intézmények képezték a magyarság zömét; materiális tekintetben Erdély a szabadelvűségnek vagy humanisticus elveknek áldozatot nem hozhatott és nem is hozhat, mert el volt és el van szegényedve, csekély birtokának status quóját féltékenyen őrizte és őrzi, mert annak bármily csonkítása

életerejét gyöngítené és zsibbasztaná, és ez az oka, hogy Horváth Boldi-zsár volt igazságügy-miniszter úrnak az erdélyi birtokviszonyokra nézve benyújtott törvényjavaslatai Erdélyben oly nagy ingerültséggel párosult elégedetlenséget okoztak, melynek nyomai mai nap is észlelhetők.

Erdélyben népies kormány a megyék élén soha nem állott és azokat ily közeg nem is kormányozta; a kir. kormányzók élethosszáig országosan választott kir. kormányzókból, dignitáriusokból és kinevezett hivatalnokokból álló kormányzó testületet képezett, és Erdélyt, mint ilyen, sajátos viszonyaihoz képest kormányozta; az ország thesaurarius, a statuum praeses, az ország protonotariusai és a regalisták, úgyszintén a székelyföldi főkirálybírák is választottak, a főispánokat Ő Felsége nevezte ki ugyan, de dignitáriusok nem voltak, hanem kizárólag csak a megyét igazgató és kormányzó hivatalnokok, igen természetes tehát, hogy Erdélyben a municipális önkormányzat – melyet ezen élethossziglan választott és nevezett tekintélyek teljesen absorbeáltak – ki nem fejlődhetett.

A municipális önkormányzat nem létezik természetes következtése volt, hogy a népből nem képződhetek olyan egyének, kik jelenben képezve és minősítve lehetnének az önkormányzat vezetésére.

Az erdélyi aristocratia ugyan mindig oly hazafias és alkotmányos érületű volt, hogy annak honfiasan edzett jellemén bármily alkotmányellenes kormány törvénytelen törekvései mindannyiszor megtörttek, ő volt a magyarságnak őre és fenntartója, melyet a magyarországi aristocratiánál akár a köztéren, akár magánkörökben sokkal jobban képviselt, de mivel ezen érdemeket méltán magának tulajdoníthatja, saját osztálya és annak történelmi tradíciói iránt sokkal nagyobb előszeretettel és rokonszenvvel viseltetett, semhogy a democraticus intézményekkel rokonszenvezhetett volna.

Mindezen tényállásoknak, illetőleg sajátos viszonyoknak tulajdonítható, hogy Erdélyben majdnem minden törvényes és alkotmányos kormány alatt a képviselőválasztások a kormány érdekében ütöttek ki; ezeknek tulajdonítható, hogy Erdélyben az ellenzék mindig nevezetes kisebbségben maradt és hatástalan volt; hogy a hatósági gyűlések, választások és határozatok mindenkor a mérséklet és higgadság jellegével bírtak.

Mindezekből világosan kimagyarázható, hogy nem minden oly közigazgatási szervezés, mely különben Magyarországra nézve az ottani viszonyoknál fogva üdvös, célirányos lehet, sőt mellőzhetetlenné vált, egy-szersmind Erdélyre nézve is célszerű és kívánatos legyen.

Legyen szabad ezen állításom bebizonyítására felhoznom az erdélyi főispánok jelenben még fennálló intézményét, melynél fogva az erdélyi főispánok sarkalatos törvények szerint mint országos igazgató és kormányzó hivatalnokok hivataloskodnak, ezen hivataloskodást megszokta

a nép, ehhez bizalma volt és van, mert azt egy oly tekintélyes országos állásnak tanulta ösmerni, mely a kormányzottak kényétől nem függ, és főleg egy felelős parlamentáris kormány felügyelete alatt minden irányban független, éppen ezen oknál és ezen alapos feltevésnél fogva ezen intézmény ellen sem a helyi, sem a politikai nagy lapok, sem bármely hatóság fel nem szólalt.

Nézetem szerint tehát – melynek annak idejében kifejezést adni kötelességszerűleg hivatva éreztem magamat – sokkal célszerűbb lett volna, ha a m. k. minisztérium az ily törvényes hatáskörrel ellátott főispányok által kormányozta volna Erdélyt ezentúl is, mint most már köteles leendő kormányozni az alispányok által, mely új intézményt a nép nem ismeri, és kiknek állása, mivel a választók szeszélyétől függ, ingatag és kellő tekintéllyel vagy legalább olyannal, mint amilyennel a mostani főispányok bírnak, bírni nem fog, de ehhez járul még az is, hogy Erdélyben, hol, mint fennebb említém, kifejtettebb municipális önkormányzat nem létezett, ennélfogva alispányságra kiképzett egyének csak igen csekély számban találhatók fel, és éppen ezen okból igen valószínűnek kell tartanom, hogy legtöbb hatóságokban vagy meg nem bízható, vagy ezen hivatalra ki nem képzett alispányok fognak megválasztatni, holott a felelős magyar kormány oly igazgató főispányokat nevezhetett ki, kik minden irányban nemcsak teljesen megbízhatók, hanem minősültek is.

Ki áll arról jól, hogy oly polyglott országban, mint Erdély, a választandó igazgató alispányok akár magán-, akár közérdek, akár főleg nemzeti-ségi és talán vallási tekintetekben is részrehajlatlanul és ildomossággal párosult tapintattal fognak eljárni? ki áll arról jól, hogy a magyar alispányok túlkapásai, a román alispányoknak pedig reactionáriusi viszketege magát az állami közérdeket és annak nyugalmit veszélyeztetni nem fogják? ki áll arról jól, hogy egy ilyszerű eljárás újból fel nem lobbantja-e a már-már szunnyadozni kezdő nemzetiségi és vallási szenvedélyeket és ellenszenveteket? és elő nem idézend-e oly zavargásokat, melyeket megelőzni sokkal könnyebb, mint lecsillapítani?

A főispányok ellenőrködése Erdélyben sokkal nehezebb lesz, mint Magyarországon, hol az alispányi intézmény századok óta meghonosított, mivel Erdélyben az alispányok új hatáskörökre és hatóságokra felette féltékenyek lesznek, és ez okból minden főispányi beavatkozást határozottan el fognak magoktól utasítani, mely részben elég pártolókra és védőkre fognak találni; az alispányok lesznek a főispányok helyett a központi képviselői választási választmányok elnökei is, a választók valamint eddig mindent a főispánytól, úgy ezentúl mindent az alispányoktól fognak reményleni; kétséget nem szenved tehát, hogy a képviselőválasztásokra a legtöbb hatóságban az alispányi befolyás fog dönteni.

A főispányok tekintélye tehát épp oly mérvben fog Erdélyben csökkenni, mint amilyenben neveltetni fog Magyarországon; de vajon ezen főispányi tekintély nevelése Magyarországon oly üdvös hatású lesz-e a képviselőválasztásokra nézve, hogy az pótolni képes lesz az erdélyi főispányok befolyásának hiányát? ezt csakis a következmények fogják igazolhatni.

Az erdélyi főispányok elvesztett tekintélyét a kormány kellőleg pótolni alig lesz képes, nézetem szerint a kormánynak mindamellett behatólag oda kellend hatni, hogy az erdélyi főispányok vesztett hatása és tekintélye némileg azáltal pótolassék, hogy minden megyéjüket érdeklő objectiv és subjectiv kérdésekben, mielőtt azok kormányilag eldöntenének, a főispányok véleménye kikérdeztessék, és az, amennyire a körülmények engedik, mindenkor érvényesíttessék is, hogy eszerint a kormányzásokra bízott hatóságok akár tárgyilagosa, akár személyes érdekeiknek sikeres előmozdítóját és közvetítőjét saját főispányukban tanulják felismerni.

Továbbá miután a kir. kormányzék, mely Erdélyt sajátos viszonyainak kellő tekintetbe vételével kormányozta, megszűnt, és ennek következtében ezen kormányzék testületben rendszeresített főbb és számos alárendelt hivataloktól Erdély elesett, miután a szakértő és teljesen képzett, de már idősb egyének, kiknek azonban jelenleg hasznos szolgálatai még igénybe vehetők, a természet törvénye szerint huzamosabb ideig már nem szolgálhatnak, a mostani nemzedék pedig, főleg ennek aristocraticus része, a lefolyt német kormányzói korszakban magát kiképezni – nézetem szerint elég hibáson – érdemesnek nem tartotta, következőleg vajmi keveset tud, és eszerint célszerűen alig alkalmazható, mindezeknél fogva elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy az illető szakminisztériumoknál a használható egyének képességekhez képest nagyobb és kisebb hivatalokra nagyobb számban, mint eddigelé történt, alkalmaztassanak, ezáltal felhasználhatja a kormány a régi erőket, újakat pedig magának nevelhet, mert, főleg a kir. Biztosság feloszlásával, kell hogy a minisztériumokban Erdély érdekei és sajátos viszonyai az ezekkel teljesen esmeretes közegek által képviselve legyenek.

A kormánynak ilyenmő intézkedései által némőleg kárpótolva volnának Erdélynek mindazon provinciális és személyes érdekei, melyek az uniónak áldozatául estek.

Továbbá nem csekély mérvben meglegedést idézne elő, ha az uniónak minden ároni és a maga teljességében leendő erélyes fenntartása mellett minden olyan közigazgatási unificatio, illetőleg központosítás, mely Erdélynek sajátos viszonyait és a nép génusát tekintetbe nem veszi, egyszer-mindenkorra mellőztetnék. Szabadjon Schweitzra és Ámericára mint a legszabadelvűbb államokra hivatkoznom, ezen államokban az unio fenntartása szintén életkérdés, Schweitzban a Sonderbund, Ámericá-

ban pedig a déli államoknak elszakadási kísérleteit fegyveres erővel és az utóbbi államban több évekig tartó véres csaták által nyomták el, de azért a cantonokban és az unionális államokban a közigazgatási centralisatiót be nem hozták, sőt egyszer-mindenkorra számúzték, teljes szabadsága lévén az említett államoknak saját ügyeiket a kormány felügyelete alatt egy teljesen decentralisált, a nép sajátságos és traditionális viszonyait kellőleg méltányló önkormányzás által vezetni, és csakis ezáltal sikerül az ottani kormánynak egyfelől a provinciális megelégedést, másfelől pedig az unionális cohaesiót hathatósan előmozdítani.

Bátor vagyok még megjegyezni, hogy magában Erdélyben bármily hivatalokra mindig és kizárólag csakis erdélyiek neveztessenek ki, mert egy elszegényedett országban a nép ezt jogosan követelheti; ugyanezt tisztelettel kérem értelmezni az adóhivatalokra nézve is, melyeket még ez időben nem csekély számú idegenek kezelik.

A vasúti hálózatnak gyors és amennyire lehet, soron kívüli befejezését is bátor vagyok a magos kormány kiváló figyelmébe ajánlani, mert ettől függ a tökéletes pangásban létező erdélyi kereskedésnek nagy horderejű lendülete, ettől várja Erdély elszegényedett állapotából leendő kibontakozását és anyagi jólétének biztosítását.

A románok, ha a kormány őket a magyarság netaláni ildomtalan túlkapásaitól gondosan megóvjá, és őket azok ellen biztosítja, ha mind a sociális, mind a köztéren méltányos és igazságos elbánásban részeltetni fognak, ha a kormány valamint egy részről a magyar túlkapások, úgy más részről egyes román utópicus izgatók ellen kellő eréllyel és szigorral fel fog lépni, és azokat megfékezni akarni és tudni is fogja, ezenkívül ha akár választások, akár nevezések útján méltányos arány szerint fognak alkalmaztatni, és végre, ha a kormánynak sikerülend maga irányában a Duna-Fejedelemségekben, úgyszintén Porosz- és Muszkaországban őszinte sympathiákat felkölteni, biztosíthatom Excellenciádat, hogy Erdélyben a román kérdés mindig csakis alárendelt kérdést fog képezni; ugyanez áll kisebb mérvben a királyföldre nézve is, mely ha anyagi tekintetben gyarapodhatik, és tudja, hogy ötet egy méltányos, de magával játszatni nem engedő és minden irányban tevékeny és erélyes kormány kormányozza, sem az országra, sem a kormányra veszélyes soha nem lesz.

Végre szabadságot veszek magamnak Erdély egyik legértelmesebb és legtapintatosabb főtisztjének, Mikó Mihály marosszéki főkirálybíró úrnak az erdélyi állapotokra és hangulatra vonatkozó nézeteit 1/ alatt mellékelve, Nagyméltóságod tájékozása végett és oly tiszteletteljes megjegyzéssel felterjeszteni, miszerint részemről is teljesen osztom nevezett főkirálybíró úrnak azon alapos nézetét, miszerint minden külön házi adóztatás, mely Erdélyben kimondhatatlan bonyodalmakat és zaklatásokat fognak elő-

idézni, mellőztessék, s a megyék költségvetése az 1871. mennyiségben a kir. pénztárból szolgáltatassék ki.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló mély tisztelem őszinte kifejezését, mellyel vagyok és maradok

Nagyméltóságú Gróf Miniszterelnök úrnak alázatos szolgálja

E. Péchy erdélyi kir. biztos

Kolozsvártt, november 30-án 1871.

Forrás: MOL, K 26 Miniszterelnökség, 1871-IX-1817.

8. Felterjesztés az uralkodóhoz az erdélyi királyi biztosi hivatal megszüntetésével járó intézkedések tárgyában, 1872. július 17. (belügyminisztériumi fogalmazvány)

Legkegyelmesebb úr!

Méltóztatott cs[ászári] s ap[ostoli] kir[ályi] Felséged f. évi aug. 25-kén kelt legfelsőbb kéziratával gróf Péchy Manót erdélyi kir. biztosi működésétől legkegyelmesebben akként felmenteni, hogy teendőit f. évi sept. hó utoljáig befejezze.

E kir. biztosság megszüntetésével többrendbeli intézkedések váltak szükségessé, melyekre nézve következőket vagyok bátor cs[ászári] s ap[ostoli] kir[ályi] Felségednek hódolatteljesen előterjeszteni.

Mindenek előtt intézkedést szükségel a kir. biztos mellé rendelt számosabb hivatali személyzet.

E személyzet nagy része a felosztatott erdélyi kir. kormánysház tagjaiból levén átvéve, közülök többen vannak, kik részint hosszas szolgálataik, részint egészségi tekintetből szolgálati képtelenségük miatt nyugdíj élvezetre tarthatnak igényt, ezeket tehát szabályszerű elbánás alá vélem veendőknék.

A személyzet használható része miniszter társaimmal történt megállapodás folytán részint a különböző minisztériumokban üresedések alkalmával, részint más hivataloknál leendének elhelyezve.

Minthogy azonban ily tömeges elhelyezés rögtön keresztül nem vihető, méltányosnak tartom, hogy az illető tisztviselők és szolgáltnak egy évi kedvezményi év engedélyeztessék, mely idő alatt elhelyezésük bízást eszközölhető leend.

E kedvezményi év költségeinek fedezéséül – habár a kir. biztosság személyzete ez évben 51 225 ft-ot vett igénybe, tekintettel az időközbeni elhelyezések és nyugdíjazások lehetőségére, a jövő évi költségvetés alkal-

mával 12 000 ft-nak megszavazása elégségesnek mutatkozik, mely összeg az előirányzat készítésénél figyelembe vétetik.

A kir. biztosság megszűnése folytán teljesíthető leend a képviselőház azon többször sürgetett határozatának foganatosítása is, hogy az erdélyi országos levéltár Budapestre felhozassék.

E levéltárnak tehát személyzetével együtt Budára leendő felszállítása iránt szinte intézkedni fogok.

Az erdélyi földtehermentesítési alapigazgatóság működésében annyira haladt, hogy az minden fennakadás nélkül Budára a belügyminisztérium kebelébe felrendelhető.

Szükségessé teszi ezt azon körülmény is, hogy a kir. biztos működésének megszűntével e hatáság Kolozsvárott közvetlen főfelügyelet nélkül maradna.

A f. év szept. hó végével Budára felrendelendő személyzet létszámát annyira véltem megszoríthatónak, hogy azok illetéke a szálláspénzzel együtt, mely Kolozsvárott nem jár, 38 960 ft-ra rúgna, míg az Kolozsvárott szálláspénz nélkül 40 417 ft-ot igényelt.

E személyzeti létszám is különben csak ideiglenes, s reménylem, hogy a valósítások teljes befejeztével a véglegesen megállapítandó személyzet jóval csekélyebb leend.

Költségvetésileg az erdélyi kir. biztosság, a földtehermentesítési alapigazgatóság és valósító bizottmányok szükségletei közt virementnek levén helye, azon meggyőződésben vagyok, hogy a kir. biztosság megszüntetésével [!] eszközölt megtakarításból a földtehermentesítés felszállításának költségei az előre nem látott kiadásokra előirányzott összeg igénybe vételével fedezhetők leendnek. Az országos levéltár és személyzetének felszállítási költségeiről azonban az 1873-ik évi költségvetésben lesz gondoskodás.

Az itt előfordult intézkedések azok, melyek az erdélyi kir. biztosság megszüntetésével karöltve járnak, s én azon hódolatteljes kérelemmel járulok cs. s ap. kir. Felségedhez, hogy ezen általam javaslatba hozott intézkedéseket helybenhagyni kegyeskedjék.

Az erre vonatkozó legf. elhatározás tervezetét bátor vagyok jóváhagyás reményében ide csatolni.

Legfelsőbb elhatározás tervezete

Az erdélyi kir. biztos működésének megszüntetésével járó s jelen felterjesztésben javaslatba hozott intézkedéseket helybenhagyólag tudomásul veszem.

Budán, 17/7 872.

Forrás: MOL K 148, 1872-III-4217.

9. Lónyay Menyhért miniszterelnök felterjesztése Péchy Manó erdélyi királyi biztos működésének megszüntetése iránt 1872. július 15. (Fogalmazvány)

Legkegyelmesebb úr!

Császári és apostoli királyi Felséged 1867-ik évi ápril 2-án kelt legfelsőbb elhatározásával gróf Péchy Manó valóságos belső titkos tanácsost Erdélyre nézve királyi biztosul kinevezni, 1869-ik évi ápril 17-én kelt legf[elsőbb] kéziratával pedig az ottani kir. kormányshoz felosztása következtében őt új hatáskörrel az erdélyi kir. biztosi teendőkhöz legkegyelmesebben megbízni méltóztatott.

Gróf Péchy Manónak e minőségében kiválóan az volt feladata, hogy a magyar- és erdélyországi egyesülés kérdésének megnyugtató megoldását előmozdítsa, és hogy az állam érdekei felett a különféle mozgalmak közt óvatosan őrködjék.

E feladatát a királyi biztos kitűnő sikerrel végezte. A két ország törvényhozásilag és kormányzatilag egyesítve van.

Erdélyben a bíróságok és törvényhatóságok szervezése keresztülvitt, s ez utóbbiak működésüket a budapesti kormánnyal közvetlen érintkezésben teljesítik.

A királyföldnek még hátralevő szervezése nehézségekre nem fog okot szolgáltatni.

A politikai, vallási és nemzetiségi súrlódások élüket vesztették.

A földtehermentesítési ügy szorgos munkálkodás folytán annyira haladt, hogy a földtehermentesítési igazgatóság még ez év folytán Budapestre felrendelhető.

Szóval a legfontosabb kérdések megoldást nyervén: elérkezettnek látom az időt, hogy a különben is ideiglenes kir. biztosi működés megszüntetése iránt Császári és apostoli királyi Felségedhez hódolatteljes javaslatommal járuljak.

Bátor vagyok tehát Császári és apostoli királyi Felségedet hódolatteljesen kérni, hogy gróf Péchy Manót kir. biztosi működésétől legkegyelmesebben akként felmenteni méltóztassék, hogy királyi biztosi teendőit folyó évi szeptember utolsójáig teljesen végezze be.

Tekintve, hogy gróf Péchy működése alatt két ízben volt szerencsés Felséged legmagasb elismerésében rendjelek adományozása útján részesülni, ez alkalommal felmentését illetőleg az 1/ alatt idecsatolt¹⁰ legf[elsőbb] kéziratnak, úgy a 2/ alatt idezárt legf. elhatározásnak tervezetét vagyok bátor legf[elsőbb] jóváhagyás reményében hódolatteljesen felterjeszteni.

¹⁰ A csatolmány hiányzik.

A kir. biztosság megszüntetésével járó intézkedések iránt a belügyminiszter fog Császári és apostoli királyi Felségedhez legm(agasabb) elhatározásának leérkezte után felterjesztést tenni.

Legf[elsőbb] elhatározás tervezete

Magyar ministerelnököm előterjesztésére g[róf]f. Péchy Manót erdélyi kir. biztosi működésétől felmentvén: ebbeli intézkedésemet ide mellékelt kéziratom tartalmazza.

*Legfelsőbb kézirat*¹¹

[Kedves gróf Péchy!]¹²

Erdélynek Magyarországgal tettleges egyesítésénél a szükséges teendők közvetítésével bízom meg Önt, midőn erdélyi királyi biztosomul kineveztem. Ezen nagy és nevezetes feladat keresztülvitelénél az átmenet nehézségei sikeresen megoldatván, ezennel királyi biztosi teendőitől akképp mentem fel, hogy működését folyó évi szeptember utoljáig teljesen fejezze be.

Ez alkalommal megelégedésemre szolgál királyi biztosi működése alatt tanúsított hű, tapintatos és sikerteljes tevékenységéért a feladat nagyságához mért teljes elismerésemet és méltánylásomat nyilvánítani.

(Kelt: Laxenburgban, 1872. évi augusztus hó 25-én)

Ferenc József s. k.
gróf Lónyay Menyhért s. k.

Forrás: MOL K 26 1872/1386.

¹¹ Az első változat kihúзва, ceruzával egy másik, majd tollal egy harmadik, végleges változat; a három között inkább stílári eltérések vannak.

¹² A zárójeles kiegészítések hiányoznak, de a *Budapesti Közlöny*ben a szöveg így jelent meg. A keltezés szintén hiányzik a fogalmazványból.

KÉPMELLÉKLET

1. Térkép Erdély közigazgatási beosztásáról (Készítette Bereznay András)

2. Kolozsvár főtere a 19. század közepén

3. Péchy Manó
(Barabás Miklós metszete)

4. Korabeli karikatúra a képviselő Péchy Manóról

5. Az Andrássy-kormány tagjai
1867-ben

6. Román karikatúra a magyar
egyenlőségről

7. A pesti országház a kiegyezés után

8. A Főkörmányszék épülete Kolozsvárt

9. A koronázási domb

10. Ferenc József

11. Andrássy Gyula miniszterelnök

12. Ferenc József koronázása

MAGYAR FERENCZ. Jertek be atyafiak, szívesen látlak.
HORVÁTH GYURKA. Jó meleg van ám idebenn, no kerüljetek belől ti is.
OLÁH JANKU, RÁCZ MISA. Nem megyünk be. Mi fájni akarunk!

13. Karikatúra a románok és szerbek viszonyulásáról a nemzetiségi törvény kapcsán (Borsszem Jankó, 1868. nov. 29.)

MAGYAR FERENCZ. Jertek be atyafiak, szívesen látlak.
HORVÁTH GYURKA. Jó meleg van ám idebenn, no kerüljetek belől ti is.
OLÁH JANKU, RÁCZ MISA. Nem megyünk be. Mi fájni akarunk!

14. Karikatúra a nemzetiségi törekvésekről („Közösügy delegáció nélkül”, Borsszem Jankó, 1868. jan. 12.)

15. 18. századi allegória Magyarország és Erdély egyesüléséről

NÉVMUTATÓ

- A. Gergely András 192, 443
 Aaron, Florian 284
 Ábrányi Kornél (II-ik Kákay Aranyos)
 164, 316, 427
 Acs, Petru 63
 Ádám Éva 379, 427
 Albrecht (Habsburg) főherceg 147
 Aldulean, Ioan 287
 Amoretti, Ugo M. 331, 431
 Andics Erzsébet 55, 95, 377, 425
 II. András király 397
 Andrássy család 169
 Andrássy Gyula (1823–1890) minisz-
 terelnök 94, 152, 154, 155, 164, 166,
 168–173, 175, 179, 187, 207, 215,
 229, 232, 233, 238, 241, 242, 253,
 255, 256, 264, 269, 311, 320, 345,
 351, 372, 413, 414, 423, 442, 445,
 448, 451, 456, 473, 475
 Andrássy Gyula, ifj. (1860–1929) 187
 Andrássy József 162, 163
 Andrássy Katinka 187
 Andrássy Tivadar 187
 Anonymus (P. dictus magister) 194
 Antonelli, Ioan 176
 Apafi Mihály fejedelem 196, 197
 Apor Károly 245, 247, 248, 303, 358
 Apponyi György 51, 168, 207
 Ara, Angelo 412, 431
 Aranka György 37, 40, 41, 277, 428
 Árkossy Jenő 9, 431
 Assmann, Jan 189, 195, 431
 Asztalos Miklós 9, 13, 36–38, 40, 41,
 45–51, 54, 79, 87, 111, 131, 357, 405,
 415, 432
 Augusz Antal 147
 Axente Sever, Ioan 115–117, 119, 133,
 203
 Babeş, Vincențiu (Babes Vince) 105, 123,
 218, 220
 Bach, Alexander 200, 229, 239, 262, 264,
 376, 424
 Bach, Eduard 96
 Bălăşescu, Nicolae 78
 Balázs Magdolna 384, 432
 Bălcescu, Nicolae 74, 78, 90, 93, 94
 Balint, Simion 57, 119, 133, 203
 Ballagi Géza 38, 432
 Balomiri, Ioan (János) 218, 339
 Balomiri, Simion (Simon) 218, 374
 Bánffy Albert 202, 207, 216, 320, 424
 Bánffy család 16, 387
 Bánffy Dániel 375, 378, 384, 386, 387
 Bánffy Dezső 383, 385, 386–388
 Bánffy Ernő 387
 Bánffy Ferenc 387
 Bánffy György (1746–1822) gubernátor
 170, 276
 Bánffy György (1853–1889) képviselő
 319, 387
 Bánffy János 306, 387, 388
 Bánffy Jenő 387
 Bánffy Katalin 387
 Bánffy Miklós 99, 169

- Bánffy Polyxena 387, 388
 Bánffy Rachel 387
 Bánffy Zoltán 387, 388
 Barabás Miklós 472
 Barcsay Ábrahám 40, 427
 Barcsay Ákos 374
 Barcsay család 384
 Barcsay László 268, 371, 374, 378, 379, 382, 385, 388
 Bárdi Nándor 422, 432
 Barițiu (Baricz/iu), George 63, 65, 98–100, 105–107, 113–117, 120, 126, 133, 139, 150–152, 174, 175, 177, 178, 207, 227–229, 234, 261, 279, 284, 286, 411, 428, 432, 452
 Bărnuțiu, Simion 63, 64, 69, 73, 74, 78, 127, 407
 Bartha Miklós 186
 Baternai (Bătrâneau, eredeti nevén: Chioranu), Alexandru 63
 Báthory István fejedelem 360
 Batthyány család 387
 Batthyány Kázmér 91, 94
 Batthyány Lajos 69, 84, 88
 Bausznern, Guido von 395, 403
 Bedeus von Scharberg, Josef 96, 97, 103, 279, 337, 403
 Beér János 80, 81, 83, 91, 425
 Beksics Gusztáv 131, 432
 Belcredi, Richard von 138, 153
 Béldi Ákos 388
 Béldi Berta 388
 Béldi család 374, 387, 389
 Béldi Ferenc 78, 309, 319, 378, 380, 381, 382, 384, 385, 388
 Béldi Gergely 306, 364, 374, 376, 384, 385, 389
 Béldi Gyula 388
 Béldi István 389
 Béldi Kálmán 388
 Béldi Vince 388
 Bem, Józef (József) 85–87
 Benedek Gábor 102, 261, 367, 432
 Benedek Gyula 318
 Benkő Samu 54, 425
 Beöthy Ödön 162
 Berde Mózes (Mózsa) 207, 212
 Beretzki Sándor 235
 Bereznay András 12, 471
 Berkes Hajnalka 122, 429
 Bermeo, Nancy 331, 431
 Bernath, Mathias 32, 432
 Bertényi Iván, ifj. 322, 432
 Berzenczey (Berzenczei) László 47, 73, 158
 Berzeviczy Albert 166, 337, 432
 Bethlen Adél 386
 Bethlen Bálint 388
 Bethlen család 16, 384, 388
 Bethlen Emma 388
 Bethlen Farkas 309
 Bethlen Gábor id. (1811–1872) 268, 288
 Bethlen Gábor ifj. (1836–1897) főispán 269, 388
 Bethlen János id. (1792–1851) 45, 47, 49, 53, 56, 58, 71–73, 76, 101, 168, 377
 Bethlen János ifj. (1811–1879) képviselő 173, 208, 212, 320
 Bethlen József 386
 Bethlen Lajos 47, 50, 67, 68, 428
 Bethlen Margit 387
 Bethlen Mária 388
 Bethlen Miklós 386
 Bethlen Olivér 59, 60
 Bethlen Ödön 388
 Bethlen Pál 387, 388
 Bethlen Paulina 387
 Bethlen Polyxena 389
 Bethlen Sándor 375, 388, 389
 Bethlen Vilma 387
 Beust, Friedrich Ferdinand von 153, 154
 Bezerédj László 207
 Bibescu, Gheorghe fejedelem 64
 Bibó István 273, 432
 Binder, Georg 62
 Binder, Michael (Mihály) 220
 Binder Pál 19, 437
 Binder törvényszéki ülnök 452
 Bindreiter, Uta 232, 432
 Bíró Annamária 35, 276, 432
 Bíró Miklós 260, 261
 Bíró Sándor 303, 304, 432
 Bisztray Gyula 16, 427
 Bisztray Károly 16, 28, 62, 66, 291, 334, 375, 427
 Bittó István 216, 311, 313–315
 Bocskai István fejedelem 196, 197
 Bodea, Cornelia 176, 433
 Bodnár Erzsébet 322, 432

- Boér Antal 238, 239, 424
 Bohățiel, Alexandru (Sándor) 80, 83,
 117, 210, 218, 220, 292, 310, 339,
 369, 375–379, 382–384
 Boia, Lucian 195, 433
 Bologa, Iacob 117, 120, 126, 158, 227,
 262, 361
 Bona Gábor 368, 430
 Bónis György 355–357, 363, 364, 433
 Borlea, Sigismund (Zsigmond) 218
 Bornemisza Anna 374, 389
 Bornemisza család 16
 Bornemisza János 55
 Boros Zsuzsanna 181, 304, 312, 314, 433
 Borosnyai Lukács József 261
 Borosnyai Lukács Lajos 260
 Borovszky Samu 164, 433
 Borsi-Kálmán Béla 127, 128, 130, 433
 Bossányi miniszteri titkár 316
 Bölöni Farkas Sándor 42, 47, 380
 Bömches, Friedrich (Frigyes) 207, 263,
 298
 Bran, Ioan 83
 Brandsch, Michael 85
 Brassai Sámuel 29
 Brătianu, Ion 231
 Brettner-Messler, Horst 289, 426
 Breuilly, John 331, 433
 Brix, Emil 192, 440
 Bruckmüller, Ernst 409, 433
 Bruckner, Wilhelm 137, 141, 373, 402,
 433
 Brukenthal Berta 388
 Brukenthal család 388
 Brukenthal, Josef von (József) 374
 Brukenthal, Michael von (Mihály) 37
 Brukenthal, Samuel von 32
 Buccow, Adolf Nikolaus von 279
 Bujánovics Sándor 400
 Búsbach Péter 190, 427
 Buteanu, Ioan 57

 Capello, Pietro Andrea 36
 Cheresteșiu, Victor 55, 426
 Chindriș, Ioan 106, 428
 Cieger András 185, 313, 315, 316, 320,
 350, 368, 417, 433
 Cipariu, Timotei 83, 284

 Ciupe, Ladislau (Csupe, ill. Csüpe
 László) 260
 Codru Drăgușianu, Ioan 176
 Conrad, Moritz (Mór) 222, 224, 373, 394
 Constant, Benjamin 420
 Cuza, Alexandru Ioan fejedelem 127,
 128, 130
 Czartoryski, Adam 90, 129
 Czekelius von Rosenfeld, Ludwig 55, 60
 Cziráky Antal 249

 Csáky Rozália 386
 Csány László 86, 87, 88, 175, 425
 Cseh Károly 314
 Csengery Antal 154, 413, 425
 Csengery Imre 220
 Csengery Lóránt 154, 413, 425
 Cserei Mihály 31
 Cserey Farkas id. (1719–1782) 40
 Cserey Farkas ifj. (1773–1842) 40, 41,
 428
 Csernátóni (Csernátony) Lajos 186
 Cséry Lajos 311, 317
 Csetri Elek 14–17, 19, 44, 77, 81, 86, 282,
 407, 414, 428, 434
 Csizmadia Andor 80, 81, 83, 91, 425
 Csoma József 161, 430
 Csorba László 129, 153, 427, 434

 d’Azeglio, Massimo 412
 Daniel Gábor (1824–1915) főkirálybíró
 271, 321, 374, 376, 378, 379, 382,
 384–386, 388, 389, 427
 Daniel Gábor, ifj. (1854–1919) képviselő
 388
 Daniel Gábor, legifj. (1880–1957) mi-
 niszter 388
 Daniel Zsófia 388
 Danielik János 169
 Dányi Dezső 21, 425
 Dávid Attila 389
 Dávid Gyula 409, 429
 Dávidházi Péter 38, 434
 Deák Ágnes 94–96, 98–100, 102, 122,
 227, 284–286, 289, 348, 367, 425,
 429, 434
 Deák Farkas 119, 120
 Deák Ferenc 43, 44, 47, 50–52, 71, 107,
 112, 113, 121, 122, 130, 132, 138,
 139, 142, 147–150, 152–154, 156,

- 162, 168, 169, 173, 193, 204, 206,
207, 210, 211, 213–215, 218, 226,
242, 291, 292, 298, 348, 363, 383,
413–415, 425–427
- Degré Alajos 355, 356, 357, 363, 364, 433
- Demeter Attila 102, 410, 434
- Demeter Gábor 322
- Demjén László 158
- Dénes Iván Zoltán 164, 434
- Dessewffy Emil 166
- Dieckhoff, Alain 273, 407, 420, 421, 434
- Dobos József 366, 434
- Dobra, Petru 34
- Dobránszky Adolf 218
- Dósa Dániel 47
- Dózsa (Dósa) Elek 207
- Döbrentei Gábor 40
- Drăgoescu, Anton 230, 232, 434
- Dragoș, Ioan 91, 408
- Drotleff, Wilhelm (Vilmos) 207
- Dunca, Paul 65, 83
- Dunyov István 128
- Éber Nándor 311, 316
- Edelman, Murray 189, 434
- Eder, Karl von 231
- Egry Gábor 24, 403, 434
- Egyed Ákos 12, 20, 22–25, 27, 29, 30, 53,
54, 58, 59, 63–65, 67, 70–72, 94, 102,
103, 105, 244, 245, 408, 413, 426,
427, 434
- Elekes pap 285
- Enyedi Sándor 41, 428
- Eötvös József 101–104, 107–109, 113,
129, 142, 154, 210, 215, 256, 349,
410, 428
- Eperjessy Géza 19, 21, 435
- Erzsébet királyné (Elisabeth Amalie von
Wittelsbach) 383
- Estei Ferdinánd (Habsburg-Estei Ferdi-
nánd Károly) főherceg 46
- Esterházy család 69, 387
- Esterházy László 161
- Esztergár László 40, 427
- Eszterházy Ágnes 387
- Eszterházy Cecília 387
- Eszterházy Dénes 387
- Eszterházy Irma 387
- Eszterházy István 208
- Eszterházy János 387
- Eszterházy Kálmán 306, 377, 380, 381,
383, 386, 387
- F. Kiss Erzsébet 77, 80, 435
- Fabini, Friedrich 85
- Fabini, Theodor 84
- Fábri Anna 161, 429
- Fabricius, Friedrich 243
- Fabritius, Carl 401
- Falk Miksa 131
- Falk Zsigmond 191, 428
- Farnos Elek 380
- Fáy Ágoston 162
- Fáy Anna 161
- Fáy Mária 161, 162
- Fedinec Csilla 422, 432, 435
- Fekete Sámuel 262
- Fényes Elek 14, 43
- I. Ferdinánd (Habsburg) uralkodó 160,
190
- V. Ferdinánd (Habsburg) uralkodó 121
- Ferenc főherceg, később: I. Ferenc
(Habsburg) uralkodó 39
- Ferenc József (Habsburg) uralkodó 29,
95, 120, 121, 124, 132, 138, 142–143,
153, 154, 170, 180, 188–190, 192,
232, 260, 336, 338, 370, 449, 469, 475
- Ferenc Károly (Habsburg) főherceg 60
- Ferency József 389
- Ferenczi Zoltán 52, 168, 427
- Festetich György 449
- Feszl Frigyes 191
- Fiáth Ferenc 162, 163, 428
- Filep Tamás Gusztáv 48, 428
- Flacke, Monika 191, 435
- Fleisz János 406, 436
- Fogarasi P. János 280
- Fogarassy Mihály 136, 159, 173, 316
- Folberth, Otto 97, 435
- Folliot de Crenneville, Ludwig 126, 133,
157–159, 170, 261, 262, 288, 328,
358, 370, 448
- Fónagy Zoltán 278, 427
- Forgách Antal 118, 124, 125, 187
- Franck, Carl von 126
- François, Etienne 191, 435
- Friedenfels, Eugen von 85, 97, 337, 403,
435

- Gabler zsandárparancsnok 166
 Gábor Áron 136
 Gábor Imre 136
 Gajzágó Salamon 206, 207, 212–216,
 268–271, 312, 317, 321, 347, 424
 Gál Kelemen 258, 435
 Gallu József 261
 Gebauer, Carl 285
 Gebbel, Karl (Károly) 265, 271, 326–328
 Gellner, Ernest 272, 435
 Gerendi József 260
 Gergely András 42, 56, 57, 89–92, 154,
 283, 350, 433, 435, 437
 Geringer, Karl 94, 95
 Gerő András 190, 304, 435
 Ghica, Ion 90, 93, 94, 231
 Ghyczy Kálmán 207
 Gidó Attila 439
 Gladstone, William 211
 Golescu, Alexandru 78
 Goluchowski, Agenor 286
 Goosz, Karl 82
 Gorove István 207–208
 Göllner, Carl (Carol) 34, 60, 61, 373,
 394–397, 436
 Gött, Johann 314
 Greguss Ágost 208, 210, 425
 Grimm, Josef von 22, 101, 436
 Groisz (Grais) Gusztáv 136, 159,
 170–172, 193, 248, 251, 253, 258,
 263, 264, 296, 297, 319, 342, 355
 Gudenus János József 368, 430
 Gunst Péter 244, 439
 Gündisch, Konrad 85, 337, 373, 396, 436

 Gyallay Domokos 48, 437
 Gyalui Farkas 52, 429
 Gyáni Gábor 42, 406, 435, 436
 Gyárfás Anna 387
 Gyárfás Elemér 417, 425
 Gyárfás Lajos 387
 Gyenge József 379, 427
 Gyulai Pál 53, 99
 Gyulay család 152, 424
 Gyulay Lajos 37, 40, 46, 152, 156, 169,
 170, 187, 258, 282, 377, 424, 428
 Gyurgyák János 44, 213, 301, 436

 Habsburgok 31, 40, 84, 153, 189, 408
 Hajnóczy József 37
 Hajós János 182, 265, 327, 329, 428
 Haller Borbála 386
 Haller Cecília 387
 Haller család 384
 Haller Ferenc (1796–1875) tábornok,
 kancellár 139, 155, 158, 259, 260
 Haller Ferenc, ifj. (1815–1893) főispán
 268, 269, 306, 370, 376, 377, 381, 382
 Haller Franciska 386
 Halmágyi István 32
 Hanák Péter 148, 384, 432, 436
 Hania, Ioan 176
 Hann, Friedrich 60
 Hardtwig, Wolfgang 193, 436
 Harsányi József 172, 326, 456
 Hartig, Franz von 280
 Hatzfeld zu Gleichen, Carl Friedrich
 Anton 39
 Haupt, Friedrich (Frigyes) 266
 Hayek, Friedrich August von 420
 Haynald Lajos 117, 120, 135
 Hechter, Michael 273, 420, 436
 Hegedüs László 187
 Heindl, Waltraud 426
 Helfy Ignác 131
 Herder, Johann Gottfried 43, 91, 277
 Hermann Gusztáv Mihály 194, 236, 275,
 276, 280, 436
 Hermann Róbert 77, 86, 425, 436
 Hettling, Manfred 204, 436
 Hillebrandt, Franz Anton 190
 Hintz, Johann 20, 426
 Hitchins, Keith 120, 139, 151, 178, 207,
 232, 428, 436
 Hobsbawm, Eric 189, 436
 Hodoş, Iosif (Hodosiu József) 113, 117,
 119, 126, 218, 229, 428
 Holčík, Štefan 190, 191, 436
 Holec, Roman 12, 160, 436
 Horea (Vasile Nicula) 32, 74, 231
 Horváth Boldizsár 230, 240, 243, 269,
 270, 348, 366, 462
 Horváth István 47, 48, 88, 261
 Hossu, Alexa (Hosszú Elek) 310
 Hossu, Iosif (Hosszú József) 208, 211,
 219, 226, 393
 Hroch, Miroslav 273, 274, 417, 436
 Hunyadi János kormányzó 32, 196
 Huszár Károly 312

- I. Tóth Zoltán 33, 277, 437
Iancu, Avram 63, 74, 203, 231
Ighian, Iosif 83
Illyés Károly 261
Imreh István 14–17, 19, 21, 434, 437
Ionescu, Radu 232
Irányi Dániel 130, 397
Istvánffi Pál 259
Iuhon János brassói kereskedő 452
Ivanka Imre 292
- Jakab Elek 15, 16, 48, 49, 59, 60, 63, 69, 397, 398, 415, 428, 437
Jakabb Bogdán 104, 105
Jakó Zsigmond 32, 368, 429, 430
Jancovsky hivatalnok 100
Jancsó Benedek 48, 53, 64, 78, 131, 138, 231, 232, 290, 437
Jankó János 188
Jellačić, Josip 84
Jókai Mór 305
Jordán (Iordan) Domokos 371
Jósika család 16, 386
Jósika Gábor 386
Jósika Irén 386
Jósika János (1778–1843) fő kormányzó-kielnök 55, 386
Jósika János (1888–1958) 386
Jósika Lajos (1807–1891) főispán 139, 172, 268, 369, 376–381, 384–387, 389
Jósika Lajos, ifj. (1853–1930) 386
Jósika Miklós 48, 61, 131, 386
Jósika Sámuel (Samu) (1805–1860) kancellár 54–56, 58, 157, 158, 280, 378, 386
Jósika Sámuel, ifj. (1848–1923) főispán 386
József (Habsburg) nádor 163
II. József (Habsburg) uralkodó 14, 35–37, 39, 236, 250, 275–277, 333, 334, 355
Juhász István 368, 430
- K. Lengyel Zsolt 94, 100, 437
K. Papp Miklós 158, 159, 239, 243, 263, 321, 323, 380, 424
Kaas Ivor 315, 316
Kákay Aranyos lásd Ábrányi Kornél
Kállay Béni 387
Kálnoky Dénes 315, 343, 374, 376
Kálnoky, Gustav 315
Kálnoky Pál 315
Kann, Robert A. 93, 437
Kántor Zoltán 273, 331, 407, 412, 417, 433, 434, 436–438
Kapp, Gustav 399
Karácsonyi Lajos 261
Karátsonyi (Karácsonyi) Guidó 188
Károly (Hohenzollern-Sigmaringen) román uralkodó 231, 232
IV. Károly (Luxemburgi) német-római császár 191
Károly Ferdinánd (Habsburg) főherceg 376
Károlyi Mihály 187
Karsai László 273, 437
Kassai Vidor 29, 428
Katus László 112, 413, 437
Kaunitz, Wenzel Anton von 39
Kautz Gyula 348
Kazinczy Ferenc 37, 40, 41
Kecskeméthy Aurél 98, 123, 316
Keleti Károly 21, 26, 437
Kemény Ákos 388
Kemény család 16, 47, 380, 387
Kemény Dénes 47, 49, 56, 65, 79, 80, 101, 387
Kemény Domokos 66, 80 109, 110, 387
Kemény Endre 388
Kemény Ferenc 111, 115–118, 121, 124–126, 132, 139, 143, 342, 344, 359, 360
Kemény G. Gábor 47, 201, 229–231, 233, 234, 248, 372, 394, 427, 426
Kemény Gábor 101, 208, 212, 248, 306, 311, 316, 320, 352, 388, 401
Kemény Géza 388
Kemény György 177, 228, 350, 352, 378, 384–387
Kemény István 208, 387
Kemény József 41
Kemény Judit 388
Kemény Kálmán 387, 388
Kemény Katalin 387
Kemény Mária (Bánffy Dezsőné) 387, 388
Kemény Mária (Bethlen Sándorné) 388
Kemény Ödön 388
Kemény Simon 387

- Kemény Zsigmond 43, 47–52, 56, 64,
88, 101, 108, 109, 131, 141, 142, 169,
206, 428, 437
- Kempelen Béla 161, 368, 430
- Kempen von Fichtenstamm, Johann 100
- Kendi Mária 161, 429
- Kerkapoly Károly 311–313, 316, 317
- Khavanova, Olga 259, 437
- Kirchner, Friedrich 261, 262, 361
- Klapka György 60, 130, 131
- Kletečka, Thomas 59, 426
- Koch, Klaus 289, 426
- Kogălniceanu, Mihail 127, 232
- Kolb, Eberhard 412, 431
- Kolowrat, Franz Anton 50
- Kontler László 374, 439
- Kónyi Manó 121, 138, 139, 169, 414, 425
- Korányi (Kronfeld) család 388
- Korányi Frigyes (1828–1913) orvos, egy.
tanár 388
- Korányi Frigyes, ifj. (1869–1935) minisz-
ter 388
- Korányi Malvin 388
- Korbuly Gergely 172
- Kordé Zoltán 194, 437
- Korizmic László 311, 312, 316
- Kornis család 16
- Kossuth Lajos 47, 48, 50, 53, 54, 69, 79,
81, 85–91, 126, 128–131, 190, 242,
243, 408, 410, 414
- Kossuth Lajos ifj. 306
- Kovách Géza 19, 437
- Kovács Dénes 202, 429
- Kovács Endre 129, 437
- Kovács Eszter 102, 426
- Kovács Ferenc 106, 428
- Kovács, Iosif (József) 176, 433
- Kovács Lajos 47
- Kozári Monika 181, 185, 437
- Kozma László 266, 326
- Kölcsey Ferenc 42, 45, 48, 51
- Köpeczi Béla 23, 42, 435, 437
- Kőváry (Kővári) László 23, 26, 37, 39,
40, 45, 53, 58, 61–64, 66, 174, 204,
205, 229, 237, 334, 338, 391, 418,
426, 437
- Kövér György 154, 437
- Kristóf György 30, 438
- Kun Kocsárd 268, 344, 371, 375, 377,
381, 384, 389
- Kutschera, Rolf 134, 438
- Kuun (Kun) család 152, 424
- Kuun Géza 37, 428
- Laday (Ladai), Augustin (Láday Ágos-
ton) 268–370, 374, 375, 378, 379,
383, 384, 389
- Lakatos Ernő 374, 438
- Lange von Burgenkron, Emil 260
- Larcher, Lydia 116, 438
- Lasser, Josef von 126
- Laszli Mariann 122, 429
- László Elek 70, 429
- Lator Gábor 208
- Lázár Ádám 396
- Lázár György 57
- Lázár Mihály 306, 313–315
- Leményi (Lemeni), Ioan 66, 71, 73, 112
- Lengyel Ádám 159
- Lévay József 106, 428
- Lindner, Gustav 395
- Linz, Juan J. 412, 438
- II. Lipót (Habsburg) uralkodó 38, 39,
277
- Lipták Dorottya 261, 432
- Lónyay Béla 317
- Lónyay Gábor 208
- Lónyay Menyhért 122, 123, 154, 168,
169, 187, 234, 238, 266, 305, 306,
313, 315–317, 319–321, 324, 332,
351, 352, 390, 411, 421, 429, 459,
468, 469
- Ludassy Mária 420, 438
- Lugosi (Lugossy) József 264, 271, 328
- Lukács Béla 317
- Lukács Simon 317
- Maager, Karl 104
- Măcelariu, Ilie (Macellariu Illés) 117,
120, 126, 151, 174, 175, 210, 218,
219, 225–226, 227, 230, 233, 234,
264, 291, 299, 301, 428
- Mádai (Máday) Sándor 317, 318, 319
- Madarász József 187
- Mádl Lajos-Loránd 96, 97, 285, 426,
438
- Maier, Ioan 284
- Maier, Liviu 73–75, 78, 79, 83, 120, 139,
151, 178, 207, 428
- Majláth Antal 164

- Majláth György, id. (1786–1861) ország-
bíró 57
- Majláth György, ifj. (1818–1883) kancellár 139, 155, 167
- Majthényi László 168
- Makkai László 17, 276, 430, 438
- Makray Aladár 400
- Makray család 204, 385, 423
- Makray Etelka 204
- Makray László (1815–1876) képviselő 204
- Makray László, ifj. (1854–1915) 387
- Makrayné Torma Lujza 385
- Malfèr, Stefan 118, 142, 291, 426, 438
- Maller Sándor 13, 429
- Mályusz Elemér 37, 427
- Mán Gábor (Gabriel Man) 260, 267
- Mán József (Iosif Man) 105, 106
- Mann, Michael 273, 438
- Mária Terézia (Habsburg) uralkodó 34, 36, 190, 235, 250, 259, 355
- Máriássy Béla 313–315, 319, 320
- Márki Sándor 80–83, 438
- Márkus Dezső 58, 335, 365, 366, 430, 459
- Marosi Gergely 159
- Martius, Irmgard 95, 438
- Mayer, Theodor 97, 435
- Mecséry, Karl (Károly) 125
- Medan, Andrei (Medán Endre) 218
- Méhes Sámuel 53
- Meinecke, Friedrich 406
- Mentovich Ferenc 49
- Meskó család 161, 162
- Meskó Irén 162
- Meskó Jakab 162
- Meskó Zenaída (Zenaide) 161, 162
- Mester Miklós 136, 438
- Metternich, Klemens von 95, 280
- Meznerics Iván 340, 438
- Micaş (Mikás), Florian 61
- Micu Moldovan, Ioan 126, 177, 428
- Micu-Klein, Inochentie 33, 34
- Mike Sándor 250
- Mikó család 105, 424
- Mikó Antal 308, 346, 377, 384, 385
- Mikó Imre 25, 30, 57, 67, 71, 102–105, 111, 115, 121, 124–126, 132, 139, 141, 172, 187, 208, 209, 212, 214, 226, 253, 268, 413, 426
- Mikó Imréné Rhédey Mária 67
- Mikó Mihály 208, 241, 341, 351–353, 377, 381, 382, 384, 465
- II. Miksa (Habsburg) uralkodó 190
- Mikszáth Kálmán 187, 188, 305, 382, 429
- Miletic, Svetozar (Miletics Szvetozár) 218, 298
- Miron, Greta Monica 33, 438
- Miskolczy Ambrus 34, 42, 48, 51, 55, 56, 59, 65, 71, 84, 86, 279–282, 428, 438
- Miskolczy, Julius 154, 439
- Miskolczy Lajos 208
- Mitu, Sorin 279, 284, 439
- Mocsáry Lajos 108, 208, 429
- Mocsonyi (Mocioni), Alexandru (Sándor) 218
- Mocsonyi (Mocioni), Andrei 105
- Mocsonyi (Mocioni), Anton (Antal) 218
- Mocsonyi (Mocioni), Gheorghe (György) 218
- Moga, Dimitrie (Demeter) 57, 339
- Moisil, Grigore 292
- Moldovan, Ioan (Moldován János) 208
- Moldovan, Dimitrie 83, 114, 120, 126, 261, 289, 428
- Molnár András 148, 425
- Molter Károly 104, 428
- Montesquieu (Charles-Louis de Secon-dat) 363
- Móricz Pál 321
- Mureşan (Maroschan), Iacob 127, 229, 244, 452
- Müller, Jakob 276
- Myß, Walter 368, 431
- Nádasdy Ferenc 126, 133, 136, 139, 284, 286
- Nagy Anita 122, 429
- Nagy Elek, (Káli Nagy) 208, 254, 256–258, 264–266, 270, 271, 320, 322, 324, 326, 327, 361, 382, 388
- Nagy Gizella, (Káli Nagy) 388
- Nagy Ignác 310, 374
- Nagy Iván 160, 182, 184, 368, 396, 399, 425, 431
- Nagy Lujza 187
- Nagy Samu 187
- Nagyszegi Gábor 33
- Napóleon (Bonaparte) francia császár 194

- Negruțiu (Fechete, Fekete), Ioan 177
 Nemegyei János 57
 Nemes János (megh. 1793) főkirálybíró 39
 Nemes János (1834–1905) 316, 389
 Nemes Péter 326
 Nemes Rozália 374, 389
 Nemes Vince 389
 Nemeskürty István 185, 439
 Netea, Vasile 119, 288, 439
 Niederkorn, Jan Paul 409, 433
 Nikolics Sándor 208
 Nolte, Paul 204, 436
 Nopcsa Ferenc 119, 260, 369, 371, 376, 378, 379, 383, 385
 Nopcsa László 54
 Nora, Pierre 194, 442
 Nyáry Pál 208
- Obert, Franz 98
 Oláh Miklós 32
 Olasz Károly 326
 Orbán Balázs 194
 Orbán József 239
 Orczy Béla 169
 Oros, Ioan 119
 Orosz István 244, 249, 410, 439
 Oszterhuber József 44
- P. Szathmáry Károly 186, 425
 Paget, John 13, 17, 18, 27, 28, 429
 Pajkossy Gábor 42, 435
 Pál Judit 12, 20, 21, 44, 65, 136, 160, 194, 236, 259, 406, 410, 414, 436, 439, 441
 Pál-Antal Sándor 333, 335, 336, 356, 439
 Palacký, František 92
 Pálffy János 47, 56, 73, 79, 83, 429
 Pálmány Béla 85, 430
 Pap József 102, 367, 439
 Papiu Pop, Ioan 176
 Papiu-Ilarian, Alexandru 63, 98, 127, 128, 131, 133
 Pascu, Ștefan 55, 126, 176, 426, 428, 433
 Patachi, Ioan (Pataki János) 33
 Patyi András 80, 81, 82, 85, 439
 Pávai Vajna Elek 380
 Péchy család 160, 162, 168
 Péchy Gábor id. (1705–1786) septemvir 160
- Péchy Gábor ifj. septemvir 161
 Péchy Gábor (Péchy Manó fia) 187
 Péchy Gáspár 160
 Péchy Jacqueline 165, 167, 187
 Péchy József 161
 Péchy Konstantin 161, 165
 Péchy László 160
 Péchy Manó (Emánuel) passim
 Péchy Zsigmond 160
 Péczeli József 277
 Perényi Aladár 319
 Perényi Zsigmond 65, 72, 73, 168
 Péter László 374, 439
 Petcu, Lazăr (Petkó Lázár) 218
 Pethe András 313
 Petőfi Sándor 158
 Petrichevich-Horváth Albert 369, 370, 381
 Petrichevich-Horváth János 55
 Pilgram, Johann Baptist von 281
 Pillersdorf, Franz 89
 Pintér Borbála 48, 428
 Plaschka, Richard G. 409, 433
 Plecker, Josef 261
 Pogány család 384
 Pogány György 119, 177, 203, 313, 315, 369, 374, 378–382, 390
 Pogány János 374
 Pompéry János 102
 Pop, Gavril 113
 Pop, Vasile 126, 428
 Popasu, Ioan (János) 339
 Popovici, Sigismund (Popovics Zsigmond) 218
 Popovici-Desseanu, Ioan (Popovics-Desseanu János) 218
 Popp, Ladislau Vasile (Pap László Vazul) 120, 124, 126, 133, 140, 152, 158, 227, 262, 361, 362
 Popp, Sigismund (Papp Zsigmond) 311
 Poruțiu, Samuil (Sámuel) 265, 310
 Puchner, Anton 64, 65, 68, 78, 84, 85
 Pukánszky Béla 84, 439
 Pulszky Ferenc 130, 161–163, 429
 Pușcariu, Ioan 117, 118, 137, 139, 140, 143, 150, 152, 210, 211, 217, 218, 222, 226, 284, 286, 287, 343, 369, 370, 377, 379, 383, 385, 392, 399, 439

- R. Hutás Magdolna 188, 429
Rajner Pál 323
II. Rákóczi Ferenc fejedelem 193,
195–196, 197
Rall altábornagy 38
Ranger, Terrence 189, 436
Rannicher, Jakob (Jakab) 60, 144, 208,
218, 220, 299, 397
Rațiu, Ioan 117, 120, 126, 139, 140, 150,
151, 176–178, 207, 229, 234, 247, 428
Récsey Ádám 58
Reichenstein, Franz Müller von 137,
289, 291
Reinhard, Wolfgang 422, 440
Rejtő István 187, 188, 429
Reményi Ede 104
Renan, Ernest 415
Ress Imre 211, 440
Retegan, Simion 23, 99, 104, 111,
113–117, 120, 127, 133–137, 203,
285–287, 440
Rettegi György 32, 429
Reviczky Ádám 161
Reviczky Sándor 320
Rhédey család 105, 424
Ring Éva 261, 432
Rokkan, Stein 404, 440
Roman, Alexandru (Román Sándor)
218, 229
Roman, Constantin 74
Roman (Romanu), George 289
Rosenfeld, Carl von 281
Rosenfeld, Josef 85
Rosenfeld, Ludwig von lásd Czekelius
Rosetti család 127
Rosetti, Constantin A. 127, 231
Roth, Harald 34, 440
Roth, Stefan Ludwig 61, 84
Rothfels, Hans 92
Rudnay József 243
Rumpler, Helmut 134, 142, 426, 438

Șaguna, Andrei 64, 72, 74, 99, 104, 115,
120, 126, 134, 140, 143, 144, 150,
227, 230
Salmen, Franz 60, 61, 66, 73, 96, 371, 372
Sámi László 182, 428
Sándor József 241, 288, 426
Sándor Lipót (Habsburg) főherceg 37,
39, 427
Sándor Pál 44, 429
Sárközi Zoltán 38, 59, 60, 62, 282, 440
Sarlós Béla 345, 348, 362, 363, 440
Sashegyi Oszkár 115, 440
Sávai János 70, 429
Schiller, Friedrich 97
Schlett István 42, 43, 88, 206, 213, 404,
413, 426, 440
Schmerling, Anton 115, 116, 120, 125,
200, 229, 289, 337, 342, 395
Schmidt, Heinrich 85
Schmidt, Konrad 66, 117, 201, 222, 263,
264, 371–373, 394
Schnell, Josef 85
Schramm, Percy Ernst 190, 440
Schreiber, Friedrich (Frigyes) 264
Schulze, Hagen 191, 273, 435, 440
Schwarzenberg, Felix zu 115
Schwarzenberg, Karl (Carl) zu 96, 100
Seibriger, Daniel 67
Seivert, Gustav 398
Sennyey (Sennyei) Pál 139, 142, 164,
166–168, 317
Silași, Grigore 230
Simonyi Lajos 208
Sinkó Katalin 192, 440
Sipos Gábor 44, 410, 414, 439, 441
Slavici, Ioan 303, 409, 429
Somai József 24, 435
Somogyi Éva 12, 148, 153, 154, 261, 436,
440
Somossy Ignác 208
Somssich Pál 148
Soterius von Sachsenheim, Friedrich 60
Splény Béla 161, 165, 429
Stanci, George 63
Ștefan cel Mare (Nagy István) moldvai
fejedelem 231
Stekl, Hannes 192, 440
Sterca-Șuluțiu (Sulucz), Alexandru 59,
99, 114, 116, 117, 119, 126, 134, 140,
150, 177–179, 361, 370, 424
Sterca-Șuluțiu, Iosif (Sterka Schulutz,
ill. Sulucz József) 57, 260, 370
Stipta István 73, 76, 333, 341, 348, 350,
352, 353, 441
Stourzh, Gerald 409, 433
Sturm Albert 368, 431
Suciu, Dumitru 158, 174–176, 210, 217,
226, 227, 262, 292, 441

- Suter, Andreas 193, 441
- Szabad György 15, 89, 108, 116–118, 120, 123, 130, 288, 290, 411, 434, 441
- Szabó Ádám 136
- Szabó Dániel 181, 304, 312, 314, 433
- Szabó Károly 194
- Szabó Miklós 368, 431
- Szabó T. Attila 56, 429
- Szádeczky Lajos 31, 34, 47, 428, 441
- Szapáry Antal 191, 321
- Szapáry Gyula 396, 397
- Szarka László 304, 422, 441
- Szász Károly id. (1798–1853) tanár, államtitkár 47, 49, 65, 79, 80, 101, 283
- Szász Károly ifj. (1829–1905) min. osztálytanácsos, református püspök 208
- Szász Károly (1865–1950) irodalomtörténész, politikus 49, 428
- Szász Zoltán 12, 44, 89, 90, 93, 98, 101, 117, 133, 135, 141, 149, 168, 224, 246, 248, 288, 304, 402, 414, 441
- Szatmári Mór 188, 429
- Széchenyi Ferenc 37, 40, 427
- Széchenyi István 55, 69, 75, 101, 164, 168, 187
- Szekfű Gyula 50, 276–279, 281, 427
- Szemere Bertalan 72, 73, 77, 80, 81, 88, 91, 93, 283, 407
- Szent (I.) István király 193
- Szent (I) László király 195
- Szentiványi Mihály (Szentiváni Mike, ill. Míkó) 47, 48, 280
- Szentkereszty István 306
- Szentkereszty Róza 388
- Sziklay János 202, 429
- Szilágyi Dezső 311, 316
- Szilágyi Ferenc 36, 37, 111, 112, 429
- Szilágyi Sándor 194, 277, 427
- Szinnyei József 161, 263, 368, 431
- Szlávy József 187, 233
- Szócs Sándor 312
- Szócs Sebestyén 77, 441
- Szögi László 368, 431
- Szőgyény-Marich László 166, 167, 429
- Sztankovics Lajos 126
- Sztratimirovics György (Stratimirović, Đorđe) 299
- Tămaş, Vasile (Tamás László) 260, 370, 375, 377, 381, 384, 385
- Tanárky Gedeon 309, 319
- Teleki Anna 387
- Teleki család 16
- Teleki Domokos, id. (1810–1876) képviselő 30, 47, 65, 104, 109, 111, 120, 141, 142, 208, 212
- Teleki Géza 387
- Teleki József 54, 55, 58, 60, 64, 73, 80, 170, 335
- Teleki László 46, 47, 72, 73, 82, 128, 129, 130, 410, 427
- Teleki Sámuel 276
- Teleki Sándor 317
- Teslák György 326
- Teutsch, Friedrich 95, 113, 116, 278, 279, 371, 373, 393, 397, 399, 403, 441
- Teutsch, Georg Daniel 97, 337, 373, 402, 442
- Thiesse, Anne-Marie 273, 442
- Thury Gergely 299, 312
- Timoni, Casimier von 64
- Tincu, Avram (Tinku Ábrahám) 218, 219
- Tisza család 387
- Tisza István 387
- Tisza Kálmán 184–186, 208, 263, 269, 312, 390, 399, 400, 401
- Tisza Lajos 312, 314, 315, 319
- Tisza László 208, 263, 292, 320, 321, 323
- Toldalaghi Sára 374
- Toldalagi Ferenc 54
- Toldy István 287, 379, 426
- Tolnay Károly 208
- Tonk Sándor 368, 431
- Toppler Károly 261
- Torday Lajos 340, 438
- Torma Károly 173, 207, 213–216, 228, 267, 268–271, 312, 321, 380, 381, 383–385, 424
- Toth, Adalbert 309, 442
- Tóth Samu 136
- Tóth Vilmos 315, 326, 348
- Török Dániel 311, 313
- Török Sándor 192, 429
- Trauschenfels, Emil 208
- Treboniu Laurian, August 78, 284
- Trócsányi Zsolt 14, 35, 40, 41, 45, 46, 50, 58, 64–66, 71, 76, 250, 251, 275, 442

- Tulbaş, Ioan (Tulbás János) 208, 218
- Ugrin Aranka 19, 430
- Ugron Lázár 378, 381, 384
- Ujfalussy Miklós 208
- Ujfalvy (Újfalvi) Sándor 17, 19, 51, 52, 429, 430
- Urban, Karl 79, 84
- Urbanitsch, Peter 134, 142, 438
- Urváry Lajos 316
- Urwinn, Derek W. 404, 440
- Ürmössy Lajos 104, 113, 137, 442
- Ürmösy Ferenc 203
- Ürögdi Nagy Ferenc 20
- V. András János 282, 428
- Vajda László 326
- Vallasek Magdolna Márta 367, 442
- Valuch Tibor 422, 441
- Vancea, Ioan (Vánca János) 234
- Vansina, Jan 195
- Várady Antal 191, 428
- Várady Gábor 121
- Varga Antal 326
- Varga E. Árpád 14, 21, 442
- Varga Endre 355–357, 363, 364, 433
- Varga, Florian (Flórián) 218
- Varga Júlia 368, 431
- Vasici, Pavel 284
- Vay József 41
- Vay Lajos 208
- Vay Miklós 75–79, 84, 85, 106, 109–111, 132, 166, 167, 169, 407, 428
- Vigarello, Georges 194, 442
- Vilbrun városi titkár 453
- Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) havasalföldi fejedelem 231
- Vörös Károly 191, 195, 197, 442
- Wächter, Friedrich 399
- Wass Béla 387
- Wass György 44
- Wass Györgyné Gyulay Fanny 377
- Wass Samu 105, 107, 411
- Weber, Eugen 273, 442
- Weber, Max 331, 442
- Weér Farkas 47, 80, 380
- Wenckheim Béla 155, 162, 171, 216, 262, 268, 270, 299
- Wertheimer Ede 164, 442
- Wesselényi család 16, 387
- Wesselényi Miklós, id. (1750–1809) 40
- Wesselényi Miklós, ifj. (1796–1850) 7, 15, 16, 19, 40–47, 49–54, 56, 57, 59, 61, 64–66, 69–76, 80–83, 87, 101, 168, 278, 280, 282, 283, 405, 427
- Wesselényi Polixéna 28
- Wien, Ulrich A. 94, 437
- Windischgrätz (Windisch-Grätz), Alfred Ferdinand zu 16
- Winkler, Heinrich August 412, 415, 442
- Wlad Alajos (Vlad, Aloisiu) 218
- Wlassics (Wlassich) Ferenc 45
- Wodianer Albert 389
- Wodianer Béla 319
- Wodianer Gabriella 389
- Wodianer Mór 389
- Wohlgemuth, Ludwig von 95, 96, 284
- Wortman, Richard S. 189, 443
- Wurzbach, Constantin von 371, 372, 430
- Zay, Adolf 399
- Zempléni Andras 192, 443
- Zepeczaner Jenő 336, 427
- Zeyk család 47
- Zeyk Dániel 387
- Zeyk József (1805–1852) diétai követ 47, 80, 278
- Zeyk József, ifj. (1835–1914) 316
- Zeyk Károly 139, 144, 173, 208, 212, 216, 228, 253, 267, 268, 315, 316, 387, 388, 424
- Zeyk Katalin 387
- Zeyk Zsuzsanna 387
- Zichy Antal 132, 424
- Zichy család 10
- Zichy Eleonóra 187
- Zichy, Heinrich 10
- Zichy Henrik 165, 167, 187
- Zichy Hermann 139, 167
- Zichy Rudolf 167, 187
- Zsedényi Ede 108

REZUMAT

UNIRE SAU ANEXARE?

UNIREA TRANSILVANIEI CU UNGARIA

ȘI ACTIVITATEA COMISARULUI REGAL

(1867–1872)

Prezentul volum analizează – pe baza documentelor de arhivă inedite – unirea Transilvaniei cu Ungaria din 1867, evenimentele care au dus la aceasta și procesul de integrare ce a urmat acesteia prin prisma activității instituției comisarului regal. Cartea încearcă să ofere o imagine cât mai complexă asupra problematicei de mai sus prin combinarea diferitelor puncte de vedere și metode (de la istorie politică până la istorie socială și antropologie politică).

La sfârșitul secolului XVII, după înlăturarea dominației otomane, Transilvania a fost încorporată în Imperiul Habsburgic, însă fără restabilirea unității Regatului Ungar medieval, ci prin păstrarea statutului său distinct de principat autonom. În secolul XVIII, ideea reîncorporării Transilvaniei în Ungaria a fost ocazional dezbătută în cadrul mai multor Diete maghiare, însă această chestiune a devenit cu adevărat parte a unui program politic coerent de-abia în epoca reformelor (1830-1848), în paralel cu răspândirea ideii naționale. Miklós Wesselényi a fost primul om politic care a transformat această chestiune într-un punct de reper al activității sale, considerând-o principala premisă pentru asigurarea viitorului națiunii maghiare, precum și pentru democratizarea și progresul Transilvaniei. Wesselényi și generația de politicieni maghiari liberali din epoca reformelor au perceput unirea în strânsă legătură cu procesul de emancipare și extindere a drepturilor democratice; în acea perioadă exista încă o strânsă legătură între naționalism și liberalism. Până în deceniul patru al secolului XIX, această idee pătrunsese deja în conștiința publică și devenise o revendicare generală a elitei maghiare din Ungaria și Transilvania. Drept consecință, în martie 1848, ea a fost inclusă printre revendicările programului revoluționar maghiar.

Așadar, pe la jumătatea secolului XIX, chestiunea unirii devenise esențială pentru clasa politică maghiară. Totuși, aceasta a creat disensiuni majore în rândul politicianilor și a opiniei publice transilvănene. Pentru majoritatea oamenilor politici sași și români din Transilvania, păstrarea statutului autonom al provinciei reprezenta principala premisă pentru supraviețuirea și progresul comunității naționale din care făceau parte. Divergențele de opinie au atins un punct culminant în timpul Dietei din 1848 când, datorită majorității maghiare, a fost adoptată decizia

unirii Transilvaniei cu Ungaria. Totuși, această stare de fapt a fost de scurtă durată. În Transilvania, comunitățile naționale moderne născute pe ruinele fostelor națiuni „de stări” (națiuni politice „feudale”) s-au confruntat într-un sângeros război civil care a lăsat în urmă numeroase traume. Anul 1848 a fost un an de cotitură, însă și desfășurarea evenimentelor din următoarele două decenii va juca un rol semnificativ. În 1849, după înăbușirea Revoluției Maghiare, autoritățile austriece au restabilit *statu-quo*-ul de dinainte de revoluție, făcând situația și mai dificilă prin revocarea autonomiilor locale. Așadar, chestiunea unirii a fost scoasă de pe agendă. În schimb, autoritățile centrale de la Viena au început să fluture în fața naționalităților principul egalității în drepturi a tuturor naționalităților, care a fost însă curând marginalizat în favoarea ideii de a crea un Imperiu omogen. Principiile declarate vor deveni mai târziu principalele elemente din cadrul negocierilor compromisului între Curtea de la Viena și elita politică maghiară. Pentru românii transilvăneni – chiar dacă s-au simțit înșelați în așteptări – perioada neoabsolutismului a adus unele schimbări pozitive. Procesul de emancipare națională a românilor nu mai putea fi stopat.

După emiterea Diplomei din Octombrie, a izbucnit o luptă acerbă între maghiari, români și sași privind drepturile politice și lingvistice ale fiecărei comunități, respectiv pentru împărțirea puterii politice. În timpul „provizoratului” (1862-1867), maghiarii au pierdut teren. Atunci a avut loc Dieta de la Sibiu (1863-1864), care a avut o semnificație deosebit de importantă pentru români, însă pe care maghiarii au boicotat-o. La cererea românilor, care revendicau mai mult decât drepturile individuale garantate prin legile din 1848, Dieta a adoptat o lege prin care stipula egalitatea în drepturi a națiunii și limbii române. Dar, inițierea negocierilor Compromisului austro-ungar a răsturnat din nou balanța puterii, de această dată în favoarea maghiarilor, schimbarea venind din nou din afară.

Unirea Transilvaniei cu Ungaria a fost concomitent precondiția Compromisului și consecința directă a acesteia. Între timp, în cele aproape două decenii care au trecut de la Revoluția din 1848, situația s-a schimbat semnificativ, iar în Transilvania pozițiile au devenit din ce în ce mai divergente. Maghiarii transilvăneni percepeau unirea ca pe un aspect vital pentru ei. În schimb, elitele românilor și sașilor aveau alte scopuri, precum „deșteptarea națională,” crearea unei baze cât mai solide, păstrarea autonomiei sau dobândirea unor poziții cât mai favorabile. Mai mult decât atât, românii și sașii revendicau drepturi colective, ceea ce contravenea concepției elitei politice maghiare, avându-și rădăcinile în naționalismul liberal. Unirea cu Ungaria a fost adoptată de către Dieta de la Cluj în decembrie 1865 în ciuda opoziției românilor și sașilor, ceea ce își va pune clar amprenta nu numai asupra viitoarelor măsuri guvernamentale, ci și asupra întregii vieți politice.

Compromisul din 1867 a însemnat pentru Transilvania sfârșitul unei perioade de aproape trei secole de dezvoltare autonomă. Totuși, acesta a fost doar primul pas înaintea dificilului și complexului proces de integrare. În aprilie 1867, Emanuel Péchy, comitele suprem al comitatului Abaúj, a fost numit comisar regal cu misiunea de a superviza procesul de integrare. Concepția inițială a fost de a realiza procesul cu tact, în sensul luării în calcul atât a diferitelor sensibilități, în special a celor naționale, cât și a particularităților locale. Cu toate astea, această abordare s-a transformat treptat, devenind o extensie a luptelor inter-partinice și a potențialelor

aranjamente politice. Calea separată de dezvoltare pe care a cunoscut-o Transilvania vreme de trei secole, precum și complexa chestiune națională au făcut ca integrarea ei să fie și mai anevoioasă. După instalarea în funcție a comisarului regal, Guvernul a fost menținut încă doi ani, fiind desființat abia în urma legii „uniunii” din 1868, comisarul regal deținând în paralel și funcția de președinte al Guvernului. După desființarea Guvernului la 1 mai 1869, locul lui a fost luat până în septembrie 1872 de către Oficiul Comisarului Regal. Așadar, autonomia Transilvaniei nu a fost revocată „dintr-o lovitură”, ci în urma unui proces mai îndelungat.

Cât privește integrarea Transilvaniei, situația existentă în 1867 era mult mai nefavorabilă decât cea din 1848. Dacă în 1848 mai existau speranțe din partea maghiarilor că abolirea iobăgiei și introducerea drepturilor liberale vor constitui bazele consensului, între timp toate acestea au devenit o iluzie. Pe lângă asta, nu un stat consolidat și cu o structură dezvoltată încerca să integreze un teritoriu cu o tradiție statală, ci un stat semi-suveran și proaspăt-autonom încerca să integreze o provincie care trecuse prin mai multe experimente și era măcinată de tensiuni naționale. În ceea ce privește integrarea, nu exista un plan de implementare, iar în lipsa unei concepții preliminare coerente, ideile erau formulate și reformulate „din mers”, fără o evaluare a consecințelor. Împăcarea diferitelor interese nu a fost deloc ușoară. Dintr-odată, guvernul ungar a trebuit să facă față unei serii de așteptări și sarcini. Proprietarii funciari maghiari din Transilvania erau principalii susținători și potențiali votanți ai acestuia; astfel, guvernul s-a văzut nevoit să le protejeze interesele. Pe lângă asta, respingerea fermă din partea românilor și opoziția sașilor nu au făcut decât să crească tendința guvernului de a susține interesele maghiare, formându-se treptat în interiorul guvernului convingerea că din moment ce nu putea să obțină adevărata naționalitate, ar trebui măcar să-i satisfacă pe maghiarii din Transilvania. În consecință, guvernul s-a îndreptat tot mai mult în direcția politicii de omogenizare. Cu toate astea, și o parte a maghiarilor transilvăneni s-au considerat înșelați în așteptări. Pe de o parte, aceasta era tipica dezamăgire provocată de așteptările prea mari, dar pe de altă parte „îmbufnarea” maghiarilor avea și unele motive întemeiate: susțineau că guvernul a dat puțină importanță „celor mai importante și specifice probleme ale Transilvaniei”, că aveau o influență prea slabă în procesul de luare a deciziilor și prea puțini reprezentanți în guvern, și că interesele le erau în mare parte ignorate.

Construcția statală și națională s-a desfășurat concomitent în Ungaria. Clasa politică maghiară a respins posibilitatea federalizării sau chiar a acordării autonomiei teritoriale pe baze naționale, care era una din principalele revendicări ale naționalităților din Ungaria în timpul dualismului, deși în cazul Transilvaniei exista deja un fel de model pentru împărțirea puterii între naționalități care, de bine de rău, a funcționat în practică. Includerea unor autonomii de origine medievală în cadrul unor state moderne nu a fost deloc un proces simplu și lipsit de dificultăți. Tendințele centralizatoare ale statului modern s-au lovit de privilegiile stărilor, precum și de autonomiile locale. Majoritatea politicianilor liberali maghiari care erau la putere tindeau către crearea unui stat național centralizat, ceea ce contravenea păstrării sistemului autonomiilor din Transilvania. În opinia lor, fiecare particularism era o rămășiță a „feudalismului”, și considerau că statul liberal, construit pe egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, era incompatibil cu conceptul de

„stat în stat”, așa cum ei numeau de pildă autonomia săsească. De aceea considerau legitimă revocarea autonomiilor „naționale” pe care le percepeau ca entități politice separate. Reorganizarea parțială a sistemului administrativ începuse deja în timpul anilor de tranziție, dar reorganizarea completă a acestuia a avut loc abia mai târziu, în urma reformei administrative din 1876. Anumite particularități, cum ar fi unele elemente ale folosirii celor trei limbi în administrație, s-au păstrat până la desființarea oficiului comisarului regal în 1872 și chiar mai târziu. Revocarea treptată a autonomiei a intensificat sentimentele naționaliste în rândul naționalităților marginalizate și implicit, tensiunile interetnice. În ceea ce privește sistemul de justiție, procesul de standardizare a necesitat un timp și mai îndelungat, având în vedere că sistemul existent la acea vreme în Transilvania era unul complicat și eclectic. Legile austriece introduse în perioada neoabsolutismului au rămas în vigoare vreme îndelungată. Pe de o parte, guvernul central nu dorea să extindă asupra Transilvaniei o legislație pe care oricum dorea să o modernizeze, doar că la început nimeni nu s-a gândit că adoptarea unei noi legislații va necesita ani, dacă nu decenii, și că perioada de tranziție ar putea dura mult mai mult decât s-a estimat inițial; pe de altă parte, de exemplu în cazul dreptului de vot, guvernul a renunțat la standardizare și implicit la extinderea democratică a acestuia tocmai din cauza chestiunii naționale.

În concluzie, procesul de integrare nu s-a încheiat în 1872, odată cu desființarea oficiului comisarului regal; mai mult decât atât, din perspectiva guvernării, acesta s-a dovedit mult mai complex decât s-a crezut inițial. În ciuda faptului că în sfera modernizării economice și sociale perioada următoare a adus unele succese, deși nu a însemnat un progres neîntrerupt, încercarea de a ajunge la un „consens intern” între diferitele naționalități s-a dovedit un eșec.

ABSTRACT

UNION OR ANNEXATION? THE UNION OF TRANSYLVANIA WITH HUNGARY AND THE ACTIVITY OF THE ROYAL COMMISSIONER (1867–1872)

The present book discusses the union of Transylvania with Hungary from 1867, the events that led to it, and the integration process that followed after its enactment through the activity of the Royal Commissioner and largely based on hitherto unpublished archival sources. The book attempts to provide a complex image of the above-mentioned topic through the combination of various perspectives and methods (from political history to social history and political anthropology).

At the end of the seventeenth century, after the removal of the Turkish domination, Transylvania was also incorporated into the Habsburg Empire, without reestablishing the unity of the medieval Hungarian Kingdom, but by preserving the province's status as a distinct principality which it received in the wake of the Battle of Mohács (1526). In the eighteenth century, the issue of Transylvania's reincorporation into Hungary was occasionally discussed during several Hungarian Diets. However, this idea really became part of a political program only during the so-called Reform Period (1830-1848), in parallel with the spread of nationalism. Miklós Wesselényi was the first who placed the question of the union at the core of his political activity, perceiving it as the main prerequisite for securing the future of the Hungarian nation as well as the democratization and progress of Transylvania. Wesselényi and the generation of Hungarian liberals from the Reform Period conceived the union as closely connected to emancipation and the expansion of democratic rights; at the time, nationalism and liberalism were still going hand in hand. By the 1840s, the idea had already become not only rooted into the public mind, but also a general demand. Consequently, in March 1848 it was included among the demands of the Hungarian revolutionary program.

Thus, by the mid-nineteenth-century, the question of the union had become central to the Hungarian political establishment. However, in Transylvania it divided politicians and the emerging public opinion alike. Most provincial Romanian and Saxon politicians perceived the preservation of the province's autonomy as the main prerequisite for the survival and development of their respective national communities. The opposing views clashed during the Diet of 1848, and due to the Hungarian majority the union was ultimately enacted. However, this state of

affairs was short-lived; in Transylvania, the modern nations/nationalities born on the ruins of the former political “nations of Estates” (“feudal nations”) clashed in a bloody civil war, which caused many lasting traumas. 1848 was a turning point, but the unfolding of the events from the following two decades played a key-role as well. In 1849, after the defeat of the Hungarian Revolution, the Austrian administration restored the pre-revolutionary *status quo*, making the situation even worse by abolishing local autonomies. Thus, the question of the union was removed from the agenda. Instead, the Viennese authorities started to promote the principle of equal rights among the nationalities, but it was soon marginalized by the endeavor to create a homogenous Empire. The question of the equal rights later became part of the political game during the compromise negotiations between Vienna and the Hungarian political elite. To the Transylvanian Romanians – albeit they were frustrated in their hopes – the period of neo-absolutism brought certain positive changes. The Romanians’ process of national emancipation could no longer be reversed.

After the issue of the October Diploma (1860), a bitter struggle ensued among the Transylvanian Hungarians, Romanians, and Saxons for the division of the political power and language rights. During the so-called *Provisorium* [Provisional administration] (1862-1867) the Hungarians lost ground, and it was then (1863-1864) that the provincial Diet – which held great significance to the Romanians, but which the Hungarians decided to boycott – convened in Sibiu. On request from the Romanians, who were striving for more than the individual rights guaranteed by the 1848 laws, the Diet adopted a law which granted equal rights to the Romanian nation and language. However, the initiation of the compromise negotiations once again changed the balance of power, this time in favor of the Hungarians – but the change again came from outside.

The union of Transylvania with Hungary was concomitantly the precondition for the Austro-Hungarian Compromise (1867) and its direct consequence. In the meantime, in the almost two decades that elapsed since the end of the Revolution, the situation had changed significantly, and in Transylvania, standpoints became more divergent instead of converging. Transylvanian Hungarians viewed the question of the union as vital to them. Conversely, the elites of the other nationalities viewed other aspects, such as “national awakening”, the development of an as wide as possible basis, the securing of autonomy, and the acquiring of as favorable as possible positions, as vital to them. Furthermore, both the Romanians and Saxons wanted collective rights instead of the existing individual ones, which ran counter to the conception of the Hungarian political elite, which was rooted in liberal nationalism. The union was finally enacted by the provincial Diet in Cluj in December 1865 despite strong opposition from most Romanians and Saxons, which left an indelible mark not only on the ensuing government measures, but also on the entire political life.

Once with Compromise from 1867, Transylvania’s more than three century-long separate status and development came to an end. However, this was only the first step, because the complex integration process still lay ahead. In April 1867, Emánuel Péchy, the Lord Lieutenant of Abaúj County, was appointed Royal Commissar with the task of supervising the province’s integration process. The initial

idea was that it had to be carried out tactfully, by taking into account the various sensitivities, especially the national ones, as well as local particularities. However, this initial approach steadily changed, and the handling of the issue became an extension of inter-party struggles and potential arrangements. The separate paths to development that Transylvania took for three centuries as well as the complex nationality question did not make its integration any easier.

Concerning the integration of Transylvania, the situation prevailing in 1867 was much more unfavorable in many than that in 1848. If in 1848 there was still hope that the abolition of serfdom and liberal rights will lay the foundation for consensus, in 1867 all this turned into an illusion. Furthermore, it was not a "ready-made" and structurally-developed state that tried to integrate a territory with a state tradition, but a semi-sovereign and freshly-autonomous state that tried to integrate a province that had gone through several experiments and was marred by national tension. As for the integration, there was no plan for its implementation, and without a preliminary conception, the ideas were developed and re-developed "along the way" without making a thorough assessment of the consequences. The bargaining among the various interests was not at all easy. The government was in a difficult situation, because all of a sudden it was faced with numerous expectations and tasks. The Hungarian landowners in Transylvania were its main allies and potential voters; therefore, it had to take their interests into account. Furthermore, the staunch rejection from the Romanians and the opposition of the Saxons only increased the government's tendency to support Hungarian interests, and the conviction that since it could not win the other nationalities over, the government should at least satisfy Transylvanian Hungarians steadily gained ground. Consequently, the government increasingly moved into the direction of homogenization. However, part of the Hungarians in Transylvania were also frustrated in their expectations. This was the typical disappointment due to excessive expectations, but their "pouting" had other reasons as well. They felt that the government "disregarded Transylvania's most important and specific matters," that they had too little saying in the decision-making and too few representatives in the government, and that their interests were mostly ignored.

State- and nation-building occurred simultaneously in Hungary. Hungarian politicians completely rejected the possibility of federalization or regional autonomy, which was one of the main demands of the nationalities in the period of the dual monarchy, albeit at the time Transylvania already had a sort of model for power-sharing among the nationalities in place, which for better or worse worked in practice. The inclusion of the medieval-origin autonomies within the confines of modern bourgeois states was not at all a simple and smooth process. The centralizing endeavors of the modern state clashed with the privileges of the estates as well as the local autonomies. The most Hungarian liberal politicians who came to power envisaged a centralized national state, which was not possible to reconcile with the system of autonomies prevailing in Transylvania. They perceived every particularism as a remnant of "feudalism," and argued that the liberal state built on rights equality among the citizens was incompatible with the concept of "a state within a state," as they dubbed the Saxon autonomy. That is why they considered legitimate to abolish the "national" autonomies which appeared as separate politi-

cal entities to them. The partial reorganization of the administrative system had already begun during the transition years, albeit its complete reorganization would be achieved only later, during the administrative reform of 1876. Certain particularities, such as specific elements of the use of three languages in the administration, remained in place until the abolition of the Royal Commissioner system in 1872 or partially even after that. The steady removal of the autonomy increased the nationalist feelings of the increasingly marginalized nationalities, and with this the ethnic tensions. As for the legal system, the standardization process took even longer, given that Transylvania had a quite complicated and eclectic system. The Austrian laws introduced during the period of neo-absolutism remained in force for a long time here. On the one hand, the government did not want to extend over Transylvania pieces of legislation that it was anyway intent on modernizing – only that in the beginning nobody thought that the adoption of new legislation could take years if not decades, and that the transition period would take much longer than expected; on the other hand, for instance in the case of the franchise, the government abandoned the idea of standardization, which would have implied the democratic expansion of the franchise, precisely because of the national question.

Therefore, the integration process was not completed yet in 1872, and it continued after the abolition of the Royal Commissioner system; furthermore, from the perspective of governance, it proved much more complex than it was thought in the beginning. Despite the fact that in the realm of economic and social modernization the following period undoubtedly brought improvements, albeit not unbroken progress, the attempt to reach an “internal consensus” with the nationalities proved a failure.

(Translated by Leonard Ciocan)

Erdély epitaphiuma.

Ellenőrtől küldetett.

Magyarország és Erdély uniójának gondolata a nemzeti eszme térhódításával párhuzamosan terjedt el és vált a magyarországi és erdélyi magyar társadalom egyre szélesebb rétegeinek óhajává. Az 1848-ban törvénybe iktatott unió 1867-ben az osztrák–magyar kiegyezés nyomán lépett ismét életbe. A kötet Erdély 1867. évi unióját, annak előtörténetét és az azt követő integrációs folyamatot vázolja fel az 1867–1872 között működő királyi biztos tevékenységének bemutatásával, nagyrészt eddig feltáratlan levéltári források alapján. Az autonómia gondolata és követelése amúgy máig aktuális az éppen kisebbségben lévő csoportok, illetve nemzetiségek részéről, ezért is tanulságos nyomon követni az önálló Erdély és az erdélyi autonómiák felszámolásának történetét.

ISBN 978-606-8178-19-6

9 786068 178196